ALİ ŞERİATİ

29 BÜTÜN ESERLERİ

İbrahim'le Buluşma

FECR

Sizi rahatsız etmeye geldim!

Ali Şeriati

Fecr Yayınları 165
ALİ ŞERİATİ
Bütün Eserleri 29

İbrahim'le Buluşma

Eserin Orijinal Adı
Mîâd bâ İbrâhîm

Tercüme
Dr. Murat Demirkol

Editörler
Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç
Prof. Dr. Derya Örs

Tashih ve Redakte
Rufi Tiryaki

ISBN 978-605-5482-26-8

1. Baskı: Şubat 2012

Kapak ve İç Konsept: TN İletişim
Sayfa Düzeni: Cinas
Baskı: Kalkan Matbaacılık
Büyük Sanayi 1. Cadde 99/32
Tel: 0312. 341 92 34 İskitler/Ank.

FCR Yayın Reklam Bilgisayar
San. ve Tic. Ltd. Şti.
Rüzgarlı Cad. No: 2/5
Ulus / Ankara
Tel : 0312. 310 08 60
Faks : 0312. 311 47 89
www.fcr.com.tr
e-posta: fcr@fcr.com.tr

ALİ ŞERİATİ

İbrahim'le Buluşma

Ankara 2012

İÇİNDEKİLER

06 Ali Şeriati
07 Yayıncının Notu
11 Farsça Yayıncının Notu

BİRİNCİ BÖLÜM
15 İbrahim'le Buluşma
17 Hacca Güç Yetirebilme Kavramı
21 Genel Mülkiyetin Özel Mülkiyete Dönüşmesi: Altın Çağdan Çıkış
27 Sahte Din, Sahte Felsefe
30 Putperestlik Karşısında İbrahim'in Tevhidi
40 Hâbil ve Kâbil
42 Mülkiyetin Ortaya Çıkış Dönemi
42 Makinizmin Ortaya Çıkış Dönemi
44 İbrahim'in Hareketi
49 İslam'a Göre İbadet
51 Mikatta "Ben"ler "Biz"e Dönüşür
60 Günümüz İnsanının Yalnızlığı: Ben ve Biz Meselesi
69 İsyandan Sonra Teslimiyet
75 Doğrudan Anlatım, Sembolik Anlatım
82 Sembolik Eylem
92 Birleşme, Toplanma ve Hareket
100 Birinci İlke: Birleşme
104 İkinci İlke: Toplanma
106 Üçüncü İlke: Hareket ve Hicret

İKİNCİ BÖLÜM
111 1970 Yılı Hac Yolculuğu Konuşmaları
113 Hicret Şehri Medine
134 Hicretin Mantıksal Sonucu: Medeniyet
150 Hicret Çeşitlerinin İncelenmesi
167 Genç Neslin Kurtuluşu
183 Hicret, Ümmet ve İmamet

208 Hac Rükünlerinin Analizi
226 İbrahim'in Dinini Dirilten Muhammed İslam'ı
242 İsmail'ini Kurban Et!
260 Vasilik ve Şûra
274 Ne Yapmalı
301 Muhammed'in Doğumundan Peygamber Seçilişine Kadarki Hayatıyla İlgili Bazı Notlar

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
311 1971 Yılındaki Hac Yolculuğu Konuşmaları
313 Yirmi Üç Yıl, Yirmi Üç Gün
329 İslam'da Hicretin Önemi ve Kur'an'daki Beş Tür Hicretin İncelenmesi
354 Peygamber Mescidi'nin Krokisi ve Etrafı; Hz. Fatma'yı Tanımanın Hayatî Gerekliliği
387 Tüm Eylem, Hüküm ve Duyguların Temeli: Tevhit
404 Şirk Çeşitleri
413 Şimdi Kâbe'ye Vardın, Kâbe'de de Kalma
432 Gözden Geçirme ve Sonuç
454 Gelecek İçin Karar

457 **EKLER**
459 Tarih ve İslam'daki Önemi
478 Tarih: İnsanın Doğal Oluşumunun Seyir Çizgisi
486 Ali'nin Kitabı, Yarının Kitabı, Bütün Zamanların Kitabı
501 Eğitim ve Öğretimde Sabit Standartlar
522 İslamî Bilgiler
566 Biyografi Yazımında Tipolojinin Gerekliliği
571 Ölüm, Dirilere Mesaj
573 **Resimler**

ALİ ŞERİATİ

23 Kasım 1933'te Horasan eyaletine bağlı Sebzivar'ın Mezinan köyünde dünyaya geldi. 1950'de Meşhed'deki Öğretmen Koleji'ne girdi. 1952'de Meşhed yakınlarındaki Ahmedâbâd köyünde öğretmenliğe başladı. 1955 yılında Mekteb-i Vâsıta'yı yazdı. Ebuzer-i Gıfarî'yi tercüme etti. 1956'da Meşhed Üniversitesi'ne girdi. Ulusal Direniş Hareketi'ne üye olduğundan, babası ve diğer üyelerle birlikte tutuklandı, altı ay tutuklu kaldı. 1959'da Alexis Carrel'den Dua'yı tercüme etti. Üniversiteden başarıyla mezun oldu. 1960'ta Fransa'ya gönderildi, orada sosyoloji ve dinler tarihi üzerine çalıştı. Cezayir Kurtuluş Hareketi'ne aktif olarak katıldı. Bu faaliyetlerinden dolayı Paris'te tutuklandı; bu arada birçok makale, konuşma ve çevirisi değişik dergilerde yayımlandı. Sosyoloji ve dinler tarihi alanında doktorasını tamamlayarak 1962'de İran'a dönerken sınırda tutuklandı; aylarca hapiste kaldı. Hapisten çıktıktan sonra öğretmenlik yapmaya başladı ve Meşhed Üniversitesi ve diğer merkezlerde konferanslar verdi. Hüseyniye-i İrşad 1973 Eylül'ünde kapatıldı. Savak, Şeriati'yi aramaya başladı. Kendisini bulamayınca babasını tutukladı. Babası bir yıl kadar hapsedildi. Şeriati teslim oldu ve on sekiz ay hücrede kaldı. 1975-77 arası Savak'ın takibinden sürekli kaçıp başkalarının evlerinde kalarak çalışmalarına devam etti. Sabahlara kadar süren konuşmalar yaptı. 16 Mayıs 1977'de Avrupa'ya hicret etti. Otuz gün sonra İngiliz İstihbaratı'nın yardımıyla Savak tarafından şehit edildi.

YAYINCININ NOTU

Yayınevimiz, Şeriati düşüncesini külliyat olarak okurlarına sunmakla önemli bir hizmet vermektedir. Merhum Şeriati, dünyanın bugün yaşayan iki önemli medeniyeti olan, İslam ve Batı medeniyetini yakından tanıma fırsatı bulmuş ender şahsiyetlerden biridir. Dahası, bir sosyolog gözüyle incelediği konuları, dahiyane bir düşünce işçiliği ile işlemiş ve Fars edebiyatının kendisine kazandırdığı akıcı üslupla ortaya koymuştur. Bilimsel liyakati, özgün bakış açısı, dindarlığı ve inandığı doğrular uğruna can verecek kadar yürekli kişiliği ile sadece İran gençliğini arkasından sürüklemekle kalmamış, dünya Müslümanlarının öze dönüş çabasına katkıda bulunarak bir döneme damgasını vurmuştur. Onun bu özgün ve özgürlükçü tutumu, sadece İslam düşmanlarının tepkisini çekmekle ve onlar tarafından şehit edilmekle kalmamış, dost ve kardeş bildiği Müslümanlardan da çok büyük tepkiler almıştır. Çünkü onun düşünceleri, Batılı saldırı karşısında çok derin ve güçlü bir mukavemet oluştururken İslam geleneğini kirleten ve çöküntüye sebep olan bidat ve hurafelere de ağır darbe indiriyordu. Tabiî bu da bilinçsiz kesimler nezdinde İslam'ın kendisine yapılan bir saldırı olarak algılanıyordu.

Kendi tabiriyle içinde doğup büyüdüğü geleneksel Safevî Şiîliğine yönelttiği eleştiriler yüzünden İran'da dışlanırken, Şiî bakış açısı nedeniyle de Sünnî dünyadan önemli tepkiler almıştır. Ancak Şeriati, her ne kadar Ali Şiası ve Safevî Şiası ayrımı yapsa ve Safevî Şiîliğini eleştirse de eleştirdiği düşünceden bütünüyle kurtulamamış ve söz konusu etkilerle Sünnî dünyanın kabul

edemeyeceği kimi düşünceler serdedebilmiştir. Sahabiler hakkında kullandığı ifadeler hoşgörü sınırını zorlayan kusurlar olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yaşadığı çağ ve çevrenin etkisiyle Fransız sosyalistlerinden etkilendiği ve kimi yorumlarında bu etkinin izlerinin görüldüğü de söylenebilir.

Ali Şeriati'nin de her insan gibi hata edebileceğini, hatalarının ve savaplarının sadece kendisini bağlayacağını okuyucunun takdir edebileceğine inanıyoruz. Fecr Yayınevi olarak, ölçümüzün Kur'an-ı Kerim ve onun numune-i timsali olan Hz. Peygamber (s.a) olduğuna inanıyor, Şeriati de dahil bütün insanların bu ölçüler içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Onun her görüşünü onaylamadığımız halde eserlerini yayınlıyor, ama katılmadığımız görüşlerine de müdahale etmeyi uygun görmüyoruz. Çünkü böyle bir müdahalenin düşüncelerin doğru anlaşılmasına engel olacağı, bunun da hem yazar hem okur açısından bir hak ihlali sayılacağı kanaatindeyiz. Buna rağmen kimileri, tasvip etmedikleri düşüncelerden dolayı bilinçsiz okuyucuların olumsuz etkileneceği gerekçesiyle vebal alacağımızı düşünebilirler. Fakat biz, genelde Müslüman olmanın, özelde Şeriati okuru olmanın, okuduğu her şeyi kabullenen değil, eleştiren bir seviye gerektirdiğini düşünüyoruz. Dolayısıyla bütün olumsuzluklarına ve kusurlarına rağmen Şeriati'nin o engin birikiminin bizlere çok şey kazandırdığına ve kazandıracağına inanarak eserlerini külliyat olarak yayınlamaya karar vermiş bulunuyoruz. Buna paralel olarak hem Fars hem de Türk edebiyatına vukufiyetiyle temayüz etmiş mütercimlerden oluşan bir heyet oluşturarak eserlerin en az hata ile çevrilmesine de özen gösterdik. Bu nedenle tercümeler, sadece söz konusu eserleri dağınık vaziyette sunulmaktan kurtarmayacak, Şeriati okurunun liyakatsiz tercümelerden çektiği sıkıntıları da asgariye indirecektir.

Külliyattaki kitapların bazılarında yazara ait olmayan dipnotlar yer almaktadır, İran'daki Dr. Ali Şeriati Eserlerini Derleme Bürosu tarafından eklenen notların sonunda (Derleyen), yayınevi-

miz tarafından ilave edilen notların sonunda (Fecr), mütercimlerin ilave ettiği notların sonunda ise (Çev.) ifadeleri kullanılmıştır. Bunların dışındaki dipnotlar Ali Şeriati'ye aittir. Ayrıca [ ] içindeki ibareler de mütercime aittir.

Bütün hassasiyet ve çabamıza rağmen, insan olmamız hasebiyle gözümüzden kaçan kusurlar olursa okurumuzdan özür diler, eleştirilerine müteşekkir kalırız. Bu vesileyle Şeriati'ye Allah'tan rahmet diler; başta değerli mütercimler olmak üzere, editörlere, tashih ve redakte heyetine ve eserlerin sizlere ulaşmasında emeği geçen bütün dostlara gönülden teşekkür ederiz.

FECR YAYINEVİ

FARSÇA YAYINCININ NOTU

Elinizdeki derleme, aşağıdaki şekilde -her birisi birkaç bölüm içeren- üç temel bölüm ve -yedi bölümden oluşan- bir "Ekler" bölümü ihtiva etmektedir:

Birinci Bölüm: İbrahim'le Buluşma: 19-22 Mart 1970 tarihlerinde ilk hac yolculuğu dönüşünden sonra Hüseyniye-i İrşad salonunda yapılan ardışık dört konuşma.

İkinci Bölüm: 1971 Yılındaki Hac Yolculuğu Konuşmaları: Bu bölüm on bir konuşma içermektedir. Tertip, düzen ve genel başlıkların seçimi tarafımızdan yapılmıştır. Söz konusu konuşmaların başlık, yer ve tarihlerini -haberdar olduğumuz ve ilgili kasetlerde bulunduğu kadarıyla- aşağıda belirtiyoruz:

Hicret Şehri Medine: Medine'de 23 Ocak'ta yapılan konuşma.

Medeniyet: Hicretin Mantıkî Sonucu: Medine'de 24 Ocak'ta yapılan konuşma.

Hicret Çeşitlerini İnceleme: Medine'de 25 Ocak'ta yapılan konuşma.

Genç Neslin Kurtuluşu: Medine'de 26 Ocak'ta yapılan konuşma.

Hicret, Ümmet ve İmamet: Mekke'de bir konuşma.

Hac Rükünlerinin Analizi: 5 Şubat'ta Arafat'ta yapılan konuşma.

İbrahim Dininin İhya Edicisi Muhammed'in İslam'ı: Mina'da bir konuşma.

İsmail'ini Kurban Et: Mina'da bir konuşma.

Vesayet ve Şûra: Mina'da bir konuşma.

Ne Yapmalı: 16 Şubat'ta Mekke'de yapılan konuşma.

Muhammed'in Doğumundan Peygamber Seçilişine Kadarki Hayatıyla İlgili Bazı Anekdotlar: Hira mağarasında bir konuşma.

Üçüncü Bölüm:

İkinci bölüm hakkında hatırlattıklarımız bu bölüm için de geçerlidir. Bu bölüm, başlıkları aşağıda belirtilen yedi bölümü kapsamaktadır:

1- Yirmi Üç Günde Yirmi Üç Yıl: Medine'de bir konuşma.

2- İslam'da Hicretin Önemi ve Kur'an'da Beş Tür Hicretin İncelenmesi: 15 Ocak'ta Medine'de yapılan bir konuşma.

3- Peygamber Mescidi'nin ve Etrafının Krokisi ve Hz. Fatıma'yı Tanımanın Hayatî Zarureti: 16 Ocak'ta Medine'de yapılan bir konuşma.

4- Tevhit: Bütün Amellerin, Hükümlerin ve Hassasiyetlerin Temeli: 20 Ocak'ta Mekke'de yapılan bir konuşma.

5- "Kâbe'ye Vardığın Şu Anda Kâbe'de Kalma": Konuşma zamanı belli değildir.

6- Gözden Geçirme ve Sonuç: 27 Ocak'ta Mina'da yapılan konuşma.

7- Gelecek İçin Karar: 29 Ocak'ta Mina'da kısa bir karşılıklı konuşma.

Ekler:

1- Tarih ve İslam'daki Önemi: M. 1970/H. 1390 Cemaziyessani ayının üçünde Hüseyniye-i İrşad salonunda yapılan bir konuşma.

2- Tarih: İnsanın Doğal Oluşumunun Seyir Çizgisi: İlk defa bu derlemede basılan tarihsiz bir el yazısıdır.

3- Ali'nin Kitabı, Yarının Kitabı, Bütün Zamanların Kitabı: Bu bölüm de daha önce yayınlanmamış bir el yazısıdır.

4- Eğitim ve Öğretimde Sabit Standartlar: 27 Nisan 1971 tarihinde Sipah Daniş Yüksek Öğretmen Okulunda yapılan bir konuşma.

5- İslamî Bilgiler: Bu bölüm, Şehit Öğretmenin Meşhed Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde 1967-1968 öğretim yılında verdiği şifahi derslerden bir bölümdür. "Derleyen" tarafından "İslamî İlimler ve Bilgiler" başlığı altında bir kitapçık olarak neşredilmiştir.

6- Biyografi Yazımında Tipolojinin Gerekliliği: Beşinci kısmın açıklamalarına müracaat ediniz.

7- Ölüm: Dirilere Mesaj: Şehit Öğretmenin, eşinin babasının ölümünün matem merasiminde 13 Temmuz 1971'de Hüseyniye-i İrşad salonunda yaptığı kısa konuşma.

1971 yılı hac konuşmalarından birinin bundan önce "Tevhit ve Şirk" başlığı altında külliyatın 23. kitabında basıldığını hatırlatmak gerekir.

Külliyatta yer alan 18 veya 19. kitapta dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta şudur: "Âdem'in Mirası" ve "Âdem'in Varisi" başlıkları altında yapılan üç konuşmanın derlemesinde Şehit Öğretmenin, "Âdem'in Varisi" konuşmalarından birinin önsözünü 18. kitabın ekinde İslambilim'in 18. dersi olarak gösterdik. -Tarihleri sırasıyla 24 Nisan 1971 ve 26 Şubat 1972 olan- diğer konuşmada "Âdem'in Varisi Hüseyin" -külliyatın 19. kitabında yayınlanmıştır- el yazmasının içeriğinin tekrarı olması sebebiyle onları Külliyat'a almaktan kaçındık.

Hatırlatma bağlamında şu nokta önemlidir: Dr. Ali Şeriati'nin İrşad Müessesesi tarafından yayınlanmış konferanslarının isim listesinde onun 1970 yılı hac yolculuğu konuşmalar silsilesine işaret edilmiştir. Biz gerekli araştırmalardan sonra Şehit Öğretmenin çeşitli sebeplerle o yıl konuşma yapmaktan kaçındığını anladık. Sadece "İslam Kongresi" konferansı için "İslam'da Ümmet" adlı makaleyi hazırlamış; bu makale daha sonra "Rabitatu'l-Alemi'l-İslamî" dergisinde yayınlanmıştır.

*

Sonunda aşağıdaki hususları hatırlatalım:

1. Bir kelime veya ibarenin eklenmesinin gerekli görüldüğü her yerde onu [ ] şeklinde köşeli parantez içine yerleştirdik.

Anlaşılmayan ve hatta tahmin edilemeyen kelime veya kelimelerin olduğu yerlerde ...* şeklinde üç nokta ve yıldız işareti kullanılmıştır.

Şehit Öğretmen Dr. Ali Şeriati'nin Eserler Külliyatını
Derleme ve Düzenleme Bürosu / 24 Şubat 1983

BİRİNCİ BÖLÜM

İBRAHİM'LE BULUŞMA

Böyle bir günde teamülün aksine niçin görünürde bu günlerle hiçbir alakası olmayan bir konuyu gündeme getirdiğimi açıklamalıyım. Açıklama sadedinde şunu arz etmem lazım: Birincisi, benim İrşad Kurumundaki programım özel bir programdır; yani genel manada halka yönelik bir tebliğ ve irşat programı değildir. Çünkü ben böyle bir konumda değilim. Ben, buraya gelen, öğrencileriyle karşı karşıya olduğumuz konularda böyle bir özel çerçevede kendi diliyle konuşan sade bir öğretmen konumundayım. Bundan dolayı benim prensip olarak tarihle, takvimle ve zamanla münasebeti olmayan, aksine aydınlarımız ve entelektüellerimiz arasında gündemde olan fikrî, ruhsal ve itikadî meseleleri ve sorunları gündemime almam gerekir.

... İkincisi, bu daha önce söylemiş olduğum bir ruh halidir. Ben her zaman konuşulacak sözü söylemekteyim. Yani inceleme, düşünme ve çalışmanın etkisiyle zihnime gelen bir meseleyi gündeme getiriyorum. Normalde bu durum sürekli zamanın gerektirdiği şeyle uyumlu değildir; bilakis her zaman söyleyeceğim söz ve düşünce münasebetiyle konuşuyorum.

Hacca Güç Yetirebilme Kavramı

Bu yıl ne mutlu ki Allah yardım etti ve ben kendi gücümle değil, İrşad Kurumu'nun davetiyle hayatımın en büyük arzularından birine nail oldum ve hacca gittim. Zira basit bir öğretmen buna kendi imkânlarıyla güç yetiremez. Orada insanlık tarihinin bu büyük ve köklü ümmetinin bir ferdi olarak anladığım şeyleri burada oturum münasebetiyle kısaca sunacağım. Hac konusundaki konuşmalar, burada düzenlenen programa göre birbirini takip eden dört[1] oturum halinde yapılacaktır. Bundan dolayı yapacağım dört konuşma, hac hakkında söylediklerimden ibarettir.

Bugün haccın dayandığı ilkeler, kültür ve maneviyatı tanıma alanında bir ön söz ile başlayacağım. Hac ve Kâbe hakkında edindi-

[1] Kasette "üç" olarak geçmektedir. Çünkü başlangıçta üç oturumluk konuşma olması kararlaştırılmıştı; fakat daha sonra bir oturum daha eklenmiştir. (Derleyen)

ğim izlenimleri naklettiğimde bu anlatımlar, bu geleneğin dayandığı ve anımsattığı bir din, tarih, sosyal ve manevî ilkeler bütünü ile ilgili birinci derecede bir bilgiye dayanır. Bundan dolayı sizden ilk olarak bugünkü anlatımımı bir konuşma veya bağımsız bir konferans olarak görmemenizi rica ediyorum. İkinci ricam, eğer imkânınız varsa en temel düşüncelerimi ortaya koyacağım sonraki konuşmalarımı da dinleyin; eğer dinleyememişseniz bugün duyduklarınızı hacla ilgili bir konuşma olarak telakki etmeyin. Daha doğrusu konuşmam hac etrafındadır.

Bu dört oturumda söyleyeceklerimin, sizin bildiklerinizin, eski veya yeni büyük âlim ve araştırmacılarımızın bu konuda yazdıklarının ve bu ziyaret vesilesiyle edindikleri hatıralardan ve ruhsal ve fikrî izlenimlerden oluşturdukları yazıların tekrarı olmamasına çalışacağım.

Ben bu meseleyi sahip olduğum özel bir bakış açısıyla analiz edeceğim. Hac konusunda bütün oturumlarda söylediklerimin daha iyi bir açıklaması ve aydınlatılması için daha fazla açıklama ve araştırmaya teşebbüs eden değerli öğrencilerin son yıllarda yazı ve konferanslarımda gündeme getirdiğim sözlere müracaat etmeleri gerektiğini arz etmek istiyorum.

Benim için hac ziyareti ve bu ilginç törenden çıkardığım sonuç, antropoloji, tarih, dinler, felsefe ve çağdaş insanın yaşamının çeşitli boyutları hakkında söylediğim her şeyi saf bir cevher ile uyumlu ve olgun bir büyük sistem olarak gördüğüm bir aynadan ibarettir. Bundan dolayı üzerimde bıraktığı etki, tamamen tasavvur edilemez.[2]

Çünkü bu ibadeti eda edebilmek için belirlenen süre ömür boyudur. Bu töreni, geleneği ve vacibi yerine getirme konusunda kimsenin acelesi yoktur. Bundan dolayı ister istemez hayatın en son

2 Maalesef bu ülkenin çoğu tahsillisi gibi bana göre de anladığım ve tasavvur ettiğim şey, Allah'ın İslam takipçilerine zorunlu kıldığı ve ömürleri boyunca maddî ve bedensel şartları taşıdıkları sürece yerine getirmeleri gereken bir tören ve ibadetten ibaretti.

merhalesine havale edilir ve mecburen bu geleneğin edası konusundaki anlayış, kişinin Allah nezdinde borçlu olduğu ve bu borcu ömrünün sonuna kadar ödemesi gerektiği şeklindedir. Son anlarında da gitse ve eda etse artık haccın felsefesine ve bu geleneğin hikmetine erişmiştir ve büyük bir yükümlülükten kurtulmuştur.

Ama benim anladığım şekilde böyle olması halinde böyle değildir. [Yani] imkân sahibi olma şartını taşıyan her insanın yerine getirmesi gereken bir vacip olmakla birlikte bu anlamda ömür boyu imkân bulduğun her vakit boynundan düşürmen gereken bir kulluk farizası değil, pratik bir ödevdir. Bugün ben hac hakkında konuşmak istediğimde -bugüne kadar konuşulanın aksine ve muhatabın haccı eda edebilecek çok az imkâna sahip kimseler olmasının aksine- muhatabım, bu İslam toplumuna ve büyük İbrahimî kültüre bağlı olsalar da olabildiğince çok çabuk ve hızlı gitmeleri, düşünmeleri ve görmeleri gereken kimselerdir. Bu, kişinin kaderindeki etkisi sadece ölümden sonra ortaya çıkacak bir kulluk ve ahiret ödevi değildir; aynı zamanda kişinin ve toplumun, etkisini hayatında ve gönlünde ölümden önce de göreceği bir eylemdir. Bundan dolayı ölünceye kadar fırsatımız olduğunu düşünmememiz gerekir. En ufak bir imkâna kavuştuğumuzda gitmeyi düşünmeliyiz. Hac, zenginlerin Allah'a verdiği bir vergi değildir. Herkesin gitmesi gerekir. Tabii ki engeli olan ve gidemeyen kimse muaf olur. Bu ikisi aynı şey değildir. "Zenginler gitsin!" sözü, "Bütün insanlar gitsin!" sözünden farklıdır. Güç yetirme,[3] zengin olmak yani bizim anladığımız maddî imkâna sahip olmak değildir. Bilakis güç yetirme, bir eylemin yerine getirilebilmesidir. Sadece hacda değil, namazda, oruçta, ders işlemede, yaşamda, ekonomik,

[3] Güç yetirmenin bize açıklanan "zengin" şeklindeki anlamı yanlıştır. Bundan dolayı gücü yetenin hacca gitmesi gerektiğine göre o zaman zenginler hacca gitsinler. Güç yetirmek sadece haccın şartı değildir. O, hayatımızdaki her dinî ve insanî eylemin şartıdır. Yani şöyle ki benim bir işi bedensel açıdan yapabilmem için maddî ve ekonomik imkânlarımın da olması gerekir. Zengin olduğumda Allah'a şükür için gidip bir miktar parayı hacda harcamak şeklinde değil.

bedensel ve sağlıkla ilgili her eylemde sosyal şartlardan ve [elde bulunan] imkânlardan biridir. Güç yetirme hacca özgü değildir ki hac hakkında konuştuğumuzda genelin tasavvuru "Zengin sınıfa özgüdür" şeklinde olsun. Meseleyi ibadet ve uhrevilik yönüyle ele aldığımız için aydınlar, entelektüeller ve düşünürler kendilerini bu davete muhatap görmüyorlar; aksine İbrahim'in hac ziyareti davetine sadece zenginlerin muhatap olduğunu düşünüyorlar. Hâlbuki ben haccın bir düşünme yeri ve anlama eylemi olduğunu söyleyeceğim. İster istemez İbrahim oraya hep kendisini tanıyan, bir yerde biriken sırları anlayan ve toplumlarına ve nesillerine döndüklerinde bunu onlara anlatan kimseleri çekmektedir. Hac, insanlık tarihiyle başlayan ve hâlâ devam eden bir hareket vasıtasıyla ve aynı şekilde -İbrahim'den İslam Peygamberine kadar- birtakım yazarlar tarafından yazılıp tedvin edilen bir kitabın başlığından ibarettir.

Hac bu kitabın başlığıdır. Başlığı sürekli tekrarlar, kutsar ve aracı edinirsek hiçbir şey anlamayız. Hac, işte açılması, anlaşılması, tekrar tekrar okunması ve üzerinde düşünülmesi gereken bu kitabın başlığıdır.

Maalesef hac geleneği aramızda canlı olmasına ve her gün hem törensel hem de pratik açıdan daha da canlanmasına rağmen İbrahim'in büyük dininin temeli olan bu geleneği tanıma bakımından son derece fakiriz. Bir kitap inceleyicisi bu konuda düşünmek, anlamak ve bu ameli kavramak istese eline çok az belge ve metin geçecektir.[4]

İbrahim'i tanımak, en olgun ve en sonuncusunun bağlıları olarak inandığımız büyük hak dinlerin temel ruhunu tanımaktır. Bundan dolayı İbrahim'i tanımak, dini tanımanın, asıl kurucusu İbrahim Halil olan İslam'ı tanımanın temel şartıdır. Bizim ve araştırma ve incelemeleri olan ve İbrahim'i tanıyan kimselerin onun hakkında sahip olduğumuz en iyi tanıma ve bilgilenme, Mezopotamya, Mısır

[4] Bu, bizim yazar ve düşünürlerimiz için bir utanç sebebidir. Keşke bütün bu "mensekler" yerine veya en azından bu mensekler arasında bu menseklerin ne anlama geldiğini ve ne faydasının olduğunu anlatan bir sözümüz olsaydı!

ve Filistin'de onunla ilgili genel ve müphem bir biyografidir. Basit bir biyografi ve hikâye! Nerede idi? Hangi şehirde idi? Sonra nereye hicret etti? Nasıl bir kaderi vardı? Nasıl evlenmiştir? Çocukları kimlerdi? Sonra İbrahim'in mücadeleleri kayboluyor. Bu mücadeleler, geçmiş olayları anlatan bir nakilcinin anlatım düzeyi ile sınırlıdır. İbrahim'in eyleminin gerçek değeri ve hakiki anlamı ve insanlık tarih ve medeniyetindeki düşünsel devrimi açık değildir. Hâlbuki İbrahim'i tanıtıyorlar. Yoksa birkaç putu kırmanın -onun adı put kırmaksa tabii- hem de Babil'de veya Ur'da kırılmış taş heykeli kırmanın hiçbir ilginçliği yoktur. İnsanlığın günümüz maneviyatının kurucuları ve önderleri olan Musa, İsa ve Muhammed bile kendilerini İbrahim'in dinine bağlı ve onun hareketinin tarihteki devam ettiricileri olarak görmektedirler.

Öyleyse bu put kırmanın, İbrahim'in eyleminin, Mezopotamya'da giriştiği ayaklanmanın ve insanlık tarihinde bıraktığı etkinin anlamı nedir?

Bu sorunun cevabı, İbrahim'in dininin, İslam'ın ruhunu tanımak, böyle haccı tanımaktır. Ben ekonomik ve siyasal görüşler tarihi dersi, aynı zamanda dinler tarihi dersi verdiğim bir yılda insanlık tarihindeki çok önemli bir mesele ile karşılaştım. Eğer bu mesele sabit olur ve siz de onu kabul ederseniz bu sadece büyük hak dinlerin tarih felsefesi ve tarih sosyolojisi açısından temeli olmakla kalmaz; aynı zamanda bizim genel manada İbrahim'in tarihte başlattığı dinî hareketi bütün inceliğiyle ve somut olarak tanımamıza da yardım edebilir. Yani İslam'a başka bir bakış açısından bakılabilir. Böylece İbrahim'in tarihteki, toplumdaki ve insanlığın geleceğindeki esas ruhu ve ana yönü tam olarak bulunacaktır.

Genel Mülkiyetin Özel Mülkiyete Dönüşmesi:

Altın Çağdan Çıkış

Orada mülkiyet tarihini incelediğimde şu ilkeye ulaştım, yani şu hususu anladım:[5] Tarihte, tarih felsefesinde insanın ilk ortaya çıktı-

[5] Ben yeni bir ilke ihdas etmedim; bu ilkeyi kavradım.

ğında yeryüzünde birbirinden ayrı müstakil fertler halinde -ama- birlikte yaşadığı yazılıdır. Yani insanlar o ilk dönemden itibaren toplumsal halde idiler; yani birlikte, toplu halde yaşıyorlardı, ama bu birliktelik aralarındaki ilişkiler ve gruplara, sınıflara ve fertlere bölünme şeklinde değildi. İnsanlar burada oturdukları gibi (hepsi birliktedir, ama aralarında gruplara ayrılma yoktur, eşit olarak otururlar.) tarihin başlangıcında bireysel olarak yaşıyorlardı. Başkasının hâkimi ve sahibi olmadıkları gibi, başkasının mahkûmu da değillerdi. Başkasına muhtaç değillerdi. Çok sayıda kuşun topluca göç etmesi gibi toplu halde yaşarlar ama her biri diğerinden bağımsız olarak kendisi için yaşar. Bu, insanların tarihteki ilk hayat merhalesinde ilkel eşitlik dönemidir. Bu eşitliğin sebebi nedir? Acaba bunları genel bir eşitliğe çağıran bir maneviyat, ideoloji ve din mi vardır?

Hayır. Hayatlarının, işlerinin ve üretimlerinin temeli, toplumsallık tarzları fertlerin birbirlerine eşit olmalarını, kimsenin kimseyle bir alakasının olmamasını gerektiriyordu. Niçin? Çünkü insan fertleri o ilkel durumda kendi besinlerini, yaşamaları için gerekli ekonomik ihtiyaçlarını tabiatın cömert ve serilmiş sofrasından alıyorlardı. Ormana giriyorlar, her fert bol miktarda hizmete sunulmuş olan orman meyvelerini koparıyor ve avlanıyordu. Denize giriyor, balık tutuyordu. Bütün bunlar birkaç şeyle sınırlı değildi. Bundan dolayı herkes tabiatın üretim sistemi karşısında özgür ve eşit olarak yaşıyordu. Öte yandan hiç kimse ya elindekinden başka üretim araçlarına sahip değildi ya da sahipse bile bu o kadar sade idi ki her fert ancak kendi hizmetindeki üretim aracına sahip olabiliyordu ve onunla avlanabiliyor veya balık tutabiliyordu. Avı için sivri uçlu bir taş veya balık tutmak için bir ip, bir ağ ve yaptıkları özel oklarla sade tur yeterliydi. Bunlar herkesin elinde bulunabiliyordu. Dolayısıyla ekonomik üretim yeryüzünde ve tabiatın elinde olduğu için ve herkesin eline bolca geçtiği için tabiat sofrasının kenarına herkes eşitçe oturuyor ve özgürce yiyordu. Tabiat, herkesin önüne ihtiyaç duyduğu ölçüde cömertçe koyuyordu. Üretim aracı, yani avlanma, meyve toplama ve balık tutma aracı sade ve ilkel

aşamada olduğu için bu araca sahip olan ve başkalarının av için kendisine başvurduğu ve bu aracın hizmetlerine verilmesi için birtakım şartlar ortaya koyan belli başlı kişilerin tekelinde değildi. Herkes kendi kendisinin işçisi, kendisinin adamı, kendisinin efendisi, kendisinin üreticisi ve tabiat içinde özgür idi. Bu, insanlığın sosyal ve ekonomik bakımdan ilk eşitlik dönemidir. İnsan, tarihinin başlangıcı olan bu dönemde genel bir birlik -hayvan ve kuş sürülerinde olduğu gibi bilinçsiz, bedevî ve gayri medenî bir şekildemutluluk ve barış içinde yaşar.

Huzur, kardeşlik ve doğal mutluluk, 2700 yıl önce Lao Tzu'dan sosyal hayattan ve iş bölümü formundan muzdarip olan 18. yüzyılda Rousseau'ya ve günümüzde Spengler gibi birçok kişiye kadar bazı insanların o ilkel döneme dönme arzusu taşıdıkları aynı mutluluktur. Bu, insanların tekrar dönme özlemi duydukları aynı dönemdir. Her şeyin iyi ve herkesin rahat olduğu eski dönem, altın çağ, başlangıç! Eskiden beri efsanelerde bulunan bu özlem, bu geçmişe dönme arzusu, geçmişte kötülük, zillet, adam öldürme ve mutsuzlukların olmadığı fikri, insanların bilinçli veya bilinçsiz o döneme ilişkin hatırasıdır.

Ne oldu da altın çağ sona erdi? Ne oldu da muntazam huzur ve fertlerin tabiatın kucağındaki eşitliği kayboldu? Ne oldu da insanların ilk zamanlardaki mutluluğu sıkıntılar, kanlar, zulümler ve ayrımcılıklar tarihine dönüştü?

İnsanlığın ilkel şekli yavaş yavaş değişti ve gelişti. İnsanların düşüncesi gelişti, çalışma tarzında, üretim sisteminde, sosyal yapısında ve yemek pişirme şeklinde çeşitlenme meydana geldi. Düşündü, değiştirdi, mesela tarım ortaya çıktı. Dış dünyada gördüğümüzün aksine insan, önce avlanma merhalesinden tarım merhalesine ulaştı. Onun düşüncesi "Ben bedevi olan ve vahşi ortamda yetişen bu meyveyi ve ağacı bir toprak parçasında yetiştirebilirim, müsait şartlarda olgunlaştırabilirim ve onun meyvesinden faydalanabilirim." fikrine intikal etti. Çiftçilik doğdu. Çiftçilik doğunca tabiat sofrası meselesi insanın sofrasına dönüştü. Tabiat, sofra-

sını topladı; bu tarz düşünen, bu tarz yeni üretim, yeni iş, yeni iş araçları, maddî ve ekonomik hayat sahibi olan kimseler sofralarını açtılar. Niçin? Orman ve deniz herkesin hizmetinde idi. Ama burada tarım için ayrılan o toprak parçası, denizin ve ormanın herkesin hizmetinde olması gibi değildi. İş, gıda, hasat ve üretimin sınırlılığı meselesi ortaya çıktı. Sınırlılık doğdu. Sınırlı bir toprak parçası ister istemez bütün fertlerin tasarrufunda olamaz. [Bilakis] bunun bir grubun tasarrufunda olması gerekir. Tarihin başlangıcında, ne ilke ne hak ne kanun ne de öncelik bulunan bir tarihte böyle olsa da ister istemez bir toprak parçasının, bir grubun tasarrufunda çokça bulunan tarım araçlarının sınırlı bir grubun elinde olması gerekir. İşte bu yüzden tarihin kaderi değişir. Bundan dolayı tarihin yönü başka bir yöne döner ve bugün devam etmekte olan tarih başlar.

Bu dönme sebebiyle şu soru gündeme gelir: Ormandan geldiğimiz ve şu an çiftçilik yaptığımız halde bu alan, bu toprak parçası bu araçlarla birlikte kime ait olmalıdır? Herkese ait olamaz; bir gruba ait olmalıdır. O grup nasıl seçilir? O grubun bir ölçütü, seçilmek için geçmişleri yoktur. İster istemez pazı ve bilek kuvveti kullanılır. Deniz kenarında ve ormanda avını yakalamaktan başka bir işe yaramayan pazı ve bilek gücü burada kendisinin menfaati, başkasının mahrumiyeti için kullanılır. İşe ve insanlık tarihine zorbalık ve bedensel kuvvet karışır; bir grubu mutlu, diğer grubu mahrum eder. Bu sofranın kenarına bir grup oturmuştur. Güçlü olmayanlar mecburen geri durmuşlardır. Bir grubun payı vardır, diğer grubun ise hiç payı yoktur. Güçlünün tasarrufuna aldığı ve zayıfları mahrum bıraktığı bu toprak parçası herkesin paylaşması için yetersiz olsa da yönetmesi ve kendi tasarrufunda kullanması açısından fazladır. Onun toprağı üzerinde çalışacak kişilere ihtiyacı vardır. Mahrum olan kişilere döner, onları kendi koyduğu şartlara göre istihdam eder ve onlar da mecburen karınlarını doyurmak ve sağ kalmak için onun koyduğu şartlara uyarlar, cevap verirler.

Bu cevap, köleliği doğurur. Bu cevap tarihte, o eşit toplumda iki zıt ve karşıt sınıfı meydana getirir. Benim var ama çalışmıyorum; senin yok ama benim için çalışmaya mecbursun.

Bu cevap ister istemez şu düşünceyi doğurur: Toplum bu iki çelişik ve zıt unsurdan oluşmalıdır; bir grup böyle diğer grup şöyle olmalıdır. Bu, insan toplumunun doğal şartıdır.

Ama toplumda ortaya çıkan bu yeni durum, bu grubu daha çok hırsa, olabildiğince fazla mal toplamaya, başkalarının kaderi üzerinde olabildiğince çok zorbalık ve ekonomik baskı kurmaya, diğer insanların kaderi üzerinde giderek sosyal ve siyasal baskı oluşturmaya ve başkalarının hayatını etkisi altına almaya sürükledi. Bir yandan sınıfsal çelişki ve düşmanlık şeklinde sınıfsal farklılık meydana geldi; öte yandan zorbalık ve hırs giderek arttı. Orman herkesin hizmetindeyken rekabet yoktur, hırs yoktur, cinayet yoktur. "Başkasına kalmasın, başkası mahrum olsun, hep benim olsun!" anlayışı yoktur. Ama bu şekilde sınırlanınca hırs ve rekabet [doğar]; daha çok rekabet, daha fazla zorbalık ve tekel için her yola başvurulur. Sonra bu özgürlükle tabiatın karşısına geçip yemek yiyen bu insanın bütün hayatını, beyin güçlerini, ömrünün tüm saatlerini ve anlarını her şey pahasına daima icat ettiği bu sisteme vakfetmesi, bu toprak parçasını, kudreti ve yaşam araçlarını genişletmesi, başkalarını güçsüzleştirip mahrum etmesi, kendisini mutlu etmesi gerekir. Diğer taraftan tabiat karşısında özgür ve rahat olan insanlar böylesi şartlarda daimi mahrumiyete, açlığa, zulme, şartlara boyun eğmeye, zillete, alçaklığa, dalkavukluğa, köleliğe ve servajlığa[6] sadece iş ve ekmek elde etmek için düştükleri halde (bütün bunlar meydana gelmiştir).

Toplumun tarihte bir yanda hırs, para stokçuluğu, zulüm, haydutluk, tekelcilik ve üstünlük taslama; öte yanda mahrumiyet, açlık ve alçalma gibi tarihte benzeri olmayan yeni acılar, musibetler ve problemlerle karşı karşıya kaldığı hassas bir görünüm içinde oldu-

6 Servaj/serflik: Serflerin, köylülerin toprakla birlikte satıldığı sistemdir. Yani onlar da toprağın bir parçası gibi muamele görürler.

ğunu görüyoruz. Bütün insanî özelliklerin çöküşü hangi sınıfta görülmektedir? Her iki tarafta da görülmektedir. Birisi gergedan ve kuduz köpek haline gelir, diğeri ise güçsüz ve aşağılık olduğu için zelil bir canlıya, böylesi şartlarda karnını doyurabilmek için tüm üstün özelliklerini kaybeden bir insana dönüşür. Bu, böyle bir toplumun doğal ve belirlenmiş durumudur.

Yeni acılar nelerdir? Mahrumiyet, zulüm, haddinden fazla yararlanma, haksızlıklar ve zorbalıklar. Aynı şekilde bir topluluk "Biz aşağılığız ve zelil olarak yaratılmışız!" düşüncesine sahiptir. Diğer topluluk da "Biz üstün ırktanız, üstün sınıftanız, aristokratız. Bizim kanımızda altın gibi asalet dolaşır, sizin kanınızda ise zillet dolaşır." diye düşünür. Gördüğünüz gibi bu durum zorbalıkla, pazı ve bilek gücüyle meydana gelmiştir.

O aşamada toprak bir kabilenin elinde bulunur, bir grup zorla ele geçirebilir, ama bu durumu zorla devam ettiremez. Zira bir şey zorla elde edilebilir ama zorla korunamaz. Pekiyi, koruyabilmek için ne yapmak gerekir? Toplumun böyle bir duruma inanmasını sağlamak gerekir. Eğer insanlar bu durumun arızî bir hadise, bir zulüm, bir saldırı ve içine düşürüldükleri ve kaldırılması gereken bir kapan olduğunu düşünürlerse o devam edemez. Bunun gerçekleşebilmesi için onların bu toplumun doğal bir toplum, Tanrı'nın yüce bir hikmete göre yarattığı bir toplum olduğuna inanmaları gerekir. Olması gereken böyle bir toplum başka türlü olamaz. Şu imanın her iki tarafta da oluşması gerekir: Ben gerçekten ötekilerden daha üstün bir öze ve fıtrata sahibim. Allah beni bu toplumun yönetiminde gerekli olduğu için böyle yaratmıştır. Bu toplum bu yüce insanî özellik ve niteliklerden mahrumdur.[7] Onlar çalışmak için yaratılmışlardır. Ernest Renan'ın ifadesiyle: "Dünyada Avrupalılar yönetmek için, Doğulular çalışmak için yaratılmışlardır. Bundan dolayı Tanrı onların ırkını daha çok ve daha doğurgan yapmıştır. Çünkü çok ameleye ihtiyaç vardır. Yöneticiye az ihtiyaç olduğu için de bizi az yaratmış-

[7] Bunu 19. yüzyıl Fransız filozofu Ernest Renan söyler.

tır." Ortaya çıkan ve o olaydan, insanlığın kaderinin ve tarihinin değişmesinden sonra insanlara musallat olan bu hastalıkları taşımayı ve sürdürmeyi sağlayan böyle bir duruma genel bir imanın oluşması için bu durumu felsefe, din, bilim ve mantıkla açıklamak gerekir.

Sahte Din, Sahte Felsefe

Özellikle bu tür meselelerle ilgilenen arkadaşlardan burada şu gerçeği görmek için çok dikkat etmelerini rica ediyorum: Burada ben Dinler Tarihinde tarihin başlangıcından beri din, mezhep ve felsefelerin işinin ortaya çıkan durumu açıklamak olduğunu düşünüyorum. Aynı zamanda tarihte bu sözü söyleyenlere inanmıyorum. Çünkü ben onların söylediği bu sözü bunun tam zıddı bir anlamda kabul ediyorum. Nasıl?

Dediğim gibi aristokrat ve her şeye sahip olan bu sınıfın egemen olduğu, hırs, para biriktirme ve zorbalığın insanî özellikleri arasında yer aldığı, diğerlerinin köleliğe ve mahrumiyete mahkûm edildiği, güçsüz ve mahrum [kaldıkları], kanaat ve zilletin insanî özellikleri haline geldiği bu durum zorla gerçekleştirildi. Ama şimdi bu durum nasıl devam ettirilecek? Bir grup bu durumu kendi yararlarına sürdürebilmek için dini icat edebilir. Acaba bir grup da toplumun durumunun bu halkı oluşturanların lehine devam etmesi için toplumda felsefe ve düşünceyi meydana getirebilir mi? Olamaz! Öte yandan olduğunu görüyoruz. Nasıl? Bir filozof, molla, ...*, yazar veya ideolog insanların düşüncelerini sapkınca, kurnazca ve münafıkça kendi şahsî menfaatleri için yönlendirmek istediğinde bunu boşlukta gerçekleştiremez. Mevlana'nın deyişiyle: "Eğer altın para olmasaydı kalpazanlar -pazarda ve insanlar [arasın]da- sahte parayı üretemezlerdi." Bu, doğru bir sözdür.

Kendi ekonomik çıkarlarını korumak için sahte para basmak, piyasaya sürmek ve ekonomik hayata sokmak isteyen kimseler bunu ancak halkın tedavüldeki altın paraya inanmaları, kabul etmeleri ve ona dayanmaları halinde yapabilirler. Tarih boyunca gelen âlim-

ler, mollalar, ruhaniler, filozoflar ve din önderleri, mevcut durumu din ve felsefe adına açıklamak ve sahte bir felsefe ve sahte bir din haline getirmeye insanların kalplerinde yaygın bir dinî duygu oluşturma gerekçesiyle muvaffak olmuşlardır.

Yoksa filozoflar bunu yapmadılar mı? Ama felsefe bunun için icat edilmedi. Felsefe, dünya, hayat ve insan hakkında düşünen her insanın beyninde vardır. Akıl da öyledir. Akıl onlar aracılığıyla meydana gelmemiştir ki durumu aklî istidlal vasıtasıyla kendi yararlarına açıklasınlar. Akıl herkesin zihninde vardır. Aklî, felsefî ve mantıkî, düşünce insanların kafasında şimdi olduğu gibi geçmişte de vardı. O sınıfa mensup olan bilginler, toplumun ve dünyanın durumunu, zorbalıkla meydana gelen durumu olduğu gibi kalabilmesi için açıklamak maksadıyla insanlardaki bu aklı, bu düşünceyi kötüye kullandılar. Bu işi tarihte batıl ve tahrif olmuş dinlerin önderleri yerine getirdiler. Dinî duygu kalplerde bir ateş gibi, bir ruh gibi parlıyor ve insanları daima fedakârlık, sabır, tahammül, iman ve direnişe sevk ediyordu. Bundan dolayı bu kaynaktan insanları sahip oldukları bu duygu ile mevcut durumu din yoluyla katlanılabilir kılacak bir düşünce tarzına sürüklemek ve onun kaderini Tanrı, ezelî hikmet veya tanrılar -her halükârda tabiatı yaratan temel ruh- tarafından takdir edilmiş bir kader olarak açıklamak için daha çok faydalanılabilir. Bakın, Eflatun ve Aristo, Batı felsefesinin kurucuları olan bu büyük filozoflar ne diyorlar: İnsanlar ya farklı bir zürriyet, öz ve cevher olan efendi (Aristo) şeklinde yaratılırlar ya da başka bir öz, fıtrat ve karakterden olan köle şeklinde yaratılırlar. Bunlar birbirlerinin yerini alamazlar; yoksa insan toplumu yıkılır, tabiat çöker!

Felsefe, ortaya çıkan mevcut durumu meşrulaştırmak için doğmamıştır. İşte bu, Atina'nın sosyal durumunu meşrulaştırmak için insan aklını ve felsefeyi kötüye kullanan Yunan aristokrasi üyesi bir filozoftur. Nitekim dinî duyguyu ve genel dini ellerinde bulunduran önderler, Aristo'nun felsefe ve akıl adına yaptığı şeyi din ve ilahî hikmet adına yapmak için insanın fıtratında ve toplumun içinde bulunan dinî duygudan faydalandılar.

Bu topluluklar ve sınıflar meydana geldiğinde ve bu grup gücü, kudreti, açlık ve tokluk kaderini ve insanların gündelik yaşamını ellerine geçirince ve diğerlerini kendilerinin daimî köleleri, işçileri, uşakları ve ameleleri olarak görünce -sanki Allah bunları onlar için yaratmış!- Aristo'nun bu durumu felsefe vasıtasıyla açıklaması gibi din vasıtasıyla açıklanması gerekir (Din vasıtasıyla diyorum; din aslında bu durumu açıklamaz, [bilakis] din vasıtasıyla açıklanır). Din vasıtasıyla nasıl açıklanır? İnsanlara şöyle diyelim: Bu olayın, bu mevcut durumun ortadan kalkacak bir olay, geçici bir durum, süreli bir hal veya zulüm olduğunu sanmayın! Kesinlikle böyle yaratılmamıştır.

Aristo şöyle diyor: "Sen kölesin, köle olarak yaratıldın! Tabiat veya tanrı, seni böyle yarattı. Bizi ise üstün ve erdemli bir ırk, üstün maya olarak yarattı. Dolayısıyla bu bizim işimizdir. Biz manevi üstünlüklere sahibiz. Sen ise maneviyattan anlamazsın. Sen amelelik yapmak, çalışmak için yaratıldın. Biz düşünür insanlarız; düşünmek, sanatla uğraşmak, güzelliklerden yararlanmak için var edildik. Esasında birbirine benzemeyen söylemimiz var. Eğer siz işbaşına geçer de bizler sizin yerinizi alırsak o zaman soysuzlar soylulara hükmetmiş olur. Neticede toplum varlığını devam ettiremez." O böyle diyor. Ama din böyle demiyor. Felsefe gibi bir meşrulaştırma aracı olan din şöyle diyor: Sadece özümüz ve ırkımız değil, tanrılarımız bile farklıdır!

Bu kabileye mensup birisi olarak ben, başından beri özel bir ırkın üstünlüğüne ve fıtratına sahibim. Benim kudretim, üstünlüğüm ve efendiliğim, hayatın, toplumun ve paranın eseri değildir; benim özüm böyledir. Toplumun işleri yürüsün diye Tanrı, tanrılar beni böyle, seni öyle yarattı. Benim Tanrım, benim soy ağacım ve benim ırkım, fıtrî ve ırksal üstünlük itibariyle benim kabilemden aşağı olan kabilenin Tanrısından farklıdır. Gökler zincirinde ve tanrılar hiyerarşisinde onun türü, düşüncesi ve makamı bizim Tanrımızın makamından aşağıdır. Bundan dolayı kendisinden sonra insanlık hikâyesinin, tarihin değişiminin meydana geldiği, bu sınıfsal, ırk-

sal ve toplumsal ayrıcalıkların, ihtilafların, hastalıkların ve uçurumların, alçak ve üstün şeklindeki tasniflerin, bu hassas hiyerarşinin teşekkül ettiği bu sosyal yapının -her birisi bu gruplardan birinin durumunu ifade eden- dinî sembol ve bayraklarla gösterildiğini görüyoruz. Tanrıları sıralayan, her birini bir makama yerleştiren bir tanrılar sistemi oluştu. Bu tanrıların bir mertebeler zinciri vardır; [her birisi] ayrı bir cinstendir, farklı cevherlere sahiplerdir. Biri hamurdan, biri yakuttan, biri tahtadan, biri altındandır. Bunlar neleri simgelemektedirler? Bu tanrılar hiyerarşisi, sosyal sınıflar hiyerarşisini gösteren bir aynadır. Benim bu puthanede gösterilen tanrım, bizzat bana şöyle demektedir: "Ben ve sen böyle bir sosyal statüye yerleşmiş bulunuyoruz. Senin sahip olduğun statü, senin zorla getirilmiş olduğun bir statü değil, aksine yaratılış düzeninin gerektirdiği bir statüdür. Bu, tanrılar, din felsefesi ve bizzat kendi dinin tarafından oluşturulan bir statüdür. Sen kendi konumuna karamsar bakamazsın, isyan edemezsin, değiştirmeye çalışamazsın. Eğer kendi Tanrına, ilahın, Allah'ın ve tanrıların koyduğu evren ve felsefe hikmetine şükretmezsen hıyanet etmiş olursun." Putperestlik işte budur.

Putperestlik Karşısında İbrahim'in Tevhiti

Putperestlik [puta tapma], anlamayan ve şuur taşımayan cahil ve bedevi bir topluluğun bir yere koyduğu ve sonra da gidip taptığı bir taşlar sistemi değildir. Putperestliğin toplumdaki teşekkülünün önemli bir sosyolojik felsefesi vardır.

Putperestlik, tıpkı ırka tapıcılığın ve sınıfa tapıcılığın Yunan felsefesi ve Doğu felsefesi tarafından statükonun meşrulaştırılması için akıl adına kurulması gibi yalancı din temsilcileri tarafından tarihte din adına kurulan bir öğretidir.

Bundan dolayı putperestlikle mücadele, halkın şuursuzluğu sebebiyle meydana gelen aptalca bir gelenekle mücadele değildir. Putperestlikle mücadele, toplumda ihtilaf, ayrımcılık, zulüm ve kölelik meydana getirmek için kurulan inanç alt yapısını yıkmak demektir. İşte bu anlama geldiği için İbrahim, insanlığı kurtarmak is-

teyen bir hareketin kurucusu sayılır. Eğer böyle değil de Babil'deki birkaç sessiz sedasız putu kırmak olsaydı, Allah'ın en büyük peygamberlerinin iftiharı, İbrahim'in dinine bağlanmaktan ibaret kalırdı. Şayet İbrahim'in işi yalnızca mabut yerine konan putları kırmak -ve sonra da ortadan kaybolmak- olsaydı artık bunun mücadelesi olmaz, gerçek bir değeri olmaz, sadece tarihî değeri olurdu. Böylece bir topluluk sapık bir geleneğe bağlanmış, İbrahim de gelip onu ortadan kaldırmış, daha sonra İslam Peygamberi de aynı sapıklığa yakalanan kendi toplumunu ıslah etmiş, nihayet insanlık kurtulmuş olurdu! Bunun ne konuşulacak bir yönü ne de insanlığın bütün dönemlerini ilgilendiren güncel ve insanî bir değeri vardır. [Daha doğrusu sadece] büyük bir tarihî öneme sahiptir.

Putperestlik, heykele tapmak değildir; yakuttan, hurmadan, tahtadan, hamurdan yapılan bir heykele ibadet etmek değildir. Putperestlik, sosyal durumu tanrılar ve din aracılığıyla meşrulaştırmaktan ibarettir. İbrahim, putları kırmak ve putperestliğe karşı ayaklanmakla sadece Mezopotamya'nın güneyindeki Ur şehri halkını, Babillileri kurtarmadı. Bu yüce ve görkemli hikâyeyi, böyle bir düşünceyi ne kadar da küçültüyorlar! İbrahim, insanlık tarihinde meydana getirilen o büyük yalanın, bir grup tarafından kurulan o zulüm sisteminin karşısına dikildi. İbrahim, işkencelere, eziyetlere, mahrumiyetlere, onların tesis ettiği kan dökme, zorbalık ve haydutluk tarihine karşı mücadeleyi başlattı.

İbrahim, bu statükoya, bu durumu tanrılar ve din adına sürdürmek ve insanlığı onun doğallığına ve kutsallığına inandırmak isteyen sisteme karşı ayaklandı. İbrahim, bu başkaldırısıyla insanlığın [bu büyük yalana] kanmasına fırsat vermedi. Aristo'dan daha çabuk davrandı. Bugün 19. ve 20. yüzyılda bile hâlâ Fransa'da ve İngiltere'de Aristo'nun: "Bir grup aşağı ırk, bir grup da üstün ırktır; insanlar böyle yaratılırlar." sözüne inanan filozoflar vardır.

İbrahim, bu felsefî yalana karşı çıkan dâhilerden binlerce yıl önce sahte dindarların bu kurnazca ve tehlikeli yalanına karşı çıktı. İbrahim, toplumda zulüm ve ayrımcılık vasıtası yapılan ve bireyle-

rin değişik haklara sahip olabileceğini gösteren dini yıktı ve tevhiti ayağa kaldırdı. Tevhit nedir?

Putperestliğin ne olduğunu anladığımızda tevhitin ne olduğunu da anlarız. Putperestlik Kâbe'deki veya Babil'deki birkaç putu kırmak olduğunda tevhit de gördüğünüz sebeplerle Tanrı'yı iki değil, bir kabul etmek olur. Felsefî bir şey! Pekiyi, bunun benim hayatıma ne etkisi var?

İslam Peygamberi: "Allah iki değil, birdir." dediğinde neden köle olan Bilal-i Habeşî, Ümeyye bin Halef'in zulmünden kurtuluyor? Bunun o işle ne alakası var? Ben: "Bizim sistemimizde bir tane güneş vardır."dediğimde, başkaları da: "İki üç tane vardır." dediğinde bunun benim haklarımla, hayatımla ve sınıfımla ne ilgisi olabilir? Etkisiz bir tevhit de işte böyledir.

İslam Peygamberinin tevhit sloganı neden köleliği ve köle piyasasını alt üst ediyor? Bellidir. Çünkü biz tevhiti kanıtlanacak kelamî ve felsefî bir mesele olarak ele alıyoruz. Böyle bir şeyi anlamıyoruz. Hâlbuki tevhit neymiş?

1- Dinî duyguyu tarihte zulüm sisteminin din adına devam ettirilebilmesi için ihdas edilen sahte putperestlik tuzağından kurtarmaktır.

2- Tevhit, putperestliğe cevap vermek demektir. Putperestlik şudur: Bu benim putum, bu kendim, bu da sosyal statüm; şu onun putu, şu kendisi, şu da sosyal statüsü. Benim tanrım ile onun tanrısı farklıdır. Yani benim sosyal statüm, kökenim, toplumum ve yaratılışım onunkilerden farklıdır. Birkaç tanrının bulunması ve birkaç tanrıya tapılması, toplumda birkaç grubun, birkaç unsurun, birkaç ırkın ve birkaç insanlık şeklinin bulunması demektir: İşçi ve beyefendi olmak, aristokrat ve aşağı tabakadan olmak, köle ve efendi olmak. Yani birbirine karşıt olan birkaç grup vardır. Bir grubun aç, bir grubun tok olması; bir grubun bütün insan haklarından mahrum olması, bir grubun tüm nimetlerden yararlanması. Yani toplum tek tip değildir; çeşitli gruplara, sınıflara ve ailelere

bölünür. Bu grup ve ailelerden her birisinin kendisine has tanrısı vardır. Tevhit, herkesin bir tane Tanrı'sının olması, yani herkesin sadece insan olması demektir. İbrahim'in büyük eylemi işte budur. Haccın bu işteki büyük rolüne bakalım.

Hac felsefesi hakkında birbirini izleyen üç oturum planlanmıştı.[8] Öncelikle hac hakkında konuşmak için görünürde üç oturum hakkımın olduğunu belirtmeliyim. Yeteri kadar vaktim olsaydı bile haccın ancak bir boyutunu anlatabileceğimi itiraf etmeliyim. Hac, tarih, sosyal psikoloji, sosyoloji ve felsefe tarafından ele alınan felsefî, mantıkî, aklî, insanî ve analitik boyutlu bir ameldir. Açıklamaya gelmeyen, analiz edilemeyen, mantık ve istidlalle ölçülemeyen bireysel, gizli ve içsel bir boyutu vardır. O, ruhun böyle bir hikâye karşısında kendisini kavradığı bir duygudur. Bu, aşkla ilgili bir hikâye ve duygu, bu törene katılan herkesin kendisini anladığı, irfanî, içsel ve her bireye özgü etkisi bulunan bir duygudur. Yani Batılıların deyişiyle bireysel bir experiance, kalbî bir etkilenimdir. Her kalbin, her gönlün kendine has bir türü, ruhu ve yeteneği olduğu için orada her gönül değişik bir şekilde titrer ve tatmin olur. Bu, bir konuşmacının ve bir yazarın dinleyicilerine hiçbir zaman aktaramayacağı bir meseledir.

Bundan dolayı hacla ilgili ne söylesem, haccın ancak mantıkî, bilimsel, sosyolojik ve antropolojik analize gelmeyen; dile, ilme ve akla sığmayan bir kısmını gündeme getirmiş oluyorum. Sadece hepinizin, burada bulunan bütün yüreklerin o muhteşem hikâye içinde titremesini arzu ediyorum.

Önceki oturumda haccı anlamak için İbrahim'i tanımak gerektiğini söylemiş ve şu soruları sormuştum: İbrahim niçin bir kurucu ve insanlığın manevî önderler zincirinin başı olarak ilan edilmiştir? İbrahim niçin medenî insanların son birkaç bin yıldır kendilerini ait gördükleri büyük dinlerin kurucusudur? Musa'nın, İsa'nın ve İslam Peygamberinin iftiharı neden Büyük İbrahim'in başlattığı hareketin devam ettiricisi olmaktır? Sizin de bildiğiniz üzere daha önce söylediğim gibi bunun sebebi, İbrahim'in, putperestliğin zirvede olduğu bir dönemde ona karşı ayaklanmış olmasıdır. Ama onun bu eyleminin, putperestliğe karşı durmasının ve onun kökü-

[8] Daha sonra öğrencilerin isteği üzerine dört oturum olarak düzenlendi. (Derleyen)

nü kazımasının büyüklüğü, zihinlerde bir kavmin hurafe ve cehaletin etkisiyle Allah yerine taşlara ve heykellere tapmaları ve İbrahim'in de bir aydın, filozof, kelamcı veya ilahiyatçı olarak onlara bunların hiçbir şey olmadığını anlatması ve onları bunların kör ve sağır putlar olduğu, Allah'ın başka bir şey olduğu şeklinde aydınlatması anlamına gelmez. Onun işi sadece böyle bir felsefî konu ile sınırlı değil; aksine tarih boyunca insanın doğal yürüyüşünü devam ettirmekten ibarettir. Dediğim gibi putperestlik yalnızca fikrî ve felsefî bir hurafe değildir. Daha doğrusu putperestlik, toplumda sınıfsal ayrımcılığı ve grupsal, ırksal ve ailevî farklılığı meydana getiren bir sınıf tarafından insanlığın mülkiyet ve tarım dönemine girmesinden ve mahrumiyet, zulüm, zorbalık, zillet ve köleliği icat etmesinden sonraki yeni hayat şeklini ve öte yandan bir grubun öteki gruba egemen olmasını, üstün ve aşağı ırk ayrımını açıklamak için [ihdas edilmiş] dinî bir sistemdir. Aynı şekilde bu sistem şu düşünceyi meşrulaştırır: İnsanlar eşit değildir. Ta başlangıçtan beri Tanrı veya tanrılar tarafından bir grup işçi ve köle olarak yaratılmış; bir grup da liderlik, efendilik ve bunlara hükmetmek için yaratılmıştır. Bu iki grubun mayası, özü ve cevheri birbirinden farklıdır. İnsanî ve manevî faziletler, o üstün, mutlu ve efendi sınıfa mahsustur. Çoğunluk ise bu faziletlerden mahrumdurlar ve sadece köle olmak için yaratılmışlardır. İnsan ırkları bir değildir; her birisi mertebeler zincirinde özel bir yer işgal eder. Toplum, mülkiyet dönemine girdikten sonra mutlu sınıf lehine birbirinden ayrı mertebeler zincirine göre, birbirinden ayrı belli özlerin ve fıtratların asaleti esasına dayalı olarak yaratılmıştır. Bu sistem, böyle bir durumun doğal, tabiatın isteği ve normal bir şey olduğunu; zalimane ve ortadan kaldırılması gereken arızî bir durum olmadığını, aksine Tanrı ve tanrıların hikmetinin bunu gerektirdiğini gösterme amacı güder. Nitekim filozoflar da akıl yoluyla felsefî bir açıklama yapmaya çalışmışlardır (Aristo ta başından beri bir grubun köle oğlu, bir grubun üstün oğlu olduğunu aklî olarak açıklar). Nitekim hem filozof hem peygamber olan yani çifte olgunlaşmış Mani Hazretlerimiz ise dünyanın aydınlık ve karanlıktan yaratıldığına

inanmaktadır. Bakınız, ilkin bütün sözleri zelilin ve beyefendinin doğal olduğu, köle ve efendinin yaya olduğu üzerine olacak şekilde dünya, Tanrı ve metafiziği nasıl açıklıyor, felsefî bir dünyagörüşü ortaya koyuyor ve bir din kuruyor? Sonra da aydınlık özce ve fıtraten kutsal ve temiz; karanlık ise özce ve fıtraten kötü ve pis olduğu için tabiat ve varlığın gereği aydınlık ve karanlık arasındaki savaşta zafer aydınlıktan yana, zillet, kölelik ve yenilgi ise karanlıktan yana oluyor. İşte bu, evrenin açıklamasıdır.

Karanlığın "Karanlık Zervanı", aydınlığın ise "Aydınlık Zervanı" adlı tanrısı vardır. İnsanlık tarihinde, toplumda her zaman fatih ve galip, aydınlık unsurundan; mağlup ve zayıf ise karanlık unsurundan kabul edilmiştir. Burada zeki bir insan, aydınlık ve karanlık adlı iki zıt unsura dayalı felsefe yapmaların, din kurmaların ve dünyagörüşü oluşturmaların, zayıfın kendisini karanlık cinsinden ve karanlığa mensup kabul ettiğinde sabırlı ve kanaatkâr olmasını, içinde bulunduğu duruma boyun eğmesini; güçlünün ise kendisini aydınlığa mensup kabul ettiğinde başkalarından üstün olduğunu felsefî olarak açıklamasını sağlamak üzere fatih ve güçlünün, mağlup ve zayıfın doğal ve ilahî durumunu meşrulaştırmak için olduğunu anlar. Dolayısıyla din, onlar sayesinde zorbalığı gizlemek için bir örtü olur. Daha önce dediğim gibi, mülkiyet dönemine giriş, [bir grubun] mutluluğuna, diğer grubun mahrumiyetine neden olmuştur. Nitekim felsefe de böyle bir yol kat etmiştir.

Putperestliğin, toplumun mevcut sınıfsal durumunu dinî olarak açıklayan/meşrulaştıran dinî bir dünyagörüşü olduğunu söylemiştim. Buna göre her sınıf diğerlerinden yalnızca tür bakımından, her aile veya grup diğerlerinden öz, statü, fıtrat veya uyruk bakımından ayrılmaz; üstelik onların tanrıları da birbirinden farklıdır. Bu sınıfın, mutlu, aristokrat veya "kaşatriya" sınıfının kendisine mahsus tanrısı vardır. Yani biz bunları toplumda sırf şahsî menfaatler sebebiyle ayırmış değiliz; daha doğrusu aslında onları tanrıları ayırmıştır, onların tanrıları birbirinden farklıdır. Tanrılar düzleminde görülen bu ayrılık ve hiyerarşi, topluma ve halka da yansımıştır. O dönemden sonra doğan aileler, ırklar ve sosyal sınıflar

arası farklılıklar, tanrılar arası farklılıklarla, bir tanrının diğer tanrıdan üstün olmasıyla ve tanrılar kurulundaki hiyerarşiyle izah edilir.

Milletler ve kavimler arasında da aynı şekilde fark vardır. Atina tanrılarıyla Isparta tanrıları arasında fark vardır. Atina ve Isparta tanrıları, Truva tanrılarından farklıdır. Atina tanrısı Zeus, Truva halkını daima lanetler. Yani Isparta halkı, Atina medeniyeti ve Truva şehri arasındaki farklılık, her bir kavme ait olan tanrılar arasındaki farklılıkla açıklanır. Bu tanrılar bazen Zeus, Jüpiter ve Promete gibi Yunan ve Roma mitolojilerinde gördüğümüz semboller şeklindedir, bazen de somut varlığı bulunan ve her birisi toplumda belli bir sınıfın, ailenin ve milletin temsilcisi olan putlar şeklindedir. Bundan dolayı zorbalar ve zenginler, ayrımcılık ve ihtilafın devam etmesi, ilk eşitlik dönemine geri dönülmemesi için bu eşitsizlikleri, zulümleri ve eziyetleri bizim genel manada şirk veya putperestlik diye adlandırdığımız dinî sistemler ihdas etmek suretiyle açıklamışlardır. Putperestlik, tarih boyunca ayrımcılık ve iş bölümü döneminden sonra insan fıtratında bulunan temiz dinî duygudan yararlanan ve putperestlik dinini, şirki icat eden zorbalara ve egemen hanedan ve sınıflara bağlı olan düşünürlerin hilesinden ibarettir.[9]

Yani halkın putperestliğin hizmetine giren ve hizmetine sunulan dinî ruhudur; halkın tarih boyunca bu tarihî dönüşüm ve değişimin etkisiyle putların ve mabutların çeşitli ve çelişkili sembollerde tezahür eden dinî duygusudur.

İbrahim'in putperestlik ile mücadelesi sadece hurafe eseri olarak bir kavmin mabudu haline gelen birkaç taşı kırmaktan ibaret değildir. Eğer böyle yapsaydı kendi toplumunda ve zamanında aydınca bir iş yapmış olur; eylemi bu tür belalara müptela olmayan bizler ve çağdaş insanlar için yalnızca tarihî bir öneme sahip olurdu. Ama bizim tanıdığımız İbrahim, daima diri ve güncel olan ve

[9] Şirk ve putperestlik, bize göre küfürdür, yani İslam'a ve İbrahim'e aykırıdır; ama yine de bir dindir.

insanlığın her zaman sürdürmeyi taahhüt ettiği bir hareket başlatmıştır. Niçin? İbrahim, sınıf farklılığını, ırk ve millet ayrımcılığını, ırk, soy ve sınıf asaletini muhafaza etmek için üretilen bu hastalıklı ve zalimce açıklama içindeki sahte din kurumunu yıkmak için gelmiştir. İnsanlığı tarih boyunca bu şekilde meydana getirilen ayrımcılıklardan ve dinî ve irfanî duyguyu zulüm, cinayet ve fertlerin, sınıfların ve milletlerin birbirlerini sömürmesi için oluşturulan tuzaklardan kurtarmak için gelmiştir. İbrahim'in hikâyesi, dinin putperestlikten, yani insanın eşitlik ve akrabalık sermayesi olabilecek en değerli ve en temiz duygusunun -ayrımcılık ve farklılığa dayalı toplumun sembolü ve aynası olan- yalancı şirk sisteminden kurtuluş hikâyesidir. Tevhit ise insanlar arasındaki birliğin Allah'ın varlığının birliği yoluyla ilan edilmesidir. Tevhit, farklı sınıfların, farklı grupların, farklı ırkların bu farklılıktan kendi yararına, başkalarının zararına olacak şekilde faydalandığı ve özel ırk, soy ve sınıfsal statüyü kendisi için ebedî ve ilahî görmeye, diğerlerini bundan mahrum saymaya çalıştığı bu durumu, meşrulaştırıcı şirk sistemini yıkar.

Tevhit Allah'ın birliği demektir ama bu inancın toplum ve tarihteki sosyal yansıması, insanların bir, ırkların bir, sınıfların bir, grupların bir olduğu anlamına gelir. [Çünkü] herkesin bir tanrısı vardır. Şirk sadece felsefî ve kelamî bir şirk değildir; daha doğrusu onun sosyal ve tarihî yansıması ve sonucudur. İnsan yaşamındaki tarihsel, beşerî ve sosyal şirk pistir ve onunla savaşılması gerekir. İşte bu yüzden İbrahim'in hikâyesi, bütün manalarıyla ayrımcılığı esas alan bir üretim, dağıtım ve hayata dayalı döneme girdikten sonra tarihin akışının değiştirilmesi ile yapılan bir mücadelenin ve bilince dayalı kardeşlik dönemine dönüşün hikâyesidir.

Bu bakımdan putperestliği bu şekilde anladığımızda ve onun sosyolojik ve tarihsel kökenini tanıdığımızda İbrahim'in eylemi, tarih boyunca ileri gelen ve müreffeh azınlığın elinde oyuncak olan bir tarih karşısındaki bir kimsenin [eylemi] olarak ve onun hareketi, eşitlik yani insanî eşitlik dönemine geri dönüş hareketi olarak an-

laşılır ve İbrahim, insanlık tarihinin sapması ile mücadele eder. Dikyanus, Nemrut ve Firavun gibi tanrılık iddiasında bulunan kimselerle mücadele eden peygamberlerimizin hikâyesinde gündeme gelen tanrılık iddiası burada anlaşılmaktadır (Bunlar İslamî hikâyelerde tanrılık taslayan kimseler olarak anılmaktadır).

Bunlar bizim anladığımız tarzda bir tanrılık iddiasında bulunmamışlardır. Hiçbirisi, ben kâinatın yaratıcısıyım dememiştir. Bunlar bizzat dindar kimselerdir. Nemrut ve Firavun, efsane değil, tarihte yaşamış gerçek kişilerdir. Bunlar bizim sadece Kur'an veya İncil ve Tevrat yoluyla tanıdığımız kimseler değil, [aynı zamanda] tarih ve arkeoloji yoluyla da tanıdığımız kimselerdir. Hem Firavun'un hem Nemrut'un hem de şirk ve tanrılık iddiasında bulunan diğer herkesin tapınakları vardı, kendi putlarına tapıyorlardı ve uluhiyete inanıyorlardı. Ama İslam'ın özel tabiriyle "tanrılık" iddiasında bulundukları anlaşılmaktadır. "Ben sizin en büyük rabbinizim!" diyen Firavun, "Ben sizin büyük yaratıcınızım!" demiyor, "Ben sizin rabbinizim!" diyor. Rab, tanrı değil, sahip ve malik anlamına gelir. Biz bundan şu manayı anlıyoruz: "Ben sizin sahibinizim; sizin kaderiniz, rızkınız, işiniz, hayatınız ve ölümünüz benim elimdedir. İstesem hemen seni öldürmelerini emrederim; istesem sağ bırakırım. Cellât öldürmeye veya öldürülecek bir mahkûm olduğunu söylemeye geldiğinde ben seni affederim ve sana yeni bir hayat bağışlarım. Yani senin hayatın ve kaderin benim elimdedir. Ben senin sahibin ve efendinim." Tanrılık iddiasında bulununca ayrımcılığı, insanların birbirlerini mülk edinmesini, birbirlerine egemen olmasını [bir çeşit] putperestlik saymak ve Allah'a mahsus yetkiye müdahale olarak görmek gerekir. Hâlbuki insanlar sadece Allah'ın egemenliği altındadırlar. Eğer birisi: "Ben Allah'ı kabul ediyorum ve dine inanıyorum, fakat başkalarının kaderi benim elimdedir." diyorsa tanrılık iddiasında bulunmuş, yani Allah'a mahsus sıfatlardan birinin kendi elinde olduğunu iddia etmiş olur. Peygamberler, bugün anladığımız manada kendisini evrenin tanrısı olarak gören kimseyle değil, bu iddia ile mücadele etmişlerdir.

Hâbil ve Kâbil

Hâbil ve Kâbil kıssasında dünkü konum için çok ilginç ve söylediklerimi destekleyici nitelikte bir örnek buldum. İnsanlığın medeniyet ve kültür tarihi boyunca karşılaştığı zulüm, ayrımcılık, ailevî ve ırksal farklılık, kölelik ve efendilik, necaset ve aryalık şeklindeki bütün sıkıntılar, yani insanın tabiat önünde ve tabiat sofrasında eşit ve özgür olduğu orman hayatından tarım dönemine geçmesinden sonra ortaya çıkan mevcut tüm kötülükler, zulümler, ayrımcılıklar ve uçurumlar Hâbil ve Kâbil hikâyesinde vardır. Âdem'in oğullarından Kâbil çiftçi, Hâbil ise sürü sahibidir. Hâbil, göçebelik dönemi insanının, göç ve hareket halinde olan ve iş bölümü ve ayrımcılığın olmadığı bir dönemde yaşayan insanın sembolüdür. Kâbil ise tarım dönemine, ayrımcılığın ortaya çıktığı, yönetici ve tebaa, efendi ve köle ayrışmasının doğduğu, gruplar ve sınıflar arası farklılığın, iş bölümünün ve servet paylaşımının meydana geldiği döneme giren insanın sembolüdür. Sonra kız kardeşleriyle evlenme konusunda aralarında anlaşmazlık çıkar. Anlaşmazlık Âdem'in gözü önünde cereyan eder. Daha sonra aralarında o olaylar meydana gelir. Herkesin yarın Allah'ın huzuruna kurban sunmasını kararlaştırırlar. Allah kimin kurbanını kabul ederse o haklı olacak ve diğeri onun iddiasına uyacaktır. Kurban seçme ve sunma günü geldiğinde ilk dönem insanının temsilcisi olan Hâbil, kızıl tüylü, besili ve leziz etli en iyi devesini Allah'ın huzurunda kurban etmek için seçer; yani Allah ve inancı uğrunda hayatındaki en değerli şeyden vazgeçer. Sonraki dönemin temsilcisi olan Kâbil ise bir avuç çürümüş sarı buğdayı kurban yerine getirir. Kâbil'in mahkûm edilmesinin ve lanetlenmesinin sebebi budur. Allah kesinlikle kurbanlık konusunda ve kendisi ile ilişkide düzenbazlık ve sahtekârlık yapmayan kimsenin kurbanını kabul eder. Kâbil, para, servet biriktirme ve tamah için iman ve inancı konusunda bile hile, sahtekârlık ve tezvire başvuran bir insanın sembolüdür. Hâbil ise imanı ve inancı söz konusu olduğunda her şeyden kolayca vazgeçebilen fedakâr bir insandır. Ama ne yazık ki -ne kadar derin, doğru ve güzeldir!- Hâbil'in Kâbil tarafından öl-

dürüldüğünü ve bir miktar çürük buğdayı Allah'ın huzuruna sunan Kâbil'in sağ kaldığını görüyoruz. Maalesef biz hepimiz Kâbil'in çocuklarından ve torunlarından gelmiş bulunuyoruz. Hâbil'in çocuk sahibi olduğunu sanmıyorum. Biz Kâbil'in çocuklarıyız. Yani biz insanlar Hâbil'e özgü hayat dönemini geçirmiş ve tamamlamış bulunuyoruz. Biz şimdi Kâbil'e özgü dönemin, dediğim gibi Kâbil'e özgü insan ve toplumun dinî açıdan putperestlikle açıklandığı dönemin insanlarıyız. İbrahim, insanlığı sosyal hayat tarzının değişmesiyle ortaya çıkan bütün sıkıntılardan kurtarmak ve Hâbil'in ruhunu devam ettirmek için ayaklanmıştır.

Bu, tarihin engellemek zorunda olduğumuz Kâbil anlayışında ilerleyen sistemidir. Bu yol, Kâbil'in seçtiği, Hâbil'i öldürdüğü, kendi düşünce, hayat ve ruh tarzını insanlık tarihine dayattığı ve olduğu gibi devam ettirdiği yoldur. Bu bakımdan İbrahim'in hikâyesinin de devam etmesi gerekir. İbrahim kıssası gün geçtikçe daha da görkemli ve önemli hale gelmektedir. Zira putperestlikle mücadele, tahta veya taş şeklindeki bir şeye karşı yapılınca kolaydır; ama bir fikir, felsefe, mantık, kanun ve geleneğe karşı yapılınca artık zordur. İşte bundan dolayı her geçen gün Kâbil'e özgü hayata daha çok dalıyor, Kâbil'in yolunda daha çok ilerliyor ve İbrahim'e daha çok ihtiyaç duyuyoruz.

Dün anlatmak istediğim şey ile -ikisini birlikte okuduğum- dinler ve medeniyetler tarihinde keşfettiğim şey arasında bir yakınlık vardır. Şöyle bir ilkenin bulunduğunu görüyoruz: Toplum ve tarih ne zaman bir fikre ihtiyaç duysa ve yeni sıkıntıların, sorunların ve perişanlıkların ortaya çıktığı bir merhaleye ve şartlara ulaşsa, ister istemez bu problemlerin, ihtiyaçların ve insanlığın, toplumun ve zamanın içine düştüğü kaderin halledilmesi için düşünülür, bir öğreti gösterilir, bir din ortaya çıkar. Bu öğretiler ve dinler hak da olsalar batıl da olsalar insanlığın karşı karşıya olduğu duruma cevap vereceklerini iddia ederler. Biz, hak olsun, batıl olsun -bu ikincil bir konudur- bir dinin temelini atan peygamberlerin tarihte birbirleriyle çağdaş olduklarını görüyoruz (tarihte çok etkili dinler vardır).

Çin'in peygamberi Lao Tzu, MÖ. 6. yüzyılda gelmiştir. Çin'in peygamber ve filozofu Konfüçyüs, Lao Tzu'nun öğrencisidir, Lao Tzu'dan bir sonraki nesildir. Zerdüşt, MÖ. 6. veya 7. yüzyılda gelmiştir, yani adı geçen iki peygamberin çağdaşıdır. Hindistan'da Budizm'in kurucusu olan Buda, aynı dönemde, MÖ. 6. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Avrupa'da fikrin kaynağı ve büyük felsefî ekollerin kurucusu olan bilge ve filozoflar, MÖ. 5. ve 4. yüzyılda gelmişlerdir: Sokrat, Eflatun, Aristo ve bunlardan önceki yedi filozof çağdaştırlar. Burada insanlığın MÖ. 8., 7. ve 6. yüzyıllarda büyük bir fikrî, dinî, ahlakî ve itikadî coşkuya sahip olduğunu, Doğu'da ve Batı'da en büyük düşünce ve din kurucularının bu dönemde ortaya çıktıklarını görüyoruz. Milattan önce Çin'de, Hindistan'da, İran'da ve Yunanistan'da nasıl bir insan yaşıyordu? Bunlar tesadüfî olamaz. Tarihte insanlığın ulaştığı iki büyük döneme sahip olduğumuzu düşünüyorum. Bu iki dönemde sosyal hayat, ilişkiler, şartlar, dertler ve ihtiyaçlar birbirinden farklıdır.

Mülkiyetin Ortaya Çıkış Dönemi

Birisi insanlığın ilk eşitlik döneminden mülkiyete geçtiği dönemdir. Mülkiyet, yani bir grubun mahrumiyeti, diğer grubun hâkimiyeti şeklindeki ayrımcılık doğuyor. Sonra ahlakî bozukluklar, rekabet, husumet, hırs, mahrumiyet, kölelik, zillet, dalkavukluk, zulüm, cinayet ve savaş, yani her şey ondan kaynaklanıyor. Bu dönemde insanın ruhuna yeni acılar üşüşüyor, toplum yeni problemlerle yüz yüze geliyor ve insanlık, hayatında yepyeni bir döneme giriyor.

Makinizmin Ortaya Çıkış Dönemi

Birisi de makinizm dönemidir. (Makine değil, makinizm.)[10] İnsanın girdiği makinizm merhalesi, insanî faziletlerin ve özelliklerin,

[10] Benim makinizm ile ilgili olarak yaptığım ve ona saldırıda bulunduğum konusunda makinizme saldırdığımdan habersiz olan bazı yarı aydınlar, benim makineye saldırdığımı sandılar. Ne kadar cahil de olsam makinenin ne demek olduğunu biliyorum. Bilmeyen kimmiş? Mesela ben tıraş makinesine

çeşitli bireysel ve toplumsal yeteneklerin ortadan kalktığı, Doğulu, Batılı, Müslüman, Hıristiyan, kafir, yetenekli, yeteneksiz, tarihli, tarihsiz, zenci Afrikalı, sarı Çinli, İranlı, Amerikalı bütün insanların ve tarih boyunca her birisi kendisini bir şekilde göstermiş olan ve bir şekilde gelişen tüm yeteneklerin ve her birisi kendi özel yeteneğini açığa çıkaran bütün fertlerin ve bütün faziletlerin kaybolduğu ve hepsinin tek tip olduğu, makine denen bu babanın ürettiği ve daima da içine işlediği bir tüketim ağzı ve karnına sahip olduğu bir merhale! Eğer karında yer yoksa cerrahi operasyon! İştaha getirmek için telkin! Sahte ihtiyaçlar ve açlıklar oluşturmak! İşte makinizmin anlamı budur. (Makineyle ne yaparım?)

saldırmışım. Beyefendi bu ne demek? Saldırmışım. Yani tıraş makinesini kırdım mı? Mesela otobüsle kavgalı mıyım, trene karşı mıyım?

Makinizm makineyle ilgili değildir. Makinizm bir rejimdir, bir hayat tarzıdır; makineye değil, makinenin insana yüklendiği özel ekonomik ilişkiler sistemidir.

Ben siyantizme -bilimciliğe- muhalif olduğumda bilime mi karşı çıkmış oluyorum? Diyorum ki siyantizm, bilimi içinde öldüren bir barajdır. Ben bilimi kurtarmak için bilimcilikle savaşıyorum.

Biz putperestlikle mücadele ettiğimizde putun kendisi ile ne işimiz olabilir? Biz putperestliğe karşı çıkarız. Bu putun kesinlikle muhalefet ve mücadele edilecek bir değeri yoktur. Putperestliği meydana getiren put değildir. Putu biz yaparız.

Makinizm, kapitalizmi ve büyük kapitalist rekabeti insana ve mesela makineye dayatan, makineyi makinizmin yerleşmesi için araç olarak kullanan rejim demektir. Bürokrasiye karşı olmamız, yöneticilerin ve yönetimlerin asıl kabul edilmesine muhalefet ettiğimiz anlamına gelir. İdareye kim muhalif olur ki? Bürokrasi, idareden farklı bir şeydir.

Teknokrasi, faşizmi meydana getirir. Teknokrasi, teknisyenlerin yönetimi demektir. Biz tekniğe muhalif miyiz? Bürokrasi teknokratlar hükümetidir. Yani bugün hem Rusya'da hem de Avrupa'da yürürlükte olan bir yönetimdir. Sosyal sistemleri farklı da olsa idarî sistemleri teknokrasidir. Bu bir sosyoloji konusudur. Teknokrasi yani teknokratlar, eskiden iş başında olan diğer tiplere karşı iş başındadırlar. Teknik ile değil, tekniğin insanlar üzerinde egemenlik aracı olarak kullanılması ile mücadele edilir. [Çünkü] tekniğin insana değil, insanın tekniğe hükmetmesi gerekir. (Mesele budur.) para düşkünlüğü ile mücadele eden kimse aslında para ile mücadele etmez. Zira para herkese lazımdır.

Meydana gelen bu makinizm döneminde fertlerin ve milletlerin kültürleri, yetenekleri, faziletleri ve özgür gelişimleri feda edilir. Herkesin bu makinenin tüketim kölesi olabilmesi için bütün dinlerin, ahlakî ilkelerin ve taassupların ortadan kalkması gerekir. Acılar, yabancılaşmalar, perişanlıklar, insanın çürümesi, maneviyatı olmayan, aslında ona ihtiyaç duyan insanın mutsuzluğu, bütün bu yeni cinayetler ve ruhsal hastalıklar makinizmin doğuşundan sonraki döneme aittir. Nitekim Avrupa'da peş peşe felsefî ekollerin bu dönemden sonra ortaya çıktığını görmekteyiz (19. yüzyıl bu dönemin başlangıcıdır).

Aynı duruma İsa'nın doğumundan önce 6., 7. ve 8. yüzyıllarda -2500, 2600, 2700 yıl önce- sahiptik. Bu dönem, insanlığın mülkiyet dönemine daha yeni girdiği, ırksal, ailevî, sınıfsal ve millî ayrımcılıklara dayalı hayat tarzlarının yerleştiği, insanların yeni perişanlıklara, mutsuzluklara, zulümlere ve sorunlara maruz kaldığı bir dönemdir. Yeni öğretilerin gelip doğru ya da yanlış çözüm yollarını göstermesi gerekmektedir. Nitekim hem Doğu'da hem de Batı'da gösterdiklerini görürüz. Bu, insanlığın her şeyden önce ve ilk defa içine girdiği yeni aşamadan kaynaklanan yeni sıkıntılar hissettiği bir dönemin işaretidir.

İbrahim'in Hareketi

İbrahim Mezopotamya'dadır. Mezopotamya'da Doğu'dan ve Batı'dan önce medeniyet vardır. Oranın medeniyeti milattan 5000 yıl önce başlar. Mezopotamya medeniyeti, Sümer medeniyeti, Babil medeniyeti, Akad medeniyeti, Asur medeniyeti, İran ve Hint öncesi medeniyetleri, yani Aryaîlerin İran'a ve Hindistan'a girmesinden önceki medeniyetlerdir. Daha ortada Atina ve Yunanistan'ın ismi bile yokken bu medeniyet zirveye ulaşır; Aramîlerin kurduğu Babil, Sümer ve Mezopotamya toplumları medenî ve bilimsel gelişme ve ilerlemenin doruğuna yükselirler. Mezopotamya toplumunun büyük iftiharlarından biri olan Hammurabi Kanunu, her ne kadar bu büyük kitabe o dönemde Aramî dehasının ve Hammurabi hukukçularının sembolü olsa da Mezopotamya mede-

niyetinin, Mezopotamya toplumunun gelişiminin, şahısların ayrımcılık, ihtilaf ve mahrumiyetinin, fertlerin mutluluğunun, bir sınıfın diğer sınıfa hükmetmesinin ezelî, ebedî, ilahî, hukukî ve kanunî sayıldığı ve taşa kazındığı yani ölümsüzleştirildiği, arızî değil, sağlam bir taş geleneğine dönüştüğü bir merhaleye ulaştığını gösterir. Hukukî, kanunî ve aklî bir şekle kavuşmuş; sınıflar, milletler, şehirler ve aileler arasındaki ayrımcılık, -her putun bir aileden olduğu ve bir sınıfı ve şehri temsil ettiği- Ur Puthanesi ve Babil Puthanesi şeklinde [tezahür etmiştir].

Bir Lagaş putu, bir Nipur putu, bir Ur putu, bir Babil putu vardır. Bunlar, her birisi kendi alanlarında zirveye ulaşan çeşitli milletlerin ve şehirlerin temsilcileridir. Hatta tarihteki en büyük puthane, Babil Puthanesidir. İbrahim, puthane kırıp geçirmenin bütün anlamlarıyla bu puthaneyi kırıp geçiren, yani putperest toplumu allak bullak eden ilk şahıstır.

İbrahim'in bir başka büyük eylemi daha vardır. İbrahim kıssası, tarihin önünde ayaklanan tek ve yalnız bir adamın kıssasıdır; silahı yalnızca düşünce, gücü sadece aşk olan bir ferdin, tarihin cebrine/dayatmasına karşı duran tek adamın kıssasıdır.

Ben dün tarihin zorlayıcılığından/belirleyiciliğinden bahsediyordum. Evet, doğrudur; ben tarihin zorlayıcılığına inanıyorum. Ama aynı zamanda bilinç ve aşkın el ele vermesi halinde tarihin zorlayıcılığını kıracağına da inanıyorum. Acaba bizi yeryüzüne bağlayan çekim gücü, tabiatın zorlayıcılığı değil midir? Bilinç bu zorlayıcılığı niçin kırıyor? Tarihin cebrini, aklî, bilimsel ve diyalektik esaslara dayanan tarihsel determinizm felsefesini İbrahim'lerin bilincinin kırdığını düşünüyorum. İbrahim, insanın -aslında toplumun bu merhaleye ulaşması gerektiği analizi yapılmaktadır- tarihin zorlayıcılığını kırabileceğini, onun karşısında durabileceğini, tarihin zorla sürüklediği sapık yola karşı doğru yol istikametinde yürüyebileceğini gösteriyor. Bu, günümüzde insanlara, özellikle modern kadercilere her şeyden önce lazım olan bir derstir.

Eskiden bizde: "Her şey Allah'ın elindedir; biz ne yaparsak yapalım, Allah'ın iradesinde boşunadır." diyen kaderciler vardı. Kendi hesaplarına yazılacak sorumluluk yükünden kaçmak için bunu Allah'a nispet ediyorlardı. Bunlar bizim eski kadercilerimizdir. Şimdi aydınlarımız da kaderci ve determinist olmuşlardır. Ümeyye Oğulları, Emevî rejimi, Abbasîlerin yaptıkları ve bu sistemlerin karşısında duranlar hakkında konuşmaktayım. Aydın şöyle diyor: "Beyefendi, iradesiz olarak durdular; bunların ortaya çıkışı tarihin zorlamasıydı!" Onun ortaya çıkışı, tarihin cebriydi! Onun karşısında durulamaz! Dedim ki: Tarihin zorlaması değil, kılıcın zorlamasıydı. Bunlar bizim modern kadercilerimizdir. Gurwich'in dediği gibi, insanlığı bu, diyalektik adına; o, Tanrı adına murdar ediyordu. Yani tarihin diyalektik kanunu ya da ilahî dileme karşısında onu işe etkisiz sayıyordu. Sen sorumlu değilsin!

Hâlbuki Kur'an, insanın sorumluluğunu ve ilahî dilemeyi herkesten daha iyi anlıyor. Âdem'in cennette başından beri sorumlu olduğunu, Allah'a isyan ettiğini, bu isyanın kendi boynuna olduğunu, sonra onu kendisi için bizzat bu kaderi seçmesi sebebiyle oradan çıkardıklarını görüyoruz.

Her halükârda İbrahim'in başka bir ders daha verdiğini görmekteyiz:[11] Bu dönemde İbrahim, dünyaya ilmî, ekonomik ve siyasal manada hükmeden ve Sümer tüccarları vasıtasıyla Hindistan'ı elinde tutan Mezopotamya'ya karşı başkaldıran tek kişidir. Herkese karşı tek başına başkaldırmanın, yani zamanın, özel bir grubun elinde bulunan güç ve gidişatın karşısında durmanın sonuç vermeyeceğini, karşısında gücün ve ateşin olduğunu o da biliyordu. Ama İbrahim'in hikâyesi ve Nemrut'un ateşi, günümüz insanı için büyük bir derstir. Bütün şartlar hakikatin ve imanının aleyhinde

[11] Bu mesele Rum Suresinde ne kadar güzel ve derin bir şekilde tahlil edilmiştir. Onda üzerlerinden sorumluluğu atmak için kendi zayıflıklarını, zamanın, toplumun ve tarihin gücünü bahane gören kimseler için ibret verici ve mahkûm edici bir ders vardır.

de olsa onun bilinci ve bir hakikate inancı karşısında sorumluluk ondan hiçbir zaman kaldırılmaz. Nitekim İbrahim'in hikâyesinde de böyledir. İbrahim, zulüm, güç ve intikamın eline düştü. İbrahim'i ve hareketini yakmak için ateş yaktılar. Ateş kırmızı güle döndü. Eğer tüm zalimler ve zulme dayanan zaman bir sesin karşısında ayağa kalksaydı sadece intikam almakla ve o kişi yenilmekle kalmayacak, üstelik bizzat ateş İbrahim'in hizmetine girecekti. Bu, tarihin belirleyiciliği karşısında insanın sorumluluğudur.

İbrahim'in hayatındaki üçüncü hikâye şudur: İbrahim, toplumun putperestlik dönemine girdikten sonraki fikrî dönüşüm sembolüdür; insan düşüncesinin tabiata ve taşa tapmadan Allah'a tapma sürecine geçişinin sembolüdür. Nitekim Kur'an'da ne kadar güzel ve sanatkârca anlatılmaktadır: İbrahim'in düşüncesi, putperestlik ve yıldıza tapmadan aya tapmaya, oradan güneşe tapmaya, oradan da Allah'a tapmaya ulaşmaktadır. Yani İbrahim'in kavminin düşüncesi, insan düşünce tarihinin düşüncesi, İbrahim'in çeşitli fikrî değişim merhalelerinde tezahür ediyor.

İbrahim büyük bir muhacirdir. Uzun ömrü boyunca hem zulüm ve ayrımcılığı toplumda dinî olarak meşrulaştıran sahte dinî sisteme, yani Babil'de gücünün zirvesinde olan putperestliğe hem de insanlığın içine sürüklendiği ve girdiği tarih yoluna karşı mücadele eden bir adamdır. Sonra Harran'a gelir ve orada yıldıza tapıcılıkla, insanlığın tabiat sembollerine tapma dönemi ile mücadele eder. Daha sonra Mısır'a gider. Sonra Mısır kralı ile olan mücadelesi cereyan eder. Ardından Filistin'e döner ve mücadelesine orada devam eder. Bundan sonra Mısır'a tekrar döner. Müteakiben Mezopotamya'ya ve Arap Yarımadası'na gelir. Hacer ve Kâbe hikâyesinden sonra Filistin ile Mekke yani Kâbe arasında sürekli gidip gelir. Hakikat arayışı ruhunun ve insanın din, tarih ve toplum alanındaki sapma karşısında gösterdiği mücadelenin sembolü olan bu adam, bir an durmaz. Bu insan, ölünceye kadar daima hareket halinde, hicret halinde ve bütün fesat, yalan, zulüm, zorbalık ve hile sembollerine karşı saldırı halindedir.

Onun hikâyesini, onun ve yaşlı, çocuksuz eşi Sare'nin hikâyesini biliyorsunuz. Ben İbrahim'in bu çocuk sahibi olma arzusunu hareketini devam ettirme arzusu olarak görüyorum. Nitekim aynı yolda devam etmiştir. Kendi çocuğu olmayan Sare, çocuk sahibi olması için bizzat onun cariyesi ile evlenmesine izin verir. (Hâlbuki ahir ömründedir ve çocuk sahibi olmaktan başka bir arzusu yoktur.) Sare'nin cariyesi olan Hacer ile evlenir.[12] Hacer'den İsmail doğar. Kesinlikle bütün ömrünü yorulma ve durma bilmez çaba içinde geçiren ve şimdi ömrünün son anlarında olan ve artık hikâyesini tamamlamak üzere olan bir adam, bu çocuğa gönül bağlar. Bu durum, Sare'de kıskançlığa sebep olur. Hacer ve İsmail'i alıp dağlardan başka kimsenin yaşamadığı, taştan ve kumdan başka bir şeyin bitmediği bir vadiye gelir. Hacer'i ve büyük bir peygamberlik bekleyen İsmail'i bu ikisinin kalması için gerekli tabiat şartlarının bulunmamasına rağmen takdirin eline teslim eder.

İbrahim'in hikâyesinin büyük dersi, bir risaletin, bir hakikatin başarısının, bütün şartların aleyhine şahitlik ettiği bir yerde gerçekleşmesidir. İbrahim, arada bir bu kadından ve çocuktan haber almak için gelir. Orada takdirin ilk yardımı ve buradan başlaması gereken bu hareketin devamı olarak Zemzem kuyusu açılır. İsmail büyür, Hacer ölür. Allah, kendi evinin ya da insanların evinin işte bu noktada yapılmasını emreder. Bu ev, babasının hareketini devam ettirecek olan İsmail'in ve bahsettiğim hareketin kurucusu olan İbrahim'in yardımıyla yapılır. Bu evin inşası, yani hakikatin, düşüncenin ve mücadelenin ilk ayaklanma anısı, tarihin seyrinin ilk eşitlikten en çok acı, savaş, kan ve yalan dolu dönemine girdiği zamana tesadüf eder.

Kâbe, insanlık tarihinde böyle büyük bir sapmaya karşı başlatılan böyle büyük bir cihadın hatırasıdır. Bu Kâbe'nin her yıl ve her nesilde insan tarafından tavaf -hac- ve ziyaret edilmesi gerekir. Bu, insanın ibadetlerinden biridir.

[12] Bu meselelere dikkat ediniz. Hacda bunların anlamları tam olarak açığa çıkacaktır.

Nasıl İbrahim'in tanınması için putperestlik sosyolojisi ve tarihinin temelinin ve anlamının bilinmesi gerekiyorsa haccın anlaşılması için de İslam'da ibadetin ne anlama geldiğinin bilinmesi gerekir.

İslam'a Göre İbadet

Tarihte ibadet, Allah ile ilişki halindeki ferdin ruhunun bir faaliyetinden ibaretti. Yani ister istemez dinî ibadet, insanî ruhun tapılan varlığa yakınlaşmada tecelli etmesidir. Bu, ibadetin anlamı ve şekli idi. İslam'da ise ibadetin hacda diğerlerinden daha belirgin olan bir şekli vardır. İbadetin dinlerde sadece ve sadece bireysel, içsel, zihinsel ve ruhsal yönü, ahlakî arınma ve ferdî bezenme boyutu vardır. Bu sıfatlar, dinlerdeki bütün ibadetlerin ayrılmaz parçasıdır. Doğal olarak İslam'da da böyledir. Ama bu bireysel arınma, Allah ile içsel bir ilişkiye geçme ve ferdin dinî duygu karşısındaki tecellisi, [İslam'da] inziva, hayattan çekilme, maddeden uzaklaşma, dünyadan gafil olma ve çevrede olup bitenlerden habersiz olma şeklinde tezahür etmez. Aksine İslam'daki ibadet esasları kapsamına giren bütün boyutlar Allah'a bir şefaatçi vasıtasıyla ulaşır (Bu terimi İslam'da olanın aksi manada söylüyorum, şefaatin sahip olduğu anlamın dışında açıklıyorum). Kişinin Allah ile doğrudan ilişkisi, İslamî ibadetlerde gerçeklikten, maddî tabiattan ve toplumun ve insanların kaderinden uzaklaşma şeklinde tezahür etmez. Ferdin ruhu Allah'a maddî tabiat yoluyla, toplum yoluyla, insanların somut hayatı yoluyla ve başkalarının kaderine geçiş yoluyla ulaşır. Bu sözün manası, insanların İslam öğretisinde işgal ettiği yer anlaşılmadıkça anlaşılmayacaktır.

Toplumsal bakımdan insanlar/halk, Allah ile aynı saftadır. İslam'a göre toplumda sınıf vardır; ama iki sınıf vardır. Bunlar, oldukları gibi değil, devam eden tarihsel mücadelenin gösterdiği şekilde iki sınıftırlar. Bir tarafta insanlar ve Allah, diğer tarafta ise karşı saftakiler vardır. Halka muhalif safta bulunan dindarlar ve Allah'a tapanlar bile İslam'a göre müşrik ve kâfir olmak şöyle dursun, aksine dediğim gibi Allah taraftarı lakabı taşırlar. Nitekim Firavun da dindardır.

Hacda iken ibadetin tüm diğer ibadet şekillerinde olduğu gibi özel bir durumu vardır. Ama orada her yerdekinden daha gerçekçi ve daha belirgindir. İslam'daki kulluk durumu ve Müslümana bildirilen kurallar ve görev olarak ibadetler -farklı bir dünyası olan psikolojik ve içsel durumdan başkadır, ben ondan söz etmiyorum- birincisi, özel bir düzen ve tertibi vardır, yani sadece ferdin Allah'a bağlılığı ve duygu izharı değildir; şekilsiz, düzensiz, tertipsiz ve başıboş değildir, düzenlidir; bu düzen mantıklı bir düzendir, belli bir şekli vardır. İkincisi çok önemlidir. Mekke'de çok gördüğümüz şeyi daha sonra açıklayacağım, çok iyi anlaşılacak. İbadeti yerine getirmek için konulmuş olan bu düzen, maddî tabiat düzeni dediğimiz başka bir düzene dayanır. Ruhun maddeden ve hayattan soyutlanması, masivadan uzaklaşması ve Allah'ın zatına yaklaşması şeklindeki ibadet anlayışının aksine, burada insan ruhunun en soyut, en mutlak ve en aşkın tezahürü, en maddî, en somut ve en doğal unsura bağlıdır: Sabah, öğle, akşam. Bütün bu ibadet törenlerinin ve ruhsal tezahürlerin büyük bir dikkatle maddî zamanın en ince anlarına bağlı ve uyumlu olması gerekmektedir. Niçin? Buna verilebilecek çok cevap vardır. Ama içlerinde en önemlisi şudur: Demek istiyor ki maddî dünyayı yani tabiatı bir taraf, manevî dünyayı ve maneviyatı başka bir taraf, yani birbirinden ayrılmış iki coğrafî mekân olarak tasavvur etmeyin. Nitekim bize her zaman felsefe ve dinin böyle olduğu söylenmiştir. Bu ikisini birbirinin zıddı ve çelişiği olarak görmeyin; bilakis bunlar aynı ruha, aynı akla ve aynı idareye sahip ve gelişmekte olan bütün halindeki tek varlıktır. Siz bu bütünün, aynı cinsten, benzer ve canlı olan bu büyük bütünün bir parçasısınız. Kendi çabanızla bu bütün içinde gelişme sağlayabilirsiniz. Bu bütün, birbirine zıt, birbirinden ayrı ve birbirine uzak yaşadıkları şeklinde fizik ve metafizik diye ayrılamaz. Aksine İslam'da varlığın maddî, doğal ve metafizik manasında bir tek anlamı vardır. Bizim anladığımızın aksine bir tanedir; aklî bir mantığa ve ilerleyen bir harekete dayalı ve sizin de bir parçası olduğunuz, Allah'ın ruhuna ve varlığın ruhuna ibadet ve yaklaşma olan en soyut ve en aşkın ruhsal tecellinizde tabiat düzenini

ibadet sisteminin dayandığı ve kendisiyle düzenli olduğu esaslar olarak kabul etmek zorunda olduğunuz muntazam bir oluşumdur. Yani sizin en soyut irfanî duygunuz ve mücerret ruhanî yakınlığınız, tabiat sisteminin ve kâinat mantığının devamıdır; varlıktan uzaklaşmak, varlığın dayandığı somut ve gerçek mantıktan uzaklaşmak ve bütün bilimlerden, sistemlerden ve gerçeklerden soyutlanmış olan kuramsal yapıya dalmak değildir. Aksine bizzat tabiatın gelişen tezahürüdür. Böylece bu ruhani ibadet tezahürüne dayalı, bizzat tabiatta yaratılmış olan sistem türünden ve genel yaratılış kanunu türünden bir sistemdir. Ruhun doğuşunun da tıpkı güneşin doğuşu gibi, tezahürü kâinatın genel yönetimi olan bir mantığı vardır.

Onun üçüncü tezahürü şöyledir: Haccın, hac hikâyesinin, hac tarihinin tamamında fert kaybolur; ilk defa halk ve "biz" ortaya çıkar. Yarın haccın dayandığı üç ana ilkeyi anlatacağım.

Mikatta "Ben"ler "Biz"e Dönüşür

Ben/fert ve biz/toplum, sürekli mücadele halinde olan iki gerçekliktir. Hem ahlak ve eski din, hem de çağdaş psikoloji, psikanaliz, felsefe ve sosyoloji ona dayanmıştır. Ben ne demektir? Ben, başkalarından bir ferdin özel tarafına doğru yönelen özellikler, güdüler, çabalar ve hareketler toplamıdır. Bütün dünya, bütün meseleler, konular, güzellikler ve lezzetler başkasından ferde doğru yönelince o fert "ben"i oluşturur. Bu lezzetlerin, maneviyatların, güzelliklerin, maddelerin, paraların, maddiyatların yönü fertten topluma doğru döndüğünde "biz"i veya halkı meydana getirir. Ben, birinci yönün dünya, ikinci yönün ahiret olduğunu düşünüyorum.

Dünya, yakın ve alçak anlamında bir sıfattır. Erişilebilir ve zahmetsiz, sıkıntısız, mantıksız, çabasız ve faziletsiz elde edilebilir olan ve ölçüsü sadece ganimet ve bireysel haz aramak olan her ruh, düşünce ve fikir, bu namaz ve görünürde cihat da olsa dünyevîdir. Eğer yönü fertten bize, diğerlerine doğru ise bizzat para ve kanal kazmak gibi yüzde yüz maddî bir iş de olsa uhrevîdir. Bundan dolayı para, servet, lezzet, maddî ve doğal güzellikler ve tabiatın öz-

sel olarak maddiyat kapsamında; duygular, düşünceler ve soyut şeyler de maneviyat kapsamında yer alır denemez. Hayır! Dünyayı ve ahireti belirleyen unsur yöndür; toplumda yön, düşüncede yön, felsefede yön. İmamet ve liderlik hikâyesinde demiştim: Aşura sabahının "Hür"ü ile Aşura öğleden sonrasının "Hür"ü arasında ne fark vardır? Felsefî ve fıkhî esasları, itikadî sonuçlarının anlamı mı değişti ki bir zalimden mukaddes, mucizevi ve destansı bir kahramana dönüştü? Birkaç saatte ne değişti? Yönü farklılaştı, liderliği değişti. Oradan buraya geldi (30 metre yol kat etti). Başka bir değişiklik olmadı. Sadece ahirete giden dünya [yolunu] kat etti. Eğer burada kalsaydı paraya, makama, velayete, hükümete, ilerlemeye ve lezzete daha çabuk kavuşurdu. Ama bütün bunları atmak gerekiyordu; attı da. Yani yönünü değiştirdi, üstün ve yüce lezzetleri, bu dünyanın o tarafını seçti. İşte bu, ahiretin anlamıdır; yani bu dünyanın sonu, bu hayatın akıbeti. Tür değil, yön, dünya ve ahireti değiştiriyor, belirliyor. Ben, kişinin kendisine karşı sahip olduğu duygu, biz ise kişinin başkalarına bağlılığında ortaya çıkan duygudur. Toplumda bu iki ruh ve bu iki duygu da vardır: Birisi kendimi hissettiğim ve kendim için yaptığım "ben" ruhudur; diğeri ise kendilerine bağlı olduğumuz biz ruhudur. Bu biz, aile olabilir, öğretmen sendikası olabilir, benim üyesi olduğum herhangi bir işçi sendikası olabilir, bir şehir, bir millet veya bir ırk da olabilir. En üstün ve en insanî biz, bir inanca ve insanî bir yöne dayalı olarak teşekkül eden "biz"dir. Böyle olduğunu düşündüğümüz biz insanlar, sosyal ruhun tezahür ve tekâmül imkânı aşamasında olan bizdir. Birisi de şu deri rengini taşıyan bizdir. Bu da bir tür bizdir.

Bizin en üstün ruh ve ruhsal tekâmül aşaması, "ben"lerin bir fikir, iman, inanç ve ideoloji temelindeki birliğidir. Öteki bizler bu güçlü bizde erir, tamamen yok olur ve unutulur. İnsanın en kuvvetli sosyal ruhu, onun iman ve inanç ruhudur. Aslında şimdi de böyledir; geçmişe ait değildir. Şimdi aynı şekilde düşünen iki kişi, dilleri ayrı olduğu için birbirleriyle konuşamasalar bile birbirlerine diğer herhangi bir bağlılıktan daha çok bağlıdırlar. Bu bizin yakınlığı, fikrî, kalbî, itikadî ve insanîdir.

İnsan, bizim zihnimizde Hasan, Hüseyin, Taki, Naki, filan oğlan ve filan kızdan oluşturduğumuz tümel bir kavramdır. Ama sadece insan olan, adı bulunmayan, özel ferdi ve varlığı olmayan kişinin zihinde varlığı vardır.[13] (Tümel insan zihinde vardır.) Tümel biz, zihinde vardır; bir yerde oturan, belirli ve gerçekliği olan somut biz yoktur. Bu ne demektir? Dışsal somut gerçekliği olan her şey tikeldir, ferttir. Tümel olan, zihinsel, içsel ve felsefîdir. Akla sığan şey, dış dünyada gerçekleşmek istediğinde fert olur, o tümelin fertlerinden bir fert olur.

Bu, felsefî bir konudur, açıktır. Benim hac esnasında kavradığım ilk şey, ruhumun edindiği ilk izlenim, tümeli dış dünyada somut, maddî, gerçek ve hissedilir olarak görmek ve anlamak oldu. Orada, İbrahim kıssasının bu anısında, bu evin etrafında Allah ve İbrahim ile buluşmanın hatırasında tazyikli ve coşkulu bir girdap hareket halindedir. Bu girdapta fert yoktur; ben onun içinde erimiştir. Niçin?

Ben nasıl hissedilir? Ben, psikoloji ve psikiyatri açısından nasıl meydana gelir? Benin şu iki durumunda meydana gelir: Birisi benim ferdi birbirinden ayrı olarak gördüğüm, seyrettiğim durumdur. Yani ben bir ferdi bu elbise, bu özellikler, bu isim, bu hatıra, bu geçmiş, bu baba ve bu anne ile; öbürünü birincisinden farklı olan başka özellikler ile; bir diğerini ötekilerden farklı olan sıfatlar ile gördüğümde ben üç dört ben, fert görürüm. "Ben" burada, benim zihnimde bulunur. İkincisi, ben başkalarının beni gördüklerini gördüğümde diğerlerinin benimle ilgili anlayış tarzlarından ha-

[13] Felsefede şöyle bir konu vardır: Ferdin varlığı vardır ama tümel varlığı yoktur. Tümel ne demektir? Ağaç bir tümeldir, mescit bir tümeldir ama ağaç hiçbir yerde yoktur. Var olan, kayısı, elma, portakal, dut veya üzüm ağacıdır. Ama sadece ağaç olan hiçbir bitki yoktur. Ağaç nedir? Sadece ağaç olan şey değildir. Öyleyse niçin ağaç diyoruz? Biz üzüm ağacını, kayısı ağacını, dut ağacını, nar ağacını görmüşüzdür. Bu nar, dut, kayısı veya erik ağacı, şekil ve özellikler bakımından ortak bir yöne sahiptirler. Bu ortak yönü zihnimizde tasavvur ediyor ve ona ağaç adını veriyoruz. Demek ki ağaç, bizim tikellerden oluşturduğumuz bir zihinsel surettir.

reketle benim fertler hakkında sahip olduğum davranış ve ilişki şekli ile ve başkalarının gözündeki konumum ile kendimi ben olarak kavranın. Bu, psikologların ifadesiyle, başkasının ve başkalarının beni oluşturmaları, benim ise başkasını ve başkalarını oluşturmam anlamına gelir.

Bu girdapta ben, bütün "ben" alametlerimi ve belirtilerimi Mikat'a döktükten sonra böyle bir geçmişe, böyle bilgi, zevk ve paraya sahip olduğumu nasıl gösterirdim? Elbisem, elbiseme yapıştırılmış armalar, yürüyüş tarzım, başkalarıyla kendi arama koyduğum mesafe, başkalarının benimle kendi aralarına koydukları mesafe, sahip olduğum masa, oturduğum kat, girdiğim ev, bindiğim otomobil, hâsılı bütün bu işaretler ve ben olma dekorasyonları vasıtasıyla kendi benimi hissederim; başkaları beni bütün bu özelliklerle hissederler.

Mikatta bütün bu alametler atılır, herkes yan yana eşit olarak dizilmiş ve benzer şartlara sahip fertlere dönüşür.

Hangi şartlar? Bütün şartların kaybolması!

Hangi alamet? Bütün alametlerin atılması!

Hangi özellikler? Bütün özelliklerin silinmesi!

Bu fert Mikata girer. Yürümesinden, boynunu sağa çevirmesinden, görünüşünden elbise şekline, elbise üzerindeki armalara, elbisesinin dikişine, süsüne, rengine ve cinsine, gidiş gelişine ve tantanasına kadar her köşesi ne yaptığını gösterir.

Orada bütün ön ekler ve son ekler atılır. Hatta Hasan, Ali ve Taki gibi özel ismi bile kalmaz. Çıplak ismi! Tek renk ve tek cins olan kefen benzeri bir kumaşın içine kıvrılır. Bu kefende dikiş? Haramdır! Süs? Haramdır! Süsleme? Renk seçimi? Bu özellikleri taşıyan belirli cinslerin seçimi? Haramdır! Hatta düğüm haramdır, iplik haramdır. Niçin? Çünkü eğer bunlardan her birisi bu şiddette yasaklanmasaydı başını ilk defa Mikata keseceği, üzerinde toplanmış olan bütün süsleri, yapay, ayrımcı ve kabilevî hayatta kendisine yapıştırdığı alametleri, "bu benim"ler ve "benim hatıram"ları

atacağı "ben"i kolayca atamazdı. Benim olduğum yerde olsalardı asla yanıma oturmazlardı, bana bakmaya cesaret edemezlerdi. Şimdi hepsi belli olmadan kim olduğu, ne halde olduğu, hangi özelliklere, hangi maddî ve manevî mertebeye sahip olduğu bilinmeden bir kenardan hacı oldular. Mertebe ortadan kalkmıştır. Eğer orada bir ipe izin verilseydi, kendisini silmesi, kendisi ile mücadele etmesi gereken fert, kendisinden bir belirti kalması için üzerine altın ip bağlardı. Tıpkı kravat iğnesi gibi. Takacakları özel bir düğüm verir ve yapıştırırdı. Böylece ne zaman birisi düğümü görse onun çok muhterem bir beyefendi olduğunu anlar. Mesela onun [düğümü] pahalı düğümlerden farklıdır.

Onun kendisini kendisine ve samimi arkadaşına gösterecek hiçbir vasıtası yoktur. Birbirlerinin yanında değillerdir, kaynarlar, birbirlerini kaybederler, kendilerini unuturlar. Görünürde bütün formların, renklerin ve süslerin atıldığı bu durumda içerinin de dökülmesi ve hazır olması gerekir. Çünkü benin dışsal tezahürü olmayınca onun içeride ezilmesi kolaydır. Orada, yer aldığı Kâbe yakınında birden İbrahim'in Hacer'in, Makam-ı İbrahim'in ve bütün o hayranlık uyandıran büyük hatıraların hikâyesine dalar. Yavaş yavaş saldırgan bir ruh, zayıf ve ezilmiş benin içine girer. Tıpkı yavaşça büyük girdaba akan ince ve sakin bir dere gibi bu ben, kalbe ve bedene, şiddetli, hızlı, kalabalık, sıkışık ve sıcak bir şekilde dönen bu girdaba girer. Buraya girer, kendisini döndürenin bizzat bu tavaf olduğunu anlar ve ferdin birliğini toplumda -örfte söylenen ama benim söylediğim yerdeki bir tabirle- kendi derisinde, sinirlerinde, damarlarında ve kanında bulur. Hiçbir kimseyi, hiçbir çehreyi ve hiçbir işareti ayırt edemediği ve aynı şekilde hiç kimsenin de onu görmediği bu yerde hem kendi beni hem de onu "ben"e hatırlatan diğer benler kaybolmuş, dağılmış ve boğulmuştur. Bütün benlerin aynı şekle, aynı renge, aynı tipe, sınırsız, renksiz ve belirsiz bize; insan tarihindeki aynı büyük aşk, aynı büyük isyan, aynı ebedî hareket vasıtasıyla dinî duyguyu şirk zincirinden, aristokratların ve zorbaların hegemonyasından korumak ve insanlık tarihini bütün bu zulümlerden, bu aşağılık kabile sisteminden kur-

tarmak için bu imanlı hatıranın etrafında ilahî tevhit ve beşerî tevhitin tezahürünün meydana geldiği "biz"e dönüştüğünü görür. Sadece bir "biz" vardır; sadece bir insan tümeli vardır. Ama insan kavramı her zaman sadece zihinde, akılda, hayalde ve felsefede vardır. Ama şimdi İbrahim'in hatırasının etrafında akıcı bir aynîlik gibi ve aynîlik ve dışsal gerçeklik bulan aşk gibi dönmektedir.

Başta arz ettiğim gibi, haccı anlamak için İbrahim'i tanımak, insanlık tarihinde İbrahim'in eylemini ve devrimini anlamak için putperestliği ve tevhiti anlamak gerekir. Yine basit bir şekilde belirttiğim üzere, biz, putperestliğin bazı kavimler tarafından batıl olarak taş veya tahtadan varlıklara tapılması olmadığı görüşündeyiz. Aynı şekilde tevhit de kelamî, ilmî, felsefî ve metafizik bir konudan ibaret değildir; daha doğrusu tevhit ile şirk arasında cereyan eden bir savaş söz konusudur. Her ne kadar bu, yeryüzünde iki dünyagörüşü arasında cereyan eden fikrî ve itikadî bir savaş olsa da bu felsefî dünyagörüşünün toplumdaki, sosyal hayattaki ve başlangıcından günümüze tarihsel süreçteki yansıması, şirk veya putperestlik, yani mevcut Kâbil'e özgü toplum yapısının, tarihin doğal eşitlik dönemlerinden mülkiyet, iş bölümü, servet bölüşümü, sosyal mevki paylaşımı ve ayrımcılık dönemlerine geçişinden sonra [meydana gelen] toplumun korunması temeline dayalı sosyal, sınıfsal, millî ve ırksal ayrılıkların meşrulaştırılmasından ibarettir.

Aksine tevhit, sosyal ve tarihsel boyutunda zorbaların ve zenginlerin tarih boyunca akıl vasıtasıyla felsefe şeklinde, din vasıtasıyla din, dinler ve sapık dinî öğretiler şeklinde meydana getirdikleri sapıklıktan beşeriyetin kurtulması için insanların yaptığı mücadeledir, insanî düşüncelerin savaşıdır. Tevhit, varlık âlemine bir dünyagörüşü kazandırma faaliyeti ve onun eşitliğe, tüm insanların ırkdaşlığına, millî, sınıfsal, sosyal ve ailevî ayrıcalıklarla mücadeleye dayalı insanî bir dünyagörüşü [şeklindeki] yansımasıdır. Tevhit, düşünceyi ve dinî duyguyu nesnelere, cisimlere ve kişilere kulluktan -evrenin büyük yönetimi ve varlığın mutlak iradesi manasında- Allah'a kulluğa yöneltmeye ve bu insanî birliği yeryüzünde felsefî, ırksal, sınıfsal, toplumsal, ekonomik, siyasal ve sosyal boyutlarda gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bundan dolayı tarihte tevhit öğretisinin kurucusu olarak İbrahim, tarih felsefesi ve sosyal değişimler tarihi bakımından insanlığın Kâbil'e özgü döneme -yani insanın bu aşamaya geçtikten sonra karşılaştığı mülkiyet, kötülükler, çirkinlikler ve zulümler dönemine- girdikten sonra maruz kaldığı bu büyük sapmaya rağmen gerçekleştirdiği ayaklanma hareketinin

mimarıdır. O zaman İbrahim'in ayaklanması, yalnızca zihne ve düşünceye hapsedilmiş -sadece düşünür, filozof ve bilgin bir topluluğun ilgisini çeken- felsefî ve itikadî bir başkaldırı değildir. Aynı zamanda başkaldırı ve hareket alanı, mahrum toplumun ve kitlelerin, hatta tarih boyunca art arda gelecek bütün nesillerin içine çizilmiş bir harekettir. Bu nedenle İbrahim sonrası bütün büyük dinlerde İbrahim'in hikâyesi, temel ve esas kabul edilmiştir. Bu bakımdan ve böyle bir tevhit ve şirk anlayışıyla İbrahim'in başkaldırısı, her zaman canlı ve aktiftir. Hatta onu İbrahim dönemi putperestliğinden ayırt etmek zordur.

Bundan dolayı İbrahim'in hareketi, her an, her yıl, her asır ve her dönemde insanlık için daha aktif, daha önemli, daha ciddi ve daha hayatidir.

Bu tabire dikkat etmenizi rica ediyorum. Çünkü onun gelenekçilik, eskicilik, ilerleme ve gelecekçilik meselesinde çok büyük bir önemi vardır.

Bizim düşünceleri İbrahim'in geleneğine yeniden döndürmek ve onun geçmişteki hikâyesini, hatırasını ve kültürünü ihya etmek için yaptığımız ve gönüllerin, fikirlerin ve ruhların İbrahim'in hareketine ve kültürüne dönmesi amacıyla tekrarladığımız bu çalışma üzerine -yapıldığı gibi- şu eleştiri yapılabilir: Bu, bir tür geçmişe, gelenekçiliğe dönüştür. Hâlbuki düşünceleri geleceğe doğru çekmek ve geliştirmek, yani geleceği düşünmek gerekir. Bunun ile kültür ve gelenek yani geçmişi düşünmek farklı şeylerdir.

Hâlbuki bu ikisi karşılıklı olarak birbirini gerektirir. Bizim: "İbrahim'in geleneğini korumak gerekir." sözümüz, İbrahim'in geçmişteki hatıra ve hikâyesinin geçmişte kaldığı anlamına gelmez; onun zihinlerde her zaman durması gerekir. Bununla kast edilen, İbrahim'in kültür ve hareketinin, bu kültür ve harekette cereyan eden ruhun nesiller ve birbirini izleyen dönemler boyunca gelecek her nesil ve her çağda ve toplumda bulunan sorumlu aydınlar tarafından devam ettirilmesidir. Çünkü karşısında İbrahim muhalifi hareket, Nemrudî şirk hareketi vardır.

Bundan dolayı İbrahim'in geleneğine bağlı kalmak, her bilinçli aydının sorumluluk ve bağlılık duyduğu bir harekete bağlı kalmaktır. Hareket geçmişte değildir, devam etmektedir. Bundan dolayı her neslin ve her asrın aydınlarının sorumluluğu, İbrahim kıssasını tekrarlayıp durmak ve geçmişte İbrahim adına yaşananları tıpkı İskender destanı gibi sürekli nakletmek değildir. Hayır! Aksine maksat, bu hareket ruhunun ve seyrinin tarih boyunca devam etmesi, özellikle bu ruhun ve bu mananın her dönemde ve her kuşakta bütün akımlar ve zamanlarda ortaya çıkan ihtiyaçlar, problemler, meseleler ve sıkıntılar kalıbında tezahür etmesidir. Aydın yalnızca bir olayın nakledicisi değil; bilakis bu kültürün ruhunu zamanın gereklerine ve her dönemin fikrî kalıplarına bu kalıplar ve tezahürler çerçevesinde üflemesi ve insanlığın o tarihsel merhaleye girdikten sonra ayrıldığı ve karşısında yer aldığı yolu devam ettirmek için bu hareketi takip etmesi gereken bir kimsedir. İbrahim'in hatırasına geri dönmek ve onun kültürünü diriltmek, sadece geçmişi kutsamak değil; üstelik geçmişle ilişki kurmak, hep olduğu gibi sürekli var olan bir harekete bağlılığı bildirmektir. Çünkü Nemrut putperestliği her zaman mevcuttur.

Bu hikâyeden sonra burada İbrahim'in serüveninin bir özetini hatırlattım. Haccın bir ibadet, yani nasıl bir ibadet olduğu konusuna kısaca işarette bulundum. Gerçi ibadetin özellikle İslam kültüründe ne anlama geldiği konusunda çok şey söylenebilir.

Maalesef bizim ibadet tasavvurumuz, İslamî olmaktan ziyade bir tür İslam öncesi ibadet tasavvurudur.

Dediğim gibi ibadet, sadece zihinsel bir durum ve kâinat düzeni yolunun devam ettirilmesi değil, bir eylemdir. Belirttiğim gibi bütün ibadetler, kâinat ve tabiat düzenine göre düzenlenmiştir. Gündüz ve gece, sabah ve akşam, belli vakitler. Böylece ibadet, ferdin sadece doğrudan ve zihinsel iç dünya yoluyla Allah'a yaklaşması değil, aynı zamanda zihninin ve ruhunun halk ve toplum yoluyla Allah'a geçmesidir. İslam'da insanlar ve toplum, insan olan herkesin insanlığın bir parçası olduğu- hümanizmdeki kadar geniş manada değildir. Bilakis böyle düşünen ve bir öğreti, bir hedef ve

büyük bir hakikat karşısında sorumluluk hisseden herkes, halkın bir parçasıdır, bizim kabul ettiğimiz manada resmî insanlığın bir üyesidir.

İslam hümanizmi sadece beşer olmaya dayanmaz; aynı zamanda bir harekete karşı sorumlu ve gelişmeye yönelmiş beşer olmaya dayanır. Sapıklık yolunda olanlar, biyolojik bakımdan insan olsalar da İslamî hümanizm çerçevesi dışında kullanmalarının yanı sıra aynı zamanda halkın ve insanlığın düşmanıdırlar.

Dün arz ettiğim diğer mesele şudur: Bu büyük başlangıç hikâyesinde "beni öldürme" süreci Mikat'ta başlar. Nihayet her ne kadar tekrar bene dönülse de bu eylemlerin içinde, her yıl tekrarlanan bu hadisenin içinde bireyi kutsama, bireylik duygusu, ben duygusu yok olur. Döndüğümüzde yine benlerimize, şahsi kalıplarımıza, elbiselerimize, masalarımızın ardına ve özel sosyal mevkilerimize döneriz.

Ama haccın her yıl ve her nesilde bir insan olma ve İbrahimî topluma kavuşma alıştırması olduğunu söyleyeceğim.

Günümüz İnsanının Yalnızlığı: Ben ve Biz Meselesi

Ben'in "biz", yani bu büyük insanlık konusunda bir prensibe inanan halk içinde erimesi meselesinde çözüme kavuşturmak için çok şey söylenebilir. Bu konuda söylemek istediğim şey çok açık ama maalesef vaktim yok.

Sosyolojide Durkheim, Luis Bruhle, 20. yüzyıl başlarındaki sosyologlar ve hepsinden önce ve belki de hepsinden daha iyi Spengler'in gündeme getirdiği bir konu vardır. Onlar şöyle düşünürler: İnsan toplumunda bu sosyal değişim, başlangıçtan -ilkel toplumdan tarım toplumuna, tarihî medeniyetler toplumuna, sanayi toplumuna ve modern toplumuna dönüştüğü- şu ana kadar değişimler tarihi boyunca ruhsal ve içsel bir değişimle birlikte gerçekleşmiştir. İnsanın başlangıçtan şimdiye kadar gelen ve değişen bu ruhsal ve içsel değişimi, "ben" in "biz" karşısında her geçen gün daha fazla canlanması ve her geçen dönemde daha da güçlenmesinden ibarettir.

Bize işaret etmiştim. Biz dediğimizde ortak durumda bulunan, ister kan, ister toprak, ister sosyal statü, ister sendika, ister kurul, ister felsefî, siyasî veya dinî düşünce tarzı olsun bir prensibe inanan ve bağlı olan fertler topluluğunu kast ederiz. Her halükârda biz oluşur; hatta bir yerde veya bir şehirde bile biz teşekkül eder.

İnsanın tarihi, bizlerin gelişmesinden ibarettir. Deri, kan, doğum, akrabalık, toprak, iş veya sosyal statüye göre şekillenen ilk dönem "biz"i fikrî tekâmüle paralel olarak yavaş yavaş biz'in en yüksek toplumsal ruh tezahürü olan inanç ve iman ortaklığına göre oluştuğu bir merhaleye ulaşır.

Bu bilginlerin doğru olarak söylediği gibi, tarih boyunca eski ilkel toplum ve geçmişin tarihsel toplumu, güçlü bir "biz" ruhuna sahipti. Fert daha çok kendisini bize bağlı ve bizde erimiş bir parça olarak görüyordu. Nitekim bizim şimdi tanıdığımız bir kabileye mensup bir fert, ben ruhundan çok kabilenin, ailenin ve bu ülkenin çocuklarının ruhunu, yani biz ruhunu kendi ruhu olarak hissediyordu.

Burada "ben" yoktur. Olsa bile çok zayıftır. Onun üstünlüğü, kabilesinin ve ailesinin üstünlüğünden ibarettir. Ferdî üstünlüğü yoktur. Arzuları, itibarı ve geçmiş övünçleri, kabilesinin ve ailesinin övünçlerinden, faziletlerinden ve geçmişinden ibarettir. Ne zaman kendisinden bahsetmek ve kendisini övmek istese kabilesini, ailesini över. Bunu cahiliye Araplarının tarihinde de görüyoruz. Eğer iki Arap kabilesi savaşır veya karşı karşıya gelir de mesela Beni Kilab kabilesine mensup bir fert, Beni Kelb kabilesinden bir ferdi öldürürse katil, bu öldüren fert, yani Beni Kilab kabilesine mensup kişi değil, maktul de Beni Kelb kabilesine mensup olan o fert değildir. Katil kimdir? Bütün bu kabile! Maktul ve kan sahipleri kimdir? Bütün o kabile! Bundan dolayı maktulün kabilesine mensup fert, intikam almak ve öldürmek için sadece maktulü eliyle öldüren ferdin peşine düşmez; sadece onun anne ve babasının peşine düşmez. Beni Kilab kabilesine mensup olan her ferdin peşine düşer ve onu öldürür. Onu öldürdüğünde artık kan temizlenmiştir. Niçin? Çünkü fert yoktur. Ferdin kendine has bir şahsiyeti

ve hukuku yoktur. Ruh ve şahsiyete sahip olan, kabile toplumudur. Bir kişi cinayet işlese bütün kabile sorumlu olur. Çünkü kişi bağımsız değildir. Şimdi de bir karşılaştırma yapacak olursak eski ve modern ailelerde, tiplerde ve sınıflarda, modern şehirlerin, eski ve klasik ruh yapısını hâlâ koruyan şehirlerin mukayesesinde bu durumu görürüz.

Ne kadar modern ve çağdaş olursa olsun, modern toplumda ferdî ruh "biz" ruhundan daha güçlü ve ayrıdır; daha bağımsız bir kişiliğe sahiptir. Toplumda herkes kendisi için ayrı bir hesap açar. Modern toplumdaki bu fert, diğer fertlerle, diğer toplumlarla, diğer mesleklerle ve diğer mağazalarla her şeyden daha çok ilgilidir; ama sadece dışarıdan. İçten ise yalnızca kendi şahsi çıkarlarıyla, içgüdüleriyle ve arzularıyla ilgilidir. Bu kendi, bu ben, modern toplumda biz ruhundan o kadar ayrı ve o kadar uzaktır, o kadar bağımsız bir kişiliğe sahiptir ki ailesini, toplumunu ve ırkını oluşturan en yakın kimselerle olan irtibatını bile keser ve onun çıkarları, ferdî güdülerinin ve duygularının temini, duygusal açıdan onunla ortak durumdaki kimselerle olan ilişkilerine baskın gelir.

Eski bir ailede kendisini biz -aile- ruhuna bağlı ve onda erimiş gören bir oğlan veya kız, evlilik yoluyla bu aileden çıkmadıkça kendisini onu oluşturan bu aileye bağlı hisseder.

Modern ailede ise genç erkek veya genç kız, fikrî gelişiminin başlangıç aşamalarında aileden bağımsız hale gelir ve ailesini oluşturan "biz" karşısında "ben" o kadar gelişir ki ailevî topluluk ruhunun üzerindeki cazibesinin de üzerine çıkar.

Bundan dolayı Avrupalı bir kız veya oğlan, 15-16 yaşına girince aileden kolayca ayrılır ve bağımsız bir ev tutar. Onun ailesiyle ilişkisi, resmî, dışarıdan ve kuru bir ilişkiden öteye geçmez.

Bu sosyologların dedikleri, bizim kendi gördüğümüz örneklerle örtüşmektedir (Bu örnekleri onlar vermediler; bilakis kendi toplumumuzun tarihinden ve kültüründen ben veriyorum). Dolayısıyla toplum, "ben"lerinin gelişmesine, bağımsızlaşmasına ve "biz"lerin zayıflamasına doğru ilerliyor. Medeniyet ve tarihin psikolojik geli-

şimi, benlerin güçlenmesi ve bizlerin zayıflamasından ibarettir. Bu, günümüz insanlığının büyük bir musibetle karşı karşıya olduğunu gösterir. Hangi musibeti? Yalnızlığı.

Ben başkasıyla ve başkalarıyla ilişkimi ve ihtiyacımı keserken kendi özgürlüğümü elime almış olurum. Bu bir fazilettir. Kendi bağımsızlığımı elime almışım. Bu bir fazilettir. Kendi ayaklarımın üstünde insan olmuşum. Bu bir fazilettir.

Ama bu durumda yalnızım. Ben diğerleriyle olan duygusal bağlarımı ve ortak yönlerimi keserken kendi içimde yalnız kalıyorum. Halywaks ve Emil Durkheim, her ikisi de çağdaş sosyoloji açısından "İntihar" adlı birer kitap yazmışlardır. İkisi de bahsedeceğim şu analizi yapmışlardır: Niçin intihar rakamının gelişme eğrisi ile refah, kültür ve modern medeniyetin gelişim eğrisi arasında sebep-sonuç ilişkisi vardır? Neden aralarında sebep-sonuç ilişkisi vardır?

Hâlbuki durumun tam tersi olması gerekir. Yani ekonomik refah, bireysel bağımsızlık, kişilerin birbirlerine ihtiyaç duymamaları ve şahsi menfaatlerin temini arttıkça; toplum daha yüksek tüketime, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını ve tüketimlerini daha çok karşılamaya yöneldikçe ve yaşam kalitesini daha da yükselttikçe daha huzurlu ve hayata daha bağlı olması gerekir. Ama durumun bunun aksine olduğunu görüyoruz.

Dünyada da Halywaks'ın hassas bir istatistik şeklinde, Durkheim'in felsefî ve tümel olarak gösterdiği gibi, Doğu -Asya ve Afrika- gibi ilkel toplumlarda intihar, sosyoloji açısından asla dikkate alınmayacak kadar önemsiz bir rakam oluşturur. Yani bu toplumlarda intiharların çoğu, ferdî kazalar şeklinde ortaya çıkar ve toplumun maruz kaldığı sosyal bir olgu değildir. Oysa modern toplumlarda, Batı'ya, Merkezî, Kuzey, Batı ve Doğu Avrupa'ya gittiğimizde bir toplum faciası ve sosyal bir olgu olarak kabul edilir (Artık ferdî kaza, bireysel sıkıntı, kişisel kompleks değildir; bulaşıcı ve gittikçe yayılan bir hastalık şeklindedir). Avrupa hakkında konuşan yazarlardan birinin ifadesiyle, intihar eden ve intihara teşebbüs eden kimseler yalnızca bıkmış ve isimleri intihar edenler listesine yazıl-

ması gereken kimseler değildir; bilakis daha çokturlar. Hatta bunlardan daha ziyade, ruhlarında ve beyinlerinde daima intihar tohumu ve intihar vesvesesi bulunan ve gittikçe de gelişen kimselerdir. Bu, sosyal psikolojide, günümüz modern toplumunda bir faciadır.

Bizzat Avrupa'da Doğu Avrupa'dan Kuzey ve Batı Avrupa'ya doğru gittikçe bu itibarla intihar eğrisi daha da artar. Bizzat Avrupa'da Katolik mezhebine bağlı toplumlarda intihar sayısı nispeten daha azdır. Modern, Protestan ve dinsiz toplumlarda ise intihar eğrinin zirvesindedir, hatta fırlamıştır.

Fransa'da din sosyolojisi araştırmaları yapan Le Bras, bizzat Paris gibi bir şehri modernlik, modern yaşam ve bir şehirdeki modern hayat şekillerinin gelişimi açılarından tasnif eder ya da şehirleri birbiriyle mukayese eder. Mesela Tahran'ı Meşhed, Kirmanşah ve Isfahan gibi şehirlerle; bizzat Tahran'ın içinde İsmail Bezzaz semtini Taht-ı Cemşit semtiyle mukayese eder. Modernizm tarafına, yeni ruh tarafına, klasizmden, geçmişten, gelenekten ve eski inançlardan kopuş ve uzaklaşma tarafına gittikçe intihar oranı artar. Bizzat Durkheim, klasik ruhun hâlâ mevcut olduğu toplumlarda intiharın olmadığına, bu eski ruhun ve dinin zayıfladığı toplumlarda ise intiharın arttığına işaret eder. Niçin? O, bunun sebebini ferdiyetin gelişmesi olarak izah eder. Nasıl? Ben başkası için değil, kendim için yaşıyorum. Bu kendisi için yaşamak, başka hiç kimseyle sosyal, ruhsal ve fikrî ilişkisi bulunmamak, kendi kaderini ve kendi hayatını başkalarının kaderleriyle bitiştirmemek, yani koparmaktır. Yani kendisiyle olmak, başkalarının gözünden kaybolmak, kendi içine saklanmak ve başkalarının menfaatleri içinden kendi menfaatlerini kendisine saklamak.

Ferdiyetin geliştiği modern dönemde bir fert bir aile içinde doğar. Anne ve baba, bu çocuğun dünyaya gelmesiyle birlikte kendi özgürlüklerini, işlerini, çıkarlarını, eğlencelerini, zevklerini ve gezmelerini kaybederler. Bütün ülke, kendi ferdiyetini çocuk adlı bu başka ferde bağlamak zorundadır. Fakat fert büyüdüğünde böyle bir fedakârlığa kalkışmaz. Asıl, fert olunca, fert hiçbir şeyi fedakârlık yapmaya layık görmez; ister istemez ferdi, yani kendi ferdi-

yetini ve bireysel özgürlüğünü rahatsız eden bu ferdi feda eder. Nasıl feda eder? Ona bakma yükümlülüğünü kaldırır ve onu -kendisini incitmesin ve her gece gelmesin diye genellikle şehir dışındaki- bir bakıcıya veya bir kuruma teslim eder. Sadece ekonomik ihtiyaçlarını temin eder. O kişi veya kurum da çocuk geliştirmeye sadece ekonomik bakımdan muhtaçtır. Sonra onu hiç vakit kaybetmeden bir teşkilata veya başka bir yere gönderir. Burası onun ekonomik ihtiyaçlarını karşılar ama asla kendisini duygusal olarak onun için feda etmez. Kimsenin uğruna feda olmadığı böyle bir durumda bir ferdin onunla ilgili bir menfaati olmaz; bu dünyada hiç kimse onun için değildir, o da hiç kimse için olmayacaktır. O da kişisel çıkarlarını ve bireysel özgürlüğünü hiç kimse için sınırlamayacaktır. O, özgür bir fert olarak kendisini başkası için feda etmemekle kalmaz, üstelik içinde toplumuna ve diğer fertlere karşı kin ve intikam duyguları geliştirir.

Çünkü toplum, biz ve diğer fertler, onun bireysel özgürlüğünü, "ben"in menfaatlerini ve onun bağımsızlığını tehdit etmek, sınırlamak ve yağmalamak için sürekli saldırmışlardır. Bundan dolayı fert gelişebilmek için mecburen topluma ve "biz"e karşı durur. Toplum ferde tahammül edemediği için fert de topluma karşı kin besler.

1962'de ...* Lisesi gibi bir lisede hepsi de Fransız Ordu Birliği'ne bağlı olan 16-18 yaş grubundaki çocuklar, sadist bir zevk ve lezzetle ordudan aldıkları bombaları ilkokullarda, hastanelerde, öğrenci evlerinde, kiliselerde ve insanların toplandığı her yerde patlatıyorlardı. Siyasal mesajları ve sosyal analizleri olmayan bu çocuklarda adam öldürmek için ruhsal haz bulunmuştur. Tıpkı Belçikalıların, Fransızların ve İngilizlerin Afrika'da Çumbelerin ve benzerlerinin hizmetine gönderdikleri o adam öldürme, sadizm, cinayet ve insan avlama zevki bulunan Marsonerler gibi.

Araştırmalar, Avrupa'da faşizmin[14] faydalandığı ve geliştirdiği bu ci-

[14] Faşizm, [özel] anlamdaki faşizm değil, bulunduğu bütün aşamalardaki ve değişik şekillerdeki faşizmdir. Faşizmin mazlumları bile faşist ve cani [olabilir-

nayet artışının sebebinin ferdin hiçbir zaman bu [insan] için olmaması olduğunu göstermiştir. Bundan dolayı o, hiçbir kimse için değil; sadece kendisi için vardır. Mecburen her şeyin ona feda edilmesi gerekir. Onlar yani toplum da birbirinden bağımsız fertler oldukları için ister istemez çatışma meydana gelir, birbirleri için yaşamak ve birbirlerine bağlı kalmak yerine birbirleriyle zıtlaşmayı ve düşmanlığı geliştirirler. Bu nedenle fert, toplumu kendi bireysel özgürlüğünün düşmanı olarak görür, kin besler ve bu kin çocuklarda ve yeni gençlerde bile cinayetin gelişmesi şeklinde ortaya çıkar.

Eskiden milliyet ve aile gibi biz ruhu vardı. "Biz bu imana inanan kimseleriz.", "Bu ilkeye göre düşünüyoruz.", "Bu ortak havayı soluyoruz." ve "Ortak arzu ve aşklarımız var." gibi [sözler edilirdi]. Bu durumda kalpler aynı şekilde çarpar, aynı ritimle atardı. Uçurum yoktu. Benlerin ve gönüllerin arası, güçlü bir iman, aşk ve inanç cevheriyle dolardı. Birbiri için yaşamak ve aynı hakikat için olmak düşüncesi, insanı aynı ruha bağlıyordu. Ama günümüzde bu şekilde insanın kişisel menfaatleri görünürde çokça temin edilse -çünkü hiçbir menfaatini hiçbir kimse için feda etmez- ve bireysel özgürlüğü de üst seviyede sağlansa bu bireysel özgürlük, hiçbir yere bağlı olmayan, hiç kimse için olmayan ve hiçbir tarafa yönelmeyen bu hayatta kurtulmak şeklinde ortaya çıkar. Yalnızlık hisseder.

Avrupa'da bu yalnız çehreler çok görülür; çok belirgin ve acıklıdırlar. Birincisi, Avrupalı hızla yalnızlaşır; aniden çevresinde hiç kimsenin kalmadığını görür. Aşk için ona doğru yönelen kimse, sadece güzelliği için ve şahsî menfaatlerini korumak için yönelir. Kendisi de aynı şekilde kişisel çıkarlarını korumak için ona doğru döner. Artık asıl mesele ortadan kalkmıştır ve birbirlerini tanımazlar. Ailevî bağları -onun çocuğu- olan kimseler, yetiştirdiler, her birisi bağımsızlaştılar, anne, baba, kardeş ve akrabaları yalnız bı-

ler]. Düşüncelerinin temeli, cinayet işlemek ve [bu işten] zevk almak üzerine kuruludur. Mesele sadece sınıfsal ve sosyal değildir. Bu durum günümüzde psikolojik ve sosyolojik bir olgu haline gelmiştir.

raktılar. İş arkadaşları, sendikada ve ortak örgütte iken, maaş, emek ve benzeri konular üzerinde çalışırken birbirlerini tanırlar ve ilişkileri vardır. [Fakat] artık yoktur.

Birkaç yıl önce dostlarımdan birinin Batı'dan geldiğini duymuştum. Ona biri 90, diğeri 70 yaşında ve birbiriyle canciğer arkadaş olan iki komşuyu sordum. İkisi de yalnız: 90 yaşında olanın çok sayıda çocuğu var; 70 yaşındaki de ondan önce yaşamadı ve aynı şekilde yalnız kaldı. Önceden kimseyle bir bağı olmayan da birçok çocuğu olan da aynı ölçüde yalnızdır. Onların başkalarıyla tanışıklıkları ve muhtemelen insanî ilişkileri, yabancı bir üniversite öğrencisine oda kiralamak, öğrencinin orada oturması, odasından çıkmasını istediğinde yakasına yapışmaları ve onunla konuşmalarından ibaretti. Bu evde nefes alan başka birisi olsun! Hepsi bu kadar!

Bu iki adamın onunla irtibatları vardı, telefonlaşıyorlardı, birbirlerini tanıyorlardı. Onların ne durumda olduğunu sordum. 90 yaşındaki öldü, dedi. Kimsesi yoktu. Sadece oğullarından biri o zamanlar Cezayir ordusunda savaşan çok kudretli bir subaydı. Yılda bir defa kendisine kart göndermesine seviniyordu.

Diyordu ki: 90 yaşındaki ihtiyar kadın, hasta olduğunu, aşağı inecek ve kendisine yemek alacak kimsesinin bulunmadığını, bu öğrencinin de olmadığını, sonra öleceğini, ölüm döşeğindeyken de kimsesinin olmayacağını görünce bütün mobilyaları, kitaplığı ve sahip olduğu her şeyi 70 yaşındaki dostunun evine taşıttı. Bir şartı vardı: Öleceği on, yirmi güne, belki bir aya kadar -ölmesi uzun sürer- vaktini onun için harcayacaktı. Bu anlaşma ile her halükârda işleri düzene girdi ve onun ölümünü garanti etti.

Avrupa'da İspanya'dan [o tarafa doğru] her yerde belediye tarafından emekliler ve eşi dostu kendisini terk etmiş kimseler için yapılan yalnızlık evleri (maisons des vieillesses) vardır. Yalnız kalan ve konuşacak kimsesi olmayan bu insanlar için (ekonomik bakımdan garanti veren) oraya gidip toplanmaları, benzer ekonomik bir duruma sahip olmaları ve birbirleriyle konuşmaları amacıyla beledi-

ye tarafından bir mahallede yapılmış evler vardır (Bu, pencereden başını çıkarır, ötekiyle konuşur).

Bu evler İspanya'dan başlar, tek tüktür. İçlerinde ekonomik bakımdan oraya sığınan birkaç dilenci ve yoksuldan başka kimse yoktur. Fransa'ya geldiğimizde bu evler boldur, insanlar çok ve acıklı haldedirler. Hollanda'ya geldiğimizde bir faciayla karşılaşırız. Bu yaşlı evlerinde 50-55 yaşlarında kadınlar ve erkekler yaşarlar. Yani hiç kimseleri yoktur. Kesinlikle herkesleri vardır. Ama orada kimsenin kimseyle işi yoktur: Bir "medeniyet *chacun pour soi*"[15]: Herkes kendisi için yaşasın, düşünsün, çalışsın, planlasın, kalsın, eğlensin! Bireysel hayatın asaleti!

İntiharlar bu boşlukta gelişir. Bu insanlar birbirlerinden koparlar, birbirleriyle işleri olmaz, dışarıdan bakıldığında sosyal ilişkileri karmaşıktır, fakat içeriden bütün ilişkiler dökülür. Böyle bir toplumda yaşarlar. Her toplum milyonlarca fertten oluşan bir topluluktur. Orada fert yalnızdır.

Bu boşlukta bağlılık duygusu, birlik duygusu, akrabalık duygusu, yaşamak için felsefe, kalmak için bahane duygusu, hepsi yok olur. Yalnızlık ve yalnızlık korkusu, insanı hayatın anlamsızlığına sürükler. Çünkü benim yaşama garantim olmazsa para, servet, hayat, giysi ve eğlence hedefim olur. Onlara ulaştığımda hiçbir şey olmaz. Hiçbir düşünce, hiçbir iman ve hiçbir kimse için olmam. Anlamsızlık ve yalnızlık zirveye çıkar. Bunun zorunlu ve mantıksal sonucu intihardır. İntihar etmeyen de ya korkaktır ya şuursuz!

Bu intihar istatistiği, bu psikolojik hastalıklar, rahatsızlık, anlamsızlık, her şeye ulaştıktan sonra hiçbir şeye ulaşma istatistiği, bütün bunlar, modern Batı medeniyetini rahatsız ediyor. Bunlar, benin bizde gelişmesi ve biz ruhunun günümüz toplumunda zayıflaması temelinde analiz edilir.

Burada bu konuşmayla ulaşmak istediğim şöyle bir netice vardır: Bu ben, bir topluma mensup oluncaya kadar esirdir, mahpustur,

[15] Yani "herkes kendisi içindir". (Derleyen)

özgürlükten yoksundur, toplumun bu büyük makine sisteminde bir vidadır. Bu makine kendi iradesini, yolunu ve ihtiyacını bilinçsiz bir şekilde bu insan ferdine dayatır.

Sartre'ın bahsettiği dört zindandan biri olan başkalarıyla birlikte yaşama, beni kendi içinde tutsak eder ve özgürlüğünü elinden alır. İnsanın kurtuluşu ve özgürlüğü, beşerin büyük arzularından biridir. İnsan bilinçsiz bir şekilde başkasının zorlamasına uyduğunda -bu ister toplumun, ister tabiatın, ister ırkın, isterse başka herhangi bir şeyin zorlaması olsun- insanlığından çıkar.

İnsan kendisine dayatılan bu zorlamalardan kurtulduğu, yani bireysel özgürlüğüne kavuştuğu, özgür bir "ben"e sahip olduğu, doğal, bilimsel, zorlayıcı ve sosyal esaretlerden kurtulduğu ölçüde insan olur.

Öte yandan tarih boyunca varlık göstermiş olan aşkın kültürlere bakınız: Dinler, büyük irfanî öğretiler, antropoloji felsefeleri, tamamı kurtuluş, bağımsızlık ve özgürlüğü övmüş, ona davet etmiştir. Doğrusu da budur. Esir insan, sosyal ve tabiî bağların, mizaç ve içgüdü dayatmalarının tutuklusu olan insandır. Huzur ve barış içinde yaşasa da o bir bitkidir.

Nasıl oluyor da insan modern medeniyette bir yandan özgürleşince, bağımsız "ben"e ulaşınca, kayıtlardan, zincirlerden ve başkalarına bağımlılıktan kurtulunca yalnızlığa, anlamsızlığa, hastalığa ve intihara varıyor; öte yandan olduğu gibi kalırsa zillete, esarete, bitkisel hayata ve insanî olmayan bir bilinçsizliğe düşüyor ve orada kalıyor? Bu ikisi çelişkilidir.

İsyandan Sonra Teslimiyet

[Evet,] bir çelişki var. Çünkü başkaldırı ve teslimiyet meselesi bizim zihnimizde açık değildir.[16]

[16] Amerikalılar önce sonucu söylüyor, sonra delil getiriyorlar. Fransızlar **ise** önce delil getiriyorlar, sonra sonucu söylüyorlar. Şimdi ben Amerikalı **gibi** konuşuyorum.

İsyan etmeden önce teslim olmak hayvan olarak kalmaktır. İsyandan sonra teslim olmak, insan olmaktır. Bilinçsiz yaşayan insan, cennette bile yaşasa -nitekim Âdem öyleydi- değersizdir. İnsan melek olarak yaşasa da makamı melek derecesine düşer, yani secde edilen iken secde eden konumuna iner.

Cennet hakkında söylenen tabirlerden birisi -bunlar tabirler ve tevillerdir- şudur: İlkel merhalede Âdem cennette idi, yani bilinçsiz cennette bütün fıtrî güdüleri karşılanıyordu. O durumda her yer Âdem için cennetti. Cenneti hayat ve dünya, rahatlığı zorluk, huzuru sıkıntı yapan nedir? Bilinç. Âdem, kanun ve zorlama karşısında bilinç, basiret ve isyana ulaştıktan sonra öz bilince kavuşuyor. Yani Âdem'in bilinçsiz doğal cennetinden içinde başkaldırının daima teslimiyetle birlikte bulunduğu insanî sorumluluk ve dert dolu bilinç tarafına sürgün edilir. Allah, melekleri isyan etmedikleri için önemsemez ama isyan eden insanın teslimiyetini bekler. Âdem'in isyan ettikten sonra teslim olması önemlidir ama zaten başından beri teslimiyet içinde yaratılmış olan meleklerin teslimiyeti Allah için değersizdir. Meleklerin bütün ibadetlerinin asi Âdem'in ayaklarının önüne serilmesi de bunu gösterir.

İsyan ne demektir? Fert olarak benim, bilinçsizken beni böyle -bu duygular, özellikler, düşünce biçimi ve hayat tarzı ile- oluşturan tarihin zorlayıcılığı zindanından çıkmam ve tarihin beni sürüklediği yola başkaldırmam demektir. Dediğim gibi, İbrahim, putperestliğe ve sınıfsal ayrımcılığa doğru giden tarihin zorlayıcılığına karşı durdu. Bu, tarihe karşı isyan etmektir.

[Aynı şekilde] insan, tarihin zorlayıcılığına (belirleyiciliğine) karşı da isyan eder. Orası çöl tabiattır, orası kara tabiattır, orası deniz tabiattır. Orası coğrafî bakımdan ekonomik bir konum, iklim bakımından bir yerdir. İnsan doğal şartlara, coğrafî şartlara, tabiat kanunlarına bilinci sayesinde hükmeder, yani tabiatın zorlamalarına rağmen isyan eder. Çağdaş bilim ne yapar? Tabiatın zorlayıcılığına başkaldırır. Bir tabiat kanununu beğenmediği başka bir tabiat kanununa karşı kullanır. Merkezden kaçış kanununu merkez çekim

kanununa rağmen kullanır. Yükseliş kanununu yer çekimi kanununa rağmen kullanır. Onu asırlardır toprağa bağlayan yer çekimi kanununa başkaldırır. Çöl şartlarına, elverişsiz iklim şartlarına, uygun olmayan doğal yaşam şartlarına filan ürünü almak veya falan şekilde yaşamak için teknik ve bilim vasıtasıyla isyan eder.

Nefesinde ve tabiatında bulunan doğal zorlayıcılık yasalarına rağmen isyan eder. İman, aşk ve öz bilinci sayesinde kendisini gündelik, monoton ve hayvanî bir yaşama sürükleyen kanunlara ve güçlere başkaldırır.

Birden bütün dünyaya karşı duran, ayağa kalkan, başka bir şekilde hareket eden, değişik bir tarzda yaşayan, başka bir şekilde olan, farklı biçimde nefes alan, hisseden ve kendi hayat seyrini belirleyen bir insan oluverir. Bilinç ve iman sayesinde karaktere, fizyolojiye, içgüdülere ve psikolojiye karşı isyan eder.

İnsan, isyan eden bir hayvan ve günah işleyen bir melektir. İnsan bütün o kanunlar karşısında öyle bir yaratıcılık gücüne ve bilince sahiptir ki tabiatın kör iradesini ve mizacın zorlayıcı yaşamını bile yönlendirir. Bu insan, öz bilincine ve isyana ulaşmıştır. Kabilede öz bilincine, biz bilincine, kabile [bilincine] ve insanî bilince ulaşmadan kendi "ben"ini toplumun "biz"inde eriten insan, kesinlikle aşkın insan ferdi değerine sahip değildir; o henüz ruhsal gelişimin başındadır. Çünkü öz bilinci yoktur. Toplumu ve beni tanıyan, kendisini bizden koparan, iç dünyasına ve benine ulaşan insan, bunlara göre gelişme sürecindedir.

Çünkü o özgür olabilir, bağımsız olabilir, kendi iradesini tabiatın, toplumun ve mevcut durumun iradesine ve zamana dayatabilir ve durumu değiştirebilir. Kabileye bağlı bir fert hiçbir zaman kabilenin hayat tarzına, yönetim şekline ve ekonomik durumuna başkaldıramaz. İmkânı yoktur, çünkü ferdin varlığı yoktur, fertlerin varlıkları yoktur. Onlar kabilelerine değil, kabileleri onlara egemendir. Modern topluma mensup ve bireyselliği gelişmiş olan fert ise toplumunu bilinçli bir şekilde değiştirebilir, tarihin seyrini tanır ve

değiştirebilir; tabiatın yolunu ve tabiat kanunlarını bilebilir ve değiştirebilir.

Bundan dolayı belirttiğim gibi, günümüz insanının büyük faciası, yalnızlığını ve "ben"ini meydana getiren ve "biz"i zayıflatan bireyliğini geliştirmiş olmasıdır. [Öte yandan] bu, insanın gelişiminde bir tekâmül aşamasıdır. Öyle bir gelişim aşamasıdır ki eğer kalırsa başına gelen bu faciadan ve insanî benin ve insanî ferdin bu merhalede sadece korunmasından başka bir sonucu olmaz. Nasıl bir sonucu vardır? Tabiata, tarihin zorlayıcılığına, zamanın mevcut durumuna, toplumun gidişatına, halkın geleneğine ve sosyal ilişkilere isyan eden; her şeyden haberdar olan ve kendisini tanıyan; kendi mizacının zorlayıcılığına, tabiat, tarih, toplum ve insanın kendisinden oluşan dört zorlamaya genel olarak başkaldıran ve bilgili bir asiye dönüşen bu "ben", iradeli ve geçmişine karşı mutlak bilinçli bir insan olduğunda zirveye çıkan bir fıskiyenin ters dönmesi gibi bir merhaleye ulaşır, tepetakla olur. Ne tarafa doğru? Teslimiyet denizine doğru!

Özgürleştikten, kurtuluş için çalıştıktan sonra işte o zaman özgürlükten kaçış!

Erich From'un deyişiyle: *"Özgürlükten Kaçış"* (Erich From'a ait bir kitabın adı)

Kurtuluş şeklindeki özgürlükten kaçış, tabiatta ilişkisiz ve bağlantısız kalmaktır. İnsan yalnızlığı işte bu şekilde hisseder ve teslimiyeti bu şekilde seçer. Teslimiyet, ancak kişi onu seçerse nefret uyandıran bir şeydir. Kim? Köle, dalkavuk ve aşağılık kimse değil, isyankâr. Bütün bu bilinçsizlik imkânlarına, onu bitki veya hayvan gibi bir tabiat varlığı haline getirmek için bilinçsizce baskı yapan imkânlara karşı başkaldıran bir kahraman! İsyankâr, bu isyandan sonra bağlanmak/birleşmek için geri döner. Bu, başkasının onun için seçtiği bir bağlanma değil, bizzat seçtiği bir bağlanmadır. Pekiyi, neye bağlanma?

Burada Budizm, Doğu dinleri ve felsefeler, kurtuluş için ve aynı şekilde kavuşma/birleşme için çeşitli yollar önermiştir. Bizim tanıdı-

ğımız ve ahlakımıza ve ahlakî ilkelerimizde çokça anılan meşhur yollardan biri, nefis ile mücadeledir. Bizim nefis ile mücadeleden anladığımız mana, bir ferdin bir köşede oturması, inzivaya çekilmesi, orada kendisinde hissettiği her hevesi, meyli, cazibeyi ve aşkı öldürmesi, bir düşünce, inanç veya mabutla daima ilişki halinde olması demektir. Bu, ferdi, onu zorla bağlayan zincirlerden kurtulmaya sürükler ve ulaştırır.

Ama bu, sapkın bir bireysel özgürlüktür. İnsanın özgürlüğü, ferdin bilinçli ve bilinçsiz olarak kendisine yönelen bütün akımlardan kurtulması demektir. Yani dünya, dün söylediğim manadadır. Bireyin o yalnız bene, toplumun zorlayıcılığına, tarihin zorlayıcılığına, tabiatın zorlayıcılığına ve kendi mizacının zorlayıcılığına başkaldıran bene ulaştıktan ve seçici ve bilinçli bir iradeye dönüştükten sonra en iyi, en insanî ve en yalnız özgürlük yolu, en bilinçli insanî görevi, kendisini teslimiyete ulaştırmak ve başkalarıyla birlikte özgürlüğe ulaştırmaktır; tabii ki yalnızlıkta ve kurtuluşta kalma özgürlüğüne değil. Nerede? İçsel bir durumda erimeli mi? Kendisini beynindeki zihinsel bir düşüncede imkânsız mı kılmalı? Beni Allah'ta ve Allah'ın zatında eritmeye ve ben ile Tanrı arasında varlıksal bir birliğe (vahdet-i vucud) ulaşmaya mı çalışmalı? Beni hissetmemeli, kendisinde insanî bir varlık olarak bulmamalı mı? Riyazette bütün hayat faaliyetlerinin kendisinde öldüğü bir noktaya mı ulaşmalı?

Hayır! Ben, sadece ve sadece bilince eriştikten, bütün zorlamalara isyan ettikten sonra bizzat seçtiği insanî bağlılığa dönüştür. Bu insanî bağlılık neredFor ki daha sonra benim sözümün irfanî bir söze dönüştüğü sırada bu bağlılık sosyal bir bağlılık oluveriyor?

Nerededir? Dediğim gibi somutluğu olan, sosyal gerçekliği bulunan ve tarih boyunca akıcı ve dışsal bir hareketi olan "biz"dedir. Yani insanlarda!

Hangi insanlar? Hangi halk?

Tarih boyunca putperestliğin kurbanı olan, olmaya devam eden ve gelecekte de olacak olan insanlar; tarih boyunca evrenin tevhiti ha-

reketine bağlılıklarını koruyan, zihinlerinde insanî eşitlik -tarih düzleminde büyük ve aşkın bir manada- günlerinin hasretini taşıyan ve ona bağlı kalan insanlar; tarihte insanların böyle ortak kaderine bağlılık hissetmek, yani beni böyle bir kaderin içinde eritmek, kendi hayatını İbrahimî düşüncenin tarih boyunca sahip olduğu hayata feda etmek; başkası değil, ben tarafının sahip olduğu eğilimleri tarihin başlangıcından beri devam eden büyük, devamlı, eski ve faal bir eğilime ithaf etmek; beni bu bize, büyük bir aşka ve ideale bağlı, büyük bir hakkın yerleşmesi için çalışan insanlara takdim ve feda etmek. İşte ibadet budur! Yol kul oldu, yani yol düzgün oldu. İbadet dua değildir. Dua, ibadetin çok tali görünümlerinden biridir. Kelime köküne bakınız: "Abede et-tarîk" yani yol kul oldu, yol düzgün, yumuşak oldu, yol ezildi, yoruldu. Âbid kimdir? İbadet nedir? Yolun doğru, düzgün amel etmesidir. Âbid, düzeltilmiş yoldan ibarettir. Taşlar, kesekler, engebeler ve dikenler, çalışarak, sürekli zahmet ve sıkıntı çekerek, gayretle ve aşkla atılmış ve temizlenmiştir.

Kimin önünden?

Allah'ın iradesinin önünden...

Bugün hac felsefesi hakkındaki ya da İbrahim'le buluşma çerçevesindeki konuşmanın son oturumudur. Ben bu üç dört oturumda bir öğretmen ve konuşmacı olarak önce bu özel günlerde kendiliklerinden çok anlamlı ve önemli bir fikrî gelişim gösteren, güçlü cazibelere ve renkli programlara rağmen buraya gelen ve her halükârda kendilerinin itikadî ve insanî düşünce, kültür ve asaletlerini temsil eden bir konuşmayı dinleyen değerli hanımlara, beylere ve üniversite öğrencilerine çok teşekkür ederim.

Konuşmamın içinde bulunan azıcık değerden yüz çevrilebilir. Böyle bir oturuma gelmek ve böyle bir önemli faaliyete katılmak, konuşmamın içeriğinden daha üstündür. Zira kendimize, geçmişimize, maneviyatımıza ve bizi ayakta tutan bütün köklerimize hızla ve şiddetle yabancılaştığımız ve yabancılaşmak zorunda olduğumuz şartlarda bulunmaktayız. Ama bizzat bu, her yandan akan kendine yabancılaşma seline karşı bir direniştir.

Gündeme getirdiğim konuda geriye kalan mesele çok ayrıntılıdır. Arkadaşların isteği üzerine bir oturum uzatılmasına rağmen bu son oturum olduğu için hızlı konuşmak ve konuşmada ele alınacak birçok kavram ve meseleyi açıklamaktan vazgeçmek zorundayım. Dinleyicilerin şahsî dikkatleri, fikrî yeterlilikleri ve hazır bulunuşlukları sayesinde açıklamalarımda doğacak kapalılıkları telafi edeceklerini ümit ediyorum.

Doğrudan Anlatım, Sembolik Anlatım

İlkin hac ve onunla ilgili olarak seçilmiş olan ameller topluluğu bir tür anlatım ve düşünce ve duygunun insanlara intikali olduğu için anlatım şekli hakkında konuşacağım; sonra ara vermeden eğitim ve öğretim yöntemiyle bütün kültürün dayandığı ya da en azından benim öyle olduğunu düşündüğüm üç önemli ilkeden söz edeceğim ve böylece konuşmama son vereceğim.

Söyleyeceklerime bir önsöz olarak arz etmem gereken mesele, edebî manada değil, felsefî manadaki anlatımın, bir düşünce veya duygunun başkalarına aktarımında araç işlevi gören bir işaretler, hareketler, simgeler ve anlaşmalar bütününden ibaret olduğudur. Bu,

anlatımın manasıdır. Bu anlatım bazen baş ve el işaretleri şeklinde, bazen işaretler, bazen şiir, ritim ve ses, bazen renk, hareket ve tavır değişikliği şeklinde, bazen de ortaklaşa kabul ettiğimiz kelimeler veya simgeler vasıtasıyla olur. Her kelime, bir kavramın aktarımı için bir işaret ve araçtır. Nitekim kavşaktaki bir kırmızı veya yeşil ışık da bir anlatım işaretidir, yani bir düşünce veya emir o ışığa bakanlara bu yolla iletilmiş olur.

İnsanlar arasındaki düşünce ve duygu aktarımında kullanılan normal anlatım, nesir veya şiir şeklinde ortaya konan kelimedir. Düşünce ve duygu aktarımının yaygın aracı olan sözlü anlatım iki türlüdür:

Birisi, doğrudan ve açık anlatımdır. Doğrudan ve açık anlatım, düşük, tek boyutlu ve anlam ve intikal dairesi, belirli bir mana veya bilinen, somut bir duygu ile sınırlı olan anlatımdır. Bizim diyalog ve bilim dilimiz doğrudan dildir, yani okuyuculara ve dinleyicilere nesnelerden, niteliklerden, hallerden ve düşüncelerden bahsetmektir. Bu, doğrudan ve tek boyutlu saf anlatımdır. Gündelik konuştuğumuz sözler, bir olay, bir durum, tarihî bir gerçek, bir fizik veya kimya kanunu, günlük meseleler veya düşünce ve kavramlarla ilgili olarak verdiğimiz haberler böyledir. İlmî anlatım ve insan ve tabiatla ilgili ilmî meselelerden bahseden bilimsel kitapların anlatımı da doğrudan anlatımdır.

Bazen belli bir boyutu doğrudan anlatmak daha iyi olur. Niçin? Çünkü ben sudan, susuzluktan, bardaktan, evden, borçtan, gelecekten, eğitimden, ilerlemeden, hastalıktan ve bu türlü daha başka şeylerden konuştuğum zaman, bütün dinleyiciler ve okuyucular bu meseleleri bilirler; ben sadece onlara haber vermek isterim. Onlar konuyu önceden bizzat bilirler; benim hakkında konuşacağım şeylere önceden aşinadırlar. Eğer kendi hayatımdaki, başkalarının hayatındaki, kendi tarihim ve şehrimdeki dertte, acıdan, hastalıktan, mutluluktan veya başarıdan konuşmak istersem bütün dinleyiciler ve okuyucular, bu mutluluğun, başarının ve haberin ne olduğunu bilirler. Ama bazen konuşmacı veya yazar, meydana

gelişi ve gerçekleşmesi sadece dinleyicisi ve okuyucusu için açık olmamakla kalmayan, üstelik muhatabın zihninde hiçbir kavramsal geçmişi olmayan bir düşünceden veya duygudan bahsetmek ister. İran gibi bir ülkedeki bir kişi muz hakkında, pahalı mı ucuz mu, iyi mi kötü mü, bulunur mu bulunmaz mı olduğu konusunda konuşmak istediğinde bu tür anlatım, okuyucu veya dinleyiciye kavramları aktarır. Neleri bilmez? Muzun pahalı veya ucuz olmasını, bulunması veya bulunmamasını ben haber veririm; ama okuyucum konuşmamın konusu olan muz hakkında bir ön bilgiye sahiptir. Ama bir yazar veya konuşmacı bir konudan bahsettiğinde konusunun dinleyicisi ve okuyucusu için açık, belli ve somut olduğu hususunda içinde bir duygu ve beyninde bir düşünce bulur. Sahip olduğumuz kelimeler, hepsi de bildiğimiz eşya, kişi, durum, hayvan, bitki ve normal olayların isimleridir. Bu konuyu adlandırmak, orijinal olan bu özel düşünceyi veya bu ilginç duyguyu anlatmak ve muhataba aktarmak için kelime bulamayız. Burada anlatım dolaylı olur. Burada başka bir yolla konuşulamadığı için yaygın olan dil ve kelimelerle konuşmak zorunludur. Ama bu yaygın kelimelerin benim dolaylı anlatımımda bizzat yaygın anlamları yoktur. Daha doğrusu ben konuşmacılık sanatımla gündelik, bilinen ve kesin manası olan kelimeleri muhatabımın bu kelime ve sözle daha üstün bir manayı kast ettiğimi anlayacağı şekilde kullanırım. Hangi mana? Şimdiye kadar hakkında tam bir ön bilgiye sahip olmadığımız bir mana! Benim anlatım üslubum, konuşma kokum, okuyucumun etkilenme alanı ve düşüncemle tanışıklığı konusunda her zaman normal anlamda kullanılan bir kelime ile ilgili olarak belirlediğim ve gönderdiğim şeyi okuması gerekir.

Bu konuşma şekli, dolaylı konuşma üslubudur, şifreli, simgesel ve kinayeli bir anlatım metodudur, daha genel bir ifadeyle sembolik konuşmadır.

Eğer ben bir Mesnevî hikâyesinde duyduğum gibi bir ney veya su sesinden bahsedersem, bir ağacın büyümesinden veya bir çölün suskunluğundan söz edersem bu, ne ney, ne çöl, ne suskunluk, ne de bir ağacın büyümesi anlamındadır; bilakis tohum ve çiçeğin

aniden benim düşünceme saçtığı bir mananın gelişimidir. O ağacın ismi olmadığı, dinleyicim ve okuyucumun o durumun büyümesi ve gelişmesi ile ilgili bir tasavvuru bulunmadığı ve ben de ona anlatmak istediğim için ağacın büyümesini bunun gelişimini taşımak yoluyla kendi içimde hissediyorum. Yani bu kelime vasıtasıyla diğer manadan bahsediyorum. Bazen biz bir manzarayı tasavvur etmek, bir gün doğumunu seyretmek ve bir ritmi dinlemek suretiyle güneşin doğuşuna, o sesin güzelliğine ve o rengin keyfiyetine intikal etmeyiz; daha doğrusu düşüncemiz ve hayalimiz derinleşir ve yükselir, sanki dünyaya gelmeden önceki hayatın hatırasını içimizde canlandırıyormuş gibi belirsiz ve çok uzak manzaralara ve ufuklara doğru gider. Bu duygu içimizde açık ve belirgin değildir. Bu duyguyu Mevlana aktarmak istese ne yapar? Böyle bir duygu hangi vasıta ile aktarılır? Bu duygunun ne tür bir kelimesi, nasıl bir anlatım ve kavramı vardır? Güneşin doğuşundan insanın hayatta sahip olduğu bir arzuya geçişin, gün batımından insanın yeryüzündeki yalnızlığına ve yabancılığına geçişin, bu duygunun nasıl bir kelimesi ve ıstılahı vardır? Hiçbir tane! Ama nasıl anlatayım?

Yazar, sanatçı, şair ve hatip, halkın bildiği gündelik yaygın kelimeler içinden seçer. Nasıl? "Bir gece dam üstünde yatar; hava karanlık ve sıcaktır. Susuzdur, gözü uyku tutmaz. Susuzluğun şiddeti uykusunu kaçırır. Ses gelir, yolun sesi kesilir, su yoktur. Ama gecenin derinliğinden, uzaklardan, "bilmiyorum orası neredir?"den kulağına bir çeşmenin geçiş sesi, bir suyun şırıltısı gelir."

Susuz birinin öylesine karanlık bir gecede suya erişememesi ve ümitsizlik, karanlık ve susuzluk içinde iken kulağına su sesinin gelmesi, görünürde güneşin doğuşundan veya batışından, sabahtan ve akşamdan, hayattaki bir renk, ses, şekil veya olaydan hikmet, gizem ve ebediyet dolu uzaklara düşünce ve duygusundaki geçmiş, anlam ve metafizik yayılan çekici ve düşünce dolu bir düşünürün haline benzeyen bir haldir. Anlatmaya kelime bulamadığım ikinci duygu birinci duyguya benzer. Bundan dolayı ben ilk hikâyeden yardım alıyorum, kelime alıyorum ama ikinci hikâyeyi anlatıyorum. Dediğim su, arpa, dam üstü, sıcak hava, susuz adam,

bundan böyle su, arpa, dam üstü, sıcak hava, susuz adam anlamı vermez. Başka bir susuzluk, başka bir ses, başka bir su, başka bir hararettir. Bu, sembolik anlatımdır. Bu nedenle konuşmacının birini doğrudan anlatım yerine sembolik, şifreli ve dolaylı anlatımı seçer.

Bir diğer konuşmacı ise sadece muhatap bir tiple ilgilenmez. Benim muhatap bir tipimin olduğu bir vakittir. Bütün bunların bu fikrî duruma, anlama seviyesine ve bu bilgilere sahip olduklarını biliyorum. Bildiğim [için] sözümü özgürce, doğrudan, açık ve herkesin idrak seviyesinde anlatıyorum. Niçin? Çünkü herkesin anlama düzeyinin aynı olduğunu biliyorum. Ama bazen muhatabımın sadece belli bir zamandaki bir sınıf, bir derece, bir tabaka ve bir topluluk olmadığını; muhatabımın belli bir zamandaki veya değişik zamanlardaki anlama açısından farklı fikrî topluluklar olduğunu biliyorum. [Bu şekilde] insanların düşünce düzeyi farklılaşıyor; değişik dönemlerdeki bütün bu farklı ve gelişmiş insanlar benim sözümün muhatapları oluyorlar. Ayrıca her milletin ve her kültürün özel bir görüşü, anlayışı ve duygusu vardır. Yunanlı bir türlü düşünür, Hintli başka türlü düşünür. Bir manayı her ikisi de doğru anlar ama bir Arap düşünürün, mesela Seyyit Kutup'un şu ayeti -doğru anlamakla birlikte- bir türlü anladığını, Hintli bir düşünürün, mesela Muhammed İkbal'in aynı manayı başka türlü anladığını, İranlı bir düşünürün ise daha başka türlü (başka cinste değil, hayır, aynısını) anladığını görürüz. Bu anlama gelen fikrî ve ruhî renk, ruhun bir manadan aldığı tesir, böylece her üçünün kavrama düzeyi ve sahip oldukları aynı anlayış türü, kendi millî ve tarihî kültür ve ruh ve fıtrat cinslerine bağlı olarak farklı olur. Bu nedenle benim muhatabım bazen değişik kültürel görüşlerdir. Eğer burada ben doğruda tek boyutlu, bir düzeyli bir söz anlatırsam benim bu sözüm bu meclisten çıktığında değersizdir. Niçin? Çünkü sözün değerinin o zaman yazıya gelmediği, aksine düşünceye girdiği anlaşılır. Söz eğer düşünceye girmezse tıpkı hiçbir zaman harekete dönüşmeyen enerji gibi değersizdir. Benim sözüm eğer özel bir görüşle, Doğulu bir gö-

rüşle, Batılı bir görüşle, mantıklı bir görüşle, duygusal bir görüşle anlatılırsa diğer görüşler için yabancı ve faydasız bir sözdür; başkaları üzerinde etkisi yoktur. Eğer sözümü medeniyet, kültür ve bilimin tarihî bir zaman ve merhale düzleminde anlatırsam bilimsel görüşün, fikrî gelişimin, düşünce ve duygu düzeyinin yüksek tarihî aşamalarda değiştiği bir sonraki merhalede benim sözüm okuyucusuz ve dinleyicisiz kalır; artık muhatabım olmayacak, tarihî bir söz ve tarihî bir metin olacaktır.

Sözüm tarihî dönemler boyunca düşüncelerin art arda gelişinde ve gelişiminde kalması, her zaman farklı görüşler düzeyinde yayılması ve çeşitli görüşler çerçevesinde anlaşılması için sözümü özel bir mananın tek boyutlu, doğrudan, donuk, belirli ve kesin düzeyinden daha yükseğe çıkarmam, zirveye ulaştırmam, birkaç boyutlu, farklı kapasitelere sahip bir söz haline getirmem, her taraftan üzerine yansıyan ışığı bir şekilde yansıtan bir ferman gibi söz söylemem gerekir.

Abdurrahman Bedevî, "Selman-ı Pak" kitabının önsözünde şöyle diyor: İslam'ın söyleminin, Kur'an'ın anlatımının ve bu dinin düşünce ve ruhunun nesillerin art arda gelişinde, çeşitli kültürlerin değişiminde ve farklı dönemlerin ırklarına ve milliyetlerine bağlı insanların düşüncesinde sürekli sadece kalmamasının, yalnızca bütün düşüncelerle ve tüm fikrî boyutlarla tanışmakla yetinmemesinin, üstelik tarih boyunca düşüncelerin ve duyguların fikrî değişim ve gelişimiyle değişim, çeşitlenme ve gelişim kapasitesine de sahip olmasındaki en büyük ve en güçlü etken, Kur'an'ın [sembolik dili]dir. Niçin? Eğer doğrudan, saf ve açık bir söz olsaydı,[17] eğer bu düşüncenin anlatımı kendisini bir okuyucunun önüne seren ve bütün anlamlarını bu manaları kavrayamayan bir kimsenin önüne döken veya kendi düşüncesini, seviyesini ve anlatım kapasitesini onun kavrayış düzeyine indiren bir kalp ve gönül şeklinde olsay-

[17] Bunlar güzel sıfatlardır ama gelip geçicilik, şimdilik ve gündelik olma bakımından güzeldir. Kalıcılık ve insan düşüncesinin genel seviyesi bakımından gelip geçici ve fanidir.

dı, bu söz aniden ölür ve taşlaşırdı. Ama birkaç boyutlu, şifreli, simgesel, yüksek ve sembolik anlatım düzeyi bu özel manada düşüncelerin ve fikirlerin geliştiği ve ona değişik açılardan baktığı ölçüde bir anlatımdır. Bu anlatım, kendiliğinden tezahür, sıçrama, tat, renk, güzellik ve başka bir etki gösterir. Bu nedenle anlatım metni ve kalıbı da tarih, kültür ve düşüncenin gelişimi boyunca gelişir. Anlatım kalıbı nasıl gelişir? İçerisinden mana çıkarılabilen düşüncenin gelişimine göre ve bu kalıbın içerisinde birkaç boyutlu, birkaç renkli ve birkaç yönlü ama bir ruh ve bir mana ile gizlenmiş anlamların bulunduğu ölçüde. Bergson'un Descartes hakkında bir sözü vardır; ama maalesef bu söz Descartes hakkında pek doğru değildir. Ama Abdurrahman Bedevî'nin bahsettiği, benim de inandığım konuda daha doğrudur. Özellikle Bergson'un Descartes hakkında söylediği sözün Kur'an hakkında doğru olduğunu gösteren birçok delil vardır.

Bu söz şöyledir: Descartes'ın sözü, Descartes'ın düşüncesi, her tarafından parça vurulan bir tabiat nesnesi gibidir. Damarlar, yeni meseleler ve yeni olgular okuyucuya işaret eder. Bir tür değildir. Eğer sadece bir darbe yese içinde ne olup olmadığı anlaşılır. O bir tabiattır. Eğer binlerce çeşit parça yerse araştırıcı düşünce ve büyük düşünür karşısında binlerce yeni yön ortaya çıkar.

Böyle bir anlatım, Bedevî'nin ifadesiyle, Kur'an'ın anlatımıdır. Niçin Kur'an'ın anlatımıdır? Kur'an'ın hangi anlatımıdır? Müteşabihler. Müteşabih işte bu demektir. Aynı Mesnevî hikâyesi hakkında demiştim ki Mevlana, anlatmak istediği konuda kelime bulamadığı için mecburen sözünü görünürde ona benzeyen ve halkın bildiği bir meseleye benzeterek anlatıyor. Okuduğumuz zaman görünürde anlamı gündelik "su, arpa ve susuz" anlamına benzer buluyoruz. Ama şifreli içsel anlamı o kadar zirveye çıkar ki buna benzer hiçbir tarafı yoktur. Bu anlam hangisidir? Onun yüksekliğini sahip olduğumuz görme gücü ölçüsünde görebiliriz. Sahip olduğumuz birkaç boyutlu düşünce ve karmaşık fikir ölçüsünde değişik ve gizli tezahürler keşfedebiliriz. Bu anlatım, sembolik ve şifreli anlatımdır.

Sembolik Eylem

Bir de sembolik eylemimiz vardır. Sembolik eylem, bir anlatım eylemidir. Eylemin bizzat bir asaleti yoktur. Anlatım ve aktarma vasıtası bir manadır. Kime? Kendine ve başkalarına.

Nasıl iki tür anlatım varsa aynı şekilde iki tür de eylem vardır: Birisi, bizzat bir mana ve asalete sahip olan doğrudan, kesin ve belirli eylemdir. Cihadın kendisi kesin bir eylemdir. Elbette cihadın değeri, mücahidin onun anlam ve hedefini kavraması ölçüsünde artar. Cihadın sosyal ve tarihsel felsefesini anlamayan ama ona uyan, eline kılıç alan, her halûkârda başka bir mücahidi taklit eden ve kılıç sallayan bir kimse de kendi hayatında ve toplumda etkili ve sonuç veren bir eylemde bulunmuş, bir iş ortaya koymuş, bir seçim yapmış ve bir netice almıştır.

Orucun somut, belli ve kesin bir boyutu vardır. Bu ameli yerine getiren kimse fiilen ayırt edebildiği şekilde, bu manayı anladığı ölçüde ve bu amelle ilgili anlayış kapasitesi kadar eylemde bulunur ve az da olsa kesin olarak bir sonuç elde eder. Başkalarına yardım etmek, zekât vermek ve vergi vermek de onlarla ilgili ince ve geniş bir bilince sahip olsun olmasın [böyledir]. Her halûkârda bir kimse başkalarına yardım ettiğinde, para verdiğinde, zekâtını verdiğinde kesin ve belirli bir ameli yerine getirmiş olur. Bu amelin asaleti vardır, derecesi vardır.

İkinci tür eylemler, anlatım aracı olan şifreli, sembolik ve dolaylı eylemler, yani amellerdir. Anlatım aracı ne demektir? Şu an söylediğim kelimeler topluluğu anlatım vasıtasıdır. Eğer bu kelimelerin anlamı yoksa yahut bizzat ben şu an söylediğim bu kelimelerin manasından haberdar değilsem bu bir saçmalamadır; hiçbir amel yerine getirilmemiş, ne kendim ne de başkaları için hiçbir sonuç alınmamıştır. Ama sabah sporu yaptığımda yaptığım işin farkında olmasam, felsefî açıklamasını yapamasam bile ya da bahçe bellesem, doğru bellemesem, çiftçiliği bilmesem, tohum da büyümese bile her halûkârda bizzat bu belleme eyleminin bir asaleti vardır. Çünkü beni kuvvetlendiriyor, sertleştiriyor, çalışmaya hazırlıyor, bedenimi

idmanlı yapıyor. Bu eylem, asil bir eylemdir; yani kendinde bir şeydir. Ama anlatımla ilgili eylem, eğer bir sonucu yoksa eğer anlatımın manalarından haberdar değilsek, bizzat anlatım asalet buluyorsa saçmalamadır. Saçmalama nedir? Saçmalama bizzat asalet bulan bir konuşmadır. Niçin konuşur? Konuşmak için konuşur. Ne söyler? "Ne söyler?" sorusu yoktur. Konuşmaktadır yalnızca. Yani saçmalama! En üstün duyguları ve manaları aktarma aracı olabilen bu konuşma, insanlığın hizmetinde olan ve Allah tarafından kendisine ant içilen bu en kutsal vasıta, bir saçmalama düzeyinde inebilir. Ne zaman? Bizzat asalet bulduğu zaman. Yani manalardan ayrı kalır, aktarılacak maksattan ayrılır. Artık bu konuşma, ne bana ne de dinleyicime bir şey aktarır. Ne kadar güzel, fasih, belagatli, çekici ve kekemesiz konuşursam konuşayım, değersizdir. Üstelik zararlıdır; hem benim hem de herkesin vaktini öldürür.

Sembolik, dolaylı ve anlatım aracı olan eylemin de bizzat amelin yerine getirilmesinde değeri yoktur; aksine bu eylemin şifreli manalar, ruh ve bu eylemler bütününün hatırlatıcısı olduğu amaç ile ilişkisinde değeri vardır. Yoksa kendi kendine ne bir şey üretilir, ne kendisine ve bir kimseye bir fikir ve duygu aktarılabilir ne de bundan kendisi ve başkaları bir pay alabilir. (Pratik saçmalama!).

İslamî bakış açısından dinin kendisi böyledir. Bir yerde yazdığım üzere, İslamî bakış açısı ile gayri İslamî bakış açısı arasındaki farklardan birisi, din hakkındadır. Diğer dinler dinin kendisine bir asıl olarak bakarlar; İslam ise dine bir amaca ulaşmak için bir araç ve bir yol olarak bakar. Kültürümüzde dini ifade eden bütün kelime ve kavramların yol ve vasıta manasında olması tesadüf değildir: Mezhep, tarikat, şeriat, sırat, bütün bu kelimeler yola işaret eder. Her ne kadar tek asıl ve amaca ulaşma aracı olsa da yolun asaleti yoktur. Yol vasıtadır. Kast edilen şudur: Bu yol ancak araç olduğunda yani beni bir yere ulaştırdığında değeri, büyüklüğü ve faydası olur. Orası neresidir? Bu yoldan (tarikat, sırat, şeriat, din, mezhep, meslek, silk) nereye varırlar? Hikmete! O, başka bir şeydir. Niçin gelmiştir? İnsan toplumunda kıst ve adaletin yerleşmesi ve ruh, düşünce ve kültürün hikmet düzeyine çıkması için.

Bunlar dinin hedefleridir. Bundan dolayı bizzat din, bu hedeflere ulaşmak için bir araçtır. Bir dindar açısından onun değeri, sadece bu hedeflere ulaşmanın tek aracı olması ile özetlenir.[18]

Burada kendi hayatımız açısından çok önemli bir tarihsel ve sosyolojik mesele aydınlığa kavuşmaktadır. Eğer benim bu dine, benim için kutsal olan bu yola olan aşırı sevgim ve yolun kutsallığına ve üstünlüğüne şiddetli fedakârlık ve bağlılığım, bu yolu tavaf mahalli haline getirmeme sebep olursa yol, yol olmaktan çıkar.[19] O artık hiçbir şeydir, vakit öldürmedir, insanlığın telef edilmesidir, dinin sapması ve zayi edilmesidir. İşte bundan dolayı tarihte genellikle dinler ihtişam ve iktidarlarının zirvesindeyken manalarını ve muhtevalarını kaybederler (Tarihsel açıdan inceliyorum).

Zerdüştîliğin kudret ve ihtişam dönemi, Sasanîler dönemidir. Sasanîler yönetimi aslında dinî bir rejimdir. Çünkü Zerdüşt'ün dinini ihya etmek için gelmiştir. Sonra iş başına gelir ve dinsiz olan Eşkanîleri iktidardan uzaklaştırır. Ateşgedeler ayağa kalkarlar ve tapınağın müntesipleri ve mütevellileri zengin olurlar, ihtişam ve şaşaa ile hareket ederler, İran ülkesinde ateşler yeniden yanar. Zerdüştîliğin çöküş, taşlaşma ve anlamsızlığa ulaştığı, araçların Enuşirvan'ın eline geçtiği ve halkın böyle bir dine kurban edildiği zamanda böyle bir din kılavuz olamaz. Bu nedenle sadece İslam'ın çağrısına kulak vermekle kalmazlar, topraklarında Zerdüştîliğe karşı yükselen her sese kulak verirler. Onlar için fedakârlık yapar-

[18] Eğer Meşhed veya Kâbe'ye yönelmişsek ve bizi Kâbe'ye ulaştıran tek yolun filan yol olduğunu farz edersek bu yol kutsaldır. Niçin? Çünkü eğer değilse maksada ulaşamayız. Bu yolun değeri anlatımsaldır, araçsal değeri vardır. Yani insanı başka bir yere, kendisinden başkasına ve kendisinden sonrakine ulaştırma aracıdır.

[19] Bir kimse yolu tavaf/gezinti yeri haline getirirse yolu sadece kutsar. Normalde yol, insanın yürüyebilmesi için temizlenmesi gereken bir yerdir. Ama onu tavaf yeri yaparsak ağaçlandırmamız, çimen ekmemiz, çiçek dikmemiz, süslememiz ve orası için harcama yapmamız gerekir. Yani sermaye koymamız, vakit harcamamız, süslememiz şiarlarını yüceltmemiz, yol işaretlerini altın ve çini ile parlatmamız, tavaf etmemiz gerekir. Ama sadece kutsayıp süslediğimizde dini bu cahilce yüceltme altında öldürmüş oluruz.

lar, katliamları göğüslerler. İslam'dan önce gelmiş olan Mazdek buna [örnektir].

Eğer İslam İran'a gelmeseydi İran şehirlerini Hıristiyanlık kaplardı. İslam'dan önce Hıristiyanlık gelmişti ve Zerdüştîliğin başkenti olan Medain'i evrensel Hıristiyanlık merkezi haline getirmişti. İslam geldi, Hıristiyanlığın yayılmasını durdurdu ve onu Doğu'dan Batı'ya attı. Mazdek'in dinî hareketi bizzat Peygamber zamanında zirveye çıkar; katliam yapılır ve günde 20.000 Mazdekî öldürülür. Zerdüşt'ün dinini kabul etmektense kılıç yemeye razı olurlar. Aydınlar ve şehirliler gidip Hıristiyan veya Mazdekî olmuşlar, düşünürler ve âlimler gidip Mani'nin dinine girmişlerdi. Hatta İslam'dan sonra 4. ve 5. yüzyıllarda daha sonra İslam'a girmiş ya da kendi dinlerinde kalmış ve İslam medeniyetinde faaliyet göstermiş olan Arap ve Müslüman olmayan en büyük bilginler, Mani dinine mensupturlar, yani zındıktırlar. 6. ve 7. yüzyıla kadar bütün İslam ülkelerinden Uzak Çin'e kadar Mazdek ve Mani ilmî hareketi varlığını korumuştur. Ama Araplar gelmeden önce Zerdüştî bilimsel düşünceden söz edilmez.

İslam medeniyetinde artık Zerdüştîliği savunan bir düşünür yoktur. Bunlar hakkı savunmuyor değillerdi. [Çünkü] Mazdekîlerde bu vardı; Mani dini mensupları saldırıyorlar ve ilmî faaliyet yapıyorlardı, Hıristiyanlar ilmî faaliyet yapıyorlardı. Onlar en büyük kiliselerini İslam medeniyetinin ve iktidarının zirvede olduğu dönemlerde İslam ülkelerinde yapmışlardır. Katoliklerin iyi tebliğ faaliyeti yapabildikleri, halifenin, imamın ve İslam kadısının huzurunda tartışabildikleri, İslam'a saldırabildikleri ve kendi dinlerini savunabildikleri tek yer İslam ülkeleriydi. Bizim delil getirme kitaplarımızda [Katolik kelimesini] "Caselik" diye yazıyorlardı.[20]

Bunlar, Zerdüştîliğin tam olarak ne zaman çöktüğünü gösterir. Sosyal bakımdan gücünün sonuna vardığı bir zamanda. Niçin? Bu nasıl bir güçtür ki fikri ve ruhu çökertiyor? Araç bulmanın asaleti!

[20] Genelde Caselik'in özel bir efendi ismi olduğunu zannederler. Caselik geldi, Caselik gitti. [Hâlbuki] gelen Katolik idi. Yüz veya bin kişi idiler.

İslam'da da böyle bir yazgı meydana geldi ve içine düştük. O zamanlar mescitler Bilal Mescidi ve Ali Mescidi gibi idi. Mekke'de ve Medine'de gördüğümüz o mescitler, insanlar o kadar sade, İslamî şiarlar o kadar açık, olgun ve temiz, İslamî manalar, konular ve meseleler o kadar belirgindir. Dediğim felsefî ve hikmetle ilgili meseleler sınırsız ve boyutsuz değildir. Kişinin İslam'daki görevi tam olarak belirgin idi; yolu, dini, düşünceleri belli idi. Öğrendikten sonra vakit kaybetmeden eyleme geçer.[21]

Birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda İslam düşüncesi ve kültürü, bütün bu sorunlara, siyasî şartların yokluğuna ve hilafetin ve hilafet bağlılarının kadı, fakih ve âlim eliyle yaptıkları baskı, boğma ve hileye rağmen bu Kur'an ruhu tecelli ediyor, halk, düşünürler ve aydınlar, özgürlük, bireysel sorumluluk, şehadet, fedakârlık ve mukavemetlerini koruyorlardı. Ama daha sonra Selçuklu ve Gazneli Türkleri, bu kılıçlarından kan damlayan ama beyinlerinden hiçbir şey çıkmayan bu yeni soluklu mücahitler geldiler, İslam düşüncesinin kaderini ellerine geçirdiler ve herkesin din adlı bu esasları kabul etmesi gerektiğini duyuran bir genelge yayınladılar. Genelge dini! Bunun aksine inanan herkesin derisini yüzeriz, yakarız dediler, yaptılar da. Sadece Şafiîliğin öğretildiği medreseler kurdular. İmamet iddiasında bulunmayan, herkesin kendi düşüncelerini taklit etmesi gerektiğini iddia etmeyen insanları, hatta Ebu Hanife gibi resmen "Beni taklit eden benden değildir." diyen [bir kimseyi], bu özgür düşünceli dört adamı herkesin fikren tapması gereken dört put haline getirdiler. Dinin sahibinin rızası olmadan bir din yonttular.

[21] Adamın biri Necid'den Peygamberin huzuruna gelip şöyle diyordu: Bana İslam'ı anlat. Peygamber, İslam'ın esaslarını ona anlatır. Birkaç hüküm daha sorar. Sonra şöyle der: Ne yapayım? Ne demek istiyor? Benim öğretim ve kültürümden sosyal görev olarak neyi bulursan, kendi toplumuna, kabilene ve zamanına sorumlu olduğun ölçüde, bu dinin tebliğcisi ve yayıcısı olduğun ölçüde gelişme ve bilinç bulursun. Şimdiki gibi olsaydı otuz yıl onu iyileştirmesi, ölünceye kadar yirmi yıl da şikâyet etmesi gerekirdi. Artık sosyal sorumluluğa ulaşamaz.

Sonra İslam mescitlerinin kudret ve ihtişamının, silahının azametinin ve ülke sahasının genişliğinin 5. ve 6. yüzyıllarda zirveye çıktığını; ama içeride, ruhta, yönde ve kalıpta düğümlendiğini ve donduğunu görüyoruz. Hangi kalıplarda? Gaznelilere, Selçuklulara ve Abbasî halifelerine bağlı âlimlerin zihnine sığan kalıplar. İslam düşüncesi o kalıplarda dondu.

Harun Reşit, bir yıl cihada, bir yıl hacca gidiyordu. Şiarlara bundan daha yüksek bir tazim olabilir mi? Sahip olduğu o maiyet ve debdebeye ve ihtişamlı hareketine rağmen gözü Husran'a takılıyor, atından iniyor ve herkesin önünde onun elini öpüyor. Âlime bundan daha yüksek saygı olur mu? Ama bütün bunlar bizim açımızdan niçin boşunadır? Çünkü bu ruh, bu fikir ve bu mana yönünü kaybetmiştir. Bu ne demek? İslam'ı mı bıraktı? Hayır! Herkesten çok yüceltiyorlar, yayıyorlar, kudret, ihtişam ve görkem atfediyorlar; ama içeriden çürümüş, yönünü unutmuştur. Yol, tavaf mahalli olmuştur.

Baktığında o temiz ve düzgün yolun hızla ilerlediğini ve hiç kimsenin de yolun kendisini fark etmediğini, sadece o yolun insanı tekâmül tarafına doğru hızla götürdüğünü görürsün. Şimdi ise o yolun asfaltlandığını, ışık, su, park, çimen ve çiçek getirildiğini ama hiçbir şey olmadığını görürsün. Çünkü insanı daima götürüyor ve geri döndürmüyor. Ömrünün sonuna kadar din uğrunda yol kat ettiğini, sonunda ilk noktaya vardığını görür.

Bana göre haccın düşünülemeyecek kadar büyük bir anlamı ve değeri vardır. Dediğim gibi, ben, İbrahim'in hac çerçevesinde gördüğümüz kültür koleksiyonunu -tutuk dilim ve eksik düşüncemle söylediğim ve söylemek istediğim şeyler toplamını-, hac törenleri sistemini bütün büyük hak dinlerin temeli olarak kabul ediyorum. Böyle kabul etmem de gerekir. Bu günlerde aynı zamanda çok ilginç bir hikâye olan İmam Hüseyin hikâyesini de duymuşsunuzdur.

İnsanlar Kâbe'yi tavafla meşguller.

Kurbanlıkla meşguller.

İbrahimî farzları yerine getirmekle meşguller.

Allah'ın davetine lebbeyk demekle meşguller.

Ama Hüseyin daha haccın yarısındadır.

Hac rükünlerini yarıda bırakıp sesleniyor:

"Ey Allah'ın evini tavaf edenler, kurban kesenler, Arafat'a çıkanlar, Meş'ar'da uyuyanlar, Mina'da şeytan taşlayanlar ve dinlerinin en kutsal eylemini icra edenler! Ben çıkıyorum. Kim benim ölümümü kabul ediyorsa benimle birlikte çıkıp gelsin... Ben bu rükünleri tamamlamadan bırakıyorum!"

Maalesef en yüce anlamlar layık olmayan insanların eline düştüğünde nasıl da bozulur!

Ben, "Hz. Hüseyin hac rükünlerini Kâbe'ye saygısından dolayı yarıda kesip Mekke'den çıktı." sözünü asla kabul edemiyorum. Yoksa Hüseyin Kâbe'ye saygısızlık mı yapmak istiyor? Eğer Yezit'in casusları İmam Hüseyin'i öldürmek isteselerdi, saygısızlık yapılsaydı bu, cinayete kurban giden kişinin değil, Yezit'in zararına olurdu. Bundan dolayı İmam Hüseyin dışarı çıktı, Yezit'in Mescidiharam'da elini kana bulamaması için kendisini ve ailesini esarete ve ölüme sürükledi. Bu ne biçim tahlil ve analizdir? Eğer başka bir manası yoksa İmam Hüseyin hac görevlerini dinî bakımdan tamamlamakla yükümlüdür.

Haccını Yezit elini kana bulamasın, Mescidiharam'da kan dökerek rezil olmasın diye mi yarıda kesiyor? Bu ne biçim tahlil ve bu ne biçim analizdir? Ayrıca bunun ne faydası vardır? Yani hem siyaset hem ahiret açısından Yezit'e yardım etmek mi kast edilmiştir?

Bunun ne değeri vardır? İnsan, onu düşmanın zararına sonuçlanacak bir yerde öldürmek zorunda kalmasın diye kendisini kurtarıp da düşmanının tuzağına atar mı? Bu nasıl bir iştir? Bu ne biçim bir derstir?

İmam Hüseyin, aynı zamanda Kâbe'nin bütün hak dinlerin ekseni, bu büyük hareketin başlama ve bitiş hatırası ve İslam binasının temel taşı olduğunu göstermek istiyor. Her ne kadar bu ameller top-

luluğu İbrahim, Hacer ve İsmail'in eylemleri toplamı da olsa bu ameller, bu vazife ve bu görev, yönsüz bir toplumda ve bu amellerin gerçek manasını, maksadını ve sırrını anlamayan kimseler tarafından uygulanması halinde değerini kaybeder. İşte bundan dolayı bu amelleri sürdüremeyeceğim şartlar oluştuğunda benim hac ibadetini yerine getirebilmek için bile olsa üç gün erteleyemeyecek kadar çok acil ve önemli bir görevim vardır. Niçin? Şia'nın "Bir toplumda imamet doğru değilse bütün ameller yanlıştır." şeklindeki inancı ne kadar anlamlıdır. Bu sadece İslam'da değil, bilimde, sosyolojide, toplum biliminde de böyledir. İmamet, bütün ibadetlerin geçerlilik ölçütüdür. Bu, ne kadar bilimsel bir sözdür! Niçin? Çünkü eğer toplum doğru bir liderliğe, imamete sahip değilse, kendi yolunda gitmiyorsa ve kendi yörüngesine oturmamışsa bütün eylemleri faydasızdır. Sadece faydasız olmakla kalmaz, bizzat ibadete, insana ve dine de zararlıdır.

Cihat nedir ve nasıl yapılır?

Ebuzer, Muaviye'yi rahatsız ediyor. O Yeşil Sarayı yapmak istiyor; Ebuzer ise her gün geliyor, ustaların, amelelerin ve yabancıların önünde onun yakasından tutup şöyle diyor: Eğer bunu kendi paranla yapıyorsan israftır. Halkın parasıyla yapıyorsan hıyanettir. (Tabii ki ya halkın parasıyla ya kendi parasıyla yapıyor.)

Yaptığı hiçbir iş karşısında susmuyor. Ebuzer'i Osman'ın huzuruna gönderiyor. Bu sefer de o rahatsız oluyor. Osman da hanımının Afrika vergilerinin üçte biri değerinde bir kolyesinin olmasını istiyor ama Ebuzer rahat bırakmıyor. Osman onu "Şuna bir şey yap!" diye Muaviye'ye yolluyor. Oflama, püfleme, hile, haydutluk, zorbalık, para, her ne yapsa onu durduramıyor; tekrar gönderiyor.

Cihadı ortaya koyuyor. Ne yapsın? İslam'da en kutsal esas cihattır! Mücahidin kanı! Mücahidin kılıcı! Evet, Kıbrıs küfür diyarıdır ve biz şimdi bir sıçramayla ve bir hamleyle İslam yararına bir fetih yapabiliriz ve "Lâ ilâhe illallah" nidasını haçlı ülkesi üzerinde yükseltebiliriz. Ebubekir'e yazdım, izin vermedi. Yönetim şimdi Osman'ın elindedir; Osman bizden olduğu için izin almaya gerek yok (O bize

izin verir). Bu ülkeyi İslam yararına fethetmek istiyoruz. Ebuzer, sen cihada git! Cihat yola koyulur. Çünkü yakasını Ebuzer'lerden ancak bu cihat sayesinde kurtarabilir.

"İmamın yokluğunda cihat doğru değildir." sözünü gördüğümde buna çok üzülüyordum. İmamın bulunmadığı dönemde Müslümanların zilleti bu mana ile ve bu inanç ile açıklanmıştır; hâlbuki cihat bir toplumdan kalkarsa o toplum çürür, diyordum. Tarihe baktığımda cihat ne zaman yönünü değiştirmişse yağmacılık yapıldığını, cinayet işlendiğini ve insanların namusunun satıldığını gördüm. Cengiz'i, Asur Banipal'ı ve İskender'i ortaya çıkaracak işler yapılıyor. Onlardan daha canisi, cihat hükmüne göre mücahitler! Emevî Müslümanları İspanya'ya gittiler: Yaptıkları ilk iş, daha mescit yapmadan bekâr evi (maison de vierges) kurmak olmuştur. Güzel İspanyol kızları oraya getiriyorlardı. Sonra cihada gidiyorlardı. İşte böyle cihat yapılıyordu. Hac da öyleydi. Namaz da öyle! Her şey ilk şekli koruyarak, hatta ondan daha fazla yüceltilmiş olarak, yalnızca donukluk ve durağanlık şeklinde değil, üstelik esas aykırı yönde meydana geliyor ve hareket ediyor.

Din, düşünce ve hakikat yönünü kaybederse bütün esaslar, ameller, manalar, görevler ve hükümler anlamlarını kaybetmekle kalmazlar, aynı zamanda özlerine ters manalar kazanırlar. Nitekim imamet olmadığında cihat, düşmanı ve haini öldürmek yerine Ebuzer'i öldürmek oluyor; Kâbe'yi tavaf, İbrahim'i anmak yerine Nemrut'u anmak oluyor.

Anlatım eylemleri, sembolik eylemler, var olan işaretleriyle birlikte eğer manalarını korurlarsa ve o eylemleri yapan kimse bilinçli ve bilerek yaparsa bu en üstün ameldir ve çok asil eylemlerden daha üstündür. Çünkü asılla ilgili olan doğrudan eylemlerin doğrudan, belirli ve sınırlı sonucu vardır. Anlatımsal ve simgesel eylemlerin ise insanın anlaması, hissetmesi ve güç yetirmesi ölçüsünde manası ve etkisi vardır ve belli bir mana ile sınırlı değildir. Benim bu üç dört gün içinde hacla ilgili olarak söylediğim şeylerin hacda saklı

manevî muhtevalar olduğunu sanmayın. Asla! Bunlar benim hiçbir göze görünmeyen parlaklık ve etkilenmeden aldığım ruh, düşünce, bilgi ve duygu kapasitemin ölçüsüdür. Çünkü onun eylemleri semboliktir. Bu eylemler kendi renk ve anlamlarından ayrıldıklarında bir dönmeler, koşmalar ve insanın hiçbir anlam veremediği ve kendi kendine yaptığına güldüğü birtakım işler yığını haline gelirler. Nitekim insanın bazı hallerde inandığı dinî bir görev ve iş üzerinde bunu yaptığını görürüz.

Amelleri yerine getirir ama içinden de güler. Şeytana lanet eder. Hayır, burada güldüğün için git de kendine ve aklına lanet et! Çünkü komiktir; doğru söylüyorsun. Nerde? Neyin etrafında dönüyorsun? Yazık!

Orada şunu söylemiştim: Eğer televizyon görüntüsü almak için gönderilen tele starlardan ve uydulardan biri, hac mevsiminde yukarıdan kuvvetli bir projektör ve güçlü bir objektifle Müslüman Doğu noktası üzerine yansıtılsa ve fotoğrafı çekilse İslam'ın yerleştiği, İslam'ın kalbi olan bu büyük Orta Doğu noktasından şu görülürdü: Bir tarafta imanları ve aşklarından başka hiçbir silahları ve elbiseleri olmayan aç, çıplak ve mücahit insanlar vardır. Çadırın altında, onların gönderdikleri hoşaflarla ve yolladıkları bağışlarla geçiniyorlar. Onların düşüncesinin ürününü yiyen ve gören bu kişilerin midesine yazık! Böyle bir çadırda yaşamışlardır ve onlara hükmeden alçak faşizmle savaşmaktadırlar. Arkalarından kaçamazlar; çünkü bir tür düşman [pusudadır]. Önlerinden saldıramazlar; çünkü başka tür bir düşman [artık pusu kurmuştur]. O bu iki ateş arasında durmaktadır. Sığınacak bir yeri yoktur; evi bombalanır, yok edilir. Ailesinden haberi yoktur, artık hiçbir zaman haber alamaz. Dönüşünden ümitsizdir. Sadece öldürülmeyi, kendi Hüseynî haccı yolunda bir kurbanın öldürülüşünü düşünür.

O vakit aynı dürbün bir adım ötede tarihin büyük put kıranına "Biz senin hareketine bağlıyız!" diye bağlılıklarını göstermek için İbrahim'in davetine gelen kimseleri gösterir. Yedi sat çarşılarda işe

yaramaz Amerikan ve Japon mallarını satın alırlar; sekiz saat de kahvehanelerde veya çadırlarda halka kurup satın almadıkları çeşitler hakkında konuşurlar.

Ben bunları savunmuyorum.

Bu hikâyede ihtişam feda edilmiş, kültür meçhul kalmış, büyük ve güzel insan çehrelerinin üzeri bilgisizliğimizle örtülmüştür. Trajedi buna denir. En üzücü ve en felaket yüklü taziye budur. Kültürümüzün ve tüm maneviyatımızın yasını tutmalıyız. Ne acılı taziye! Abdullah'a ve Şemr'e değil, kendimize lanet okumalıyız.

Birleşme, Toplanma ve Hareket

Hacdan çıkardığım üç ilke vardır: Birincisi birleşme, ikinci ilke toplanma, üçüncü ilke ise örgütlü hareket veya bir ideal için hicret ilkesi. Bunlar benim hacdan anladığım üç ilkedir.

Söylemek istediğim bir başka duygum daha var: İslam kültürü içinde yetişmiş bir Müslümanın ruhunun taşıdığı bütün o heyecanlı hatıralardan sonra ve bütün o ruhsal merak ve heyecanla Mescidiharam'a doğru gider, hatta onlarca fersahtan Kâbe'ye gelerek çakılmış bir insan olur. Mekke'yi görebilmek için her beden bir göz oluverir. Şimdi Mescidiharam'ın yakınındadır, tüm ruhu bekleyen iki göze dönmüştür. Aniden Kâbe'nin karşısında, Makam-ı İbrahim'in karşısında o heyecanla, Mescidiharam'ın kapısından içeri girer ve o büyük alanı görür. Birden sarsılır. Şiddetli bir sarsıntı!

Elbette ben gayet dürüst ve açık bir şekilde kendi duygumu aktarıyorum. Kesinlikle güçlü bir imana sahip olan kimselerde böyle bir kavram ve duygu olmaz.

Şiddetli sarsıntı insanın gözüne kadar Kâbe'ye düşmesidir. Yani bütün duyguların, inançların, aşkların, hatıraların ve tarihin, tüm atalarımızın kıblesi, birden hiç kimsenin olmadığını görür.

Hiç kimse! Hiçbir şey! Biz neye alışmışız? Kabre, mezara, türbeye, altına, çiniye... Birkaç normal siyah taşın çok aşağı bir derecede olduğunu ve içine de gayet acemice alçı konulduğunu görürüz.

Tamam! Pekiyi, orası kimindir? Hiç kimsenin. İnsan kendisini birden -Zerdüştîlik'te bahsedilen- Sırat Köprüsünün üzerine yerleştirilmiş gibi hisseder. O yanda "veyl" kuyusu, bu yanda sonsuzluk! İlginç, duygu tam da böyle tehlikeli bir titreşimde yer alır. Bizim her gittiğimiz mezarda, mescitte, mabette veya kutsal bir mekânda bir kimsenin bulunduğu şeklinde bir âdetimiz vardır. İnsan bir imamın türbesine girince orada bütün eşyaların ve manzaraların sayesinde anlam kazandıkları bir şahsiyet olur. O şahsiyet, tanıdığımız, tasavvurumuzun aklî sınırına sığan, kendisiyle hatıralarımız ve ilişkilerimiz olan ve kendisinden birtakım sözler işittiğimiz belirli bir kişidir. Güzel, duygumuz bir kimseye, bir kişiye taşınıyor, belli bir noktaya bağlanıyor. İnsanın duygusunda yön vardır.

Gittiği yerin yönsüz olmadığını bilir. Kendisine doğru sürekli namaz kıldığı bu kıblenin bizzat bu olmadığını, üst üste konmuş birkaç taş olduğunu bilir. Taşları birkaç defa sel götürmüş; aynı taşlardan getirip oraya dizmişler, alçıları da çok acemice bizzat o Araplar yapmışlar (Hiç asaleti yoktur). Bir defa burada ilk kez yön ortadan kalkıyor. Biz yeryüzünde her zaman duygumuzda, hitabımızda ve konuşmamızda bir yöne dönüyorduk. Orada yön ortadan kalkar. O noktada hiç kimse yoktur, hiçbir şey yoktur.

Bu "hiç kimse yok", "hiçbir şey yok" anlayışı, sürekli alışkanlık haline getirilmiş olan bir kimseye tapma, bir şeye tapma ve heykele tapma duygusunu sarsar. Hiçbir şey yok! Ama aynı zamanda oraya kadar ulaşan ve mutlak olanı kavrayabilen kalbi tatmin eder. Ne güzel! Hiç kimse yok! Ne mutlu ki orada mutlak, büyük bir şahsiyet tarafından sınırlanmaz ve zedelenmez! Ben burada "Biz hep Allah'ın orada olduğunu sanıyorduk." diyen hiçbir kimse görmüyorum. Yoktur. İnsanın idrakine bir yönsüzlük, yani bütün yönler ulaşır. İlk defa Kâbe'nin etrafında tümel olan felsefî bizi somut bir şekilde görüp hissettiğimiz gibi Kâbe'nin içinde ve Mescidiharam'da da yönsüzlüğü ve mutlağı hissederiz. Mutlak duygusunun etkisi, hep göreceli düşünen insan için yöneltilmiş bir görecelidir. Kâbe'nin feryat ettiği bir yönü bir hali vardır. Ölçüsü belli değildir; kavrayabilen kalpler kadardır. Bu ev kimin evidir? Sürekli kendi aklımız-

dan tebliğ etmek ve nitelemek yerine bizzat Kur'an'dan ve İslam'-dan sıfat seçmek daha iyidir.[22]

İnsan, onlara nispet edilmiş 1400 yıl öncesine ait bu sıfatların klasik bir metin ve eski bir görüş olduğuna inanmaz. Yani bir yabancı inanmaz. Bu sadece bizim itikadî temelimize uygun gelir. Bu sıfatlar tercüme edilse her yabancı ve her Batılı, bu sıfatı bu ev için demokratik, ilerici, yeni öncü düşünceli Fransız Devriminden sonraki bir görüşün ya da dostane, romantik ve iyi yetişmiş bir insanın ince duygusunun seçtiğini zanneder.

Bizzat Hz. Ali şöyle der: "Evini insanlar için ayaklanma yeri yaptı." Bu ayaklanmanın ne demek olduğunu üçüncü ilkede açıklayacağım. Ayaklanmak, evlerden, her yerden, vadilerden, çöllerden kalkıp buraya, bu evin yanı başına gelmek demektir. Bu anlamdadır. Ama onun başka bir müteşabih anlamı da vardır.

Beytülatik/Eski Ev, "ateka" kökünden türemiştir. Yani özgür ev demektir. Bizim "altın kubbe", "çini kubbe", "altın pencere", "çelik pencere" dediğimiz gibi "atik yani özgür ev"dir. Özgür ev ne demektir? Kelimenin tam tercümesi: Zorbaların, güçlülerin egemenliğinden, zenginlerin ve sermayedarların mülkiyetinden kurtulmuş, özgürleşmiş ev. Bundan dolayı hiç kimse üzerinde siyasî otorite kuramaz, mülkiyet tapusu çıkaramaz. Çünkü burası, "insanlar için kurulmuş olan ilk evdir." İnsanlar kimlerdir? Zorbaların, ileri gelenlerin ve refah şımarıklarının dışındakiler; halk yani genel mülkiyeti olanlar.

İnsanların mülkiyetinden, halka ait olduğundan, Allah'ın insanlar için yaptığından, halkın evi, özgür ev olduğundan bahsedilen bu

[22] Bizim genelde imamlarımıza nispet ettiğimiz bu sıfatlar onların incinmesine sebep olmaktadır. Bütün o insanî faziletler ve değerler dururken onları melekler düzeyine indiriyoruz. Mesela: "Kapalı kapıdan giriyorlar!", "Kim için ne keramet gösteriyorlardı!", "Ne mucizeler gösteriyorlardı!" Bütün bunlar, onların sahip olduğu insanî faziletlerden daha küçüktür.

Niçin Ali'nin zatında, Ali'nin amelinde olan büyük, görkemli ve evrensel değerler [yerine] ([Mesela] Ali'nin 25 yıllık sabrında ne kadar fazilet [gizlidir]') onun Zülfikârına iki çatallı olmayı izafe ediyoruz? Bu nasıl anlayıştır?

yerde (bu sıfatlara dikkat edin; ne kadar yeni, çağdaş ve insanî!) namaz tam kılınır. [Hâlbuki] namazları kısaltarak kılmamız gerekir; özellikle bizim şartımız ve niyetimiz vardır.[23]

Konuşma, misafirin orada yolcu olmasına rağmen namazı niçin tam kılabileceği üzerinde idi. Fıkhî meselelerin uzmanı olmadığı halde iyi bir kavrayışa sahip olan beylerden birinin sözü benim için gerçekten bir nimet oldu. Dedi ki: Siz, insanların evi diyorsunuz, yani insanlar buraya kendi evlerine varmak için geliyorlar (Kendi evine gelmiş!). Kendi evine giden insan misafir değildir. Yolcu hükmü, ondan anlaşılandan başkadır. Bunun ne kadar doğru bir söz, ne derece iyi bir delil olduğunu gördüm. Kâbe insanlara aittir, gerçekten de insanlara aittir.

Bütün insanlar bulundukları her yerde geçicidirler, yabancıdırlar. İnsanlığın vatanı, inancın vatanı, ruhun kaynadığı pınar burasıdır. Her insanın yaşadığı yerde vatanı vardır. İnsanın bedeni bu toprakta yaşar ama ruhu orada yaşar. Bundan dolayı insanın kültür vatanı orasıdır. Halkın evi orasıdır. Dolayısıyla kim nereden gelmiş olursa olsun, buraya kendi evine gelmiştir; namazı tam kılması gerekir. Bu hükmün felsefesi budur. Benim için ne kadar yüce idi! Özgür ev, halkın evi! Bu özgür ev, halkın evi ve halk, hac hikâyesinde sürekli tekrarlanır. Nitekim halk/insanlar kelimesi Kur'an'da da sürekli tekrarlanmaktadır.

Hac anlayışımın esasını oluşturan üç ilkeye hızla değinip Allah'a ısmarladık demek zorundayım.

Dediğim gibi birinci ilke birleşmedir. Birleşme (ittisal, buluşma, iletişim. çev.) ne demektir? Eğer tarih kelimesini günümüzdeki manada anlarsak, hac ekseni üzerinde İbrahim'e özgü birleşmeyi de anlayabiliriz.

[23] Hatta Ebuzer, Osman'a: "Peygamber yolculukta namazı kısaltırdı; sen niçin tam kılıyorsun?" diye itiraz etmiştir. Bundan dolayı biz Şia'nın seferde namazı kısaltma şartımız vardır. Ama fıkıhta fakihlerimiz tarafından şu izin verilmiştir: Ben Mescidiharam'da misafir, İranlı veya Türk olduğum halde, geri dönecek bir yolcu olduğum halde orada namazı tam kılabilirim.

Normal anlamdaki tarih, geçmişte geçen olaylar bütünüdür. Bu, terk edilmiş eski anlamdır. Yeni felsefe anlamında tarih, insanî bir ruhun ve yolun dönemlerin ve zamanların art arda gelişindeki bağlılığıdır. Bu nedenle tarih, geçmişten geleceğe doğru akan bir gerçektir. Hangi şeyden ve hangi konaktan geçer? Nesiller konağından. Bu benim neslim, benden sonraki nesil vs. tarihin aktığı konaklardır. Günümüz tarih felsefesinde, özellikle Hegel felsefesinde ve Sartre felsefesinde tarih anlayışı, aynısına din hakkında sahip olan bizler için çok değerlidir. Burada olan bu "ben" -benim ve onların tasavvur ettiklerinin aksine- 30 veya 40 yıl yaşamamışımdır, bu süre içinde büyümemişimdir, ben 30, 40 veya 50 yılın eseri değilimdir. Herkesin sene yaşı, nüfus kâğıdı yaşı, onun insanî yaşı değildir. Her bir kimsenin insanî yaşı nedir? Onun kültürel ve tarihsel yaşıdır. Ben doğumumdan şu ana kadar geçen bu 30, 40 veya 50 yılda neler yapmışım? Ben bu 40 yılda binlerce yıl boyunca geçen ve bana ulaşan şeyleri almışım, kendimde yetiştirmişim ve olgunlaşmışım.

Ağaç, toprağında saklı olan gıda maddeleri toplamından beslenir. İnsan ise tarihinde biriken manevî ve kültürel besinler toplamından beslenir. Psikoloji, sosyoloji ve antropolojide şahsiyet, insanî kökler ve benim mahiyetimi oluşturan sıfatlar ve özellikler toplamından ibarettir. Bu sıfatlar ve özellikler bütününü bana tarih diker ve bende büyütür. Bu işin gerçekleştiği süre, benim kimlik yaşımdır. İşte bundan dolayı kadim bir tarihe, eski bir kültüre, parlak bir medeniyete ve aşkın bir dine bağlı olan bir ferdin ömrü, içi boş bir kültüre, çökmüş bir dine ve belirsiz bir tarihe bağlı olan akranınınkinden daha uzundur. İkisi aynı yaştadır; ama bu daha eski, daha çok dünya görmüş ve daha köklü bir şahsiyete sahipken o daha özsüz, daha genç ve daha çocuktur. Fakat her ikisi de 30-40 yaşlarındadır. Bu nedenle insanın insanî yaşı, onun kültürel yaşı ve tarihsel yetişme yaşıdır. "Bir toplumun kültürü var, bir toplumun kültürü yok dediğimizde neyi kast ediyoruz? Bütün toplumlar yaklaşık olarak aynı yaşta olduğu halde neden toplumun birisi yeni, genç ve yeniyetmedir de diğeri köklü, güçlü ve kültür-

lüdür? [Birisi] geçmişinden bol miktarda manevî ve kültürel besin almış, diğeri bunlardan mahrum kalmıştır. Fakir toplum, kültürsüz ve maneviyatsız toplumdur. Zengin, kültürlü ve medenî toplum ve insan, ne kadar zengin olursa olsun böylesi gıdalara sahiptir. Sömürü, böyle bir işi ve böyle bir kanunu toplumlarda karşılaştığı sorunla bilmesine rağmen kültürlü toplumlarda ve bilhassa İslam toplumlarında vardı; özellikle de devrimci, heyecanlandırıcı, hareketli ve kahramanlık duygusu taşıyan bir kültüre sahip iseler.

Dinimizin bize zillet ve zayıflığı ilham eden o kenarları gitmiş, köşeye çekilmiş, korkak ve pislik görünümleri yoktur. Görünümlerin her biri kahramanlıktır. Şimdi onların yapmak istedikleri inziva ve köşeye çekilme nedir? O, Ali'nin bahsettiği inzivadır: 25 yıl sabır, 25 yıl olumlu ve yapıcı cihat! Peygamberimiz dokuz küsur yılda yedi silahlı cihada katılmıştır. Her 50 günde bir düşmana karşı askerî bir girişimde bulunmuştur. Bu manzaralar, kahramanlık manzaralarıdır. Bu, bütün önderleri zindanlara atılmış, göz hapsinde tutulmuş ve sürekli mücadele halinde olmuş olan Şiî mezhebidir (Kimseyle işi olmayan, kimsenin kendisiyle işi olmayan insan). Böylece normal insanlar, imamların içinden olmayan normal ve belli önderler, en şiddetli ve en parlak durumda tarihimize kahramanlık olan, maneviyat, düşünce ve ruh vermek, insanî gurur ve iftihar vermek olan şehadeti verdiler. Böylesine kükreyen ve kaynayan bir denizden su kaynağı olan bir nesil nasıl zillete düşer? Onun sırtına nasıl binilebilir? Ondan nasıl her zaman aynı kalan vefakâr ve dalkavuk bir hizmetçi meydana getirilebilir? Boynunu zorla zincire vurursan o zinciri zorla parçalayacak ve isyan edecektir. İçinde böyle dolu düşünce, ruh, kahramanlık ve insanî gurur denizi kaynayan bir kimsenin başını zincire vurmak zordur. Kendisinin şahsiyetli olduğuna o kadar inanır ki karşısına kimi, neyi ve hangi iftiharı getirsen ona alaylı bir şekilde gülümser. Onun sırtına binilemez. O, toplumunda kendi maksatlarının gelişmiş aracısı haline getirilemez. O, el âleti yapılamaz. O, anlamsız, her şeyini kaybetmiş ve bir jigolo dalkavuk tüketici haline getirilemez. Onun elbisesi ve süsü değiştirilemez ve sonra da sen medenî

oldun denemez. Buna karşılık o da kuyruğuyla ceviz kıramaz. Olmaz, inanmaz. O, aldatılamaz. Onun düşüncesi ve tefekkürü en yüksek düzeydedir. Eleştirebilir. Şahsiyeti ve iradesi vardır. O, işbirlikçimiz haline gelse de vefakâr bir işbirlikçi olmayacaktır. Şahsiyetli insan böyledir. Onun bizim tarafımıza gelebilmesi için şahsiyetini kaybetmesi gerekir. Bu açık ve ince bir diyalektiktir. Ben bu diyalektiği Aime Cesaire ve Fanon'un ifadesiyle söylüyorum. Diyorlar ki: Ben bir insanı şahsiyetsiz yapmak istediğimde aileye, vaziyete, kültüre ve geçmişe bağlı bir çocuğu öyle bir yetiştiririm ve öyle anlatırım ki kendisinin hiçbir şey olmadığına ve olamayacağına inanır. Aslında o ikinci el bir insandır, aciz bir insandır ve hiçbir şey yapacak yeteneği yoktur. Ben ona saldırırken ve bütün insanî değerlerini reddederken kendisini kaybettiriri, bir nesne ve araç haline getiririm.[24] Aime Cesaire'in deyişiyle benim

[24] Bir şey haline gelen insanlar görmediniz mi? Bu ne demektir? Baston, gözlük, otomobil başka bir kimse olmuştur. Herkes onun gibi ise bu da aynı şekildedir. O değişir, bu da değişir. İster istemez otomobil olur, insan bir şeye dönüşür. Tüketimde tıpkı bir araba gibi olan insanlar görmediniz mi? O bu dünyada işini yapmaktan, haftada bir benzin ve yağ konulmasından başka bir şey istemez. O artık bir hiç değildir; bu üç eylemde özetlenir. Bir nesneye dönüşmüş olan insan sadece bir tüketicidir. Onun arzusu ve bütün insanlığı tüketime açık bir boğazdır. Ona bu boğazı kim göstermiştir? Aynı üretici. Kendi mobilyasını alsın diye onu yenilemiştir. Avrupa üretim ve kapitalizminin bu büyük kurumlarının uşağı olan demode ve eski insan! Kendisini süsler, kendi elbisesini giyer, kendi hayatını yaşar. Bize bağlı olması için onu yenilemek ve borç, rüşvet, cinayet ve her çeşit kötülükle, her şeyi feda ederek ona empoze ettiğimiz tüketimi yapabilmesi gerek. Tüketimde yarışma!

Bütün insanî yarışları ortadan kaldırdılar. Tüketimin gelişmesi ve yaygınlaşması, bütün duyguların ve düşüncelerin gelişmesini ve ilerlemesini ölüme sürükleyen etkendir. Tüm dünyada bütün insanların tek tip tüketici sistemler haline gelmeleri gerekir. Bu hususta Müslüman, Hindu, Arap ve Acem arasında fark yoktur.

Nasıl böyle yapalım? Dediğim gibi insan, kendi özünü ve şahsiyetini manevî ve kültürel muhtevasından alır ve varlık olur. İşi yoktur. Bir ağacı kurutmak, büyümesini ve meyve vermesini engellemek için kökünden koparırız. Çok kolay! Eğer bir neslin kültürel kökünü koparırsak [tıpkı] elimizdeki boş kova gibi cilalanmış, boş fermanla temiz ve doğru insanlar [haline gelirler]. İçine istediğimiz kadar dökeriz ve hiçbir dirençle karşılaşmayız.

şahsiyetini kaybettirdiğim bu insanda kendisini inkâra ve şahsiyetsizliğine iman oluşur. (Diyalektik ve çelişki) Kendisine karşı bu inançsızlığı onu kendisinden uzaklaştırır. Kendisini bir hiç, çirkin ve daha geri ve aşağılık bir ırka, tarihe, memlekete ve dine bağlı birisi olarak gördüğü için onda kaçış duygusu meydana gelir.

Çünkü onu inkâr eden Avrupalının, Batı kültürünün önünden yine bizzat Avrupalının kucağına, Batı kültürüne kaçar. Niçin? O kimse kendisinin hiçbir şey olmadığını anlayınca mecburen başkasıyla ilişki kurması, başkasına yaslanması ve yakınlaşması gerekir.

Bu yüzden son yıllarda bir sosyoloji mekanizmi doğmuştur. Çözüm yolu: İnsanların, bir toplumun, bir neslin veya bir milletin manevî muhtevasını kendisini tanıyamayacak şekilde boşaltalım. Artık onu gel diye çağırmamız gerekmez; o kendi başına gelir, başkalarını da kırbaçla getirir.

Herkes aynı safta, teslimiyet safında duruyor.

Teslimiyet safında. Hayır! Çünkü Takizade'nin deyişiyle bombayı patlatıyor: Teslimiyet bombası. (Bu, onların terimidir.) Şöyle diyordu: "Ben İran'da Batı'ya teslimiyet bombasını patlatan ilk kimseyim." Bizim mücahitlere bakın! Şimdi bomba da patlatmak istiyorlar, teslimiyet bombası.

Teslimiyet bombası artık nasıl bir şeydir? Bu ne biçim terimdir? Edip bey! Ölüm mahşeri! Teslimiyet bombası!

"Ben ilk defa dedim ki: sizin kurtuluş yolunuz: Tepeden tırnağa Batılı olunuz!"

Bu sesler, bizi kendimizden uzaklaştırması gereken kimselerin gırtlağından gelmektedir. Mirza Mülküm Han bunların öncüsüdür. Takizade ise Mirza Mülküm hareketinin mührüdür.

Mirza Mülküm Han o zaman şöyle yazıyordu: "Siz ey geri kafalılar, eskiler! Çağdaş hayatın ne olduğunu ne bileceksiniz? Bırakın, şu fabrikalar gelsinler de üretsinler, hayata bir hareket kazandırsınlar. Çağdaş bir yaşam ve açık bir ekonomi meydana getirsinler. Şu bankerleri bırakın gelsinler, sermaye koysunlar. O sarraflıklar ne-

yin nesidir? Sizdeki o ne biçim eski ve donuk hayattır?" Aydın beyimiz banka ve fabrika için yol açıyordu. Mirza Mülküm Han, yeni İran tarihinde aydınlanma ve modernizm hareketinin önderidir! Bütün aydınlarımız aynı Mirza Mülküm Han'ın takipçileridir, hepsi latari aydınıdır.

Ama Seyyit Cemal, aydın, çağdaş, modern ve Batılı bir kimse değildi; eski kültürümüze bağlıydı, eski medrese odalarında eski kitapların üzerinde yetişmişti, halka mensuptu; tehlikeyi hemen anladı. Seyyit Cemal, Mirza Hasan Şirazî'ye bir mektup yazdı: "Burada banka açmak istiyorlar! Ve ma edrake me'l-bank?/Banka nedir, biliyor musun?"[25] O zaman anladı. Eski kültürümüze bağlı olanlar anladılar ama aydınımız, bizi ayaklarımızın üstünde tutan temelleri yıkmak için ne kadar çok çalıştı! Ne kadar da muvaffak oldu! Öyle ki bu kültür ve topluma mensup bir insan olarak ben Meşhed'de kendi üniversitemde İbrahim hakkında konuşmak istediğimde sanki aydan yeni gelmişim ve burada hikâye anlatmak istiyormuşum gibi kimsenin haberi yok. Burada mesela Yunan kahramanı Promete hakkında konuşsaydım daha çok aşina olurlar ve daha çok yer verirlerdi. Üstelik herkes bu kahraman hakkında çok güzel ve çok yüce olduğuna dair on gösteri, yirmi piyes, otuz kitap ve yüz şiir okumuştur. Tanırlar!

Ama İbrahim'den hediye getirenler, onu temsil etmeyen hacılardı.

***

Birinci İlke: Birleşme

Birleşme/ilişki ne demektir?

Tarih boyunca bu tarihî akımı ve bütün nesillerin ruh ve şahsiyet verdiği ve bu nesillerin ruh, iftihar, maneviyat ve temel almak için insanî şahsiyet kaynağı olan kendi tarihî, fikrî ve manevî devamlarıyla birleşmek zorunda olduğu bir hareketin manevî kökünü ko-

[25] Bu, Senegal lideri Senghor'un sözüdür. Diyor ki: Fransız, İngiliz ve Hollandalı Afrika'dan gittiğinde sömürü o vakit gitmedi. Ne zaman ki Lion Kredi Bankası buradan gitti, işte sömürü o zaman gitti.

paran birtakım olaylar meydana gelir. Nitekim kopardıklarını görüyoruz. Siz İslamî kültür almış bir babasınız, fakat oğlunuzla bu konuda dört kelime konuşamazsınız. Kesinlikle ortak bir diliniz yoktur. O başka bir dil edinmiştir, biz başka bir dil edinmişizdir. Anlaşamayız. Aramızda on bin yıllık bir zaman dilimi açılmıştır. O benim bahsettiğim meselelere hiç önem vermez. Niçin?

Keşke tanımasalardı. Eğer tanımasalardı ben yeni haberlerle gelir ve konuşurdu. Fransız Devriminden bahsetmeye gelmek yerine tıpkı Sorbon ve Harward'da kolayca ve değerli bir şekilde yapabildiğim gibi Hüseyin'in devrimi hakkında konuşmaya gelirdim.

Ama bir aydın topluluğunda?

Terimleri harap ettiler. Bir aydın, kolay kolay Ebulfazl'ın Haşim Oğullarının ayı olduğunu söyleyemez. Niçin? Tanımadığı için değil, kötü tanıdığı için.

Keşke geçmiş kültüre sahip birçok gayrimüslim halk gibi bizi de kesip koparsalardı. Ama bunu yapmadılar; geçmişi bizden aldılar, bize bütün kültürel, insanî ve tarihsel içeriğimizden kaybettirdiler. İhya da ettiler, yani bize kendi kültürümüzü onlar gösterdi. Gözlerimiz düştüğünde bıktık ve nefret ettik.

Edebiyatımızı bize nasıl gösterdiler?

Bizi edebiyattan yoksun bıraktılar. Nitekim biz edebiyat bilmiyoruz. Sonra bize kendileri bir edebiyat verdi. Neyi? Bir avuç "dilenciname"yi. Bir grup dilenci bir evin çevresine oturuyorlar ve ondan bir şey alabilmek için ona zorla şiir gıdıklıyorlar. Bu derleme bizim edebiyatımız haline geldi, yani bize böyle tanıttılar.

Kültür tarihimizi oluşturan ve insanlığı hayran bırakan o irfan, büyük ruhlar ve ulu şahsiyetler, bize alçaltıcı ve öldürücü bir uyuşturucu madde gibi sunuluyor veya kabul edersek leş olacakmışız, etmezsek altından çıkacakmışız gibi gösteriliyor. Her iki durumda da o babanın gözü aydın! Doğu kültür ve tarihini kendi kültür, geçmiş, değer ve üretiminin etkisi altında olmamız için değiştirdi.

Tarihimiz nedir? Bir nakiller toplamı mı? Ne hakkında? Öğrencinin beynine değnek zoru ve not korkusuyla sokmak istedikleri beylerin, efendilerin ve hakanların karakter durumu hakkında. Sonra silinip gider, haklıdır; bu insanoğlu! Bu beyin, saçma sapan sözlerin yeri değildir; çöp kovası işlevi görebilmesi için boşalsa daha iyi olur!

Dinimizin bir örneği olan İmam Hüseyin hikâyesi, şehadet üzerine oturtulmuş -bu derece kahramanlık konusudur- bir kandır. Bu olay meydana gelmiş ve uyuşturma aracı olmuştur. Bu ne demektir?

Her uyuşturma aracının [kullanım yolu] şöyledir: Önce tahrik edici ve kahramanlıkla ilgili etkenleri ortadan kaldıralım, sonra uyuşturucu ve gevşetici etkenleri yayalım. Ama bu taraftan başarı gücünü görünüz. Bizzat kaynayan kanı beyinlerde ve düşüncelerde öyle kaynatalım ki kendi kendisine bir sakinleştirici ve taşlaştırıcı bir etken haline gelsin. Birbirimizin etrafında sürekli dönelim, bilmediğimiz lafızlarla duymadığımız bir hikâyeye ağlayalım ve tekrarlayıp duralım. "Canının istediğini yap, kendini öldür!" Tıpkı tanımayan ve gülen kimseler gibi tanımadığımız bir kimse için ağlamak! Ne fark eder? Ali'ye sövenler Ali'ye niçin söverler? Çünkü onu tanımazlar. Ali'yi tanımadıkları halde onu övmelerinin de aynı şekilde etkisi olmaz. Yas tutma, matem, anma ve hatırlama da böyledir. Anma, sadece bilmediğimiz bir isim değil, üstelik kötü ve olumsuz olarak bildiğimiz bir isimdir.

Kerbela destanının kahramanı, ömrünün son anlarında düşmanın memurlarından yardım dilenen bir kimse haline gelir! Yani onu bu hale getirirler. İyi, zararı yok; git, onun için ağla!

Çağdaş kahramanlık manevîdir. "Sersem ve çatal sakallı" kahramanlık değildir. Günümüz kahramanlığı, Rüstem'in yiğitlikleri değil, ruhun ve mananın kahramanlığı, ahlakî yiğitliklerdir.

Kahramanlığa bakın: Dindar ve mutaassıp bir toplumda, dinî şiarların gücünün zirvesinde, haccın ihtişamının doruğunda Hüseyin gibi bir şahıs, hac rükünlerini bugünün başka bir işin, başka bir haccın günü olduğunu duyurmak için yarıda kesiyor.

O olmadıkça bu tavaflar, bu saylar bir yere varmaz. Bu kahramanlık, bizim çocuklarımıza, bizim neslimize, aydın nesle ve bizlere dendiği şekliyle hiçbir şekilde kabul edilemeyecek bir eylemdir, İmam Hüseyin'in Yezit'i temize çıkarmak için giriştiği bir fedakârlık eylemidir. Ne pahasına? Hem de kimin temize çıkması için? Sonuç da budur.

Bu, bize bilinç kazandıran, gelişim ve bilinç kahramanlığı öğreten bir hikâyedir. Bu hikâyenin bize her yıl şu mesajı iletmesi gerekir: Ey Müslümanlar! Bütün o dinî amellerin ve şiarların yönlü bir anlamı olduğunda bunu bize her yıl söylemelidir. Yoksa kendi kendisine taşlaşır ve hiçleşir.

[Öyle ki] Hüseyin'in kanı, tıpkı Mesih'in kanı gibidir! [Hüseyin'in] kendisini ümmeti için kurban etmesini Katolik manasında alıp Katolik manada anlamışız. İnsan cennette günah işlemiş, Allah insanı hep günahkâr kabul ediyormuş. Sonra Mesih kendisini feda etmiş; Allah da Hazreti Âdem'in çocuklarının günahından vazgeçmiş. O kendisini ümmet için, insan için böyle feda etmiş. Hüseyin de kendisini bu şekilde feda etmiş! Biz de aslında Allah'a karşı bu şekilde günah işlemişiz.

Her şey sahte ve çirkindir. Bütün görünüşler bozuktur. Tarihimizin ve kültürümüzün bize şahsiyet veren bütün değerleri zehirlenmiştir. Bu değerler karşısında onlar neyi tanıtıyorlar? O Büyük Fransız Devrimini okuyun. Batı'nın en büyük ilk ve son gururudur. Ona ne yaptıklarını görün! Bu kültüre bağlı yazarlar, konuşmacılar, şairler ve değerli nesiller, bu kültürü her yıl ve her gün bütün gönüllerde kökleştiriyorlar, parlatıyorlar, yayıyorlar, güzelleştiriyorlar ve görkemli hale getiriyorlar. Öyle ki insan, meselenin aslının o kadar taze ve basit olduğuna inanmaz. Neyin üzerinde olduğuna, fedakârlık temelinin ve ölçüsünün ne olduğuna bakın (Sonraki katliamları devrimin hesabına katmayın). Sonra ne olduğunu görün. Dünyada düşüncenin kaynağı, düşünce özgürlüğü ve fikrî donukluğun kırılması nasıl olmuştur? Niçin? Çünkü değerli nesillerin eli düşmüştür. Bu çehreler, bu hikâyeler ve bu kültür eli-

mize düşmüştür. Biz onunla ne yapıyoruz? (Bizim günahımız yoktur. Onlar, zamanı kuran ve nesillerin kendi geçmiş, maneviyat ve manevî sermayeleriyle ilişkilerini kesen kimselerdir.)

Bu kültür hikâyesi de tıpkı sermayelerin, madenlerin, servetlerin ve maddî kaynakların hikâyesi gibidir. Kendi madenlerini ve maddî kaynaklarını çıkarma ehliyeti olmayan bir millet, dolu ve derin kültürel, manevî ve dinî kaynaklarını çıkarma yeterliliğine öncelikle sahip olamaz. Bazen ehliyetsiz bir neslin o kaynaklara sahip olmasının bela ve hatta zararlı olması gibi bize şehadet ve manevî refah sağlayabilen bu dopdolu manevî servet kaynakları, bizzat toplumun ziyan olmasına ve duraklamasına sebep olur. Ehil olmayan bir halkın elinde her ikisi de benzer bir kadere mahkûmdur.

İlişki, birleşme, her yıl ve her nesilde zamanın olaylarına ve zamanı hizmetine alan ellere rağmen, tarihe giren baltalara rağmen, nesilleri her şeyden mahrum insanlar olmaları için derin kültür ve akımdan, kültürel ve tarihsel ruhun devamından koparmaya çalışan programlara ve faaliyetlere rağmen herkes hayatında en azından bir defa kesinlikle bu büyük hareketin hatırasıyla dolu ve dinî tarihin kaynağı olan aslî mekânına gider ve devam etmesi gereken geçmişle bağını ve ilişkisini yeniler. Bu eylem, her yıl manevî şahsiyet bağı zincirimizin koparılmasına karşı sert bir cevap ve mukavemettir.

Her nesil, İbrahim'den beri tarihsel süreklilik içinde başvurulan ve kaynayan bu büyük sermaye ve ruh ile tanışır, ona bağlanır ve düşmanlarının her zaman koparmaya çalıştığı servetin büyük ve dolu köklerine ve kaynaklarına bağlılığını [korur]. Bundan dolayı bu "geçmişten koparma" operasyonuna [karşı] hac, daima ve her yıl insanların kendi tarihsel özlerine ve kaderlerine, büyük insanî özlerine yeniden bağlanmaları demektir.

İkinci İlke: Toplanma

Burada kapsamlı bir bilimsel analiz yapamam. Toplanma, herkesin kendi mekânını terk edip bir yerde fikrî olarak çarpışmaları de-

mektir.[26] Ben kendi sosyal durumumdan [bahsediyorum,] o da kendi sosyal durumundan bahsediyor. Ben diğer yüz çevreden haberdarım, o yüz kişi de benim çevremden haberdar. Bu birbirinden uzak toplumların karşılaşması, diri bir sosyal ruh ve bilinçli bir sosyal düşünce meydana getirir. Bir araya gelme, aslında insanî hareketlilik, bilinç ve itikadî dünyagörüşünün gelişmesi etkenidir.

[26] Yol ortasında Meşhed çevresinden olan bir adam gördüm. Sordum: Meşhed'de ne var ne yok? Dedi ki: Meşhed'i görmedim. Sordum: Hiç görmedin mi? Dedi ki: Hayır! O, Meşhed'e üç dört fersah uzaklıktaki yaylalardan birinde, Kon Dağı'nın arkasında yaşıyordu. Diyordu ki: Ben elli küsur yaşındayım, bu zamana kadar daha Meşhed'i bırak (Müslüman olduğu halde henüz ziyaret için dahi gelmemiş), Zeşk'i bile görmedim. Dedim ki: Zeşk'e niçin gitmedin? Dedi ki: Biz Konlular onlarla kavgalıyız. Pekiyi Meşhed'e niçin gitmedin? Dedi ki: Yol yoktur, çok uzaktır. İnsan orada nereye gideceğini, ne yapacağını, orada nasıl olacağını bilmez. Meşhed'le ilgili bir fikri yoktur.

Bu, kapalı ve durgun bir topluma, kapalı ekonomiye, kapalı ruh ve düşünceye, kapalı dine mensup bir insanın sembolüdür. Kendi coğrafya çerçevesine bağlıdır. Bu insan hiçbir zaman sarsılmaz, hiçbir şey olmaz, hiçbir şey yapmaz, yaratıcılıkta bulunamaz.

Bu kapalı toplumu biz daha büyük bir şekilde görüyoruz. Biz hepimiz kapalı bir topluma bağlıyız. Dünya görüşümüz yoktur. Bilginlerimizin ve düşünürlerimizin -halkımızın değil- İslam dünyasıyla ilgili doğru ve açık bir tasavvuru yoktur. Mesela şöyle der: Şiî ve kâfir; Müslüman ve Şia! Bir başkası şöyle der: Müslüman ve Zenci! "Müslümanlar! Kurban etlerinizi zencilere vermeyiniz."

Kullandığı terimden anlaşıldığı gibi İslam dünyasını bilmez; kaldı ki dünyagörüşünü bilsin! Müslümanların nereden başlayıp nereye kadar uzandığını, kültürlerinin ne olduğunu, ne durumda bulunduklarını bilmez. İslam dünyası hakkında bir tasavvuru yoktur. Kulağının dibinde savaş vardır, Müslümanları öldürürler, asla farkında değildir. İslam'a yönelen tehlikeyi hissetmez. Bütün bunlar İslam hakkında söylenir [ama] o İslam imparatorluğuyla ilgili tasavvuru, bizim Meşhed'e yakın Zekî köyünde konuşan ve şöyle diyen bir mollanın tasavvurunun aynısıdır: "Ey Zekî milleti, ey Zekî memleketi!" Onun İslam milleti ve memleketi hakkındaki tasavvuru, Zekî milleti ve memleketi hakkındaki tasavvurundan ibarettir. Niçin? Çünkü insanların modernleşme ve taşlaşma etkenlerinden biri, kendi coğrafî, ekonomik, sosyal ve geleneksel çerçevesinde kalmalarıdır.

Dünyada çok sayıda kongre vardır. Ama bu toplantı, dünyadaki diğer toplantılardan farklıdır. Diğer toplantılara seçkin sınıfların ve milletlerin temsilcileri gelirler ve toplanırlar; ama buraya, randevu yerine milletler ve halklar temsilcisiz, doğrudan ve kendiliklerinden gelirler. Her insan burada kendisinin ve toplumunun davetli temsilcisi olarak hazır bulunur.

Oraya dondurma yemeye, müzik dinlemeye, boş konferanslar vermeye, birbirlerini tanımayan kimseler tarafından mümessil olarak konuşmaya gelmiş temsilciler değillerdir. Ulusal ve uluslar arası bir konferans değildir. Yoksa herkes kendisinin en gerçek temsilcisi değil midir? Bundan dolayı bu randevu yerine herkes kendi kendisinin temsilcisi olarak gelir. Sokak ve pazar kitlelerinin, normal insanların, hiçbir zaman başka birisinin temsilciliğini ve başkalarının sorumluluğunu üstlenmemiş kimselerin ve asla kendileri hakkında konuşma görevleri ve ayrıcalıkları bulunmayan insanların davet edildiği hiçbir yer yoktur. Orası sadece bizim İran halkını, Arap halkını, Türk halkını, Müslüman halkları -yapay şekilde, yapay ve resmî giysilerle değil- kendi doğal halleriyle doğal ve gerçek düşünce tarzlarında gözlerimizle gördüğümüz bir yerdir.

Seçkinlerden, kaymak tabakadan, aristokratlardan, düşünürlerden ve bilginlerden oluşan bir topluluk değil, halk kitlesi, bütün insanlar davet edilir.

Üçüncü İlke: Hareket ve Hicret

Ben burada geçen yıl hicret hakkında konuştum ve aynı şekilde "İrşat"[27] kitabında yazdım. Buna çok önem veriyorum. Sizi oraya yönlendiriyorum. Vakit geçtiği için ele alamayacağım, sadece değineceğim.

Beni etkileyen ilk şey, hacdaki daimî hareketliliktir. Çünkü öncelikli bir konum var ve hicret üzerinde düşünüyorum. İnsan, hacca gitmek için hazırlandığı ilk andan itibaren hareket halindedir

[27] Kast edilen kitap "*Muhammed Hatem-i Peyamberan*"dır. (Derleyen)

(Elbette devlet dairelerindeki hareketler hac faaliyetleri kapsamında değildir, deve dikeni kabilindendir).

Haccın bizzat başladığı vakitten itibaren ne teorik ne de pratik olarak hiç durma yoktur. Ne insan durabilir ne de durmak gerekir! Hacca bizzat buradan girilir, tavaf, Mikat (burada elbise değiştirilir.) Kâbe'ye doğru direkt hareket buradan başlar. Buradan başlayarak tavaf edilir, buradan başlayarak sa'y yapılır, Safa ile Merve tepeleri arasında koşulur.

Sonra Arafat tarafına gidilir.

Henüz kalma ve yerleşme olmadığı için Arafat'tan Meş'ar'a doğru hareket edilir.

Meş'ar'da güneşin doğuşuyla birlikte Mina'ya girilir.

Mina'da şeytan taşlanır.

Sonra hacca dönülür.

Sonra tavaf.

Sa'y, namaz, sa'y.

Ardından Mina tarafına dönülür.

Ondan sonra birinci sa'y, ikinci sa'y, üçüncü sa'y.

Kurbanlığa gidilir.

Halkın geri dönüşü tamamlanır.

Bütün bunların belirli günlerde yerine getirilmesi gerekir.

Bütün insanların belirli günlerde yapmaları gerekir. Eğer bu gün geçirilirse asla değeri olmaz. Bu, bu amelin bizzat anlatımsal yani sembolik bir amel/eylem olduğunu gösteriyor. Bu, İbrahim'in putperestlikle mücadele yolundaki hareketinin hatırasıyla birlikte başlayan daimî bir harekettir, insanlık tarihinde tevhitin diriltilmesi ve adaletin tesisidir.

Aynı şekilde Hacer'de olduğu gibi ümitsiz ama başarılı insanın hareket ve çabalarının anısı, bir mesajın maddî ve somut şartlardan hiçbirisi yerine getirilmeden korunması yolunda, büyük kurban

İsmail'de olduğu gibi İbrahim'in hareketinin devam ettiricisinin korunması yolunda Hacer'in hareketinin anısıdır, sürekli hicretin anısıdır. İbrahimî dinler ve tabii ki İslam, hicret dinidirler.

İçeriden hicret mi? Daima.

Dışarıdan hicret mi? Daima.

Yerinde kalma yok!

Bulunduğun halde kalma yok!

Hep muhacir bir ruh ol!

Başlangıca doğru, hedefe doğru, insan olabileceğin yere doğru!

İnsan olabileceğin yere doğru!

Cihat edebileceğin yere doğru!

Olduğun şeyden uzaklaşabileceğin yere doğru!

Bu senin daimî görevindir. Bu hicret kırbacıyla İslam, her zaman hem ruhu hem bedeni hareket ettirir. Hacdaki bu hareket, tamamen simgesel olarak tezahür eder. Tek başına değil, toplum ile yapılan hareketli bir ibadettir.

İçeriyi ıslah etmek için içeriden kalkma!

Hem içeriyi hem de dışarıyı toplumla birlikte ıslah et! Bunlardan hiçbiri diğeri olmadan ıslah edilemez. Daima hareket ama turistik yolculuk gibi bir köşeden öteki köşeye yapılan bir hareket değil; aksine hedefe ve ideale doğru giden sorumlu ve insanî bir hareket. Kendi yerini ve durumunu terk eden, bütün bağlarını koparan bir hareket!

Buda'nın hicreti, yeryüzünden, hayattan ve insandan yalnızlığa ve Nirvanaya doğru idi. Ama İslam'daki insanî hicret, bireyden topluma, hedefsiz yaşamdan hedefe, din yolundan hikmet tarafına doğrudur. Dünyada din vasıtasıyla adaleti yerleştirmek hedeflenir. Bu hareket, hedefsiz bir hareketlinin hareketi değil; sürekli zinde kalmak için hiçbir yere bağlanmayan ve alışmayan sorumlu ve misyon sahibi bir kimsenin hareketidir. Tıpkı belli bir halde kalan

toplumun ölmesi gibi bir yerde çakılı kalan ruh da ölür. Düşünce de kaldığı yerde ölür.

Hacda birtakım sembolik ameller bütünü olarak gösterilen bu daimî hareketi insan nasıl yapar ve nasıl ifade eder?

Hicret sorumludur. Ayrıca hicret, büyük muhacir İbrahim'e bağlılık ve vefanın anılışıdır ve Kâbe'ye doğru yönelıştir.

Bütün bu hareketler aynı eksen üzerinde yapılır. Aynı zamanda bütün bu eylemler, zamanla ve tabiatın zamansal olgularıyla irtibatlıdır.

Ne yazık ki konuşulacak çok şey var!

Dört günün bütün sözlerini bir cümleye dökmek zorundayım.

Yorulmuş olsanız da dikkatle dinleyin.

Bu sözün değerini anlamak için sadece aklınızdan ve ilminizden yardım almayın, aynı zamanda duygunuzu da yardıma çağırın.

Bundan önce söylemem gereken şey şudur: Mescidiharam'a girdiğinizde orada hiç kimse yoktur. Mescidiharam'a hiç kimse gömülmez; orası kimsenin evi değildir. Mescidiharam o kadar uludur ki oraya İbrahim bile gömülememiştir. Hiçbir Peygamberin defnedilme hakkı yoktur. Ama Allah'ın evi olan bu Yüce Evin kenarında bir hilal vardır ki orası Hacer'in evidir. Hacer kimdir? Hacer, Sare'nin cariyesidir, tarihte zayıf olarak tanınmış insandır, kadındır! Cariye alınmakla daha da zayıflatılmıştır, başka bir kadının cariyesi yapılmakla daha da zayıf kabul edilmiştir.

Sosyal tarih görüşüne bakın!

Sonra eşi onu Sare'nin rızasıyla sırf kendisinden bir çocuk sahibi olabilmek için almıştır. Toplumun bütün onurlarından yoksun bir insan ama İbrahim dâhil hiçbir peygamberin defnedilmeyi hak etmediği bir yerdedir. Hacer oradadır, orası Hacer'in evidir.

Bu, bu kültürün nasıl bir isimsiz kahraman seçimidir?

Bu nasıl bir isimsiz kahraman seçmedir?

Her halükârda hac şundan ibarettir:

Her yıl ve her nesilde Allah'ın, İbrahim'in ve halkın buluşmasıdır.

Her yıl ve her nesilde Allah'ın, İbrahim'in ve halkın buluşmasıdır.

Nerede? Bir cariyenin, bir kadının, Hacer'in evinin kenarında.

İKİNCİ BÖLÜM

1970 YILI HAC YOLCULUĞU KONUŞMALARI

Hicret Şehri Medine

Ziyaret ve haccın, ziyaret, dua ve ibadet olması yanında aynı zamanda kendisi, dini ve uyguladığı tüm ameller, merasimler ve hükümler hakkında düşünmek ve tefekkür etmek olduğu konusunda onlar da benimle aynı görüşteler. Ömür süresinin tamamında genellikle bir defa ele geçen bu 20-30 gün, insana gündelik hayatın çirkinliği içinden kenara çekilme, kendisini görme, kendisi, hayatı, ömrü, dünyası ve kaderi hakkında düşünme fırsatı verir. Gündelik hayatta inandığımız din, bağlandığımız maneviyat, hayat ve ömür hakkında bütün gönlümüz, ruhumuz ve düşüncemizle inceden inceye düşünmeye zamanımız yoktur. En iyi zaman, en azından ömründe bir defa Allah'ın emriyle [hacca gelebilen] her insanın mecburen kendisinden, hayatından ve karşısında neyi niçin tuttuğumuzu bilmeden ömrümüzden lokma lokma ölümün ağzına attığımız tüm anlar ve saatlerden soyutlandığı günlerdir.

Bu, hem şu anı bulurken, hem ağlarken, hem ruhsal ve duygusal bakımdan, kavrama, şuur ve İslamî hakikatleri anlama bakımından, ziyaretine gittiğimiz bu değerli eserleri bilme ve kabrini ziyaret etme saadetine eriştiğimiz Peygamberi tanıma bakımından tatmin olurken elimize geçen değerli bir fırsattır.

Dün akşam arz ettiğim gibi, Sayın Seccadî'nin birkaç akşam önce buyurdukları gibi, ziyaret esnasında tefekkür edilir demek istemiyorum, ziyaretle birlikte aynı zamanda tanımak da gerekir, dua esnasında veya duadan sonra mütalaa yapmak ve derin düşünceye dalmak gerekir demek istemiyorum. Daha doğrusu İslam'da ziyaretin kendisi zaten ziyaret etmeye gittiğimiz şahsiyeti tanıma ve yüceltmedir. İslam'da duanın kendisi bir çeşit tefekkürdür.

Ben bir zamanlar İslamî dua ile diğer dinlerdeki dualar arasındaki temel farklardan birisi hakkında konuşmuştum. Onun üzerinde daha çok çalışmak istiyordum, fakat yazmaya muvaffak olamadım. Benim ders verdiğim Dinler Tarihi alanında yaptığım işlerden biri, günümüz insanının tanıdığı bütün dinlere ait dua metinlerini din bilim, tarih ve sosyoloji [açısından incelemek olmuştur. Sonunda

şu neticeye vardım:] Beşer hayatının başlangıcından şimdiye yani en mükemmel, en kuşatıcı ve en son din olan İslam'a kadar, yani insanlığın bir ağaca, bir ruha veya bir kuşa tanrı diye taptığı başlangıç döneminden Allah kavram ve tasavvurunun çeşitli dönemlerde, değişik toplumlara peş peşe gelen peygamberlerin rehberliğiyle insan zihninde daha çok geliştiği ve aydınlanma ve daha iyi bir mantık bulduğu zamana kadar, insanın tanrısının ağaçtan, kuştan, Aydan, Güneşten, puttan, tür tanrısından ve çok tanrıcılıktan üç tanrıcılığa, üç tanrıcılıktan iki tanrıcılığa, milli ve ırki tanrıdan Allah'a (yani apaçık, doğru, mutlak ve mantıki bir âlemin tanrısı, varlığın vicdanı, kâinatın yöneticisi kavram ve tasavvuruna) ulaşıncaya kadar ilkel dinlerde bu dinî duygu gelişimi, mabut anlayışı tekâmülü ve başlangıçtan İslam'a kadar insandaki ibadet duygusunun gelişme ve incelmesi sürecinde çeşitli dualar var olmuştur. Dua her zaman dinin bir parçası olmuş ve dinin içinde hep var ola gelmiştir. Ama İslamî dualar ile diğer dinlerin duaları arasındaki temel farklardan biri şudur: Putperestlik dinlerinden, tabiata tapma dinlerinden, kabileye tapma dinlerinden ve toteme tapma dinlerinden Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi medeni toplumlara ait büyük ve gelişmiş dinlere kadar bütün eski dinlerde dualar aslında insanın Allah'tan yaşam ihtiyaçlarını istemekten ibarettir. İkincisi, aşka dayalıdır. Yani insan mabudunu sürekli maşuku kabul ettiği ve onu sevdiği için ona yalvarıp yakarıyordu, onunla baş başa kalıyordu ve gönlünde ona sevgi besliyordu. İslamî duadaki ve özellikle Şiî duadaki üçüncü unsur, bilinç ve tefekkür unsurudur. Siz İslamî dua metinlerini benden daha iyi bilirsiniz. Bazen iki üç sayfa dua okursunuz, Allah'tan henüz bir şey istememişsinizdir. Bazen duanın sonuna gelmiş olursunuz, fakat hâlâ "bana bir şey ver" dememişsinizdir. Çünkü siz kendi hakkınızda değil, Allah hakkında konuşmaktasınız. Şu kabirlerin kenarında, Baki'de, Harem'de veya İslam ve Şiîliğin diğer kutsal mekânlarında temel ziyaret metinlerini düşünecek olursak, İmamdan bir şey istemenin söz konusu olmadığını, aksine İmama, arkasından niteliklerini ve özelliklerini sıralayarak övgüler gönderdiğimizi görürüz. Bu tıpkı geçmiş dinle-

rin dua geleneklerine benziyor: Bir mezara yapışıyor ve sesleniyoruz: "Sağlık ver, para ver, borcumu öde, misafirimi filan yap vs."

Bu, İslamî dua geleneği değildir. Eğer İslamî dua geleneğinin bugün okuduğumuz dua metinleri gibi olduğunu düşünürsek, onun İslam Peygamberinin kabri yanında durmaktan, İmam Hüseyin'in kabri yanında durmaktan, Hz. Ali'nin ve Ebulfazl'ın mezarları kenarında durmaktan, Baki kenarında durmaktan ve bize anlam, hayat ve olgunluk veren bu büyük insanların şahsiyetine hitap etmekten ve tek tek onların ulu sıfatlarını, özelliklerini, hayatlarını ve olgunluklarını saymaktan ibaret olduğunu görürüz. Kim için saymak istiyoruz? Kendimiz için. Bundan dolayı dua, ziyarette olduğu gibi İslam'da bir fırsattır. İslam, kendi ziyaretçisini ve takipçisini ister Kâbe'de, isterse diğer kutsal mekânlarda görsün, onlara İslam'ın maneviyat abideleri olan şahsiyetlerini tanıtmaya çalışır. Bu dua ve ziyaret ilişkisi, geçmişteki dua ve ziyaret ilişkisinin yaklaşık olarak aksidir. Yani geçmişte dininin kutsallarından bir şey isteyen insan vardı; İslam'da ise tam tersine ziyaret veya dua vesilesiyle kendilerini ziyaretçilerine tanıtan kutsal dinî şahsiyetler, İmamlar ve Peygamber vardır.

İslamî duada isteme felsefesi ilkesinin kaldırıldığını söylemek istemiyorum: Ama Müslüman dua edeceği zaman önce dua edeceği, kendisinden bir şey isteyeceği kimseyi ziyaret veya dua metinlerinden dikkatli, bilinçli, aydınca, mantıklı ve doğru bir şekilde tanımalı, ancak ondan sonra "Ben senden ne isteyeyim?" demeliyiz. Ondan sonra ana dua ve ziyaret metinlerinden istediklerimizle daha önce kendi kendimize istediklerimiz arasında büyük bir fark olduğunu görürüz. Bu nedenle hem buradayken hem de döndüğümüzde inancımız bu olmalıdır. Milletimize en büyük hediye olarak bunu götürelim ve bu düşünceyi yaygınlaştıralım ki bundan sonra hac felsefesi, kafile kurma felsefesi ve kişileri toplama felsefesi, hacca gelen bir toplulukta yeme, içme, uyuma ve dinlenme üzerine kurulmasın, aksine üst seviyede manevî, fikrî ve aklî doyum üzerine kurulsun. Bizim bir araya geliş felsefemiz bu olmalıdır. Bizim toplanma programımız ve bu 30 gün içinde gecemizi

gündüzümüzü dolduran şey, bu fırsatlardan almamız gereken daha fazla bilinçtir. Fakat eğer İran'dan, bu aydın ve medeni İslam toplumundan gelen bu 40 bin, 50 bin insan gecelerini gündüzlerini harcarlarsa satın alma payı, gayri İslamî dua payından çok olur; gayri İslamî dua payı, yeme içme programlarından az olur; anlayış, bilinç ve İslamî eğitim payı ise sıfırdır.

Pahalı da olsa satın almak için her zaman fırsatımız vardır. Tanımadan ve düşünmeden ağlamak için ömür boyu her yerde fırsatımız vardır. Ama bütün hayatımızı dinî bir amele vakfetmişken ve gecemizi gündüzümüzü İslamî bir hükme vermişken anlamak için artık [hiçbir fırsat] bulunmaz. İran'da kendi toplumumuzda kesinlikle çok dikkatli ve çok inançlı olursak hayatımızdan haftada iki üç saatimizi çalıp dinî düşünceye ve İslamî faaliyete vakfedebiliriz; ama yüz saat içinden aldığımız o [iki] üç saat halis, sakin ve hazır değildir.

Bir kelime burada İran'dakinden yüz kat daha güçlü ve daha etkilidir. Bizim şu anda teneffüs ettiğimiz hava, basit kelimelere anlam ve ruh kazandıran bir havadır. Bizim burada duyduğumuz sözlerin yaklaşık olarak İran'ın her şehrinde duyduğumuz sözlere benzediğini görürüz; ama aldığımız etki, hayatımız boyunca aldıklarımızla asla mukayese edilemeyecek ölçüde bir etkidir. Burada yeni bir ziyaret ortamı bulduğumuz için maalesef bu ziyaret ortamını ya bayağı ya da başka zamanlarda da tekrarlanabilen işler için heder ederiz.

Bu şehrin adı Yesrib idi. Belki Peygamberin gelişinden önceki, Peygamberin gelişi sırasındaki siyasi, sosyal ve ekonomik durumunu ve Peygamberin gelişinden ve hükümetini kurduktan sonraki değişimleri başka zamanlarda söyleyebileceğim bir şehir idi. Bu şehir, Peygamberin gelişinden sonra Medinetu'n-Nebi (Peygamber Şehri) oldu. İlk adı, Peygamberin parıltısı altında ortadan kalktı ve Peygamber Şehri oldu. Bu şehrin bir diğer adı ise "Hicret Şehri"dir. Bu adın anlam ve kavramının tanınması, İslam dininin en temel boyutlarından birinin, İslam'ın dayandığı temel ilkelerden birinin anlam ve kavramının tanınması demektir.

Ben geçen yıl Hüseyniye-i İrşad'da birkaç akşam hicret hakkında konuşmuştum. Burada önemine binaen sizlere yalnızca özetini arz edeceğim. Eğer sizin için tekrar olacaksa yine de tekrarlamak gerekir. Çünkü Medine'de hicretten, Muhacirlerden, Ensardan ve Peygamberin hayatından bahsetmek gerekir. Bu şehre gelmiş kimseler olarak bizim bu on yılı ve burada yaşamış ve bu İslam'ın temellerini bizzat atmış olan Peygamberin, Ali'nin ve değerli Peygamber Ashabının, Ehlibeytin ve İmamların hayatlarını tanımamız gerekir. Eğer tanımazsak buranın bizim için diğer şehirlerden hiçbir farkı olmaz. [Zira] Peygamber, Mescid-i Nebi'de değildir; o, yeryüzünün her tarafındadır. İmam, Baki'de değildir. Çünkü Şia'ya göre İmam, hazır ve nazırdır. Peki, biz buraya gelmişiz; ne yapmalıyız? Burada Mekke'deki hacca benzer, mutlaka yapılması gereken merasimler yoktur. Madem geldik, imamlardan uzak oluşumuza ağlayalım, her yerde ağlayalım. İmam buradadır; görmekte ve işitmektedir!

Buraya tanımak için geldik. İslam toplumlarının, Müslüman halkların İslam'ı hassas bir dönemde ve zamanın ve mekânın ruhuna uygun olarak tanıyabilecekleri en iyi fırsat buradadır. Tam da bu saatte, bu anlarda ve bu günlerde. Biz buraya tanımak için geldik. Bundan dolayı bana göre özellikle Medine'de bu günlerin şanına layık en iyi ve belki de tek iyi amel, gözümüzü Baki'den, ziyaretimizi Harem'den Mescit'e çevirmektir. Uhud'u ve tarihî eserleri[28] ziyaretimiz [tefekkür ve düşünce ile dolmalıdır]. Burası İslam'ın beşiğidir, hicret şehridir.

İlginçtir; acaba neden Mekke değil de Medine İslam'ın beşiği olmuştur? Sosyolojik açıdan çoğu diğerlerine göre İslam'ı daha ziya-

[28] Bu hicret şehri, karış karış Peygamber'in ayağını bastığı yerdir. Tek tek bütün dağlar ve taşlar, bizim o çok sevdiğimiz Peygamberin sesini, Ali'nin sesini ve en değerli şahsiyetlerin sesini duydular. Bütün bu coğrafi manzara, bizim din büyüklerimizin, dostluk bağıyla bağlı olduğumuz kimselerin gözüne nakşoldu. Onlar bu şehirde savaştılar, bu şehirde sıkıntı çektiler, bu şehirde çalıştılar, bu şehirde yaşadılar, bu şehirde eziyet gördüler, İslam'ı bu şehirde inşa ettiler, yükselttiler ve güçlendirdiler, bize kendi ülkemizde ve dünyanın her noktasında duyurdular, tebliğ ettiler.

de düşünce yoluyla tanımaya önem veren kimselerle birlikte olduğu için benim burada ele almak istediğim bir konudur.

Sosyolojinin İslam'ın ve ilmî hareketin doğuşuna ve gelişmesine uymayan bir prensibi vardır. Bu, İran'da aydınlarımızın dahi içine düştüğü bir hatadır. Çünkü sosyolojiyi biliyorlar ama İslam tarihini bilmiyorlar. O zaman tanımadıkları İslam'ı, dünyadaki genel sosyoloji ilkesinin ölçütlerinden biri kabul ediyorlar. Şöyle ki İslam hareketli bir dindir (bu, bütün sosyologların, bütün dinlerin, bütün düşünürlerin ve bütün bilginlerin kabul ettiği bir gerçektir); şüphesiz ilerici bir dindir (bu da bütün bilginlerin inandıkları ve ittifakla kabul ettikleri bir husustur); medeniyet kurucu bir dindir; yeni üretim, yeni toplum, yeni hayat, yeni ahlâk ve yeni düşünce dinidir.

Bugün biz, kapalı ve durgun bir toplum olan köy ve kabile toplumunun hareketsiz, hareketli olsa bile döngüsel ve tekrarlanan bir hareketi bulunan, içinde hiçbir zaman yeni bir iş meydana gelmeyen bir toplum olduğunu biliyoruz. Siz kırk yıl önce gittiğiniz bir köye kırk yıl sonra tekrar gitseniz giysiler aynıdır, tutum ve davranışlar aynıdır, moda ve süsleme aynıdır. Önceki ile şimdiki yapı ve mimari şekli arasında fark yoktur. Lehçe ve kelimeler, sosyal ilişkiler, köy ağası, şerif, üretim, tarım, harman yapma şekli, koyun gütme tarzı, kendi yiyecekleri, hayvanlarının yiyecekleri, dinlenme biçimleri, işleri, eğlenceleri, hiç değişmemiştir. 50 veya 60 yıl önceki nesli sorarsınız; aynı olduğunu söylerler. Eğer bir tarih olsa, oradan bir seyyah geçse ve orası hakkında konuşsalar, bin yıldır hiçbir şeyin değişmediğini görürsünüz. Niçin? Kabile toplumu döngüsel bir harekete sahip olan bir toplumdur. Yayladan kışlığa, kışlıktan yaylaya gider. Ne zamandan beri? 100.000 yıldır. Siz, 20. yüzyıldaki ilkel kabilenin hâlâ ilkel ve bedevi bir şekilde yaşadığını görürsünüz. Polenezya'da, Avustralya'da ve Güney Afrika'da hâlâ Hâbil ve Kâbil zamanındaki gibi yaşayan kabileler vardır. Tarımı bilmezleri daha elbise giymeyi öğrenmemişlerdir ve henüz yazı dönemine geçmemişlerdir. Bundan dolayı toplum, döngüsel harekete sahip, kendi etrafında dönen bir toplumdur. Orada yeni

hiçbir şey meydana getiremezler. Girse bile yeni olan her şeyden korkarlar, onu kabul etmezler. Kimse birbirini eleştirmezler. Hiçbir zaman bir kişi kabile reisini eleştirmez. Çünkü kabile reisi onun tüm kutsallarını oluşturur. Bir kimse hiçbir zaman, ben kabilemin yaptığı gibi düğün yapmam, ben değişik bir düğün yapmak istiyorum diyemez. Kapalı toplumda bir ferdin böyle bir tenkit, böyle bir itiraz, böyle bir yenilik yapmasına imkân yoktur. Köy toplumu, Halbovaques'in deyişiyle, fertleri toprağa bağlı bir toplumdur. Bir köylü tıpkı, ayağı bir çiviye bağlanmış ve bir köşeye yerleştirilmiş olduğu için belli bir sınırın ışığından öteye gidemeyen tavuk gibi belli bir tarımsal toprak parçasında çalışır. Bu nedenle köylü, toprağa bağlıdır, yere yapıştırılmıştır. Sosyologlara göre kabile toplumu, bu bakımdan kendi etrafında dönen, hiçbir yeni hareket ve kımıldanma göstermeyen döngüsel bir toplumdur. Köy toplumu aslında bu kadar bile hareket etmez. Doğrusu o, toprağa yapıştırılmış ve çivilenmiştir.

Siz İran'da köylülerin kendi tarım arazilerini nasıl algıladıklarını biliyorsunuz. Onlar için toprak, bir üretim aracı değil, şahsiyetlerinin sembolüdür, ailevi itibardır. Bir köylü, köyde atalarının toprağını sattığında kendi itibarını satmış, bütün atalarının itibarını satmış gibi olur. Kendilerine bir parça toprak miras kalan iki kardeşten biri arazide kalır, köyünde oturur, açlıkla boğuşur, babasının ve atalarının evini muhafaza eder; diğeri ise hissesine düşen toprak parçasını satar ve Tahran'a işçi olarak çalışmaya ya da bir taksi alıp taksicilik yapmaya gider, [kısacası] gider, kendisine yeni bir iş bulur. Köyde kalan kardeş, yılda zahmetle 200 tümen kazanır; Tahran'a giden kardeş ise ayda 700-800 tümen kazanır: Ekonomik bakımdan Tahran'a gidip yeni bir iş bulan ikinci kardeş, köyde kalıp açlığa katlanan birinci kardeşten daha üstündür. Ama kendi köyünde atalarının haysiyetini ve itibarını koruyan, köyde kalan birinci kardeştir. [Köylüler derler ki:] "Hiçbir itikadı olmayan şu yüzsüz adam, usulden, asaletten anlamaz; ailesinin itibarını, babasının lâmbasını, bu sözleri tanımadı, hepsini bırakıp gitti." Bundan dolayı köylünün toprağıyla ilişkisi, bir iman ve duy-

gu ilişkisidir; iktisattan ve değerden üstün olan, değere inanma ve iman ilişkisidir. Öyle ki köy toplumunda üretim ve tüketimin döngü halinde olduğunu görürüz. Birisi dostuna ineğinden sağdığı sütü verir; bu da ona koyunundan kırktığı yünü verir. O buna, bu da ona verir. Bu şekilde döner durur, köyden dışarı çıkmaz. Köyün dışından da içeri bir şey girmez. Bu nedenle bu toplum kapalı toplumdur. İki tür toplum vardır: Birisi, bir daire üzerinde yayladan kışlığa, kışlıktan yaylaya gidip gelen ve sürekli durağan ve aynı işleri tekrarlayan kapalı kabile toplumudur. İkincisi, fertleri toprağa bağlı olan tarımcı köylü toplumudur. Bu iki tür toplumda üretim şekli değişmedikçe yeni bir hareket meydana getirilemez. Mesela nasıl değişir? Siz arpa, buğday ve pamuk üretilen bir köye giriyorsunuz. Sadece bu kadar. Bu, onların hem üretimi, hem de tüketimidir. Siz birden bu köyün kenarına birden derin bir kuyu kazıyorsunuz. Bu köyde ansızın yüz, bin, iki bin, on bin pancar işçisi çalıştırıyorsunuz. Bu pancar, köyde daha önce bulunmayan, köye sizin soktuğunuz yeni bir üründür. Yani yeni bir ürün girmiştir. Bu kadar pancar, köyün içinde, köy toplumunda tüketilemez. Sonra köye yeni adamlar gelir; daha önce hiç görülmemiş olan ve halkın tanımadığı pancar işçileri ve uzmanları girer. Bu pancarları şeker fabrikasına götüren arabalar gelir (Bu halk araba görmemiştir, şu dağın arkasını bilmez). Pancar orada şekere dönüştürülür, sonra ülkenin her tarafında binlerce pazara dağıtılır. [Bundan dolayı] caddeleri yoktu ama şimdi cadde lazımdır. Yüzyıldır, iki yüzyıldır, bin yıldır, iki bin yıldır sürekli birkaç mahsul üretile gelen bu köyün üretim ekonomisinin yeni bir üretime dönüştüğünü, yeni bir işin ortaya çıktığını ve bu köyün ürünlerinin ülkenin her yanına pazarlandığını görürüz. Şu halde bu toplumdaki ekonomik kapalılığın açıldığı anlaşılmaktadır. Sonra orada mesela, bu geleneğe niçin sahibiz diye köyün geleneğine itiraz eden bir aydın insan ortaya çıkar. Ya da birisi çıkıp, biz bin yıldır bu şekilde çalışıyorduk, gelin, şimdi daha iyi olan şu şekilde çalışalım diye öneride bulunur. Birisi çıkıp niçin buğday ve arpa üretiyoruz diye köyün mahsulüne itiraz eder. Gelin, bugün dünyada daha çok kullanılan şe-

ker pancarı ve kimyon üretelim, der. Birisi gelir, köyün mahsullerini daha çok satabilmek için köyün içine cadde açmayı önerir. Bu yeni sözler ne zamandan beri söylenmektedir? Köyde yeni bir iş açmaya başlandığından, yeni bir ekonomi görüldüğünden beri. Köyde yeni bir ekonomi doğmadan yeni bir düşünce doğamaz, yeni bir deha filizlenemez. Bin yıllık, on bin yıllık süre içinde bütün nesiller bir önceki neslin kopyası ola gelmiştir; bütün çocuklar haleftir; bütün kızlar anneleri gibidirler; bütün oğlanlar babaları gibidirler. Burada yeni bir iş ve yeni bir hareket ortaya çıktığında, toplum açıldığında, kapalı ekonomi, hareketli açık ekonomiye dönüştüğünde düşünce de harekete geçer, gözler ve kulaklar açılır, dünya birkaç kata çıkar. Burada bunların hayat tarzlarını gerçekten değiştirebilen bir insanın [aracılığıyla] yeni bir hareket de doğabilir. Bunlar da bu yeni düzeni kabul etmeye hazırdırlar. Çünkü hayatları artık değişmiştir, eskinin gerekleri değildir. Bugün artık eskisi gibi çalışılmaz; her zamanın bir gereği vardır, bu zamanın gereği de böyledir. Hatta bir geleneği olan bu insanların elbiselerini değiştirdiklerini, taassup sahibi iken taassuplarını kaldırıp attıklarını, bir şeylere inanırken bu inançlarının zayıfladığını görürüz. Bu, toplumun bir halden başka bir hale geçtiğinin göstergesidir. Bu, bir sosyoloji ilkesidir. Öyleyse sosyoloji ilkesi şunu söylemektedir: Eğer bir toplum, üretim bakımından, iş bakımından, sanayi bakımından, maddi ve ekonomik yaşam bakımından, sosyal ilişkiler bakımından köylü veya kabile toplumu ise, yani kapalı ise, yani her şey tekrarlanıyor ise, yani durağan ise, yeni bir söylem, yeni bir hareket ve yeni bir din sahibi olması imkânsız ise bütün insanlar, yüz bin yıl önceki insanların aynısıdır.

Tesadüfen Mekke de böyledir. Hazreti Peygamberden azami yarım yüzyıl önce Mekke'de yeni bir devrim meydana gelir. Mekke, içinde Kâbe bulunan bir ibadet mahallinden ibaretti. Başka da hiçbir şeydi.

Mekke'yi çevreleyen dağlarda hiçbir bitki yetişmez. Ne su vardır ne de ağaç. Burası, Arap kabilelerinin bir defa gelip tavaf ettikten sonra geri döndükleri bir ziyaret mahalli idi. Bunlar tıpkı İran'da-

ki imamzadelere benzer. Oraya gidip hem ziyaret hem ticaret yaparlar, sonra da geri dönerler ve bir sonraki yıla kadar oraya uğramazlar. Mekke de böyle bir durumda idi.

Tıpkı mevcut Amerika ve Rusya gibi, o zamanki dünyanın iki süper gücü olan Büyük Roma İmparatorluğu ile Büyük İran İmparatorluğu arasında savaş çıkıyor. Bu savaşlar devam eder. Biz Sasanîler döneminde Rumlarla sürekli savaşıyorduk. Eşkanîler döneminde de böyle idi. Doğu'dan Batı'ya giden, yani Çin ve Hindistan'dan gelip İran'dan geçen iki yol vardı: Birisi, İran'ın kuzeyinden, Belh'ten gelip Elbruz Dağlarının kenarından geçerek Türkiye'ye ulaşan, oradan da Avrupa'ya giden İpek Yolu idi. Bu yolun adı İpek Yolu idi. İhtiyaç maddeleri ve ticaret malları Doğu'dan Batı'ya götüren bir kervan idi. İkincisi, İran'ın güneyinden geçip Irak'a ve Mezopotamya'ya giden, sonra da oradan Afrika'ya ve Avrupa'ya ulaşan Baharat Yolu idi.

Mezopotamya'da, Kostantiniye'de İran ile Roma arasında meydana gelen savaş, Ermenistan yüzündendi. Ermenistan, İran'ın kuzeyinde, İran ile bugünkü Türkiye arasında, Kuzey İran'ın bittiği noktadadır. Savaş alanı orasıdır. Dünyanın iki büyük askerî gücü arasındaki bu savaş, kervan yollarını güvensiz hale getirir ve tüccarların ticaret mallarını Doğu'dan Batı'ya götürüp getirebilmek için yeni yollar aramaya mecbur eder. Mezopotamya'nın bir kısmı Rumların, bir kısmı da İran'ın elinde olduğu için Doğulu tacirler kervanlarını bedevi Araplar kanalıyla göndermek zorunda kalırlar. Çünkü tek yol, Necid Çölü yoludur, yani asker gidemediği için savaş sahnesi olmayan Arabistan Çölüdür. Onlar mecburen yeni bir yol aradılar. Çünkü yeni yol Arabistan Çölünden geçiyordu. İranlıların ve Rumların oradan geçmelerine imkân yoktu. Zira bunlar Arabistan ve Necid iklimine uyum sağlayamıyorlardı. Bundan dolayı hem yolu iyi bilen hem de Arabistan iklimine alışkın olan ve çölü bir deniz gemisi gibi kat eden develerle [geçebilen] birkaç Arap kabilesi ile ticaret mallarını Doğu'dan Batı'ya (yani Çin, Hindistan ve İran'dan bugünkü Türkiye ve Avrupa'yı da içine alan

o zamanki Roma'ya) taşımak için anlaşma yapmak zorunda kalıyorlar. Bu yol, birisi Mekke olan çeşitli konaklardan geçiyordu. Bundan dolayı Mekke birden büyük bir değişim geçiriyor. Aynen örnek verdiğim üzere bin yıldır normal üretim yapan, birbirinin aynısı insanları ve geleneksel törenleri bulunan ve ansızın bir kuyunun açılmasıyla üretim ve tarımı değişen, düşünceleri ve giysileri değişiklik gösteren köydeki gibi, Doğu'nun bu kervanları da Mekke'nin durumunun değişmesine sebep olur. Yani içinde bedevi kabileler yaşayan, hayatları ilkel şekilde deve ve koyun yetiştirmeye dayanan ve tarımı bulunmayan Mekke şehri, bir kapısından İran'a, diğer kapısından Roma'ya ulaşılan hareketli bir ticaret şehrine dönüşür. Bu hareketlilik, bu hadise, yani küresel siyaset sisteminin, askerî güçlerin ve dünya kutuplarının birbirini yemesi, Mekke'yi uluslar arası ticaretin yolu üzerine yerleştirdi ve mevcut ilişkileri değiştirdi. Bundan dolayı geleneksel kabile şehri, yani geleneksel kabilevi Mekke köyü, dünya kervan yolu üzerinde kurulmuş canlı bir ticaret şehrine döner. Yalnızca devesini, kavmini, akrabalarını, babasını ve ecdadını tanıyan Arap, şimdi İran'ı tanımaktadır; şimdi Roma diye bir ülkenin bulunduğunu, başka dünyaların da olduğunu duymuştur; Mekke dağlarının ardında denizlerin, insanların, dinlerin, medeniyetlerin ve daha birçok şeyin olduğunu işitmiştir. [Neticede] burada bir grup aydın ortaya çıkar. Bu aydınlar, Mekke tarihinde (İbn Hişam'ın Siret'inde, Asam'ın Tarih'inde ve Taberî Tarihi'nde) adlarıyla ve sanlarıyla anılmışlardır. Bunlar, yeni İran ve Roma medeniyet unsurlarının kapalı Mekke'ye girmesinin etkisiyle puttan ve putperestten şüphe etmeye başlayan, kavimlerinin hayat tarzından, gelenek ve inançlarından tereddüt eden kimselerdir. Bunların tek tek biyografileri, putperestliğe karşı her birinin nasıl şüphe sergilediği çok ilgi çekicidir. Aralarında her türden insan bulunan bu adamlar, putlardan tereddüt etmişler, fakat kimse onların sözünü dinlememiş, sonra da her biri başkası üzerinde hiçbir eser bırakamadan ya yok olmuşlar ya da ortadan kaldırılmışlardır. İnsan, Peygamberin 25, 30, 35, 39 yaşında olduğu zaman hakkında düşünürken, İslam Peygamberinin

Kâbe'nin çevresine gelip putları eleştiren, putlardan şüphe eden, hatta bazıları kabileler içinde Mekke'deki akımların etkisiyle putlarından şüphe duyan (öyle ki Mekke'de yeni bir hayat tarzı kadar yeni bir düşünce akımı da meydana gelmiştir) bu 15-16 kişi arasında olmamasına, suskun kalmasına hayret ediyor. Osman bin Huveyris vardır, aslında gidip Hıristiyan olan Varaka bin Nevfel vardır, daha sonra Müslüman olan Adiy bin Hatem vardır, İslam Peygamberinin görevlendirilişinden üç yıl önce yerden bir taş alıp puta atan ve sen nesin ki ben sana secde edeyim diyen Ebuzer Gıfarî vardır. Düşüncede putperestlik karşıtı bir hareketin doğduğunu görüyoruz. Zira putlara itiraz eden bir aydın sınıfı oluşmuştur. Ama İslam Peygamberi burada, bunlar arasında yoktur, o suskundur. Elimizdeki tarih kaynakları, Peygamberin görevlendirilmeden önce putlara taptığını ve adak sunduğunu kaydetmediği gibi asla onlara karşı durduğunu ve saldırdığını da kaydetmez. O, kendisine vahiy ininceye kadar din konusunda suskundur. Peygamberin Kureyş'i [ürküten] bir tavrı yoktur; [zira] o büyük bir şahsiyettir. Birincisi, o zaman Mekke'de seçkin bir şahsiyet olan Hatice'nin kocasıdır. İkincisi, onun ailesi, Mekke'nin üstün ve dindar bir ailesidir. Babası, dedesi ve amcası, Mekke'nin ve Kâbe'nin mütevellilerindendir. Eğer Abdulmuttalip'in torunu putlara saygısızlık etseydi, peygamberlikle görevlendirildiği zaman gördüğümüz kriz daha o zaman çıkardı. O, putlara dil uzattığında bunu kimse anlamayacak ve bir şey olmayacak ünsüz bir kimse değildi. [Eğer böyle bir şey yapsaydı] bütün Mekke sarsılırdı; ama böyle bir kriz olmamıştır. Normal yarı aydınlar putlara karşı şüphelerini ortaya koyuyor, itiraz ediyor ve onları eleştiriyorlar ama İslam Peygamberi suskun kalıyor ve normal hayatını devam ettiriyor. Elbette bu tarih kaynakları, onun şirk törenlerine katıldığına da tanıklık etmez. Mekke'nin dışında, Hira'da ibadet yaptığına şahit oluyoruz. Yıllık genel uygulamaya göre Ramazan ayında birden oraya gider, itikâf yapar ve inzivaya çekilir. Bunu da sadece o yapmaz. Mekke'de Peygamber dâhil bütün Hanifler böyle yapıyorlardı. Bundan dolayı İslam Peygamberinin kendi dinini yenidünya

dinleriyle ilişkinin tesiriyle oluşan aydın dalganın etkisi altında zihnine önceden yerleştirdiğine dair hiçbir belirti yoktur.

Bizim için, arz etmek istediğim mesele karşısında ne Peygamber ne de başka bir şey önemlidir; önemli olan sadece vahiydir. Eğer vahyi Peygambere feda edersek Peygamberi öfkelendiririz. Vahyin ispatı, dinin temeli ve canıdır. Sonra her şey bu kavram üzerine kurulur. Elde etmek istediğim sonuç şudur: Mekke'nin toplumsal zemini Mekke'nin aydın sınıfı içinde putperestlik karşıtı bir hareket meydana getirmeyi gerektirmiş olsa -nitekim meydana getirmiştir- ve sonra dünyanın iki bloğu arasındaki sosyal, siyasal ve askerî ilişkilerin değişmesiyle Mekke için meydana gelen bu ekonomik, sosyal ve siyasî durumun etkisiyle Mekkelilerin zihinleri dünyadaki dinî fikirlerle ve inançlarla yoğrulmuş ve Mekke'deki bu yeni olgunun ve yeni ortamın etkisiyle bir aydın sınıf yetişmiş olsa bile İslam Peygamberi hiçbir zaman bu dalganın tesiri altında kalmamış, bunlarla temas kurmamış, onun bunlardan biriyle arkadaş olduğu ve ilişki kurduğu hiçbir zaman görülmemiş, duyulmamış ve vaki olmamıştır. Benim çıkardığım sonuç şudur ki Mekke'de böyle bir ortamın bulunmasına, bu durumun meydana gelmesine ve Peygamberin yaşadığı asrın Mekke'sinde putperestlik karşıtı bir aydın sınıfın teşekkül etmesine rağmen Peygamber, aydınların değil, ümmilerin bir parçasıdır. Bana göre her şey sıfırdan başlar ve vahiy daha önce hiçbir zaman dinî ve dünyevi düşüncelerin etkisinde [kalmamış olan] bir kişinin beynine ve kalbine aniden iner. İnsanın burada gerçekleştiğini görmediği iki bekleyişi vardır: Evvela, eğer insan bir peygamber beklese, dünya lideri olacak, o zamanın ilim merkezi olan İskenderiye'de, o dönemin kültür ve felsefe merkezi olan Reha, Nusaybin ve Irak'ta, o devrin bilim, düşünce, felsefe ve medeniyet merkezi olan İran'da ortaya çıkacak bir peygamberi bekler. Bu peygamber başka hiçbir yerde değil, [fakat] Arabistan'da, Mekke'de ortaya çıkar. Şimdi Arabistan'da, Yemen'de ortaya çıkacak bir adam beklenmektedir. Zira Yunanlıların dediğine göre, Arabistan mutlu bir yerdir. Çünkü orada eski bir medeniyet vardır; o zamanın Yemen halkı, Mekkelilerden ve Medineliler-

den daha medenidirler. Çünkü Yemen aslında 300 yıl önce hem İran medeniyetiyle hem de Roma ve Habeş [medeniyeti] ile doğrudan ve sürekli ilişki halindeydi. Çünkü binlerce İranlı Yemen'de yaşıyordu. Bundan dolayı Yemenliler, o zamanki dünyada bütün Araplardan daha medenî idiler. Arap âlemini veya tüm dünyayı değiştirmek isteyen bir peygamberin Yemen'den çıkması gerekirdi; ama böyle olmamış, o Mekke'den çıkmıştır. Diyelim beklenen insan Mekke'den çıkacak; daha önce uyanmış, putları inkâr etmiş, atalarının dinî geleneğinden şüphe duymuş, zihinleri evrensel ortamın, küresel değişimlerin ve yeni şartların ve durumların etkisiyle ilk kez açılmış, açık göz ve kulaklara sahip olmuş bu aydınlardan birisi olmalıydı; bu risaleti onlardan birisi üstlenmeliydi. Ama bunlardan hiçbirisi değildir. Ama dünyayı değiştirecek olan bu risalet, çobanlık yapan, Mekke'nin arkasında, Kararit çevresinde halkın koyunlarını güden, evi olmadığı için amcasının evinde kalan, hayatında bir gün olsun eğitim imkânı bulamayan, âlimler ve filozoflar arasında gidip gelen bir diplomaya sahip olamayan, çölde yetişmesi, dünya ile irtibatının olmaması ve çobanlık yaparak büyüyen bir kimse olması [sebebiyle] dünya fikirler silsilesinde yer almasını sağlayacak sosyal bir sınıfa mensup olmayan bir yetime iner. Vahiy, dünyayı tanıyan ve fikrî ve felsefî açıdan yeni bir bilince sahip olan aydınlardan birine değil, ona iner.

Bundan daha önemli olan ikinci husus şudur: Sosyologlar şöyle demektedirler: Mekke'de doğan İslam, senin belirttiğin şu açıklama nedeniyledir: "Mekke'nin durumu değişti, üretimi değişti; koyun ve deve ekonomisi uluslar arası ticaret ekonomisine dönüştü; Mekke'nin koyun ve deve sahipleri, Doğu'dan Batı'ya giden büyük ticaret kervancıları oldular. Bundan dolayı Mekke'nin durumu değişti, şartları değişti ve Mekke, yeni bir fikrî hareketi kabule hazır hale geldi. [Çünkü] kapalı toplum, İslam'ı geliştiremeyen ve kabul edemeyen bir toplum idi. Evet, bu, doğru bir sosyoloji kanunudur ve bütün toplumlar için geçerlidir. Ama İslam'da bunun tersinedir. Çünkü bu sosyolog, toplumun fikrî bakımdan değişmesi için önce sosyal ve ekonomik bakımdan değişmesi gerekir şeklindeki bu di-

ğer toplumlar için geçerli olan doğru sosyoloji kanununun [o zamanın Medine'si için geçerli olmadığını] bilmez. Siz, Cidde'ye 40 yıl önce gelenlerin oraya şimdi girdiklerinde Arabistan halkının tamamen değiştiğini görürler. Niçin? Çünkü Cidde bambaşka olmuştur. Cidde daha önce dağların arkasında bir kale idi; şimdi ise uluslar arası bir liman olmuştur. Evet, insanları da değişirler. Bu şehre 30 yıl sonra gidin; kesinlikle şehir halkını daha farklı görürsünüz. Çünkü bu şehirde meydana gelen yoğun ekonomik değişiklikler yoluyla insanları da değişirler. Bunu kabul ediyoruz. Mekke de ticarî, ekonomik ve sosyal bir değişim yaşar, dolayısıyla fikrî bir değişime uğrar. Onların kabile hayatlarıyla uyumlu olan geleneksel eski din, onların ilkel, bedevî ve kapalı olan yaşamlarıyla uyumlu olan putperestlik dini, işlerine yaramaz. Ticarî, hareketli, açık ve ileri bir din isterler; bunun üzerine de İslam gelir. Öyleyse Mekke'de İslam'ın doğuşunu ve gelişmesini sağlayan şey, sosyal ve ekonomik alt yapıdır. Doğrudur; çünkü sosyolojisi doğrudur ama İslam bilimi doğru değildir. İslam'ın bunun aksine solcu olduğunu görüyoruz. Niçin? Çünkü açık, İran'ı ve Roma'yı tanıyan, putperestlik karşıtı aydın sınıfı ve uluslar arası tüccarları olan, bütün dünya ile Yahudilik, Hıristiyanlık ve Zerdüştlük ile tanışan Mekke toplumunda İslam, 13 yıl boyunca taşa değen matkap gibi bir adım yol alamaz; fakat Yesrib'in kapalı, durağan ve geri kabile toplumuna (yani şu iki kabilesi, birkaç koyunu, birkaç bahçesi olan ve çiftçilikle uğraşan Medine toplumuna) girdiğinde daha girdiği ilk yıldan itibaren sadece Medine'ye nüfuz etmekle ve orayı etkisi altına almakla kalmaz, aynı zamanda dünyayı tehdit eden bir güce dönüşür. Bu, vahyin anlamıdır. Meselenin olağanüstü olmasının, bilim ötesi olmasının, sosyolojik analize elverişli olmamasının manası budur. Bir şehirli ve medeni insan dini olarak İslam (bunlar, sosyolojinin İslam'a yamadığı terimlerdir; bunları Müslümanlar değil, sosyologlar söylemektedir), pazar, ticaret, şehirlilik ve medeniyet kurmayla uyumlu bir dindir. Bu İslam'ın Mekke'yi üs edinmesi, daha ilk yılda Mekke'de gelişmesi, daha ilk yılda Mekkelilerin bir susuz gibi İslam'ı yudumlamaları, insanlığı

İslam'a davet etmeleri ve Mekke'nin İslam'ın daimi üssü olması, İslam Peygamberinin dünya dinlerine ve zorba iktidarlarına saldıracağı üssü olması gerekirdi. Fakat Mekke'nin 13 yıllık işlevi, Muhammed'e ve ashabına işkence etmekten ibaret oluyor. O zaman Medine, dünyayı tanımayan, bir tek aydın insanı olmayan, bir tane yazı yazmasını bilen ferdi bulunmayan kapalı ve durgun bir şehirdi. [İşte böyle bir şehir Müslümanların güçlü üssü haline geliyor.] Peygamber buraya geldiğinde kâtip olarak bir Yahudi'yi istihdam ediyor. [Çünkü] burada yazı yazmasını bilen hiç kimse yoktu. Burada yazı yazabilen bir tek kişi bile yokken Mekke'de 7 ila 17 arasında kişi vardı. Müslümanlar arasında durum böyledir. Zenginleri, Medine etrafında birkaç hurma ağacı bulunan kimselerden ibarettir. Müslümanlar, Ebubekir gibi Kureyş eşrafından ve zenginlerinden biri olan bir adama iş veremezler; o da gidip bir Yahudi'nin yanında çalışmaya mecbur kalır. Hazreti Ali'nin hayatı da böyledir. Çünkü Medineli Müslümanların kendileri ekonomik bakımdan Bedir Savaşında sadece bir tek atları olacak derecede geri kalmış ve fakir idiler. Koca Medine'nin beş yıl sonra bile Hendek Savaşında hendek kazmak için kullanacakları kazma ve kürekleri yoktu. Gidip Kureyzaoğulları Yahudilerinden ödünç aldılar. Böylesine donuk bir şehirde, bir nüsha kitabı bile bulunmayan,[29] dünyadan uzak ve geri kalmış bir köyde, bir Tevrat nüshası dahi olmayan, hiçbir zaman içine dışarıdan bir adam gelmemiş, üretimi hiç değişmemiş, hayat eskisi gibi devam eden, dışarıdan yeni hiçbir ekonomik, sosyal, siyasal, dinî veya kültürel akım girmemiş, birkaç kuyu ve otlaktan başka bir şeyi olmayan, sürekli aynı şekilde yaşayan ve sosyolojik bakımdan hiçbir sarsıntı ve değişim geçirmemiş iki bedevi kabilesi bulunan böyle bir şehirde, İbn Hişam'ın Siret'inin naklettiğine göre, İslam'ın çaldığı her kapı yüzüne açılıyor. İslam'ın Mekke'de meydana gelen sosyal ve ekonomik değişikliklerin ürünü olduğunu söyleyen bilimin aksine,

[29] Sadece buraya 300 kilometre uzaklıktaki Hayber'de bir Tevrat nüshası vardı. Medine çevresindeki Yahudi kabileleri olan Beni Kureyza, Beni Kaynuka ve Beni Nadir'in hayatının içinde bir Tevrat nüshası yoktu.

durumun Mekke'de hiç de [böyle] olmadığını görüyoruz. Çünkü İslam Peygamberi, görevlendirilmeden önce putlara saldıran o birkaç kişi arasında bulunmaması şöyle dursun, onlarla ilişkisi de yoktu. Aslında o sınıfın değil, başka bir sınıfın üyesi idi. Hatta Mekke'de tamamen bile büyümemişti; beş yıl çölde yaşamış, sonra 20-25 yaşına kadar çölde deve gütmüş, daha sonra da birkaç defa ticaret kafilesiyle dışarı çıkmıştı. Bundan dolayı çocukluğunu, gençliğini şehirden, şehrin fikrî hareket ve dalgalarından, uluslar arası temaslardan ve kültürel kabul ve eğitimden uzakta geçirmiştir. Sonra İslam'ın, ilmî bakımdan yeni hareketi, yeni düşünceyi, yeni dini, yeni devrimi kabule hazır ve muhtaç olan Mekke'de ezildiğini görüyoruz. Daha sonra burası kılıç zoruyla fethedilir ama bunlar Peygamberden sonra [Mekke'de] yeniden isyan düşüncesine kapılırlar. Bu durum, İslam'ın henüz onların beyinlerine tam olarak girmediğini [gösterir]. Fakat İslam, kabile toplumunun bugün bizim sahip olduğumuz bütün bilim ve analizlerle aslında yeni inkılâp hareketini, yeni düşünceyi ve eski dine ve geleneğe karşı bir hareketi kabule hazır olmayan bedevi, donuk ve geri kalmış Medine'sinde tıpkı denize kavuşan bir ırmak gibi yavaşça kendi beşiğine, hicret şehri Medine'sine girer.

Burada Hz. Peygamberin Medine'ye girişiyle ilgili çok güzel bir hikâye vardır. Hz. Peygamber Mekke'den Medine'ye doğru giderken birkaç gün Kuba'da kaldı. Büyük fedakârlık öyküsünü duyduğunuz için tekrara gerek duymadığım Hz. Ali, Peygamberin geceleyin düşmanlarının elinden kurtulabilmesi için onun yatağında uyur. Sabahleyin Peygamberi öldürmek için akın ettiklerinde ansızın Ali kalkar ve "Peygamber nerede?" derler. Ali şöyle der: Peygamberi bana mı teslim ettiniz ki şimdi benden istiyorsunuz? Onlar birden elleri boş kalırlar. Hz. Ali'nin, Peygamberin bazı kişilerle olan hesap kitap işlerini halletmesi ve ondan sonra gelmesi kararlaştırılmıştı. Peygamber ve Ebubekir, develerine binmiş, geliyorlardı. Gündüzleri gölgede uyuyorlar, geceleri sapa yola girerek hareket ediyorlardı. Ali Mekke'de yalnız kalmıştı. O en son muhacirdir. Çünkü Peygamber, Mekke'den Medine'ye hicret eden son kimse

idi. Müslümanlar daha önce kenardan köşeden tek tek [Medine'ye] geldiler, Peygamber ise en son geldi. Ali aniden Mekke'de yalnız kaldı. Hicret etmek istiyordu ama binecek ne bir atı ne bir katırı vardı. Bu büyük hicreti tek başına yaya olarak gerçekleştirdi. İnsan, Ali'yi o yaşta (o zamanlar yaklaşık 22, 23 veya 24 yaşında olmalı) kılıcı kınında, yaya ve başı önünde ve düşünceye dalmış olarak tasavvur ettiğinde o, bizim bugün uçakla kat ettiğimiz çölden geçiyor ve büyük risaletini başlattığı şehre giriyor. [Hayretler içinde kalıyoruz.] Her halükârda Kuba'da Peygambere yetişiyor ve Peygamberden önce Medine'ye giriyor. Bunun sebebi bana göre Peygamberin şöyle bir ilginç düşünüş tarzının olmasıdır: Önceki ilkel sade hayatında da düzenli, dikkatli ve basiretli davranıyor ve ilginç bir şekilde inceleme yapıyordu. Dün akşam dostlara şunu arz ettim: Bu Mescid-i Nebi, dikkat ederseniz, Peygamberin hayatının özelliklerinden biridir. Peygamberin tüm hayatı, buradaki etrafı kerpiç duvarla örülmüş ve duvarlarına ailesine ait birkaç oda eklenmiş olan 2000 metrelik yerden ibaretti. İbn Hişam, Siret'inde odaların hurma kütüklerinden yapıldığını, üzerlerinin hurma yapraklarıyla örtüldüğünü, bir parça deri alınıp çuval gibi yerleştirildiğini, içine hurma yaprakları doldurulduğunu bunun da Peygamberin yatağı olduğunu yazmaktadır. Ama evlerin önü de ön kısmının sütunları Peygamberin koyduğu ilk sütunların yerinde olan Mescidin bir kısmını kapatıyordu. O birkaç sütun da hurma ağacı kütüğünden ibaretti ve burada başka bir şey yoktu. Peygamber, bir insanın en sade hayatı olan bu sade ve özlü hayatta uluslar arası bir kurumun başkanıymış gibi düzenli ve itinalı hareket ediyordu. Bütün saatleri bölünmüş, tüm hareket ve davranışları önceden planlanmış, tüm ailevî, siyasî, sosyal, askerî ve dinî görevleri kendi özel konumlarında belirlenmiştir. Bu hareme vardığınızda kabre bitişik "Koruma Sütunu" yazılı bir sütunun bulunduğunu görürsünüz. Burası Peygamberin koruması idi. Bir kişi Peygamberin muhafızı olarak terör yapılmaması için geceleri orada uyuyormuş. Oranın yanında teheccüd sütunu vardır. Yani Peygamber orada namaz kılmak ya da tefekküre dalmak istediğin-

de artık kadınlar onunla konuşmak için, arkadaşları onun yanında oturmak için, ashabı ona bir şey sormak için, daha başka kimseler ona sıkıntı vermek için gelmezdi [Orada teheccüd namazı kılıyordu]. Bundan dolayı Peygamber, bu sütunun yanı dışında bir yerde teheccüd namazı kılmazdı. Geceleri gördüğü için teheccüd namazı kılmak maksadıyla sütunun kenarına gelirse ailesini oluşturan Hz. Fatma ve Ayşe gibi kadınlar iki metre ötesinde uyurlardı. Onlar için sıkıntı olabilir. Suffe Ashabı o kenardadır; belki onlar için sıkıntı olabilir. Geceleri herkes uyurken gizlice çıkar, Mescidin arkasında, oraya bitişik ve hâlâ mevcut olan bir odada teheccüd namazı kılardı. Gece yarısı teheccüdleri o odaya mahsustur; normal zamanların teheccüdleri bu teheccüd sütunu kenarında kılınır. Peygamber, dışarıdan Medine'ye gelen yabancı elçiler, kabile reisleri ve heyetler ile görüşmek, anlaşma yapmak, araştırma yapmak ve onları davet etmek istediğinde (nerede olursa olsun, eve buyurun, şuraya, buraya, yukarıya, aşağıya oturun diye bir şey olmaz) özel bir sütunun kenarına oturur ve onları kabul ederdi. Bu sütunun şimdiki adı "Heyetler Sütunu"dur. Yabancı heyetler ve delegeler geldiklerinde o sütunun kenarına oturuyorlardı. Her sütunun yanına oturan, kalkmak ve konuşmak isteyen bir grup, gerektiğinde konuşmak için kalkmıyor, bilakis Mescid sütununun bir parçası olmayan, fakat Peygamberin her davranışının özel bir noktası, hususi bir yeri olması gerektiği için dışarıdan getirilmiş olan bir çubuğu yere saplıyorlardı. Bu, Peygamberin sohbet edeceği yeri belirtmek için konulan bir işaretti. Ya sütunun kenarına oturarak ya da sütuna yaslanarak sohbet ediyorlardı. Sonra cemaat artınca yine özel bir yer belirlediler ve yeri şimdi de duran bir minber yaptılar.

Peygamberin özel hayatında her davranışının değiştirilmesi imkânsız bir temele dayanması şeklinde bir düzen ve dikkatin bulunduğunu görüyoruz. Bu, Peygamberin şahsının bu koca tabiatın hadiselerinden biri, bu yaratılışın alametlerinden biri olduğunu gösterir. Tıpkı kimya kanunlarının, fizik kanunlarının, astronomi kanunlarının sabit ve değişmez olması gibi, Peygamberin davranış,

hareket ve konuşma kanunları da bu genel yaratılış kanununa tabidir. Medine'ye girdiğinde böyle değildir; halk onu karşıladığı için böyle geliyor. Ben mümkün olursa Peygamberin Kuba'dan Mescidiharam'a varıncaya kadar Medine'ye girişini sizlere anlatmak istiyorum. Size başka bir örnek olarak Peygamberin Kuba'da kalışını anlatacağım (Şu gördüğünüz Kuba Mescidi). Oradan Medine'ye yol yoktur ama bir anlatıma göre dört-beş gün kalıyor. Bana göre daha fazla. Çünkü Hz. Peygamber binekle gelirken Hz. Ali yaya geliyor ve Kuba'da birbirlerine kavuşuyorlar. Bundan dolayı Peygamber, Kuba'da dört gün kalmış olamaz; belki 14 günden fazladır.

Birkaç gün, bir hafta veya iki hafta, fark etmez; niçin belli bir süre kendisine gelip hicret ettiği, daha önce anlaşma yaptığı Medine'nin girişinde kalıyor ve şehre girmiyor? Çünkü yine o düzen vardır. Peygamberin şehre girmesi [de] her davranışı gibi gelecek için bir sünnettir ve İslam için özel anlam taşır. Girmek [isteselerdi] daha önce orayı incelemeleri gerekirdi: Medine'nin içinde bulunan aileler kimlerden oluşur? Medine'deki aileler hangi şahsiyetlere aittir? Bu şahsiyetlerden her birinin nasıl bir geçmişi vardır? Şehirde nasıl bir imajları vardır; güçleri, kudretleri nedir? Halk bunlara nasıl bakmaktadır? Halk nerede yaşar, eşrafın evleri nerdedir? Bu seçkinlerden her biri nasıl bir ahlakî ve sosyal durumdadır? Peygamberin seçkinlerin yaşadığı her iyi yere girmesi doğru olamaz. Peygamberin Medine'ye girişini mütalaa etmek için bir süre lazımdır; bu süreyi Kuba'da geçiriyor. Peygamberin Medine'ye girmeden önce orayı incelemek ve şehrin durumu hakkında rapor hazırlamak için gönderdiği adamlardan biri Hz. Ali'dir. Bu şehirde Gamame Mescidinin yanında Ali Mescidi adını taşıyan ve Mescid-i Nebevi'den önce yapılmış olan bir mescit vardır. Niçin? Hz. Ali'nin Peygamber Medine'ye girmeden önce şehre girişi araştırmak için kaldığı dönemde orada namaz kılmıştır ve günümüzde onun hatırasına bu mescit yapılmıştır. Ali Mescidi hâlâ mevcuttur ve bana göre orayı ziyaret etmek vaciptir. Bu dönemde, Peygamberin ve Hz. Ali'nin Kuba'da bulunduğu gecelerde Hz. Ali,

bir evde (doğrusu, Kuba, şehrin dışında bulunan küçük bir yayla yeriydi ve birkaç gün sonra herkes her yeri öğreniyordu) bir kadının sahipsiz ve kocasız olduğunu görüyor ve onu tanıdığı [için] bu evde [yalnız] olduğunu biliyor. Hz. Emir'in kâh Peygamberi gözetlemek için kâh tefekkür için dolaştığı gecelerde bir gencin orayı burayı gözetlediğini ve korkuyla bu evin kenarına geldiğini, kapıyı çalıp bu kadınla konuştuğunu ve ona bir şey verdiğini görüyor. Karanlık olduğu için durum tam olarak görünmüyordu. Hz. Ali şüpheleniyor ve bazı tarihçilerin dediğine göre hemen öfkeleniyor. Olay iki-üç gece aynı şekilde tekrarlanıyor. Hz. Ali gidip eve giriyor ve kadına durumu soruyor: "Sen burada tek başına yaşayan, erkeği olmayan bir kadınsın. Bu adam kim ve gece yarılarında buraya gizlice gelip kapı ardından sana bir şey verdikten sonra geri dönerek ne yapıyor?" Diyor ki: Bu filanca kişi, Peygamberin ashabından ve Medineli gençlerden biridir. (Peygamberi ve İslam'ı karşılayan öncü kuvvetler Medineli gençlerden oluşuyordu. Bunlar Medine'de iyi davranışlı sempatik kimselerdi.) Şu filanca benim evde kimsesiz olduğumu bildiği için gidip kavimlerinin, kabilelerinin, akrabalarının evlerine giriyor, gizlice, bizim deyişimizle bir hırsız gibi onların tahta putlarını alıp buraya getiriyor, parçalıyor ve bana diyor ki: Al bunlarla mutfakta ateş yak, çünkü sen kimsesiz bir kadınsın ve oduna ihtiyacın var. Onun geceleri yaptığı iş bundan ibarettir. Medine'de herkes dünyayı değiştiren bu devrimci hareketi bir şekilde karşılıyordu. Bu toprakların her karışı, bu aniden doğan büyük devrimin hatırasını taşımaktadır. Bunlar hiçbir bilimsel, sosyolojik ve antropolojik ölçüye uymaz. Medine, hicret ve vahiy şehridir. Gelecekte bu konuyla ilgili olarak daha çok konuşabilmeyi ümit ediyorum.

Hicretin Mantıksal Sonucu: Medeniyet

Bu görevi hem burada hem de döndüklerinde İran'da yerine getirmeleri gerekir. Bu görev, hacca gelen insanların içinde bir ihtiyaç oluşturmaktan ibarettir. Hangi ihtiyaç? Allah'ın evini veya Medine'de Harem-i Şerif'i ziyarete gelen hacıların ihtiyaçlarını incelersek birinci derecede yeme, içme, uyuma, dinlenme yani iyi meyveden, iyi yemekten ve huzurdan ibaret olduğunu görürüz. Bunları isterler; elbette bunlar temel ihtiyaçlardır. Hacılarda görülen ikinci tür ihtiyaç manevi ihtiyaçtır. Manevi ihtiyaç, hacının etkilenmeye ve ağlamaya duyduğu ihtiyaçtır. İranlı hacının -bunları tanıyorum, diğerleriyle işim yok- kervanlardan, kafile başkanlarından ve din adamlarından sürekli istediği, bu iki tür ihtiyaçtır.

Buraya niçin geldiklerini bilen kimselerin, İran'da bu nimeti bulamadıkları için bu ziyarete muvaffak olanların üçüncü bir ihtiyaçlarının olduğunu düşünüyorum. Öyle ki hacı, kervanda, Mekke veya Medine'de, her halükârda bütün sorumluların karşısında tıpkı yemek, ziyaret, dua, mersiye ve musibet istemesi gibi aynı zamanda üçüncü bir şeyi daha istemelidir. Kaldı ki bana göre istenmesi gereken ilk şey budur. O da şudur: Buraya niçin geldik, ne yapmamız gerekiyor, yapmamızı istediğiniz bu işleri niçin yapıyoruz? Kafile başkanlarının bize cevap vermesi gerekir. Bizi iki Hareme götürüp getirmekten sorumlu olan kimselerin niçin geldik, ne yapmalıyız ve yapmakla yükümlü olduğumuz tören ve ibadetlerin anlamı nedir gibi soruları cevaplamaları gerekir. Eğer bu soruları cevaplayamıyorsan bu sorumluluğu kabul etmemen gerekir. Eğer bu bir ihtiyaçsa onun mutlaka bir cevabı da vardır. Önce bir ihtiyaç meydana getirmek, sonra ona bir cevap oluşturmak gerekir. Son yıllarda yemek, elbise ve cennet istediklerinde şimdi bunları geçmişe oranla daha iyi elde edebilen ve ağlama, dua ve ziyaret istediklerinde bu ihtiyaçlarını en yüksek düzeyde giderebilen hacılarımız, eğer portakal ve ziyaretname üzerinde gösterdikleri ciddiyetin aynısını ziyaret ettikleri insanları tanıma ve uyguladıkları törenleri tanıma yolunda gösterselerdi şimdiye kadar bu ihti-

yaçları da giderilmiş olurdu. Ama maalesef bu tamamen gündemden çıkarılmış bir meseledir.

Bana göre İslam dini, Şia, Ehlisünnet, Malikilik, Hanefilik, Şafiilik ve Caferilik mezhepleri şeklinde bölünemez. Benim düşünceme göre İslam dini, biri geri, sapık, donuk ve kapalı mezhep, diğeri doğru, açık, ileri ve aydın İslam olmak üzere iki mezhebe ayrılabilir. İslam'da sadece bu iki mezhep vardır; üçüncüsü yoktur. Bir din hak ise ilerlemeci, mantıklı ve aydın olduğu için haktır. Eğer bir din batıl ise, taraftarlarının ve müntesiplerinin bu dünya hayatında geri kalmışlık, zillet, cehalet, yoksulluk ve alçaklık içine düşmeleri sebebiyle batıldır. Dolayısıyla bunlar birer isimdirler ve ismin de hiçbir kıymeti yoktur.

Eğer Şia, İslam'ın ilk hakikat anlayışı ise ve Ali'ye beslenen sevgi, ilk dönem İslam'ının gerçek ve temel hareketine duyulan sevgi ise o zaman Şia'nın, takipçilerine üstünlük sağlayan ilerici, aydın ve yapıcı İslam olması gerekir. Fakat eğer takipçilerini zillet ve cehalet içinde bırakan bir Şia'ya sahip isek o zaman o, ismen Şia ama gerçekte İslam tarihinde ortaya çıkmış en geri mezheptir.

Dolayısıyla İslam'da iki mezhep vardır. Bu iki mezhep ne zaman başlamıştır? Bana göre bu iki kanat Peygamber zamanından beri belirgindi. Bizzat savaş sahnesinde, hatta Peygamberin komuta ettiği ve zafer kazanılan Bedir meydanında iki İslam'ın kendini dışa vurduğunu görmekteyiz. Bu iki İslam anlayışı Bedir'de, hicretin ikinci yılında da vardır. Bu iki İslam anlayışı ve İslam düşüncesi, o andan itibaren başlar, ondan sonra gruplara ayrılır, daha sonra araları gittikçe açılır ve sonunda birbiriyle savaşan iki zıt kutup haline gelir. Bunlardan biri Bilal'in İslam'ı, diğeri Abdurrahman b. Avf'ın İslam'ıdır. Bu iki İslam kendisini Bedir'de tamamen göstermiştir. Bedir'e gidersek, başlangıçtaki bölünmesinden itibaren zihinlerimizde var olan bu iki İslam'ı tanıyacağız.

Bundan dolayı dün arz ettiğim gibi, ismen Şia olsak veya [resmen] filan mezhebe [inan]masak da İslam'ın en büyük şahsiyetine ve Ehlibeyte sevgi beslesek de kendi görevimizi belli etmeliyiz. Bunlar

bize doğru olarak açık bir anlam vermez. Çünkü gerçek İslam, Peygamberin ailesini tanımaktır, Peygamberin yolunu ve sünnetini tanımaktır ve Peygamber ailesinin tarihteki tutumunu tanımaktır ve onların ötekiler karşısında aldıkları safı [tanımaktır]. Bu safın, bu tutumun, bu düşünce tarzının tanınması, tanımadığımız isimlere sevgi beslemekle veya anlamadığımız törenleri icra etmekle değil, Şiîliğin manası ile olur.

Çökmüş, zihinlerimizde donmuş ve dua merasimlerine indirgenmiş olan İslam, bütün diğer dinlere, ilkel dinlere eşittir. İlerlemeci, hayatı aydınlatan, İslam toplumunun mevcut durumunu tanıtan, hayatı yaşanır kılan, topluma onur, iktidar, efendilik, düşünce özgürlüğü, ekonomik ve toplumsal bağımsızlık veren İslam ise başka bir İslam'dır. Bizim bu iki İslam arasındaki görevimizi belirlememiz gerekiyor. İsmen Şiî topluluk içinde dünyaya geldiğimiz için zihnimizin rahat edeceğini, iyilik ve doğruluk yoluna erişeceğimizi sanmayalım. Hangi İslam? Şiîlik de kendi içinde, geçmişte kötü yönetici ve âlimlerin oyuncağı olmuş donuk ve çökmüş Şiîlik ve Muhammed'in öz yolunun gerçek ve hakiki devamı olan devrimci, aydınlanmacı, ilerici, mantıklı ve insanî Şiîlik olmak üzere ikiye ayrılır. Bundan dolayı Şia olsak bile görev açık ve tamam olmayabilir. Hangi Şia? Müslüman olsak da görev açık olmayabilir. Hangi İslam? Hatta semavi kitabımız Kur'an olsa bile bu yeterli değildir. Hangi Kur'an? Çünkü Sıffin'de iki Kur'an olduğunu gördük. Her ikisi de bir nüsha idi: Birisi Amr bin As'ın mızraklarının ucuna takılan Kur'an, diğeri Ali'nin cephesinde bulunan Kur'an idi. Dolayısıyla hangi Kur'an'a inanıyorsun? Kur'an'ı nasıl anlıyorsun? Bu kitap ile ne yapmak istiyorsun? Bu konu, dua kitabını semavi kitap kabul edenler için değil, Kur'an'ı semavi kitap kabul eden kimseler için önemlidir.

İslam, hareket dinidir. Bu, sosyal ve insanî bilimler açısından İslam'ın en önemli sıfatıdır. Önceki gün arz ettiğim gibi, toplum genelde sınırlı bir kalede kaldığı zaman, belli bir yere bağlı kaldığı zaman çürür, bu toplumda düşünce durgunlaşır, duygu çöker, dünyagörüşü küçülür ve donar. Fakat aynı toplumun burçları ve

duvarları açık olursa o zaman insanlar balkonlardan ve yüksek yerlerden dünyayı görecek, çağlarının akımlarına tanık olacak ve şartları ve durumları fark edeceklerdir. [O zaman] toplum açılacaktır. Buna bağlı olarak iki tür toplum vardır. Açık toplum ve kapalı toplum. Toprağa bağımlı kapalı toplum ve dinamik toplum. Durağan toplum ve hareketli toplum. Geri toplum ve ileri toplum. Donuk düşünce ve değişen düşünce. Aynı şekilde İslam da iki çeşittir. Çünkü iki tür beyin vardır. İslam ancak düşüncede ve insanda var olur. İşte bundan dolayı Ali'nin İslam anlayışını anlamak için onun şahsına ihtiyacımız vardır. (Havadaki ve kitaptaki İslam'ın ne olduğu belli değildir.) İlk dönem Şiîliğindeki imama -şimdi anladığımız manada değil de ilk manasında- ihtiyaç duymamızın sebebi şudur: Bir düşünce biçimi olan İslam bir şahısta ete kemiğe bürünür ve böylece biz İslam'ın ne olduğunu anlarız. Ali: "Ben konuşan Kur'anım." diyor. Yani Kur'an savunucusu insan değil, Kur'an'ın yetiştirdiği insan. İkisi de Kur'an'dır. Zira Kur'an insanda somutlaşmakta ve ete kemiğe bürünmektedir. Biz Kur'anın ve İslam'ın gerçek yönünü bulabilmek için onun rehberliğine, şahitliğine ve örnekliğine muhtacız.

Dün arz ettiğim gibi iki tür insan toplumu vardır: Kapalı ve açık; donuk ve hareketli. Bu nedenle iki tür düşünce vardır: Donuk ve kapalı düşünce; hareketli ve açık düşünce. Dolayısıyla sadece düşünceye yerleşen İslam eğer donuk toplumun düşüncesine yerleşirse o donuk İslam olur. Mantıklı, açık ve aydınlık bir düşünceye yerleşirse mantıklı, değişimci, açık ve yüceltici İslam olur.

Bana göre kendi uzmanlık alanım açısından İslam'ın en büyük mucizelerinden, en büyük insani mucizelerinden biri, onun hareket ilkesini en temel ilke olarak almasıdır. En temel ilke nedir? Tevhidin en temel ilkesi harekettir. İslam'da en temel toplum ilkesi harekettir. İslam'da sosyal hayatın ve siyasal ilişkilerin en temel ilkesi de yine harekettir. Hareket, ibadetin de en temel ilkesidir. İslam'da bizim sakin hareketimiz ve durağan eylemimiz yoktur. Nurani Bey: İslam'ın ruhbanlığı hacdır, diyor. (Bu, çok değerli bir ifadedir.) Ruhbanlık, sosyal hayattan uzaklaşmak, bir dağ mağara-

sına gitmek, bir sığınakta yalnız kalmak, [bu şekilde] Allah'ın velilerine ulaşmak, aynı zamanda çürümek demektir. İslam'da böyle bir rahip tipi yoktur. Allah'ın evliyası da olsa böyle birinin beyni çürümüştür. İslam'ın ruhbanlığı hacdır. Bir rivayette şöyle buyrulur: "Her dinin bir ruhbanlığı vardır; bu dinin ruhbanlığı da cihattır." İslam dininin ruhbanlığı cihattır. Cihat ve haccın, durgunluk şeklindeki ruhbanlığın aksine birer hareket olduğunu görüyoruz. Yani bütün hayatı bir mağarada bir dağ yarığında geçirmek, orada durmak, yaşamak, kalmak, çürümek ve ölmek, sadece bu pîre tapanların daha sonra ziyaretgâh olması için üzerine kabir yapılmasına yarar. O zaman en büyük mübalağa şudur: Adı ruhbanlık olan ve bütün dinlerde bulunan inziva, köşeye çekilme, durgunluk, donukluk ve ferdî ibadeti [İslam'a da nispet edelim; hâlbuki] İslam'daki [ruhbanlık], cihattan, hacdan ve dahası sosyal davranıştan ibarettir. Eğer Müslüman birey hayattan uzaklaşmak istiyorsa bir dağa gitmesine gerek yoktur, onun toplumun içine gelmesi gerekir; kendisini mağarada ibadete vakfetmesine gerek yoktur, kendisini halk için feda etmelidir. İşte bu, İslam'ın ruhbanlığıdır; hareketli, yapıcı ve aydınlatıcı bir ruhbanlık.

Birkaç yıl önce "İrşad Kurumu" benden hicret hakkında bir makale yazmamı istemişti. Aniden benim için çok ilginç olan bir keşfe ulaştım. Bu, benim diğer düğümleri çözebilmemin anahtarı olan bir keşif sebebi olduğu için ilginçti. İçinden binlerce yeni düşünce doğan bir keşif. Ben Peygamberin hayatından sadece hicretten vefatına kadar olan dönemi yazacaktım. Benim zihnimde de hicret, Hz. Peygamberin [risaletin] 13. yılında Mekke'den Medine'ye göçü şeklinde yer etmişti. Ben hicretten (benim zihnimdeki hicret, Peygamberin ve muhacirlerin Mekke'den Medine'ye göç etmesi anlamında idi) bahseden her ayeti incelemek ve yazım için malzeme toplamak üzere Kur'an'a müracaat etmek istiyordum. Bir anda hicret sözcüğünün Kur'an'da bir tarihsel olayı veya Peygamberin şahsında gerçekleşen bir hadiseyi anlatan bir sözcük olmadığını fark ettim (İşte meselenin özü burada olduğu için buraya dikkat etmenizi isteyeceğim).

Kur'an hicretten söz ettiğinde bizim zihnimizde olanın aksine İslam tarihindeki ve Peygamberin şahsındaki özel bir olayı kast etmez; bilakis o, namaz gibi bir hüküm, cihat gibi bir emir, hac gibi bir pratik hüküm ve bütün dönemlerdeki tüm insanlara yönelik bir hitaptır. Yani Peygamberin yaşamındaki bir olayı nakletmekten ve Peygamberle birlikte Mekke'den Medine'ye gelen insanlar hakkında söz etmekten ibaret olmayıp daha doğrusu İslam'da bir esastır. Burada birden yeni bir hususu fark ediyoruz. Arz ettiğim bu meselede aksi oldu; yani Kur'an'ın metninden hicretin tarihî bir olay olmadığını, Peygamberin ve ashabının hayatını anlatmak olmadığını, aksine insanla ilgili genel bir ilke olduğunu anladım. Hangi insan? Müslüman olan her insan için.[30] Bir rivayet ya da bir anı değildir. Bir hükümdür, bir ilkedir, genel bir beşerî emirdir. Bu

[30] İran'daki bir talihsizliğimiz şudur: Bir aydın, İslam'ı yedi, sekiz ve dokuz yaşına kadar mahallesinin aynı molla bacısından, mollalarından, annesinden, büyük bibisinden, amcakızı halasından öğrenir. Mahallesinin mersiyecisi ve mevlithanından bundan daha fazlasını öğrense de İslamî tahsili, İslamî bilgisi ve İslamî öğrenimi bu derecededir. Sonra okula gider; birinci sınıf, ikinci sınıf, üçüncü sınıf, dördüncü sınıf derken ilkokulu [geçer], liseye [başlar], sonra üniversiteye gider. Üniversitede zamanının en ilmî bilgilerini 20. yüzyıl seviyesinde öğrenir, doktor olur; en son fizyoloji, sinir bilim, beyin bilim, kan bilim ve insan bilim keşiflerini 20. yüzyıldaki uluslar arası düzeyde öğrenir; sosyolog olur, 20. yüzyılın en son antropoloji teorilerini öğrenir; fizikçi olur, tüm astronomi ve tabiat kanunlarını Einshteine ve Max Planc seviyesinde öğrenir. Dini nedir? Dini hâlâ o molla bacının öğrettiği dindir. Fizik lisansı veya doktorası yapan beyefendinin fizik hakkındaki bilgileri Max Planc seviyesindedir ama İslam hakkındaki bilgisi molla bacı düzeyindedir. Sonra kalkıp şöyle der: İslam, bilimle uyuşmaz. Evet, doğru söylüyor. Çünkü bu molla bacı Einshteine ile uyuşmaz. Sen din öğrenimini fizik, fizyoloji, sosyoloji ve tarih öğrenimin ile aynı seviyeye getirdin mi ki birbiriyle mukayese ediyorsun ve [uyuşmadıklarını] söylüyorsun? Sen neyi ne ile mukayese ediyorsun? Senin öğretmenin dinî bakımdan şöyle biriydi: Onu üç saatliğine eve getirirsen bir tümen veriyordun. O, bir şeyin...* altına vuruyor, bir ses çıkarıyor, bir ağlıyor ve tamam! Sen kalkıp bu dini Max Planc'ın teorileriyle mukayese ediyorsun. Sonra bir işe yaramadığını görüyor, uzağa atıyorsun, sonunda İslam'ın çağdaş bilimle uyuşmadığını söylüyorsun. Eğer zerre kadar şuurun varsa o İslam'ı sokağa atarsın. O [İslam] senin çocukluk, küçüklük dönemine aittir. Öğrencinin bu İslam'ı lise birinci sınıfa kadar zor kullandığını görürüz. Lise ikiye geçince homurdanmaya başlar, [lise üçte] esaslarını

konuyu bu şekilde ele alınca hicretin önemini daha iyi anladım. Niçin İslam hicrete, Kur'an ve Peygamberin şahsî hicret eylemine (yani bir yerden başka bir yere taşınmaya) ya da beş çeşit olduğunu söyleyeceğim diğer hicret türlerine dayanıyor? Tarihi anladım,

terk eder, dilinin ucuyla "Elbette benim bazı inançlarım var ve ..." der, dördüncü sınıfta bu da devam etmez, kulağından atar, beşinci ve altıncı sınıfta her şey biter. [Dinini] utanma, âdet ve telkin zoruyla fakültenin ilk yılına kadar sürdüren kimse de ikinci sınıfta bitirir. Fakülteden mezun olan kimse dinden de arınmış olur. Niçin? Çünkü mantıklıdır. Çünkü arınması gerekir. Çünkü artık arınacak ne kalmıştır ki? Kesinlikle o, biraz bilinçleninceye, düşünce geliştirinceye kadar sadece kıssa ve ...* ve hurafelerle dolu olmakla kalmayan, hatta onlardan başka bir şey olmayan çocukluk dönemi İslam'ını [kaldırıp atar]. Evet, bu İslam bilgisi, üniversite düzeyindeki öğrenimlerle rekabet edemez ve onlara karşı direnemez. Yüksek dinî tahsil gören kimseler, Avrupa ve Amerika'ya gidip yüksek üniversite düzeyinde çağdaş öğrenim gördüklerinde niçin daha sonra dinleri daha da güçlenir ve olgunlaşır? Dini hakkında yüksek düzeyde eğitim almış bir kimse Avrupa'ya gitse bile dinini hiçbir zaman terk etmez.

Ben ilk öğretmen okulunda idim. (Bilmiyorum, bilginiz var mı, yok mu?) Birinci basamağı liselerde okuyorlardı. Dördüncü sınıftan itibaren ikinci basamağı okumak için iki yıl ilk öğretmenlik okuluna geliyorlardı. Beşinci yıl lise öğretmeni oluyorlardı. 15 yıl önce biz öğretmen okulundayken Meşhed'de Sebzivar ve Gonabad gibi şehirlerden Meşhed Öğretmen Okuluna gelmiş olan bazı arkadaşları görüyordum. [Onlardan biri], gömleğinin, paltosunun astarına 50-60 tane dua, nazarlık, muska, kilit bağlayan ve cin yakalayan türünden şeyler asmıştı. (Bütün afetleri gidermek üzere hazırlanmış.) Üçüncü, dördüncü ayda çocuklar anlamadan yavaş yavaş astarı söküyordu. Dinin artık kalktığını anlıyorduk. Bibisinin, babasının astığı bu muskaları yavaş yavaş [parçalıyor. Çünkü] bunlara olan inancını artık kaybetmiştir. Ona dünyanın yuvarlak olduğu, güneşin de dünya etrafında döndüğü söylenmişti. Şimdi bakıyor, görüyor ve anlıyor ki tam tersine aslında güneşin etrafında dönen dünyadır. Birden dinin yıkıldığını görüyor. Ona bütün dünyanın öküzün boynuzu üzerinde, öküzün balık üzerinde, balığın da denizin içinde olduğu, onun her zaman sarsıldığı ve deprem olduğu söylenmişti. Ama öğretmen okulunun ilk kitabında depremin, yeryüzünün iç etkenlerinin etkisiyle meydana geldiği yazılıdır. Birden astarına yapıştırılan bu İslam dininin batıl olduğunu anlar. Yavaşça abasını açıyor, duaları ufalıyor ve atıyordu. İkinci ve üçüncü aydan sonra aydınlanıyor, dördüncü ay dinsiz olarak görünüyor, beşinci ay geçmişte edindiği düğüm üzerine fasık olarak ortaya çıkıyordu. Bu beyin dini, Gonabad ve Sebzivar'dan. Bu beyin dini, Gonabad ve Sebzivar'dan Meşhed'e kadar varamıyor. Çünkü aslında gelmemesi gerekiyordu. Ben

Kur'an'dan aldığım bu düşünceye dayanarak tarih felsefesinden bir mana payım oldu, bir tarih felsefesi keşfi benim için aydınlığa kavuştu. Burada fazla açıklama ve yorum fırsatım olmadığı için o, çok özet bir şekilde şöyledir:

İran'da iken dinsiz, hatta dindarlara karşı kompleksli ve aslında serseri ve laubali tipte olan kimselerin, (ilk tecrübelerimin aksine) Avrupa'ya gittiklerinde dindar olduklarını tecrübe ettim. Avrupa'da birden bu Avrupalının, Meşhed'de ve Tahran'da beyinlerine hava dolunca din dillerinden düşen bizlerin [aksine] dindar olduğu gerçeğiyle karşılaşır. Bu, insanı birden şok eder. [Dine aykırı] ve dört temel eylemden ibaret gördüğümüz o Avrupa ilmini okuduğumuzda biz dinsiz oluyoruz ama Avrupa'ya gittiğimizde 17., 18., 19. ve 20. yüzyıl çağdaş biliminin en büyük temsilcilerinin, en büyük mucitlerinin ve en büyük kâşiflerinin dindar olduklarını görüyorduk. Avrupalıların ifadesiyle fiziğin tanrısı olan Einstein gibi bir adam, Max Planc gibi bir adam, birer dinî uzmanlar üyesidir. Einstein diyor ki: "Dinî duygusu olmayanın bilimsel bilgisi olamaz." Yine diyor ki: Benim dinî taassubum, İngiltere'deki Lanquachair köylülerininkinden daha fazladır." Diyor ki: "Allah'ın yüceliği karşısında hayrete kapılmayan kimse, fizik ilminin ruhunu kavrayamaz." Yine der ki: "Dinî ve irfanî duygu, bilimsel araştırmaların ana kandilidir. Bu cümleler Einstein'a aittir. Einstein bile Max Planc gibi bir adamın kitabına önsöz yazmak istediğinde şöyle diyor: "Sizin benden Max Planc'ın kitabına önsöz yazmamı istemeniz, tıpkı bize güneşi mumla göster demenize benzer." İşte bu Max Planc'tır. Bu adam şöyle diyor: Fizik mabedinin kapısında şu yazılıdır: İçeri girecek kimse imanlı olmalıdır." Sonra Kepler'i birisiyle mukayese ediyor. Diyor ki: "O baba, Kepler'den daha büyük bir fizikçi idi. Ama Kepler fizik ilminin mucidi oldu. O babanın tali konularda birkaç cüzî keşfi vardır. Niçin? Çünkü Kepler'in dinî imanı vardı. Bu dinî imana göre dünyanın makul ve mantıkî bir düzen üzere yaratıldığına inanıyordu. Ama öteki bu inanca sahip değildi. Bundan dolayı o sadece birkaç cüzî keşif yaptı. Mesela X ışınlarını farenin kuyruğuna bağlarsak dışarı ne verir? Bu türden birkaç araştırması vardı. Ama dinî imanı olan Kepler, yeni fizik ilmini icat etti."

Evet, Meşhed'de, Kum'da, Isfahan'da, Tahran'da lise birinci sınıfta aydın olan, dinsiz olan, muskaları, yazıları, cin tutanları kaldırıp atan, rahatlayan, özgürleşen bu insanlar, sonra Avrupa'ya gittiler ve yeni bir şeyle karşılaştılar. Hayret! Bizim bu lise birinci sınıf öğretmeni, gece gidip fizik dersi okuyor, sınıfa girince bizden bir ders ileri oluyordu. Son saat zil çalıyor, biz onunla aynı dersi görüyorduk. O dinsiz oluyordu. Öyleyse Max Planc nasıl bir dindardır? Böylece iki tür dinin olduğu anlaşılıyor: Birisi ilimden aşağı dindir. Eğer biraz zorlarsan aynı şekilde ikinci basamağa kadar devam ettirebilirsin. Eğitimini devam ettirmezsen her hâlükârda onu buraya atarsın. Düşer ve kapalı bir ortamın kapısı üzerinde yine de o miras kalan dini gevişlersin. Diğeri

Biz tarih boyunca varlık göstermiş 27 medeniyet tanıyoruz. Yani insanın yeryüzünde meydana geldiği ilk andan şu an içinde bulunduğumuz vakte kadar insanın kurduğu 27 tür medeniyete sa-

ise ilmin üstünde olan dindir. İlim üstü din, ilmin geleneksel, kültürel ve ders düzeyinden daha yukarı çıktığında yine dine ulaşır.

Bizim dindar olmayan aydınlarımızın çoğu ya dinî inançlarında zayıftırlar ya inançları olsa bile şüphe ve tereddüt doludurlar ya da inançları varsa bile mesele kendilerine aklî olarak açıklanmamıştır. Bu ortamda kaldıkları için ne seviyeleri o kadar donuk ve düşüktür ki kundakta iken kulaklarına fısıldanan ilk miras kalmış ve hurafe dolu din onlara yetsin (çünkü yeni eğitim görmektedirler, yabancı dil öğrenmektedirler, Avrupa metinlerini okumaktadırlar. Evet, Albert Camus ve Sartre'ı okuyan kimse o dinle bir şey yapamaz.) ne de yüksek bir seviyede yer almaktadırlar ki gidip o ilim üstü dine ulaşsınlar. Einstein, Max Planc ve hatta Darwin ve Wilheime James'e bile ulaşamayız. Bu ilim din ve ilim üstü din arasında dinî bir boşluk vardır.

Yazarlardan birisinin -Kâinî Bey- dediğine göre iki tür din vardır: Birisi Tâkî Beyin dini, diğeri Tâkî Bey muhalifinin dini. Bu yazarın arkadaşı olan Tâkî Bey diyor ki: Adam çok dinsizdi. Sadece dinsiz değildi; aynı zamanda oturduğu her yerde dinin kutsal değerlerine saldırıyordu. Onunla bir süre tanış oldum, sonra da bir ayrılık oldu. Yedi-sekiz yıl sonra onu tekrar gördüm. Onunla odaya oturup aynı şeyleri konuşmaya başlamıştık. Ezan sesi yükselince yerinden fırlayıp birden abdest almaya gitti. Gelip iyi bir namaz kıldı. Ne oldu da sen böyle dindar oldun? Dedi ki: Benim dinim, özel bir tür dindir. Şöyle ki bildiğin gibi ben aydın ve dinsiz olmuştum. Fakat güzel bir karım, çocuğum, işçim, korumam, hizmetçim ve görevlim vardı. Onlara şöyle telkinde bulunuyordum: Dinin faydası yoktur. Bunlar ne anlama geliyor? Hepsi vehimdir, boş verin, aydın olun, mantıklı olun. Dinin bize telkin ettiği ve inancımızın bir parçası olan bu sözler nedir? Bu sözleri o kadar çok söyledim ki hepsi bana inandılar. Sonra karım bana hainlik etti. Bu sözler nedir ki dedi. Çocuğum bana hiç değer vermedi. Bu sözler nedir, dedi. Hizmetçim hırsızlık yapıyordu. Diyordu ki: doğruluk nedir, cehennem nedir, ahiret nedir, kötü nedir, iyi nedir? Bunlar bize telkin edilen hurafelerdir. Birden kurbanlık et gibi, karımın, çocuğumun, ev halkımın, işçimin ve hizmetçimin ortasında kaldığımı gördüm. Onlar da kafamı şişiriyorlar ve gürültü yapıyorlardı. Bunlar nedir? Beyefendi, sonra dinin bunlara lazım olduğunu anladım. Çünkü onların dine ihtiyaç duyduklarına inandım. Dolayısıyla namaza, oruca, duaya, ziyarete döndüm. Bu işleri kendim tek başıma kaldığım zaman yapıyordum. Karım dindar olsa bana her sıkıntıda vefalı kalır. Ben onu istismar etsem de başkasına ait birisi olarak [hırsızlık yapsa da], orucu tam olmasa, namusu bozulsa da malıma hainlik etmez. Öyleyse bunlara din lazımdır. Ben işte bunlar sebebiyle tekrar dine döndüm. Bu, bir din türüdür; Tâkî Beyin dini.

hibiz. Bugünün Amerikan medeniyeti, 20. yüzyıl Avrupa medeniyeti, İslam medeniyeti, Yunan, Rum, Çin, Hint, Mezopotamya, Sümer, Babil, Akad ve benzeri medeniyetler. Biz bu 27 medeniyeti çok iyi biliyoruz. Onların eserleri var ve bu alanda uzman olanlar nasıl oluştuklarını biliyorlar. Önemli olan husus şudur: Bütün

Adı ne olursa olsun, bu şeytani bir dindir; başkalarını uyuşturma, teslim alma, halkı alçaltma, istismar etme, insanların sırtına binme, aciz bırakma dinidir. Bu İslam, insan düşmanıdır. [Gerçek] İslam'a ve Allah'a karşıdır. [Gerçek] İslam, Allah'tan başka her şeye isyan etmekle eş anlamlıdır. İki tane İslam vardır: Bizim İslam'ımız, Peygamberin İslam'ı gibi teslimiyetten gelir. İkisi de teslimiyetten gelir ama neye teslimiyet? Bizim [İslam'ımız] her şeye teslim olmaktır; o İslam ise Allah'a teslim olmaktır. Allah dışındaki her şeye, kötüye, her güce, her otoriteye, her zillete isyan etmektir. Allah'a teslim olan Müslüman insan, bunlara isyan etmekle yükümlüdür. Bize göre Allah'tan başkasına teslim olmak şirktir. Bir kudret sahibine bir kez teslim olan kimse, dininin üçte birini kaybeder. Niçin? Çünkü kâinatta teslim olmaya layık bir tane kudret sahibi vardır. Bundan dolayı bu teslimiyet, O'nun dışındaki her güce isyan etmekle eş anlamlıdır. Başka bir gücü kabul ettiğimiz ve onu Allah'ın karşısına yerleştirdiğimizde müşrik oluruz. İslam bundan ibarettir ve başka da hiçbir şey değildir. Diğer her şey, bu ilkenin açıklamasını tamamlayıcı unsurlardır. Bu hareket böyle bir harekettir. Arz ettiğim gibi biz aydınlar kâh üzüntüyle kâh mutlulukla -çünkü bu işte bizim aydınlarımız hem üzülür hem de mutlu olurlar- önce fizik, kimya, sosyoloji ve tarih disiplinlerinden yeni bilgiler ediniriz, sonra İslam'a döneriz. O zaman bilimlerden öğrendiğimiz yeni bilgilere göre bir ayete anlam verir, bir rivayeti yorumlarız. Bu, iyi sonuç da verebilir, kötü sonuç da verebilir. Niçin? Çünkü burada şöyle iki yanlış yapılabilir: Birisi, bizim inandığımız o bilimsel ilkedir. O, temelden yanlış [olabilir]. İki yıl sonra birisi gelir, o varsayımı kökten reddedebilir, geçersiz sayabilir. Biz onu alıp bir ayete yapıştırdığımızda ve ayeti yorumladığımızda yorumu asılsız olur. İkincisi, o bilimsel ilkenin hakikati ve gerçekliği bulunabilir; fakat biz onu uygulama ve bu dinî ilke ile karşılaştırmada hataya düşebiliriz. Bunun iki hata riski vardır. İşte bundan dolayı bazı aydınların birden tüfek, uçak, helikopter, füzeyi Kur'an'dan çıkardıklarını görüyoruz. (Bunların hepsi Kur'an'da varmış! O Apollo 13 de bir Kur'an ayetinden çıkarılmamış mıydı?!) Elde ettiği bu sonuçlarla artık çok heyecanlanıyor ve mutlu oluyor. Bu, öncekilerin yaptığı şeyin aynısıdır. Onlar da Kur'an'ı bugün bize korkunç gelen bir şey çıkaracak şekilde Yunan ilimlerine, Hipokrat tıbbına, Batlamyus astronomisine ve Aristo fiziğine göre tefsir ediyorlardı. Biz de aynısını yapmayalım. Aynı zamanda bu yeni ilimlerden birçoğu bizi Kur'an'ı daha iyi anlama konusunda aydınlatmaktadır. Bu tabii işin sevindirici yanıdır.

bu uygarlıkların doğuş ve oluşum süreçlerini incelediğimizde tümünün bir hicret olayından sonra kurulduklarını görürüz. Yani bir toplum bir yerden bir başka yere sürekli göç ediyor ve orada uygarlık meydana getiriyordu. Aslında medenileşiyordu. Çok iyi tanıdığımız medeniyetlerden birini örnek verecek olursak, mesela Mezopotamya medeniyeti 6000-7000 yıl öncesine aittir. Bunlar, bazılarının Arabistan'dan bazılarının ise Kuzey bölgelerinden geldiklerini söyledikleri muhacirlerdi. Her halükârda Aramî idiler ve şimdiki Irak'ta Mezopotamya'ya geldiler (Hz. İbrahim hikâyesinde Aramîlerin hicreti anlatılmaktadır.) Orada 7000 yıl önce Asur, Akad, Babil ve hepsinden daha büyük olan Sümer medeniyetini kurdular.

Bir diğer medeniyet, Aryaîlerin medeniyetidir. Aryaî kelimesi köken itibariyle sert, vahşi anlamına gelir. Bu sözcük, İran'ın Aryaîler girmeden önceki yerlileri tarafından Aryaîler için kullanılmıştır. Aryaîler o kadar vahşi ve bedevi idiler ki bir kabilenin vahşi olduğu anlatılmak istendiğinde ona Aryaî deniyordu. Bugün bile Kirman taraflarında Aryaîler girmeden önceki ırktan olanlar vardır. [Nitekim] bu kelime [Kirman'ın] köylerinde ve kabilelerinde vahşi anlamında kullanılmaktadır. Sanskritçe'de ise Aryaî, soylu anlamına gelir.

Kanaatimce soylu, beyefendi, temiz ve üstün anlamındaki Aryaî sözcüğünü halkın zihnine yerleşmiş olan vahşi anlamına tepki olarak kullanmışlardır. Onlar kendi isimlerini üstün anlamında kullandılar. (Son tahlilde tarihte bütün isimlerin Enuşirvan-ı Adil'de olduğu gibi değiştirilebildiğini biliyoruz.) Vahşi olan bu Aryaîler, Hazar Denizi bölgesinde yaşıyorlardı. Bunlar Doğu veya Batı Hazar taraflarından saldırıp Hindistan'a geldiler. Hint kültür ve medeniyetini oluşturan o büyük medeniyeti, o ileri dinleri, o gelişmiş edebiyatı ve her türlü sanatı meydana getirdiler. Bir diğer kabile ise Fars dolaylarına geldi ve Pars uygarlığını inşa etti (Hehamenîşîler ve Sasanîler) Bir grup da Azerbaycan ve Batı İran'a geldi ve herkesten önce büyük maddi medeniyeti inşa etti. Bir kısmı da

Yunanistan'a gitti ve Yunan medeniyetini meydana getirdi. [Bir kısmı] ise batıya gitti ve Roma medeniyetini kurdu.

İnsanlığın bu en büyük medeniyetlerinin tamamen Aryaî muhacirler tarafından kurulduğunu görmekteyiz. Şimdi söz, bu Aryaî soyunun böylesi büyük bir medeniyeti kurabilecek yeteneğe sahip olup olmadığı ve bu yeni yerleşim yerlerinin gelişme ve ekime uygun olup olmadığı meselesine gelmektedir. Kesinlikle hayır. Yüzyıllar boyunca -on bin yıl veya yirmi bin yıl- Aryaîler Hazar Denizi kıyılarında vahşi olarak yaşadılar; ancak ilkel medeniyetten en küçük bir belirti bile gösteremediler. Bu soy kendi kendine bir medeniyet kurmadı, aslında vahşi idiler. Acaba İran ve Hint toprakları mı medeniyete elverişlidir? Hayır. Neden? Çünkü Aryaîler girmeden önce bizzat onlarca yüzyıl uygun olan İran'da ve Hindistan'da Aryaî olmayan ve şimdilerde Hindistan'da Harican adıyla bilinen kavimler (Aryaî olmayanlar, pisler anlamında) yaşıyorlardı. Fakat medeniyet kuramadılar. Kültür inşa edemediler. Hiçbir şey ortaya koyamadılar ve bedevi bir şekilde kaldılar.

Demek ki bizzat İran'da ve Hindistan'da yüzyıllar boyu insan yaşamasına rağmen medeniyet inşa edememişlerdir. O halde medeniyeti inşa eden İran ya da Hindistan değildi; zira Hazar'ın doğusunda Aryaîler yüzyıllarca bedevi olarak yaşadılar. Buradan, ırkçıların dediği gibi bizzat Arya ırkının medeniyet kurucu olmadığı anlaşılmaktadır. Öyleyse ne oldu da dünyanın en büyük medeniyetlerinden olan İran, Hint, Yunan ve Roma medeniyetleri kuruldu? Aryaîler hicret ettiler. Bütün uygarlıklar bu hicretin bir sonucuydu. İlkel topraklarından, kapalı çerçevelerinden, donuk geleneklerinden, bir neslin diğer neslin kopyası olmasından, bedevi ve geri düşünce kalıplarından ve sosyal ilişkilerinden kopup uzak yerlere doğru göç ettiler. İnsan, kendi toplumundan, kendi geleneğinden, devraldığı eğitiminden, günlük yaşantısından, alışkanlıklarından, ona haz veren anılarından ve geçmişinden, sevdiklerinden ve akrabalarından, gönülden bağlandığı yakınlarından koparılmıştır ve muhacirdir. Yani medenidir. Yani medenileşme kabiliyetine sahip olmuştur. Faşistlerin ve ırkçıların dediği gibi bu,

[soyunun] medenî ve medeniyet kurucu olduğu anlamına gelmez. [En üstün] öz yoktur. Herkesin özü aynıdır. Eğer biri bu kuvveti yakalamışsa, bizi kuşatan bütün bağların –şu an olduğu gibi- [atıldığı içindir].

Hepimizin kalıba girdiğini görüyorsunuz. Dinimiz kalıba girmiş, kendimiz kalıba girmişiz, aşkımız kalıba girmiş, nefretimiz kalıba girmiş, düşmanımız kalıba girmiş, dostumuz kalıba girmiş; [her şeyimizi] kalıba sokmuşlar. Bizler de bu kalıplar içindeyiz. Kalıplara dökülen insanlar, kalıplara dökülen din, kalıplara dökülen düşünce. Geçmişte kalıba dökmüşler. Bugün onları kalıba döküldükleri şekliyle incelemek gerekir.

Bir kimse bu kalıpları zihninde kırabilirse, düşüncesini, görüşünü ve bütün sinirlerini içten kuşatan ağları koparabilirse başka bir adam oluverir.

İnsanın öz vatanından göç etmesi kolay değildir. Biz iki günlüğüne buraya geliyoruz ve bu topraklarla aşk derecesinde duygu bağımız olmasına rağmen gönlümüz ve aklımız kendi evimizde, hayatımızda ve işimizdedir. Sınırsız bir zaman için ilişkiyi kesmek, gitmek ve kendimizin, atalarımızın yüzlerce yıl yaşadığı toprakları terk etmek imanı, aşkı, kutsallığı ve bütün lezzetleri, üzerinde yaşadığımız yerleri bırakıp tanımadığımız, bizimle hiçbir bağı olmayan topraklara doğru göç etmek insanı bedevilikten medeniyete doğru değiştirmektedir. Bu ne kimyasıdır? Hicret kimyası.

Bundan dolayı insanlık tarihinde var olan her medeniyetin arka planında bir hicret vardır. Bilinen 27 medeniyetin tamamını gezdim, inceledim ve hiçbirinin yerleşik halk tarafından meydana getirilmediğini gördüm. Yani kendi topraklarında kabile düzeni ile bedevi bir şekilde yaşayan insanlar zamanla medenileşmektedirler. İhraç edilebilir tarzda bir medenileşme değil. İhraç medeniyeti bugün yaşadığımız ve gördüğümüz modeldir. Bugün tüketim medeniyetine sahibiz. O, bedevi bir insanı devenin veya eşeğin üzerinden alıp son model kadillaka bindirmiştir. Modern insan, medeni değil, tüketim biçimi değişmiş bir bedevidir.

Medeni insan, düşünen, üreten ve anlayan kimsedir. Tüketim şeklini değiştiren kimse moderndir. Modern insan, bedevi insandan daha kötü, daha aşağılık ve daha pistir. Çünkü bedevinin medenileşme imkânı vardır. Ama modern insanın asla böyle bir imkânı yoktur.

Bütün medeniyetler istisnasız hicretin eseridir. Bildiğimiz ilk büyük medeniyet, Fars körfezinin güneyinde bulunan Sümerlere ait tanıyabildiğimiz ilk büyük medeniyeti kurmuşlardır. Daha sonra Babil ve İran da oradan ayağa kalkmıştır. (Üçüncü ata, İran medeniyetidir). Bu medeniyet, Aramî muhacirlere ait medeniyettir. Son medeniyet ise Amerikan medeniyetidir. Kimler gitti Amerika'ya?...* Eğer İtalya'da ve Almanya'da kalmış olsalardı, ya cezaevlerinde çürüyecek ya da darağaçlarında sallandırılacaklardı. Bu caniler Amerika'ya gittiler ve Amerika'da büyük bir kültür ve medeniyet inşa ettiler. Acaba Amerika toprakları mı medeniyete uygun bir yerdir? Hayır, çünkü Kızılderililer yüzlerce yıl o topraklardaydılar ama en küçük bir uygarlık belirtisi göstermediler. Demek ki toprağın kendisi insanları medenileştirmiyor. Yoksa Amerika'ya gidenler mi medeni idiler? Hayır, bunlar aslında (Afrika'da insan avlayan Avrupalı Morsunarlar ve kiralık katiller gibi) en vahşi ve en cani [insanlar idiler]. Bunlar Avrupalı da olsa medeni değillerdir. Bundan dolayı bu Avrupalı vahşilerin 400-500 yıl önce vahşi Amerika ülkesine gidip orada bugünkü büyük medeniyeti inşa ettiklerini görüyoruz. Bu son hicret medeniyetidir. Demek ki uygarlık hicretin mantıksal sonucudur.

İslam'da üstün ırk yoktur. Uygarlığa elverişli toprak yoktur. Tarih felsefesinde -henüz İslam'a gelmedim- insanın hicret ile birlikte uygarlaştığını görüyoruz. Artık ona yeni uygarlığı inşa etmek için fırsat tanımak gerekir.

Massignon'un dediği gibi son derece güzel ve anlamlı bir kelime vardır: Hacer. (Özellikle daha önce yaptığımız bir yolculukta genelde bir kişi ya unutulur ya da [aslında] haccın içine taşınırdı.) [Hacer] gerçekte haccın kenarında değil, bilakis tam ortasındadır. Hatta İbrahim'den daha çok Kâbe'nin merkezindedir. İbrahim (as)

geldi, inşa etti ve gitti. Nerede yaptı Kâbe'yi? Hacer'in evinin yanında. Yani Allah, İbrahim'e kendi evini yeryüzünde bir kadının, bir annenin, bir esirin, yerküredeki yaşamın bütün övünçlerinden mahrum bir kadının evinin yanında yapmasını emrediyor. İslam'da adsız kahraman, bir köle kadın olan Hacer'dir. Bu bir tür farklı kültür, farklı bir şeydir.

Massignon diyor ki: Hacer sözcüğü Habeş dilinden gelir. Habeş dilinde Hacer, kök olarak kent anlamındadır. Öyleyse muhacir, Hacer gibi olandır. Yani hem İbrahim'in eşi gibi hem de kentli, medeni olmaktır. Ben, tarih felsefesinden anladığım ve Kur'an'dan çıkardığım anlamın bu sözcükte var olduğunu görüyorum. Bu salt kişisel bir çıkarım ve anlama değildir. Muhacir, Hacer edasıyla davranan ve aynı zamanda bedevilikten uygar hayata geçendir. İslam fıkhında da bu türden bir hüküm var. (Ne kadar ilginç!) İslam fıkhında "Hicretten Sonra Araplaşma (Taarrub)" başlıklı bir konu mevcuttur...* Mekke'den Medine'ye hicret ne anlama gelir ki? Medine'ye hicretten sonra bedevi olmak? Ne demek yani? Bu anlamsız bir şey gibi? Evet, işte İslam'da hicret, salt Mekke'den Medine'ye gelmek değildir. Bir yerden bir başka yere gitmek değildir. Hicret, medenileşmedir. Araplaşma ise bedeviliktir. Hicretten sonra Araplaşmak, medenileştikten sonra bedevileşmektir. Yani insan gelip medeni oluyor, medenilikten sonra ilkelleşmek, tekrar bedeviliğe dönmek istiyor. Burada hicret, bir yerden başka bir yere intikal etmek değil, medenileşmek demektir (Gerçi bir yerden başka bir yere geçmek de medenileşmektir). İslam'da bir kimse Medine ve Mekke'den çöle giderse muhacir değildir, fakat çölden Medine'ye, Mekke'ye, bir şehre giderse muhacirdir. İnsan uygarlaştıktan sonra tekrar bedeviliğe doğru kayabilir. İslam'da bir kimsenin Mekke veya Medine'den çöle doğru göç etmesi hicret değildir. Hicretin yönü çölden kente, bedevilikten medeniyete doğrudur. Burada şehir, medeniyetin sembolüdür; yoksa bugünkü şehirler değildir.[31]

[31] Yazarlardan birinin deyişiyle: Bu çizilmiş caddeler ...*

Hicretten sonra Araplaşmak, medenileştikten sonra bedeviliğe dönüş demektir. Evet, burada medeniyet ne demektir? Medeniyet, İslam'dır. Pekâlâ neden hicretten sonra Araplaşmak ifadesi kullanılır. Bu ifade putperest, gayrimüslim bir bedevi iken Peygamber'in yanına gelip Müslüman olan ve imanının ardından tekrar bedevilik dönemine dönerek, irtica eden kimseler için kullanılırdı. Dolayısıyla hicretten sonra taarrub/Araplaşmak, hicretten sonra Arap olmak anlamında değil, aksine medeni olduktan sonra tekrar bedeviliğe dönmek manasınadır. Burada hicret medeniyet manasına gelir. İkincisi, İslam'a gelen, ama İslam'da tekrar küfre dönen kimseye denir. Öyleyse İslam hicrettir, hicret de medeniyettir. O zaman İslam aslında medeniyettir.

Hicret Çeşitlerinin İncelenmesi

Saygıdeğer hanımlar ve beyler! Dün hicretin ne olduğu, Kur'an'daki ve İslam'daki hicretin tarihî bir nakil değil, aksine cihat ve namaz gibi genel bir hüküm olduğu; hicretin insanlık tarihinde büyük medeniyetlerin kurulmasında nasıl ana etken olduğu, bütün medeniyetlerin hicretin ürünü olduğu; tarihin bütün dönemlerinde bedevi insanı bedevilikten medeniliğe geçiren ve insanın çökmüş, donuk ve ilkel özünü yapıcı, yaratıcı, özgür ve medeni bir öze dönüştüren mucizevi kimyanın hicret olduğu; hicret kelimesinin aslında Habeşçe bir kelime olan "Hacer" kökünden alındığı, Hacer kelimesinin Büyük İbrahim Halil'in hanımının adı olması yanında ayrıca Habeş dilinde şehir ve medeniyet anlamına geldiği ve bundan dolayı muhacir kelimesinin bedevilikten medeniyete geçiş manasını ifade ettiği; "hicretten sonra Araplaşma" teriminin bir fıkıh ilkesi olarak medenileştikten sonra bedeviliğe geri dönme, Müslüman olduktan sonra kafirliğe dönme olduğu, dolayısıyla bu iki tabirin müteradif olduğu (kâfir anlamında vahşi, Müslüman anlamında medeni) hakkında konuştum.

Bugün önceki konuları takip ederek bu konuyu tamamlamak istiyorum. Az çok yorgunsanız da beni bağışlayacağınızı umuyorum. Çünkü başka türlü konuşmasını bilmiyorum. Aslında benden böyle kutsal bir oturuma, böyle kutsal bir mekâna uygun bir şekilde bir konuşmacı, bir hatip gibi konuşmamı beklememelisiniz. Ben basit bir öğretmenim ve bildiklerimi de çok basit bir şekilde ve özel bir toplulukta anlatıyorum.

Toynbee'nin hicret konusunda benim çok işime yarayan bir teorisi var.[32] Diyor ki: Dünya tarihini oluşturan bütün aktörlerin istisnasız ortak bir yönleri vardır. Bunlar iki zıt dönemden oluşan özel

[32] Toynbee, dünyada çağımızın büyük tarih filozoflarından biridir. Bazıları onun hakkında mübalağa etmektedirler: Büyük tarihçi ve tarih felsefecisi İbn Haldun'dan sonra Toynbee kadar büyük bir kimse gelmemiştir. Her halükârda benim onun büyüklüğüyle bir işim yok. Fakat kimse onun günümüz dünyasının büyük bir düşünürü olduğundan şüphe etmez.

bir hayata sahiptirler. Birinci dönem, bizzat Toynbee'nin ifadesiyle inzivaya çekilme, toplumdan uzaklaşma dönemi; ikinci dönem ise topluma geri dönme dönemidir. Toplumdan uzaklaşma döneminde bunlar (toplumun normal fertleri olan, toplumda hiçbir özellikleri bulunmayan, diğerlerinden bir farkları olmayan bu insanlar), toplumdan ayrılırlar ve toplumun dışında, insanlardan uzakta bir inziva dönemi geçirirler. Toplumdan uzakta yaşadıkları bu dönemde kendilerini yetiştirirler, fikrî, ruhsal ve insanî ortamlarını hazırlarlar, yeni bir düşünce ile yeni bir şahsiyete kavuşurlar, sonra da şehirlerine, toplumlarına ve daha önce terk ettikleri çevreye geri dönerler. Ama döndüklerinde artık o giden kişi değildirler; yeni bir düşünce ve yeni bir mesajla donanmış yeni bir insandırlar. O zaman yeni hareketlerini ilan ederler ve yeni bir din, tarih, medeniyet, kültür ve millet inşa ederler. Bu durum, ister peygamber olsun, isterse peygamberleri bilinmediği için tarihin bize peygamber olarak tanıttığı başka insanlar olsun, bütün büyük şahsiyetlerin hayatında ortaktır.

Buda, Banaras'ta Shakya kavmine mensup bir şehzadedir...* Bu bey, bütün şehzadeler gibi genç bir şehzadedir. Onun için bir saltanat kulübesi yaptılar, orada avlanıyordu; şatafatlı bir köşk yaptılar, orada dinleniyor ve eğleniyordu; büyük saraylar ve salonlar yaptılar, yiyor, içiyor, uyuyor, dans ediyor, müzik dinliyor, zevk alıyor, bütün güzelliklerden, tatlı şeylerden, maddi hayatın nimetlerinden faydalanıyordu. Onu pire de ısırmaz, hiçbir şey anlamaz. Tam bir şehzade hayatı! Ansızın fikrî bir sarsıntı geçirir. Aniden uşağına şöyle der: Beni dışarı çıkar, en azından şehirde gezeyim. Dışarı çıkar. Dizlerinin üzerinde iki büklüm bir adam görür, bu kim, diye sorar. Uşağı ona bunun yaşlı bir adam olduğunu açıklar. Yaşlı ne demektir, diye sorar. Der ki: Yaşlı, ömrünün son anlarında iki büklüm olan kimsedir. (Bir Fars şairin deyişiyle: Beyaz kıl ecelden mesaj getirdi. Kambur boy ölümden selam ulaştırdı. O ölüme selam vermektedir.) Niçin böyle olmuş diye sorar. Der ki: Bu çok tuhaf bir sorudur! Çünkü herkes böyle olur. Bu herkesin zorunlu ve kesin kaderidir. Benim de mi, diye sorar. Uşak: Evet,

sizin de der. Sonra gider, taşınan bir cenazeyi görür. Bu nedir, diye sorar. Ölü, der. Ölü nedir,[33] diye sorar. Uşak der ki: Ölü(m), her zaman bizi pusuda bekleyen şeydir. Yakanı hayatın ortasında tutmasa da sonunda kesinlikle tutacaktır. Bu, kaçınılmaz bir yazgıdır. Sonra cüzzama yakalanmış birine rastlar. Hastalık nedir, diye sorar. Der ki: Hastalık, hastalık tanrısı tarafından toplumların ve insanların arasına dolanan, her gün birinin yakasına yapışan ve onu ömrünün ortasında ya öldüren ya da hasta yapan yüzlerce ve binlerce haberciden ibarettir. Bir fakirle karşılaşır. Fakirlik nedir, diye sorar. Der ki: Fakirlik, zenginlikten sonraki kaçınılmaz kaderdir. Servet astarının altında fakirlik vardır. O, insanları servetin zirvesinde iken hep kendisiyle tehdit eder.

Buda, aniden yaşadığı hayatın hayat olmadığını, daha doğrusu yalan üzerine kurulu bir hayat olduğunu anlar. Bu hayat, sarayın, köşkün ve bütün araçların bulunduğu hayat yalandır, içinde çalışma bulunmayan bir hayattır, halk ile içli dışlı olunmayan bir hayattır, üretim yapılmayan bir hayattır, bir kimsenin yediği fakat çalışmadığı bir hayattır; bu yalancı bir hayattır. İsyan eder ve gider.

Onun hayat tarihine damgasını vuran, kayboluşudur. O Benaris'ten ayrıldı, ormana sığındı ve birkaç yıl riyazete, düşünmeye, tefekküre ve nefisle mücadeleye daldı. Sonra Benaris'e yeniden döndü. Zevkler ve nimetler içinde yüzen Sakya şehzadesi gitti, düşünür ve filozof bir Buda döndü.

[33] Buda'yı hiç acı çekmemesi için altın bir kafese koymuşlardı. Sonra aynı adam, aslında acıya dayalı bir din inşa etti. Yani Buda'nın felsefesi acı felsefesidir. Dedi ki: Dünya ve insan hayatı, aynı unsurdan yaratılmıştır. O unsur da acıdır. Bütün lezzetler, acıda son bulması, sonunun acı olması nedeniyle acıdır. Öyleyse lezzet, acıyı üretmenin büyük öncülünden ibarettir. Çocuk lezzeti, eş lezzeti, ev lezzeti, yeryüzü lezzeti, hayat lezzeti, gençlik lezzeti, ömür lezzeti, tamamı uzaklaşma acısını, kaybetme acısını, mahrumiyet acısını, yanma acısını, ölüm acısını takip eder. Bundan dolayı insan, acı çekmeye gelmiş varlık demektir. (Sonra acı çeşitlerini gruplandırıyor...) Babası onu acı görmesin, gül renkli ve yumuşak yüzüne dışarıdaki hayata, sosyal hayata ait bir nesim değip de dağıtmasın diye altın bir kafeste, şehzadelik ortamında yetiştirmek istiyordu.

İnsanlık tarihinde tevhidin en büyük mimarlarından ve bizim en kutsal peygamberlerimizden biri olan Musa'yı tanırız. Musa'nın da Buda'nınkine benzer bir hayat yaşadığını görürsünüz. Firavun'un sarayında yetişir. Nazlıdır. Bir olay onu çöle çeker, yani yaşadığı toplumdan uzaklaşır. (Firavun'un Kıptî toplumunda yaşıyordu, çöle gider.) Firavun'un sarayında yetişmiş olan Musa'nın fakirliği, çobanlığı, derbederliği ve açlığı öyle bir noktaya ulaşıyor ki sonunda şöyle haykırıyor: Allah'ım, senin benim için göndereceğin şeye muhtacım. Hz. Ali bunu, onun hiçbir şey istemediği, sadece bir lokma ekmek istediği şeklinde yorumluyor. Çok miktarda çöl otu yediği için karnının derisi morarmıştı. Sonra gidiyor, Şuayb'ın hizmetinde koyun çobanı oluyor. Daha sonra yine çoban olarak önceden yaşadığı Firavun şehrine dönüyor. Musa'nın da bir toplumdan uzaklaşma döneminin olduğunu görüyoruz. Ama uzaklaştığı zaman Firavun'un sarayında yetişmiş bir şehzade idi. Döndüğünde ise peygamberlikle ve evrensel mesajı iletmekle görevlendirilmiş bir çoban idi. Bizzat kendi hayatına, kendi geçmişine, kendisini yetiştiren sisteme karşı isyan ediyor. (Bu şahsiyetleri tek tek söyleyemem.)

Tarih, medeniyet ve kültür inşa eden ve insanlık tarihinin en büyük medeniyetini kuran kişi Muhammed'dir. Ama böyle bir kuralın İslam Peygamberi için geçerli olmadığını görüyoruz. Toplumundan normal bir insan olarak uzaklaşmak ve toplumuna bir iddia sahibi, bir davetçi ve bir peygamber olarak dönmek. Biz Peygamberin çocukluğundan beri hiç hicret etmeksizin, halktan ayrılmaksızın, kaybolmaksızın ve sonra da peygamber olarak gönderilmeksizin hep Mekke'de veya Mekke'nin çevresinde olduğunu görüyoruz. (Toynbee, tarih yapan büyük şahsiyetler hakkındaki hicret ilkesini yine araştırıyor. Sonra ben, İslam Peygamberinin de Toynbee tarafından tarihin büyük şahsiyetleri, özellikle peygamberler hakkında ileri sürülen bir teorinin yüce ve üstün bir kanıtı olduğunu açıklıyorum.)

Tarih, kültür ve medeniyeti inşa edenler, filozoflar değil, peygamberlerdi. Filozoflar ve bilginler, peygamberlerin eliyle kurulmuş

olan kültür ve medeniyetlerin ürünüdürler. Mesela İbn Sina ve Farabi, İslam medeniyetini kurmamış, aksine İslam medeniyeti tarafından yetiştirilmişlerdir. Tıpkı Gevherşad veya Elhamra Camii minaresinin İslam medeniyeti eserlerinin bir parçası olması gibi İbn Sina, Farabî, Mevlana ve Şemsi Tebrizî de İslam medeniyetinin kültürel ürünlerinden bazılarıdır. Ama İslam medeniyetinin kurucusu, Peygamberdir ve onunla birlikte kılıç sallayan, çalışan, sıkıntı çeken, fedakârlık yapan ve düşünen kimselerdir. Toplumda bütün bu insanî, sanatsal, ilmî veya felsefî eserlerin gelişmesi için temel atanlar işte bunlardır. Her halükârda Toynbee'nin teorisinin de büyük nübüvvetlerin, büyük dinî veya yarı dinî hareketlerin, büyük kültür ve medeniyetlerin kurucusu olan insanların muhacir bireyler, kendi geleneksel, pis, çökmüş ve cahil toplumlarından hicret eden, sonra aşağılık, kirli ve zayıf insan yetiştiren bu ortamın çok uzağında kendilerini yeniden inşa eden ve kendilerinde yeni düşünce, ilham veya vahiyleri kabule elverişli bir altyapı oluşturan, sonra da geri dönen ve artık yeni insanlar olan, Heiddeger'in deyişiyle toplumun ürünü değil, kurucusu olan kimseler oldukları ilkesini desteklediğini görüyoruz. Tarihte tamamen toplumun ürünü olan, dün söylediğim gibi kalıba dökülmüş olan milyarlarca insan vardır. Nasıl? Bu insanlar da toplumun döktüğü kalıba göre üretilirler. Bazı insanlar isyan ederler, toplum kurarlar, bazıları kalıpları kırarlar ve yeni kalıplar oluştururlar, okulları yıkarlar, yeni okullar yaparlar, felsefeleri temizlerler, yeni felsefeler geliştirirler. Bunlar, Emerson'un tabiriyle tarih yapan istisnai insanlardır. Carlyle de diyor ki: Tarihi insanlığın büyük ruh ve fikir kahramanları inşa eder. Kitleler, yalnızca bu güçlü ellerin kalıba döktüğü maddelerdir. Daha sonra bu tarih felsefesine dayanarak "Kahraman ve Kahramanlara Tapma" kitabını yazar. Bu kahramanlardan birisi de İslam Peygamberidir. Diyor ki: İslam Peygamberi Mekke'de ilk olarak kendi kavmini ve akrabalarını evine çağırdı ve davetini ilk kez onlara arz etti, İslam tarihini kurdu, İslam medeniyetini inşa etti. (Gerisinin artık yapılıncaya kadar bir süre beklemesi gerekiyor.) Hiçbiri kabul etmediler. Ali, bir küçük çocuk, o yaşlıların, o kabile şeyhlerinin, o büyük Beni Haşim ve

Kureyş eşrafının önünde ayağa kalktı dedi ki: "Ben senin davetini kabule, sana biat etmeye, senin peygamberliğini ikrar etmeye ve seninle tevhit ve risalet sözleşmesi yapmaya hazırım." Sonra elini Peygamberin elinin içine koydu. [Peygamber] de kendi evinde yaşayan küçük Ali'nin cevabını ciddiye aldı. Herkesin gözleri önünde elini uzattı ve Ali, küçük elini Muhammed'in büyük elinin üzerine koydu. Carlyle daha sonra şöyle der: "Ve o büyük elin içine yerleşen bu küçük el, insanlık tarihinin seyrini değiştirdi."

Toynbee'nin dediği gibi, Doğu'da veya Batı'da tarihleri, kültürleri ve hareketleri oluşturanlar, kendi çevrelerinin ürünü olan insanlar değil, muhacir insanlardır.

Dün muhacir kavimler hakkında konuştum ve muhacir kabilelerin hicretin etkisiyle medeni millet haline geldiğini söyledim. Şimdi ise Toynbee'nin teorisine dayanarak büyük tarih, kültür ve medeniyetleri kuran muhacir fertler hakkında konuşacağım. O, "toplumdan uzaklaşmak ve topluma geri dönmek" diyor. Ben ise "toplumdan hicret etmek ve topluma yeniden dönmek" diyorum. (Hicret, Toynbee'nin söylediği tabirden başka bir şey değildir.) Neden böyledir? Yeni medeniyeti yıkılmış ve çürümüş medeniyet ya da geleneksel bedevi toplum üzerine kurması gereken insan niçin -Toynbee'nin dediği gibi- muhacir olmak zorundadır? Çünkü her şeyi değiştirmek isteyen fert, o toplumdaki her şeyin bizzat eseri olamaz. Dini değiştirmek isteyen insanın, toplumundaki sınıfsal ilişkileri değiştirmek, toplumun geleneğini yıkmak, toplumun ahlakını, düşünme tarzını, zevkini, giyim şeklini, modasını, sosyal ilişkilerini dönüştürmek isteyen insanın bu geleneğin, bu dinin, bu modanın, bu zevkin ürünü olmaması gerekir. Bunların ürünü olan kimse aynı zamanda onların kurucusu olamaz. O bizzat onların esiri ve takipçisidir. O zaman yeni bir toplum kurmak isteyen insanın bizzat o eski toplumun eseri olmaması gerekir. Kendi toplumunun ürünü olan fert, hicret etmek zorundadır. (Dikkat ediniz, benim konuşmamın temelini bu fikir oluşturmaktadır.) Toplumda yeni devrimci görevi üstlenmesi gereken, yeni bir toplum, insan, din ve düşünce kurması gereken ferdin kendi

donmuş ve çürümüş toplumundan, çökmüş, kalıtsal ve eski dininden kopması, uzaklaşması, arınması, atalarının kendisi üzerindeki eğitsel izlerini silmesi, beynine yerleştirilen efsaneleri boşaltması ve ruhunu çökmüş geleneklerin, geçmiş hurafelerin, millî övünçlerin, bölgesel zevklerin etkisi altında olan bütün kirli etkilerden temizlemesi ve neticede kendi kendisini yetiştirmiş bir insan olması gerekir. Eski toplumu, eski dini, eski geleneği ve eski düşünceyi ancak bu şekilde değiştirebilir. İnsan, kendi çökmüş toplumunun çürümüş din, gelenek ve ahlakının kendisi üzerindeki bütün etken ve unsurların [etkisin]den nasıl kurtulabilir? Bir darbe ile: Hicret! İnsan, din, terbiye, çevre, aile ve sosyal törenlerin ruhunun, bedeninin ve sinirlerinin her hücresine ve zerresine bağladığı binlerce ağdan nasıl kurtulup özgür hale gelebilir? Bütün bunları nasıl yok edebilir? Bir makasla, hicret makasıyla! Bundan dolayı Toynbee'nin dediği gibi, tarihte büyük dinleri ve medeniyetleri hicret eden fertler kurmuştur. Dün dediğim gibi, büyük peygamberler ve insanlığın büyük kültür ve medeniyet mimarları da muhacir idiler. Büyük düşüncelerin, yeni devrimlerin ve köklü değişikliklerin kurucuları da muhacir insanlardı. Ama İslam Peygamberinin hicreti başka bir hicret türü idi. Nasıl? Hicret çeşitleri içinde söyleyeceğim.

Belirtmek istediğim birkaç husustan biri, İslam'ın tamamen hicrete dayalı olduğudur. İslam Peygamberine ilk inanan ve onunla birlikte Medine'ye gelen insanlar yüz çeşit sıfata sahip idiler. Zira bunların yüz tane farkı vardır. Bunlar, Peygamberi tasdik eden ilk kimselerdir. İslam'a ilk iman eden kimseler oldukları için bunlara "Sıddîkûn/tasdik edenler" denmiştir. Bunlara, Peygamberin ilk arkadaşları ve hiçbir başarı ve ganimet ümidinin olmadığı, Müslümanları işkenceden başka bir şeyin beklemediği bir durumda Müslüman olan kimseler oldukları için "Sabikûn/ilkler" denmiştir. İslam Peygamberi bu özelliklerden hiçbirini arkadaşları için sıfat yapmıyor. En iyi arkadaşları için bir eylemi sıfat yapıyor ki bu, hicret eylemidir. Sıkıntı ve zorluk döneminde onların Mekke'den Medine'ye hicret eylemlerinin Müslüman olmalarından bile fazla

değerli olduğu anlaşılmaktadır. Niçin? İkinci sebep şudur: Ömer zamanında başka ülkeler de fethedildi. Hadiselerin ve İslamî fetihlerin bir tarih esas alınarak belirlenmesi gerekiyordu; fakat tarihleri yoktu. Bazıları Nabatlıların tarihini, bazıları Rumların tarihini, bazıları Hıristiyanların tarihini, bazıları da Fil Yılı tarihini kullanıyordu. Özel bir tarihleri/takvimleri yoktu. Bir tarih başlangıcı belirlemek istiyorlardı. Şimdi çok dikkat ediniz: Farz edelim ki biz -aydın olan, 20. yüzyıla ait olan, günümüz dünyasının olaylarını çok iyi bilen ve onları 20. yüzyıl seviyesinde kavrayan biz- şu an sahip olduğumuz İslamî düşünce tarzıyla İslam için bir tarih başlangıcı belirlemek istiyoruz. Bir kısmımız kesinlikle en kutsal tarih başlangıcı olarak İslam Peygamberinin doğumunu teklif eder. Çünkü o doğum olmasaydı hiçbir şey olmazdı. Öyleyse Hıristiyanların kendi Peygamberlerinin doğumunu tarih başlangıcı yapmayı kararlaştırmaları gibi, bizim de her şeyin onun doğumuyla başladığı kendi peygamberimizin doğumunu tarih başlangıcı olarak kararlaştırırız. Evet, bu gayet doğaldır. En medeni insanlar da miladı, peygamberlerinin doğumunu başlangıç yapmışlardır. Daha aydın olan bir grup şöyle diyebilir: Beyefendi, miladın özsel bir önemi yoktur. Peki, neyin özsel önemi vardır? Peygamberlikle görevlendirilmenin özsel bir önemi vardır. Peygamberin doğumunu önemli kılan da onun peygamberlikle görevlendirilmesidir. Evet, doğrudur da. Öyleyse İslam da peygamberlikle başlar. O zaman İslam'ın tarih başlangıcını vahyin başladığı tarih olarak almamız gerekir. Doğrusu da gerçek olan da budur. Buna göre İslam, Peygamberin 40. yaşıyla ve Hira'daki vahiy gecesiyle başlar. Çünkü Muhammed'in peygamberliği o tarihten itibaren başlar. Güzel, o zaman tarih başlangıcı olarak peygamberlikle görevlendirilmeyi alalım. Bu, daha güçlü sebeptir. Başka birisi de şöyle diyebilir: Hayır, beyefendi! İslam dininin başlangıcı, sizin buyurduğunuz gibi kesinlikle vahiydir; ama İslam tarihi, İslam dininden farklı bir şeydir. Biz İslam tarihine başlangıç tayin etmek istiyoruz. Öyleyse bu, Mekke'nin fethidir. Peygamber zamanındaki bütün fetihler, Mekke'nin fethine ortam hazırlamak içindi. Mekke, İslam'ın ibadet mekânıdır, İslam'ın kıblesidir, İslam'ın başkentidir.

Bir azınlık, bir şehri almaya geldiğinde, çeşitli bölgeleri aldığında resmî devletini ne zamandan başlatıyor? Başkentini aldığı zamandan başlatıyor? Bu nedenle Mekke'nin fethini İslam tarihinin başlangıcı olarak almamız gerekir. Ne kadar ilginç olduğunu görüyoruz. Ne İslam Peygamberinin doğumu tarih başlangıcıdır, ne Muhammed'in peygamberlikle görevlendirilmesi ve vahyin gelmeye başlaması tarih başlangıcıdır, ne de Mekke'nin fethi, puthanenin İbrahim'in Kâbe'si, Müslümanların kıblesi haline getirilmesi ve Müslümanların sürgün edildikleri ve öldürüldükleri şehri ele geçirmeleri tarih başlangıcıdır. Daha doğrusu, İslam tarihinin başlangıcı hicrettir. Çünkü onların tamamının yüce değerleri vardır; fakat o değerlerin gerçekleşmesi, tarihte hicret eylemiyle şekillenmiştir. Eğer hicret olmasaydı, Peygamberin az sayıdaki ashabı ya Habeşistan'da yavaş yavaş yok olurlardı ya da bizzat Mekke'de işkence ve baskı altında ortadan kalkardı. Öyleyse Kur'an'ın dünyada pratiğe geçmesini sağlayan, vahyi dünyada kültürlerin, toplumların ve diğer dinlerin üzerine bir ışık gibi yayan, bir fikir ve imandan ibaret olan İslam'ı evrensel bir güç haline getiren, onu büyük bir kültür ve medeniyet yapan, İslam'ın sesini bizim uzağımızdaki İran'a, onların uzaklarındaki Afrika'ya, Avrupa'nın uzağındaki Endülüs'e ve tüm dünyaya ulaştıran, hicret oldu. Tarihin başlangıcı hicrettir.

Son derece önemli olan üçüncü mesele, Kur'an literatüründe hicret hükmünün genelde iman ile cihat arasında yer aldığını gösterir: *"İman edenler, hicret edenler ve cihat edenler"*. Bu bir ilkedir. İman edenler kimlerdir? Bana göre insanlığı söylüyor. Peygamberin muhacirler ile birlikte Mekke'den Medine'ye hicreti, hicretin ölçütlerinden biridir, hatta en iyi ölçüttür; Müslümanların Mekke'den Medine'ye göçmelerine bir işaret, ima ve kinaye değildir. Birincisi imandır. Bir ilkeye, bir hakikate, bir mesaja, bir sorumluluğa inanmaktır. İkincisi nedir? Cihat mı? Hayır. Neden? Bozuk, çürümüş ve çökmüş bir toplumda bir hakikate inanan, bilinçlenen ve uyanan bir azınlık, eğer cihada kalkışırsa kendi mezarını kazmış olur. Önce hicret etmeleri gerekir. Hicretin bu küçük ve zayıf azın-

lığa sağladığı alanlar, imkânlar, güçler, şartlar ve durumlar içinde güç ve kendini yetiştirme üssü kurulur. Böylece daha güçlü ve muzaffer olarak dönerler ve çökmüş olan toplumlarını değiştirirler, yani cihada başlarlar. Öyleyse cihat, imandan sonra değil, hicretten sonradır.

Genel olarak tarihe, en azından Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki 20, 30, 40 yıla baktığımızda istisnasız herkesin bilinç, özgürlük ve sömürge milletleri (100-150 yıl İngiliz, Amerikan, Hollandalı veya Fransız sömürüsü altında kalan ve halk kitleleri geri ve cahil olan ve hatta büyük âlimleri ve bilim adamları Hindistan'da İngiliz Konsülü veya İmparatorluk Vekâleti için dua eden, yani toplumu böyle bir çöküşe maruz kalan bütün Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkeleri) kurtarıcı hareket tohumu, her şeyin iç içe girdiği sömürü, çöküş ve cehalet yükünün altından sömürge toplumun dışında atıldı, güçlendi, sağlamlaştı ve sonra içeride bir devrim ve patlama hareketi olarak başladı ve neticeye ulaştı. Toplum, sömürü, cehalet ve zillet boyunduruğundan kurtuldu. Bundan dolayı Kur'an'ın diliyle, çağımızda Afrika, Asya ve Latin Amerika'daki sömürge milletlerin hareketi hicret ile başladı. Devrimci hareketlerinin, sömürü karşıtı hareketlerinin, özgürlük hareketlerinin temellerini atanlar, sonra da ülkelerinin içinde zemini hazırlayanlar muhacirlerdi.

Bundan dolayı hicretin ilk olarak tarihî bir nakil değil, iman ve cihat gibi bir hüküm; ikinci olarak yerinin iman ile cihat arasında bir konum olduğunu görüyoruz. Peygamberin sünneti de bu ilkenin bu sıraya göre gerçekleştiğini gösterir: Önce iman, sonra hicret, daha sonra cihat. Mekke'de asla cihat yoktu. Mekke'de yalnızca sükût ve pasif direniş vardı. İlk cihat ayeti, Peygamberin ikamet ettiği son yılda, o da Batılıların deyişiyle çok mütevazı ve sessiz bir şekilde iner. Yani bunlar artık [Medine] tarafına hareket etmek istediklerinde, yani cihadın eşiğinde ve kendini yetiştirme döneminin sonunda, yani mutlak iman döneminde.

Hicret çeşitleri Kur'an'da açıklanmıştır. Birkaç çeşit hicret vardır. Bunların hepsi, Kur'an'da anlatılan tarihin ihtimalleridir. Hepsi için her zaman bir hüküm yoktur. Her zaman bir ayeti okuyup da

işte bizim kuralımız budur, haydi hicret edelim diyeceğimiz şekilde değildir. Hayır, çeşitli ihtimaller, sosyal, siyasî, ekonomik, kültürel ve dinî durumlar ve şartlar her dönemde ve her toplumda farklıdır. Böyle değildir ki bu şartlara uygun olarak Kur'an'da özel bir hüküm çıkarmak, zamanın görevini anlamak gereksin. Bize okunan her şeyin doğrudan bizim şimdiki hükmümüz olduğunu sanacağımız bir husus değildir. Birkaç çeşit varsayım vardır. Hakikate ulaşan, bilince kavuşan, genel anlamda (tevhidin kurucusu olarak İbrahim, hatta hakikat yolunun başlatıcısı olarak Âdem ile başlayıp İslam Peygamberine kadar devam eden Hak Dinden ibaret olan) İslam'a ulaşan, bu şuur ve basirete ulaşan, ferdî sorumluluğunun ne olduğunu anlayan, nasıl yaşaması gerektiğini anlayan, sosyal ilişkilerini nasıl kurması gerektiğini anlayan, iktisadî hayatını nasıl oluşturması gerektiğini anlayan, toplumu siyasal olarak nasıl şekillendirmesi gerektiğini anlayan, toplumunu nasıl inşa etmesi gerektiğini ve nasıl bir medeniyete sahip olması gerektiğini anlayan insan, toplumu tam da bütün bu nasıl olmalara karşı olduğu [halde davranabilir]. Şimdi bu toplum güçlüdür, hükümet kuvvetlidir, halk kitlesi de hükümete bağlıdır, devletlerinin ve iktidarlarının söylediklerine iman etmişlerdir. Devlet ve millet, üst ve alt kafa kafaya vermiş, aynı inancı paylaşmışlardır. Bir kişi, iki kişi, beş kişi, altı kişi bilinçlenmiştir. Hepsi aynı fakat boyutları ve dereceleri farklı olan sosyal, felsefî ve dinî şuura erişmişlerdir. Şu kesin ilkeye ulaşmışlardır: Birincisi, içinde yaşadığımız bu sosyal düzen, baştan aşağı çirkin, insan karşıtı, yanlış ve dine ve imana aykırıdır. İkincisi, biz böyle durum ve şartlarda hiçbir şey yapamayız. Hangi işe el atarsak atalım, bize yok olmaktan, davranışımızın en ufak bir etkisinin olmamasından, nefesinin kesilmesinden ve kimsenin anlamamasından başka faydası olmaz (Mesela, diyorum ki bu bir varsayımdır). Ne yapmalı? Eğer kalırsan seni iki yazgı beklemektedir. Eğer kaldıysan senin temiz, toplumun kirli; senin mümin, toplumun bozuk; senin hakikat tarafları, toplumun zulüm, cinayet ve insanlık düşmanlığı üzerine kurulu ve yapısı da sağlam olan ve elinden intihardan başka bir şeyin gelmediğine inandığın böyle bir toplumda ne yapmak gerekir?

Böyle bir varsayımda da Kur'an: "Hiçbir şey yapamadığın için sorumluluk senden kaldırılmıştır." demez. Evet, sorumluluk kaldırılmadıysa ne yapalım? Nasıl bir sorumluluğum vardır? Yoksa hayır mı? Eğer kalırsan iki yoldan ve kaderden fazla şeye sahip olmayacak mısın? Ya kendini çürüyeceğin, nihilist, mistik, şair ve tiryaki olacağın[34] donuk ve çökmüş bireysel hayatın geri ve aşağılık ibadethane köşesinde muhafaza edersin, ya da üniversiteye girmek istersin. Ölüm makinesi, cinayet aracı olman gerekir; insanı içinde un ufak eden, kurban eden çarkın dişlilerinden biri olman gerekir. Albert Camus'nün ifadesiyle: Ya elin kana bulanmalı ya da şeytan ve cani olmalısın. Üçüncü yol yoktur.

...* Çünkü hepimiz aynı limanda yürüyoruz. "Toplum bize bağlı değildir, şartlarla ve durumlarla işimiz yoktur; kendimizi düzeltmeliyiz, kendimizi aldatmayı ve masraflı ve köklü şeyin altından kurnazca bakmayı bırakmalıyız." gibi sözlerin modası geçmiştir. Bugün o şatafatlı sözler artık kimseyi kandırmıyor. Eskiden senin içinden evliyaullah çıkardı; Peygamberin ve imamlarımızın bile gösteremediği kerametler zuhur ederdi. Bugün kimse bu sözlere kanmıyor. Ne yapmalı? Ya cinayet aracı ve insanlığa aykırı eylemlerin aleti mi olalım, yoksa tıpkı bir gölet ve bataklık gibi kendi içimizde mi kokuşalım? Her ikisi de kötüdür. Öyleyse hicret etmek gerekir. *"Melekler, kendi kendilerine zulmederken canlarını aldıkları kimselere derler ki: Ne durumdaydınız? Derler ki: Biz yeryüzünde ezilmiş insanlardık."* (4/Nisa Suresi 97) Yani toplumda elimizden hiçbir şey gelmiyordu ve hiçbir şey yapamıyorduk. Sonra derler ki: "Allah'ın arzı geniş değil miydi? Orada hicret etseydiniz ya!" Neden orada servete ve Allah'ın ihsanına kavuşmak için hicret etmediniz? Biz hiçbir şey yapamayacak ve bugün bu mutsuzluğa düşecek durumdaydık mazereti, diğer dinlerden başka maddeler karıştırmadıkça ve kendisi için başka bir şey yapmadıkça Müslümandan sorumluluğu kaldırmaz.

[34] Her halükârda bir şey böyle olur. Dinî ve felsefî olarak ortaya çıkan psikolojik hastalıklar. Tıpkı tedavi ve ilaç zoruyla göklere çıkan bir adam gibi her halükârda çürürsün.

Hikâyesini iyi bildiğimiz Ashab-ı Kehf, Kur'an'da bu tür hicretin -sorumsuz hicret- örneğidir. Bu, sosyal bakımdan sorumlulukları olmadığı halde kendilerini insanî ve imanî açıdan sorumlu hisseden kimselerin hicretidir. En azından daha sonra kendileri olarak kalabilmek için bu tür hicreti yapmaları gerekir. Ashab-ı Kehf, ellerinden hiçbir şeyin gelmediği, her çabanın sonuçsuz kaldığı, öte yandan hiçbir şey yapmadan durmaları halinde suç ortağı ve çarkın dişlileri olacakları Dikyanus toplumunda yaşıyorlardı.[35] (Ashab-ı Kehf hikâyesi ne kadar önemli, ilginç ve derin bir hikâyedir.) Diyor ki: 300 yıl mağarada kaldılar. Ebedî olduğunu söyleyen o büyük güç, bunları takip etti, mağaranın önü Allah'ın emriyle kapandı. 300 yıl uyudular. Kalktıklarında kaç saat uyuduklarını anlamadılar. Ceplerindeki parayla bir şey almaya geldiler. Sonra dükkân sahibi onları uyardı. (Bu dükkâncı, Ashab-ı Kehf'in tüm hikâyesini bize anlatmaktadır.) Beyefendi! Bu paralar eski. Bu sikkeleri hangi harabeden getirdiniz? Yani ne? Yani sen Dikyanus'un kudretini ezelî ve ebedî mi sanıyorsun? Yaratılış kanununda ve Allah'ın iradesinde her kudretin kaderi yok olmaktır. İnsanlar için ebedî görünen kudretler, insanlığın bilgisizliğinden istifade ederler. Onlar 300 yıl da olsa bunu birkaç saatlik bir uyku gibi geçirirler. Ashab-ı Kehf gibi imanlarını ve şereflerini kendi toplumlarından korumak için hicret eden insanlar, Dikyanus'un büyük gücüne rağmen Allah'a ve hakikate sığınan ve Allah'ın da kendi korumasına aldığı, yedi yüz milyon kişi karşısında yedi kişi olsalar ve eli güçlü Dikyanus iktidarı karşısında elleri boş insanlar olsalar da Allah onları korur; yedi insan zafere ulaşır, büyük güçler mağlup ve yok olur. (Rum Suresine bakın! Bu tarih felsefesini ne kadar ilginç anlatmaktadır.) Bundan dolayı böyle bir hicret türü bulunmaktadır.

İkinci hicret çeşidi, Kur'an'daki pratik hicrettir. Fırsat olsaydı 18., 19. ve 20. yüzyıllarda muhacir bilginler tarafından gerçekleştirilen

[35] Eğer toplumu inşa edemiyorsan hiç olmazsa kendini kaybetme, kendini bozma! İmanını, özgürlüğünü, dinini, insanlık şerefini koru. İnsanın vatanı, toprağı değil, imanıdır.

büyük sosyoloji, psikoloji, botanik, karıncabilim ve zooloji araştırmalarından bahsedecektim. Eski bilginler ile yeni bilginler arasında şöyle bir fark vardır: İbn Sina gibi eski bilginler, bu kütüphaneden o kütüphaneye gidiyor veya falan krallık kütüphanesine veya filan camiye gidiyor, nüshaları çoğaltıyor, aynı yerde de okuyordu. O zaman da 30 yılda âlim oluyor, sonra yaşlanıyor ve ölüyordu. Ama günümüz bilgini, kütüphane bilgini değil, hicret bilginidir. Karınca üzerinde inceleme yapmak için karısı ve kızıyla birlikte Kanada'dan hicret edip Güney Afrika'ya geliyor. 18. yüzyılda Güney Afrikalı zencilerin bile gitmeye cesaret edemedikleri vahşi ormanlara çadır kuruyorlar. Yüzlerce adamları ölümün, vahşi hayvanların, Malta sıcaklarının ve bilmem ne sineklerinin tuzağında yok oluyorlar. Sonra onların ardından ilmî heyetler geliyor. 19. yüzyılda ve 18. yüzyılın sonlarında sosyoloji, bedevî kavimlerin arasına hicret eden, bütün dünyaya dağılan ve bedevîleri ve diğer kavimleri, yeni medeniyetleri ve eski eserleri gezen, araştıran ve inceleyen kimseler vasıtasıyla meydana geldi. Bundan dolayı günümüzde yeni bilim, göçmen düşünürlerin ve araştırmacıların eseridir. Bu, Kur'an'da çok sık bahsedilen ilmî hicrettir. *"Onlar yeryüzünde dolaşmıyorlar mı? Kötülük yapanların sonunun nasıl olduğuna baksınlar!."* (40/Mümin Suresi 21, 82) Hatta tarih için şöyle deniyor: Oturmayın, kitaplar üzerinde inceleme yapın ve deyin ki: İbn Hanbel'in Müsned'ini okudum, şöyle dedi. Sistan'ın tarihini okudum, böyle dedi. Yeryüzünde yürüyün, gidin, yol alın ve kavimleri ve milletleri kendi üslerinde ve ilk vatanlarında inceleyin ve araştırın. Hatta tarih için şunu söylüyor: Tarih araştırmacısının hicret etmesi yani yeryüzünde hareket etmesi gerekir.

Üçüncü hicret çeşidi tebliğ hicretidir. Bu Medine şehrinin tek kapılı olan bütün dünya şehirlerinin aksine iki kapısı vardır. Onlar Atina gibi tek kapılı şehirlerdir. Oradan her zaman sadece düşünür, filozof ve sanatçı [çıkar]. Isparta'nın da bir kapısı vardır. Oradan ise daima sporcu, subay ve pehlivan çıkar. Hegomtane'den -bizim şu Hemedan- büyük pehlivanlar, subaylar ve askerler çıkar. Roma, büyük ve olgun subayların ve kılıç kullanan askerlerin

memleketidir. Heliopolis, bilginler ve düşünürler memleketidir. İskenderiye de aynı şekilde filozoflar ve düşünürler şehridir. Tarihte tanıdığımız büyük şehirlerin ya güçlülerin ve kılıç kullananların, büyük pehlivanların ve kahraman askerlerin mekânı ya da kutup, filozof ve zahitlerin mekânı olduğunu görürüz. Dünyaya açık iki kapısı bulunan Medine, Muhammed tarafından kurulmuştur. Bir kapısından hem Medain sarayında İran imparatorunu, hem de Roma sarayında Sezar'ı sarsan Mavi Dalga adlı baştan aşağı kılıç kuşanmış silahlı ordusu, diğer kapısından düşünürler, İslam tebliğcileri, Kur'an müfessirleri ve Muaz bin Cebel'ler çıkan Medine. [Bir kapısından] sadece kabilelere barış, dostluk, huzur, tevhit ve vahdet mesajı götüren, diğer kapısından varsa yoksa sadece hainlik düşünen kabilelerle yalnızca kılıcın diliyle konuşan kimseler çıkar. Bu, Peygamberin 10 yıl içinde model yaptığı örnek bir şehir ve örnek bir toplumdur.[36]

Dördüncü hicret çeşidi, sorumlu ve ümitli sosyal insanın hicretidir. Yapıcı bir sosyal imana erişen insanlar eğer zahmet göstermeden dururlarsa ya yok olurlar ya da zahmetsizce çürürler, çökerler, hayatları yavaş yavaş zayıflar. Tıpkı 30 yıl İran pehlivanlarının mertlik ve iftihar destanını yazan, sonunda yenilgiye uğrayan, Şehname'nin her beytini İran milliyetçiliğinin tapusu olarak Türk Sultanı Gazneli Mahmut'a bir riyale satan Firdevsî gibi olurlar. Rüstem Ferahzad, İran Savaşında bir Yezdigird taraftarı olan Dadaş'a bir mektup yazar ve şöyle der: "Burada halimiz perişan! Bu Arapların nasıl savaştığı belli değil. Bu Müslümanların ne biçim insanlar olduğunu bilmiyoruz. (En büyük komutanını kaybetmişti.) Bunlar bambaşka insanlar. Aslında mesele bir kılıç, kalkan ve savaş düzeni meselesi değil. (Usturlap almıştı. Hülasa, yıldızın kayacağı anlaşılıyordu.) Sonra kâğıda şunu yazar: "Sen bu Yezdigird'i koru! Ben gittim. Sen Yezdigird'in yanından ayrılma ve onu koru."

[36] Maalesef vaktim bitti. Konuşmamın geri kalan kısmını başka bir zamana bırakıyorum. Sadece şunu arz etmek istiyorum: Diğer iki hicret türünden bahsedeceğim ve kurtulacağım. Geri kalan sözleri inşallah İran'a, daha sonraya bırakıyorum.

Niçin? Çünkü bu, Sasanîlerden kalan son tohumdur. Eğer kaybedersek hiçbir şeyimiz kalmaz. Bir tek tohumumuz var, o da gitmek üzere." (Artık tohuma tapmaktadır.) İşte böyle bir mektup yazar. Edebiyatımızın en güçlü ve en milliyetçi adamı olan Firdevsî, 400 yıl önce yaşamış olan zavallı Rüstem'in ağzından bu cümleyi [naklederek] yazıyor ve diyor ki: Çünkü bu Sasanî tohumundan 400 yıl boyunca dünyaya kimse gelmez...* Yani Allah etmesin, bu tohum da yok olur. Bundan sonra artık tohumsuzlar gelir: "Şehriyar'ın maharetsiz kölesi olsun!" İslam herhangi bir köleyi yönetici yapabilir ve artık kimse tohumla, sülaleyle, soy ağacıyla ilgilenmez; sadece şuur önemsenir. İş şu noktaya varır: İran'da 400 yıl boyunca tohumsuzlar ve yabancılar işbaşına gelir; 400 yıl sonra tekrar hanedandan bir tohum gelir. Kimdir o? Asla İranlı soyundan olmayan Sultan Mahmut! Niçin? Çünkü Sultan Mahmut'un zamanıdır. O, Şehname'nin sonundadır. Sultan Mahmut da Şehname'nin sonunda işe başlar. [Bu nedenle] kitabı ona takdim etmek gerekir. [Çünkü ona] bakabilir ve Rüstem'in şu sözünü görebilir: Eğer bu çocuk elden giderse artık asla Sasanî zürriyeti kalmaz. Onunla karşılaşır ve şöyle der: "Yezdigird'den sonra artık Sultan Mahmut dışında Sasanî tohumu olmaz.." Rüstem, 400 yıl öncesinden Türk Sultanı Gazneli Mahmut'un Sasanî tohumu olduğunu tahmin eder.

Bundan dolayı insanlar, hatta milliyetçi, aydın, ilerici ve mütefekkir insanlar, cihat, mücadele, özgürlük, hak, hakikat ve iman uğrundaki bir ömrü çökmüş bir çevrede geçirirler. Ama bazen o sonların sonunda kendilerini aldatırlar. Tarih ve coğrafyamız bu tür çehre ve simalarla doludur. İnsanın hiçbir zaman gerçekten: "Artık gençliğim bitti, vesveselerim gitti, düşünce ve imanı tattım, bundan dolayı artık ayağım kayamaz." diye bir güven duygusuna kapılmamalıdır. 60 yıl özgürce yaşadıkları halde ahir ömürlerinde her şeyi bir sarımsağa feda eden, sarımsak ellerinde kalan ve daha ağızlarına ulaşmadan düşen bazı insanları görüyoruz. Bu nedenle dördüncü tür hicret, sorumlu kişinin hicretidir. Sorumlu hicret, bozuk toplumda kalan kimsenin hicretidir. Eğer kalırsa ya kendiliğinden yavaş yavaş bozulur ve sonunda kendisini kaybeder ve bu

gücü elinden gider ya da zora dayanamadığını görünce hıyanet dişlilerinden biri olur. Hicret etmek gerekir. Hâkim iktidarın, var olan cehalet kudretinin ve statükonun oyuncağı olan bu güç hicret eder ve bu güçlü ve korkunç toplumun dışında güçlenir, üs edinir, hazırlanır ve sonunda bozuk toplum düzleminde onu değiştirmek amacıyla kendisini başarılı bir hamle için kurar. Muhammed'in hicreti, [bu tür hicretin] en yüksek örneğidir.

Beşinci ve son hicret, ilginç bir hicrettir. Bu, insanın kendisinden hicret etmesidir. Müslüman insanın daima hicret halinde olması gerekir. Bundan dolayı birisi, türlerini anlattığım dışa doğru hicrettir. İkincisi içe doğru hicrettir. O, varlığın özgür olduğu ve en iyi tarafa doğru hareket ettiği ve en üstün derece de olsa hiçbir derecede durmayan her durumdan ibarettir. *"Muhacir, kötülükleri terk eden kimsedir."* Bu, insanın mevcut varlığından olması gerekli istenen varlığa hicretidir. Mevcut varlığından hangi derecede hicret etmelidir? Her derecede, hatta peygamber derecesinde iken bile! Peygamberin sürekli ilminin artmasını, amelinin artmasını, hayretinin artmasını istediğini görüyorsunuz. Yani olduğu dereceden daha yükseğe çıkmak istiyor. Niçin? İnsanın olması gereken derece, mutlak derecede, Allah'ın komşuluğundadır. Hicret tamamen Allah'a doğrudur. Bu ne demektir? İnsanın İslam felsefesinde Allah'a kadar hareket etmesi gereken yüce derece ve aşkın hedef. Bunun anlamı nedir? Sufiler gibi Allah'ın zatına gitmemiz, onda erimemiz, Allah'ın bir parçası olmamız ve ona karışmamız değildir. Hayır, sonsuza, yani Allah'a kadar. Bundan dolayı beşinci hicret türündeki muhacir insan şöyledir: Kötülüğü terk et! Kötülük nedir? Kötülük, bizim şu an içinde bulunduğumuz haldir. Herkesin içinde bulunduğu durum, sonsuza göre bir çeşit kötülük, bir çeşit durgunluk ve bir çeşit düşüştür. Biz hiçbir derecede değiliz, dışarıdan ve içeriden daima hicret halindeyiz.

Genç Neslin Kurtuluşu

...Ömer bin Abdülaziz'in[37] oğluna yaptığı bir ısmarlama ile ilgili bir hikâye vardır: Oğlunun parmağına gümüş bir yüzük taktığı duyulmuştu. Öfkelenir ve oğluna kızar: O yüzüğü Beytülmale koy, demir bir yüzük tak ve kaşına şu sözü yaz: *Allah, haddini bilen Ömer'i affetsin.*

Bu, hepimize hitap eden bir tavsiyedir. Ben, olmayan yüzüğümün kaşına bu cümleyi her zaman kazımışımdır. Özellikle bu ruhanî ortamda bildiğim birtakım sözlerin bu meclisin, bu ülkenin ruhaniyetiyle pek uyuşmadığını biliyor ve hissediyorum. Ben yaygın olduğu gibi alçakgönüllü davranmak, aşırı ticarî tevazularda bulunmak istemiyorum. Fakat şu bir gerçektir ki biz manevî ve ruhanî meselelere, bizi sarsan ve değiştiren konulara çok muhtacız. Benim bildiğim şeyler, daha çok öğretici boyutu bulunan ve kendi öğrencilerim için iyi olan meselelerdir. Fakat emirlerine itaat etmek zorunda olduğum bazı arkadaşlar ısrar ettiler, mecburen bugün vaktinizi alıyorum.

Bir din adamı gibi konuşmuyorum. Çünkü konumum bundan çok aşağıdır. Ruhaniyete ve maneviyata hepinizden daha çok muhtacım. Size bir ahlak öğretmeni olarak öğüt de veremem. Çünkü hepiniz bana öğüt vermeye layıksınız. Sizi takva, ahiret, iman ve ihlâsa da davet edemem. Çünkü bu konularda hepinizin derecesi benden yüksektir. Belki burada ben size kendi neslim içinden çıkmış, toplumunuzun eğitim görmüş genç nesline mensup bir insan olarak, sizin küçük kardeşiniz veya evladınız olarak, genelde sizin aranızda ve gelecek kuşak arasında yer alan bir neslin temsilcisi olarak konuşuyorum. O zaman kendi neslimin özel dertlerini, acılarını, sıkıntılarını ve arzularını her yerde tekrarlarım.

Biz çok hassas bir tarihsel dönemde yaşıyoruz. Tarihin dar geçidinde dünyaya gelen ve hayatlarını geçiren insan nesilleri çok azdır.

[37] Ömer bin Abdülaziz, gübre içinde bitmiş bir güldür. Ümeyye ailelesine mensup çok büyük bir şahsiyettir. Allah'ın mucizelerinden biridir.

Tarihin dar geçidi özel bir terimdir. Tarih, tıpkı düz bir caddede hareket eden bir kervan gibidir. Düz caddede kervan her gün yürür, yolunu devam ettirir. Bugün dünkü gibi, yarın da bugünkü gibi hareket eder. Bu yolu bir süre böyle kat eder. Birden dar bir geçide, bir yol sapağına, bir dağa, kaygan bir yere, tehlikeli bir uçuruma ulaşır. Kervanın burada duraklaması, yeni bir yürüme tarzı öğrenmesi, yeni bir rehberlik edinmesi gerekir. İnsan ilişkilerinin, fertlerin sorumluluğunun, bu kervanda yolculuk yapan herkesin sorumluluğunun, aslında hareket ve yolculuk tarzının değişmesi gerekir.

Birbirine benzeyen -dediğim gibi her nesil birbirine benzer- çeşitli asırlar boyunca toplum kervanı ve tarih, kendi doğru caddesi üzerinde hareket eder. Burada insanların, bilginlerin sıra dışı sorumlulukları yoktur; bilakis normal sorumlulukları vardır. O da bu kervanın tek tip hareketidir. Kervandaki bireyler kendi normal hayatlarına koyulurlar. Onların problemleri, hayat problemlerinden, ekonomik uğraşlardan ibarettir: Üretmek, ekonomik huzura ve refaha ulaşmak, yaşam imkânlarından yararlanmak vs. İnsan hayatının bu normal programları, sosyal yaşamın tek tip asırlarında böyledir.

Ama tarihin bazen insanın küçük bir hareketinin toplumun kaderini değiştirdiği dar bir geçide vardığını görürüz.

İslam tarihinde Peygamberin Ashabını, Tabiîni yani Peygamber sonrası nesli, Şia imamlarını tek tek tanıyorsunuz. Muhalefet de etseler, kaderlerine ortak da olsalar Şia imamlarına tabi olanları tanıyorsunuz. Ama niçin onlardan birinin söylediği söz veya attığı adım hakkında ister iyi ister kötü olsun, 1400 yıldan sonra hâlâ konuşup duruyoruz, tarihçiler konuşuyor, Avrupalı oryantalistler konuşuyor ve onlara dayanıyorlar?

Çünkü burada tarih bir dar geçitte idi, yeni bir toplum kuruluyordu, yeni bir hareket başlıyordu, yeni bir ruh, yeni bir düşünce ve yeni bir insan doğuyordu ve yeni bir İslam eski dinlerin yerine geçiyordu. Böyle hassas ve tehlikeli şartlarda bir ferdin eylemi tarihin kaderinde etkili olur.

Bir insanın, hatta vasatın altındaki bir insanın sorumluluğu bile bir hareketin kaderinde etkili olur. Siz İslam tarihinde (bizim daha büyüğünü her gün ve her zaman yaptığımız ve yapıldığını gördüğümüz yanlışlardan) küçük bir hata yapan, bizim kaç katını işlediğimiz zayıf noktaları bulunan kimseler tanıyorsunuz. Bizim en iyi insanlarımıza, muttaki ve temiz şahsiyetlerimize sahiptirler. Peki, biz niçin onların küçük bir ayak kaymasını, taşıdıkları zaaf noktasını sahip oldukları diğer faziletler ve fedakârlıklar karşısında bu kadar tekrarlıyoruz, önemsiyoruz ve onları böylesine mahkûm ediyoruz? Çünkü bu bireysel ahlakî zayıflık noktası, bu kendinden daha üstün olan başkasının hakkını tanımamak, faziletini kabul etmemek, aslında iyisiyle kötüsüyle hayatımızın dayandığı meselelerdir. Ama tarihin o saatinde, o anında bu zaaf noktası, bu küçük adım, İslam tarihini, İslam medeniyetini, İslam düşüncesini, İslamî görüş ve anlayışı değiştirdi. Çünkü bunlar, tarihin bir anında doğmuşlardı. O an, tarihin dönüm noktasıydı, yeni bir tarih yapma anıydı. Öyle ki büyük fertler normal bir zamanda bazen büyük hainlikler yaparlar; ama bu hıyanetlerin büyük bir etkisi olmaz. Fakat bazı anlarda küçük bireyler küçük bir hata yaparlar, ama onun sonuçlarını ve akıbetlerini yüzlerce neslin tatması ve görmesi gerekir.

Biz şimdi yine böyle bir anda bulunuyoruz. Tarihin değişim sürecine girdiği bir yüzyılda yaşıyoruz. Biz şimdi Doğu'da, Afrika'da, Asya'da ve İran'da öyle bir toplumda yaşıyoruz ki tarihin, kültürün, düşünce tarzlarının, dilin, zevkin, sosyal ilişkilerin, ekonomik hayatın, ahlakın, estetiğin, iyinin, kötünün, hayrın, şerrin ciddi manada ve temelden değiştiğini görüyoruz. Siz bu değişimlerin sebebini biliyorsunuz. Biz bu değişimlerin, zorunlu değişimler olduğunu, bir ferdin veya fertlerin iradesiyle meydana gelmediklerini biliyoruz. Tarih yeni bir merhaleye girmektedir. Her ne kadar biz 20. yüzyıl kervanından uzaklaşsak da gençliğimiz ve eğitimli aydınlarımız doğrudan bu değişimlerin etkisi altında kalmaktadırlar.

Bundan dolayı değişmekteyiz. Ne şekilde değişiyoruz? Yüzeysel düşünen ve akılları gözlerinde olan kimseler yalnızca süsleri ve gi-

yimleri değiştiği için seslerini yükseltmektedirler. Hayır! Bu süs ve giyim değişikliği, tüketimini ve yaşamını değiştiren insanın değişim göstergesidir. Elbise ve süs değişikliğinden dolayı sızlanacağımıza, insanımızı bu şekilden farklı bir şekle sokan etkenlerden dolayı sızlanalım. Bunlar, bu hastalığın dış derimizde ortaya çıkan yaralarından biridir. O, kültürün, dinin, duygunun, zevkin, bireysel, toplumsal ve ekonomik hayat tarzının, maneviyatın, edebiyatın ve dilin temel, zorunlu, kesin ve kaçınılmaz değişiminden ibarettir. Öyle ki bilimsel açıdan kesin olarak tahmin edilemez. Burada oturmuş ve çeşitli meslekleri olan (kimimiz asker, kimimiz öğretmen, kimimiz esnaf, kimimiz sanatkâr, kimimiz mühendis, kimimiz mimarız) bizler birbirimizle anlaştığımızı görüyoruz. Farklı bir çevrede yetişmiş bir öğretmen olan benimle değişik bir ortam ve kültür içinde [yetişmiş] olan sizler arasında ortak bir yön var. Siz konuştuğunuzda bu benim üzerimde etki bırakıyor. Ben konuşuyorum, siz dinliyorsunuz. Bu, toplumumuzun hâlâ ortak bir kültüre sahip olduğunu gösterir. Bu, tuğlaları ve değişik unsurları birbirine yapıştıran harç gibidir. Çok güçlü, özlü ve köklü bir harçtır. O, hepimizin sahip olduğu ortak bir ruh, ortak bir anlayış, ortak bir kavrayış, ortak bir ülkü, ortak bir yol, ortak bir iman ve ortak bir kültürdür. Hepsi birlikte İslam kültürünü, Şiî imanı oluşturur. Bu harcın tamamını 1400 yıl boyunca işkenceler, temiz kanlar ve acılar pahasına bir araya getirdiler. (Şimdi biz onu ne olduğunu anlamadan tüketiyoruz.) Sezgisel ve tahminî değil, aksine gözle görme şeklinde olan kesin bilimsel ölçülere dayanarak ikinci neslimizin bizimle yabancılaşacağını biliniz. Bu nesil ile ikinci nesil arasındaki yabancılığı şimdi siz aile toplumunuzda, şehir toplumunuzda, ülke toplumunuzda görüyor, tadıyor ve hissediyorsunuz. Kültürel, ruhsal ve ahlakî bir harçla birbirine duygusal, fikrî ve itikadî olarak bağlanmış olan şimdiki nesil ile arasında bir mesafe vardır. Ortak bir tarih boyunca değişik sınıflarımız arasında meydana gelen bu ortak anlayış, değişmektedir. Bu harç ister istemez erimekte, dökülmekte ve yerini yeni bir harca bırakmaktadır. Bu yeni harç, 20. yüzyıl kültüründen, Batı'nın ticarî kültüründen, burjuva

kültüründen, Batı'dan gelen ticaret ve sanayi kültüründen ibarettir.

Biz, Batı'nın yalnızca radyosunu, kumaşını, sakızını, şapkasını ve ayakkabısını tükettiğimizi sanıyoruz. Yani bundan sadece ekonomik, endüstriyel ve maddî tüketimleri anlıyoruz. Hâlbuki bundan daha kötüsü ve fecisi, kültürel tüketimlerdir. Bundan daha kötüsü, genç neslimizin dinî, kültürel ve tarihî sofralardan yememesi, tatmaması, aksine rağbet duymaması, nefret etmesidir. Tıpkı Batı kompostolarının buraya gelmesi ve onun da bunları yiyip midesine indirmesi gibi ambalajlı fikirler, etiketli öğretiler, Batı ürünü ideolojiler, felsefeler, inançlar, edebiyat, sanat, zevk ve ahlak, ülkemize ve bize benzeyen ülkelere ihraç edilmektedir. Biz onları yer, onları giyeriz.

Bundan dolayı ikinci neslimiz, maddî ve karın doyuran besinini değiştirmekte olduğu gibi ruhsal besinini de öyle bir değiştirmektedir ki aslında biz şimdi maddî besin sofrasına ikinci neslimizle birlikte oturabiliyoruz ama manevî besin sofrasına savaşmadan, zorlanmadan, yabancılık hissetmeden ve yanlış anlamadan oturamıyoruz ve yiyemiyoruz.

Acaba biz, tarihin zorlama yolunu kendi ülkemizde, kendi ailemiz içinde değiştirebilecek miyiz? Böyle bir zan ancak aşırı yüzeysellikten doğar.

Bugün öyle bir gündür ki bir kızı veya oğlanı evin içine soksak, kapısını kapatsak, duvarlarını üç metre yerine otuz metre yükseltsek, odasına evin avlusundan koysak ve odasını kilitlesek bile yine de dünyanın milyonlarca fikrî, itikadî ve sanatsal dalgası onun kulağına ulaşır. Günümüzde televizyon evin içine, dünyanın her yerine girmiştir.[38]

[38] Dostlarımdan biri şöyle diyordu: Ben Avrupa'ya gittim, Amerika'ya gittim, dünyanın her tarafına gittim. 30-40 yaşındayım. 10-20 yıl da burada, İran'da bulundum. Muhafazakâr bir insan değildim; çünkü modern bir insandım. Sosyal yapıya bağlı değildim. Canım nereyi çekerse oraya gidebilirdim. Fakat mesela filan gazinoya gitmeyi düşünsem, kendi kendime utanırım. Çünkü

Bu sebeple günümüz toplumunda hiç kimse zamandan, asırdan ve toplumdan koparılamaz ve sterilize bir alkol şişesinin içinde muhafaza edilemez. Eğer bir kimse şiddetli ve korkunç bir diktatörlükle oğlunu bu şartlar altında bir yıl, iki yıl, üç yıl tutabilse bile göz açıp kapayıncaya kadar ilk fırsatta oğlu bu kafesten uçar ve bu üç yılı otuz yıl ile telafi eder. Bundan dolayı tutacağımız yol, sadece kendimizi ve çocuğumuzu korumak değildir. Zamanımızı tanımalıyız, zamanın seyrini takip etmeliyiz, manevî hayatımızı zamanın gereklerine uydurmalıyız ve özellikle imanımızdan, büyük, insanlık ve ahlakî fazilet dolu ve insan yetiştirici kültürümüzden, tarihimizden ve bütün değerli ve yüce hatıralarımızdan ibaret olan - elimize yüksek bedellerle ulaşmış değerli bir miras iken şimdi ambalajlı, renkli ve karışık ilaç ve maddeler içeren bir şey haline gelen- değerli emaneti gördüğümüz ve bildiğimiz bu zamanın gerekleriyle [uyumlu hale getirmeliyiz]. Hanımlar, beyler! Bunu ikinci neslin boğazına bu şekilde sokmak isterseniz kusar, yememekle kalmaz, üstelik ne kadar ısrar edersek edelim onda bütün bunlara karşı bir tepki meydana gelir.

Bu nesil ile birlikte yaşamış ve yetişmiş bir öğretmen ve öğrenci olarak ben şunu görüyor ve tecrübe ediyorum: Meşhed'de dinî bir konuşma yaptığım zaman Allah'ın adını her yerdekinden daha korkarak anıyorum. Tahran'a geldiğimde daha özgür olarak dinî konuşma yapıyorum. Abadan'a gittiğim zaman sadece petrol mühendisi öğrencilerinin okuduğu Petrol [Fakültesinde] yüzde yüz

orası o kadar uygunsuz olurdu ki ben oraya bir seyirci olarak gidip oturmayı kendime yakıştıramazdım. Canım gitmek istiyor. Belki on yıldır yeraltında bir gazino olan Lalezar-ı Nov'a gitme düşüncesi merakımı tahrik edip duruyor. [Kendi kendime,] dostlarım oradan bu kadar bahsediyorlar, en azından ne var ne yok gidip bir göreyim, dedim. (Zevk düşkünlüğümden değil, merakımdan.) Kendime ve şahsiyetime baskın gelemedim. Ömrümde bir kere olsun böyle bir yere gitmeye hazır olamadım. Evet, televizyon gelince, 30-40 yaşında, eğitimli ve bilgili bir adam olarak siz bu özel yer altı gazinosuna girmeden önce [aynı gazino programlarını] ailenizin en gizli, en temiz ve en iffetli köşelerinde yarım saat, bir saat kadar daha iyi, daha hızlı ve daha net seyrediyorsunuz.

dinî konuşma yapıyorum. Meşhed'de neden [böyle oluyor]? Çünkü dinî bir şehir olan Meşhed'de koyu bir din bulunur ama eğitimli nesil tarafından kabul edilemez şekildedir. Bunun ana baba dininden kalan zihinsel bir evveliyatı vardır. Ona karşı bir nefret ve kompleks oluşmuştur. Şimdi birkaç yıldır üniversiteye gelmiştir, doktor olmuştur, bir süredir [o dinden] uzaklaşmıştır, irtica, hurafe ve eski ile arasında bir mesafe oluştuğunu hissetmiştir. İşte böyle bir zihinsel arka planı vardır. Ben bir öğretmen olarak hepsi de dindar ailelerden gelmiş olan bin, iki bin, beş bin dindar öğrencinin bulunduğu Meşhed Üniversitesi ortamında konferans vermek istediğim zaman dinimin şahsiyetlerinden birinin adını açıktan söylemeye cesaret edemem. İmam Hüseyin'in doğum gecesi idi. (Ben burada resmî bir konuşma yapmıyorum. Bir yürek acısı mektubudur, bir çeşit yürek acısıdır.) Mecburen bilim öğrencilerini, tıp ve politeknik öğrencilerini tebrik etmek istiyordum. Eğer tebrik etmezsem çok aptalca olacağını gördüm. İmam Hüseyin'in doğum gecesi, en azından Şia olarak değil, belki bir insanoğlu ve özgürlüğe ve aşkın insanın değerine inanan bir kimse olarak nasıl anılamaz? Düşünüyordum: [Eğer onu] anarsam bunların zihninde birden kına rengi çağrışım yapar, göğse vurma çağrışım yapar, jurnal çağrışım yapar (jurnal haçtır, haç manasına gelir, haç şeklindedir). Taziye, cenaze, kilit vurma, mevlit okuma, -ne olduğunu anlamadan- ağlama, borçla ve düğümle karışma, özel düşmanlıklar, sadece [kendilerine karşı] duyarlılık ve alerji taşıdığımız bilinmeyen kutsal isimlerle [birlikte] gündelik hayatımızdan nefret etme, bu isimleri anmak ve ağlayarak vurmak için onun zihnine gelir ve çağrışım yapar. Zihninde Hüseyin'in hatırasını taşıyan azamet, ihtişam ve heybet çağrışım yapar. Dindar bir öğrenci topluluğu içinde hayatını kutsal şehitlik yolunda kaybeden bir kahraman adamı anmak istiyorum. Aralarına gizlice ve yavaşça Ebulfazl'ın adını da karıştırabilmek için [önce] Bin Mehdi, Kamyola, Promete ve tarihî kültürün yüzlerce kahramanının [isimlerini] anmalıyım. Çünkü eğer böyle söylersem o sofrayı hatırlar...* Bu şahsiyet [için gözyaşı dökenlerin] merasimi, kahramanlık numunesi, yapıcılık numunesi, bir millet yaratma numunesi

olan o ihtişam ve görkemle bir millet için model olabilir. Eğer böyle bir insanın hatırası bir milletin zihninde canlı olursa bu millet hiçbir zaman zillete ve alçaklığa maruz kalmaz, onu hatırlar. Böyle bir şahsiyeti ve böyle bir azameti o kadar küçülttük ki böyle bir şahsiyeti sevmemize ve tamamen imanımız ve hayatımız [haline getirmemize] rağmen, hatta birçoğumuz bütün dinî hükümlerimizi bu şahsiyet veya şahsiyetlere ağlamak ve onları sevmek için tatil etmemize rağmen bunu öyle bir şekle soktuk ki onun (veya onların) adını bu halkın ve bu milletin ikinci nesline söyleyemiyoruz. Ama Petrol Fakültesinde bunlar yoktur. Başından beri teknik ve mekanik okuyan, şimdi bile petrol arıtma, petrokimya ve matematik dersleri alan bir üniversite öğrencisi, insan olduğu için hiçbir zihinsel evveliyat ve dinî hatıra taşımaksızın kültürel, insanî ve ahlakî meseleleri anlamaya eğilim gösterir, zihninde hiçbir kötü çağrışım bulundurmaz. Sonra ben orada Ebulfazl hakkında bir saat konuşabilirim, hiçbir çağrışım da olmaz. Meşhed'de İmam Hüseyin gibi bir şahsiyet hakkında konuşmak istediğimde (kendi bulunduğum çevreden bahsediyorum, genelde sizin bulunduğunuz çevreden değil), [onun adını] zihinde çağrışım yapmaması için diğer süslerin arasına karıştırmalıyım. Buna rağmen çağrışım yapar.

Fakat bizzat ben Fransız Koleji'nde Hıristiyan bir hoca olan Profesör Berque'in rehberliğinde İslam dışındaki bütün dinlerden birine mensup olan arkadaşlarım arasında hocamın emriyle Şia hakkında bir rapor sundum, bütün Şia akımlarını anlattım. Orada bulunan bu insanlar söylediğim sözler üzerine bana geleneksel eski bir hurafeci tip olarak değil, aksine çok ilerici, aydın ve özgürlükçü bir insan olarak bakıyorlardı.

Sözlerim aslında Şiîliğin tarihsel naklinden başka bir şey değildi. Neden böyledir? Çünkü o çağrışım yapılmaz. Çünkü dini farklı düşünen ve değişik bir ortamda yetişen bir nesle kötü bir şekilde, çirkin bir renkle, yabancı bir koku ve unsurla mantık dışı ve kabul edilemez bir biçimde tebliğ edersek onda dinî bir alanın oluşmasına değil, bilakis içinde hak ve hakikat dininin hiçbir vakit gelişmeyeceği sert bir alanın oluşmasına sebep olur.

Bu, genel olarak İslam, geçmiş ve kültürümüzle bağlarını hâlâ koruyan neslimiz ile toplumumuzu ve toplumun kültür, öğretim, eğitim, yazarlık, sanat ve ahlakını kuracak olan gelecek neslimiz arasına böyle bir mesafe koyan bir meseledir. Genel olarak biz dini, sahip olduğumuz değerli ve kutsal kültür emanetini, dinî ve ahlakî sorumluluğu şimdinin belirleyici hassas zamanının üzerimize yüklediği o görevle uyumlu hale getirmezsek bilelim ki gelecek nesil aslında iyi Şia hangisidir, kötü Şia hangisidir; gerçek İslam hangisidir, hurafeci İslam hangisidir; dinin hak olanı nedir, batıl olanı nedir gibi bir kaygı taşımayacaktır. (Asla bu işin peşine düşmeyecektir.) Yüzyıllar boyunca çeşitli ellerin bu hurafe ve çirkin süsler arasına taktığı bu cevheri [onların kirinden arındıralım]. Bizzat biz ve bu nesil, kim hangi meslekte ve iş kolunda olursa olsun, fedakârlık yapmaz, kendisini gerçek bir sorumlu fert olarak görmez, öne çıkmaz, birçok şeyinden vazgeçmez, sıra dışı bir durum olduğunu kabul etmez, geç hareket etmesi ve bir neslin kaybedilmesi halinde İslam'ın da o nesil ile birlikte toplumumuzda kaybolacağını anlamazsa (bizzat İslam ile İslam'ın kaderi ile ve insanlık ile hiçbir işi olmaz, onun başka bir kaderi olur) ikinci neslin bizimle hiçbir alakası, hatta dinimize dair hiçbir hatırası kalmayacaktır.

Tarihin dar geçididir. Tarihin bu dar geçidinde İslam tarihinin büyük ve fedakâr şahsiyetleri, küçük bir ayak kayması, ufak bir şahsî bencillik, bir liderlik sevdası veya Uhud Savaşında gördüğümüz [gibi] küçük bir hata[39] sebebiyle nasıl bir kader ve nasıl bir durum meydana getirmişlerse, İslam'da nasıl bir musibet veya faciaya yol

[39] Bu hata yapanlar kimlerdi? Bunlar Uhud'un okçuları olan, Peygamber'le aynı safta kılıç sallayan, daha sonra da kılıç sallamaya devam eden Muhacirler ve Ensardı. Okçular Tepesi üzerinde durmuşlardı. İçlerinden küçük bir grup bir anda bizim ömür boyu hep yaptığımız -ki hayatımız ganimet toplamakla geçer, başımız ganimet toplama ve yeme ahırına batmıştır- ve İslam tarihinin kaderini, bizim kaderimizi değiştiren küçük bir hata, küçük bir bencillik yapmışlardır.

açmışlarsa ve bu ayak kaymasında nice insanlar yok olmuşlarsa - daha sonraları neler olduğunu biliyorsunuz- şimdi de aynı durumdayız.

Eğer İslam'ı bu törenlerle, bu duygularla, bu tebliğ durumuyla ve genelde tersini yaptığımız iyiliği emretme ve kötülüğü engellemeyle uygulamak istersek, hayatın binlerce meşguliyeti arasında bir hayır işi yapmak istersek, ağlamak, kendimizi kurtarmak ve bunu sağlamak istersek, bu şekilde devam edelim; İslam'ın tamamını ve Şia tarihini oluşturan bütün birikimleri, emanetleri, hatıraları ve maneviyatları yok etme sorumluluğunu, onu kurban etme ve toplumumuzdaki ve tarihimizdeki bu maneviyata son verme sorumluluğunu burada oturmuş olan hepimiz üstümüze alalım. Niçin burada oturmuş, bunları söylüyorum? Burada oturmuş olan sizlerin başkalarına nispetle toplumumuzda, çağımızda, yeryüzünde ve ülkemizde geçen bu gerçeğin ve hakikatin daha çok şuurunda olmanız ve aynı ölçüde daha fazla sorumluluk hissetmeniz için. Bu sorumluluğu din adamlarının boynuna atmak, yazarların boynuna atmak, ekonominin ve siyasetin boynuna atmak, şöyle veya böyle atmak, omuzdaki yükü hafifletmektir. Çünkü hangi meslekte olursanız olun, her birinizin boynunda olan bir sorumluluktur. Durum bu kadar tehlikelidir.

Ekonomik hayatımızda, kültürel hayatımızda, sosyal hayatımızda bir devrim yaptığımız gibi, edebî hayatımızda bir devrim meydana getirdiğimiz gibi, bugün değişik bir şekilde yazdığımız gibi, farklı bir şekilde süsleme yaptığımız gibi, değişik bir tarzda giyindiğimiz gibi, değişik bir şekilde çalıştığımız gibi, farklı bir biçimde üretim yaptığımız gibi, değişik sosyal ve hukukî ilişkilere sahip olduğumuz gibi aynı şekilde dinin durumu, dinin tebliği, dinin gelecek nesillere ulaştırılması ve dinî öğretim konularında da bir devrim, büyük bir kültürel devrim, bir düşünce devrimi, bir din anlayışı devrimi, bir dini tanıma devrimi meydana getirmemiz gerekir. Bunu koruyabilmek ve farklı bir yolda hareket eden ikinci nesle emanet edebilmek için daha başından bir tür [İslam] bilime, çağdaş dünya düşüncesiyle uyumlu mantıksal ve bilimsel bir bilme

türüne ihtiyacımız vardır.[40] Bu nesil eğer onun mantıklı olmadığını görürse, eğer burnuna eskilik kokusunun, hurafe kokusunun geldiğini görürse onu kesinlikle kabul etmez, iyi veya kötü, güzel veya çirkin, hak veya batıl, hepsini terk eder, gider, bize ve tarih kültürümüze yabancı başka bir kültürü, başka bir hayat tarzını devam ettirir.

Ben bir öğretmen olarak, sizin çocuklarınızın ve küçük kardeşlerinizin temsilcisi olarak, bu neslin savunucusu olarak, buraya gelen ve binlerce yıl sonra İbrahim'in geleneğini koruyacağını iddia eden sizlere, tarihin akışının tersine gerçek İslam akımını takip edeceğini iddia eden sizlere, Peygamber ailesini sevdiğini iddia eden sizlere, zalimler, Emevîler, Abbasîler, Türk ve Moğol sultanları, İslam tarihine İslam adına hükmeden bu cani rejimler karşısında tarihin en gizli köşelerinde bu Peygamber evindeki bir yalnız kadının mazlumluğunu, bütün propaganda araçlarının bir iktidarın hoparlörü olduğu o en ağır tarih şartlarında bir yalnız adamın mahrumiyetini bildiğini ve anladığını iddia eden ve bütün bunlara rağmen hakikati tanıyan, şimdi de o hak, hakikat ve aşkın devam ettiricisi olan sizlere sesleniyorum: Eğer bu durumdan memnun iseniz tarihte benzeri olmayan bir hainlik yapmış olursunuz. Sizin nesliniz, İslam'a İslam tarihinde kendilerine sövdüğümüz kimselerden daha çok zarar verecektir. Ben -burada bulunmayan ve içlerinden biri burada tesadüfen haykıran bu nesil- bu nesil adına yine sizden, siz babalardan, ağabeylerden, annelerden ve kız kardeşlerimden bu yüzyılların yedinci, sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllar olmadığını anlamanızı istiyorum. Beşinci yüzyıl olmasıyla altıncı yüzyıl olması arasında hiçbir fark yoktur. Sekizinci yüzyıl dokuzuncu yüzyıl gibiydi; dokuzuncu yüzyıl da on birinci yüzyıl gi-

[40] Bu az miktardaki anlar gerçekten günler denemeyecek ölçüde anlardır. Sahip olduğumuz ömür ölçüsünde bu ortamda, bu yolculukta, bu hayat şeklinde daha fazlasına sahip olmadığımız başka bir andır. Niçin? Çünkü burada olduğumuz birkaç gün içinde birkaç andan başka bir zamanın geçmediğini gördük. Bundan dolayı içinde bulunacağımız diğer birkaç günde birkaç andan başka olmayacaktır.

biydi. Ben bir fakültede üniversite öğrencisi idim. Gittim, beş altı yıl sonra geri döndüm. Benim çevreyi, çevrenin de beni tanımadığını gördüm. Başından beri, birinci sınıftan bu yana bu okulun eğittiği bir kimseyim. Bu fakültede eğitim gördüm. Sonra Necef ve Kum'a gittim, Batı'ya gittim. En sonunda bu fakülteye hoca olarak döndüm. Aramızda bir uçurum meydana geldiğini, benim onun dilini, onun da benim dilimi anlamadığını [fark ettim]. O zaman siz, şu an var olan duruma, şimdi kabul ettiğimiz sorumluluğa, yeni bir iş yapmak için kabul edebildiğimiz fedakârlık ölçüsüne rağmen sahip olduğunuz şeyleri ikinci neslinize nasıl aktarabileceksiniz?

Maalesef konuşmam asıl mecrasından saptı ve söylemek istediklerimi söyleyemedim. Fakat söylediklerim belki de söylemem gerekenlerden daha acil bir görev idi. Ben duygusal konuşma yapamam. (Böyle bir şeyle alakam yoktur ve bilmem.) Onun için sizi duygulandıracağımı söylemiyorum. Fakat bu çağda tehlikenin ciddi olduğunu, ikinci nesilde her şeyin elden gittiğini biliniz. Eğer bir şeye inanıyorsak onu korumak ve gelecek nesle teslim etmek için çalışalım. Gelecek nesillerimizin kültür ve düşünce yolunda Muhammed'den hâlâ bir hatıra olması, istikbaldeki toplumumuzun Hüseyin'i tanıması, Ali'yi anlaması, Kur'an'ın yaprağını açması ve bu öğretilerle tanışması için çalışalım. Günümüz düşünüşüne kıyasla daha ileri olan geleceğin düşünüşü, kendi mecrasında zorunlu olarak gelişir. Ama bizim görevimiz, zorluklarla ve mucizevî fedakârlıklarla elimize teslim edilen bu emaneti elimizden bedava çıkarmamaktır.

Ben, benim ve sizin gibi bir insandan örnek veriyorum. (Bu insan benim gibi öğretmendi. Artık onların imam veya peygamber oldukları bahane edilemez.) Bu Sikkit büyük bir âlim olduğu için kendi zamanında dünyanın büyük imparatoru olan Harun Reşit'in oğulları olan Emin ve Memun'un[41] öğretmeni olur.

[41] "*Rabıta-i Fikr ve Amel*"in on dördüncü dersinde 176-177. sayfalarında şöyle anlatılmıştır: "İbn Sıkkît, Mütevekkil'in Müeyyed ve Mutez adlı çocuklarının

Şia kendi tarihinde ilerici ve öncü bir kanada, zühd, ilim ve İslam bilgisi ile donanmış bir [mücadeleci] kanada [sahiptir.] Gece gündüz Hüseyin, Hüseyin diye feryat eden günümüzün -20. yüzyılaksine. Fakat Hüseyin'imizi bir Batılının yazması gerekir. Ali, Ali deriz. Ama Ali'mizi bize George Cordac'ın tanıtması gerekir. Selman-ı Farisî bizim en büyük millî ve İslamî gururumuzdur. İlk Ehlibeyt dostudur, ilk Şia'dır. Peygamber ailesinden olan bir kimsedir (Bütün bunlar bizim süslü ve yalan iddialarımızdır). O zaman Selman-ı Farisî'yi İranlıya ilk defa Profesör Massignon'un tanıtması gerekir. Peygamberimiz Muhammed hakkında bu genç neslin, bir üniversite öğrencisinin okuyabileceği bir kitap yoktur. Onu ilk kez Virgile Givergieu'nun veya Taha Hüseyin'in tanıması ve tanıtması gerekir. Bu önsözde Hucr bin Adiy'i yazmıştım. Ben öğretmenim. Bir öğrenci gelip bana şunu soruyor: Beyefendi! Sen mesela İslam bilimi biliyorsun. Ben İslam Peygamberi hakkında inceleme yapmak istiyorum; ne okuyayım? Bu bir üniversite öğrencisidir, Sartre'ı okuyan bir öğrencidir, Berechet'in piyeslerini okuyan bir öğrencidir, Berdnard Russel'ın felsefesini okuyan, Albert Camus'yü tanıyan bir öğrencidir; bu öğrenciye okuması için ne vereyim diyorum. "Kahlu'l-Basar"ı veya "Cennatu'l-Hulud"u mu versem? Peygamberi tanıması için hangi kitabı versem? Diyorum ki: "Beyefendi! Bir roman yazarı olan Givergieu'nun Fransızca yazdığı bir kitap var. Bir kişi de onu tercüme etmiş. Kendi saçma sapan fikirlerini de karıştırmış, hepsini birbirine katmış, yalan yanlış var. Ama diğer tüm kitaplardan iyidir. Onu oku!" Diyor ki: Pekiyi, Hz. Ali hakkında ne okuyayım? Diyorum ki: Hz. Ali hakkında Lübnanlı Hıristiyan yazar George Cordac'ın yazdığı çok güzel bir kitap var. Gerçekten senin okuyabileceğin ve işine de yarayacak bir kitaptır. Hz. Fatma ile ilgili de mütalaa yapmak istiyorum. [Ne okuyayım?] Hz. Fatma ile ilgili Lübnan'da Bintuşşati, Mısır'da da bir Sünnî olan Ömer Ebunnasr birer kitap yazmışlardır. Zeynep'le

hocası idi." [Doktor yukarıdaki meseleyi başka bir konuya girmesi sebebiyle yarım bırakıyor. Değerli okuyucular zikredilen alıntıya müracaat edip konunun tamamını okusunlar. (Derleyen)]

ilgili [hangi kitap vardır?] Hiç. Biz sadece ağlarız. Onun misyonuyla ne işimiz olur ki? O yalnızca kendisi için ağladığımız kutsal bir isimdir. Pekiyi, nereden öğrenelim? Ne idi, ne oldu? Aşura vaktinden sonra, Erbain'den sonra Zeynep kayıplara karıştı, havaya uçtu. Sonunda ne oldu, ne yaptı? (Şimdi burada onu tanıdığımızı farz edelim. Zaten tanımıyoruz.) Kerbela'da sadece ağıt biliniyormuş haline getiriyoruz. Hâlbuki Zeynep'in misyonu sahip olduğu rol bakımından ve içinde bulunduğu durum itibariyle Hüseyin'in misyonundan daha zor ve daha etkiliydi. Çünkü o olmasaydı Hüseyin'in hikâyesi o çölde tamamen unutulurdu. Pekiyi, bu nerede yazılıdır? Nerede yazılı olduğunu bilmiyorum. Bir yerde yazılmamıştır. Eski metinlerde senin işine yarayan bir şeyler vardır. O da senin asla ayırt edemeyeceğin birtakım şeylerle karışık haldedir. Ama [onun hakkında] yine Lübnanlı yazar Dr. Bintuşşati tarafından 30-40 sayfalık bir kitapçık yazıldığını, hem de bir kravatlının tercüme ettiğini işittim. İmam Hasan ve İmam Hüseyin hakkında okuyabileceğim hangi kitap vardır? Hiç. O *"Ali ve İki Büyük Oğlu"* kitabı Dr. Taha Hüseyin'e aittir (Mezhebi Ehlisünnet olan kravatlı yazarlardan biridir. Şimdi çağdaş bir yazardır ve öyle dinî bir yönü de yoktur). 20. yüzyılda İran'da Hasan'ımızı ve Hüseyin'imizi bize onun tanıtması gerekir. Selman hakkında sadece Massignon'un bir kitabı vardır. Ebuzer Gıfarî hakkında hiç yoktur. Mısırlı Sünnî yazar Dr. Abdülhamit Cevdet es-Sehhar'ın roman şeklinde yazdığı bir kitap vardır. Pekiyi, biz ne yaptık? Hiçbir şey beyefendi! Özür dilerim.

Benim okuyabileceğim tertemiz Nehcu'l-Belağa hangisidir? Cevat Fazıl'ın Savaş Partisi için Nehcu'l-Belağa'dan Ali adına yazdıkları Nehcu'l-Belağa'dandır. (Orada miting verdi, bazı şeyleri [birbirine] karıştırdı, güzel de bir cümledir.) Cevat Fazıl'ın sözleri, Nehcu'l-Belağa'nın sözünün aynısıdır. Pekiyi, biz ne yaptık? Bizim Mevla sevgimiz vardır. Mevla kimdir, nedir? Hiçbir şey! Bizim Mevla adını verdiğimiz bir Rüstem'dir. Daha sonra Müslüman olan Rüstem'in adını Mevla koymuşuz ve ona sevgi besliyoruz. Kimdir, nedir, görevi neydi? Çocukları ne yaptılar? Onu niçin sevmek gerekir? Onların sünneti/geleneği nedir? Peygamberin sünneti nedir?

Tarihte nasıl bir rol oynamışlardır? Görevleri ne idi? Nasıl bir iz bıraktılar? Bizimle bağları nedir, beyefendi? Sırayla ezberlememiz gerekenler, sırayla sevmemiz gerekenler 12 tanedir. Velayet bu demektir; bunların sahip oldukları beşerî ve sosyal rehberliği, yönetimi ve hükümeti tanımak demek değildir. Nasıldır? Velayet bunları, bu bilinmez, kutsal ve melek gibi isimleri sevmek demektir!

Sonra bu ya da öteki öğrenci geliyor, Beethoven hakkında soruyor. Ona dünyada yazılmış, en iyi dille ve en iyi baskı ile Farsça yayınlanmış olan aynı derecedeki on eseri tanıtabilirim. Bizzat İran'da çeşitli baskıları ve değişik icraları yapılmış kendi eseri olan yüzlerce örneği [hazırla]yabilir. Beethoven'in hayatı hakkında bir araştırmacı ve âlim edasıyla yüzlerce makale ortaya koyabilir. Kim idi? Senfonilerini şimdi Alman gençlerin bile sevmediği ve kesinlikle dinlemediği bir 19. yüzyıl Alman müzisyenidir (Klasiktir, diyorlar). Bu insan, İran'da, bizim Meşhed'de o kadar çok dikkatle, bilgince ve araştırmacı duyarlılığıyla tanınır ki bütün sanatı, tüm hayatı, anları ve duyguları, kardeşinin oğluna yazdığı mektuplar bile bilinir. Bunlar en güzel dille Farsçaya birer birer tercüme edilmiştir. Emil Loudvique ve Roumen Rouland gibilerinin Beethoven hakkında yazdıkları büyük eserler Farsçaya çok güzel tercüme edilmiştir. Meşhed, Kum ve Tahran'da Beethoven çok iyi tanınır ama Ali, Hasan, Hüseyin ve Ebulfazl tanınmaz. Farsçada Napolyon'un biyografisi ile ilgili beş tane şaheser vardır (Onunla ilgili makaleler ve tarih kitaplarıyla ilgilenmiyorum; yoksa onlardan Farsçada bir kütüphane oluşur).

İmanımızın, aşkımızın ve dinimizin özeti olan ve kendilerine çok sevgi beslediğimiz Ehlibeyt ve On İki İmam hakkında bir üniversite öğrencisinin eline okuyup anlaması ve tanıması için verebileceğimiz kendi düzeyinde yazılmış bir tane kitabımız yoktur (Geçmişte haklıydı, çünkü onlar tanıyorlardı. Zira [seviyorlardı. Fakat] biz böyle zahmetsiz ve sorumsuz sevgiyi sadece tanıdıklarımıza besleriz). O düzeyde tanıyan, okuyan ve anlayan öğrenci [için] bir tek kitabımız yok ki ona verelim ve biz kendimiz yazdık, sen oku, diyelim.

Yine bu veya o grubun boynuna yüklemeye kalkışmak ve bu işi sömürü yaptı, bu işi eski cahiliye yaptı, bu işi filan sistem yaptı, bu işi din adamları kurumu yaptı demek istersek bu, kendinden ve sorumluluğundan kaçmaktır. Bu işi fert fert hepimiz yaptık. Müslüman olarak, insan olarak ve medenî olarak -üçü de aynı anlama gelir- mobilya, elbise ve süsümüzden üretim, sanayi ve sosyal ilişkilerimize kadar toplumsal hayatımızın bütün boyutlarında fert fert nasıl bir devrim yapmışsak [aynı şekilde] bize ulaşan şeyleri geleceğimizin eline teslim etmek için kültürümüzü tanımada ve dinimizi anlamada da derin ve köklü bir devrim yapmakla yükümlüyüz. Yoksa her şeyi kaybederiz. Eğer burada karar vermezsek Mehrabad Havalimanı'na gittiğimiz mesafe kadar batarız ve öteki ölüme kadar anlamayız.

Hicret, Ümmet ve İmamet

Daha önce bir acı yaşamış olan değerli kardeşimiz Huşeng Allahyarî Beye hem kendim hem de muhterem yol arkadaşlarım adına başsağlığı diliyorum. Her halükârda bu musibet ve bu haber, acıklı olmakla birlikte zorunlu ve doğal olan haberlerdendir. Yani herkesin duyması gereken ve kaçınılmaz olarak duyduğu bir haberdir. Bundan dolayı ne mutlu ki bu musibet halinde, zamanında ve zemininde ruhun, kalbin ve duygunun onu hazmetmek ve ona katlanmak için çok kudreti vardır. Ayrıca hayatın diğer anlarında sadece ağlatan, üzücü ve hâsılı boşuna bir miktar gözyaşı dökmek olan bu haber, aynı zamanda hem yas tutan kimse hem de onların yoldaşı ve dert ortağı olan diğerleri için öğretici ve ibret verici olan bir anda duyulur. Şu birkaç günde birlikte yolculuk yapan bizler maalesef iki üzücü haber duyduk: Birisi, değerli kardeşimiz Pervazî Beyin annesi hakkında, diğeri öbür muhterem kardeşimiz Allahyarî Beyin annesi hakkındadır. Acaba bu anlardaki bu iki haberin iki değerli kardeşimizin yakınlarının ölüm haberi olmasından daha fazla bir anlamı yok mudur? Acaba bizim en büyük ve en anlamlı ibadet törenini ve insanî merasimi -her anında öğüt almamız, ölüm yani hayat hakkında düşünmemiz gereken bir merasimi- geçirmekle meşgul olduğumuz şu anlarda bu olaylar, tek tek her birimiz için ibret dersleri, etkili uyarıcılar ve anlamlı sinyaller değil midir? Umarım öyledir.

Önceki oturumlarda ben, İslam'la ilgili meselelerde, az çok bilgili olduğum bir alanda sunumda bulundum. Medine münasebetiyle hicret hakkında konuştum; iki oturumu hicrete ayırdım. Maalesef yine de konunun tamamını işleyemedim. Medine'de söylediğim gibi, hicret, İslam'da konumu iman ile cihat arasında olan büyük bir esas ve hükümdür. Yani İslam'da bütün insanlara üç hüküm ve davetimiz vardır: İman, hicret ve cihat. Sonra hicretin Kur'an'da nasıl değişik manalara geldiğini arz ettim. Bir hicret türünün, içinde bilinçli insan için siyahlık, karanlık, insanın çürümesi ve zulme ve fesada alet olma dışında bir çıkar yol bulunmayan ortamdan kaçmak olduğuna işaret ettim. Bunun Kur'an'daki örneği Ashab-ı

Kehf'in hicretidir. Ashab-ı Kehf hikâyesi şunu gösterir: Bir sistemde ve bir toplumda yedi şuurlu ve imanlı kişi bile bulunsa kendi zamanlarına rağmen en azından cinayete ve zulme âlet olmamaktan; iman, hakikat sevgisi, bilinç ve hakka olan inançlarını korumaktan sorumludurlar. Eğer hakikat, insanlık, iman, özgürlük ve şereflerini korumak için hiçbir çareleri yok ise ve eğer kendileri için inziva ve uzlette çürüme veya toplumda maşa olma dışında üçüncü bir yol kalmadığını düşünüyorlarsa hicrete kalkışmaları gerekir. Çünkü İslam'da ülke tüm yeryüzünden ve millet imandan ibarettir.

İkinci hicret, sorumlu insanın hicreti, yani bilinç ve imana erişen insanların hicretidir. Onlar bilinç ve imana eriştikleri için toplumlarını değiştirmekle yükümlüdürler. Bu toplumda zulüm, fesat ve cinayetin ellerinden bir şey gelmeyecek ölçüde, dahası boğulma ve unutulmuşluk içinde ölecek ve yok olacak derecede güçlü olduğunu gördükleri için sorumlu bir hicrete teşebbüs etmeleri gerekir. Sorumlu hicret, hakikate ve imana erişmiş bilinçli ve özgür insanların hicretidir. Bu zulüm ülkesinden dışarı çıkmaları, dışarıda bir üs kurmaları, o üsten zulme dayalı ülkelerine ve toplumlarına dönmeleri, onu değiştirmeleri ve hakkı ve adaleti batılın ve zulmün yerine geçirmeleri gerekir. Bu tür hicretin örneği, on üç yılda Ebusüfyan'ların elinde olan Mekke'yi değiştirmek için bu şehirde işkenceden başka, ashabının yok edilmesinden başka, baskı ve sıkıntıdan başka, -şimdi Safa'ya yakın olan- Ebutalip mahallesinde muhasara edilmekten başka bir çare ve yol görmeyen İslam Peygamberinin hicretidir. İslam Peygamberi on üç yıllık süre içinde tek başına çalıştı, bireysel çalışma yaptı, sonra hicret etti, Medine'de özgürlük, hak ve adalet üssünü kurdu, o üsten güçlü ve kudretli olarak Mekke'ye döndü, Mekke'yi özgürleştirdi ve Ebusüfyan'ların, Ebucehil'lerin, İkrime'lerin, Ümeyye bin Halef'lerin, Taifli bahçe sahiplerinin ve Mekke köle tüccarlarının elinde alet olan bu özgürlük evini kurtardı.

Bir diğer hicret, ilmî hicrettir. Dediğim gibi, modern bilimler ile -sınırlı, taşlaşmış ve sonuçsuz olan ve yaptıkları her keşif bütün in-

sanların hayatını değiştiren çağdaş bilimlerin aksine insan hayatına değil, sadece âlimlerin araştırmasına yarayan- eski bilimler arasında hedef değil, yöntem bakımından şöyle bir fark vardır: Eski âlimler, Batılıların ifadesiyle kütüphane kurtlarıydılar. Yani âlimin cahilden farkı, cahilin şehirde yaşamasına ve çalışmasına karşılık, âlimin kütüphanede yazma nüshaları, eskilerin ve düşünce sahiplerinin kitaplarını mütalaa etmesidir. Her on, yirmi kitap okudukça, eskilerin kitaplarını mütalaa [sonucunda] eskilerin görüşlerini inceledikten sonra kendisinde oluşan görüşlerin eklenmesiyle ilimde hiçbir artma olmaksızın kitaplara başka bir kitap daha ilave ediliyordu. Ama modern bilimler, Paris, Londra, Amerika ve Amsterdam kütüphanelerini bırakıp dünyanın en uzak noktalarına, hatta Afrika'ya, Güney Afrika'ya, Afrika çölünün merkezine giden, karıncanın, beyaz karıncanın peşine düşen, hayvanlar üzerinde inceleme yapan âlimlerin çalışmasının neticesidir. Bütün bu incelemeler, bu noktaya ulaşmak için ilmin hacmini her gün birkaç kat artıran yeni keşiflerdi. Bundan dolayı yeni bilimler de göçmen bilginlerin ve düşünürlerin eseridir.

Bir diğer hicret türü, sadece kendimizi korumamız gerektiği şeklindeki düşüncemizin veya zihnimize sokulan kendimizi oluşturmalıyız, kendi yapımız tamamlandıktan sonra başkalarının inşasına başlamalıyız şeklindeki hurafenin aksine propaganda hicretidir. İnsanın kendi yapısı da hiçbir zaman tamamlanmaz. Bundan dolayı hiçbir zaman toplumun inşasına başlanamaz. Bu bir tür saygın ve kurnaz bir şekilde sosyal sorumluluk yükünün altından kaçmaktır. İslam, [kendini yetiştirmenin başkasını yetiştirmeyle ikiz olduğu düşüncesine dayanır.] Tıpkı Peygamberin arkadaşlarının hayatında gördüğümüz gibi: Ebuzer Gıfarî, çölden gelen Cündeb bin Cünade adlı bir Arap'tır (Bir bedevîdir, hiçbir şey bilmez). Zeyd bin Erkam'ın -Erkam bin Ebierkam- evine girer. (Şimdi onun evi Safa'ya yakındır. İslam Peygamberi gizlilik dönemini orada geçirir. Kişileri orada gizlice İslam'a davet ediyordu. Hz. Ali, Peygamberi üç gecedir arayan fakat bulamayan Ebuzer'i Mescidiharam'da buldu ve "Sen yabancı mısın?" diye sordu. Nereye gel-

din? Evin yok mu? Benim evime gel. Ali, Ebuzer'i ilk gece karşılıklı hiç konuşmadan kendi evine götürdü. Ebuzer sabah tekrar Peygamber'i aramak için dışarı çıktı ve onu yine bulamadı. Sonra yine Mescitte uyudu. Ali yine Mescide uğradı ve orada Ebuzer'i gördü. Üçüncü gece de [Ali'nin evine gitti.] Dışarı çıkmak istedikleri üçüncü gecenin sabahı Ali: "Artık bana adını ve Mekke'ye niçin geldiğini söyleme zamanı geldi." dedi. Ebuzer dedi ki: Hem kendisi hem kendim hakkında kaygılandığım birisini arıyorum. Ali kim olduğunu sordu. Ebuzer dedi ki: Burada peygamberlikle görevlendirilmiş olan ve davet eden birisi olduğunu duydum. Kardeşimi gönderdim, bir şey öğrenemedi. Beni tatmin etmedi. Şimdi kendim geldim; fakat nerede olduğunu bilmiyorum. Ali mutlu olur ve ne ilginç tesadüf, ne kadar güzel, der. Seni dosdoğru Peygambere götürecek bir kimseyle karşılaştın. Sonra Ebuzer'e der ki: Beni takip et! Casuslar anlamasın diye ben önden gideceğim. Her zaman Ebusüfyan ve Kureyş'in casuslarından birinin tehlikeli olduğunu gördüm. Bizi takip edebilirler. Ben sokağın kenarında ayakkabımın bağını bağlamak için eğilirsem bil ki tehlike vardır; o zaman bana bakmadan yanımdan geçip git. Ebuzer bu şekilde Zeyd bin Erkam'ın evine girer. Peygamberin Ebuzer'le buluşma hikâyesi bilinmektedir: Peygambere, sen neye davet ediyordun, diye sorar. Peygamber, tevhite, kendi peygamberliğine, putları kırmaya ve onlara tapmamaya diye cevap verir. Sonra Ebuzer dışarı çıkar ve Peygamber ona: "Ben Mekke'de senin canınla ilgili olarak kaygılanıyorum, bir şey söyleme, kabilen Gıfâr'a dön ve benden sana bir emir gelinceye kadar orada kal, ancak o zaman bana gel!" demesine rağmen Ebuzer daha Peygamberin yanından çıkmadan içinde bir ateş hisseder, yüz metre sonra Mescidiharam'a varır, putlara ve putperestlere bağırır, Peygamberi Mekke'de henüz ilan edilmemiş olan davetini şirk düzeninin en güçlü ve en tehlikeli muhafızlarının yüzüne haykırır. Öldürmek niyetiyle başına o kadar çok vururlar ki Abbas onu kurtarmaya gelir ve şöyle der: O, kervanlarınızın geçtiği güzergâhta bulunan Gıfâr kabilesinden Cündeb bin Cünade'dir. Eğer onu öldürürseniz kervanlarınız Gıfâr

kabilesinin intikamından emin olamaz. İkinci gece de Peygamberin emriyle Mekke'yi terk etmek zorunda kalıncaya kadar aynı şekilde bağırır. Nihayet kabilesi Gıfâr'a gider, içlerine girer, kendi ailesini ısrarla İslam'a davet eder. Sonra peygamberliği diğerlerine, kabile başkanına ve kabilenin diğer şahsiyetlerine iletir. Kabilesini Peygamber Medine'ye hicret etmeden önce Müslüman yapmak için çok çalışır. Bu, kendini yetiştirme ve başkasını yetiştirmenin İslam'da birbirinden ayrı ve birbirini takip eden iki merhale olmadığını gösterir.

Aslında birey, başkalarını yetiştirmeye çalışırken yetişir. İslam'da iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama -elbette şu an bizim anladığımız kuru, tatsız ve içi boş manasında değil, bilakis onun örneklerinden birisi Hüseyin'in faaliyetidir- hiçbir zaman bizim takva bakımından Ebuzer'in takvasına, İslam bilgisi bakımından da Selman'ın bilgisine ulaşmamıza bağlı değildir. Zerre kadar şuur ve dinî kavrayış elde ettiğimiz ölçüde sosyal sorumluluğa da ulaşırız. Çünkü toplumumuzu bu düşünce tarzına göre değiştirmekle yükümlüyüz. İyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma, uhrevî bir merhale değildir; insanın inanır inanmaz mükellef olduğu namaz benzeri bir hükümdür. Çağdaş hayat, bilim, eğitim ve öğretim felsefesi, kişinin asla yalnız başına yetişmediğini, yetiştiğinde de tatsız bir şey olduğunu, sapkın, hurafeci, bozuk ve hayalperest bir şey haline geldiğini gösterir. İslam'ın yöneldiği insan, toplumun içinde yetişir; gayret, mücadele, iyiliği emretme, kötülükten sakındırma, başkalarını değiştirme; baskı, sıkıntı ve zorluklara katlanma içinde yetişir.

Başka bir hicret türü daha vardır: Dediğim gibi, İslam Peygamberi, Mekke'deki hayatının ilk döneminde toplumu inşa edemiyordu, ferdi yetiştirdi. Ama fertleri bir tekke köşesine toplayıp onlara La ilahe illallah virdi çektirerek, sonra da kendilerinden geçirerek yetiştirmedi. Zeyd bin Erkam'ın evinde kırk gün çile çektirerek, uzun süre oruç tutturarak veya bol riyazet yaptırarak yetiştirmedi. Mekke çevresindeki bu vadilerde Ümeyye bin Halef'in, Ebucehil'in ve Ebusüfyan'ın Peygamberin ashabını götürdükleri işkence yerleri vardı. Tek suçları iman etmek ve hakikate bağlanmak olan bu sı-

ğınaksız adamlara işkence etmede çeşitli eğlenceler, zevkler ve oyunlar üretiyorlardı. Onlar işte bu işkenceler altında yetiştiler.

Böyle bir Mekke'de yetişen insanlardan biri de Ammar'dır. Ammar'ın annesi Zenci, babası Arap'tır. Kendisi bu Zenci ve Arap ırkının evladıdır. Üçü birden Müslüman olurlar. Annesi Araplardan birinin evinde cariye iken Yasir onu aldı. Ammar onlardan dünyaya geldi. Her üçü de Müslüman oldular. (İlk Müslümanlar böyle insanlardı.) Ebucehil onları işkence yapmak için vadilerden birine (bir sel yatağına) götürüyordu. Onlara "Biz İslam Peygamberinden uzağız" dedirtinceye, küfrettirinceye, küfretmezlerse en azından dilleriyle kendilerinin İslam imanından beri olduklarını ilan ettirinceye kadar işkence ediyordu. Yılların birinde Peygamberin hayatında acılı günler vardır. Peygamber her gün Mekke dışındaki bu işkence vadisine geliyor, Mekke'nin etrafında çeşitli işkencelere maruz kalan en değerli ashabının ve bağlılarının önünden geçiyor, hallerini hatırlarını soruyor ve onları teselli ediyordu. Ebucehil her gün Yasir, Sümeyye ve Ammar'a, bu karı, koca ve delikanlıya işkence ediyordu. Bunlar ise düşmana susmaktan başka bir cevap veremiyorlardı. Peygamber her gün bunlara uğruyor, bu vefakâr kadını, yaşlı adamı ve daha yeni yetişmekte olan bir Müslüman temsilcisi olgun genci ziyaret ediyor, onları sabra çağırıyor ve onlara teşekkür ediyordu. Bir gün Peygamber bu vadiden geçti; Sümeyye'yi ve ihtiyar Yasir'i göremedi. Ammar'ın dağa yaslandığını, Ebucehil'in ise ona işkence etmediğini, etrafında da kimsenin olmadığını görmedi. Ammar'ın işkence görmemesine, etrafında da kimsenin bulunmamasına rağmen yerini, bu işkence vadisini niçin terk etmediği ve şehre gitmediği belli değildir. Peygamber ona uğruyor ve her gün Peygamberi gören, başını kaldıran, gözünü Peygamberin gözüne diken, gururlu ve olgun bir şekilde bakışlarını Peygambere çeviren Ammar'ın bugün bu vadide yalnız kaldığını ve başını göğsüne gömdüğünü görüyor. Peygamber, Ammar'ın saçlarından tutuyor, sert bir şekilde başını kaldırıyor, Ammar'ın gözlerinin içine bakıyor, Ammar'ın gözlerinin kapalı ve sel gibi yaşlar akmakta olduğunu görüyor. Ammar, ne oldu, diyor. Diyor ki: Ben annemi ve babamı işkence altında kaybettim. Her ikisi de gözlerimin önünde ağır bir şe-

kilde can verdiler. Birden anlamadım; dilimin "Ben Muhammed'den beriyim" dediğini işittim. Onlar şimdi beni terk ettiler; ama ben burayı nasıl terk edeceğimi bilmiyorum. Peygamber diyor ki: "Gönlünde olmadığı halde dilinle söylediğin şeyden dolayı korkma!" Peygamber onu teselli eder ve sakinleştirir. Ammar'ın gözlerinin önünde annesini ve babasını işkence altında kaybetmekten değil, bilakis bu cümleyi söylemekten dolayı hissettiği bu işkenceyi kalbinden atar. Sonra Ammar, Peygamber döneminde kalıyor, herkesin önünde kılıç sallıyor, halifeler önünde Ali'ye bağlı kalıyor, Osman döneminde Osman karşıtı devrime önderlik yapıyor, hatta Osman'ın öldürülmesinde kılıç çekiyor, sonra Ali'nin hilafeti zamanında -artık çok yaşlı ve düşkündür- Ali ile yan yana geliyor, Sıffin'de kılıç sallayamadığını ve Ali için savaşamadığını görüyor. (Yaşlanmıştır, kaşları gözlerinin önüne dökülmüştür, elleri titremektedir.) Bir konudan istifade eder. Hendek Savaşında Ammar herkesten çok çalışıyordu. Kazma sallıyor, taşları eteğiyle çekiyor, başkalarının taşlarını omzuyla götürüyordu. Omzuna vurduğu yükleri hendeğin dibinden dışarıya taşıyordu. Çok saygın ve aristokrat bir kişi olduğu için bir köşeye oturup asasına yaslanan ve bakan Osman'ı ve aynı şekilde ileri gelenlerden olup orada oturan ve bakan, hendek kazılması için sadece para veren ama çalışmayan kimseleri sözleriyle iğneliyordu. Arkadaşlarının omzuna yüklediği yükler ve taşların ağırlığından dolayı o kadar çok zahmet çekiyordu ki kendisi de hendek kazmakla meşgul olan Peygamberin önünden geçerken şakayla şöyle dedi: Ey Allah'ın elçisi! Bunların beni bu taşların altında öldürdüklerini görüyorsun. Peygamber dedi ki: Ammar, seni öldürecek olanlar onlar değil, seni zalim bir grup öldürecektir. Şimdi Ammar'ın Müslüman oluşunun üzerinden elli küsur yıl geçmiştir; Sıffin Savaşıdır. Şimdi Ebubekir gitmiş, Ömer gitmiş, Osman gitmiş, Ali gelmiştir. Ali ile Muaviye arasında savaş vardır. Ammar bu zamana kadar yarım asır Peygamber ve İslam için kılıç sallamıştır; şimdi emekli olmuştur. Hiçbir şey yapamadığını görür. Peygamberin Hendek'te söylediği: "Seni zalim bir topluluk öldürecektir." haberini hatırlar. İlginçtir, bu bir sermayedir. İslam ve iman yolunda kılıç sallamak için pazısında hiçbir gücün olmadı-

ğını anladığı bir dönemde bu, harcayacağı acayip bir sermayedir. Nasıl? Peygamberin Hendek Savaşındaki rivayeti kulaktan kulağa dolaşmıştır ve dünyadaki bütün Müslümanlar, Peygamberin Hendek Savaşında Ammar'a söylediği: "Seni zalim bir topluluk öldürecektir." Sözünü bilmektedirler. Şimdi ata binemez, hücum edemez, kılıç sallayamaz. Şimdi Sıffin'de o kılıçlarla öldürülmek için, kendi ölümü sayesinde bütün Müslümanların, Peygamberin öngördüğü zalim topluluğun Ali'nin safı değil, Muaviye'nin safı olduğunu anlaması için kendisini Ümeyye Oğullarının, Muaviye'nin kılıçları önüne atar.[42]

Peygamber Medine'ye hicret eder. (Bu, sorumlu hicret çeşitlerinden biridir.) Medine'ye girer. Aslında Medine, Peygamber'i gel diye davet etmiş ve onu kendi ailesi gibi kılıçlarıyla koruyacağına dair anlaşma yapmıştır. Peygamber Medine'ye girer. O zamanın şehirleri aile şehirleriydi. Yani bir aile bir mahalleyi tamamen kaplıyor, o ailenin evleri o mahallede bulunuyordu. Peygamber, bineğine binmiş, halkın arasından geçiyordu. Şehrin merkezinden geçti. Her ailenin yanından geçerken o ailenin başkanları geliyorlar, Peygamberin bineğinin yularını tutuyorlar ve diyorlardı ki: Ey Allah'ın Resulü! Beraberindekilerle bize buyur. (Onu misafir olarak davet ediyorlardı.) Peygamber onlara bakmadan "Onu serbest bırakın, önünü açın, o görevlidir." sözünü tekrarlıyordu. Başka bir ailenin yanından geçerken başkanlar yine geliyorlar ve. "Ey Peygamber! Yanındakilerle birlikte bizim hanemize gel!" diyorlardı. Peygamber de her seferinde: "Önünü açın, o görevlidir." diyordu. Neccar Oğulları ailesinin yanından geçerken bütün adamlar ve evsiz barksızlar, Peygamberin Neccar Oğulları ailesine gireceğinden emin idiler. (Aristokratlar, hane sahipleri ve ev sahibeleri yabancı oldukları

42 Bunlar, Peygamberin bireyi yetiştirme ve bireysel ıslah için geçirdiği 13 yıllık gizli mücadele döneminde Müslüman olarak yetişmiş insan örnekleridir. İrfan, tasavvuf, Hıristiyanlık, Budizm, Lao Tzu dini ve benzerlerinin söyledikleriyle arasında ne kadar çok fark olduğunu görüyoruz. Bizim kendimizi yetiştirelim şeklindeki söylemimiz, Peygamberin Mekke'deki fert yetiştirmesine mi yoksa Hint tasavvufunun fert yetiştirmesine mi benziyor?

için diğer ailelerin evine gitmezdi. Ama Neccar Oğulları bizzat Peygamberin ailesidir, Peygamberin dayılarıdır. Peygamberin babası Abdullah bizzat bu evden kız almıştır, Peygamberin annesi bu evdendir. Bundan dolayı dayılarının evine girer.) Neccar Oğulları başkanları geldiler ve dediler ki: Ey Allah'ın elçisi! Yanındakilerle birlikte dayılarının evine gel. Yine Peygamberin, bir kelime artırmadan ve eksiltmeden aynı sözü tekrarladığını görürsünüz: "Onu serbest bırakın, o görevlidir." Burada aile sahipleri, aşiret sahipleri, Medine'nin büyük aristokrat kabileleri bütün bu ailelerin önünden geçtiğini ve hiç kimsenin evine girmediğini gördüler. Ne evleri ne itibarları ne soy kütükleri ne bağları ne sürüleri ne köleleri bulunan evsizler ve sığınaksızlar, başka bir ev kalmadığı için onu ağırlayacak kimsenin kendileri olduğunu anladılar. Burada halk bütün Medinelilerin gözlerinin bineği üzerinde olan bu değerli adamın kimin yanına gideceğini, hiçbir ailenin ve evin misafiri olmayacağını, belki bu şehirde evi bulunmayan kimselerin misafiri olacağını anladı. Nitekim öyle oldu. Binek iki hurma ağacının yeşerdiği bir toprak parçasının üzerine çöktü. Bu arazi iki yetime aitti. Daha sonra dünyayı değiştirecek olan İslam düzeninin ana temeli ve esası, iki yetimin arazisi üzerine kuruldu. Sonra Peygamber geldi, kendisine kerpiçten, hurma dallarından ve yapraklarından ev yaptı. Önce bir mescit yaptı.

İslam'da mescit/cami, diğer dinlerde olduğunun aksine sadece ibadet yeri değildir; aynı zamanda İslam medeniyetinin ve İslam toplumunun temel taşıdır. 60x70 ebatlarında bir duvar yaptı. Orada kendisi de çalışıyordu. İslam'da mescit, hem mabettir hem halkın ilmî ve fikrî tartışma mekânıdır hem de toplumun siyasî ve askerî işlerinin görüldüğü yerdir. Yani hem kilise gibi ibadet mahallidir, hem Yunan akademisi gibi eğitim öğretim yeridir, hem de Roma senatosu gibi toplumun idaresi, askerî, siyasî ve ekonomik kararların alındığı ve planların yapıldığı bir tartışma ve danışma meclisidir.[43] Sonra Mescidin kenarına kendisi için kerpiçten birkaç oda

[43] Ben şu rivayetin ne zamandan beri bulunduğunu bilmiyorum: "Mescitte dünya ile ilgili konuşmayınız." Aslında dünyayı kurma yeri mescittir.

yaptı. Bu odaların kapılarını Mescitten açtı. Yani bu sistemin önderinin, bu rejimin liderinin Mescitten başka bir hissesi, başka bir sarayı ve başka bir idare merkezi yoktur. İnsanların onu görmek ve onunla ilişki kurmak için sadece Mescide gelmesi gerekiyordu. Yani Mescit, hem Peygamberin yaşam mekânı hem de halkın yaşam mekânıdır. Bunlar birbirinden ayrılmaz. Geleceğin mescidini yaptı, dünyada yeni bir şey inşa etti, insanlığın o güne kadar, o günden de bugüne kadar benzerini yapmadığı bir şey yaptı; yani bir şey oluşturdu, ümmet yetiştirdi.

"Ümmet yetiştirdi" ne demektir? İlk defa Mescidi inşa ettikten sonra Medine Anayasasını yaptı. Müslümanlar arası ilişkileri, ferdî, cezaî ve yargısal hakları, Müslümanlar ile kâfirler arasındaki ilişkileri, Müslümanlar ile (Medine içindeki Yahudiler gibi) Yahudi azınlıklar arasındaki ilişkileri tıpkı bir anayasa gibi Medine için bir genelge olarak koydu. Sonra geldi, başka bir şey daha yaptı: Kardeşlik anlaşması yaptı. Fert fert her Müslümana kendi İslamî kardeşini seçmesini emretti ve böylece kardeşlik anlaşması üzerine bir toplum kurdu. Kardeşlik anlaşması o zaman bizim bugün değerini ve önemini kavrayamayacağımız bir mana ifade ediyordu. Çünkü Arap toplumu anlaşma üzerine dayalı idi. Ama bu, bir kabilenin diğer kabileyle yaptığı bir anlaşma idi. Peygamber, kabile toplumunu ani bir devrimle inanç toplumuna dönüştürdü. Yıldırım gibi bir zaman zarfında gerçekleştirilen bu devrim, sosyolojik açıdan birkaç asır kabile toplumunun düşünce ve inanç toplumuna dönüşmesi için bedevî kabile toplumu üzerinde geçmesi, sanayi, kültür, düşünce ve medeniyetin gelişmesi ve ilerlemesi gereken bir değişim türünden ibarettir. Ama Peygamber, bir devrimle böyle bir iş yaptı, böyle bir toplum kurdu. İşte kurduğu bu toplumun adı ümmettir. Ümmet, bizim bugün düşündüğümüzün aksine Müslüman bireyler topluluğundan ibaret değildir. Müslüman fertler topluluğu, bir toplumu, bir milleti oluşturur ama ümmeti oluşturamaz. Bu mesele o kadar temel ve o kadar derindir ki bana göre ümmeti tanımak, İslam'ın tamamını insan toplumunun çehresinde somut olarak tanımak demektir. Yani İslam'ın tevhit, insa-

nı tanıma, iman, ahiret ve adalet gibi ilkelerle ve diğer esaslarla kurmak istediği şey! Bundan dolayı ümmeti bilmek, İslam'ın hedefini, maksadını ve gayesini bilmektir.

Peygamberler ve aynı şekilde dünyanın hiçbir büyük düşünürü ve filozofu kendi toplumlarını kendileri kurmamışlardır. Filozoflar geldiler, ütopya kurdular. Ütopya, ideal şehir, bir filozofun şöyle kurulmasını arzu ettiği bir toplum demektir. Herkes düşündüğü şekilde, kendi fikrine göre bir toplum inşa ediyor, kendisi açısından o toplum gibi bir insanlık meydana getirmeyi, mevcut her toplumu değiştirip o şekle sokmayı arzu ediyordu. Nitekim Eflatun kendi toplumunu, Thomas More de Tanrı şehrini kendi düşünce ve zevklerine göre kurmuşlardır. Orada hükümetin nasıl olacağını, ekonomik durumun nasıl olacağını, sınıfların nasıl olacağını, fertlerin birbirleriyle ilişkilerinin nasıl olacağını, bireysel ve toplumsal hayatın ne şekilde olacağını belirliyorlardı. Bunu farz ediyorlar, hayallerinde kuruyorlar ve ona dayalı olarak bir kitap yazıyorlardı. Bu kitap, bu filozof veya düşünürün idealinde inşa ettiği toplumun tanıtım belgesidir. Yeryüzünde bir cennet kuruyordu ama bunu kendi hayalinde, kendi kitabının içinde ve herkesin kendi zevkiyle uyuştuğunu düşünerek yapıyordu.

Kendi kültürümüzdeki faziletli şehirlerden -bir çeşit ideal, hayalî şehir- birinin anlatıldığı ve çağdaş düşünürlerden biri tarafından yazılmış olan bir kitabı okuyordum. Cabulsa veya Cabulka [adını taşıyordu]. Yeryüzünde bulunmayan, hayalimizde olan, ideal bir şehir olan, Kaf Dağının ardında bulunan bu şehrin adını duymuşsunuzdur. Bu şehir, zihnimizde [toplumumuzun] c şekilde olmasını arzu ettiğimiz bir kasabadır.

(Herkesin kendi dünyagörüşüne, zevkine, arzusuna ve düşüncesine göre nasıl bir dünya ürettiğine örnek vermem için.) Düşünürlerden biri diyor ki: Hint Okyanusunda bir İngiliz gemisi kırıldı ve delindi. Onlar inmek için yönlerini çok uzak bir adaya doğru çevirmeye mecbur kaldılar. O adaya vardılar, aşağı indiler, adaya girdiler ve oranın bayındır ve güzel bir ada olduğunu gördüler.

Adının ne olduğunu sordular. Burada bir Hasan Bey, bir Hüseyin Bey, bir de Taki Bey vardır. Bunlar Zamanın İmamının üç oğludur. Birisi buranın siyasî yöneticisidir, birisi belediye başkanıdır, birisi de polisidir. Güzel, burası bizim ideal şehrimizdir. Sonra diyor ki: Bunlar caddelerde oturdular, bütün insanların güneşin altında sıra oluşturduklarını gördüler. Neyin önünde? Ekmekçi ve kasabın mı? Eğer bunlar olsaydı böyle bir şehir böyle bir durumda olamazdı. Sinemanın önünde mi kuyruk oluşturdular? Olamaz. Çünkü bu şehirde böyle bir durum olamaz. Kuyruğun sonuna geçiyorlar ve cemiyetin aynı şekilde bu caddeden o caddeye, bu meydandan o meydana kaç kilometre olduklarını görüyorlar. Sıra bir sarayda, şahane bir binada son buluyor. Bu nedir, derler. Der ki: Bu insanlar birkaç gündür bütün vergi paralarını ellerine almışlar, vermek için gelmişler. Ama beyefendi kabul etmez. Bunlar da fazlasıyla fanatik Müslümanlardır. Bu parayı vermek zorunda oldukları için böyle durmuşlar, ısrar etmekte ve sıralarının gelmesini, o kapının açılarak dinî vergilerini ödeyebilmeyi beklemektedirler. Bu, bir insanın kendi şahsi zevkine göre kurduğu hayalî bir şehirdir. Ona göre eğer insan, fertlerin vergilerini ödeyecekleri bir toplum inşa edebilirse insanlığın artık hiçbir ayıbı, kusuru kalmayacak, toplumun hiçbir sapıklığı olmayacak ve insan bütün arzularına kavuşacaktır. Ferdin kendi zevki böyledir.

Filozofundan normal insanına kadar bu grup kendi zevkine göre hayalî şehir kurar. Peygamberler de kendi dinlerini esas alarak hayalî yani ideal bir şehir kuruyorlardı. Diyorlardı ki: "Ey insanlar! Eğer bizim dinimize inanır, bu kitaba göre amel eder ve bu hükümlere göre davranırsanız toplumunuz şöyle olur." Ama bu peygamberlerden hiçbirisi kendi eliyle örnek bir toplum kuramamıştır. Musa, kendi milletini kurtarmak için ayaklanan, İsrail Oğullarını Mısır'dan çıkarıp Filistin'e getiren ıslahatçı peygamberlerden biridir. Fakat Musa, şehrin diğer girişinde kaybolur, şehri Şimon fetheder. Bu nedenle Filistin şehri, Yahudilerin kurduğu Vaat Edilen Topraklar, Musa'nın değil, başkalarının eliyle inşa edilmiştir.

İsa Filistin'de başkaldırır ve der ki: "Ey insanlar! Şöyle yaşayın, birbirinizi sevin, kılıçlarınızı kınına sokun, kan dökmeyin, düşmanlığın yerine dostluğu geçirin." Ama onu öldürmek isterler; o da küçük bir köy bile kuramadan ortadan kaybolur. Kendisinden üç asır sonra Batı Roma imparatoru, bu dinin işine yaradığını, bu gücün kitlelere nüfuz etmekte olduğunu görünce Hıristiyan olur. Roma'nın bir medeniyet, bir rejim olduğunu, bir hukuk sistemine, özel bir sınıf yapısına sahip olduğunu görüyoruz. O Hıristiyanlığa, Hıristiyanlığın Roma'yı şekillendirmesi ve yeni bir toplum kurması şeklinde değil, kendi Romalı kimliğiyle inanır.

Ama Muhammed çok uzaklardaki Yesrib adlı bir köyün en mahrum ve itibarsız iki yetimine ait olan 2000 metrelik düz bir toprak parçası üzerinde binasının ilk kerpicini kendi eliyle koyduğu bir toplum kurar. O toplumun şeklini onuncu yıla kadar tamamlar, onuncu yıla kadar bu toplumu içeriden hem maddî hayatta hem de manevî hayatta zerre zerre inşa eder, 10 yıl içinde bu örnek toplumu 65 savaş ve silahlı mücadele ile savunur, 10 yıllık süre içinde bu toplumun kanunlarını yapar ve sonra görevini tamamlar. O, insanlara yalnızca semavî bir kitap getirmekle yetinmemiş, aynı zamanda insanlara "İşte böyle toplum kurun!" diyeceği şekilde bir toplum modeli oluşturmuştur. *"Doğu da batı da Allah'ındır. Sizi insanlara örnek olmanız, Peygamberin de size örnek olması için dengeli bir ümmet yaptık."*(2/Bakara Suresi 142-143)

Bu orta ümmet ne demektir? Montgomery Watt diyor ki:[44] "Şu ana kadar kurulmuş olan her toplum, bir esas ve ölçüte göre kuruluyordu.[45] Yani insanlar tarih boyunca şimdiye kadar özel bir eksen

[44] *Muhammed Mekke'de* ve *Muhammed Medine'de* adlı iki kitabın sahibi, çok büyük ve ünlü bir oryantalisttir. Farsça dışında İngilizceye ve diğer dillere de tercüme edilmiş olan değerli kitaplardır. (Çünkü biz Muhammed'den ve ümmetten daha önemli işlerle meşgulüz.) Buna benzer sözleri Luis Gardet de *Cité Musulmane*'da söylemektedir. Şimdi benim bu görüşü açıklayacak fırsatım yok. Çünkü ne vaktidir ne de yeri. Şimdi bu tür konular çok teknik ve ağırdır. Fakat hepsini değiştiriyorum.

[45] Eğer konunun bütün bu yoruculuğuna ve ağırlığına rağmen tahammül eder-

üzerinde birtakım toplumlar kurmuşlardır." Bu özel eksen nedir? Kendisi şöyle diyor: Farklı dillerde kendi toplumlarına koydukları isimlerden onların toplumlarına ilişkin zihinlerinde nasıl bir felsefe ve nasıl bir mana taşıdıkları anlaşılır. Evet, bellidir, doğrudur. Sizin bir şeye hatta çocuklarınıza koyduğunuz isim sizin düşünce, zevk ve inanç tarzınızı temsil eder. Bundan dolayı fertlerin toplumlarına verdikleri her ad, toplumlarının nasıl bir toplum, hangi esasa göre ve ne için kurulmuş bir toplum olduğunu gösterir. Burada gelir, çeşitli dillerde insan toplumu -bir araya gelmiş olarak yaşayan bir topluluk- için bulunan muhtelif terimleri İslam'ın kendi toplumu için kullandığı ümmet kelimesi ile mukayese eder ve bu mukayeseden İslam toplumunu kurma felsefesini çıkarır. Var olan terimler: Bütün Avrupalılar topluma bugün bizim toplum diye tercüme ettiğimiz "société" demektedirler. Yani toplum veya cemiyet terimini kullanıyoruz. Benim toplum veya société dediğim insanlar topluluğu ile kast ettiğim nedir? Bu topluluk hakkında nasıl düşünüyorum? Adını hangi sebeple ve saikle toplum koymuşum? Toplum veya société, birlikte yaşamak için bir araya gelmiş insan fertlerinden ibarettir. Bu nedenle başka bir şey değil, toplumdur. Dünyada société kadar meşhur olan bir diğer terim, Latince "naître" kökünden türemiş olan "nation"dur. Naître doğmak anlamına gelir. Öyleyse bizim millet diye tercüme ettiğimiz nation, doğumda yani akrabalık ve kan birliğinde ortak olan insan fertleri topluluğu demektir. O zaman bu isim, insanların ortak yönünü, millete mensup insanlar arasındaki kan birliği, akrabalık ve soydaşlıktan ibaret olan ortak bağı gösterir. Yani aynı anne ve babadan doğan, aynı aileden olan, sonra büyüyen, Fransız nasyonu, İranlı nasyonu, Türk nasyonu, Arap nasyonu olan insanlar. Başka çeşitli isimler de vardır. Arapçada "şa'b" yani halk. Şa'b Farsçada -aynı kökün ve aynı dilin kavminden ve yakınlarından- dallara ay-

seniz Watt'ın bu görüşünü kendi eksik anlatımımla ve sizin yüksek lütuf, dikkat ve sabrınızla açıklayabilirsem konuşmamı tamamlamış olurum fakat sonuç alamam. Çünkü sonuç almaya ihtiyacım yok. Eğer bu konu aydınlığa kavuşursa Şiilik meselesi gibi daha birçok mesele aydınlığa kavuşur.

rılma manasındaki "teşa'ub ve inşiab"dan gelir. Yani insanlığın genel bir birliği vardır. Arap onun bir şubesi, İranlı onun bir şubesi, Türk onun bir şubesi, Fransız onun bir şubesi, İngiliz onun bir şubesidir. Öyleyse bu milletler insanlığın esas kökünden ve temelinden bir şubedir, bir bölümdür. O zaman şa'b kelimesinin anlam ve önemi, sadece insanlıktan kaynaklanmayı göstermesindedir. Bu kelimede başka bir felsefe yoktur. Sosyal bir gruba işaret eden diğer bir terim, Arapça "kabile" kelimesidir. (Fakat İslam bunların hiçbirini seçmedi, aksine bu anlamları ortadan kaldırdı.) Kabile, kıblesi aynı olan fertler topluluğudur. Kıble ne demektir? Bu fertlerin yöneldikleri aynı yerdir. Çölde bir kabilenin bu tarafa, başka bir kabilenin o tarafa, bir diğer kabilenin[46] şu tarafa yöneldiğini görürüz. Bunlar niçin üç ayrı kabiledir? Çünkü her birine ait ayrı birer kıble, yani üç ayrı kıble vardır. Kıbleleri neredir? Bundan dolayı bu kabilenin fertlerinin o kabilenin fertlerinden ayrıldığı yön, bunun yöneldiği otlak ile onun yöneldiği otlağın farklı olmasındadır. Bu kabilenin fertleri birbirleriyle otlaklarının ve hayvanlarının aynı olması sebebiyle ortak yöne sahiptirler. Yani aynı otlağa doğru yönelirler. Bizim ifademizle taife, çölde aynı kuyu etrafında toplanan kabile fertleri topluluğudur.

Bu kelimeler, beşerin insan toplumları için, fertlerin bir arada oturması için zihninde ihdas ettiği en önemli kavramlardır. Bunlardan birisi toplanmaktır (camia), birisi kan birliği ve aynı yerde doğmaktır (nation), birisi beşeriyetten doğmak ve beşeriyetin bir bölümü olmaktır (şa'b, millet), birisi bir kuyunun etrafında dönmektir (taife), birisi aynı kabilenin fertlerinin aynı yöne doğru gitmesidir (kabile). Ama ümmetin aslında bütün bunlardan daha üstün manası ve tasavvur edilemez bir devrimci anlamı vardır. Ümmet kelimesi Arapça "emme" kökündendir (kaynaktan, kökten, radikalden değildir). Sözlükte "emme" kelimesi, hem yol manasına hem yol kat etmek manasına hem de bir liderliğe, genel bir hare-

[46] Kasette bu cümlede geçen kabile kelimelerinin yerinde "taife" yer almaktadır; ama doğruyu göstermez. (Derleyen)

kete katılım aramak, yani gitmek manasına gelir. Bu durumda bir anlamda ümmet, ne yaşamak için bir araya gelen fertlerdir ne bir otlağın etrafında dönen fertlerdir ne ortak hayatları aynı kıbleye dönük fertlerdir ne de aile ve ırkı bakımından ortak yönleri olan fertlerdir. Pekiyi nedir? Ümmet ilk defa toplum, taife, kıble ve ırk bakımından uyumsuz ama bir yönden uyumlu fertlerden oluşan bir topluluktur. Bu uyumlu yön, gitmede, yolda, rehberlikte ve grupsal harekette başkalarıyla ortak olan fertler topluluğundan ibarettir. Ümmet ile diğer toplum türleri arasındaki fark, ümmetin hareket, diğer toplumların ise hareketsizlik, durgunluk veya döngüsel hareket üzerine kurulu olmasıdır. Bu şunu gösterir: Ümmet sakin bir toplum olamaz. Çünkü birlikte yaşamak için, beraber olmak için toplanmamışlardır (Öyleyse toplum değildir). Zira kavim, birbirinin akrabası, aynı kandan ve soydan oldukları için birlikte değildirler. Ortak bir otlakları yani ortak bir ekonomik sistemleri olduğu için özel bir ekonomik birlik kurmuş değillerdir. Bilakis ümmet, gitmede uyumlu insanlardır. Bundan dolayı belli bir yöne doğru ve ortak bir yolda hareket etmek, İslam'da ümmet binasının temel alt yapısıdır.

Burada ikisi arasındaki yani belirttiğim ölçütlere göre insan toplumu hakkındaki görüş ile dediğim kıstasa göre İslam toplumu hakkındaki ümmet görüşü arasındaki mukayeseden aslında mutlu ve huzurlu olmanın çeşitli manalarında insan toplumunun amacı olduğu anlaşılır. Bir araya gelmek ve birlikte yaşamak, nasyonalist toplumun alt yapısıdır. Ekonomi ve üretim hayatının ortak yönüne sahip olmak, günümüz sosyal hayatının temelidir. Ama "imek" değil, olmak, İslam toplumunu oluşturmanın temel alt yapısı ve gerçek felsefesidir. Mutluluğa dayanan Avrupalının aksine İslam'ın olgunluğa dayanması, işte bundan dolayıdır. Olgunluk harekettir, mutluluk durgunluktur. Bundan dolayı ümmette bir hedef, bir iman ve bir iman ve bir ahenk sahibi olan fertler, mutlu bir hayat kurmak için bir araya gelmemişlerdir. Bir araya, müreffeh bir hayat oluşturmak ve birlikte olmak için değil, bilakis olmak ve gitmek/yürümek için gelmişlerdir. Bu nedenle ümmet aslında hare-

ket halindeki toplumdur. Eğer bir toplumda yaşayan bütün fertler Müslüman olurlarsa o toplum İslam toplumu olur. Bütün Müslüman fertler tek bir ekonomik sisteme sahip olurlarsa Müslüman ekonomik toplumumuz olur. Eğer birbiriyle akraba ve kan birliği olan bir millet gelip Müslüman olurlarsa Müslüman bir milletimiz olur. Ama hiçbirisi Müslüman ümmet değildir. Müslüman ümmet, birlikte olan fertlerin tamamen Müslüman olmalarıyla teşekkül etmez; aksine Müslüman fertlerin olmak ve gitmek için bir araya gelmeleriyle teşekkül eder. Çünkü kelimenin kökü gitmek ve hareket etmektir.

Buradan iki değişik mana doğar: Birisi Kur'an'ın Muhammed'e Peygamber, Elçi ve Emin'in yanı sıra verdiği en büyük sıfatlardan birisi Ümmi sıfatıdır. Peygamberin ümmi olmasının çeşitli anlamları vardır: Mesela Mekkeli olmaktır. Çünkü Mekke Ümmülkura yani köylerin anasıdır. Yahut Peygamberin ümmi olması anne manasındaki "üm"den gelmiştir. Annesinden doğan çocuk gibi veya bilgisiz, okuması yazması, eğitimi olmayan bir kimse gibi. Bunlar çeşitli manalardır; ama İslam'da ve Kur'an'da Peygamber için ümmi sıfatını kullanma tarzı, ümmi sıfatının, Kur'an'ın ve Allah'ın kendisine büyük bir fazilet olarak dayandığı önemli bir sıfat olduğunu gösterir. Bizim büyük elçimiz olan Hz. Peygamberin cahil olduğu söylenemez. Niteleme tarzı bu değildir. Eğer cahillik Peygamber için eksiklik değilse kesinlikle Peygamberin dayandığı belirgin faziletlerden ve aşkın sıfatlardan biri olamaz. Ben Peygamberin okuma yazma bildiğini ve kültürlü olduğunu söylemek istemiyorum. Kesinlikle bu konuyla ilgilenmiyorum. Benim ilgilendiğim konu şudur: eğer ümmetin manasını İslam adlı bir düşünce üzerine kurulu ve inşa etme, olma, gitme, hareket etme ve daima içsel ve dışsal hareket halinde olmaya dayalı bir insan toplumu olarak anlarsak İslam Peygamberinin ümmi olma sıfatını kapsamlı bir araştırma yapmadan anlayabiliriz. Ümmi Muhammed, ümmete mensup Muhammed demektir. Yani insanların içindedir. Bu insanlar, ileri gelenlere, müreffeh şımarıklara ve rahiplere karşı -dün gece tevhit felsefesi hakkında işaret ettiğim o yolda- insanlığın şirke dayalı sa-

pık hayat ve tarihini tevhite dayalı topluma dönüştürmek isterler. Tevhit, Allah'ın ve insanın birliği, insanın ve tabiatın birliği, insanın insan ile birliği demektir. İnsanlar daima tevhit dininin taraftarı idi; ileri gelenler, müreffeh şımarıklar ve rahipler ise her zaman şirk dininin kurucusu oldular. Bu ümmet, bu insanlar, beşeriyet içinde ümmet binasının dostu ve çalışanı oldular. Ümmet, sınıfsal, ırksal ve insan karşıtı sistemlerin yerini insanların birliğine dayalı sisteme bıraktığı bir toplumdan ibarettir. Bu fertlerin ortak yönü, ortak bir cihetten, ortak bir harekete katılımdan, insan fertlerinin yapısının ve daimi doğumun yenilenmesi görevinden ibarettir. Bu, söz konusu üç boyuta karşı insanların görevidir, ümmetin görevidir. Ümmi Muhammed bu ümmetle uyumlu, bu ümmete bağlı ve mensup Muhammed demektir [Bu insanların arasından seçilmiştir].

Yazdığım bir kitapta bütün peygamberlerin sınıfsal açıdan iki tür ve iki grup olduklarını inceledim (Birden ne kadar ilginç bir sonuç elde edildiğini anladım ve gördüm). Hak ve batıl ile dinî konularla ilgilenmiyorum; bu sadece tarihî bir konudur. Bir grup Çin peygamberleridir, Hint peygamberleridir, Eski İran peygamberleridir, Aristo ve Eflatun gibi Yunan ve Roma düşünürleri ve filozoflarıdır. Bunlar bir gruptur. Onların muhalifi grup tarihte Sami peygamberleri adıyla tanınan peygamberlerdir. Bunlar bizim inancımıza göre Âdem ile başlar, Son Peygambere kadar gider; tarihî belgelere göre İbrahim'le başlar, İslam Peygamberinde son bulur. Tarihsel ve sınıfsal açıdan bunların birbirinden farkı nedir? Çin peygamberleri, Hint peygamberleri, İran peygamberleri ve yarı Yunan peygamberleri, istisnasız üç boyutlu egemen sınıfa mensuplar iken tarihî kesinlik ve Peygamberin de şahsi rivayetiyle bütün o diğer bütün peygamberler çoban idiler. Onlar efendilere ve müreffehlere mensup iken bunlar mahrumlara ve mazlumlara mensup idiler. Burada tek tek her birisinin anne ve babasını söyleyemem. Örnek olarak şunu söyleyeyim: Çin'de kalın enseli iki tane peygamber vardır: Birisi Konfüçyüs, diğeri Lao Tsu'dur. Her ikisi de Çin'in büyük sultan ailelerine mensuptular. Her ikisi de Şangi saltanatının altın çağının taraftarıydılar. Hindistan'da Buda bugün Hint ve Çin'i

kaplamış olan büyük bir dinin kurucusudur. Buda aslında şehzadedir yeryüzü padişahlarından Sakya padişahının kavmine ve ailesine mensuptur...* Hindistan'da Cayanizm, Nang, Sihizm, Budizm ve Vedaizm gibi büyük dinlerin bütün kurucuları, öğreticileri ve tebliğcileri, -sorumlu bir tarihçi olarak istisnasız söylüyorum- Kaşatarya sınıfına mensup idiler. (Her birini sormak istiyorsunuz.) Hindistan'da Kaşatarya sınıfı, sultanların, Brahmanların ve Hint kavminin büyüklerinin bağlı olduğu aristokrat sınıftır. Buda bunlardan biridir. İran'da da Zerdüşt, Mani ve Mazdek aynı şekilde müreffeh egemen sınıfa mensupturlar. Zerdüşt, anne tarafından feodal; yani eskilerin deyişiyle köylü, baba tarafından Eski İran'ın büyük aristokrat ve zenginleri arasında yer alan büyük bir ruhanîdir. Mani ise hem anne hem de baba tarafından Eşkanî şehzadesidir. Mani doğduğunda Eşkanîler İran'da yönetimde idiler. Taberî şöyle yazıyor: Mani aslında Mezopotamya'da, Maderarya'da zenginliğiyle, gücüyle ve ailevî soyluluğuyla meşhur bir ailedendi. Dolayısıyla iktidara mensuptu. Sokrat, Eflatun ve Aristo'nun en büyük marifeti şuydu: Halk (Aristo'nun ifadesiyle herifler) geldiler, altın ırka ve kana sahip Yunan ailesinin yirmi aristokratının saltanatını yıktılar. Yani kitleler geldiler, onların yerini aldılar ve Yunanistan fesada ve yıkıma uğradı. Sokrat'ı yargıladılar. (Maalesef Sokrat çok sevgi kazanmıştı. Fakat eğer ben orada olsaydım Sokrat'ı bir filozof olarak çok sevmeme rağmen Huyla Adliyesi hâkimlerinden biri olur, Sokrat aleyhinde görüş belirtirdim. Nihayet bütün kalemler bir taraftadır. [Bu ne içindi?] Çünkü bu beyler sürekli Yunan aristokrat hükümetinin zamanının hasretini çekiyorlardı ve daima demokrasi ve halkın Yunanistan'ı yönetmesine karşı komplo kuruyorlardı. Bunlar Yunanistan'da ebedî aristokrat aileler yönetimi efsanesini ortadan kaldırmaya geldiler. O işte bu yüzden yargılandı. (Şimdi Avrupa kendi medeniyet ve kültürünü Sokrat ve Eflatun'un felsefesi üzerine kurmak istiyor. Biz niçin bu yargıyı onaylayalım? Bizim aslında başka bir görüşümüz var.)

Ama bu taraftan tarihin deyişiyle Sami peygamberleri, bizim ifademizle bizim peygamberimizin de aralarında bulunduğu hak pey-

gamberler çobandırlar veya tarihin deyişiyle bazıları son derece fakirlik, mutsuzluk, ekonomik ve sınıfsal perişanlık ve mahrumiyet içinde yaşayan basit zanaatkârlardır. Musa'nın hikâyesini, Yahya'nın hikâyesini, Şuayb'ın hikâyesini, İsa'nın hikâyesini ve İslam Peygamberinin hikâyesini biliyoruz; tek tek anlatmama gerek yok.

Bundan dolayı Peygamber'in ümmi olması, bütün Doğu ve Batı peygamberlerinin içinden çıktığı o ailelere ve halkın aleyhine ve üçlü sınıfın lehine inşa ettikleri uyuşturucu dine bağlı olmaması demektir. Muhammed, ümmettendir. Burada başka bir kelime daha ister istemez anlam kazanıyor ki o kelime imamettir.

İmam ve imamet, ümmet ve ümmi terimleri ile aynı kökten türemiştir. İmametin ne anlama geldiğini iyi anlayabilmek için şu an zihnimizde bulunan manayı beş dakikalığına geçici olarak bir kenara koyalım. İmamet sadece kutsal, meleğimsi, insanüstü ve göğün üstünde bulunan on iki insanı sevdiğimiz manada, on iki kişiyi sırayla tekrarladığımız, tek tek kutsadığımız, vefatlarında ağladığımız, doğumlarında mutlu olduğumuz, ne olduğunu bilmeden velayetlerine kalbimizde yer verdiğimiz manada imamet değildir. Bunların hiçbirisi değildir. Ümmetin manası, harekete dayalı toplum, oluşu esas alan toplum, gitmekte olan toplum olunca, aslında hicret üzerine kurulmuş, hareket ve yolu esas alan bir toplum olunca o zaman İslam toplumunun bir hedefi olan, bir arada oturmayan, birlikte yaşamayan, bilakis birlikte yürüyen insan fertlerinden başka anlamı olmaz. O zaman ister istemez ümmetin temel ilkesi imamet olur. İşi sadece gitmek ve olmak olan bir toplumun temel esası iki şey ister: Nasıl olacağını göstermek için örnek, nereye gideceğini göstermek için rehber/önder ister. İmam yalnızca bu iki manaya gelir. İmam, İslamî ümmet toplumunda kendimi daima yetiştirme ve -hicretin beşinci türü olan içsel hicret hakkında dediğim gibi hicret şekillerinden biri de kendine hicrettir- sürekli bulunduğum kendimden olmam gereken kendime hicret halinde olma görevi olan bana örnek ve model manasına gelir. Bundan dolayı ben daimî bir olma halinde kim gibi, ne gibi olacak bir örneğe ve modele muhtacım. Kur'an veya İslam, sürekli içsel hareket

içinde olan kendisini oluşturmakta olan bir fert yetiştirin, bir toplum inşa edin, diyor. Asla olduğu gibi duran, iyi olmakta olan, iyilik halinde bulunan fert ve toplum yetiştirin, demiyor.

Bizde Yunan'daki ve Batı'daki manasında bir mutluluk kavramı yoktur. Çünkü mutluluk durgunluktur. İslam'da durgunluğun ölüm ve hareketsizlik gibi her manası olumsuzdur. İslam'ın baktığımız her yanında hareket vardır. Hacda bile. Hac kast etmek demektir. Hac ne anlama gelir? Hac yapmak ne demektir? Kast etmek, bir yere yönelmek demektir. Bir ibadet töreni için konulan ismin, durgunluğu ve özel bir eylemi değil, hareketi gösteren bir isim olduğunu görüyoruz. Eğer biz eylemleri gösterir ve tekrarlar; ama o törenin üzerine inşa edildiği maksadı ve kastı, hangi tarafa yöneldiğini görmez, o tarafa gitmez ve boş yere dönersek ümmet değil, taife olmuş oluruz. Bundan dolayı ben daima bu fikre ve bu öğretiye göre kendimi yetiştirmekle, kendimden hicret etmekle, hiç vakit kaybetmeden olması gereken kendisine doğru gitmekle görevli olduğum zaman, ferdin toplum içinde böyle bir görevi olduğu zaman "Kim gibi?" diye bir örnek ister. Bundan dolayı İmam bu soruya: "Şunun gibi" diye cevap verir. Adı Kur'an ve İslam olan bir fabrikadır. Bir iddialar toplamı, bir teoriler ve görüşler toplamı değildir. Kur'an, Eflatun'un Ütopya'sı, Thomas More'un Tanrı Şehri değildir. Kur'an bir kelimeler yığını değildir. Bilakis insan üretmesi gereken bir fabrikadır. Bu esaslara ve faziletlere göre de insan yetiştirir. Sonra eğer: "Niçin gerçekten yetiştirebilir?" dersem der ki: "Örnek olarak senin cinsinden, senin özelliklerine, niteliklerine ve mizacına sahip bir insan yaratmak için."

Bu onun örneğidir: [Öğretinin ayağı ortada] iken 25 yıl kılıç çeker, ordu meydana getirir, bir iktidar ve rejim kurar ve bir toplum inşa eder. Tahammül vakti olduğunu görür. Eğer kılıç çekerse kendi kalbinin kanıyla meydana getirdiği birlik, güç ve varlık yok olur. 25 yıl evinin içinde susar. Savaşması gerektiğini görünce savaşır. Savaşın faydasız olduğunu görünce gücü olmadığı için savaşmaz. Suskun oturmanın tehlikeli olduğunu görünce meselenin aslının ortadan kalkması için kendisini toplumuna feda eder, sadece öl-

meye gelir. Bu işin de yararsız olduğunu görünce diliyle ve dua ile şiar öğretir; bütün propaganda araçlarının ortadan kaldırmak istediği devrim, düşünce ve hareketi korur. Bir dönemde bu mücadele yöntemlerinden hiçbiri mümkün olmayınca oturur, bir düşünce devrimine el atar, öğrenci yetiştirir, ders verir. Bunlar örnektirler. Ey insanlar! Bulunduğunuz her devirde, toplumda ve şartlarda bunlardan biri, bir olma ve sosyal eylem numunesi olarak sizin örneğiniz olabilir. Nitekim Peygamberin kendisi de imamdır; nitekim İbrahim hepimizin imamıdır.

İkincisi, Ümmi Muhammed'in ümmet temeli üzerine kurduğu ve Medine'de örnek olara icra ettiği bir toplumdur. Bu, harekete dayalı bir toplumdur. Medine'nin on yılına bakınız: Medine'de Peygamber ve arkadaşlarının bir günü dahi hareketsiz değildir. Medine'nin giriş kapıları ya bir tebliğcinin, ya bir mücahidin, ya bir fatihin, düşünürün çıktığı veya girdiği açık kapılardır. Her zaman hareket vardır. Peygamber devrinde Müslümanların dışarıdan ganimet toplayıp getirdikleri, etrafına oturup yedikleri, dört gün boş durdukları görülmemiştir. Tüketim düşkünlüğü hayatı, mutlu olma hayatı, refah hayatı bu toplumun felsefesi değildir. Bu ümmetin felsefesi, daimi cihat ve hareket hayatı, bir yolda yürümek, bir önderliğe katılmak, bir hareketin sorumluluğunu etiyle ve derisiyle hissetmektir. Bundan dolayı bu ümmetin ve toplumun liderlik ilkesinin temel ilke yani imamet olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla imametin büyüklüğü ve anlamı, ümmi ve ümmet ile aynı kökten olmasıyla anlaşılır. Yönetilmeye dayanan ve yönetilmek için oluşturulan bir toplumun liderliği manasında bu imametin başka bir işlevi yoktur. Bu, ümmette bulunan bütün işlere, bütün hükümlere, bütün inanç ve felsefelere anlam verir. Eğer olmazsa bütün manalarını bunlardan alır. Bu, somut ve mantıklı bir şeydir. Ümmet, toplumun, İslam'ın getirdiği, İbrahim'in getirdiği, İslam Peygamberinin tamamladığı, itikadî esaslara, tevhite, Kur'an'a, İslam'a ve Peygamberin sünnetine dayalı olması bu anlama gelir. Bu toplum bütün bu inanç ilkelerine ve bütün bu hükümlere göre teşekkül eder. Bu toplum bütün bu işleri yapar, bü-

tün bu ibadetleri eda eder ve bütün bu iman esaslarına inanır. Ama imamet/rehberlik yoksa hiçbirisinin hiçbir anlamı olmaz; varlığı ve yokluğu eşittir. Çünkü yürümek için oluşturulan bir toplum eğer kalırsa, bu kalma da ipek döşek üzerinde olursa yatakta oturmaya eşittir; çünkü oraya ulaşamaz. Bu faaliyet Şia'sının ilkesi oraya gitmekti. Şöyle ki Şia'da (onların tecrübesi İslam ümmetinin liderliği manasında mücadele, cihat ve işkencedir) bütün amellerin kabul görmesi, imamın kabul edilmesine, tanınmasına ve takip edilmesine bağlıdır. Bu yüzden ümmeti oluşturma felsefesiyle uyumlu gerçek bir liderlik olmadan kabul edilmez. Bu ümmet o kadar dinîdir ki yönünü kaybettiği için manasını da kaybeder. Bundan dolayı ümmetin her şeyine anlam veren liderliktir. O olmadığında ümmetin sahip olduğu her şey anlamsız kalacaktır.

Usûl-i Kâfi'de İmam bir arkadaşına bir hikâye anlatır: (Ben tevhidin ne kadar anlamlı olduğunu, ne kadar mana kattığını dün gece söylemiştim. Maalesef vakit çok geçti. Sadece özetleyeceğim. Fakat aynı zamanda İmamın bu sözü o düşünceden mahrum değil, aksine onu tamamlar niteliktedir.) Bir kimsenin tevhiti olsa fakat imamı yani rehberi olmasa kurtuluşa eremez. Sonra böyle bir şey nasıl olur, der. İmam ona bunu şöyle açıklar: İmamını kaybeden kimse çobanını kaybeden koyuna benzer. (Çöllerde kendi sürüsünü kaybetmiştir.) Bu koyun sadece o tarafa bu tarafa, kuzeye güneye, hiçbir yönü olmadan şaşkın ve sersem bir halde hareket eder. Nihayet bir taraftan gelen bir koyun ve sürü sesini duyunca kendisini o tarafa atar, o sürünün peşine takılır. Ona bu sürünün çobanı kılavuzluk eder. Sürü kendi köyüne girince o, buranın kendi köyü olmadığını, evin kendi evi olmadığını anlar. Köyden kaçar ve çöle gelir. Köyde şaşkın ve sersem bir halde kalır. Bir süre böyle veya şöyle hayret eder. Sonra başka bir sürü görür, o sürüye katılır, başka bir çobanın himayesine [girer]. Bir müddet bu sürü ile gider. Bu çoban onu bir süre aldatır. Sonra sürü başka bir köye gider. O buranın kendi köyü, bu evin de kendi evi olmadığını fark eder. Sonunda kaçar. Yine şaşkın ve avare bir halde çöle düşer. Tekrar başka bir sürü ve başka bir çoban arar. Yine kaybolma, yine

avarelik, yine çölün bağrına dönüş. Nihayet kurda yakalanır. Bu ümmet, söylediğim manada rehberlik yani imamet ve hepimizin anlayabildiği mantıksal anlamında adalet üzerine kurulmuştur.

Bizim mezhep esaslarımızdan biri olduğunu söylediğimiz adalet ilkesinin "Allah adildir, zalim değildir." şeklinde anladığımız manada bir anlamı yoktur. Biz Allah'a belki bir görev yükleyemeyiz. Allah'ın yaptığı her iş, biz onun adaletini anlayamasak bile adalete dayanır. Allah adildir, yani zalim değildir. Yani varlığın zorunluluğunun kesin ve zatî sıfatlarından biri adalettir. Bundan dolayı eğer bir toplumda zulüm varsa bu doğal bir durum değildir, geçicidir, arızidir, yok olmaya mahkûmdur. Toplumun doğal durumu, adalet durumudur. Adalet evrenin sistemidir. Çünkü evren Allah'ın sıfatlarının, yaratmasının ve iradesinin tezahürüdür. Bundan dolayı bu toplumda, böyle bir dünyada ve bu dünyagörüşünde zulüm, din ile açıklanabilecek bir şey değildir. Dolayısıyla inandığımız iki esas olan imamet ve adalet ilkeleri, biz Şiîleri diğer Müslüman insanlardan ayıracağımız manada değildir. Nitekim maalesef bizim kulağımıza dinin esaslarının üç tane olduğunu okudular. Tevhit, nübüvvet ve ahiret. Mezhebin esaslarına iki tane madde eklenmiştir: İmamet ve adalet. Bu cümle ne kadar korkunçtur! Yani İslam'ın tevhit, nübüvvet ve ahiretten oluşan üç esasının olduğunu kabul ediyoruz; sonra iki tane eksik olduğu için ona eklediğimizi kabul ediyoruz. Eğer üç esas ile Müslüman isek öyleyse yeterlidir. Bundan dolayı adalet ve imamet, İslam'ın üç esası yanında iki esas değildir. Adalet ve imamet, ümmeti oluşturmanın lazımı olan iki zorunlu ve mantıklı altyapı ilkesidir. Gitme temeline dayalı ve ferdin kendisini yetiştirmekten sorumlu olduğu toplum, hem kim gibi diyerek örnek ister, hem de hangi yönden diyerek yön ve rehberlik ister. İmamette bu iki mana da anlatılmıştır. Şia o temel üzerine kurulmuş değildir. Daha doğrusu Müslüman, İslam'ı bu düşünceye göre anlar. Bu ümmetin büyük bir sorumluluğu ve büyük bir görevi vardır. "Kendimi kim gibi yetiştirmeliyim?" Ümmeti kim için yetiştirmeliyiz? Ümmeti örnek olan Peygamber gibi yetiştirmeliyim (Bana göre burada şehit, örnek demektir). Ümmeti millî

toplumlar, ekonomik toplumlar, sosyal toplumlar, taife toplumları, kabile toplumları, kan, ırk ve toprağa dayalı toplumlara örnek olması için inşa etmeliyiz. Bu ümmet Hintliler gibi ahiretçi veya Romalılar gibi dünyacı değil, orta/mutedil olmalıdır. Orta ümmet şu demektir: *"Sizi böylece sizin insanlara örnek olmanız, Peygamberin de size örnek olması için dengeli ümmet yaptık."* (2/Bakara Suresi 143)

Hac Rükünlerinin Analizi

Şimdi Sayın Nuranî Bey, arkadaşımız Subhıdil Bey'e öğleye kadar izin verildiğini, hatta "Lebbeyk" demelerinin emredildiğini söyledi. Aklıma bir mesele geldi. Sayın Nuranî Bey'den duyduğuma göre bizim iki yerde "Lebbeyk" dememiz, iki yerde de "Lebbeyk" demeyi kesmemiz gerekiyor. Birisi Zülhuleyfe veya Mescid-i Şecere'den itibaren ihram giydiğimiz ve Medine'den Mekke tarafına geldiğimiz yerde Zülhuleyfe'den itibaren "Lebbeyk" demekle yükümlüyüz. Burada Mekke'nin evleri görünür ve gözümüz Mekke'ye düşer, susarız. İkincisi, ihramı giydikten ve Mekke'den Arafat'a geldikten sonraki yerdir. (Bugün öğleden geceye kadar Arafat'ta olmamız emredilmiştir. Yani bu öğle sonrasını Arafat'ta geçirmemiz gerekir. Çabuk gelirsek kesinlikle öğlen burada olmak içindir. Bundan dolayı öğleden itibaren kalmamız başlar.) Aynı şekilde Mekke'den Arafat'a kadar "Lebbeyk" dememiz gerekir. Arafat'taki resmî vakfe anımızdan itibaren Lebbeyk demeliyiz.

Niçin? "Lebbeyk"in evet, evet geldim anlamına gelmesi doğaldır. Bir daveti, bizi çağıran bir daveti cevaplarken şöyle deriz: Evet, geldim işte! Mekke'ye vardığımızda, yani buluşma yerine ulaştığımızda başka bir buluşma yerinde "Evet, geldim." demenin bir anlamı yoktur. Çünkü biz çağrıldığımız yere varmış bulunuyoruz. Yol üzerinde ikinci buluşma yerimiz olan Arafat'ta o çağrıya yine cevap vermemiz ve "geldim" diye haykırmamız gerekir. Arafat'ta resmî vakfe anı başladığı zaman "Lebbeyk" demeyi bırakırız. Çünkü Mekke'de davet edildiğimiz yere girmiş, Arafat'ta çağrıldığımız ana girmiş bulunmaktayız. Bundan dolayı Mekke'yi gördüğümüzde davet edildiğimiz eve ulaşmışız demektir. Bu nedenle başka bir "Lebbeyk"in manası yoktur. Arafat öğlenine girdiğimiz, yani o vakte ulaştığımız zaman vaktin başına yetişmiş oluruz; artık Lebbeyk demenin bir anlamı yoktur. Bundan dolayı biz bir yerde görüşmek için bir mekâna davet ediliriz; başka bir yerde görüşme vakti için çağrılmışızdır. Mekke görüşme yeri, Arafat görüşme anıdır. Biz bu ana ve bu mekâna davet edilmişizdir. Yolumuz üzerinde, yolumuz ve hayatımız üzerinde o buluşma anına doğru giderken "Evet, işte

geldik!" diye bağırırız. Biz neye davet edildik? Şu mesele çok düşündürücüdür: Bir buluşma yerimiz ve bir buluşma zamanımız vardır. Yani bu dönemde zaman ve mekân, Allah ile görüşmemizin iki temel unsurudur. Şimdi haccın ve eda ettiğimiz merasimin zirvesinde bulunuyoruz. Görülecek hiçbir şey bulunmayan bir ülkede tepe noktasındayız. Hayatımızda asla benzeri görülmeyecek şartlardayız. Bugün asla yaşayamayacağımız ve konaklayamayacağımız bir ülkede yaşamakta ve konaklamaktayız. Bundan dolayı şimdi burada hiçbir şey yoktur ve her şey vardır. Hiçbir şeyin olmamasının kanıtlamaya ihtiyacı yoktur. Çünkü kendimizden başka bir şeyin olmadığını görürüz. Dağlık bir kum çölü vardır ve başka hiçbir şey yoktur.

Attar'ın şu Simurg hikâyesi her ne kadar irfanî bir hikâye olsa da burası da alakasız değildir. Şöyle der: Kuşlar birlikte -kuşların yeryüzündeki temsilcisi yani yeryüzünün en olgun kuşu olan- Simurg'un huzuruna çıkmaya karar verdiler. Yeryüzünün Simurg'a âşık bütün kuşları gökyüzüne Simurg'un huzuruna çıkmak için yerden kalktılar. Ama dam üstüne uçmak için ağıla ve ahıra alışan tembel kuşlar yoruldular ve geride kaldılar. Hayatta az çok uçma öğrenmiş olan kuşlar dalların tepesine kadar uçtular ve orada kaldılar. Diğer kuşlar yeryüzünden havalandılar, yolun ortasında kaldılar. Her ne kadar zirveye çıkıyor idiyseler de yeteneksiz ve zayıf kuşlar yeryüzüne dönüyorlardı. Nihayet bu çok miktardaki kuşların sayısı azaldı. Onlar zirveye çıktılar ve Simurg'un (otuz kuş) çok olmadığını gördüler. Sonunda Simurg'un kendileri olduğunu, ama yeryüzünde değil, zirveye hareket halinde olduğunu anladılar.

Biz yolumuz üzerinde, hac merasiminde içinden geçtiğimiz bütün çeşitli konak ve makamlarda hepsini kat ettik ve en büyük konak ve en heyecan verici tören olarak Arafat'a vardık. Burada yaşanacak hiçbir meşguliyetin, uğraşacak hiçbir meselenin ve görülecek hiçbir yerin olmadığını fark ettik. Yani burada kendimize bakmalı ve kendimizin ne ve kim olduğumuzu görmeliyiz. Burası insanın Allah ve kendisi ile görüşme yeridir. Ama bu konakları kat ettiğimizde zirveye (yani hiçbir şeyin olmadığı ve her şeyin bulunduğu

ülkeye) çıkmak için bir konağa karşı bilinçli ve her derece hakkında bilgili ve düşünceli olmamız şarttır. Yani hangi miraca geldiğimizi düşünce ve tefekkür ile anlamalıyız. Herkes o yüksek insanî Simurg'a ne kadar yaklaştığını bu bilinç ölçüsünde anlayabilir.

Hac meselesi, hiç kimsenin anlamı şudur deme hakkına sahip olmadığı ilginç bir meseledir. Öte yandan yine hiç kimsenin bu törenin felsefe ve manadan yoksun olduğunu söyleme hakkı yoktur. Bilakis Bergson'un evren hakkında: "Evren ve varlık, her şeyin kendi kavrayışı, ruhsal aşkınlığı ve kalp yumuşaklığı ölçüsünde bir şey anladığı sonsuz bir renk ve boyut yayılmasından ibarettir. Anladığı hakikattir; ama hakikatin tamamı değildir." dediği gibi hac da herkesin işareti daha iyi anlaması ölçüsünde haccı daha iyi tanıyacağı işaretler toplamından ibarettir. Bundan dolayı bizim hacda yerine getirdiğimiz törenlerin, yaptığımız ve şu an sürdürdüğümüz amellerin ne olduklarını, hangi manalara sahip olduklarını ve niçin yapıldıklarını düşünmemiz ve tefekkür etmemiz gerekir. Düşündüğümüzü söyleyelim; ama aynı zamanda şu hatırlatmayı da ekleyelim: Düşündüğümüz ve haccın anlamı ve felsefesi adına söylediğimiz şey, "bu kelimenin manası şudur, başka bir şey değildir" diyen sözlük gibi değildir. Aksine "Anladığım gibi, bu olduğunu gördüm ve hissettim." demeliyiz. Bu yüzden burada ben şimdi hac törenleri olarak bu ibadet ve amellerin yorumu ve açıklaması olarak veya yerine getirdiğimiz hükümler olarak arz ettiğim şeylere bunun tam bir mana ve "hac budur ve bundan başka bir şey değildir" olmadığını, bilakis zihnimdeki ve ruhumdaki hac tasvirinden ve anladığım bir manadan ibaret olduğunu ekliyorum. Kesinlikle insan ne kadar çok gelir, ne kadar iyi düşünür, ne kadar çok mütalaa eder ve ne kadar çok kavrarsa kendisinde o kadar yeni bir mana, yeni bir kavram ve yeni bir etki hisseder. Bundan dolayı hiç kimsenin: "Haccın anlamı budur, başka bir şey değildir." deme hakkı yoktur. Fakat aynı zamanda haccın ne anlama geldiğini düşünmemiz gerekir.

Bu nedenle benim söylediklerimi bu törene sizin gibi katılmış kardeşlerimizden birinin bu törene ilişkin olarak edindiği duygu,

mana, kavram ve anlayış olarak kabul ediniz. Üstelik bu kardeşiniz haccın gerçek manasının sadece bunlar olduğunu ve söylediklerinin hepsinin de yüzde yüz doğru olduğunu iddia etmez. Biz burada oturmuş, ne yapmaya geldiğimizi, bu yaptıklarımızın ne demek olduğunu konuşuyoruz.

Hac meselesi Âdem'e, İbrahim'e ve Hacer'e dönen; İbrahim'den ve Hacer'den İslam dininin hak nübüvvetlerinin son peygamberi Muhammed'e, Peygamberden de insan hayatının sonuna kadar beşeriyete ulaşan bir meseledir. Bu, İslam açısından insanlık tarihinin tamamıdır. Bütün bu tarih hac merasiminde sergilenir. Bu gösteride hacca katılan herkes oyuncu ve katılımcıdır; hiç kimse seyirci değildir. Yani bu merasimde biz hem Âdem'in hatırasını tekrar yeniliyoruz, hem İbrahim'le sözleşmeyi yeniliyoruz, hem Hacer'in hatırasını ortaya çıkarıyoruz, vefakârlık gösteriyoruz, yeniliyoruz, hatırasını ihya ediyoruz ve yüceltiyoruz, hem de İslam'ın tamamlayıcısı olan İslam Peygamberinin sünnetini yeniliyoruz. Her sene ve her nesilde insanlık tarihinin bu değişimleri boyunca insanlığın başlangıcından İslam Peygamberine, aynı yolda o zamandan daha sonrasına kadar bitişik ve bağlı olduğumuzu gösteririz.

Hac nasıl anlaşılabilir? Hac İslam'da insan felsefesi olarak anlaşıldığında insana ve tarihe nasıl bakar? Çünkü dediğim gibi hac tamamen işarettir. Eğer işaret edilen şeyleri anlamazsak bu işaretleri hiç anlamayız. [Neticede] nedenini bilmeden icra ettiğimiz bir tören sistemi olur. Neye işaret edilmektedir? Yaptığımız her eylem ve hareket, tarihteki bir hakikate işarettir, İslam'daki bir hakikate işarettir, inançtaki bir hakikate, insanlığın kaderindeki ibret verici ve öğretici bir büyük gerçeğe işarettir. Bu ülkede tarihi her yıl kendi somut şekliyle piyes halinde göstermek isteyen bizim o tarihin ne olduğunu, o gerçeklerin ve o hakikatlerin ne olduğunu anlamamız gerekir. Biz her yıl o hatırayı tazelemekle yükümlüyüz. Burada haccı ve bu meseleleri anlamak için her şekilde haccı açıklamak zorunlu olsa da bunları geniş geniş açıklayacak vaktimiz yoktur.

Ama Âdem -insan, tümel insan, beşer türü- İslam'da, Kur'an'da ve değişik bir şekilde de dinlerde yani İslam Peygamberinden önceki

peygamberliklerde gelmiş olan tür beşeriyetin yaratılış hakikatini ve yazgısını açıklar. Kur'an'da Âdem adlı bir varlık, yani insanın başlangıcı özel bir varlık olarak anılmıştır. Evrenin özü sadece meleklerden değil, hayvanlardan, bitkilerden ve cansız varlıklardan bile aşağı olan en aşağı varlıklardan yaratılmıştır. Kur'an'da Âdem'in yaratıldığı ilk unsurlarla ilgili birtakım tabirler vardır. Bu tabirlerin hepsi insanın ilk tabiatının ve mizacının açıklamasına delalet etmektedir. Birisi, topraktan yaratılmıştır (Toprak aşağılığın sembolüdür; dilimizde şimdi de böyledir), çamurdan yaratılmıştır -ki aynısıdır-, kokuşmuş çamurdan, balçıktan yaratılmıştır (hame-i mesnun), dibe çöken sert çamurdan yaratılmıştır (salsal-i kelfehhar). Sele bakınız: Hareketli ve değişken bir akıcı maddedir. Ama sel dediğimiz bu akıcı maddede dibe çöken bir unsur vardır. İçindeki özel topraksı maddeler sel ile hareket etmezler; dibe çökerler ve yerde kalırlar. Sel geçer, hareketini devam ettirir; ama selin içindeki bu maddeler geride kalır, sel gittikten sonra bu maddeler kurur, sonra dibe çöken şey gibi katılaşırlar, bırakılırlar. Âdem yani insan işte bundan yaratılmıştır. Acaba bu nedir? Bu, gelişim kabiliyeti bulunmayan, dibe çökme eğilimi gösteren, hareket ve değişime karşı duran, donan, katılaşan, taşlaşan, hiçleşen bir maddedir. Bundan dolayı bu madde, hareket ve hayatın sembolü olan selin ve suyun karşıtıdır. Bu unsur, durgunluğun, durağanlığın, donukluğun ve düşüklüğün sembolüdür. Bu, Âdem'in ilk cinsidir o zaman. Bu derece aşağı olan, bu dibe çökmeye eğilimli donuk çamurdan veya kokuşmuş balçıktan yapılmış olan bu cins ve bu kap, Allah'ın ruhuna kap olur. Bundan dolayı insan, balçık ve Allah'ın ruhu toplamına eşittir. Âdem yetenek bakımından bizim her birimizdir. Bu nedenle biz melekten başkayız, tabiatın diğer bütün varlıklarından başkayız, hayvandan, bitkiden ve cansız varlıktan başkayız; hatta ruhlardan ve gaybi varlıklardan da başkayız. Bütün bunların belli bir unsuru, belirli bir tabiatı vardır. Nasıldırlar? Yaratıldıkları gibidirler. Ama insan nasıldır? İnsanın bir tarafı yeryüzüne bağlı, hareketsiz ve içinde hiçbir şey yeşermeyen, dibe çökmeye ve ölümcül durgunluğa meyilli ve donuk, aşağılık, kokuşmuş çamur; diğer

tarafı, öteki boyutu ise Allah'ın ruhudur. Allah'ın ruhu ne demektir? Bütün varlıkta tasavvur edilebilir en üstün ve en yüce zattır. Nitekim çamur veya balçık da madde âleminde en donuk, en aşağılık ve en düşük mümkün zattır. Öyleyse insan, her ben, her insan bireyi bir seçimden ibarettir. Her beşer ferdi bir tereddüttür. Neyin ortasında tereddüttür? Neyin ortasında bir seçimdir? Çamur kutbu ile Allah'ın ruhu kutbu arasında bir seçim. İnsanın bir boyutu ile diğer boyutu arasındaki mesafe, sonsuz bir yasaktan sonsuz bir izafete kadardır. Bu büyük mesafe, insanın daima kat etmesi gereken bir yoldur. Bundan dolayı bu, insanî hicret yollarından biridir (Medine'de açıkladığım beşinci hicret türü). İnsan, çamurdan Tanrı'ya doğru sürekli hicret halindedir. "Biz Allah'a aidiz ve O'na dönücüleriz." sözünün anlamı şudur: İnsanın sonsuz bir sondan, en düşük ve en aşağı maddî varlık basamağından evrendeki en son varlık basamağına çıkması gerekir. İnsanın daimi tekâmülünü açıklayan bu sonsuz mesafenin adı dindir.

Din için İslam'da kullanılan kavramlar ile Avrupa Hıristiyanlığında kullanılan kavramlar arasında fark vardır. Orada "Religion", Latince "Re" kökü ile "legar" kelimesinden türemiştir. (Re, yeniden, yenileme; legar ise iletişim, ilişki demektir.) Bu nedenle Avrupa kavramında din, bizzat hedeftir, yani bir asıl eylemdir. Ama İslamî kavram olarak din, bütün çeşitli terimlerinde yol ve vasıta anlamına gelir. Burada fırsat bulursam sadece yaptığınız eylemlerden hiçbirinin hedef değil, araç olduğunu; dolayısıyla da hepsinin dinî eylemler olduklarını tespit etmek istiyorum. Onun için de bizzat araç hedef olursa ne kadar yüceltilirse yüceltilsin, ne kadar tazim gösterilirse gösterilsin değersizdir, faydasızdır. Bu, insan felsefesidir. Bundan dolayı insanın ağır görevi ve yükümlülüğü, balçıktan Tanrı'ya kadar uzanan bu yolu kat etmektir. Şöyle olduğunu görüyoruz: Hiçbir hayvanın ve hiçbir varlığın fertleri arasında insan fertleri arasındaki kadar fark yoktur. Bu sadece insanda söz konusudur. Birisi, bütün Roma'nın yandığı manzara içinde gece oturup resim yapmak için Roma'yı ateşe veren Neron olur; diğeri, şehrini kurtarmak için gider, bir köşeye oturur, üzerine ben-

zin döker ve kendisini yakar. Bu iki insan arasındaki ortak yön nedir? Hiç! Bunların hiçbir ortak yönü yoktur. Bunlar iki zıt kutupta yaşarlar. Bu iki zıt kutbun adı da maalesef insandır. Bu, insanın anlamıdır. Bundan dolayı Âdemi/insanı tanımak, kendini tanımak, ben'in görevini tanımak, kendi omzundaki imkânları, sorumluluğu ve o ağır tanrısal yükü tanımaktır.

Bu Âdem/insan dediğim gibi (Medine'de veya burada arz ettiğim gibi) iki oğlan şeklinde ayrışır: Kâbil ve Hâbil. Kâbil, bencilliğin, tekelciliğin, zulmün, öldürmenin, şehvetperestliğin, cinayetin, şahsî menfaatleri için dini kullanmanın, kutsallara karşı isyan etmenin ve bireysel çıkarları için kardeşini öldürmenin sembolüdür. Kardeşi Hâbil temiz, Hakka teslim olmuş, şefkatli, kardeşini seven ve kardeşine eşit bir insanın sembolüdür. Hâbil, Kâbil eliyle öldürülür. (Sebebini aklıma geldiği gibi anlattım.) Hâbil öldürülür; Kâbil sağ kalır. Tarihte hepimiz Hâbil'in değil, Kâbil'in çocuklarıyız. Çünkü Hâbil katledildi ve öldü. Adam öldüren Kâbil, kardeş katili Kâbil; sadece kendi şahsi çıkarlarını düşündüğü için babası Âdem'e, kurban konusunda Rabbine, hakikat konusunda kardeşine isyan eden Kâbil sağ kaldı ve beşer tarihinin kurucusu oldu. İnsanlığın başlangıcında ve tarihin bireycilik, özel mülkiyet ve tekelcilik dönemine girmesinden sonra Hâbil'in işi bitti. Sonra tarih, Kâbil'in eliyle kurulur ve tarih boyunca Kâbil sistemi yönetir.

Çoban peygamberler, sınıfsal bakımdan zayıf ve mahrum peygamberler, çeşitli dönemlerde acının, fakirliğin ve mahrumiyetin sembolü olan peygamberler, insanı hakka teslim etmek için zulme karşı isyan ederler. İslam'ın anlamı budur. Bu hareket, tarihin sapmaya başlamasında ve Kâbilci statükonun işbaşına gelmesinden itibaren Kâbilci sisteme, o teslisçi sınıfa, o düalist sisteme karşı tarih boyunca Kâbil muhalifi hareketin kurucuları ve devam ettiricileri tarafından İbrahim'e varıncaya kadar Hâbilci sistemi diriltmek için sürdürülür. Aramî Mezopotamya medeniyetinin, insanlığın tevhite dayalı manevî medeniyetinin kurucusu olan İbrahim, o büyük düşünce devrimiyle insanlık içinde büyük hareketi başlatır. Daha sonra onun devam ettiricileri Musa ve İsa'dır; tamamlayıcısı ise

İslam'ın Muhammed'idir. Bunlar ne yapmak istiyorlardı? Kızgın ve ıssız çöllerden çoban değneklerini ansızın fırlatan ve birden şehirlere dönen, para ve güç sahiplerinin, köle efendilerinin, cinayet, zulüm ve din istismarı yapanların, şirk dinini kuranların başına dikilen ve çeşitli şekillerdeki putperestlikleri yıkan bu çobanların maksadı neydi? Maksatları, tarihin seyrini Kâbilci sapıklıktan çevirmek, tarihi Hâbilci çizgide ihya etmek, yani adaletin, kardeşliğin, genel barışın, insanlığın birliğinin kurulması ve yerleştirilmesi idi. Fikrî altyapısı ve temeli ise mabudun birliği, yani tevhiti değişik dönemlerdeki, medeniyetlerdeki ve toplumlardaki mevcut sistemin yerine geçirmekti.

[Hacda bizim] insanlığın bir tarih dönemini, sahip olduğumuz tarih felsefesine, inanca, insanî hayat anlayışı tarzına; adalet, eşitlik ve barış ülkümüze göre gösteri haline getirmemiz ve bu gösteriye bireysel olarak katılmamız [gerekir]. Her birimiz büyük, kutsal ve aşkın gösterinin oyuncusu olmalıyız. Bu gösteride artık başkahraman, ikinci kahraman, zenci ordu yoktur. Bu her ferdin bizzat Âdem'in ve İbrahim'in rolünü oynadığı bir gösteridir. Kendi ülkesinde, kendi sınıfında ve kendi toplumunda var olan her fert ve şahıs buraya başkahraman olarak gelir ve burada tarihin o büyük piyesini oynar. Kime? Kendisine ve onunla birlikte aynı yerde ve zamanda aynı rolü oynayan diğerlerine. Biz niçin ve ne vasıtasıyla Âdem'e ve İbrahim'e dönüyoruz? Biz hacda Kâbe'nin etrafında tavaf edince zihnimizde tevhiti, İbrahim'i, Hacer'i, İsmail'i canlandırırız (Burası Allah'ın emriyle İbrahim tarafından, İsmail'in yardımıyla yapılmış ve kenarına da Hacer defnedilmiş olan bir evdir). Sa'y yaptığımızda Hacer'in yürek burkan çabalarını temsilî olarak canlandırırız.

İran'ın sa'y için gelen büyük yazarlarından biri, ben seyretmeye, burada ne haber olduğunu görmeye geldim. Evet, her işi yaptık, ihrama girdik, oraya buraya gittik. Beni hiçbir şey sarsmadı. Hepsini seyrediyordum. Sa'ye geldim. Bu ne biçim iştir, diye beni gülme tuttu. İkinci, üçüncü dönmede ağırlaştığımı fark ettim. Dördüncü ve beşinci dönmede sanki birden bir şeyi anladım. O

kadar ağır olduğumu gördüm ki tahammül edememek için başımı sa'y duvarına vurmak, patlamak istedim. Çünkü tahammül edemiyorum. Örnek ve mana ile işimiz yok; güzel bir hikâyede bir rol oynayan bu usta sanatçıların birçoğu, davranışını taklit ettikleri, hayatını piyes olarak sergiledikleri ve rolünü güzel bir şekilde oynadıkları o kişiliğe o kadar sanatkârca nüfuz ediyorlar, o şahsiyetin ruhunu ve özelliklerini o kadar içselleştiriyorlar ki bu oyun bittikten sonra ömürlerinin sonuna kadar o şahsiyetlerin etkisi altında kalıyorlar. Burada kendi rolümüzü çok iyi ve ustaca oynasak ne olur?

Biz Mekke'de Kâbe'nin etrafında tavaf ettiğimizde İbrahim ve Hacer ile sözleşmemizi yenilemiş oluruz. Daha sonra Arafat'a[47] geldiğimizde Medine'den Arafat 'a kadar olan yolu ansızın kat ettiğimizi, Muhammed'den Âdem'e geri döndüğümüzü, tarihin olgunlaştırılması döneminden İbrahim dönemine geri geldiğimizi, yani bu ülkede oradan itibaren İbrahim'le, yani insanlığın başlangıcı ile hatıra tazelediğimizi görüyoruz. Bu, bir tarih dönemini okumak değil, yaşamaktır.

Söylemek istediğim meseleyi geçen yıl söyledim. (Maalesef konuşulacak çok şey var ama zaman az. Aklıma gelen bazı şeyleri bu şekilde parça bölük söylüyorum. Meseleleri normal düzeninde değil de aklıma geldiği gibi ortaya koyduğum için sizden özür diliyorum. Çünkü bir yere varamıyorum.) Geçen yıl aklıma gelen şey şuydu: Hacda birkaç esas vardır. Birisi irtibattır. İrtibat ne demektir? Biz içinde yaşadığımız zamanda ve toplumda ayrılığı anlıyoruz. Ayrılık şu anlama gelir: Zamanın hadiseleri, sosyal sistemler, savaşlar, kültürlerin ve medeniyetlerin intikali; dillerin, yazıların, düşünme tarzlarının ve zevklerin değişmesi, geçmişten kopuk ve geçmişi anlamayan yeni bir neslin ortaya çıkmasına sebep olur.

[47] Tarihî hikâyelerimize göre Âdem ve Havva, cennetten kovulduktan sonra birbirlerini kaybettiler, bu ülkede birbirlerini tanıyıncaya kadar perişan, umutsuz ve korku içinde dolaştılar. Belki de Arafat'ın dilinin Âdem ve Havva'nın bu ülkede ilk tanışması ile alakası vardır.

Daha önce de arz ettiğim gibi, şimdi siz, önceki neslin sizinle, sizin de kendinizden sonraki nesille anlaşamadığınızı görüyorsunuz. Sizin ile çocuğunuz, sizin ile önceki nesliniz arasında otuz yıl mesafe yok. Fakat on beş asır, on asır olduğunu hissediyorsunuz. Niçin? Hayatın çeşitli etkenleri ve değişimleri, bu farklı neslin önceki nesle bağlı olmamasına, o nesilden kopmasına neden olur. Kendisinden önceki nesilden nasıl kopar ve ona nasıl yabancılaşır? Kültürün değişmesiyle ve tarih yolunun kesilmesiyle bu nesil önceki nesle yabancılaşır. Önceki nesil mesela dine, dinî duygulara, kendi dinî, tarihî ve millî şahsiyetlerine aşinadır. Fakat sonraki nesil Batı dili öğrenir, Batılı şahsiyetleri tanır, sanatçıları tanır, Avrupa filozoflarını tanır, Avrupa tarihini bilir. Neticede kendi ülkesinden ve kendi dininden hiç görünmez. Dolayısıyla bu iki kişi arasında oğul ve baba, kız ve anne, öğrenci ve öğretmen olmalarına rağmen hiçbir ortak yön yoktur. Her yıl hacca gelmek; yani her yıl ve her nesilde gelmek ve burada kendi bağını tarihî yola, İbrahim'in hareketine, hatta insanlığın başlangıçtan İbrahim'e, İslam Peygamberine kadar olan tarihî yolu birleştirmek; kendi ilişkini hissetmek, göstermek, burada sergilemek, ilişki kurmaktır. Bundan dolayı her yıl nesillerin arasında cani makaslarla, olayların ve değişimlerin makaslarıyla kesilmiş olan şey ve zamanın harap ettiği şey, zamanın nesiller arasına koyduğu mesafe, zamanın geleceğe nispetle kazandığı kopukluk bu evin etrafında yeniden düğümlenir ve tekrar onarılır. Geçmişinden, iftiharlarından, İbrahim'den, tevhitten, şirkten, tarih boyunca bu büyük maneviyatı oluşturan bütün o kanlardan ve fedakârlıklardan hiçbir şekilde haberdar olmayan insanın her yıl buraya gelmesi, bu bağı kendi kalbinde, kendi anlayışında, kendi duygusunda sergilemesi gerekir. Bundan dolayı Kâbe tarih boyunca manevî, tarihî ve kültürel mirası, kutsal duyguyu ve İbrahim'in hareketini sonraki nesillere, bize kadar ulaştırma ve aktarma rolünü yerine getirmiştir. Eğer bu törenler şu anki görkemi kadar biz sahip olduğu görkem kadar derinlikle de yerine getiriyoruz- derinlik ve şuura da sahip olursa Kâbe hem gelecekteki insanlık için hem de gelecek nesiller için bu

rolü oynayacaktır. Bu, Kâbe'nin en büyük misyonudur; yani insanın hac sayesinde edindiği en büyük lütuf ve menfaattir.

İkincisi toplanma meselesidir. Toplanma meselesi dediğimizde fert meselesi ortaya çıkar. Bütün mesele, fert ve toplum meselesidir; kendi kendisine veya başkasıyladır. Sözün tamamı budur. İslam'da genel manadaki dünya ve ahiret, Hıristiyanlık veya Budizm'deki anlamında değildir ki metafizik kelimelerin uhrevî yönü olsun; bu dünyayla, bu yeryüzüyle ve bu tabiatla ilgili meselelerin dünyevî yönü olsun. Kişiye ve kendisine yönelik olan her şey, adı namaz bile olsa dünyadır; yönü benden topluma doğru olan her şey ise adı para bile olsa ahrettir. Dünya alçak olan şey, yakın olan şey, yani bendir. Ahiret, başkası, yani benden üstte olan, kendimde gördüğümden yukarı olandır; ister bu hayatta, ister evrende, ister öteki hayatta olsun, işin akıbetini görmektir. Beşeriyette meydana gelen bütün cinayetler ve hıyanetler, kendi benine tapmanın bize, asaletimize, toplumun asaletine, insanın asaletine darbe vurması sebebiyle vardır. Her zaman darbe vurmuştur ve her zaman fert, toplumu kendisi için kiralamış, istismar etmiş ve topluma kendi menfaati için hıyanet etmiştir. Bundan dolayı beşerî birliğin temeli ve altyapısı, aşağı beni ortadan kaldırmak ve bu ferdi bizde erimeye zorlamaktır. Bu iş için her yıl araştırma yapmak gerekir. Her yıl Zülhuleyfe'ye gelir; toplumda ve hayatta kendisine ilişmiş olan bütün o dereceleri, elbiseleri, süsleri, bezekleri; elbise, süs, yüzük, saç yapım şekli, bıyık bırakma şekli, giyim ve moda tarzı, giysi rengi, sonra otomobil, ev, dekorasyon ve yürüyüş tarzı ile ben herkesten başkayım dediği şeyleri döker, hepsi dökülür; aynı renkte ve tene benzer iki parça kumaş olur. Orada insan ilk defa benini attığını görür.

Ben, beni başkalarından ayıran, koparan özellikler toplamından ibarettir. Bu nedenle bütün bu özellikleri Zülhuleyfe'de, Mikat'ta döktük. İlk defa ihram elbisesi giydik. Yani kendi elbisemizi çıkarıyoruz. (Kendi elbisem ile kast ettiğim şey, kendimi toplumda diğer insanlardan ayırmak için, sınıfımı, ailemi, rütbemi, servetimi, geçmişimi, gücümü, imkânlarımı başkalarından ayırt etmek için

kendime bağladığım bütün özelliklerdir. Fakat şimdi bütün bunları benden alıyorlar.) Hepimiz aynı elbise içinde hareket ediyoruz. Çünkü burada benler tamamen yontulmuştur; hepsi tek renk olmuş, bütün dereceler fertten alınmıştır. Hiçbir şekilde benin diğerlerinden farklı olduğunu gösteremez. Bilakis kendisini kaybeder. Bu ilk vakitten sonra bu fert, bu dökülen küçük ırmak, tıpkı bir ırmak gibi (doğrusu rengi bu girdaba, bu denize benzer; ama her halükârda ferdî bir belirlenişi vardır) tıpkı bu girdaba -Hacerülesved- giren ve bu dalgaya katılan bir ırmak gibi döner de döner; artık fert yoktur. Onun hayatındaki yürüme şeklinden farklı olan bu yürüme şekliyle kendi ferdiyetinin en son etkilerini, hatta hatırasını unutur. Bu dönemde, bu yılda, bu nesilde insan, benini topluma feda etme alıştırması yapar.

Ben geçen yıl yapmak istediğimde bir grubun kabalık yaptığını, beni asla dikkate almadıklarını, beni baskıyla sürüklediklerini ve incittiklerini gördüm. Birkaç defa çok sinirlendim ve sert tepki gösterdim (sürekli öğretmen âdeti gibi). Sonra aslında niçin tavaf ediyorum ki diye ne kadar etkilendim. Hiç anlamadım. Çünkü insanın burada rahatsız olduğunu anlaması için dalması, sıkışması gerekir. Öyle ki orada rahatsız, üzgün olduğunu, baskı altında bulunduğunu, sonra sürüldüğünü hatırlasın. Yani varlığını hissetmemen gereken yerde hâlâ ben vardır. (Bu örnekleri şu birkaç dakika, yarım saat içinde açıklıyorum; izinliyim. Bu sözlerin zihninizde birleştiğini göreceksiniz.)

Kâbe'de üzerimde her şeyden daha çok etki bırakan şey -bütün bunların görüş, sezgi ve kavrayış olduğunu arz ettim- Hacer'in hikâyesidir. Hacer'in hikâyesinin -birkaç gece önce babamın işaret ettiği gibi- iki tane sembolü vardır: Birisi tavaf, diğeri sa'ydir. Bana göre bu iki eylem birbiriyle zıt ve çelişiktir. Yani iki zıt amel bir araya gelmiştir. Burada niçin tavaf ediyoruz? Siz İbrahim meselesini biliyorsunuz. İbrahim öyle bir azametle emre muhatap olur ve Sare'nin cariyesi olan ve kendisiyle sırf çocuk sahibi olmak için evlendiği Hacer'i ve İsmail'i ekin ekilmez, susuz, bayındır olmayan, hatta içinde bir canlının yaşamadığı ve bitkinin yetişmediği kaya-

lık bir dağın ortasına bırakıp gider. Bundan dolayı Hacer, Allah'a tevekkül eden fedakâr insanın sembolüdür. Yani bir insan o büyük kudrete dayanırsa öylesine bağımsızlaşır, öylesine kahraman olur ki hiçbir zaman korku, cehalet ve menfaat sebebiyle kimsenin etkisi altında kalmaz, kimseye yaklaşmaya çalışmaz, hiçbir ferde ümit bağlamaz, fayda sağlama ya da bir zararı giderme amacıyla alçalmaz. Bundan dolayı Allah'a kulluk, kişinin hayatında bulunan her şeyden kurtulup özgürleşmesinden ibarettir. İbrahim'in gelip karısını ve süt emen çocuğunu hiçbir hayat ümidi olmayan böyle bir çölün ortasına sırf Allah'ın buyruğu üzerine bırakması şeklindeki bu tevekkül, Allah'a mutlak dayanma konusudur. Sa'y, Hacer'in eylemini ve kendimizdeki Hacer şahsiyetini canlandırmaktan ibarettir. Öte yandan biz sa'y yaptığımızı (koşmak, çabalamak-çev.) yani onun rolünü oynadığımızı görüyoruz. Ne yapmıştır, nasıl bir şeydir? Allah'a dayanmanın ve rahmetine güvenmenin timsali olan bu Hacer, bizim âdetimize göre ellerini açıp "Allah'ım, bulut gönder, yağmur gönder ya da yavruma yiyecek verecek birini gönder!" diye dua etmesi gerekir. Fakat tarihte ve dinimizde Allah'a tevekkülün mutlak örneği olan bu kadının mutlak tevekkül etmekle birlikte çocuğunu oraya bırakıp bu dağdan o dağa yavrusuna su ve gıda bulmak için koştuğunu görüyoruz. Bizim zihnimizde birbirine zıt olan iki eylem İslam'da bir araya gelmiş ve birbirini tamamlamak üzere peş peşe sıralanmıştır. Birisi Hacer'in tutumunu ve rolünü hayatının özel günlerinde bedenen ve ruhen sergilemektir. Biri de tam da Hacer'in hatırası ve Hacer'in evi bulunan Ev'in etrafında tavaf etmektir. Yani Hacer'in tevekkülüne olan imanımızı ve bağlılığımızı mutlak olarak sergilemek ve aynı zamanda sa'y yapmak, yani bu dünya hayatımızın gerçekleştirilmesi için maddî çaba harcamak. İnsanı ekonomik bir hayvana çeviren aşağılık maddeciliğe düşmememiz için tevekkülümüz Hacer'in tevekkülü gibi olmalıdır. İnsanlığı fakirliğe ve cehalete düşüren o sapkın sufice tevekküle düşmemek için yine Hacer gibi sa'y yapıyoruz. Tavaf edelim, yani hem Hacer'in tevekkülüne sahip olalım hem de sa'yine; hem çalışalım hem de Allah'ın birliğine, ru-

haniyetine ve lütfuna kavuşalım. Tarihte birbirinden hep uzak yaşamış olan iki kavram şimdi birbirinin tamamlayıcısı olarak yan yanadır ve birlikte yerine getirilmeleri gerekmektedir. Bu eylemin her yıl tekrarlanması gerekir. Dünyevî hayatla uhrevî hayat arasında, maddiyat ile maneviyat arasında toplamı İslam'ın insanlık düşüncesinde icat ettiği bir şaheser ve devrim olan birbirini tamamlayıcı mantıklı bir ilişki vardır.

Maddiyat ve maneviyat her zaman birbirinden uzak yaşarlar. Her toplumda insanlık maneviyata dayandığında hurafe, cehalet ve fakirliğe düşüyordu. Nitekim Hint medeniyeti ve Avrupa'da Orta Çağ medeniyeti bunun örneğidir. Maddeciliğe yöneldiğinde Roma'nın ve Isparta'nın içine düştüğü gibi alçaklığa, kan dökücülüğe, cinayete, hırsızlığa, açgözlülüğe ve savaşçılığa düşüyordu. Arz etmek istediğim -ki insanın zihninde şimşek çakıyor- ikinci mesele daimî harekettir. Hicret hakkında İslam'ın hicret dini olduğu, tarih başlangıcının hicret olduğu ve Müslümanların en önemli sıfatının muhacir olduğu hususunda birkaç defa konuşmuştum. İslam Peygamberi zamanında üç tane hicret gerçekleştirildi. Bunların ikisi Habeşistan'a, birisi Medine'ye yapıldı. Kur'an'dan beş tür hicret çıkarılabilir: Sorumlu insanın hicreti, bireysel sorumluluğu olup da sosyal sorumluluğu olmayan insanın hicreti, bilimsel amaçlı hicret, tebliğ hicreti ve Peygamber dâhil herkesin davet edildiği iç hicret.

Sonra bir hicret ve hareket dini olan bu dinin ümmet adında nasıl bir toplum kurduğunu söyledim. Ümmet kelimesi bizzat hareket, değişim ve yürümekten türemiştir. Bu, mutluluk üzerine kurulu bir toplum değildir (Ümmet, mutlu ve müreffeh olma üzerine kurulmuş bir toplum değildir). Bilakis imamet, yani gitme, rehberlik etme ve hareket etme üzerine kurulmuştur. Ümmetin bir İslam toplumu, bir muhacir toplum olduğunu görüyoruz. Sonra haccın aslında simgesel ve sembolik bir hicret sistemi olduğunu görüyoruz.

Hacer hikâyesinde Hacer ve muhacir kelimelerinin aynı kökten geldiğini söyledim. Muhacir, Hacer gibi olan kimse demektir.

Burada Hacer rolünü hayatları için örnek alan bizler -bu rolü iyi oynayabildiğimiz ölçüde hayatımız boyunca etkili olacaktır- bizzat bu eylemin durgun değil, hareketli eylemler topluluğu olduğunu görmekteyiz. Biz, hacca başladığımız Zülhuleyfe'den itibaren hac eyleminde durmanın söz konusu olmadığını görürüz. Tavafa geçebilmek için Zülhuleyfe'den hareket etmemiz gerekir. Tavaf sadece mutlak harekettir. Sonra sa'y yaparız. Sa'y mutlak harekettir. Oradan sonra hâlâ oturup sakinleşmeyiz. Giysimizi tekrar değiştirip Meş'ar'a gitmeliyiz. Orada dört beş saatten fazla kalmalıyız (öğleden gün batımına kadar). Henüz oturmamış, yerleşmemiş, bu ülkeye alışmamışızdır. Aniden hepimiz başka bir yere hareket etmek zorunda kalırız (Orası hangi ülkedir?). Çünkü burada [da durmak] yoktur? Burası da en kutsal ülkedir; kalma! Meş'ar'a gitmeliyiz, gece sabaha kadar orada olmalıyız. Sabahleyin hepimiz Meş'ar ile Mina sınırı kenarında durmalıyız. Güneşin doğmasıyla birlikte Mina ülkesine girmeliyiz. Mina'da daha sonra taş atmaya çalışırız. Bu bizzat hareketli bir eylemdir. Yerine getirdiğimiz taşlamalardan sonra Mekke'ye gidip tavaf etmemiz, sa'y yapmamız, yine hareket etmemiz gerekir. Amellerimize başladığımız vakitten bitirdiğimiz vakte kadar durmanın olmadığını görürüz. Hepsi harekettir. Bundan daha önemlisi, bu hareketin niçin böyle olduğudur. Bizzat bunun aslı, esası ve felsefesi, hareket etmektir, grup halinde hareket etmektir, bizzat birlikte özel bir günde hareket etmektir. Aynı zamanda ibadetlerin her zaman bir mağara köşesinde ve ferdî olduğunu görüyoruz. Fakat bu da sosyaldir ve hareketlidir. Önemli olan düzendir (çok ilginçtir). Bu bizi niçin sürekli hareket halinde tutuyor? Bizim bir an olsun bir yere oturmamıza fırsat vermiyor. Aynı zamanda herkese hareket veren bir düzendir. Hiç kimsenin bu hareketleri canının istediği gibi değiştirme hakkı yoktur. Bizim her hareket ve amel için gösterdiğimiz bu dikkat ve kuşku bu hareketlerin düzene kavuşması içindir.

Düzen ve hareket sosyolojide iki zıt kavramdır. Düzene institution, harekete mouvement derler. Bunlar birbirinin zıddıdırlar. Burada düzenli hareket yapılmıştır. Hareket düzenli olursa tekrar-

lanır mı? Ama bu harekete hiçbir zaman döngüsel ve tekrarlanan bir düzene düşmeyecek bir düzen vermiştir. Nasıl ve ne ile düzen verilmiştir ve ne ile ilişkilendirilmiştir? Tabiatla ve zamanın hareketi ile. Zamanın ve tabiatın hareketi daima gelişim halindedir (tekâmülî). Özel bir günde veya özel günlerde hac yapmamız gerekir. Özel bir vakitte ihram giymemiz, umre yapmamız ve tamamlamamız gerekir. Arafat'a özel bir günde gitmemiz, özel bir vakitte vakfe yapmamız, özel bir vakitte hareket etmemiz gerekir. Meş'ar'a özel bir vakitte grup halinde gitmeliyiz; orada özel bir vakitte bulunmalıyız; güneşle birlikte özel bir vakitte hareket etmeli ve Mina tarafına gelmeliyiz. Yani her zaman hareket. Kâinat sistemiyle uyumlu ve ilişkili bir harekettir. Bu şekilde insan, kalbinde İbrahim'le, insan tarihiyle, İslam Peygamberiyle ve o büyük hareketle ilişki kurduğu gibi hayatta İslam'a göre tabiat ve metafizik ayrımının olmadığı kâinatla ilişki kurar. Aslında İslam'ın bütün ibadetlerinde zamanın belirleyici olduğunu görürüz (Bu mesele çok önemlidir). Hareket özel mekânlarda tabiatla birliktedir; özel vakitlerde daima zamanla birliktedir. Yani hep tabiatla ve zamanla birlikte hareket etmeliyiz. (Söyleyecek çok şey var ama son sözü söylüyorum. Onların ortası yok.)

Ben bugüne kadar her şeyin Kâbe'de son bulduğunu düşünüyordum. (Kendi fikrî sorunlarımı söylüyorum. Çünkü bunun eğitim ve öğretim boyutu yoktur; bilakis sözlerimin karşılıklı bakılacak bir yönü vardır. Sizin de başınıza gelebilir.) Fakat niçin ihramımız Mina'da, yol ortasında bitiyor ve sonra Kâbe'yi ceket ve pantolonumuzla, kendi elbiselerimizle dönebiliyoruz ve Kâbe'de tavaf edebiliyoruz? Biz buradan Meş'ar'a, Meş'ar'dan Mina'ya gidiyoruz; orada kurban kesiyoruz, saç tıraşı oluyoruz ve ihram elbisesini çıkarıyoruz. (Elbiselerimiz normal elbise oluyor.) Mina yolun ortasındadır. Bizim asıl amelimiz hac, tavaf ve sa'y iken niçin yol ortasında ihramı attık? Bu benim için manasını anlamadığım bir sorun idi. (Belki de şimdi anladım.) Fakat beni ansızın çok sevindiren bir manayı fark ettim: İslam'da her şey Kâbe'de son bulur. En önemli ibadet olan namaz, Kâbe'ye yöneliktir. Biz Allah'a Kâbe'ye dönerek

dua ederiz; Kâbe'ye dönmüş olarak ölürüz. Büyük İslam Peygamberinin Kâbe'nin çevresinde bizim gibi tavaf ettiğini görüyoruz. Büyük İbrahim'in kendi en büyük kurbanlığı İsmail ile birlikte Allah'ın emri üzerine bu evi -beşer hayatı boyunca tarihimizin en büyük adsız kahramanı olan- Hacer'in evinin yanına yaptığını görüyoruz.[48] Öylesine azametli bir evdir ki bütün insanlık her nesilde Allah ve büyük peygamberler tarafından imkânınız varsa bu evi tavaf etmelisiniz diye davet edilmiştir. Biz ihramımızı niçin yol ortasında, daha eve varmadan, haccı eda etmeden çıkarıyor ve normal elbiselerimizi giyiyoruz? Her şeyden önemli olan şu dersi vermek istiyor: Kâbe, tevhidin temel taşıdır. Kâbe, İbrahim'in hareketinin yadigârıdır. Kâbe, Âdem'den itibaren başlayıp aynen devam eden bir tarihin nişan taşıdır. Kâbe, Hacer'in büyüklüğünün ve ihlâsının, İsmail'in fedakârlığının ve İbrahim'in büyük devrimi-

[48] Bir rivayet şöyle der: Orada 99 peygamber medfundur. Çok sağlam bir rivayet değildir. Ben Hacer'in bu evin yanına defnedilmesinin önemini kavramayan bu adamların o zaman Kâbe'yi yüceltmek için büyük peygamberleri oraya defnettiklerini düşünüyorum. Hâlbuki Kâbe'nin yüceliği, hiçbir peygamberin medfun olmamasında saklıdır. Bu mescitte hiç kimsenin medfun olma hakkı yoktur. Böyle bir imtiyaz sadece Hacer'e tanınmıştır. Çünkü hayattaki en büyük övünçlerini kaybeden kimse Allah tarafından tarih boyunca onun değerli dostlarının bile mahrum kaldığı övünçlere sahiptir. Sonra İbrahim'e insanlar için "Evimi yap!" diye emrediyor. Nereye, diyor. Pratikte Hacer'in evinin yanında dediğini görüyoruz. Hatta bazı rivayetlerde Hacer'in evinin o hilal olduğu söylenmiştir. Yani Hacer'in kabri bizzat Kâbe'dedir. Bu yüzden tarihin başlangıcından İslam Peygamberine kadar gelen din manasında İslam, peygambere tapmanın, imama tapmanın, kahramana tapmanın muhalifi olmasına rağmen tarihte şahsiyetin meydana gelmesine fırsat vermez; her şeyi tevhide vesile yapar ve her şeyi tevhit yolunda feda eder. İnsanlığın tavaf eksenine her zaman -bir kadın, bir cariye olan- Hacer'in evini yerleştirdiğini görüyoruz. Acaba ne anlatmak istiyor? Azim sahibi peygamberleri oraya defnetmemize ne gerek vardır? Böylece peygambere tapma ortaya çıkıyor. Eğer İbrahim oraya defnedilseydi İbrahim'in kabri etrafında da dönerdik. Ama biz artık orada defnedilmiş olan Hacer'e tapmıyorduk. Hacer artık mabut olamaz. Hacer sadece bir adsız insan, fedakârlığın, diğergamlığın, imanın ve çabanın sembolü olur. Biz şahsiyeti değil, Hacer'deki çabayla birlikte olan tevekkülü övüyoruz.

nin hatırasıdır. Kâbe, Peygamberin son haccının yadigârıdır. (Bizim tarihimizde, bizim İslam'ımızda, bizim insan bilimimizde ve hatta bizim felsefe ve dünyagörüşümüzde her şeyin Kâbe ile tamamlandığını görürüz.) Ama geldiğimiz Kâbe ile bizi Kâbe'den uzak bir mekâna, Arafat'a davet eder. Arafat'tan Meş'ar'a, Meş'ar'dan Mina'ya döndürür. Mina'da kurban kes, sonra elbiseni çıkar, tamam, der. Ben Arafat, Meş'ar ve Mina kelimeleri arasında şöyle bir ilişki gördüm ve sezdim: Arafat, dediğim gibi, insanın bu dünya hayatının başladığı yerdir. Yani biz burada insanlığın olduğunu ve nasıl bozulduğunu anlıyoruz. Yine biz Mekke'de, Kâbe'de kalmıyoruz; Arafat'a davet ediliyoruz (Bu kelime irfan ve bilmeden türemiştir). Yani ara vermeden insanlığın başlangıcına, şuur ve bilginin başlangıcına ani bir dönüş yapmak. (Meş'ar kelimesinin şuurdan türediğini görüyoruz). Yani maalesef bilmeden uyguladığımız bütün bu hareketleri bilmek bir şuurdur. Şuurdan sonra Mina, en büyük ve en önemli rolün mekânıdır. Kendini yere çalmak, o çamurumsu varlığını ezmek, en değerli şeyi ve kelimeyi hakikat yolunda kurban etmektir. Burada ihram çıkarılır. Yani tarihimiz, felsefemiz, imanımız, inancımız, tarih olaylarımız ve tüm peygamberlerimiz boyunca tüm insanlığı Kâbe'ye davet ettiler. Yani her şey Kâbe'de son bulur. Fakat Kâbe'de de kalma! Çünkü Kâbe Mina'da yani kendinden geçmede ve fedakârlık yapmada son bulur.

İbrahim'in Dinini Dirilten Muhammed İslam'ı

Benim Hayf Mescidi hakkında görmediğim için uzmanlık derecesinde çok ayrıntılı bilgim yoktur. Bilgim olunca. Bu mekânın geçmişi hakkında çok konuşulmuştur. Nuranî Bey'in buyurduğu gibi, bu mescidin İslam'daki önemi hakkında konuşulmuş olsa da onun tarihi hakkında çok konuşulmamıştır. Bu nedenle benim bilgim yok. Fakat kesin olan, Nuranî Bey'in söyledikleridir. Bu da İslam'-da Hayf Mescidi'nin öne geçmesidir. Yani Peygamber orayı Hz. İbrahim"e ve onun hayat hikâyesine ait tarihî bir dönem sebebiyle seçmişti.

Bu arada arz etmek istediğim mesele şudur: Kurban kestikten ve cemreleri taşladıktan sonra ister istemez burada bir işimiz olmamasına rağmen bizden burada iki gece kesinlikle kalmamızı istedikleri ve hatta buradan çıkmanın mekruh ve çirkin olduğunu söyledikleri ve buradan dışarı çıkmayın dedikleri hükmün bir felsefesinin olması gerekir. Bu şekilde ister istemez ve mantıken gelen şey şudur: Burada amellerinizi yerine getirdikten, şeytanları taşladıktan ve kurban kestikten sonra ara vermeden Mekke'ye gitmeniz ve ibadetin tamamlanması için orada tavaf etmeniz gerekir. Ama burada ihramımızı çıkardıktan (yani hiçbir işimiz kalmadıktan) sonra başka bir yer ve başka bir amel de olmadığı halde iki gece aynı şekilde kal, hiçbir iş yapma diyorlar. Öyleyse niçin bu amellerden sonra hiçbir işimiz de olmadığı halde burada iki gece fazla kalmamız gerekiyor. Sonra da bu dikkat, netlik ve kesinlikle buradan çıkmayın diye emrediyor. Ben bu meselenin arz ettiğim gibi çok temel olduğunu düşünüyorum. Aslında Mina'da niçin ihramdan çıkmamızı söylüyorlar? Hâlbuki insan hac tavafından sonra ihramdan çıkılması ve ihramın kaldırılması gerektiğini düşünüyor. Önünüzde tavaf ve sa'y gibi haccın yerine getirilmesi gereken iki rüknü vardır. Ama bu ameli ifa etmeden önce bu çölün ortasında ihramını çıkar diyorlar. İhram da tamamen çıkarılır ve siz özgür olursunuz. Bir defasında arz ettiğim gibi, ben İslam'da her şeyin Kâbe'de son bulduğunu; ama aynı zamanda herkesi Kâbe'ye davet ettiğinde Müslümanların tekrar Kâbe'de kalmamalarını ve Kâbe'nin put

olmamasını istediğini düşünüyorum. Bundan dolayı hepimizi Kâbe'den tekrar bu çöle çağırıyor. Bu eylem ve hareketlerden sonra yolun yarısında zamanında ve ihramlı iken yapılan en temel amellerimiz sona erer. Bundan dolayı İslam'da her şeyi bir nokta üzerine getirmek istiyor; o nokta Kâbe'dir. Sonra o noktaya insanı bağlamamak istiyor. Çeşitli aşamalara taşıyor. Bizi Kâbe'nin etrafında tavafta özgürleştirmek ve tamamlamak yerine kurbanlıkta özgürleştiriyor. Bundan dolayı İslam'da bütün yollar, kıble olan Kâbe'nin tavaf edilmesiyle sona erer; aynı şekilde Kâbe'nin tavafı ve hac, kurban yeri olan Mina'da son bulur. Yani Kâbe dâhil bütün bunlar, dün gece dediğim gibi, hayatta sahip olduğumuz İsmail'i - bu İsmail, kişilere, ailelere, dönemlere, zamanlara ve ırklara göre farklılık gösterir- kurban edebilmemiz için bir araçtır. Öyleyse Kâbe, bizzat hedef değil, insanın kendi İsmail'ini kurban edebilmesi için bir vasıtadır. Bu kurbanı kestikten, yani kendi insanî eylemimizin zirvesine çıktıktan sonra -bana göre hac felsefesinin en büyük hedefi, kendisini ve normal hayatta kendisine ait olup da kopması mümkün olmayan her şeyi kurban etmeye mecbur bırakılmasıdır- tekrar iki gece kalman, dışarı çıkmaman gerekir, der. Çünkü bizim için kapalı bir yönü olan ve ruhu ve hedefi tam bilinmeyen bütün bu eylemlerden sonra iki gece oturup bütün bu merasimi düşünmemiz gerekir.

Hac, birçok kimsenin tahmin ettiği gibi, -doğrudur da- gerçekten uluslararası İslamî bir kongre ve doğal bir seminerdir. Bu seminerle diğer uluslar arası seminerler arasında fark vardır: Diğer uluslar arası seminer ve kongrelerde sınıfsal ve eğitsel açıdan belli seçkin kişileri seçerler; ama burada hiç kimseyi seçmezler. Yani hangi düzeyde, hangi meslekten, hangi nitelikleri haiz, hangi ırktan, hangi milletten, hangi sosyal sınıftan olursa olsun, herkes bu kongreye davet edilir. Bu, hem toplumlarında ve hayatlarında belki hiçbir iftiharı, makamı ve sorumluluğu bulunmayan sokak ve Pazar halkının, hem de ağır sosyal sorumlulukları ve toplumsal önderlikleri bulunan insanların davet edildiği tek kongredir. Bunların bu kongrede adı sanı bilinmeyen, sosyal sorumluluğu bulunmayan, güç-

süz ve parasız insanın yanında oturmaları ve katılmaları gerekir. Burada doğal olarak ve sadece bir ruhsal sesleniş ve her yıl bütün insanlara ve her nesle bir hitap ile burada düzenlenen ve hiçbir sınıf, ırk, eğitim ve teşvik şartı olmayan bu kongre, sosyal ve millî hayatlarında kendi çevrelerine ister istemez duvar çekme, başkalarından habersiz kalma; millî, kabilevî, ümmî ve ferdî hayatlarına dönme; insanlıktan ve görüş birliği içinde oldukları diğer insanlardan gafil olma ve birbirlerinden günden güne uzaklaşma âdetleri olan milletlerin her yıl burada birbirleriyle görüşmelerine ve millî, kabilevî, ailevî ve ırksal bencilliklerini, kana bağlı, ferdî, millî ve kabilevî duygular yerine beşerî ve itikadî bir duygu türüne dönüştürmelerine sebep olur. Bundan dolayı haccın diğer sırlarından biri de her yıl bütün bu milletleri ve ırkları bu kutsal topraklarda eşit haklarla birbirlerine karıştırmaktır. Bu eşit haklar, eşit ve yapay bir şekilde konulmuş haklar değildir; aksine bu hukukî eşitliğe, öyle olması gerektiğine herkes inanır ve bu şekilde katılır. Her yıl bu merasim, yani bütün insanların aynı fikir, inanç ve hedef üzerinde birbirine karışması gerçekleşir. Böylece İslam, fikrî bir birlik temelinde insanî bir birliğin; insanın asıllığı, ekonomik bir felsefe veya özel bir siyasî sistem temelinde değil, bilakis itikadî ve ahlakî bir düşünme tarzı, fikrî ve dinî bir birlik temelinde bir birliğin kurucusu olmak ister.

Bir defasında Mescidiharam'da değindiğim gibi bizzat bu Kâbe, Kâbe'nin nispeten uluslararası olması sebebiyle kıble olarak seçilmiştir. Kâbe, kıble ve başka bir mukaddes yer gibi mezarların ve kutsal mekânların her milletin kendisine has kabul ettiği bir konumu vardır. Mesela İsa'nın doğum yeri olan Beytüllahim gibi bir doğum yeri olabilir. Eğer burası kıble olsaydı Hıristiyanlık onu kendisine tahsis ederdi. Eğer Mescidiaksa her zaman kıble olsaydı orayı Yahudiler kendilerine ait görürlerdi. Ama Kâbe tek başına ne Yahudilere, ne Hıristiyanlığa, ne de İslam'a aittir; bilakis her üç büyük dünya dininin ortak siması olan İbrahim'e aittir. Hacca gelin diye ilan ettiği için, haccı Kâbe'ye yerleştirdiği için İbrahim'in bütün takipçilerine hitap eden davetin üzerinde bir altyapı kurmak

ve Kâbe'yi dünyadaki tevhit dinlerinin birliğinin temel taşı olarak ilan etmek ister. Çünkü döndüğümüz Kâbe'nin etrafında kendilerine ait tek şey putlar olduğu için ne Araplar iftihar eder, İbrahim aynı zamanda Arapların da atası olduğu için ne Yahudiler onu kendilerine tahsis eder, (ne İsmail'e, ne İshak'a aittir; bilakis İbrahim'e aittir) ne de yine İsa'ya ait olmadığı için Hıristiyanlık onu kendisine ait kabul eder. O İbrahim'e aittir.

Bundan dolayı Kâbe, İslam'ın daha faaliyetlerinin başında koyduğu bir davetin temel taşıdır. Peygamberin Yahudi ve Hıristiyan büyüklerine gönderdiği mektuplarda onları kardeşlik ve (bizim ile sizin aranızdaki tevhit ve bir Allah) ortak sözüne çağırması gibi, İslam Peygamberi Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi bütün büyük dünya dinlerinin ortak ilkesi olarak tevhiti ilan ettiği zaman bu sıfatla bütün bu güçleri ve büyük dinleri hepimizin ortak yönü olan tevhit ilkesine her üç büyük dünya dininin kurucusu olan İbrahim'in evi olan Kâbe'ye gelip el ele vermeye ve yeryüzünde tevhiti gerçekleştirmeye davet eder. İslam'da böyle bir felsefenin bulunduğunu görüyoruz.

İslam, beşerî ve dinî bakımdan hiçbir kabileye ve millete kavim, kan ve toprak ayrıcalığı vermeyen bir esasa dayalı uluslar arası ve dinler arası bir davettir. O zaman bütün bu farklı dinleri tevhit esasına ve bütün bu dinlerin övüncü eşit bölüşülen ortak Ev'ine davet eder. Yine burada ortak bir merasime çağırır. Bütün merasimlerden sonra Allah'a tapmanın yerini Kâbe'ye tapma almasın diye onların Kâbe'de kalmalarına müsaade etmez. Bu nedenle bizi Kâbe'yi tavaf ettikten ve Safa ile Merve arasında sa'y yaptıktan sonra çöle çağırır. Sonra dönüşte yarı yolda bizi özgürleştirir. Özgürleştikten ve kendi temel işlerimizi tamamladıktan sonra iki gece burada, Mekke'nin girişinde kal, Mekke'nin içine gitme, burada dur, der. Niçin burada olmalıyız? Çünkü amaç, tevhite inanan ve her yıl ve her nesilde bu törene katılan insanların tören tamamlandıktan sonra bir araya gelip oturmaları; hem icra ettikleri törenin yorum ve analizi bakımından, hem herkesi her yıl ve her nesilde çağırdığı davetin temel manası bakımından, hem de düşünce birliği te-

meline dayalı bu genel ve evrensel insanî birliğin yerleşmesi bakımından -ki bütün bunlar bu büyük amacın gerçekleşme araçlarıdır- derin ve esaslı bir inceleme yapmalarıdır.

Bundan dolayı biz bu küçük dünyamızda -burada bulunan, burada toplanan şu bir milyonda dört veya beş topluluğumuzda- hiçbir şey yapmadan kalmakla yükümlü olduğumuz şu iki gecede gerçekten bu görevi yerine getirmeliyiz. Neden bu iki geceyi Mekke'de geçirmememiz gerekiyor? Çünkü Mekke'de tavaf ve sa'yden başka birçok büyük işimizin olduğunu biliyorlardı. Burası başka hiçbir meşguliyetimizin olamayacağı bir yerdir. Burası ne seyredilecek, ne gezilecek, ne alışveriş yapılacak, ne görüşme yapılacak, ne hesaplı toplantılar düzenlenecek, ne de başka bir şey yapılacak bir yerdir. Seferimizin bu hal ve merhalesi sadece ve sadece bu iki gecede oturup yerine getirdiğimiz ve yarın da gideceğimiz ameller üzerinde düşünmeye yarar. Eğer her yıl gerçekten düşünselerdi ve buraya gelen herkes diğerleriyle oturup bu zorunlu gecede Mina'da tefekkür etseydi bu düşüncelerin sonucu olarak biz şimdi bu iki gecenin etkilerini sosyal ve kültürel hayatımızda tasavvur edilemez ölçüde görürdük. Maalesef çok önemli olan bu iki geceyi genellikle kayıtsız bir şekilde boşuna geçiririz. Öyle bir kayıtsızlık ki vaktimiz alışverişe de yaramaz. Yani bu iki gece ne kendimize yarar, ne de toplumumuza, kültürümüze ve dinimize yarar. Bundan dolayı gelin, bu iki gecede bunu sünnet edinelim: Mina'da konaklamayı en değerli geceler ve en iyi fırsatlar olarak bu amellerle birlikte düşünelim, bu faaliyetin felsefesini anlayalım, dinimizi tanıyalım, bu genel incelemenin sonuçlarını bu eylemlerin güzel bir sonucu olarak, uluslar arası bir düşünce kongresi niteliği taşıyan son oturum olarak en azından ilkesel şekilde kendimiz için ortaya koyalım; bu esaslara dayanarak ve bu mana ve düşüncelerle soyutlanarak vatanımıza ve milletimize dönelim, bunları armağan olarak götürelim.

Gücü yeten ve yakında olanların sorularını yüksek sesle söylemelerini böyle iletemeyenlerin de kâğıda yazıp bana ulaştırmalarını rica ediyorum. Böylece bildiklerimi cevaplayabilirim.

Soru: Doktor Bey, Nuranî Bey'in Hayf Mescidi ile ilgili sorusu açıklığa kavuşmadı.

Cevap: Hayf Mescidi [hakkında] Nuranî Bey'in açıkladığından daha çok [bilgim olmadığını] arz ettim. Orası İbrahim'in dua ettiği, sonra bu hatıraya dayanarak İslam Peygamberinin Veda Haccında namaz kılıp konuşma yaptığı kutsal bir mekândır. Orası coğrafî bakımdan da dağ değil, yüksek bir mekân olan tek yerdir. Aslında İslam Peygamberinin ahlakî ve ruhî özelliklerinin şöyle olduğunu söylemiştim: O, yerleştiği bir yerde her zaman en yüksek noktayı tercih ediyordu. Burayı seçmesinin hem askerî bakımdan, hem hitabet bakımından, hem topluluğu kontrol etme bakımından -nitekim o, bir topluluğun lideri ve onlara konuşma yapan bir kimse idi- hem de tabiat bilimi ve bizzat Peygamberin ruhsal estetiği bakımından şöyle bir özel yönü vardı: Peygamber Mina'da olduğu süre içinde orada namaz kılıyor ve konuşma yapıyordu. Dolayısıyla buna göre Hayf Mescidi'nin ortasında gördüğümüz kubbe, hem o hatırayı taşıması hem de Peygamberin namaz kılıp konuşma yaptığı yer olması açısından kutsal bir noktadır. Daha sonra Hayf Mescidi'nde gördüğümüz aynı şekli Osmanlılar zamanında yaptılar ve sonra insanlar çoğaldığı için büyüttüler, yenilediler ve ihtiyaca binaen mevcut şeklini verdiler. Benim bundan fazla bilgim yok; hatta tarihin de bundan fazla bir malumata sahip olmadığını düşünüyorum.

Soru: Önce teist olan Yahudilik ve Hıristiyanlığın da bizim (İslam) gibi Kâbe'ye inanıp inanmadığını söyleyebilir misiniz? İkincisi; ne oldu da Kâbe İslam'ın tekeline girdi?

Cevap: Başlangıçta sorduğunuz soru açıklığa kavuşturulmalıdır. İbrahim'in her halûkârda Musa, İsa ve İslam Peygamberinin inanç konusu olduğu biliyoruz. Yani bunların ortak noktasıdır (Buradaki biliyorum'ları değişik millet ve dinlerin hikâyeleri ve dinî kıssaları olarak değil, tarihin sözü olarak söylüyorum). Öte yandan üç büyük dinin ve Yahya'nın dini gibi dinlerin (hâlâ vardır ve Sabiîler Hz. Yahya'nın taraftarlarıdırlar) şüphesiz ve istisnasız kendilerini

İbrahim'in dininin yenileyicileri, tamamlayıcıları ve uygulayıcıları kabul ettiklerini de biliyoruz. Ama büyük dinlerin temel yazgılarından biri, yeryüzünde önce tevhit şeklinde ortaya çıkmak, daha sonra bu dinlere inananlar tarafından tarih boyunca siyasî, ırksal ve ekonomik faktörlerin etkisiyle kendi toplumlarının özel bir şekli haline getirilmek ve kendi siyasî, sosyal ve ekonomik durumlarını meşrulaştırma aracına dönüştürülmektir. Yani ya ırksal asaletlerini açıklayan ya ekonomik durumlarını açıklayan ya da toplumlarını yöneten siyasî gücün düşüncesini açıklayan bir din kılığına sokulurlar. Buna bağlı olarak biz Musa'nın İbrahim'in dininden kaynaklanan büyük bir sosyal dinin kurucusu olduğunu; fakat bu dinin yavaş yavaş Yahudi ırkının dinine dönüştüğünü ve İsrail Oğullarının övüncü haline geldiğini görüyoruz. Sonra Tevrat'ta, Allah'ın Âdem'i yarattığını, bütün Âdemoğullarını yok ettiğini (çünkü Allah bu yaratmasından pişman oldu; zira insan bizim olmasını istemediğimiz ölçüde katı ve hesapçı insan oldu); ama Nuh'u koruduğunu, Nuh'tan çocuklarının dünyaya geldiğini (bunlar Nuh kıssasını bu hale sokmuşlar), o çocuklardan biri olan Sam'ın hepsine egemen olduğunu, diğer nesillerden olan Ham ve Yafes adlı diğer iki çocuğun İsrail Oğullarının uşağı, kölesi ve hizmetçisi olduklarını, sonra Musa'nın gelip Allah'ın lanetini ve duasını yeryüzünde gerçekleştirmekle görevlendirildiğini; yani İsrail Oğullarını esaretten kurtarmak, dünyanın efendisi yapmak, Ham ve Yafes'ten türeyen diğer ırklardan üstün kılmakla yükümlü olduğunu görüyoruz. İnsanlığın büyük bir sosyal dini olan Musa Dini İsrail kavminin ırk dinine dönüşür. Şimdi kapalı bir din haline gelmiştir. Yani bir Yahudi hiçbir zaman bir Hıristiyan'ı, Avrupalıyı, Çinliyi, Türk'ü, Arap'ı Yahudiliğe davet etmez. Çünkü Musa'nın dini özel İsrail ırkıyla özdeşleşmiştir. Musa'nın tevhiti, Philon'un teslisine dönüşmüştür. (Philon büyük bir Yahudi filozoftur. İlk defa o şöyle demiştir: Evren üç uknumdan teşekkül etmiştir. Uknum, element, bağımsız ana unsur manasına gelir.) İlk defa Philon zamanında Musa'nın öğrettiği tevhitî evren, üç boyutlu, üç unsurlu, üç tanrılı bir evrene dönüştüğünü görüyoruz. Tek

tanrı yoktur, bilakis üç uknum, yani üç ana unsur vardır. Bunlar birbirlerinden bağımsızdırlar, aralarında hiçbir ortak nokta yoktur. Evren, birbirinden kopuk olan bu üç unsurdan yaratılmıştır. Philon'un bu sözü, Yahudi felsefesinde teslisin meydana gelmesine, sonra Hıristiyanlıktaki teslise temel teşkil etmesine -teslis Yahudilikten alınmıştır-, Yahova kılığına giren Tanrı'nın artık evrenin tanrısı değil, İsrail'in tanrısı olmasına sebep oluyor. Yahova Yunan tanrısı gibi, İran'ın Ahuramazda tanrısı gibi oluyor. Atina, Truva ile savaştığında Atina'nın tanrısı Zeus, Atina halkıyla birlikte Truva'nın tanrısıyla savaşa tutuşuyor. Ahuramazda sürekli şöyle dua ediyor: Tanrım! İranlıları kötü ve Ehrimen evladı olan Erinanlara karşı daima muzaffer kıl.

Önceleri Zerdüştîlikte evrenin büyük tanrısı olan Ahuramazda'nın ruhanîler ve Zerdüştî mubedler nezdinde yavaş yavaş İran milletinin tanrısının, İranlı olmayanlara karşı İran ırkının yanında yer alan bir tanrı haline geldiğini görüyoruz. Ayrıca Vişnu'nun da kendisinden sadece Hintlilerin meydana geldiği bir Tanrı olduğunu görüyoruz. Musa'nın öğretisinde kesinlikle tüm dünyanın ve bütün insanların ve ırkların tanrısı olan Yahova, İsrail ırkının yaratıcısı olan bir tanrıya dönüşüyor. Diğer ırklar onun az çocukları olurlar! Sonra İsrail kavmini seçkin kavim olarak seçen bir tanrı olur. Büyük dünya dini olan Yahudiliğin Tanrı'sının Yahudi ırkı sembolüne; Tevrat'ının sadece Yahudilerin diğer ırklara üstünlüğünü açıklayan bir kitaba; Musa'nın da dünyada gücü diğerlerinden alıp Sam ırkının eline vermek için ayaklanan bir kimseye dönüştüğünü görüyoruz. Bundan dolayı Musa zamanındaki İbrahimî tevhidin onun döneminden sonra Yahudi hahamlarının elinde her zaman hahamların ve din adamlarının oyuncağı olan özel bir ırk dinine, sonra da aynı dinin halkın Yahudi ruhbanlarına taptığı ve onları başka bir türden saydıkları ve Üzeyir'i Allah'ın oğlu kabul ettikleri bir araca dönüştüğünü görürüz. Dolayısıyla tevhidin şirke, evrensel Tanrı'nın millî Tanrı'ya dönüştüğünü görürüz. İbrahim'den kaynaklanan bu din, görünürde İbrahim'e inanmaktadır; ama pratikte İbrahim karşıtı bir dindir. Hıristiyanlık, Yahudiliği ıs-

lah etmek ve şirk ve ırk taparlıktan kurtarmak için geldi. İsa şuna davet eder: "Ey insanlar! Hakka, barışa, sevgiye ve Allah'a kulluğa inanın." Fakat daha sonra aynı Mesih'in İbrahim'in dinini Yahudilikte ıslah ve ihya etmek için Roma imparatorunun elinde bir araç olduğunu, üç çehreye kavuştuğunu, sonra teslis haline geldiğini, ardından tevhidin şirke dönüştüğünü; yani hem Meryem'in tanrı, hem Ruhulkudüs'ün Cebrail, hem de Mesih'in ruhanîlerin yavru tanrısı olduğunu görürüz.

Ruhanî kelimesi aslında İslam'a Hıristiyan kültüründen geçmiş olan bir terimdir. İslam'da ruhanî kavramı yoktur. Bizde âlim, din âlimi kavramı vardır. Ama din ruhanîsi yeni bir kavramdır. Ruhanî, Kutsal Ruh'taki ruhsalın tercümesidir. Saint Esprit, Ruhulkudüs demektir. Tanrı'nın diğer tecellisi olan Ruhulkudüs, Meryem'e görünen ve onu oğul sahibi kılan aynı ruhtur ve kutsal ekmek ve İsa'nın mesajından alınan ilham vasıtasıyla dünyada Mesih'in dininin bu mesajına ve görevine sahip olan kimselerin bedenine girer. Bir çeşit tanrı olan (aynı zamanda hem Tanrı, hem Oğul, hem de Tanrı'dan farklı bir şey olan) Hz. Mesih ve kiliseleri yöneten Hıristiyan papazları, normal insandan farklıdırlar. Bütün normal insanlar profandırlar; yani hepsi maddî cisimden yaratılmışlardır. Papazlar ise bizim gibi maddî bedene sahip oldukları gibi cins, öz, fıtrat, ruh ve kanlarında Ruhulkudüs taşırlar. (İsevî vahyin taşıyıcısı olan o ruh, o mana, o hakikat ve o Cebrail'dir.) Papazların Hıristiyanlıkta sahip oldukları bu kadar görev ve sorumluluk işte buradan kaynaklanır. Bundan dolayı İncil ile Tanrı ile Tevrat ile ve bütün hükümler ile amel eden; ama Kilisenin üyesi olmayan, papaz önünde itirafta bulunmayan, papaz veya papalık kurumuyla resmen ilişkisi olmayan kimse Hıristiyan değildir. Niçin? Çünkü Ruhulkudüs'e papazlar vasıtasıyla ulaşılır; başka bir yolla ulaşılamaz. Bundan dolayı papazlar yeryüzünde sadece kendi çabalarıyla yaydıkları bu ruhun sahipleri ve taşıyıcılarıdırlar. (İşleri bu kadar yücedir ve böylesine özeldir!) Daha sonra Hıristiyanlıkta bir tür Tanrı'nın ilk olarak Meryem'e, ikinci olarak Mesih'e hulûl ettiğini, daha sonra bizzat Mesih'in Büyük Tanrı'dan

başka bir çehre haline geldiğini görüyoruz. Sonra onun makamı yavaş yavaş öyle düşüyor ki bir ocağın (normal ruhanî) ve bir ruhbanın bedenine ve ruhuna giriyor. Bu da şirktir. Adı ister İbrahim, ister Allah olsun, ismi ne olursa olsun, takkenin altında sahte bir Tanrı iddiası vardır; bu da şirktir. Bölünmüş üç Tanrı'ya inanmakla üç boyutlu bir Tanrı'ya inanmak arasında ne fark vardır? Ne fark eder? Tevhit sadece Tanrı'nın boynunda olmak üzere, görünümü üç tane Tanrı olan ve hiçbiri birbirine benzemeyen bir Tanrı! Birisi Meryem'dir, birisi Ruhulkudüs'tür, bir de Yüce Allah'tır. Bunların üçü birlikte bir Tanrı olmuştur. Bundan dolayı şirktir. Hatta o kadar düşmüştür ki O'nun cinsi rahiplerin cinsine karışmıştır. Bu yüzden meselenin sadece felsefî olmadığını, aynı zamanda sosyal bir mesele, insan hayatıyla ilişkili bir mesele olduğunu görüyoruz. Mesele, Orta Çağ ruhbanlığının mesela Jourdanu'nun derisini yüzüp yakmayı, Galile'yi yargılamayı, yüzlerce kişiyi inanç teftişinde yok etmeyi ve binlercesini İspanya'nın küçük Barselon şehrinde idam etmeyi haklı gösterecek hale gelmiştir. Bunlar kimlerdendir? Bizzat Hıristiyanlardan. Katolikler ve Katolik rahipler, o kadar çok Hıristiyanlığa inanan Protestan öldürdüler ve toplu kıyım yaptılar ki 16. ve 17. Yüzyılda bir numaralı ülke olan Fransa, birkaç ay sonra iki numaralı ülke konumuna düştü. Çünkü Protestanlar, ekonomiyle ilgilenen, zanaatkâr ve aydın kişilerin büyük çoğunluğunu oluşturuyordu. Bunlar yüz gün içinde yok olunca Fransa en iyi üretici, düşünür ve aydın erkeklerini kaybetti ve geriye bir grup avam insan kaldı. Şimdi onlar Roma'da Saint Pier Meydan'ına geliyorlar ve ertesi gün Papanın -dünyanın en pahalı kaftanı olan- sırmalı kaftanıyla Kutsal Kilisenin penceresinden nazlı yüzünü seyircilere ve ziyaretçilere göstermesi ve onları eliyle kutsaması için iki gece burada bekliyorlar. Bunların bir kısmı cismanî olarak kaldılar, bir kısmı da içlerinde ruh bulunduğu ve ruhanî oldukları için ruhban olarak kaldılar. İnsanları bu şekilde sınıflandıran ve sonuncuları Allah'a ulaşan böyle bir din, Musa'dan ve İbrahim'den kaynaklanmasına rağmen...* Putperestlikten, Hintli ve ırksal şirkten ileri gelmektedir. Bu ırksal şirk Hıristiyanlıkta o kadar boldur ki aslında Hıristiyanlık, ruhun asaleti demektir. Papa şimdi Mesih'-

ten önce Sezar'ın seçildiği gibi aynı Roma'da seçilmektedir. Sezar ismi artık papa olmuştur; Mesih karşıtı olan Sezar şimdi papa olmuştur. Hatırlarsanız, Medine'de bir gücün Firavun, Karun ve Belam-ı Baur şeklinde üç boyuta nasıl dönüştüğünü söylemiştim. Yani güç, altın ve sapık ve sahte din adlı her üç çehre Orta Çağ boyunca Katolik lider olarak bulunan bir şahısta toplanmıştır. Onun hem askerî gücü vardır, özellikle Orta Çağ'da bütün Avrupa hükümdarlarının tacını başlarına o takardı; hem ruhanî gücü vardır, Allah'ın yeryüzündeki temsilcisidir ve görevi de yeryüzünde ilahî saltanatı pekiştirmektir (evet, sembol ruhbandır); hem de Karun gücü vardır, nitekim Kilise günümüz dünyasındaki en büyük sermayedarlardandır. Hatta şimdi günümüzün modern ekonomik hayatında, Vietnam kauçuklarında, Katanga madenlerinde, demiryollarında ve dünya petrol şirketlerinde büyük hisseleri vardır. Victor Hugo bir kitabında şöyle der: "Ben bilime çok inanıyorum. Bilimin bütün güneş sistemini bir gün keşfedeceğini, hatta ruhu anlayacağını ve dahası gaybı analiz edeceğini biliyorum; ama bu rahipler sisteminin nereden beslendiği ve gelirlerinin nerden geldiği meçhulünü hiçbir zaman bulamayacağını da biliyorum. Bilim bunu hiçbir zaman anlayamaz." Biz şimdi 20. yüzyılda Merih'e gidildiğini görüyoruz; ama Victor Hugo'nun problemini henüz kimse cevaplamış değildir. Teslis burada tevhite dönüşmüştür.

Bundan dolayı İslam, yeni bir din oluşturmak için gelmedi (şu an düşündüğümüz bu mesele önemlidir). Yine İslam, Arapların dinini ortadan kaldırıp onlara ve sosyal hayatlarına uygun bir din kurmak için gelmedi. Bilakis İslam, Roma İmparatorluğu sisteminde ve ırkçı İsrail sisteminde böylece şirk dininin değişik şekillerine dönüşen İbrahim'in tevhidini (görevi sadece budur) arıtmak, gelecek çağa uygun hale getirmek ve İbrahim'in kurduğu şeyi diriltmek ve İbrahim dininin yenileyicisi olduğunu ilan ederek hem İbrahim'i teslise dönüştüren Hıristiyanlık ruhbanlığına, hem de İbrahim'i ırk dini haline getiren sahte Yahudi ruhbanlığına darbe indirmek ve Yahudilik ve Hıristiyanlıkta İbrahim'e inanan kitleleri aslında inandıkları halde papazların ve hahamların sahtecilikle de-

ğiştirip bozdukları hakikate döndürmek için geldi. Bundan dolayı İslam Peygamberi bu dinlere: Sizin İbrahim'in dini ve inancınıza konu olan gerçek dininiz nedir, diye seslenmeye ve bunları yok etmeye geldi. Kur'an, ruhbanlıktan, rahiplere ve hahamlara tapmaktan ve bunların kendi din adamlarına tapmasından o kadar sert ve ağır bir şekilde söz etmektedir ki İslam Peygamberinin nereye darbe vurmak istediğini göstermektedir. Çünkü İslam Peygamberi, İbrahim'in dininin hangi ellerle hem Musa'nın hem de İsa Mesih'in başkaldırdığı bu şeyleri meşrulaştırma aracı yapıldığını bilmektedir. Bu iş için önce hepsinin ortak noktası olan tevhiti duyurur. Bu, insanlığı bu düşünce üzerinde birleştiren tek düşünce tarzıdır. Zira teslis aslında çokçuluğu getirir; iki tanrıcılık ihtilafa yol açar, çok tanrıcılık insanlığın parçalanmasını meşrulaştırır. Fakat beşerin sosyal birliğini yalnızca tek tanrıcılık gerçekleştirebilir. İkincisi; tevhidin İbrahim'e dayanması, o tarihî etkenler tarafından bozulan dinlerin inançlı, sadık ve aydın kitlelerini kendisine çağıran en büyük davettir. Bundan dolayı Peygamber bunlara: "Benim dinime inanın!" dediğinde, bana inanın değil, "Bu şekilde İbrahim'e inanın!" demiş olur.

Bunlar İran'a geldiklerinde İranlıların dini vardı. Fakat nasıl oldu da İran 23, 24, 25, 50 ve 60 yıllarında birden fethedildi? Evet, bu sıra dışı bir durumdur. Çünkü resmî İran ordusu 18 ve 21 yılında yenilmişti; ama Emevîler döneminde İran'ın tamamı fethedildi (İran'ın bizzat yenilmesi). Çünkü resmî İran ordusundan başka İran şehirlerinin her birisi Arap saldırılarına karşı mukavemet gösteriyordu. Daha sonra İran bu şiddet ve bu zorlukla fethedildi. Nasıl oluyor da 110, 120 yıl sonra İslam'ın Emevîler'den Ehlibeyt'e büyük dönüş hareketi en büyük askerlerini 60 ve 70 yıllarında Arapların kılıcıyla fethedilen Horasan'dan seçiyor? Ben Ebu Müslim'in 300.000 kişilik ordusunun Horasan ve Maveraünnehir halkından, İslam'ın İran fethini ve hâkimiyetini gözleriyle görmüş olan aynı nesilden olduğunu düşünüyorum. Fakat nasıl oluyor da ilk nesil, kendilerinden ve resmî İslamî hilafetten daha koyu Müslüman oldukları fatihlerin dinini alıyor ve Peygamber ailesinin

Emevîler tarafından gasp edilen hakkını teslim etmek için Maveraünnehir'den kalkıp Irak, Kûfe, Şam ve İslam ülkelerine geliyorlar, Emevîler'i yok ediyorlar ve kendi akıllarınca Ehlibeyt'i işbaşına getiriyorlar? Emevî rejimi, sadece Horasan ve Horasanlı'nın kılıcıyla Ehlibeyt yararına ortadan kaldırılıyor. "Rıza Peygamber ailesindendir" sözü bunların sloganıydı. Profesör Massignon'un deyişiyle, bütün Kûfe sokakları ve Irak şehirleri Ebu Müslim'den sonra İranlı isimleri aldı. Ben şunu demek istiyorum: Eğer 60 ve 70 yıllarında Horasan, Arapların kılıcıyla fethediliyorsa -gerçekten de böyle olmuştur- bu veya aralıksız bir sonraki nesil nasıl oluyor da otuz yıl, kırk yıl sonra Hilafete karşı kılıç çekebiliyor ve onu alaşağı edebiliyor? O nesil kendi dinine değil, Peygamber Ailesinin dinine dönüyor. Niçin böyledir? Bunların burada dile getirilemeyecek kadar çok nedeni vardır. Yoksa konunun dışına çıkmış olurum. Taberî'de benim söyleyeceklerimin dışında bir nokta vardır. Bu belki de onun psikolojik nedenlerinden biridir. Diyor ki: İran halkı, Ahuramazda yerine Allah'a inanmaya davet ediliyorlar. Bu Ahuramazda, Allah'ın aynısıdır; fakat siz onu bu hale getirmişsiniz. Ehrimen, insandaki Şeytanın aynısıdır; ama siz onu dünyada etkin kılmışsınız: Geceyi o yaratmış, belayı o meydana getirmiş, düşmanı o oluşturmuş. Hayır, Şeytan dâhil, bütün bunları Allah yaratmıştır. Şeytan senin içindedir. Zerdüşt'ün bahsettiği Ehrimen, bu Şeytandır. Zerdüşt yerine İbrahim deyin. Sizin ilk hak hareketiniz bu İbrahimî hareketti. Sizin mubedleriniz bunu daha sonra size özgü millî ve sınıfsal bir din haline getirdiler. Bundan dolayı İslam İran'a girdiği zaman -daveti kılıç değildir, biliyorsunuz, otuz yıl sonra Arap kılıcını kendi başında kırıyor- İranlı, İslam'ı kendi ilk gerçek hakikatine davet olarak gördü ve kabul etti. Ne kadar da sağlam kabul etti! Çünkü İranlı, en büyük paya sahip olduğu bu büyük İslam medeniyetini kendisi meydana getirdi.

Bu nedenle İslam, sadece tevhit değil, İbrahim'in dinine dayalı bir davettir. Önce doğru, sonra yanlış olan, İbrahim'in dininden kaynaklanan, daha sonra sosyal ve ekonomik değişimlerin etkisiyle şirk dinlerine dönüşen bu dinlerin ortak yönüdür. İslam, İbra-

him'in dinini şirkten arındırmıştır. Aynı zamanda İbrahim bu dinlerin gerçek ortak yönü olduğu için onları bulundukları sapık şekilden çıkarmaya ve sonra da İbrahim ve tevhit adına ihya etmeye çalışır. Bundan dolayı Allah, İbrahim ve Kâbe, bu dünyadaki büyük dinlerin üç temel esasıdır. Musa'nın dininin, İsa'nın başına gelen bu putperestlik ve tekelciliğe bizzat İslam'ın da maruz kaldığını görüyoruz. Musa'nın dini ve İsa'nın dini son din olmadığı için bu dinleri ihya etme ve İbrahim'in belirlediği yöne yöneltme görevini sonraki peygamberler ve en sonuncusu olan İslam Peygamberi yerine getirmiştir. Peygamberliğin son bulmasından sonra bu görev -yani tarihte sürekli peygamberler tarafından ifa edilen bu dinin tahrif edilmesini ve şirke dönüşmesini engelleme görevi- Müslüman aydınların omuzlarına binmiştir...* Bu, insanın daha sade olduğu kolay bir dönemde İbrahim'in dinini kendi toplumlarında ihya etme ve şirki önleme görevidir. Fakat biz, daha zor bir dönemde vahiy olmaksızın, vahyin ve dinin terbiyesinden geçmiş düşünce ile hatemiyet sonrası bu peygamberâne görevi yerine getirmekle yükümlüyüz. Öyle ki daha yükseğine ve daha fazlasına sahibiz. Ama İslam Peygamberinin bahsettiği bu "ümmetimin âlimleri" kimlerdir? Sadece İslam'ı tanıyan ve İslam'ı tanıdıkları için de ister istemez zamanı tanıyan kimseler. Bu ikisinden hiçbiri diğeri olmadan tanınamaz. Bizim İslam'da yaptığımız her amel zamanla irtibatlıdır. Bundan dolayı zamandan kopan İslam'a hurafe ilimler, eski ilimler, Roma ilimleri ve Bağdat ilimleri karışır. İslam daima zaman ile hareket eder.

Abdurrahman Bedevî aslında egzistansiyalist ve özgür araştırma yapan bir adamdır; fakat o şöyle der: Dinler arasında çeşitli kalıp ve bedenlerdeki ruh gibi kendisine uygun bir şekilde tecelli eden ve her asır ve zamanda ve her düşünce ile kendi boyutlarından birini o asır, zaman ve düşünce ile uyumlu tecelli ettiren değişik boyutlu tek din İslam'dır. Yine kültür, düşünce, tefekkür, ihtiyaç ve sosyal düzen ile uyumlu olabilen ve bütün bu acılara ve ihtiyaçlara cevap verebilen tek din bu dindir.

1954 yılında Paris'te bir hukuk semineri düzenlendi. Bu hukuk semineri İslam Hukuku Haftası adına yapılmıştı. Bu seminerdeki Müslüman simalar maalesef iki kişiden fazla değildi; geriye kalanlar ise Avrupa, Amerika ve Doğu Avrupa Hukuk Fakülteleri hocaları idiler. Yani aslında Müslüman olmadıkları halde İslam fıkhı ve hukuku uzmanlarıydılar. Bu Uluslararası İslam Hukuku Haftası Semineri bildirgesinde alınan ve resmen ilan edilen -bildirgesi Arapça yayınlanan ve İran'da da bulunan- en son netice şöyle idi: (Bizim için de hem çok üzücü ve hem de çok heyecan vericidir!) İslam hukuku, Roma hukukunun[49] aksine, belirtilen hukukların aksine ve Roma hukuku ile hiçbir irtibatı bulunmamasına rağmen (zira Avrupalılar bunun Roma hukukundan alınmış olduğunu ve bilim tarihi açısından dünyada başka bir hukuk esasının bulunmadığını söylemektedirler) tarihte köksüz ve temelsiz bir hukuktur. Yerden kaynaklandığı, yani İslam kültüründen, bizzat İslam'dan kaynaklandığı, yine İslam'da tekâmül edip geliştiği bilinmektedir. Onun felsefesi gibi değildir; çünkü o bir yerden tercüme edilmemiştir.[50] Öyle ki İslam hukuku, tasavvur edildiğinin aksine sadece Roma hukukundan kaynaklanmamış olmakla kalmaz, aynı zamanda insanın gelecekte öngörmesi imkânsız değişimler boyunca kendisini her sosyal sisteme uyarlayabilme ve toplumun hukuk ihtiyacını her şekilde karşılayabilme yeteneğine de sahiptir. Eğer âlimler karşılıklı otursalardı biz buna İslam için yapılan bir iltifat, bir övgü ve bir propagandanın itirafı derdik. Ama bunların çoğunluğu Rodinson gibi İslam ve Müslüman düşmanı kimselerdir. Fakat onlar bu söze imza atmışlardır. Hükmün tama-

[49] Roma hukuku Avrupa hukukunun temelidir. Şu an Avrupa'da yürürlükte olan Avrupa hukukunun Roma hukukuna dayanıyor olması önemlidir. Yani Roma hukuku Avrupa hukukunun babasıdır; ama Paris Hukuk Fakültesinde Roma hukuku için bir kürsü, İslam hukuku için iki kürsü vardır.

[50] Hukukun aslında hangi şeyden doğduğu bilinmemektedir. Çünkü o dönemde, 20. yüzyılda hâlâ yol yürümesini bilmeyen (Hâlâ da bilmezler; bir grup bu yandan, bir grup o yandan yürüse çarpışma olur.) bedevî bir ülke halkının hukukunun bu kadar ileri, dakik, incelikli, metodolojik ve felsefî olacağı tasavvur edilemiyordu.

mı şöyledir: Bir din olarak İslam, sadece farklı değildir, aynı zamanda davet olarak beşerî dinlerin katılım ve birliğine de gelir ve bunun için insan dinlerinin birliğinin sembolü olan bir yeri kıble seçer ve kendisini büyük insan dinlerinin kurucusu olan bir harekete mensup kabul eder. Hepsi de İbrahimî olan önceki dinler gibi bu din de sapmaya, şirke ve bozulmaya maruz kaldığında geçmişte peygamberler, şimdi ise aydınlar İbrahim'in dininin diri tutma görevini bizzat İbrahim yönünde kendi büyük sorumlulukları olarak daima hissetmekle görevlidirler.

Başka sorunuz yok mu?

Soru: ...*

Cevap: Şimdiye kadar bir kısmını söylemiştim. Buradaki hanımlar ve beyler, konuya aşinalar. Söylersem onlar için tekrar olacak. Bundan dolayı cevaplayacağım özel bir soru sorun.

Soru: ...*

Cevap: Onları söyledim.

Soru: ...*

Cevap: Daha da önemlisi peygamberce görevleri olan aydınların görevidir.

Soru: ...*

Cevap: Evet, çünkü Araplar bunu kendilerine tahsis ettiler, daha sonra Hıristiyanlık Beytüllahim'i kendi tekeline aldı ve onlar Mescidiaksa'yı kendilerine ait olarak gördüler. Bu yüzden İbrahim'in sembolleri ırkçı semboller haline geldi. İslam Peygamberi putları kırmakla sadece putperestliği ortadan kaldırmıyordu; bunun yanında Arapları kutsamayı ve Kâbe'yi Arapların tekelinde görmeyi de ortadan kaldırıyordu.

İsmail'ini Kurban Et!

Hanımlar, beyler! Yolculuğumuz sona ermektedir ve benim bu yolculuğun bu oturumunda hissettiğim duygu şundan ibarettir: Arzu ettiğim oranda çekici değildir ve çekici değildi; düşündüğüm şey oranında son derece çekici ve güzel idi. Bu yolculukta kendileriyle hiçbir zaman bir hac kervanında tanışmayı düşünmediğim kimselerle tanıştım. Önceki günlerin aksine, her halûkârda dostlarımın zorlamasıyla konuştuğum her zaman beklentimi yüksek tutmama, konuşma düzeyimi yükseltmeme ve konular nispeten ders tarzında ve teknik olsa da onların anlaşılmasında hiç zorluk çekmeyeceğimi hissetmeme sebep oldu. Bu, benim üniversite hocalarından oluşan bir topluluk içinde bile elde edemediğim bir duygudur. Bu, -değişik sınıflardan ve çeşitli mesleklerden burada toplanmış olan şahıslar olarak- aramızdaki din, kültür ve dinî terbiye ortaklığının meydana getirdiği büyük bir nimettir. Fakat şöyle bir mesele vardır: Siz zamanımızın, toplumumuzun ve genel kültürümüzün normal düzeyinden daha yüksek düşündüğünüz ölçüde bağları, zincirleri ve dış görünüşleri kırma, muhtevaya yönelme ve en azından kendinizle samimi olma liyakatine kavuşursunuz.

Konuşmak için kesinlikle form seçmemiz gerekmiyor. (Nuranî Bey'in namaz konusunda söyledikleri gibi, namaz şu şekilde tamam olduğunda bu şekli kırmak gerekir.) Bu değişik merasimlerde, bu büyük duygularda ve hayatımızın bu sıra dışı heyecanlarında, bu olağanüstü ve mucizevî ibadette birlikte olduğumuz yirmi, yirmi beş günden sonra şimdi yolculuğumuzun son günlerine ve gecelerine ulaşıyoruz. Bir meclis konuşması düzenlemek yerine halka olup oturmak ve gerçekten iki mesele üzerinde samimi olarak düşünmek daha iyi değil mi? Birisi şudur: Biz gerçekten hangi dine inanıyoruz? Problemleri, meseleleri, zihnimizde öylesine kapalı kalan şeyleri, her gün her taraftan dünyada bulunan ve ister istemez zihnimizde iz bırakan propagandalar, felsefeler, ekoller ve düşünce akımları vasıtasıyla her taraftan din ve kültürümüze karşı zihnimizde oluşan açıklamaları ve güçlükleri ortaya koyalım. Maalesef bu meselelere ve problemlere hiçbir cevap söylenmemiş-

tir. Fırsat buldukça, vaktimiz oldukça ve hazır olduğumuz müddetçe bu meseleleri ele alalım. Daha sonra Medine'de yaptığım konuşmayı müteakip benim bir öğretmen olarak sizden açıklama istemeye ve sizin İbrahim'le uyumluluğa, İbrahimî hareket ve kültürle muvafakata, Peygamberin sünnetini takip etmeye ve özellikle İslam'ın Şia'ya özgü anlamına dayalı iddianızı öğrenmeye [hakkım var]. Günümüzde nereye kadar sorumluluk meydana getiriyor ve vicdanımızda, düşüncemizde ve imanımızda baskı oluşturuyor? Öyle ki döndüğümüzde artık dinin farz ibadetlerini normal bir şekilde yerine getirme ve hatta dinî borçları normal bir şekilde ödeme, toplumumuzun bir derdine deva olmaz. Eğer tam olarak harekete geçmezsek, eğer hayatımızın ve dilimizin değiştiği gibi dinî düşüncemiz, dinî tebliğ sistemimiz, -aramızda büyük bir mesafe bulunan ve aramızdaki otuz yıllık farkın otuz asra bedel olduğu-gelecek nesle dini tebliğ etme ve öğretme ile ilgili meseleler [değişmez]. Bunlar zamanımızın değiştiği gibi, kültürümüzün, dilimizin, düşüncemizin, psikolojimizin ve neslimizin değiştiği gibi, iktisadımızın, sosyal sistemimizin, hayat tarzımızın, hatta ev süsleme zevkimizin, idarî formlarımızın, toplumsal ilişkilerimizin, sosyal etiketlerimizin ve ahlak yapımızın değiştiği ölçüde değişmedikçe, şimdiye kadar din hakkında konuştuğumuz, dini tebliğ ettiğimiz araç ve yöntemler de temel bir değişikliğe uğramayacaktır ve İslamî bir kültür devrimi olmayacaktır. Eğer geçmişten kalan ve büyük fedakârlıkların ve bilinçlerin mirası olan, elimize bedava olarak ulaşmış bulunan kalıtsal ve geleneksel İslam'ı zamana uygun bilinçli ilmî İslam'a dönüştürmezsek her şeyimizi kaybederiz. Şayet onu telkin, baskı, kendimizden utanma, âdet veya verasetin etkisiyle bizzat biz muhafaza edersek ikinci nesle teslim edemeyiz. Bu işin iki yolu vardır; yani şu iki soruya cevap vermek gerekir: Birincisi; İslam dinini oluşturan ve bizim de gerçekten inandığımız bu inançlar, hükümler ve fikirler sistemi ne demektir? "Ne demektir?" ne anlama gelmektedir? Şu anlama gelmektedir: Onun ne demek olduğunu çağdaş bilimsel bir düşünce ve açık ve aydın bir görüş anlayabilir. Bu, donuk bir insanın üç asır öncesini memnun

edebileceği anlamına gelmez. Çağımız, tevhitten namaza, en küçük dinî amelden en büyük dinî hükme kadar düşünce tarzında ve anlayış biçiminde görüş yenilemeye muhtaçtır. Bu ihtiyaç o kadar acildir ki eğer buna kalkışmaz ve karşılık vermezsek her şeyimizi kaybederiz. Demiştim ki bizim sorumluluğumuz, konumumuz ve neslimiz bulunduğumuz tarih anında öyle bir sorumluluktur ki attığımız her iyi adım gelecek asırlarda ve nesillerde sürekli derin ve hatta gittikçe artan bir etki yapacak ve attığımız en küçük kötü adım tıpkı eğri bir kerpiç gibi yükselecek ve gelecek nesli başka bir şekle ve farklı bir kültür ortamına sokacaktır.

Bundan dolayı gelin bu gece ilk defa formu değiştirelim. Benim bir konuyu gündeme getirip sonra onu takip etmem, kısmî bir sonuca ulaşmam ve sonra da filan meseleyle ilgili güzel bir konuşma oldu şeklinde bir yargıya varmam yerine, gelin gerçekten hep birlikte düşünelim, önce şimdiye kadar ne yaptığımıza bakalım ve şu ana kadar yaptığımız işlerin ne olduğunu görelim. Çünkü insanın eda ettiği bir sünnetten sonra dönüp bunların ne faydasının olduğunu, hayatında her zaman için nasıl bir etkisinin olacağını anlamasının bir sakıncası yoktur. Hiçbir zaman anlamadığı vakit etkisizdir; sonra veya önce anlamak önemli değildir. Yani İslam'ı gerçek manasında anlayalım. Yeni ilimler yerine ve din karşıtı ilimlerin ve eski ilimlerin İslam adına okutulduğu eski ilimler yerine günümüz dünya kültürüne dayalı, dinimizdeki derin manalara dayalı ve dindeki her zaman kalıbında ve zihin kalıbında açılabilen özel yeteneğe dayalı bir İslambilim inşa edelim. Bu bizim büyük sorumluluğumuzdur; özellikle her şeyden çok bununla yükümlüyüz. Çünkü nesillerin nasıl değiştiğini her şeyden daha çok anlayıp kavrayabiliyoruz. Gelecek neslin bizden nasıl koptuğunu her şeyden daha iyi anlayabiliyoruz. Kendi ailemizde yarının nesli ile nasıl yabancılaştığımızı ve gelecek neslin bize kulak vermediğini her gün daha çok görüyor ve tecrübe edebiliyoruz. Bu ilişkide aslında acı bir tecrübemiz vardır. Genç ve çocuk saydığımız gelecek neslin hiçbir sorusuna hakikî bir cevap veremiyoruz. Her zaman kandırılamazlar; onlara cevap vermek gerekir. Bu iş için çalışma-

mız ve zamanın ihtiyacını karşılamamız gerekir. Bunun için şimdiye kadar yaptığımızdan daha çok temel atmamız gerekir. Her devrim, fedakârlık ister. Herkesin bulunduğu konumda bu büyük fedakârlığa ortak olması gerekir. Dinler tarihinde Hıristiyanlığın bir numune olduğunu arz edeyim: Orta Çağ'ın Avrupa'yı bin yıl yerinde saydıran, yarım milyondan fazla insanı yakan, derisini yüzen ve yok eden, ilmin, araştırmanın, hürriyetin, düşünce ve bilim özgürlüğünün önünü tıkayan -bu Hıristiyanlık yok edilmişti- ölü Hıristiyanlık kendisini zamana ve çağdaş mantığa en azından bir dereceye kadar uydurabildi ve bugün medenî, mantıklı, bilimsel ve endüstriyel Batı'da bu ilkelerden hiçbirine çağırmayan din kalabildi. O vakit bir zamanlar güç sahibi olan din, Doğu'da medeniyet de kurdu, ilim de üretti, deha da yetiştirdi. Zayıfladığında ilimde gitti, medeniyet de gitti, kültür de gitti. Bu din her şeyden çok bu çağ için, insanlığın gelecek nesli için kalabilme yeteneğine sahiptir. Nitekim Schopenhauer şöyle der: "Gelecekteki insanın eğer dine ihtiyacı varsa o din İslam'dır. Çünkü bir kavmin ve dönemin dini değil; kalemin ve insanın dinidir."

Bundan dolayı gelin, daha özel bir sohbet yapalım. Açık oturum resmî olmakta; ben konuşmacı oluyorum, sizler dinleyici. Nasıl olsa vaktimiz var. Zihnimizde bulunan ve bizim için kapalı ve anlaşılmaz olan meseleleri ele alalım. Bu meseleleri ele almak, onları cevaplamaktan daha önemlidir. Çünkü mesele ortaya konduğunda cevabını ben bilmiyorsam bile başkası söyleyecektir. Bizim çalışmamızın kötü tarafı, meseleleri asla gündeme getirmemektir. İlkokulda bir Kur'an öğretmenim vardı; çok mübarek ve aynı zamanda vesveseli ve kötü ahlaklı bir insandı. Onun kışları çamurlu ve karlı bir çift çarığı olurdu. İçeri girdiğinde dört ayaklı bir sandalyenin üzerine oturur, çarıklarını kuruması için sobanın üzerindeki odunların üstüne koyardı. Sonra öğrencilere Kur'an okumalarını emrederdi. Kur'an'ı yanlış okuyan her öğrenciye Kur'an'ı yanlış okuyanın günah işlemiş olması nedeniyle kızardı. Çünkü sınıfta böyle bir günahın sebebi bu öğretmen bey olmuştur. Sinirlendiğinde çarığını olduğu yerden alıp çocuğun kafasına vuruyordu.

Eyvah, çamurlu çarık çocuğun başından Kur'an'ın üzerine düşüyordu. Aslında artık o çocuğun canı çıkıyordu. Kimsenin Kur'an'ı yanlış okumasına izin vermediği için bu hüküm bize altı yıl Kur'an öğretmesine yol açtı. Tamamlandığında hiçbir kişi Kur'an'dan bir ayet dahi öğrenmedi. Bu nedenle konuşmalıyız, meseleleri gündeme getirmeliyiz. Herkes aklı ve kavrayışı ölçüsünde meseleleri cevaplamalı, diğerleri onun cevabını düzeltmeli, değiştirmeli ve olgunlaştırmalı ki meseleler değiştiğinde bizim görüşümüz değişsin, İslam anlayışımız değişsin. Bunun için gelin, (en azından gelecek neslimize ve kendi insanî vicdanımıza karşı) faaliyetimizin hedefi fiilî manadaki şiarları kutsamak, yani zahirleri eda etmek olacağına, manalar olsun. Bu anlamsız donuk şiarların içinden ruhu çıkaralım ve gerçekte nelere inandığımızı anlayalım.

Bundan dolayı biri meselelerin gündeme getirilmesidir. İnancımızdan tevhit, dünya ve İslam'ın bize gösterdiği özel dünyagörüşüne kadar, işin en son noktasına ve her halükârda yerine getireceğimiz en ayrıntı amellere kadar her mesele ortaya konmalıdır. Bu yolda hem hak olup da anlamadan yaptıklarımızı anlayabiliriz, hem de batıl olduğu halde dinimize girmiş ve dinimizin bir parçası olmayan şeyleri dışarı atabiliriz. Bütün bunlar bilmeye delalet eder ve bu bilgi için ikinci merhale tanıma faaliyetidir. Ben konuştuğum gün bütün hanımlar ve beyler, her birisi bir şekilde geldiler ve benimle bir öğretmen olarak dertleştiler; birisi anne, birisi baba, birisi kardeş, birisi üniversitede yetkili olarak. Bunları sen söyledin; ama ne yapmamız gerektiğini söylemedin. Fakat ben ne yapacağımızı niçin söylemeliyim? Gelin, bu büyük tarihî ve beşerî sünnetin temel merasimini sona erdirelim veya sonun yakınına ulaşıp birlikte oturalım ve bu soruya cevap verelim. Yani aslında dinî bir sünneti eda ettiğimizi ve şimdi geri dönmemiz gerektiğini sanmayalım. Bilakis şu başlık üzerinde düşünelim: En iyi ülkede ve en iyi anlarda dinî bir seminere katıldık ve görüş alış verişinde bulunduk, ilkeler üzerinde birlikte karar verdik ve döndük. Bu ciddi karara dayanarak insanî ve dinî sorumlulukla, bu merasimden ilham aldığımız ruhla yarın bir diğerimize sahip olalım ve bir işin teme-

lini atalım. Bazen büyük hareketler küçük kararlarla başlar. Bu işi onaylıyor musunuz?

Konuya başlamak için general: "Bu eda ettiğimiz cemre taşlama işi ne anlama gelir?" dedi. Daha önce dediğim gibi önce şunu arz edeyim: Ben o kadar yanlış Kur'an okuyan ve çarık yiyen bir öğrenci olarak öğreninceye kadar Kur'an'ı nasıl doğru okumalıyım? Buradan başlıyorum. Verdiğim cevabın, imam veya Peygamberin bir yerde kesin bir inanç ilkesi olarak "Budur, bundan başkası değildir." diye açıkça yazdığı ve benim de naklettiğim bir cevap değil, sahip olduğum bu kadar zihinsel ve ilmî kapasiteyle elde ettiğim bir sonuç olduğunu bilmeniz gerekir. Söylediğim gibi hac merasimi diğer merasimlerin aksine herkesin kendi ışığını yansıtması ve yüzlerce rengiyle seyretmesi gereken çok boyutlu bir bildiridir. Bundan dolayı bir anlamın bir boyutu veya bir kavramın bir yönü olamaz. Herkes bulduğu ruhsal incelik, zirve, tecrübe ve kavrayış ölçüsünde bu bildirinin yücelik, çok boyutluluk, şaşkınlık ve derinliğini anlar. Ben "Budur ve bundan başka değildir." iddiasını taşımadan bu ölçüde cevap veriyorum. Dolayısıyla cevabımın düzelmesini beklemekteyim. Aynı şekilde birlikte bu meseleler üzerinde düşünmemizi, çalışmamızı ve kendimize ve zamana uygun cevap bulmamızı bekliyorum. Böylece en azından bizi tatmin etsin. Böyle bir işi yapıyoruz; "budur" için yapıyoruz.

Bu cemre/şeytan taşlama meselesi, arz ettiğim gibi, Hazreti İbrahim hikâyesi çerçevesinde anlam ifade etmektedir. Hac merasimi sistemi, en son kurucu olarak İslam Peygamberini, yani İbrahim hareketinin en son geliştiricisinin, beşerî tevhit hareketinin ilk kurucusu olarak Hazreti İbrahim'in ve insan türünün yeryüzündeki başlangıcı olarak Âdem'in [hareket zincirlemesiyle] tarihimizde somutlaşmıştır. Hac merasimi her ferdin bu merasim ve ibadetlerde kendisini ciddi bir oyuncu ve gösterici olarak bu büyük şahsiyetlerin kalıbına soktuğu, tarihte onların bastığı yere ayak bastığı ve pratik olarak ve gerçekten tarihte yerine getirdikleri işi onun gösterisel ve simgesel bir alıştırma döneminde gündelik hayatından ve iç ve dış elbisesinden çıkardığı ve hayattan, acılardan, komplekslerden, nef-

retlerden, hatıralardan, lezzetlerden ve heveslerden bir iz ve nişane taşımadığı bir ülkede kendisinden soyutlanmış, onu kendisine bağlayan her şeyden kopmuş ve toprağa çakılmış, insanlığın, İbrahim'in ve İslam Peygamberinin hatırasıyla dolu bu çölde ve bu dağda gelip bizzat tarihin günümüz insanını oluşturan bu büyük ve derin olaylarını piyese dönüştürdüğü bir gösteriden ibarettir. Arz ettiğim gibi -şimdi de Doktor Beyle konuşuyordum- bir filmde veya piyeste filmin kendi rollerini sanatkârca ve kesin bir imanla oynayan bazı asıl oyuncuları ve aktörleri (bunların çok örneği vardır) bu şahsiyetin rolünü ve o tarihin içini öylesine güzel sergilediler ve oynadılar ki gösteri bittikten sonra rolünü oynadıkları o gerçek şahsın şahsiyetinin etkileri, birkaç gün rolünü oynadığı bu sanatçının hayatında ömrünün sonuna kadar devam ediyor; hatta aynı halde ve aynı şahsiyetle ölüyor. Tarihin en büyük şahsiyetlerinin rolünü, insanlığın en büyük hadiselerinin rolünü oynayan, en üstün maneviyat öğretici ve insan ruhunu kurucu derslerini bu büyük dünya tiyatrosunda kendi seyirleri için oynayan bizler, eğer alıştırma ve bilinç sahibi isek, bu şahsiyetlere sevgi besliyor ve onların rollerinin ne olduğunu biliyorsak bu şekilde oynadığımız rolü ölünceye kadar oynayacağız, bugün piyes şeklinde icra ettiğimiz şeyi hayatta gerçek ve hakikî olarak takip edeceğiz.

En son merhalede icra edilen cemre taşlama işi, İbrahim'in hikâyesinden ibarettir. İbrahim, kendinden vazgeçmenin; hayır, daha doğrusu, kendinden daha değerli olandan, yani kendisine bağlı olandan vazgeçmenin sembolüdür. Kimin şahsiyeti? Allah'ın en büyük ve en değerli eğitilmişi olan İbrahim, İslam Peygamberinin Hazreti İbrahim hareket ve nübüvvetinin ıslahatçı ve olgunlaştırıcısı olarak iftihar ettiği büyük tevhit dinlerinin kurucusudur. Böyle bir adam, Allah yolunda en büyük hizmetleri yaptıktan, beşeriyet üzerinde en büyük etkileri bıraktıktan sonra hem de öyle bir hizmette bulunuyor ki putları kırıyor, Nemrut'la kavga ediyor, bütün uzun hayatını avarelik, mücadele, hayret, kargaşa ve cihat içinde geçiriyor. (Dediğim gibi, her gün bu büyük ülkenin bir köşesinde onu görürüz; ne mutlu ki günümüz tarihi onu iyi tanımaktadır.)

Hem kendisi yaşlı ve düşkündür, hem de karısı düşkündür (Emeklilik dönemleridir). Herkes her ululuk merhalesine ulaştığı için yine de insan kalacak, insanî ihtiyaçları ve beşerî duyguları olacaktır. Onların ve onun istediği sadece bir evlat, bir oğlan çocuğudur. Bu istek, büyük bir ödül olarak İbrahim için İbrahim tarafından dua yapılmıştır; ama o büyüklükteki bir adam için küçük bir ödüldür. Allah, İbrahim'in ömrünün sonunda, İbrahim'in ve karısının çocuk sahibi olmaktan ümitlerini kestikleri dönemde onun arzusunu ve duygusunu gerçekleştiriyor ve ona İsmail'i veriyor. İsmail, İbrahim'in bütün zahmetlerinin ödülü demektir; İbrahim'in hayatının uzun süren bütün sıkıntılarının tesellisi demektir; bütün ömrünü acılar içinde geçirmiş olan bir adama son hayat gülücüğü demektir. Bu çocuk büyümüş; İsmail'i kendi bakışıyla büyüten bu yaşlı babanın önünde övünmüş ve genç bir erkek olmuştur. Bu nedenle İbrahim'le İsmail arasındaki ilişki, özel bir baba ve çocuk ilişkisidir. Dolayısıyla İsmail, İbrahim'in bütün ümidi, arzusu, hayatı ve varlığıdır. Bundan dolayı İsmail, İbrahim'in oğlu demek değildir, bilakis İbrahim'i kalmaya davet eden her şey, İbrahim'in bu dünyadaki var oluş nedeni olan her şey demektir. İşte bu, İsmail'in anlamıdır. Bundan dolayı bizim için bazen çocuk İsmail'dir, bazen hayat İsmail'dir, bazen para İsmail'dir, bazen mevki talebi ve makam İsmail'dir, bazen de huylar ve âdetler İsmail'dir. İsmail her zaman çocuk değildir. Birden bir ferman ulaşır: İsmail'i kurban et!

Aydın yol arkadaşlarımızdan birine şimdi şunu arz ediyordum: Fakihin biri İslam'daki bir fıkıh meselesini araştırmak istiyordu. Ulaşan birkaç rivayete baktı. Rivayetin birisi (bu hikâye meşhurdur) şöyledir: Mesela bir fare su kuyusuna (o zamanlar evlerde bulunuyordu) düşerse ne yapmalıyız? Bazı rivayetler şöyle gösteriyordu: Eğer fareyi alıp dışarı atarsan bu kuyu temizlenir; çünkü fare kuyuyu kirletmez. Bazı rivayetler de şuna işaret ediyordu: Fareyi dışarı attıktan sonra yedi kova su boşaltırsan kuyu temizlenir. Çok ağır bir rivayet ise şöyle diyordu: Kuyuyu doldurmalı ve kenarına yeni bir kuyu açmalısın. Tesadüfen bu meseleyi araştır-

makla meşgul olduğu, hükmün hakikatinin gerçekten ne olduğunu, İslam'ın hakikaten hangisine hükmettiğini, hangisinin doğru, hangisinin yanlış olduğunu görmeye çalıştığı o haftalarda ve günlerde evlerindeki kuyunun içine bir fare düşmüş. Uyanık fakih (fakih İslam âlimi demektir) bütün kitapları kapattı, ortaya çıkan bütün o araştırmaları ve görüşleri zihninden attı ve kuyunun doldurulup kenarına yeni bir kuyu açılmasını emretti. Nihayet kitapları açtı, asıl hükmün ne olduğunu görmek için mütalaa etti. Fakih korktu; zira aldatılmış vicdanında (O zamanlar aldatılmış vicdan keşfedilmemiş; ama hissedilmişti. Herkes ondan korkuyordu. Nefs-i emmare işte bu aldatılmış vicdandır.) bilinçsizce, farkında olmadan daha basit olan iyi tarafına gittiğini hissetmişti. Çünkü kuyunun doldurulmaması ve daha basit alınmış ve fareyi dışarı at diyen rivayetin (kendisi anlamadan aklı böyle hoşlandı) söylenmesi doğrudur. Daha sonra o rivayeti diğer rivayetlere tercih ediyor ve o rivayetin doğru olduğunu ve İslam'ın hakikî hükmünün bu olduğunu sanıyor. Hâlbuki o fare, kalbinin derinlerinde ona şöyle fısıldıyordu: Baba, kuyu doldurmana, o kadar masraf etmene ve o zaman içinde bu kadar zahmet çekmene gerek yok. Önce kendisi bir kenara çekildi ve ruhundaki o bilinçsiz vesvese [yalanını] -öyle ki insan dikkatli değildir, farkında değildir, o bilinçsiz vesveseler, kompleksler ve eğilimler sayesinde huzur ve sükûnete kavuşur- [yutmadı]; önce onu doldurdu, sonra içi rahatladı, düşüncesiz ve gayesiz bir mütefekkir oldu. Neticede hangi hükmü verirse versin onun için fark etmiyordu. Bu nedenle hak hükmü seçmenin (kuyu doldurmadan önce değil; bu hükümlerin birinde onun zararı, diğerinde yararı vardı) değerini anlamıştı.

O azametli İbrahim, peygamberler babası, Musa, İsa ve İslam Peygamberinin (bütün bunlar İbrahim'in hareketinin yenileyici ve olgunlaştırıcılarıdır) dininin kurucusu, evrensel tevhidin tarihteki kurucusu, beşeriyetin en büyük put kırıcısı, işte böyle bir insan, ilk defa rüyasında bir emir alıyor (gençliğinde, gururların ve güdülerin zirvesinde değil, bilakis büyük hayat ve mücadele ocaklarında pişen ve her yerde başı dik duran yaşlılığın sonunda): İsma-

il'i bizim için kurban et! "Bizim için" ne demektir? Allah kurban istemiyor mu? Biz hak demektir. Sonra aklı (gizli olan akıl, gizli olan şuur, gizli vicdandır; fakat insan gizlisinin nere, açığının nere olduğunu anlamıyor[51]) birden şöyle diyor: "Bu uykuda idi; Allah'ın emri olduğu nereden belli?" (Bunun karşısında o bilinçsiz fare ve vicdan onu gıdıklıyor.) Hâlbuki onun diğer benlerinden biri bunun Allah'ın buyruğu olduğunu biliyordu; fakat bir şey söylemedi, sustu. İkinci merhalede aynı ferman yine aynı açıklıkla tekrarlandı: "İsmail'i kurban et!" Fakat eğer uykuda İbrahim'e: "Kendini kurban et!" deseydi, ilk uykudan uyanır uyanmaz kurban ederdi. Ama şimdi İsmail'i kurban etmesi gerekiyor. Yine ikinci merhalede sanki emrin gerçek olduğunda şüphe vardır; aynı zamanda bu emrin belki de doğru olmadığında vesvese vardır. Bu ikisi, İbrahim'in iç dünyasında işkence dolu bir savaşa tutuştu. Sonunda İbrahim, İsmail'in lehine yine sustu ve belki de buyruk Allah'ın buyruğu değildir diye açıkladı. Çünkü Allah'ın emri olduğu kesin olsa İbrahim korkacak bir adam değildir. Ama başka bir yoldan o aldatılmış vicdan girer: "Belki de asla Tanrı'nın buyruğu değildir." Üçüncü merhalede şu noktaya ulaşır: Emir o kadar açık ve kesindir ki İbrahim için hiçbir izah, tevil ve ihtimal kalmaz; mecburen karar verir. Verdiği karar tam bir iştir. Çünkü İbrahim'in İsmail'in kanını Allah için taşın üzerine dökmesi değil, buraya ulaşması gerekir. İbrahim bu makama ulaştı. Bundan dolayı biz, İbrahim'in rolünü hayatta sahip olduğumuz İsmail'imizi feda etmek için her oynadığımızda ve daima uykuda ve uyanıklıkta her an onun "Kurban et!" emrini açıkça hissettiğimizde yeniden bu ferman belki de Allah'ın fermanı değildir diye yorum yaparız. Bundan dolayı üç aşamada bu sembolleri ve heykelleri kırdığımızda hayatta İsmail'imizi kurban etmek için ve hak için İbrahim'in geçtiği üç aşamadan geçme rolünü oynamak isteriz.

[51] Şimdi ben şunu düşünüyorum: Bende düşünen ve bana ilham vermekte olan hangi bendir? Ben bilmiyorum; ben, benin bir tane olduğunu sanıyorum. Her insan sahip olduğu değer ölçüsünde kendisindeki kötü benleri yok eder, ulu benleri geliştirir.

Soru: Doktor Bey başkalarının da soru sormalarına izin verirler mi?

Cevap: Ben hanımlardan ve beylerden sorusu olan herkesin açıkça soru sorabilmesini rica ediyorum. Burada özel bir oturum vardır; yirmi beş gündür bu hallerde birlikte olan bir kervan topluluğu vardır; artık değişik bireylerden oluşan bir grup değildir. Belki de en azından bir ders için bir araya gelmiş olan bir sınıftır.

Soru: ...*

Cevap: Bunu daha sonra söyleyeceğim. (Gelin, daha özel olması için ve ibadet, yemek veya bir yer için çıkmak isteyen hanımların ve beylerin daha serbest olması için biraz daha öne oturun. Halka oluşturalım, daha sıcak olur.)

Soru: ...*

Cevap: Tesadüfen arkadaşlardan biri hemen şimdi sordular. Mesele şudur: (Bana göre böyledir. Şimdi aklıma geliyor.) Bunlar roldür. Bundan dolayı rol ne kadar doğal yerine getirilirse[52], ne kadar doğal oynanırsa, yani burada tarihin bir anında yerine getirdiğimiz bu gerçeğin ve bu tarihin aslı ve içiyle [uyumlu olursa] seyirci üzerindeki etkisi o kadar [çok olur]. Bu rolü buradan başka bir yerde oynamamıza imkân yoktur. Sadece burası bu rolün sahnesidir. Biz burada kendimizi hayatın elinden böylesine dar bir zamanda kurtarırız ve hayatta bize kendileri gibi olma fırsatı vermeyen erkeklerin rolünde özgür olabiliriz.[53] Onların en doğallarından biri şudur: Biz o üç merhaleyi ezmek (şeytan taşlamak) istediği-

[52] Burada insanın kendisidir dedim; burada bu tiyatronun hem oyuncusu hem de seyircisi bizzat insandır. İkinci [rol] yoktur; ikinci [rol]de bir numaralı oyuncu aynı zamanda tiyatronun seyircisidir. Bundan dolayı bir buçuk milyon insan buraya gelmişler, bir buçuk milyon İbrahim rolü oynuyorlar; bir buçuk milyon da bu rolün seyircisidirler.

[53] Gündelik hayatta o kadar baskı vardır ki aslında anlarımız parça parça, lokma lokma olur; her lokma bir zamanın ağzına verilir ve ortadan kaybolur. Kendimize ait değilizdir. Bazılarımızın şöyle bir duruma düştüğünü görürüz: Gelecek yıllarımızı geçmiş tüketimlerimiz için önceden satmaktayız. Tarihin rolünü oynayabilecek vaktimiz yoktur.

mizde İbrahimî tereddüdün o üç aşamasını ezmiş oluruz.[54] Sonra bu merhalede İbrahim bu şahsiyetle bu üç yerde sendelediğinde bu rolün bizim için nereye kadar sarsıcı olduğunu görüyoruz. Öyleyse biz hayatta ne yapacağız? Bu üç şeytanı kırmak için çakıl taşı alıp vurmak, bizde o rolü ve o durumu doğal olarak meydana getirmez; mukaddime olmalı, saha olmalı, uzaktan tek tek, parça parça hazırlık olmalı, bu büyük faaliyetin bütün unsurlarını azar azar kendi ellerimizle hazırlamalıyız. Kendimizi uzaktan silahlandırmalıyız; bütün bu niyet ve ruhla, bütün bu çaba ve sebatla mücadeleye başlamalıyız, vurmalıyız, kırmalıyız. Şeytanı bombardıman etmek için taşlar ve mermiler topladığımız Meş'ar kelimesi ile şuur kelimesi arasında bir ilişki vardır. Hem de ne kadar derin ilişki vardır. Eğer insan şuursuzca nohuttan büyük, bademden küçük olması gereken taşlar yerine bomba şeklinde mermiler de alırsa etkisiz olacaktır, Meş'ar'da -hayatın meşarında- olmazsa.

Soru: Şuur kazanmak için bir fırsat olduğunu mu söylemek istiyorsunuz?

Cevap: Evet, yani önce öncül -maddî öncüller- ile dağın içinden, karanlığın içinden, tek tek taşlıkların içinden onu ezmek için si-

[54] Yani şeytan bizim üç boyutumuzdan biridir. Nitekim Allah'ın ruhu da bizim diğer boyutlarımızdan biridir. İnsanda şeytan, Allah'a izafetle varlık sahibidir. Bir boyutu diğer boyutun lehine daima ezmemiz gerekir. Bundan dolayı İslam'ın dünyasında ikicilik, düalizm yoktur; dünyada şeytan yoktur. Bilakis şeytan insanda vardır. Eğer evrende şeytan olsaydı biz Müslüman değil, Zerdüştî olurduk. İslam'daki ikicilik ile Zerdüştîlikteki ve diğer dinlerdeki ikicilik arasındaki fark, ikiciliğin (iki Tanrıcılık, düalizm) İslam'da [insanda] olmasına karşılık diğer dinlerde evrende olmasıdır. Bazıları diyorlar ki: Zerdüştîlikte Ahuramazda ve Ehrimen, Mani dininde Aydınlık Zervan ve Karanlık Zervan, İslam'da Şeytan ve Allah vardır; bunlar arasında ne fark vardır? Fark şudur: Ahuramazda ve Ehrimen dünyadadır; Aydınlık Zervan ve Karanlık Zervan evrendedir; [ama İslam'a göre] evrende Allah'tan başka hiç kimse yoktur. Ahuramazda ve Ehrimen, Allah'ın ruhu ve çamur, Şeytan ve Allah insandadır. Düalizm varlıkta değil, benim insanî benimdedir. Evren tek parçadır; tek ruhlu bir imparatorluktur, tek şuurlu ve tek yönetimli canlı bir bedendir. Yoksa böyle değil mi?

lahları toplamak; ama üflemekle, vird okumakla ve aradan bir mertebe götürmekle değil, bu şekilde değil, şuur ve bilimsel mantıkî öncül ile. Daha doğrusu bütün bunların maddî bir iş yapmak gibi ilmî öncülü vardır. (Yani evvela) öncülü yerine getiriyoruz, sonra üretimsel bir sonuca ulaşıyoruz. Maddî işlerde de öncüllerden başlayıp o sonuca ulaşmamız gerekir.

Soru: Doktor Bey, bizi Mekke'den Arafat'a, Arafat'tan Meş'ar'a, Meş'ar'dan Mina'ya hareket ettiren şeyin şuna işaret ettiğini düşünmüyorsunuz: Dünya süreli bir dünyadır, malımızın peşinde değildir; dünya emanet bir dünyadır. Bizim dünyanın emanet olduğunu, süreli olduğunu anlamamız gerekir. Bu benleri ve bana ait şeyleri bir kenara koymalıyız. Ben, benim malım, benim arabam, benim karım, benim çocuğum demek yerine, bu emanetin elimizde olduğu bu süre içinde nasıl emanetçilik edeceğimizi düşünelim.

Cevap: Arz edeyim. Buyurduğunuz gibi bu tören -yine birkaç defa söylediğim gibi- her boyutunda, diğer boyutuna baktığımızda başka bir mana bulunan bir mana vardır. Fakat bu, önceki manayı ortadan kaldırmaz. Yani "Hac merasimi bütünü bir mahşer gösterisidir." diyen kimse doğru söyler. Çünkü o şekle birden göz attığımızda sanki insanlığın başlangıcının hayatını görürüz. Zira böyle yaşamak, ne bizim ne de başka bir toplumun hayatıyla uyuşur. Zira birbirlerinin ülke adlarını duymamış olan bir buçuk milyon insan, böyle birbirlerine yapışık halde "bu işi birlikte yapın" diyen veya aslında çölde olan bir lider olmadan bir faaliyet icra ederler. İnsanlığa tarih boyunca verilmiş olan bu emir, birbirlerinden uzak olan bu kalpleri her yıl Meş'ar'da, Arafat'ta, tavafta, sa'yde yan yana hareket ettirir. Dolayısıyla alıştığımız normal hayatı aniden altüst eder, dışarı çeker ve çöllere koşturur. Kendimizden kopmak, aynı zamanda yine piyes şeklinde bu hayattan çıkmak, buyurduğunuz gibi inanmak, onca sağlamlığıyla bütün bu ömür, -sağlam ve kalıcı medeniyet kurduk, binaların temellerini betonarme yaptık- tıpkı bir hatıra gibi geçer. Bu bize hatırlatılır; bunu bize hangi hikâye hatırlatır? Sadece bu betonarme temellerin altından, o büyük binalardan ve şehirlerden, şehrin kudret, sağlamlık ve devamlılığını,

sanayi ve medeniyetleri bize düzenli olarak telkin eden ve bize "sen de ebedîsin" tezini telkin eden onca istatistiklerden dolayı bunu bütün o kozaların içinden çeker, tıpkı elbisesi olmayan, sınıfı olmayan, ayrı olmayan, sistemi olmayan, üst tabakası alt tabakası olmayan, hepsi yeryüzünde ve tabiat sofrasında eşit olarak oturan ilk insan gibi çölde yaşamaya zorlar. Yani sen bu medeniyeti kurduğunda aynı zamanda hayat, evren, ömür ve gelecek karşısındaki ilk insansın. Bundan dolayı insanın kendisini geçici hissettiği bu eylem ve düşündüğün yoğun ilişkiler, geçici olarak koparsa ve yarın aynı ilişkileri yeniden kursa bile ebedîdir; fakat kendisini geçici ve temsilî olarak koparan ve gündelik hayat ortamından çöle getiren bu durum onu birçok şeye hazırlar: Birincisi, sonuncu ve en ihtişamlı olanı fedakârlıktır. Sadece kendinden fedakârlık değil, aynı zamanda kendi bağlarından, değerli varlıklarından ve zevklerinden, yani kendi İsmail'inden fedakârlık.

Dediklerine göre, Harun, İslam ülkelerinde bizzat Peygamberin ağzından söz duymuş yaşlı bir adam bulmayı çok istedi. Çünkü diğerleri ikinci, üçüncü, dördüncü nesil ravilerdendir. Bilahare gittiler, 170-180 yaşlarında yaşlı bir adam buldular ve ölmek üzere iken onu zorla getirdiler, küçük bir sepetin içine koydular, altına pamuk doldurdular, su ve ısı ile kaldırdılar ve her halükârda böylece canlı olarak Harun'un huzuruna getirdiler. Bu yaşlı adamı getirdiklerinde Harun öne atılıp şöyle dedi: Sen bu gözlerle Peygamberi gördün mü? Anlamadı; çünkü işitiyordu; ama görmüyordu. Bilahare onu zorladılar ve sonra "Evet" dedi. "Peygamber'den ne duydun?" diye sordu. [Yaşlı adam] şu rivayeti aktardı: "İnsan yaşlanır ve onda iki şey genç kalır: Birisi hırs, diğeri uzun emel." Harun çok mutlu oldu, onun yanağını öptü ve ona birkaç bin dinar verdi. Onu sepete koyup götürdüler. Bunlar onun sokak ortasında Allah'ın rahmetine kavuştuğunu söylüyorlardı. Aniden vardıkları evin yakınında eliyle işaret etmekte olduğunu gördüler. Sanki Peygamberden başka bir rivayet hatırlamış gibi onu hızla Harun'un huzuruna geri götürdüler. Dediler ki: Galiba sizinle işi var. Harun tekrar ne haber var diye dışarı fırladı. Sonra etrafında-

kilere şöyle mırıldandı: "Verdiğiniz bu para bir defalık mı, yoksa her yıl verecek misiniz?" Naklettiği o rivayetle ilgili [bu söz], çok büyük bir zulümdür! Elbette bazen bu kadar çirkin olmuyor; ama bazen hayat gerçeğimiz bundan daha gülünçtür.

İnsanın fedakârlığa (fedakârlık, benin biz için, inandığımız hakikat için feda edilmesi demektir) hazırlanması için çokça hazırlık yapması gerekir: Bu hazırlıklardan biri, gündelik hayatın dışına çıkmaktır. Hiçbir ziyaret, hiçbir ibadet, hatta cihat bile insanı gündelik hayatın dışına çıkaramadığı halde hac, insanı gündelik hayatın dışına çıkarır. Cihat insanı gündelik hayatın dışına çıkarmaz; çünkü cihatta bencillik ölmez, nefis ölmez.

Mevlana Mesnevi'de şöyle der: İslam'ın ilk devri veya İslam tarihi mücahitlerinden biri büyük savaş meydanlarında kâfirlerle çok güzel savaşmıştı. O ömrünün sonlarında riyazete çekiliyordu. Bütün bu cihatları bencillik ve gösteriş için yaptığını biliyordu. Sonra, önce bu 'kendi'mi öldürmeliyim, dedi. Gidip bir köşeye oturdu. Birden caddelerde ve sokaklarda "cihat, cihat" diye savaş ve cihat borusu öttü. Otuz yıl cihatta ve savaş meydanlarında boy gösteren bu adamın kanı kaynadı ve bir köşeye çekildiği ve kendi halinde uğraştığı halde o hatıralar ve kahramanlık aklına geldi. İçinde kahramanlık duygusu uyandı: "Kalk, cihada, savaşa git!" Elbise giyip savaşa gitmek üzere ayağa kalktığında aniden kendi yakasını tuttu: "Ey düzenbaz, ben cihada giderken, kendimi tehlikelerin ve kılıçların kucağına atarken kenara çekil, burada tehlike var, zarar var, burada sana ok isabet edebilir, kılıç yiyebilirsin, diye yakamı tutuyordun, beni geri çekiyordun, sen cihadını yaptın, artık her gün lazım değildir, o bir meslek değildir diyordun, beni cihattan alıkoyuyordun; şimdi burada ne oldu da sen (yani kendim) mücahid oldun?" Şimdi hileni anladım: "Kendimi tehlikelere attığım zaman sen nefsimi korumak, başka meydanlarda gösteriş yapmak, meclislerde oturmak istiyordun; fakat şimdi artık savaş meydanında boy göstermekten umudunu kestiğini, burada seni kimsenin görmediğini, hiç kimsenin yüceltip övmediğini görüyorsun. Yakanı tuttular, boynunu vurdular ve kimse de anlamıyor. Durmuş, ben

öldürülmek, en azından dört tane insanın göreceği bir yerde öldürülmek istiyorum" diyorsun. Ben bu benin sonuna kadar var olduğunu görüyorum. İnsan kendi ferdiyetine böyle bağlı olduğunda fedakârlık yapsa da hiçbir zaman temiz bir fedakârlığa hazır olamaz. Fedakârlık kirlidir, fedakârlık yalandır; insanlığın üzerinde, toplum üzerinde asla etkisi olmayacaktır. Saf fedakârlık, kendini göstermeden sadece inancı uğrunda kendinden vazgeçmek demektir. Bu makama ulaşmak birçok öncül ister, alıştırma ister, çaba ister, küçük meselelerden büyük meselelere geçmek ister, insanın bizzat istekli olmasını ister, sıkıntılara, büyük musibetlere, unutulmuşluklara, arzusuna erişememelere, suçlamalara, fakirliklere, mahrumiyetlere ve işkencelere katlanmak ister. Bunlardan hemen vazgeçilemez; alıştırma ister: Süreli olarak hayattan kopmak, sonra büyük şahsiyetlere geçici olarak uymaya karar vermek, gündelik hayattan, günlük elbiseden, sosyal konumdan ve hayattan bir süreliğine uzaklaşmak, daha sonra en azından senede veya ömürde birkaç gün süreli de olsa kendilerinden kolayca vazgeçen büyük şahsiyetlerin rolünü oynamak. Bütün bunlar, insanın fedakârlık ve kendisine hâkim olma gücü duygusunu oluşturması için, kendisinden vazgeçmesi için, beni bizde yok etmesi için bir ortamdır. Biz benin biz içinde eridiğini tavafta sembolik olarak hissederiz, sa'ye gireriz, benin bizde eridiğini hissederiz. Zülhuleyfe'de her şeyimizi atarız. Dışına çıktığımız Şecere Mescidinden sonra hepimiz eşitizdir ve ben bizde erimiştir. Şu ihram yasaklarına bir bakın: Cani ve kan dökücü insana sembolik olarak genel bir barış dayatılır: "Alnındaki sineğe dokunma!" Bazıları, peki, bu ne demektir, derler. Gerçekten kendisi [yalnız başına] ne demektir? Hiç; hiçbir anlamı yoktur. Dört günlüğüne genel bir barış sağla. Bu yaptığın şeyle dünyadaki genel hakikî barışa yaklaşırsın. "Yerden hiçbir ağacı kesme!": İnsanın tabiatla barışı. "Başkasına emretme!": Hayatta meydana gelen bütün beşerî ve sınıfsal düzensizlikleri ve eşitsizlikleri ortadan kaldırmak. Bu, geçici de olsa kimsenin kimseye buyurmadığı genel bir eşitliktir. Bunların sembolik ve simgesel olarak -bir fare hayatı yaşayan, ekonomik bir hayvan haline ge-

len, vahşi bir hayvana dönüşen, bütün insanî faziletleri kendi hayatında da yararı olmayan küçücük bir iş için feda eden- insanı yirmi günlük zaman zarfında, bir piyes şeklinde de olsa özel bir ortamda tarihteki büyük ruhların kalıbına soktuğunu görürüz. Bu, insanın beni hepimizin inandığı o büyük hakikat üzerine kurulmuş olan bize feda etmek için hazırlanmasıdır. Burada o bizi elbisede, bedende, amelde ve duyguda hissetmeliyiz. Böylece "ben" tekrar zayıflar ve kurban olur.

Biz bu günlerde tecrübe ettik. Her kim kendisini ben olma derecesine kadar düşürürse, ne kadar lezzetle küçültürse, kendisine benim seni unuttuğumu anlatmak için ne kadar zaman tezahür ederse, maneviyata ne kadar dalarsa, bunun büyük olduğunu, birisi için kendisinden küçük olduğunu görünce sosyal hayatta ne büyük bir gönüllülük, ne büyük bir maneviyat ve zevk duygusu ile hizmet eder. Bütün ömründe başkalarına üstün gelmekten zevk alan insan hayatta nasıl bir duyguya [kavuşur]? Hayatın bir aşamasında hiçbir etken ve hiçbir zaruret olmaksızın kendisini feda ettiği zaman kendi kendisine zevk alır. Hangi etken insanı kendisinden, bencillikten vazgeçmeye, (uğruna hayatını feda ettiği) her şeyi kırıp dökmeye zorlar? O sadece sıkıntı çekmekle ve sıkıntıya Allah için katlanmakla yetinmez; üstelik bundan zevk alır. Bu eylem bizzat zevk verir. Bu, yirmi günlük bir gösteri olarak otuz, kırk veya elli yıllık bir ömürde şüphesiz az çok etkisi olacak bir roldür. Ama bu etkinin ahlakî bir duygusal yönü yoktur; aksine onun pratik bir yönünün olması gerekir. Aksi halde eğer ruhsal ve ahlakî bir boyutu olsaydı çevre değişikliğiyle bütün etkisi ortadan kalkacaktı. Dahası, eğer biz şimdi bu yolculukta öğrendiklerimizi [uygulamaya] gerçekten karar verirsek ve birlikte öğrendiğimiz için hem birbirimize karşı ortak bir duyguya (ortak kardeşlik, dostluk ve diğerkâmlık duygusunu ve hayattaki bu şeyleri unutmayalım), hem de çalışmak için ortak bir sorumluluğa sahip oluruz (grup kurmayalım).

Sanki şûra meclisine gelmişiz, zaruret üzerine, meseleleri kavrama üzerine, orada gündeme getirdiğimiz sıkıntılar üzerine ve orada

anladığımız şeyler üzerine birtakım kanunları onaylamışız ve orada gündeme getirip onayladığımız kanunlara göre hayatımızı vakfetmişiz. İsmail'i olmasa da en azından ceketimizi, hayatımızın bir kısmını, bir günlük ücretimizi veya tüm ömrümüzden bir ayı böyle bir şey için vermezsek her şeyimizi kaybederiz.

Vasilik ve Şûra

...* Gündeme getirdikleri ana soru, itikadî ve fikrî açıdan toplumumuzun bildiği meselelerdir. Bizim İslam'ı daha çok kendi mezhebimiz aracılığıyla tanımamıza yardım eden sorular [ortaya koydular]. Çünkü biz şimdi amelleri bitirdik ve büyük oranda -aklımızın erdiğince- hac merasimi ve haccın rükünleri hakkında konuştuk. Bunlar, İslam'ı tanımak için birer öncüldür.

İslam'la ilgili olarak gündeme getirilen meseleler, zihnimizde bulunan ve inandığımız; fakat pratik ve mantıksal açıklamasını bilmediğimiz itikadî esaslardır. Ayrıca günümüz İran toplumunda ve tüm İslam toplumlarında neslimizin zihnini işgal eden 20. yüzyıl, modern bilimler, yeni kültür ve düşünce ve çağdaş Avrupa medeniyeti ile geçmişten tevarüs ettiğimiz[55] İslam inanç ve öğretisi arasındaki çarpışmanın eseri olan meseleleri de [gündeme getirmek lazım]. Yani tüm dinî ve itikadî düşüncemizin ve inandığımız inanç esaslarımızın çağdaş İran ve tüm Doğulu İslam toplumlarının zihnine hâkim olan modern durum ve yeni düşünce ile analiz edilmesi ve kavrayışları bakımından gözden geçirilmesi gerekir. Bundan dolayı ben şunu düşünüyorum: Arkadaşların ortaya koydukları sorular eğer bu alanda sorular olursa -hem aciliyeti ve öneminden hem de benim bu alanlarda bir şey söylemeyi daha iyi bilmemden dolayı- daha faydalı olacaktır. Elbette bu mecliste bu türlü konuşmak yeni olduğu için belki bazıları hâlâ açıkça soru sorma cesareti gösteremezler veya sorsalar da çok ihtiyatlıdırlar ve sonra da çok çabuk ikna olurlar. Tekrar soru sormanın, eleştiri yapmanın veya itiraz etmenin kötü olduğunu düşünürler. Bütün bunları kaldırıp atmak lazım. Bir kimse soru sorduktan sonra ikna oluncaya kadar susmamalıdır. Söylediklerimin nihai doğru olduğu

[55] Biz bu çarpışmada ilginç bir düşünsel kriz geçirmekteyiz. Bu, çok düşünmemiz gereken bir krizdir. Elbette aramızda belki sosyal açıdan bu akımların ve çarpışmaların içinde bulunmayan; fakat az veya çok, doğrudan veya dolaylı olarak bu şiddetli çarpışma sürecinde dışarıdan saldıran Avrupa düşüncesi ile geçmişten gelen dinî inançlar arasında bir konumda oldukları için bu krizi çok şiddetli olarak hisseden kimseler vardır.

kesin değildir. Asıl olan, aramızda fikrî çarpışmanın ve görüş alışverişinin meydana gelmesi ve gerçekten birlikte düşünmemizdir. Bundan dolayı önce İslamî veya Şiî inançları anlamamıza ve tanımamıza yardımcı olan daha genel alanlarda -özellikle günümüzde daha karmaşık ve problemli hale gelmiş ve hem bizim için çözümlenmesi aciliyet arz eden hem de çok zor görünen meseleler-; ikincisi, sosyal açıdan daha pratik ve yararlı alanlarda sorular gündeme getirmeli ki uzmanlık alanımla ilgili meseleler olduğu için daha faydalı cevap verebilirim (On, yirmi gündür birlikte olduğumuz için uzmanlığımın hangi alanda olduğunu biliyorsunuz).

Soru: Doktor bey, benim şöyle bir sorum var: Hz. Peygamber Veda Haccında yerine Hz. Ali'yi tayin ettiği halde ne oldu da Hz. Ali seçilmedi?

Cevap: Bana göre bu soru, çok temel bir sorudur. (Bu soruyu bilgim ölçüsünde cevaplamamı onaylıyor musunuz?) Bu meselenin çok esaslı bir mesele olduğunu arz edeyim. Yani bütün bir Şiîlik, bu soruya verilecek cevaptan ibarettir. Bu nedenle çok önemli bir meseledir ve böyle bir soru gerçekten kısa bir cevap ile geçiştirilemez. Her halükârda zaman ve mekân ölçüsünde arz edeceğim. İkinci kez tekrar ediyorum ki bu benim şahsî görüşümdür. Dinî gerçekliği ve hakikati olan şeyler hakkında daha çok düşünmemiz ve çalışmamız gerekir.

Ama bu problem, çok temel bir problemdir. Kardeşlerimizin İslam Peygamberinden sonra kendi görüşlerini ispatlamak için gösterdikleri deliller toplamına bakarsak hakikatin göründüğü ve hak olduğu birçok delile ulaşırız. Öte yandan tarafsız bir araştırmacı olarak eğer Şiîliğin dayandığı ve kendi inanç sistemini ispatladığı delilleri düşünürsek bu delillerden birçoğunun doğru, derin ve sağlam göründüğünü fark ederiz. Birbirine zıt ve aykırı düşünen iki topluluk, kendi delillerinin birçoğunda nasıl haklı olabilirler? Onların en büyük sözü genel olarak şöyledir: İslam Peygamberinden sonra gerçekten Allah tarafından onun gibi bir fert nasp edildiyse, İslam Peygamberi görevli idi ve Kur'an ayetlerini o kadar

dikkat ve açıklıkla yazdırdığı ve öğrettiği gibi, hiç kimsenin inkâr edemeyeceği gibi Allah tarafından nasp edilen halife konusunda da böyle bir açıklık ve dikkat söz konusudur ki gelecek için hiçbir şekilde entrika, tereddüt, izah ve anlatım yapılamaz. Ama her halükârda durum şöyle cereyan etti: Biz İslam Peygamberinden sonra sadece Muhacirlerin (yani Halifeler) değil, daha doğrusu bunlardan önce Ensarın (Medineliler) Benî Saide Sakifesi'nde toplandıklarını ve kendilerine yönetici seçmek istediklerini görüyoruz. Öyleyse Medine'de bulunan bütün Müslümanların yöneticiyi kendi aralarından seçmeleri gerektiğini, Peygamberin halifesini onların belirlemesi gerektiğini hissettikleri anlaşılıyor. Sonra bu görüşlerini ispatlamak için daha başka deliller getiriyorlar: Birincisi, Peygamber, ömrünün son anlarında mektup yazmak istediğinde (Şia şöyle diyor: Bu mektubu Hz. Emir yararına, onun kendisinden sonra resmî halifesi olması için bir kitap olarak yazmak istiyordu; fakat sonra karşısında itiraz ettiler ve eleştirdiler, Peygamber böyle bir mektup yazmaktan vazgeçti) Allah tarafından böyle bir mektubu yazmaya gerçekten görevlendirilmiş olsaydı şunun veya bunun için, şunun veya bunun itirazı için Hz. Ali'nin Allah tarafından görevlendirildiğini resmen tebliğ etmekten vazgeçemezdi (Böyle bir şeyi yapamazdı). Sonraki kaynakların gösterdiğine göre Hz. Emir itiraz etmesine ve birkaç ay biattan ve resmen tanımaktan kaçınmasına rağmen daha sonra itaat ediyor ve her halükârda her sebeple resmen tanıyor. Eğer kendi makamı peygamberlik gibi Allah tarafından nasp edilseydi bu makamı başkasına tevdi etmezdi ve başkasını kendi yerine resmen tanımazdı.

Şia'nın sözü şöyledir: Peygambere halife olmak siyasî halifelikten başka bir şeydir. Peygamber siyasî bir makam değildir ki bu makamın kendisi için halife seçme hakkı yoktur diyelim. Her yöneticiden sonra kendilerine yönetici seçecek olan halktır. Aksine Peygamber bir düşünür, bir hoca ve bir öğretmen gibidir ve aslında halk tarafından seçilmediği için halifesi de halk tarafından seçilmez. O, insanlara Allah tarafından gönderilmiştir. Eğer bütün insanlar mesela o peygamberdir diye Esved-i Ansî'ye oy verseler ve

İslam Peygamberine bir kişi dahi oy vermese yine de İslam Peygamberi, İslam Peygamberidir. Bütün insanlar ona oy verseler bile İslam Peygamberinin resmiyetine zerre kadar bir şey eklenmez. Nübüvvet makamı aslında insanlar tarafından seçilen bir makam değildir; peygamberlik, insanların bir ferde verdikleri bir güç değildir. Bundan dolayı peygamberlik, seçime konu olan bir makam değildir. Bundan dolayı Peygamberin faaliyeti ve Peygamber hareketinin sürdürülmesi, bizzat Peygamber ile aynı cinsten, aynı türden, aynı hükümet şeklinden ve aynı misyondan olan bir halifenin eliyle gerçekleştirilebilir. Mesela bir belediye başkanı bir şehirde gücünü halktan alıyor ve seçiliyor; sonra ölüyor ya da azlediliyor; yine de halk başkasını onun yerine seçer. Ama bir öğreti getiren, özel bir ders veren, hiç kimsenin bu dersi kendisi gibi veremediği, bu ilmi kendisinde oluşturamadığı ve bir grup öğrencinin gelip kendisine inandığı öğretmen, kendisinden sonra öğrencileri veya dostları arasından onun dersini devam ettirmeye kimin layık olduğunu belirleyebilen bir kimsedir. Hoca veya öğretmen halkın oyuyla seçilemez; bilakis en iyi öğretmenin görüşüyle başka bir öğretmen atanır ve belirlenir. Bu, herkesin kabul ettiği bir meseledir. Mesela bir şehirde meşhur bir kalp uzmanı olan bir doktor: "Ey insanlar, siz benim yerime bir kalp doktoru seçiniz!" diye bir referandum yapamaz. Çünkü insanlar bir kalp doktoru seçmek isterlerse millet tarafından sevilen fakat kalp ile ilgisiz bir insanı seçerler. Bu bizzat şunu diyebilen bir kalp doktorudur: "Bana göre filan bey, benim yokluğumda veya ben öldükten sonra bu işi sürdürebilir." İnsanlar da bütün halk değil de sırf bu doktor, kendi yerine geçecek uzmanı belirleyebilen kalp uzmanı olduğu için bu seçime boyun eğerler. Dünyada şimdi de böyledir. Bundan dolayı İslam Peygamberi siyasî bir güç olsaydı insanlar onun halifesini seçebilirlerdi. Ama eğer bir ahlakî güç ve özel bir uzman olsaydı halk onu seçmezdi; bilakis kendisi özel bir sıfat veya halka özgü bir memuriyet sahibi olurdu ve onlara şunu söyleme ve belirleme hakkına sahip olurdu: "Ben, benden sonra kimin bu görevimi devam ettirmeye kimin daha çok layık olduğunu belirlerim." İnsanların da

itaat etmesi gerekirdi. Bu iki istidlal karşısında hangisini seçmemiz gerektiğini görüyoruz. Bundan dolayı Şiîlik genel olarak şuna inanmaktadır: Peygamberin ölümünden sonraki toplum önderliğinin bizzat Peygamber tarafından belirlenmesi gerekir. Nasıl ki Peygamber halk tarafından seçilmemiş, fakat halkın kendisine inanmasıyla bir toplum kurabilmiş ve insanları eğitebilmişse, ondan sonra bu öğreti, ona benzeyen veya onun elinde yetişmiş birisi tarafından devam ettirilebilir. Fakat kardeşlerimiz, Peygamberden sonra İslam toplumunun teşekkül ettiğine, İslam ümmetinin bizzat Peygamber tarafından oluşturulduğuna, İslam'ın kitabı olan Kur'an'ın tamamlandığına ve Sünnet hükümlerinin belirlendiğine; dolayısıyla Peygamberden sonra bizim sadece bu toplumu yönetecek ve savunacak sosyal ve siyasal bir lidere ihtiyaç duyduğumuza inanmaktadırlar. Bu insanı biz kendi tespitimizle seçeriz. Bu delillerden hangisi yanlıştır ve reddedilebilecek durumdadır? Bana göre hiçbiri. Her ikisi de mantıklı ve doğrudur. Şia'nın savunduğu görüş hem akla ve mantığa her zaman ve özellikle günümüzde sosyal açıdan tamamen uygundur, hem de hayatta davetinin başından ölümüne kadar daima Ali'ye dayanan Peygamberin sünnetine uygundur. Peygamberin kesin görüşünün ve ümidinin kendisinden sonra görevini bu ailenin devam ettirmesi şeklinde olduğuna dair yüzlerce açık delil ve belge vardır. Öte yandan bizzat İslam, ilkeyi şûra üzerine yerleştiriyor, Peygamberin kendisi hayatta iken meşveret yapıyor, başkalarının görüşünü bazen kendi karar ve görüşüne tercih ediyor ve kendi şahsî görüşünden vazgeçiyor. Uhud'da kendi görüşünün Medine'de kalmak, gençlerin görüşünün ise dışarı çıkıp savaşmak olduğunu gördük. Oylama yapıldı ve çoğunluk gençlerin yanında yer aldı, Peygamber azınlıkta kaldı; bunun üzerine hiç ara vermeden gidip zırhını giydi ve dışarı çıktı. Bedir Savaşında Peygamberin mevcut altı yedi kuyudan birincisi üzerine gelip çadır kurduğunu, sonra askerlerden birinin gelip buraya vahiy gereği mi, yoksa kendi görüşüne göre mi çadır kurduğunu sorduğunu gördük. Peygamber: "Kendi görüşüm ve kanaatimdir." dedi. O dedi ki: Birinci değil, yedinci kuyunun başına kurulmak

gerekir; çünkü diğer altı kuyu cephe gerisine düşer. Peygamber hemen: "Sen doğru söylüyorsun." dedi. Oradan kalkıp yedinci kuyunun başına oturdu ve Bedir'in diğer kuyularını düşmanın savaş düzeni bakımından mahrum kalacağı şekilde cephe gerisinde bıraktı. Peygamberin böyle bir makamda insanların kendi görüşlerini açıklamalarına izin verdiğini ve çoğunluğun görüşünün sosyal açıdan önemli olduğuna inandığını görüyoruz. Peygamber Mute Savaşında üç komutan seçiyor: Cafer, Zeyd bin Harise ve Abdullah bin Revaha. Eğer bu öldürülürse komutayı diğeri alsın; o öldürülürse komutayı üçüncü alsın. Dördüncüyü kendisi seçmiyor, onu halka bırakıyor. Mute'de her üçü de öldürülüyor ve insanlar Halid bin Velid üzerinde ittifak ediyorlar, onu kendilerine komutan seçiyorlar. Sonra Peygamber onun komutanlığını kabul ediyor. Atama olmadığı zaman komutanlık seçimle olur. Bundan dolayı şûra ilkesi bütün konularda vardır ve bütün sosyal konulardan daha önemlidir. Toplum önderliği İslam'da genel bir ilkedir. Peygamberin sünneti, kendi işinde dahi şûra, genel biat ve çoğunluğun görüşüne ne derece önem verdiğini gösterir. Öte yandan vesayet ve Peygamberin görevini devam ettirebilmek için belli bir gruba dayanması meselesi, iki taraftan hiçbirinin inkâr edemeyeceği bir meseledir. Yorumlayabilirler; ama varlığını inkâr edemezler. İki zıt görüş nasıl birleştirilebilir? Bir yandan Kur'an'ın aslı, Peygamber sünnetinin aslı ve İslam'ın ruhu, halka, genel şûraya ve çoğunluk görüşüne dayanır; öte yandan Peygamberin şahsı hilafet ve kendi vekilliği konusunda özel bireylere dayanıyor. Yani biat ve şûra adında bir ilke, yani bir fert için fertlerden oy almak, İslam'da bir kişinin tayin edilmesi için umumi bir görüş alışverişidir veya bir karardır. İkinci ilke, Peygamber tarafından belirlenmiş vesayet veya imamettir. Bu da İslam'da bulunan başka bir ilkedir. Her iki ilke İslam'da vardır.

Meseleleri doğru, dakik, mantıklı ve mutaassıp ve taraflı düşünmeden analiz etmek gerekir ki hangisinin hak olduğunu görebilelim. Hepimizin bir tarafın görüşüne inanma ve diğer tarafın görüşünü inkâr etme konusunda hiçbir sorumluluğumuz yoktur.

Sadece meselenin hakikatini görme sorumluluğumuz vardır. Peygamberin şahsî görüşü ne idi? Sadece bundan sorumluyuz. Bundan dolayı burada çok dikkat etmenizi rica ediyorum. Çünkü din ve inanç meselesi bizim kadim ve son derece önemli meselemizdir. Zerre kadar yanlış anlama olursa benim büyük parçam kulaktır. Bundan dolayı bu ortamda birçok şeyin üstünü örtüyorum, sizin bildiğiniz şeylere dayanıyorum ve artık onu tekrarlamıyorum. Yani İslam Peygamberi görevinin başlangıcından ölümüne kadar Ali'ye dayandı derken, sizin hangi noktalarda ve nerelerde dayandığını bildiğinize inanıyorum. Kendi kavim ve akrabalarını nübüvvetine davet ettiği ilk günlerde herkesin ilk defa bana inandığına, benim altım, benim danışmanım ve benim vasim olduğuna davet eder. Bu onun ilk sözüdür. Öldüğü gün de ölüm şartları, Peygamberin halleri, durumlar ve irtibatlar öyledir ki tarafsız bir gözlemci için Peygamberin, Ali'yi tayin etmek için en küçük fırsattan faydalanmak istediğinde şüphe kalmaz. Hatta Ali gibi büyük bir olgun komutanını Peygamberin en son savaşı olan Tebük Savaşında Medine'de böyle işsiz bırakıyor ve kesinlikle savaş erbabı olmayan büyük şeyhleri ve ihtiyarları kaldırıp götürüyor. Artık yatağa düştüğü ölüm zamanında ve ölümüne yakın son günlerde Üsame ordusunu savaş için kuzey sınırlarının -Rum sınırı- dışına göndermek istiyor. Sonra İslam'ın en büyük şahsiyetlerini bu ordu içinde Zeyd bin Harise oğlu Üsame adlı on sekiz yaşındaki bir gencin idaresi altına veriyor. Yani bunları onun askeri yapıyor ve sınıra yolluyor; fakat Ali'yi göndermiyor. Ne için göndermediği bellidir. Medine ve Kureyş'in sosyal statü bakımından en büyük şahsiyeti olan, fakat savaşçı olmayan altmış beş yaşındaki bir insanı Üsame'nin emrinde bir asker olarak gönderiyor; ama o zamandan önce bir subay olan Ali'yi Medine'de tutuyor. Ali ne işi vardır ve ne için tutulmaktadır? Ali ev adamı değil, meydan adamıdır. Onu niçin evde tutmaktadır? Peygamberin ölmek istediği ve onca baskı ve ısrarla bu orduyu göndermek istemesine rağmen öleceğini ve Medine'nin ordusuz kalacağını ve Medine'yi savunmasız bırakmanın tehlikeli olacağını bildiği halde Ali sağ kalacağı için bütün bu

riskleri göze alıyor. Aslında Tebük Savaşında kendisi yola çıkıyor. O hasret ve zorluk ordusunda bizzat Peygamber 61, 62 yaşlarında -ömrünün sonlarında- yola düşüyor ve 600, 700 km. [çeken] tehlikeli bütün kuzey çöllerini Rum savaşı için geçiyordu. O savaşta herkes vardır; ama Ali yine evde tutulmaktadır. Ali sinirlendi ve konakların birinde Peygambere yetişti: "Beni bu şehirde niçin bıraktın? Bazıları beni eleştiriyorlar ve Peygamber Ali'yi evde tuttu, diye benimle alay ediyorlar." Sonra Peygamber onu tekrar ısrarla savaş meydanından ve askerlerin içinden geri çeviriyor ve şöyle diyor: "Ben seni şehirde koyduğum şey için bıraktım." (Seni arkamda bıraktığım şey için tuttum.) Bunlar, bu adamın kalmasını gerektiren çok açık meselelerdir. Ama bir yandan bu söz de kabul edilemez ve mantıksız bir sözdür. Bir grup bütün hayatlarını Peygamber için versinler; varlıklarından, servetlerinden, haysiyetlerinden ve hatta canlarından Peygamberin bütün hayatı ve mücadelesi boyunca vazgeçsinler ve -Muhacirler ve Ensardan her biri- İslam Peygamberi için onca fedakârlık göstersinler, sonra münhasır temel ilke de vasilik olsun. Bunlar İslam'da var olmayan bir ilke ve bidat icat ettiler. Sonra ona dayanarak belirli bir hakkı ortadan kaldırdılar ve bütün Müslümanlar da ona boyun eğdiler. Böyle bir şey mümkün değildir. Öyleyse ne oldu? Ortaya çıkan ve Peygamberden sadır olan şey, genel olarak genel bir ilkeden ibarettir. Eğer bu söz ve bu cümle zihninizde tam olarak aydınlanır ve belli olursa konuşmam tamam demektir. Bütün fikrî ve sosyal akımlarda böyledir. Bu ilke şudur: "Bir hakkın ortadan kaldırılması için her zaman başka bir hakka dayanılır." "Bir öğretideki bir ilkenin ortadan kaldırılması için daima aynı öğretideki başka bir ilkeye dayanırlar." Her dindeki bir grup Müslüman ve mümin dinlerindeki temel bir işten her zaman döndürülemez. Ne şekilde döndürülebilirler? Ancak onları dinlerindeki başka bir ilkeye davet ederek. Mesela eğer dinî bir grup toplumsal bir canlı faaliyet yapmak isterse, bir grup da bunları bu işten alıkoymak isterse, bütün hayatlarını ibadet, riyazet ve dinî faaliyetlere adayan mümin dindarların başını cazla meşgul ederler. Çünkü onlar aslında dinle-

mezler. Başlarının meşgul olması ve o işten geri kalmaları için caz orkestrası yaparlar. Bu işi yapmazlar. Peki, ne yaparlar? Bu dindeki diğer ilkeden vazgeçmek için gelip bizzat dinde bulunan başka bir ilkeye dayanırlar. Bu söz tam açık mı, yoksa değil mi? Cihattan dans ile yüz çevirmeyen bir mümin mücahid, bazı durumlarda cihattan namaz ile yüz çevirebilir. Çünkü bu namaz İslam'da asıl ve dinin direği olduğu için anlamaz. Bundan dolayı bunların başını özel şartlarda olağanüstü aşırı namazla meşgul edersek cihattan vazgeçerler. Sosyal bir dinî görevin ortadan kaldırılması için dinin bireysel bir faaliyetine dayanılır. Dindar, dinî bir ilkeden başka bir dinî ilkeye dönebildiği için dindarlar her zaman dinlerinde bulunan temel araçla saptırılırlar. Bu yüzden vasilik ilkesi, yani İslam Peygamberinden sonra bizzat Peygamber tarafından belirlenmesi gereken belirli ve sınırlı halifelerin tayini -tayin edilmiştir de-, genel biat ve şûra ilkesi denilen, hem İslam'da, hem Kur'an'da, hem de Peygamberin sünnetinde bulunan ve İslam'ın ruhuna da ters değil, aksine uygun düşen başka bir ilke vasıtasıyla ortadan kaldırılır.

Eğer biat, şûra ve yönetici seçimi ilkesi, bizzat halk tarafından bidat, yalan ve hile olsaydı, bu ilkeye yalnızca hilekâr beş, on veya yirmi kişi inanırdı, bu işin peşine düşerdi ve aslında İslam toplumunda ve Peygamberin büyük sahabileri içinde tutmazdı. Çoğunluk niçin itiraz etmedi? Niçin kolayca kabul ettiler? İslamî ilke olduğu için. Ama peki, İslamî bir ilke nasıl başka bir İslamî ilkeye aykırı olur? Nasıl? Hukuk yasalarında, hukuk felsefesinde ve sosyal meselede şöyle bir prensip vardır: "Bir ilke bazen diğer ilkenin üstündedir." Dinî hükümlerde de şöyledir: Peygamber cihada gittiğinde gün ortasında orucu bozmalarını emretti. Yoksa oruç bir esas değil mi? Cihat da bir esastır.

Rumların savaşına, Tebük'e gitmişlerdi. Peygamber, bütün kuvvetlerin şiddetle donanmasını emretti. Yobazlığı işin altından kaçma vesilesi yapan hokkabaz bir insan (bu çok ilginç bir insandır; nitekim İslam'da nesli de çoğalmıştır), Peygamberin yanına gelip şöyle dedi: Özür dilerim. Benim öyle bir zayıf yönüm var ki bu sava-

şa gelemem.[56] Sonra dedi ki: Senin nasıl bir zayıf noktan var da gelemiyorsun? Cevap verdi: Benim duygularım aslında zayıftır. Güzellik karşısında elim ayağım birbirine dolaşır. Sizinle yürüyüp Tebük'e gelince ve güzel Rum kızlarının gözlerini ve kaşlarını görünce Şeytanın bana vesvese vermesinden ve dinimi kaybetmekten korkuyorum. Bundan dolayı sizin hizmetinizde olamayacağım. Sonra şöyle dedi: "Git, kaybol; orada kal ve öl." Peygamber böyle bir şeyden bu kadar nefret etmiştir. Çünkü Peygamberin başına İslam vesilesiyle külah geçirmek istiyordu. Bu beyefendinin bir dinî işin altından kaçıp başka bir dinî işe tevessül ettiğini görüyoruz. O mesela geçiş yapmak istemediğim için bu gece sizinle gelmem demiyor. Böyle konuşamaz. Bu nedenle üst bir ilke her zaman başka bir ilkedir. Bu yüzden bir grup, üst bir ilke için alt bir ilkeye tevessül eder. Öne alınmış bir ilke için sona bırakılan bir ilkeye tevessül ederler; zira sona bırakılan ilke de aynı dinin esaslarından biridir.

Ama şöyle bir başka nokta daha vardır: Vesayet ilkesi, halifenin önder ve Peygamber tarafından tayin edilmesi; biat ve şüra ilkesi ise halifenin halk tarafından tayin edilmesidir. Bu ikisi asla dinin aynı ilkesi olamaz. Ama [bence] olabilir. Nasıl? Böyle bir cevaba nereden dayanak bulabiliyorum? Bizzat Şia'nın -bunda hiçbir şüphe yoktur- inandığı şu görüşten: (Bundan daha fazla hiçbir kimse, hiçbir Şiî inanmaz) İslam Peygamberinin bizzat Peygamber tarafından belirlenen on iki halifesi vardır; bunlar on iki kişidirler. (Biz bundan fazlasına inanmayız.) Ama İslam Peygamberinin kendi dinini son din, yani insanlığın her zaman için inanması gereken bir din kabul ettiğini biliyoruz. Nasıl olur da önce kendi dininin bütün zamanların dini olduğunu söyler, sonra toplum için lider seçmek ister, sadece on iki imamı -bütün zamanlar için değil- tayin eder? Benim neslimden kim nerede olursa olsun daima toplumun

[56] Bu askerin ismi zordu. Arap ve Müslüman olan, Mekke ile Medine arasında sürekli gidip gelen bir askerin ilk defa kuzeyden -Medine'den- Tebük tarafına gitmesi gerekiyordu. Yani Doğu Roma sınırına yakındı.

rehberidir demiyor. İmameti kendi çocuklarına vakfetmiyor. (Evladına vakfedilmiş değildir.) Peygamber halifeliği sadece ve sadece on iki belli şahsiyete mahsustur. Evet, o zaman şu soru gündeme geliyor: Diyelim ki Peygamberin sözü ve görüşü gerçekleşti; Peygamberden sonra on iki nesil geldi; imamet görevi yaptılar ve hükümet ettiler; tarihi ve toplumu Peygamberin arzu ettiği gibi yönettiler; sonra ne oldu? Daha sonra kimse belirlenmedi mi? Sonra bizzat Peygamber, bizim inandığımız levhada ve belirlediği isimlerde artık kimseden bahsetmiyor mu? Benim dinim ve ümmetim daimî din ve daimî ümmettir şeklindeki inancımıza göre belirli fertlerden sonra var olan ikinci ilkeye, biat ve şûra ilkesine tutunulduğu anlaşılıyor. O zaman mesele, tarihte Peygamberden sonra iki merhalenin bulunduğu şeklinde ortaya çıkıyor: Birincisi mevcut geçici merhaledir. O, belirli ya da İslam Peygamberi tarafından tavsiye edilmiş on iki imam eliyle yürütülen İslam toplumunun yönetimi, İslam tarihinin yönlendirilmesi ve Müslüman toplumun eğitimidir. Ondan sonra İslam Peygamberi suskun, fakat İslam toplumu ve İslam dini devam etmekte olduğu için -İslam dini on iki nesilden sonra bitmez- ve halife belirlenmediği için biat ve şûra dediğimiz diğer İslamî ilkeye dayanmak gerekir.

Bugün bütün Üçüncü Dünya -Latin Amerika, Afrika ve Asya- ve özellikle bağımsızlıklarına yeni kavuşan, kendi toplumlarını yeni kurmak isteyen ülkelerin aydınları, bu ilkeye inanırlar. Yani mütefekkir ve aydın bir grup devrim yapar, sömürüyü kovar, toplumlarını özgürleştirir, sonra kendi toplumlarını kurmak isterler. Halkın oylarına yönelir ve dayanırlarsa bu insanların oyunu beş riyale satan, bir etli fasulye yemeğiyle yüz oy toplanan kimseler olduklarını görürler. Her biri beş bin, on bin insandan oluşan kabileler vardır. Ama on bin kişi bir tane oy verir; o da ağanın oyudur. Eğer ağayı satın alırsan -bir cübbeye, bir çıngırağa satın alınan- on bin oy elde edersin. Düşman güçlü olduğu zaman toplum hâlâ oluşmamıştır; kabile ve grup şeklindedir. Bazı nüfuzlu kimseler vardır ve toplumda kanaat oluştururlar. Bunlar güçlü, kudretli, aristokrat, zengin ve etkilidirler. Halk bireylerinin hâlâ özgür oy ve

siyasal olgunlukları yoktur. Bundan dolayı toplumda -sömürüyü ortadan kaldırmış ve bağımsız toplum meydana getirmiş, ama henüz toplum olamamış, bu etkenleri kendinde taşıyan, düşmanın da dışarıdan tehdit ettiği- devrimci önderlik liderliği kamuoyuna havale etmek isterse yine düşmanın işine yarayan kimse seçilir. Bundan dolayı önderliği onunla tanışıklığı olmayan halkın eline teslim etmezler; bilakis önderliği devrim ve önderliği başlatan devrimci grubun içinde bırakırlar. Ta ki nice zaman sonra ve devrimci dönem ve sorumlu demokrasi adına isim konulmuş bir dönem boyunca olur. Devrimci ve devrim nesli olan, devrimci önderlik tarafından belirlenen ve hatta halkın oyu olmadan halkı yöneten bu egemen toplulukta toplumun başlarının sayısı toplumun oylarının sayısına eşittir.

Demokrasi, yani biat ve şûra yönetimi, İslam'da bir ilkedir; ama var olan her başın bir oy sahibi olduğu bir toplumda. On bin kişi bakarsa Sa'd bin Muaz'ın ne dediğini görür. Bu on bin kişi on bin oy değildir. Bundan dolayı on yılda teşekkül eden, henüz aristokrasinin diri olduğu ve ihtiyarların hâlâ gençlerden değerli görüldüğü Peygamber zamanı toplumunda İslam Peygamberi, babası şehit diye Zeyd bin Üsame'yi övüyor ve onu gözü gibi seviyor. Onların hepsi, babayı ve oğlu yüceltiyorlar; fakat o on sekiz yaşında, biz ise yaşlıyız diye Peygamberin sözü ve ısrarı altında gitmiyorlar (Bu, var olan ve 20. yüzyılda bile hâlâ toplumlarda devam eden bir âdettir). Diyorlar ki: Evet, çok faziletli, hakikat âşığı, coşkulu ve heyecanlı, daha ümitli, çok cesur ve ameli fazla olduğu doğrudur; ama gençtir. Daha olgunlaşması lazım! Hasta ve halsiz olan, koltuğunun altından tutman ve salavat yollaman gereken efendinin ise onun tüm faziletlerinin üstünde bir üstünlüğü vardır. Biz şimdi bile hâlâ böyle düşünüyoruz.

Bundan dolayı Medine zamanının toplumu, geri kalmışlık, cehalet ve sömürüden daha yeni çıkmakta olan Afrika, Latin Amerika ve Asya toplumları gibi, bir devrim dönemindedirler. Bu devrim döneminde demokratik ve halkoyuna başvuran bir lider değil, devrimci bir lider vardır. Bu devrim döneminin işi, toplumu içeriden

donatmak, siyasî olgunluğu artırmak, kendi toplumunun fertlerine bağımsız bir siyasî, fikrî ve ideolojik şahsiyet kazandırmak, dış düşmanları yok etmek ve dışarıdan içeri uzanan elleri kesmektir. Sonra böyle bir toplum kuruldu, böyle bir toplumun her bir ferdi bağımsız bir oya ve doğru bir tayine sahip oldular. Toplum biat ve şûra merhalesine ulaşıyor, fertleri birlikte oturabiliyor, birbirine danışabiliyor, başkasının etkisi, başkasının parası, başkasının gücü olmadan kendi kendisine özgürce oy veriyor, kimin en iyi olduğunu tespit ediyor ve en iyiyi belirliyor. Fakat toplumun henüz oyu ve reşitliği olmayınca kabilenin, kavmin, ailenin, Ensarın, Muhacirlerin, Sa'd bin Evsî'nin ve Hazrec'in oyları böyle bir toplumda kamuoyuna, genel hayata düşman olan bir halkoyuna dayanmaktır. Çünkü siyasî, fikrî, sosyal ve dinî olgunluğa sahip olmayan halk, kendisini ve gelecek yazgısını ucuz bir fiyata satar. Nitekim böyle olmuştur.

Eğer on yılda toplumun[57] oluşamayacağını kabul edersek (şekillenir ama toplum kültürel ve bireysel açıdan hâlâ oluşmamıştır), İslam Peygamberinden sonra İslam toplumunun oluşabilmesi, her ferdi başkasının etkisinde kalmadan aynı oya sahip bir toplum olabilmesi için İslam Peygamberinin faaliyetinin on yılının, yüzyıl, yüz elli yıl, iki yüzyıl daha devam etmesi gerekir. Dolayısıyla mantıken de böyledir: İslam Peygamberinden sonra Emevî ve Abbasî halifeleri yerine bir tarih olarak sadece Şia imamlarına sahip olsaydık; yani Yezid yerine Hüseyin iş başına gelseydi, Muaviye yerine Hasan halife olsaydı, Mervan yerine İmam Bakır olsaydı, Seffah yerine İmam Cafer-i Sadık işbaşına gelseydi, böyle olsaydı, o zaman biz İslam toplumunun bu şahsiyetlerle yönetildiği 250 yıl sonrasında gelip seçim yapar, en iyi kişiyi seçebilirdik. Çünkü sosyal olgunluğa sahiptirler. Artık halkoyu ve halkın biatı, otuz yıldan sonra Muaviye'nin Yezit için yaptığı maskara, alay ve oyuncağa dönüşüyordu. Ne dediğim açık mı?

57 İslam toplumu, her ferdi bağımsız bir insan olan, oy ve karar sahibi olan bir ümmettir.

Bundan dolayı kendi şahsî görüşüme göre ne biat ve şûraya itiraz ediyorum, ne de vasilik konusunda en ufak bir tereddüdüm var. Şia'nın bahsettiği vasilik, hem tarihte var olan bir gerçektir, hem gerektiği gibi hakikî, aklî ve mantıkîdir; böyle de olması gerekiyordu. Biat ve şûra, kardeşlerimin belirttikleri gibi, insanbilim, insanlık ve özgürlük talebi açısından ileri bir ilkedir, hem de İslam'da ve Peygamberin sünnetinde bulunan bir ilkedir. Ama sadece bir şey söylemek istiyorum: Peygamberin ölümünden sonra Medine'de hemen yapılan Sakife seçiminin 250 yıl sonra uygulanması gerekiyordu. Her halükârda gündeme getirilen bu konu temel bir konudur.

İmamet meselesinin, sadece tanımadığımız on iki kutsal insana inanma meselesi olmadığını, daha doğrusu, başka bir rejim karşısında ebedî ve diri bir insanî rejim olduğunu görüyoruz. Yalnızca, bazılarının boş verin dediği bir geçmişe inanmak değildir. Biz geçmişe dönmek ve düşmanlar yaratmak istemiyoruz. Çünkü bu, hem İslam'a, hem insanlığa, hem de Şia'ya, yani her şeye büyük bir hıyanettir. Biz tefrika çıkarmak, bu dönemde tarihî kinleri diriltmek istemiyoruz. Aksine böylece tefrika çıkarmamakla kalınmadığını, aynı zamanda birliğe dayalı bir yapı oluşturulduğunu görüyoruz. Ne onlar bizi geçimsiz sayarlar ne de biz onları kâfir ve mürtet sayarız. Bunda Şia'ya hakikat kazandıran bir etken vardır; ama İslam'ın yanında olacak şekilde değil de daha doğrusu bizzat bir İslam anlayışı, bir tür İslam telakkisi olacak şekilde. Bu konuda bir problem varsa ya da benim istidlal şeklim konusuna yönelik bir eleştiri varsa buyurun.

Ne Yapmalı

Ben bu gece arkadaşlara sıkıntı vermeye niyetli değilim. Fakat hak ettiğimin üstünde bir ısrar ve iltifat, yeniden sıkıntı vermeme sebep oldu. Fakat bir iki gecedir ana faaliyet sistemini ...* yapmayı alışkanlık haline getirdiğim için bu duruma daha iyi, daha hazır ve daha uygun oluyor. Ben konferans vermeye yeterince hazır olmadığım için şimdi size soruları cevaplamamın mı, yoksa bir şekilde önceki konuları sürdürmemin mi daha iyi olduğunu soruyorum. (Dinleyiciler: Önceki buyruğunuzu devam ettirin. Şeriati: Çünkü soru sorma mesuliyetiniz yok. Bahsettiğiniz durum sizin için daha rahat.)

Bu süre içinde yaptığım konuşmaların toplamını arz ediyorum. Burada şu ana kadar yaptığım konuşmalar toplamına yeniden göz atmak için değişik zamanlarda anlattığım başlıkları sıralayacak ve hatırlatacağım.

Bahsettiğim şeylerden, gündeme getirdiğim görüşlerden biri şuydu: İslam aslında bir hicret dinidir. Medine'de yaptığım ilk konuşma, hicret ilkesiydi. Mekke'den Medine'ye hicret eden Peygamber ve ashabının hayatından bir anı ve nakil olarak değil, aksine bir örnek ve bir ölçüt olarak. Kur'an'da, İslam'da ve hatta İslamî hükümlerde hicret, bir ilke ve bir hükümdür. Sonra hicreti Peygamberin en büyük arkadaşlarının en büyük sıfatı olarak arz ettim. Daha sonra tarihimizin en büyük şahsiyeti olan İslam Peygamberinin doğumu veya -en büyük hadise ve işin başlangıcı olan- nübüvvetle görevlendirilmesi olarak değil, diğer bütün dinlerin ve tarihlerin aksine İslam'da tarihin başlangıcı olarak sundum. Daha doğrusu, Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicreti, İslam tarihinin başlangıcını oluşturur.

Tarihte Peygamberden sonra Ömer zamanında birçok ülke olduğunu yazıyorlar ve bu olayları kaydetmek istiyorlardı; ama hangi tarihle kaydedeceklerini bilmiyorlardı. Müslümanlar arasında çeşitli tarihler kullanılıyordu. Bunların her biri hadiseyi tarihî maddelerden birine dayanarak kaydediyordu. Bu nedenle İslam tarihi

için bir tek başlangıç kabul etmeyi kararlaştırdılar. Tarihte bunu Ömer'in gündeme getirdiğini yazıyorlar. Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicretini tarih başlangıcı yapma tez ve teorisini ortaya atan Hz. Ali idi. Herkes de kabul etti. Bu teori kesinlikle Hz. Emir'in keyfî teorisi değildir; bilakis İslam'ın ruhundan, Kur'an'ın içinden çıkarılmıştır. İslam'ın en büyük olayı ve gerçek tarih başlangıcı, hareket ile başlamıştır. Vahye, Peygamberin nübüvvetine ve doğumuna nesnel bir gerçekleşme kazandıran bu harekettir. Sonra hicret -birkaç tür olduğunu söyledim- hükmüne dayalı olarak İslam Peygamberinin nasıl ömrü boyunca üç defa hicrete teşebbüs ettiğini, arkadaşlarına iki defa Habeşistan'a, bir defa Medine'ye hicret etme emri verdiğini arz ettim. Taif seferini de dikkate alırsak [bu da bir tür hicrettir], Medine'ye gelmeden önce İslam Peygamberi kâfirlerin baskısı altında hareketini Mekke'de devam ettirmekten, Kureyş halkını davet edebilmekten ve kendi görevini yapabilmekten ümidini kesmişti; mecburen başka bir yer arıyordu ve Taif'e gitti. Taif hikâyesini mutlaka duymuşsunuzdur. Peygamber, Taif halkını davet için giriştiği bu çabadan sonra kanlar içinde ve yalnız olarak Mekke'ye döner. Daha sonra Medine'ye hicret gerçekleşmiştir.

Peygamberin Medine'de ümmeti oluşturduğunu arz ettim. Yine ümmet bahsinde şunu söylemiştim: Durgunluğa, mutluluk ilkesine, grubun ekonomik hayatı kuralına, kan, aile, ülke veya tarih ilkesine dayalı olan insan toplumlarının aksine ümmet, yola, harekete ve yürümeye dayalı bir toplumdur. Hedefi, mutlu olmak değil, aksine insan bireylerinin ve toplumun olgunlaşmasıdır. Ümmetin görevi, belirttiğim gibi, toplum bireylerinin mutlu ve müreffeh olması değil, bilakis insanlığa nasıl toplum kuracağı konusunda örnek oluşturmaktır. Sonra Peygamberin ümmi olmasının ve imametin Şia'nın -şimdi değil, geçmişte- İslam'dan anladığı üzere ümmetin içinden doğduğunu ve ümmet toplumunun, imamet rejiminin gereklerinden biri olduğunu söylemiştim. Şia imamet [ve ümmeti] şimdi gerçek anlamdaki imamet ve ümmetin aksine anlamaktadır.

Arz ettiğim bir diğer mesele, İslam'daki tarih hikâyesidir. İslam tarihe ne kadar önem veriyor? Çağımızdaki en büyük Müslüman düşünce ve inanç devrimcilerinden biri olan Allame Muhammed İkbal, şöyle der: Hiçbir kitap tarihe Kur'an'ın dayandığı kadar dayanmaz. Kur'an surelerinin birçoğunun adı tarihî isimdir (Rûm, Hûd ve Âd sureleri gibi). Ya da tarihin, kavimlerin, hayatlarının veya helak olan milletlerin içindedir. Niçin helak oldular, neden kendi doğru önderlerini yalnız bıraktılar, hangi belalara düştüler ve nasıl yok oldular? Bunlardan bahsediyor ve insandan sürekli geleceği için ders çıkarmak amacıyla tarihi anlamasını istiyor. Sonra İslam tarih felsefesinin nasıl tevhitten başladığını, gerçek tarihinin Hâbil ve Kâbil ile şekillendiğini ve sonra İbrahim'in nasıl tarihsel sürecin aksine hareket ettiğini ve ayaklandığını, sonuncusu bizim peygamberimiz olan büyük peygamberlerin kendi hareketlerini niçin İbrahim'in hareketine bağladıklarını söyledim. Peygamberimizden sonra imametin nasıl insan toplumunu Peygamberlerin davet ettikleri yol üzere yönetmeleri gereken süreli bir rejimden ibaret olduğunu belirttim. Daha sonra biat ve şûra ilkesinin İslam'da nasıl gerçek ve hakikî bir ilke olduğunu; ama imametin zıddı değil, imametten sonra gelen bir ilke olduğunu söyledim. İmamet, toplumun inşası ve toplumun biat ve şûraya dayalı seçim ilkesi merhalesine ulaşması için öncül bir ilkedir. Aynı şekilde biatın ve şûranın zıddı değildir, halife seçmek için ümmetin icması değildir. Bundan dolayı İslam'ın siyaset felsefesi, sosyolojisi ve dini açısından imametin nasıl mantıklı ve kesin bir sistem olduğunu arz ettim. Hem (Peygamberin çok önem verdiği ve dayandığı) bir hakikattir, hem de günümüz mantığının en iyi savunmayı kendisine dayanarak yaptığı bir sistemdir. Ama biz Müslümanların imamet ve halk tarafından halife seçimi anlayışı, yani biat ve şûra, bu iki sistemi birbirinin zıddı olarak bildiğimiz bir türdür. Hâlbuki bu iki sistem birbirinin tamamlayıcısıdır. Peygamberden sonra bu düşüncenin önderi olarak bizzat kendisi tarafından belirlenmiş süreli imamet sisteminin meydana gelmesi, toplumu olgunluk kazanacak şekilde oluşturması ve yapacağı seçimin bağımsız, özgür, doğ-

ru ve bilinçli bir seçim olması gerekiyordu. Belirttiğim bu ilke, İslam mezheplerinin birliği ve tarih boyunca değişik cehalet ve kin odakları tarafından meydana getirilen derin çatlaktan sakınılması için temel bir altyapı olarak işlev görebilir. Böylece birbirine düşman ve yabancı olan bu iki kardeş asırlar sonra tanışabilir, sürekli birliğe çağıran İslam hakikati ve gerçekliği temelinde el ele verebilir ve birbirlerini tanıyabilirler.

Şia, hiçbir inancından taviz vermeden çağdaş dünya düzleminde İslamî birliğin temelini atabilir. Zira Şia, anladığımız manada İslam'ın sürdürülmesinde bir mezhep değildir. Bize gayet acemice İslam'ın üç ilkesinin bulunduğunu, Şia'nın ona iki ilke eklediğini ve böylece toplamda mezhebin beş ilkesinin, dinin üç ilkesinin olduğunu söylüyorlar. İslam'ın üç ilkesi varsa sen kim oluyorsun da ona iki ilke daha ekliyorsun? Bana göre, başka bir yerde daha söylediğim gibi, dinlerin tevhit, peygamberlik ve ahiret olmak üzere üç esası vardır ve İslam buna imamet ve adalet şeklinde iki esas eklemiştir. Şia'nın ilkesi yoktur.

Bizim de inandığımız çok kötü ıstılahlardan biri, İslam toplumunu Şia ve Ehlisünnet diye ikiye ayırmaktır. Bizim hakkımızda hem kendimizin hem de başkalarının sandığı üzere Şia'nin Ehlisünnete zıt olduğunu düşünüyoruz. Ehlisünnet ne demektir? Ehlisünnet, Peygamberin sünnetine inananlar demektir. Yoksa Şia, Peygamberin sünnetine inanmıyor mu? Herhalde Şia, Peygamberin sünneti konusunda ve Peygamberin sünnetinde Ali ve Şia nezdinde masum sayılan imamlar dâhil hiç kimsenin bidat icat etme hakkına sahip olmadığı hususunda mutaassıptır. Öyleyse Şia, tarihte Sünnî olduğunu iddia etmektedir. Tarihte ne kadar meselenin hücum ettiğini ve her şeye yeniden bakmayı ve her şeyi başka bir şekilde anlamayı gerektiren ne kadar çok inancın olduğunu görüyoruz. Çünkü tarihte her şeyi ters çevirdiler. Hz. Ali diyor ki: Öyle bir devir gelecek ki İslam'ın kürkü derisi ile yer değiştirecek. Ne kadar ilmî, edebî, dakik ve doğru bir anlatım! Zira kürk, özel bir elbisedir ve içi ile dışı fazla değişiklik göstermeyen elbiselerden farklıdır. Kürkün içi ile dışı birbirine zıttır. Dış yüzü yani yüzünü tenimiz yaptığımız kıs-

mı zaman, tarz ve zevk bakımından en iyi renge sahiptir. En iyi sanatçılar, üstünde sanat yaptılar ve ipek ve güzel renkli ip ve liflerle işlediler ve bakan gözleri cezp edecek şekilde güzelleştirip alımlı hale getirdiler. Aslında görmeye değer. Hâlbuki içi, çocukları korkuttukları cüzzamlı bir öcüdür. Bundan dolayı İslam ters yüz oluyor; yani İslam'ı öyle bir ters çeviriyorlar ki ona ilk kez bakan her göz, her nesil, her mantık ve her fikir ondan korkup kaçıyor. Bugün bu kaçışa şahidiz. İslam'ı çocukların (sadece küçük çocukların değil, gençlerin ve çağımızın aydın ve entelektüellerinin de) kaçacağı şekilde gösterdiklerine (o da ne demek; gösterdiğimize) şahidiz. Çünkü onlar için gerçekten korkunçtur. Çünkü biz onlara [haklarında] hiçbir mantık ve açıklamaya sahip olmadığımız ve manasını anlamadığımız şeyleri dayatıyoruz.

Sonra gönderilmiş peygamberler tarafından sürekli ihya edilen tevhidin, tevhit geleneğini ihya görevinin, İbrahim'in geleneğinin ve onun başlattığı hareketin peygamberliğin sona ermesinden sonra nasıl İslam toplumunun aydınlarına havale edildiğini arz ettim. Aydınların sorumluluğunun, tarih boyunca peygamberlerin hareketini devam ettirme sorumluluğu olduğunu söyledim. Bunun için de biz her yıl ya da en azından ömürde bir defa bu ibadet ve merasimlere katılmakla, her birimiz on gün, yirmi gün İbrahim'in rolünü oynamakla, adım adım bir gösteri şeklinde yerine getirmekle ve onun gerçek hayatında yerine getirdiği şeyleri bir tiyatro ortamında icra etmekle yükümlüyüz. Böylece onun şahsiyetini özümseriz ve kendimizi hayatın bir anında bir şahsiyeti kendisinde somutlaştıran bir sanatçı yaparız. Bu şahsiyet, her zaman için bizim pratik, fikrî ve itikadî hayatımızın örneği, numunesi ve önderidir.

Medine'de yaptığım konuşma, öğretmence yaptığım konuşmalar içinde olmayıp aksine buraya teşrif eden arkadaşların aleyhinde yazılmış bir tür iddianame olduğu için şimdi kendi neslinin buradaki temsilcisi bir öğretmen olarak şunu arz etmek istiyorum: Bütün arkadaşlar geldiler, benimle dertleşme, düşüncelerini paylaşma ve hatta örnekler verme ve söylemiş olduğum sıkıntı hakkında tecrübeler sunma bağlamında benden daha çok [hassasiyet

gösterdiler] ve şöyle dediler: "Ama ne yapmak gerektiğini söylemedin." Doğrudur. Şimdi fırsatım olsa bu konuda konuşurum. Çünkü son anlardır ve bizim için veda haccıdır. Artık ayrılıyoruz. Bu topraklara yeniden dönmek ve bizim için anlayabildiğimiz sürece anlamlı olan bu amelleri tekrarlamak hangimize nasip olur, belli değil. Eğer bu fırsat bazılarımıza nasip olursa başka yıllarda ve değişik insanlarla birlikte olur. Şimdi bu, beraber olduğumuz, birlikte yaşadığımız, birlikte hissettiğimiz ve birlikte ortak ibadetler ifa ettiğimiz yirmi, yirmi beş veya otuz günden sonra son anlardır. Aramızda en güzel bağları -hayatta başka hiçbir şeyle kirlenmemiş olan bağları- kuran bu anlar son buluyor. Gelin, oturup "Ne yapmalı" sorusunu soralım. Acaba bir şey yapılabilir mi? Acaba her birimiz bu "ne yapmalı"da bir rol üstlenebilir miyiz? "Ne yapmalı?" sorusuna cevap vermek için şimdiki zamanda ve toplumda önce şu soruyla ilgilenmeliyiz: Bizim inandığımız, tarihin inandığı, gerçeklerin doğruladığı İslam, durgun toplumları, geri kalmış, cahil, eğitimsiz, fakir ve yozlaşmış milletleri medenî kültüre inanan milletlere nasıl dönüştürmüştür? Hicret ilkesinin belirttiğim medeniyet ile ilişkisini tekrar hatırlatıyorum: Bütün dünya medeniyetleri hicretin eseridir, dünyadaki bütün muhacirlerin eseridir. Muhacir -bir yerden başka bir yere giden kimse değil- medenî demektir (sözlük bakımından inceledim). Bütün tarih, İslam'ın hem Afrika'da, hem Asya'da hem de Avrupa'da her zaman medeniyet kurucu etken olmuştur. Orta Çağ'ın ve Yeni Çağ başlarının en büyük medeniyeti, modern medeniyetin anası ve Doğu medeniyetini Batı'ya bağlayan köprü olan Endülüs medeniyetidir, İspanya medeniyetidir. Bu medeniyet, sosyologların bugün bile hasret duydukları ve kültürel ve sanatsal etkileri hâlâ tarih, sanat ve kültür bilginlerini hâlâ hayran bırakan İslam medeniyetidir. Bu susuz ve otsuz kuru topraklardan, taşın içinden bir ışık denizi gibi doğan ve fışkıran bu kültürün Roma, İran, Yemen ve Afrika'yı nasıl değiştirdiğini, dönüştürdüğünü, maddî ve manevî medeniyetten yoksun toplumları nasıl maddî ve manevî medeniyet sahibi yaptığını, -görkemli bir maddî medeniyet sahibi, son dönemlerde ve İslam'ın ilk devirlerinde muh-

tevadan yoksun ve ruhsuz olan- İran ve Roma gibi medeniyetlerde nasıl yeni bir ruh icat ettiğini ve İslam tarihinde üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda nasıl o büyük dehaları ortaya çıkardığını gördük. Peygamberi zihinlerimizde ve gönüllerimizde hâlâ diri olan, Kur'an metni tam olarak hâlâ elimizde bulunan bu İslam, Peygamberinin sünneti bizim için açık olan, Peygamber ve imamların hadisleri şimdi de aramızda bulunan ve birçoğunu bildiğimiz[58] bu İslam'ın niçin ne ferdî hayatımızda, ne toplumda, ne evrensel yazgımızda, ne törenlerde ne de toplumsal ilişkilerimizde hiçbir etkisi yoktur? Olmadığını görüyoruz. Bu ülke, büyük ilhamların, yüce aşkların, muazzam ruhsal devrimlerin ve büyük değişimlerin ülkesi olması İslam toplumlarının yanında müreffeh, elverişli, güçlü ve nispeten zengin örneklerinin hacca geldiği büyük bir ibretin de ülkesidir. [Nasıllardır?][59]

Tarih boyunca yapıcı, değiştirici, medeniyet kurucu ve kültür oluşturucu olan İslam niçin şimdi de bulunmasına ve eskidekinden daha çok yüceltilmesine rağmen [yapıcı gücünü kaybetmiştir]? Tarih boyunca bugün Mekke ve Medine'de oluşturulduğu gibi bir

[58] Çok rivayet bilen muhaddislerden biri hakkında konuşan nüktedanlardan biri şöyle diyordu: Bu, bütün imamlardan ve bizzat Peygamberden daha bilgilidir. Çünkü onlar sadece doğru hadisleri biliyorlardı; bu ise yalan hadisleri de biliyor.

[59] Güç yetiren kelimesine bizim için verdikleri anlam, aslında İslam felsefesine aykırıdır. Güç yetiren, zengin demektir. Hac, zenginlerin bu Eve ödemeleri gereken vergiden ibarettir. Bizim için böyle anlamlandırdılar. "Kim yoluna güç yetirirse" parası olan herkes [hacca gelmelidir] demektir. Hâlbuki "Kim yoluna güç yetirirse" ifadesi, yol bulan herkes gelmelidir demektir. Yoksa önünde engel olur, yolunda set olur. Müstatı'/güç yetiren, malî imkânı değil, gelme imkânı olan kimse anlamına gelir. Peki, malî ne demektir? Gelmeye gücü yeten gelsin. Sonra bu güç yetirmeyi sadece onun ekonomisi yaptılar; sonra haccı onun sınıfına hasrettiler, sonra yalnızca insanların olan bu Ev, sadece İslam toplumlarındaki müreffeh sınıfın malı oldu. Sonra öyle bir hale geldi ki o sınıf da bu Ev ve bu hac gibi işine yaramaz oldu. Genelde ömrünün son yıllarında geliyor; o da sırf Münker ve Nekir'e verecek bir cevabı olsun diye. Yani bütün bu hac rükünleri kabir içinden sonra başlıyor. Haccı defnetmek işte budur!

cemaat namazı oluşturulmuyordu. Peygamber Mescidi bilinmektedir, ölçüleri de elinizdedir: 23x64 boy ve enindedir.[60] 2000 metrede oluşan, Doğu'yu, Batı'yı ve dünyanın en büyük muktedir imparatorluklarını dize getiren, mağlup eden ve değiştiren bu kadar cemiyet ve cemaat namazı, niçin cemiyetin hacda bir milyona, bir buçuk milyona ulaştığı ve yeryüzünde yedi yüz milyon [Müslümanın bulunduğu] şu anda zerre kadar değer taşımaz; bu bir milyon, iki milyon, düşmanın gözünde zerre kadar korku yaratmaz; bu topluluklardan hiç kimse menfaat sağlamaz ve hiç kimse zarar görmez? Niçin bu hale geldi? Dünyada bugün kılınan namazların toplamı, yoksa Peygamber zamanında kılınan namazlardan az mıdır? Bire karşı yüzdür. Peygamber, Müslüman olmuş yeni şehirlerle anlaşma yapınca orada "Şu amelleri yerine getirin ve şu kanunlara uyun." diye İslam'ın temel kanunlarını söylüyordu ve kendisinden sonra oraya temsilci gönderiyordu. Muaz bin Cebel'i Taif'e gönderdi ve sonra -insanlara İslam'ı öğretmesi gereken- bu temsilcisine verdiği emirlerden biri şudur: Bu cemaat namazında ayakta fazla duramayan, secdeyi çok sürdüremeyen, rükûda fazla kalamayan zayıf müminleri bizzat düşün. Yani böyle hızlı, doğru ve dörtte altı bir şekilde namazlarını kıl ve gidip diğer işlerine başla. Şimdi biz 100 rekât, 500 rekât, 1000 rekât, 7770 rekat namaz kılındığını görüyoruz. Ne bizzat kılanda, ne ailesinde, ne şehrinde, ne de neslinde etkisi olur. Yoksa biz birbirimize kompliman mı yapıyoruz? Sizin hakikati söylemekten, hakkı bütün çıplaklığıyla dile getirmekten başka kaybedecek neyiniz var ki? Benim kaybedecek neyim var? Eğer bir toplum hakkı söyleyebilirse, bir grubun aleyhine dahi olsa biz oluruz. Çünkü toplumumuzda hissettiğimiz sıkıntıdan ve acıdan başka kaybedecek hiçbir şeyimiz yoktur. Aslında insanı medenileştirmek için gelmiş, örnek vermiş, üç asırdan sonra -ikinci ve üçün-

[60] Peygamber önce 60x70 zira yapmış, sonra çok insan toplanınca büyütmüşler ve 100x100 zira yapmışlar (zira, 45 cm.dir). Bu, içinde diğer işlerin de yapıldığı Peygamber Mescidinin tamamı idi. Ashab-ı Suffe de burada idiler; orada yaşıyorlardı ve bütün işleri orada yapıyorlardı. Bunlar Peygamberin emrindeki insanlardı ve on yıl içinde bunları yetiştirme vakti oldu.

cü asırda- okuyanı, yazanı olmayan, bir nüsha kitabı bulunmayan Mekke ve Medine'de insanlık medeniyetinin ocağı olmuş, modern medeniyetin altyapısı olmuş, bütün eski medeniyet ve kültürleri toplamış olan medeniyet kurucu, yapıcı bir din -beşeriyette böyle bir medeniyet, kültür ve düşünce devrimi yapmış olan din[61]- [nasıl fikrî gericiliğe düşer]?

Ama tarihin gösterdiği ve herkesin gözleriyle görebildiği o gerçekler, şimdi var olan bu din ile [mukayese edilemez]. Tarih diyor ki: Avrupalılar, yabancı öğrenciler, ders gördükleri, doktora yaptıkları (aslında ictihad doktora demektir; doktor kelimesi, müçtehidin tercümesidir) ve döndükleri Nişabur, Bağdat, Belh veya Buhara'ya, İslam ülkelerine geldiklerinde fakültelerin, İslamî Nizamiyelerin Müslüman hocaları ve öğrencileri Avrupalılara ikinci sınıf insanlar, yani bu kültürün derinliğini kavrayamayan, Müslüman öğrenciler düzeyinde eğitim alamayan öğrenciler gözüyle bakıyorlardı. O kadar ki biraz Arapça ve bazı genel şeyler öğreniyorlardı. Bu kültürün kendi ülkelerindeki tebliğcileri olarak onlara doktora veriyorlardı ve gidin diyorlardı. Böyle bir düzlemde medeniyet ve kültür oluşturulmuştur. İnsan bugün Sorbon Üniversitesi salonuna girdiğinde bu salonun duvarında görülen yalnız çehrenin İbn Sina'nın çehresi, Râzî'nin çehresi olduğunu anlıyor. O zaman şimdi öyle bir hale gelmiştir ki aynı Avrupalı buraya gelmek istediğinde maaşına ek olarak korku ve geri kalmışlık hakkı almadıkça gelmez.

İmam Rıza hikâyesinde anlatılır: Nişabur'dan döndüklerinde insanlar gel bize konuşma yap diye ona hücum ettiler. İmam Rıza, o altın zincirli hadisi okudu. Daha sonra hadis, altın zincirli hadis diye meşhur olmuştur. Tarih'te yazdığına göre Nişabur'da hokka

[61] Onun hayranlık uyandıran ahlakî devrimleriyle işim yok. Beşeriyette her ne kadar zihnimizde ölü olsa ve sadece isimlerini yüceltmiş olsak da sürekli diri olan nice insanlar yetiştirmiştir. Nitekim Ebuzer'i her zaman anarız; ama kim olduğunu bilmeyiz; hatta kabrinin kenarından geçsek bile nereye defnedildiğini bilmeyiz. Onun ahlakî meseleleri ile ilgim yok; onlar herkesin tecrübe etmesi gereken ve tekrar söylenmesi mümkün olmayan makamlardır.

mürekkep sahibi[62] 12.000 adam o mecliste -o büyük mitingde, o genel konferansta- bulundular ve bu hadisi yazdılar. Yani bir şehirde 12.000 kişi bir konuşmayı not alıyor. Bu, o zamanda -Hicrî ikinci yüzyılda- Nişabur'daki genel kültür ve eğitim düzeyini gösteriyor.

İslam Peygamberi bizzat kalem ehli ve okuryazar olmadığı halde Bedir Savaşında esir alınan en iyi, en güçlü ve en tehlikeli düşmanlarına şöyle dedi: "Kim çocuklarımdan, Ensar ve Muhacirlerin çocuklarından on tanesine yazmayı öğretirse parasız özgürdür ve şehrine gidebilir." O zaman Allah'ın Peygamber vasıtasıyla insanlara ilk mesajı "ikra/oku" emri ile başlıyor. Bu, kaleme dayanmaktır. Semavî kitabımızın tumturaklı adları yoktur: Kur'an okuma. Okuma ile başlayan ilk surede iki defa tekrarlanıyor. "Yaratan Rabbinin adına oku!" Rabbi övdükten sonra hiç ara vermeden insanın yaratılışından bahsediyor: "İnsanı kan pıhtısından/alakadan yarattı." Bahsettiği insan yaratılışını ikinci kez tekrarlıyor. "Oku, Rabbin en değerlidir." En değerli Rab kimdir? "Kalem ile öğretendir." Allah, insanla konuşmak istediği "Nun ve Kalem"de Nun ve Kaleme yemin ediyor. Tefsirlerde yazıldığına göre Nun, insanların, derisinden ve pullarından mürekkep yaptıkları bir çeşit balık idi. Bundan dolayı "Nûn ve'l-kalemi ve ma yesturûn" ayetinin anlamı, mürekkebe, kaleme ve yazdıklarına yemin olsun demektir. Acaba bizzat yazmayan bu insanî Kur'an, okuyamayan ve yazacak kâtip isteyen bir ümmî olabilir mi? Müslümanların başlangıçta okuma yazma kültürleri olmadığı için bir Yahudi'yi, bir münafığı mı tutuyorlardı? Fakat bu dayanak, İslam'ın ilk gününden itibaren kalem ile başlıyor. (İslam'ın Peygamberle işi yoktur; Peygamber, İslam'ın tebliğ vasıtasıdır.) Diğer peygamberlerin mucizelerinin neler olduğunu biliyorsunuz. Asadır, körün görmesini sağlamaktır, ölüyü di-

62 Hokka ve mürekkep sahibi adam, sadece eğitimli kimse değil, işi sürekli not almak ve yazmak olan insan demektir. Şimdi herkes cebinde beş riyallik ya da bir tümenlik dolmakalem taşıyabilir. O zamanda o elbiseyle ve o vaziyette sürekli yanında yazım aletleri -hokka, divit ve özel kalemler- bulunan kimsedir. Yani araştırmacı, mesleği araştırma ve inceleme olan kimse.

riltmektir, felçliye şifa vermektir vs. Hâlbuki İslam'ın mucizesi bir şeydir: Kitap! Bu dayanaklar tarihte bir medeniyetin kurulmasına sebep oldu.

Maalesef İslam'ın kurulmuş olan, fakat bizim tanımadığımız, bize Avrupalıların tanıttığı harikulade, büyük, derin ve çok boyutlu medeniyet ve kültürü hakkında konuşmaya vaktim yok. Derdimizin genel bir eğitimsizlik derdi olduğunu görüyoruz. Yüzde atmış beş kâğıda parmak basıyor. Büyük bir bölgede sadece kırk beş kadın tahsilli ve yazı yazabiliyor, adlarını yazabiliyor. (İran'da büyük bir ilçede artık kırk beş insan istatistik, faiz ve oran bilgisine sahip değil.) Böyle bir istatistik bütün İslam toplumlarına üç aşağı beş yukarı uygundur. Bundan dolayı dertlerimizden biri okuma yazmadır. Eğitimsizlik, ilkel anlamında ümmîliktir.

Peygamber ölüm döşeğinde iken dişleri kilitlendi, dili bağlandı; ama gözleri hâlâ açıktı. Diyor ki: İçeri elinde -pazarda şimdi de satılan ve hâlâ bulunan- bu misvak çöplerinden biri olan bir kişi girdi. Gözleriyle işaret etti; eşi misvak istediğini anladı. Sonra onu yumuşattı ve Peygambere verdi. Diyor ki: Üç defa misvakladı. Ömrü boyunca dişlerini hiçbir zaman bu kadar şiddetli misvakladığını görmedim. Bir rivayette, Peygamberin, servetinin üçte birini süslenmeye ve temizliğe ayırdığı söylenmektedir. İspanya'da Hıristiyanlar katliama başladıklarında[63] ve Müslümanların canlarına üşüştüklerinde şöyle emredilmişti: Kimin süslenmesi daha iyi, temizlikte daha titiz ve görünüşünden koku süründüğü anlaşılıyorsa o, yüzde doksan dokuz Müslüman olduğu için öldürün. "Temizlik imandandır." İslam budur. [Hâlbuki] biz şimdi trenlere bindiğimizde daha çok mümine, vird, dua ve tipik görünüş etkilerinin çok olduğu kompartımanlara yaklaştıkça hava durumunun değiştiğini görüyoruz. Sağlam eğitim almış Müslümanların sahip olduğu temizliğin ölçüsünü şimdi biz gözlerimizle görüyoruz.

[63] Tarih her yerde nice isimleri devirmiştir! O kadar kan döken, o kadar insan öldüren, o kadar Müslüman katleden kimsenin adı inoussant papadır. Yani günahsız ve masum papa!

Şimdi biz kendi ülkelerimizde en küçük tüketim malzemelerini ve ekonomik maddeleri üretmekten aciz hale gelmişiz. Yazarlardan birinin dediğine göre Allah'ın Evi bile Pensilvanya Şirketinin en iyi tüketicilerinden biri olmuştur. Allah'ın Evi, Pensilvanya Şirketinin tüketicisi! Sabahtan akşama kadar İbrahim'in sünnetinin takipçilerinin, İslam Peygamberinin sünnetine uyanların Batı veya Japon kapitalizminin mallarını yutmak için ne kadar ucuz, emre amade ve cömert avlar olduklarını görüyoruz. Şimdi bu sünnetten sosyal açıdan istifade edenler varsa da bunlar onlardır. Tarihte nasıl hem maddî medeniyet kuran, hem manevî medeniyet kuran, hem irfanî ve ahlakî dinler gibi dünyada büyük ve aşkın fert yetiştiren, hem ilmî ve mantıkî dinler gibi medenî, güçlü, silahlı ve donanımlı bir toplum inşa eden bir din oldu? İşte bu o dindir. Onun şiarlarıyla amel edilir, onun sünnetleriyle amel edilir, istatistik yapsak her zamankinden çok onun ibadetleri yerine getirilir; ama şimdi bunun tam tersi sonuçlar veriyor. Bu nasıl oluyor? Çok açık. Çeşitli nedenleri vardır; ama -değiştirilmesi gereken- yakın nedeni şudur: Din taşlaşmayınca ortadan kalkar, zayıflamayınca ona saldırılır. Daha doğrusu din, çökünce formunu korur, içi kaybolur, manası zihinlerden uçup gider. O zaman dindir; ama sanki değildir. Eğer dinin şiarlarını ve hatta parıltılarını muhafaza eder; fakat ruhunu bir toplumdan alabilirsek bu dinin varlığı ve yokluğu birbirine eşittir, belki daha kötüdür. Çünkü dinin formu da olmazsa insanın fıtratı dini takip ettiği için [sonunda ona dönecektir]. Nitekim -kendi ifadeleriyle- dini toplumdan uzaklaştıran toplumlarda din ile yenilenmiş bir eğilim olarak çok derin hareketler meydana gelmiştir; ama dinin şeklini koruyan toplumlarda böyle bir eğilim meydana gelmediği gibi üstelik dinden kaçış görülmüştür. Rusya ve Çin toplumlarının temel problemlerinden birisi, bu toplumların yazar ve aydınlarının -hâkim rejimlerin burjuvazi ve irticaya dönüş olarak niteledikleri bu hareketi ve bu dönüş eğilimini önlemek için programlar yaptıkları- dinî duyguya dönmesi ve yönelmesidir. Ama o toplumlarda dine dönen ve dine ilgi duyan bu nesil, dinin form ve şeklinin muhafaza edildiği, yayıldığı ve şiarların kutsandığı top-

lumlarda dinden kaçıyor ve bütün ruhu, mantığı ve ilmiyle dine darbe vuruyor. Her iki davranış da mantıklıdır; yani her iki tutumun da mantığı vardır. Çünkü orada din olmadığı için insan ona muhtaçtır ve peşine düşer; burada ise kötü, sahte ve çirkin olduğu için insan kötü, çirkin ve çökmüş şeyden mantık gereği kaçar. Ona sahip olduğunu iddia eden bizler, onu açıklamaktan aciziz. Dine sahip olmanın önemi yoktur; önemli olan, dini anlamaktır.

Din, sosyal teşbih bakımından tıpkı ekonomik maddeler gibidir: Biz dünyada öyle milletler tanıyoruz ki layık değil, cahil oldukları için bol miktarda hazine ve madenler üzerinde aç uyurlar. Toprak altında birikmiş madenlerini tanımadıkları için toprağın üstünde ona buna el açıp dilenirler. Servet dolu denizler ve hazineler üzerinde! Niçin? Tanımadıkları için, çıkaramadıkları için, arıtamadıkları için, toprağın altına böylesine gömülmüş dolu maddî ve ekonomik güçleri anlamadıkları için ve sonra yeryüzüne çıkarıp hareket, sanayi, üretim, iş, refah, mutluluk ve gelişme sağlayan bir enerjiye dönüştüremedikleri için. (Bu yetenekleri yoktur.) Aynı durum, kültürel, manevî ve dinî kaynakları için de geçerlidir. Hepsinin başında ve hepsinden ileri biz Müslümanların bulunduğu milletler tanıyoruz. Müslümanlardan da öte biz İranlılar ve Şiîler. Zengin bir kültür ve enerji, yaratıcılık, yetenek ve aydınlık dolu bir din üzerinde oturmuşuz. Fakat maneviyata aç, kültür fakiri, şuur yoksulu, hatta yazmaya ve okumaya muhtaç, yemeyi, içmeyi, giyinmeyi ve gidip gelmeyi Batılının öğretmesine muhtaç kimseleriz. Bir beyefendi şöyle diyordu: Bu hac sistemi (şeytan taşlama ve benzerleri) belli bir düzene bağlı olduğundan birkaç Fransız uzmana Müslümanların nasıl gelip gideceklerini düzenlemeleri için proje verdik. Burada bulunan arkadaşlarımdan biri diyordu ki: Büyük Fransız mimarlarından birkaç tanesini İran'a davet ettik. İsfahan'a götürdük ve İsfahan'ın Şah Meydanını İsfahan'ın o mimarî koleksiyonu (Şah Meydanı, Âli Kapu, Şeyh Lütfullah Mescidi, bunların uyumlu koleksiyonu ve orada bulunan sanatsal zarafet, olağanüstü mimarî incelik ve teknik mucizeler) ile birlikte gösterdik. Sonra dediler ki: Siz iki yüz, üç yüzyıl önce böy-

le mimarlara sahiptiniz, o zaman bizim peşimizden yolladınız. Bizim burayı temizleme ve onarma liyakatimiz yok. O zaman nasıl bize yemek yemeyi ve yol yürümeyi dahi başkasının öğrettiği bir hale geldik? Bu İslam olmakla [geriye] dönüştür. Niçin? Çünkü İslam -bir defasında daha söylediğim gibi- Şiîlik ve Sünnîlik diye bölünemez. İslam'ın Şia'sı, Ehlisünneti olmaz; İslam bir tek İslam'dır. Anlama şekli değişir. İleri ve diri İslam ya da donuk ve sapık İslam vardır. Bu kadar! Bu ikisi mezheptir. Eğer Şiîlik hak ise ve biz de onun gerçekten hak olduğuna inanıyorsak o zaman o, kendi mensuplarını bağımsızlaştıran, özgürleştiren, yücelten, aydınlatan ve müreffeh yapan ileri ve diri İslam'dır. Eğer maddî, manevî, ahlakî ve kültürel hayatımızda etkisinin olmadığını görüyorsak o zaman Şiîlik değil, çökmüş İslam'dır (İsimlerin önemi yoktur). Nasıl? Müslümanların dünyada medeniyet, kültür, kitap, ilim, teknik, sanat, ahlak, maneviyat ve irfanın öncüleri olmalarına sebep olan etkenlerin aynı, ama etkisiz etkenler olduğunu görüyoruz. Niçin etkisizdir? Çünkü ilerleme vasıtası olan şey hedef olmuştur (Bu çok önemli bir meseledir). İslam'ın yüceltilmesi, şiarlarının ululanması ve en küçük amellerinin abartılması, bunlar sapkın olduğu için onun felç olmasına yol açar. Nasıl? Çok açık: Bir öğretmen öğrencilere diyor ki: Efendi, git, su içmeyi getir! (Bir kişiye, git, su içme getir diyor.) Onun gidip bardağa su doldurması ve masanın üzerine koyması gerekir. Ama bu öğrenciler, öğretmenlerine çok hayran ve saygılı oldukları için birlikte oturuyorlar ve o en aydınlardan ve en eğitimlilerden bir kişi şöyle diyor: "Beyefendi [öğretmen], git, su getir dediği sırada insan değildir; maksadı onun gidip boru suyu getirmesidir. O su derken, kastettiği şey hayat suyudur. Sudan maksadı itibardır, yüzsuyudur. Kastettiği su, İskender'in asırlarca aradığı, yolun yarısında can verdiği sudur. Bu su öyle bir sudur ki..." Bu [konuşmalar], onun susuzluktan ölmesine sebep olur ve bu beyefendinin su hakkındaki konuşması da aslında anlamsız gelir, etkisiz gelir ve onun taşıdığı amaç neticeye ulaşmaz. Öğretmen beyin sözünü, kendisi ve sözü ile ilgili olarak yaptığımız yüceltme, kutsama ve ululama yoluyla ve

açık ve mantıklı sözüne verdiğimiz yüksek ve semavî mana ile anlamsızlaştırmış olduk. İslam böyle kurban edilmektedir. Keşke onunla mücadele etseydik de [bu şekilde] kendi kendisini savunabilseydi. Keşke onunla o kendisini savununcaya kadar mücadele etseydik. Buradan Tahran'a giden bir cadde vardır; bu caddeyi bulup gitmesi gerekir. Biz şimdi bu caddeyi yine altınla kaplıyoruz, çini ile süslüyoruz, oraya fıskiye yerleştiriyoruz, kenarlarını çimlendiriyoruz, ortasına heykel dikiyoruz; evet, bu caddeyi kutsuyoruz. Ama orayı eğlence yeri haline getirmişiz; gidip ayak basıyor ve dönüyoruz. Baktığımızda Peygamber zamanında normal bir cadde olduğunu; ama şimdi ne hale geldiğini görüyoruz. Peki, evet, o cadde idi; ama şimdi millî park olmuş. Millî park, caddeden daha saygın, daha güzel, daha ferahlatıcı ve daha değerlidir. Ama artık bir işe yaramıyor. Yani caddeyi bu şekilde yüceltip süslediğimizde aslında sanki harap etmiş oluruz. Eğer gelip caddenin önünü kapatsalardı daha iyi olurdu. Çünkü bu caddeden gitmek isteyen insanlar önünün kapalı olduğunu biliyorlardı. Bundan dolayı bu setti açıyorlar, mücadele ediyorlar ve bu yolu açmak gerektiğini biliyorlardı. Ama şimdi yüceltildiğini ve kutsandığını görüyorlar, mutlu oluyorlar, vicdanları yalandan şifa buluyor, üzerlerinden sorumluluğu atıyorlar ve hayret, İslam ilerlemiş diye Allah'a şükrediyorlar. Hiçbir yere, ahirete yarayacak bir ümide varmadığını görüyoruz. Hep döngüsel hareket, hep git ve gel, durmadan git gel ve sonunda öl! Dünyaya faydası olmayan şeyin ahirete hiç faydası olmaz. Bu tümel bir kanundur ve birbirinden bağımsız değildir. "Dünya ahiretin tarlasıdır." Bir şey ahretten başlamaz. Ahiret, hayatta yaptığımız o mantıksal ve belirlenmiş amellerin yansımasıdır. Ahireti biz kendimiz inşa ediyoruz. Bu dünyada cahil olan toplum o dünyada da cahildir. Bu dünyada kör olan kimse o dünyada kabirden kör olarak kalkar. Onun toplumu da milleti de kavmi de böyledir. Bundan dolayı yol bu değil ki -şu an kutsadığımız gibi- İslamî şiarları, -şu an uyguladığımız gibi- İslamî ilkeleri ve İslamî şahsiyetleri [kutsayalım].

İslamî şahsiyetlerin nasıl yetiştiklerine bakın: En sert, en acımasız işkence, cinayet, katliam, zulüm, adam öldürme ve fesat rejimlerinin (bütün Müslümanların ortak yönü olan Emevîler ve Abbasîler) hilafet adına Müslümanları yönettiği İslam'ın tehlikeli ve sert tarihi boyunca Şia'yı [hep gasp hilafetinin karşısına yerleştiren] itikadî imamet olmuştur. Şia'nın bu tarihi boyunca kaderi, sadece kan kaderi olmuştur! Şehit olan Ali'den bütün imamlara kadar: "Bizden öldürülmemiş veya zehirlenmemiş kimse yoktur." Bütün bunlar zindanlarda, avarelikte, cihatta, işkencede, mücadelede ve savaşta yok oldular ve sonra bu ailenin bütün erkeklerinin şehadet mekânı -İran'daki en iyi cihat, mücadele ve sosyal görev fuarının buralar olduğunu görüyoruz- İran'ın en kötü ve en uzak noktaları, uçurumları ve dağlarıdır. Eğer bunlar bir köşeye oturup zikir çekmek isteyen insanlar olsalardı kimsenin onlarla alakası olmazdı. İran dağlarının o kıvrım ve yamaçlarında kabirleri olan bu insanların zulüm ile mücadele ve savaş adamı oldukları anlaşılıyor. Orada siper almışlar ve takibe uğramışlardır. Zulüm ve sistem onlardan korkmuştur.

Şia, tarihi boyunca daima zulüm, cinayet ve sapıklık rejimlerine karşı İslam'ın özgürlük ve adalet ilhamcısı olmuştur. Bu mesele, sözlerin içinde tam olarak yoktur; ama çok önemli bir meseledir. Çelişki veya diyalektik kanunu adında bir kanundur. Şunu açıklar: Birbirine zıt olan iki şeyin her ikisi de nispîdir; fakat bu nispînin güçlü ve mutlak olması ölçüsünde zıttı olan o nispî de mutlak tarafa doğru ilerler. Tam olarak anlaşıldı mı? Biz şimdi karanlık olduğunu görüyoruz. Eğer bu lambalar olmasaydı veya gecenin başından itibaren burada lambalar asla yanmasaydı biz karanlığın ortasında bir şeyi görürdük; yani göreceli karanlık olurdu. Ama lambaları yaktığımız ölçüde eğer şimdi söndürürsek o daha da koyu karanlık olur. Bu lambaları on katına çıkarıp sonra da söndürürsek o karanlık on kat daha kararır. Eğer yüz kat artırır ve ardından hemen söndürürsek yine karanlık yüz katına çıkar. Aksine siz lambayı akşamın başında yakın, lambanın tam ışığı olmaz. Niçin?

Çünkü karanlık tam karanlık değildir. Karanlık arttıkça mutlak karanlık oluncaya kadar bu lambanın ışığı, ona hiçbir şey eklenmeden artar. Bu lamba da gözlerimizde mutlak ışık olur. Ali'nin tarihteki destanı böyle bir şeydir. İslam Peygamberinden sonra azdan başlayıp zirveye çıkan bir zulüm eğrisi vardır. Peygamberin sünnetinin, İslamî düşüncenin ve İslam'ın sosyal ilişkilerinin İslam toplumunu görünüşte hâlâ yönettiği bir dönemde Ali, Peygamberin halifesidir, zihinlerde Peygamberin vasisi olur. Adalet, özgürlük, beşerî hürriyet, takva, iman ve aşk sahibi olan herkes, Ali'yi diğerlerinden daha üstün ve ötekilerden daha değerli kabul ederler. Onun İslam Peygamberinin hareketinin aralıksız takipçisi ve devam ettiricisi olması gerektiğine inanırlar. İslamî hükümetin ilk zamanlarından itibaren Müslüman şahsiyetler devamlı sapkın olarak sivrildikçe -İslam'ın başlangıcında İslam Peygamberi tarafından eğitilmiş örnek bir büyük sahabî ve Müslüman insan için bir numune olan- Ali, onlara muhalif bir şahsiyet olarak, zulüm ve sapkın yönetim Mütevekkil'lere kadar ulaşınca, onlardan daha kötüsü, Moğol sultanlarına -Hulagu ve Cengiz-, Atabeglere ve Timurlulara ulaşınca (artık Emir Timur'lar yönetmektedir) ve kelle ve göz yığılmış tepeler yapıldıktan sonra İslamî hükümet başlayınca Ali Allah oluyor (Aliallahîlik tarihte böyle doğuyor). Adaletin sembolü olan Ali'nin adaletsiz hükümet olan kendi muhalifi karşısında yer aldığını görüyoruz (Bu ikisi, toplumun zihninde ve halk arasında birbirinin zıddıdır). Zulüm yönetimi şiddetlendikçe Ali'nin şahsiyeti de yükseliyor. O mutlak zulme, mutlak zalime, mutlak kötü ve bozguncuya ulaştıkça Ali de mutlak adalete, mutlak adile ve mutlak yücelik ve ululuğa ulaşıyor. Böylece tarih, toplumların yazgısı ve beşerî hayat, mevcut egemen sistemin muhalifi olan Ali'yi halkın iman ve itikadında Peygamberin ve İslam öğretisinin yetiştirdiği örnek Müslümandan bir "tür tanrısı"na ve hatta sonunda bizzat Tanrı'ya dönüştürüyor.

Adalet sembolünün ve zulüm sembolünün, birbiriyle daima doğrudan ilişki içinde olduğunu görüyoruz. Zulmün sembolü mutlağa ulaşıyor, adaletin sembolü de mutlağa ulaşıyor. İmamet, Şia ta-

rihi boyunca ve Ali, İslam tarihi boyunca toplumun ezilmişlerinin sığınağı ve İslam'ın adaletini unutmamış, onu İslam'ın özünün ve temel şiarlarının bir parçası saymış, İslamî hükümeti ve adalet hükümetini en büyük İslamî gelişme ve ilerleme faktörü olarak görmüş olan insanların sembolü oldu. İranlılar ve Rumlar gerçekte niçin Müslüman oldular? Niçin Müslüman oldular? İslam'ın adaleti ve imameti için Müslüman oldular. Çünkü adalete ve hak hükümete ihtiyaçları vardı ve bunları İslam'da arıyorlardı. Müslüman olduktan sonra geldiler, İslam'ın felsefî, itikadî ve metafizik ilkelerini kabul ettiler. Nitekim bugün Zenciler, ırk karşıtı unsurlardan, Batı'nın ırk ayrılıklarından ve bu ırk ayrılığını himaye eden Hıristiyanlıktan çektikleri eziyet sebebiyle ve İslam'ın ırkların kardeşliğini savunması sebebiyle İslam'a inandığı gibi, ayrıca tevhidini, nübüvvetini, Kur'an'ını, her şeyini kabul ediyor. Bundan dolayı herkes önce bir dinin felsefesini, öncülünü, tarihini ve aynı zamanda diğer dinlerle mukayesesini okumaya, ardından da birini seçmeye gitmez. Bir toplum bir şeyden sıkıntı çeker ve bir şeye ihtiyaç duyar. O sıkıntısını ve ihtiyacını bir dinde gördüğü zaman o dine inanır ve sonra da onun diğer esaslarını ve hükümlerini kabul eder. İslam dünyaya sunulduğunda İranlıyı cezp eden şeyler, kardeşlik, eşit haklar, insanî adalet ve hak hükümet olmuştur. Şia'nın adalet ve imamet adına özetlediği -ve bizim anlamsızlaştırdığımız- bütün sözler, İslam'ın aslının bir parçasıdır. Tevhit, nübüvvet ve ahiret, dinlerin esaslarının bir parçasıdır. Adalet ve hak hükümet sebebiyle Müslüman olan bu İranlı, şimdi tevhit, nübüvvet ve ahiretin kendisine Emevî ve Abbasî hilafeti tarafından ve onlar yararına kendi gruplarının ve ellerinin yönlendirdiği şekilde dayatıldığını, uğrunda her şeyini kaybederek İslam'a inandığı imamet ve adaletten bir haber olmadığını görür. Adalet ve imamet ilkesi, ister istemez İranlıları ve mahrum ve bilinçli insanları diri tutan ve hakikî İslam'ı kendi yolunda daima takip eden, esaslı bir sapmadan alıkoyan, İslam'ın güçlü, mücehhez ve ilim ve teknikle donanımlı hilafet sistemleri tarafından yok edilmek istenen çizgi, işaret ve yolunu koruyan ve sürekli zindanlarda, işkencelerde, sığınaklarda ve

dağlarda katliama maruz bırakılan, yok edilen ve işkence gören bu küçük azınlığı her zaman güçlü, hazır, bekleyen ve zafere inançlı tutan iki temel etken olarak [gündeme gelir].

Şia tarihte hiçbir zaman muzaffer olmadı, yine hiçbir zaman ümitsizliğe kapılmadı. Bu sadece Şia'ya ait bir özelliktir. Tarihte azınlıklar daima şu iki yazgıya sahip olmuşlardır: Ya tarihte başarılı olmuşlardır (birkaç ayaklanma yapmışlar, sonra muzaffer olmuşlardır), ya da birkaç defa ayaklanmışlar, her defasında yenilmişler ve yok olmuşlardır. Bin yıldan fazla bir dönemde sürekli ayaklanan, değişik boyutlarda daima sosyal, fikrî, siyasal ve askerî mücadele veren, her yerde yenilgiye uğrayan ve her yerde imanını, ümidini, seferberliğini, bekleyişini ve inancını [kaybetmeyen] yalnızca Şia'dır. Beklemeyi, yani hazır bulunmayı kaybetmedi, hiçbir vakit felsefî, siyasî vs. ümitsizliğe düşmedi ve İslam Peygamberinin yolunu kendi gerçek seyrinde sürdürmek olan görevi konusunda umutsuzluğa kapılmadı. Niçin? O, imamet ilkesine olan inancını ve kendi ana yolunu bu inanç ile korumuş ve belli etmiş, -hilafete bağlı tüm propaganda araçlarına rağmen- hedefi daima gözleri önünde olmuştur.

Temel ve adalet yayıcı devrimin tarihte bu imameti takip edeceğini ve bu imametin, zaferin adalet ve hakka ait olduğu evrensel bir devrimle sonuçlanacağını bekleme ilkesi (yani bekleme ilkesi maruz kalınan yenilgilere ve düşmanın sahip olduğu egemen güçlere rağmen onu her zaman ümitvar yapıyordu, hakkın, hakikatin ve kendisinin zaferine inançlı kılıyordu), tarihte güçlü olan zulüm etkenlerine karşı kesin zafer konusunda hiçbir ümidi olmadan sürekli inançlı, bekleyen ve hazır kalmasına sebep oluyordu. Bundan dolayı imamet ilkesinin, sistem İslam'ının Emevî, Abbasî ve bağlıları lehine oluşturduğu propaganda mekanizmalarına rağmen İslam hareketinin ilk yön manasını bu azınlığın zihninde sürekli koruduğunu görüyoruz. Adalet inancı, onun, egemen hilafet kurumunun görünürde İslamî propaganda araçlarının tuzağına düşmekten korunmasına sebep oluyordu. Bekleme ilkesine inanmak, onu, İslam Peygamberi adına hükümet eden tarihî despotların öl-

dürücü ve musallat kılıçları altında sürekli hazır, bekleyen ve -bu daimî ve ebedî devrimin her an gerçekleşebileceğine ve onun orada idmanlı, becerikli, hazır ve savaşta tecrübeli bir asker olması gerektiğine- inançlı tutuyordu. Fakat bu etkenler şimdi çöküş ve durgunluğumuza neden olmaktadır.

Bizim imametimiz öyle bir hale gelmiştir ki birincisi, bizzat İslam bu inanç altında gizli kalmış (Vay fırkasına dininden çok önem veren ümmetin, milletin ve dinin haline! Birbirimizden utanmıyoruz.); [ikincisi] imamın meleğe dönüştüğü bir yapı olmuştur. Yani insanın imam inancını anlamsızlaştırmak ve etkisizleştirmek! Bu neyin tesiri altındadır? Meleği herkesten üstün kabul eden eski dinlerin düşünce tarzlarının etkisi altında. Eski insanın düşünce tarzı şöyledir: Birincisi, yüksek olan Tanrı'dır. O, melekten daha aşağıdır. Bu aşağı, toprağın üzerinde insandır. İslam kendi yaratılış felsefesiyle bu ilişkiyi devrimci yaptı ve dönüştürdü: İnsanı Tanrı'nın yanında, Tanrı ile anlaşmalı ve irtibatlı yaptı. Küçük, büyük, yakın, uzak bütün melekleri insanın önünde yere serdi. O zaman biz çok yüceltmek ve ululamak istediğimizde şöyle deriz: Filan imam kapalı kapıdan içeri girmiş. Peki, bu kapalı kapıdan girmenin (girip girmediğini söylemek istemiyorum), bizi kapalı kapılardan içeri sokması ve kapalı kapıları yüzümüze açması gereken bir imam için ne önemi vardır? Bu kapı yüzümüze kapandıktan, onun, ona inanmanın ve onu sevmenin bu kapıların açılmasında hiçbir etkisi olmadıktan sonra onun kendisi için, bizim için girmesinin ne önemi vardır? İmam, meleklerin kendisi önünde secde etmesi gereken bir insandır. Eğer o mucizeleri ve o kerametleri gösteriyorsa, bu sorunlara ve talihsizliklere maruz kaldığım bu çağda benim hayatım üzerinde ne etkisi ve ne değeri vardır? Onu sevmenin, onunla tanış olmanın ve onu sürekli anmanın üzerimde hiçbir etkisi yoktur. Sonra sorularıma cevap alabilmek için diğer öğretilere, diğer felsefelere ve Batılı ve Doğulu rehberliklere bağlanmak zorundayım. Çünkü bunlardan cevap alamıyorum.

Şöyle diyen bir öğretmenimiz vardı: Bu on iki imamı yukarıdan başlayarak say! Sayıyordum. Hepsini öğreniyorduk. Sonra o diyor-

du ki: Sondan başa doğru say! Evet, on iki ismi aşağıdan yukarı doğru ezberlemek zordur. Sıfır veriyordu. Bu, imametin biz çocukların zihnindeki ilk resmi idi. Büyüdüğümüz halde şimdi de imametle ilgili olarak zihnimize ilk derste öğrendiğimizden çok daha mantıklı bir açıklama vermediğini görüyoruz. Kesinlikle âlimler, faziletli kişiler biliyorlar; fakat ben halktan bahsediyorum. Çünkü ben ne âlimlerin ne de faziletli kişilerin içinde yer alıyorum. Bize ne söylediniz? Ben diğer siyaset felsefelerini okuyorum, kendi ihtiyaçlarımı -beni sınıf türüm olarak hesap edin-, fikrî, mantıkî, siyasî, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarımı bazı felsefelerde görüyorum; onlara inanıyorum ve imameti atıyorum. Çünkü bunun istediğim cevabı asla vermediğini görüyorum. Çünkü imamet bu sorulara hem fikrî ve felsefî hem de tarihî açıdan cevap veriyor.

Bugün tarihsel determinizme inanmak, dünyada mücadele eden birçok sınıfta onların -düşmanın gücüne, otoritesine ve tamamı zayıflık ve yenilgilerini anlatan hal ve durumlarına rağmen- tarihin zorunlu olarak kendi yararlarına ilerleyeceğine, başarılı olacağına, mantıken ve mecburen düşmanı yok edeceğine ve tarihsel determinizmin düşmanımız olan bu egemen sistemi mağlup edeceğine inanmalarına sebep olmuştur. Bu inanç burada böyle bir iman, inanç, güç ve sıcaklığın meydana gelmesini sağlamıştır.

Aynı şekilde bizim bekleyiş ve devrim ilkelerine olan inancımız, ahir zamanda bizim için sahip olduğu bu rolü oynayan bir tarih felsefesi olmuştur. Ziyaret veya ayaklanma ve seferberlik emrini bekleyen bir ordunun askerleri beklerken ne yaparlar? Genel hazır bulunuştan başka bir şey mi? İşte bu bekleme ilkesi, beklemenin anlamının aynı rol ve ilk haliyle hâlâ mevcut olduğu birkaç yıl öncesine kadar -bu nesilden önceye, iki nesil öncesine kadar- Cuma günleri Müslüman halkın cemaatle kıldıkları namazda askerî hazırlık yapmak, evrensel devrimci mücadeleye katılabilmek (öyle hayalî ve havaî bir hazırlık değil, pratik, gerçek ve somut bir hazırlık) ve hazır olabilmek için dışarı çıkıp ok atmayı öğrenmelerine, ata binmelerine, İslam'da kumarın şiddetle yasaklanmış olmasına rağmen (aslında müstehap ve İslamî geleneğin bir parçası imiş) at ve okçu-

luk üzerine kumar oynamalarına ve sonra kılıç kuşanmalarına ve silahlanmalarına sebep oluyordu. Bu aynı zamanda Şiî azınlığın her zaman maddî ve manevî güçle gerçek bir mücahid, savunmacı ve taarruz eden azınlık olmasına yol açıyordu. Fakat daha sonra aynı kalkan ve kılıç, tıpkı tespih ve seccade vs. haline geliyor.[64]

En büyük alarm ve hazırlık etkeni olan bekleyiş, en büyük üzerinden sorumluluk atma ve en büyük leşçilikleri ve leşlikleri açıklama etkenine dönüşüyor. [Bekleyiş ilkesi], bu bekleyiş felsefesinden ve kurucu ve ileri tarihsel belirlenimden alınmış olan amaçsal sonucun, ıslaha kalkışan herkesin Zamanın İmamının kıyamını geciktirmiş olduğu şekline dönüşmüştür. Çünkü genel bir fesat olduğunda ve bu zirveye çıktığında o gelecektir. Ben ıslaha, iyileştirmeye kalkıştığımda genel bozukluğu ve zuhuru geciktirmiş olurum. Bundan dolayı Zamanın İmamına hizmet edecek, zuhuru çabuklaştıracak ve önünü açacak olan kimseler, genel fesatta çalışanlar, yani zuhur vaktini yaklaştıranlardır! (Bu, onların aldığı nihaî sonuçtur.)[65] Çünkü o gelecek ve her şeyi düzeltecektir. Bundan

[64] Dostlardan biri, Zamanın İmamını beklemek için kalkan ve kılıç sahibi olmanın bir gelenek olduğunu söylüyordu. Dindarlardan biri, sürekli namaz kıldığı sandık odasının duvarına eski bir kılıç ve kırık bir kalkan asmıştı (Bir düşüncenin bir geleneğe nasıl dönüştüğüne bakın: Gelenek aynen kalıyor, kutsanıyor da; ama artık çürük ve içi boştur). Zamanının İmamının babasından ve ecdadından yıllarca aynı şekilde kalmış, paslanmış ve örümcek bağlamış kılıç ve kalkanının -evet, ibadet araçlarından biriydi- namaz esnasında sürekli önünde durması gerekiyordu. Sonra diyordu ki: İran işgal edildiği, işgalci düşman gücü geldiği ve üssü tuttuğu zaman sıcak veya soğuk silahı olan herkesin gelip düşmana teslim etmesini ilan etti. Diyordu ki: Caddenin ortasında bu dindar beyefendi Zamanın İmamının kılıç ve kalkanını almış, teslim etmek üzere üsse doğru gitmektedir. Dedik ki: Bayım, Zamanın İmamının bu kılıç ve kalkanını bu adamlara vermek mi istiyorsun? Dedi ki: "Bedeni korumak vacipler bütünündendir." Zamanın İmamının bu kılıç ve kalkanının namaz mührü ve seccadeye dönüştüğünü görüyorsunuz.

[65] Çok kötü ve çirkin bir hikâyedir; fakat meşhur bir yazara aittir. Yahudilik dininde çok bilmem ne, daha iyi olduğunu söylemeyeyim, meşhur bir insana işaret etmektedir. Onlarla ilgili olarak niçin bu örnekleri vereyim? Herkesin zihninde bizimle ilgili olarak [bu örneklerden] vardır.

dolayı bizim yaptığımız her amel, amacı bozar. İslam'ın ve imanın koruyucusu ve hak ve adalet arayan halkın seferber edicisi olan ve halkta İslamî görevler oluşturma ve bunları yapmaya teşvik etkeni olan bir düşüncenin, üzerindeki sorumluluğu atma ve bütün İslamî hükümleri inkâr etme etkeni haline geldiğini görüyoruz. Bunları tek tek söylemenin faydası var mı?

Ne işler yapmamız lazım? Kesinlikle çok işler yapılabilir ve biz -burada oturan fertler olarak tek tek hepimiz- kesinlikle o işleri yapmakla yükümlü kimseleriz. Sömürüye, Batı'ya ve dış ve iç faktörlere edilecek her türlü küfür (Filan kimse niye yapmadı, falan kimseler niçin yapmıyorlar?), bir nevi yükün altından kaçmaktır. İslam'da iyiliği emretme ve kötülükten alıkoymanın özel bir kurumu yoktur. Her insan ve her fert [yapabilir]. Sadece en büyük sanatçılara en büyük şahsiyetlerin rolünü oynama izni veren diğer gösterilerin aksine, en aciz ve en değersiz insanlar bile olsak bizim her birimize İbrahim'in dahi rolünü oynama iznini verir. Bu ne demektir? Yani İbrahim'in hakikatini ve hareketini diriltme konusunda hepimiz eşit derecede sorumluyuz. Anlamı işte budur. Resmî bir "emri bilmaruf nehyi anilmünker"[66] kurumumuz yoktur. İslamî meseleleri tebliğ etmekle yükümlü kişilerden oluşan resmî bir teşkilatımız yoktur. İslam'ın başlangıcında kılıç sallayan ve gelip bir ülkeyi fetheden kimse ile oturup Kur'an okutan, namaz öğreten ve İslam'ı anlatan kimse aynı insan idi. Her ferdin kavrayışı, takati ve çevresi ölçüsünde bu hükümler bütününü yerine getirmesi gerekiyor. Fert fert hepimiz bu konuda sorumluluk sahibiyiz.

Kesinlikle sahip olduğumuz bu sosyal doku ile bu tipik durumla ve İran'da bulunan ferdî veya sosyal, grupsal ve sınıfsal güç ve imkânlarla birlikte Müslüman toplumumuzun sorumluluğu şudur: Gelelim, bu hükmün, bu ilkenin, bu kültürün kurtuluşu için, güçsüz ülkelerin maddî kaynakları gibi cehalet, güçsüzlük ve liyakatsizliğimizin altında gizli kalmış olan ve bu hayat, ruh ve yapıcılık

[66] İyiliği teşvik etme, kötülükten sakındırma anlamında İslamî bir görev. (Çev.)

dolu kültür üzerinde cahil, birbirinden ayrı ve geri kalmış olarak yaşadığımız bu İslam'ın çıkarılması ve arıtılması için işe koyulalım.

Kendi ihtiyaçlarını ters gösterilmiş İslam'da görmeyen, bizden uzaklaşan, kültürel, felsefî, sosyal ve itikadî ihtiyaçlarını başka değişik ekollerde bulan, gören ve iyileşen aydınlarımızı geri döndürelim; onlara yardım adına maddî gücü ve sosyal imkânları olan, bir miktar bedensel, ruhsal, maddî ve sosyal gücünü ve vaktini dinî meseleler için harcayan bizler, artık dinin görünür, şeklî, formel meselelerine harcamayalım. Sorumluluk bilincimiz ve duygumuz ölçüsünde, hiçbir zaman eskimeyen gerçek ve hakikî dinimizi kendimizde diriltmek ve ihya etmek için kendimize ve eskimiş dinimize başkaldıralım; yani kendimizi onun aracılığıyla canlandıralım. İkisi aynı şeydir.

Bu şekilde biz de anlamadığımız ve tanımadığımız (çünkü bütün bilinmezler ve meçhuller eşittir) bütün diğer ameller ve diğer dinlerle birlikte tekrarlanan ve meçhul amelleri yinelemekten kurtuluruz; hem tarihte insan yetiştirici ve medeniyet kurucu bir mucize yaratan hakikî ve gerçek dinî ve İslamî bilince ulaşırız, hem de tarihin hareketinin ve tarihin kıvrılışının bu önemli anında ilk defa gelecek neslimizi harekete ve uyanışa davet ederiz. Yani her şeyi yeniden inşa edebilmek için yeniden yıkalım. Niçin yıkalım? Biz inşa ettikçe eskilik kendi kendine harap olur. Bu ne demektir? Bir milleti her zaman coşkun, bilinçli, güçlü ve İslam bilir şekilde tutabilen bu İmam Hüseyin'i şimdi ne ahlakî hayat, ne ferdî hayat, ne şuur, ne de toplumumuz üzerinde hiçbir etkisi olmayan amellerin, törenleri ve sembollerin uyuşturucusu ve mucidi o İmam Hüseyin'in yerine geçirelim. Millî ve mitolojik bir pehlivana dönüştürdüğümüz, taptığımız, sevgi beslediğimiz, methettiğimiz, uğrunda dövündüğümüz, yücelttiğimiz, varlık tarafına, Tanrı tarafına yükselttiğimiz Ali'yi zihnimizden uzaklaştıralım; her millete insanlık, hakikat sevgisi, özgürlük arzusu, hakikat bilgisi ve İslam öğretisinin ruhunu öğreten Ali'yi tanıyalım. Kutlama, kutsama, ayna gösterme, ev taşıma ve dua yazma aracına dönüşmüş olan Kur'an'ı her ayeti bir çöl bedevîsinden Ebuzer gibi bir insan çıka-

ran, Cey-i İsfahan şehri avaresinden bir insan meydana getiren Kur'an haline getirelim. Şimdi on iki meleğimsi çehre haline gelen ve bu çağda yaşayan benim hayatımda hiçbir rolü olmayan, sadece sevmekle ve adlarını tekrarlamakla yükümlü olduğumuz on iki imam -kendi zamanlarında etki ve rollerinin ne olduğunu bilmiyorum, şimdi ne olacağını da bilmiyorum- imametini dışlanmış, hapsedilmiş bir mahkûm azınlığın tarihinde, bütün mevcut iktidarların dünyayı kasıp kavurduğu bir tarihte bu araçlara karşı duran, onu ezemeyen ve tarih boyunca hakikat, adalet ve insanlığın sığınağı olan bir imamete dönüştürelim.

Her şeyimizin olduğunu; fakat hiçbir şeyimizin olmadığını görüyoruz. Bütün bu hükümlerin ters çevrilmiş olduğunu görüyoruz. Yolumuz, bunu tersine döndürmek, yani ilk şekline çevirmektir. Ali'nin dediği gibi, bu kürkü değiştirelim, ten yüzünü dışa getirelim. Bu işi yaparsak bu manadan ve bu hükümlerden kaçan nesil, şiddetle ona doğru yönelecektir. Winsan Mounty'nin dediği gibi: Şimdi Afrika'da ortalama din değiştiren beş Afrikalıdan dördü İslam'a giriyor. Avrupa'da kesin bir istatistiğe sahip değiliz; fakat her yerde aydınların ve düşünürlerin İslam'a yöneliş dalgası vardır. İslam ülkelerinde de kesin bir istatistiğe sahip değiliz; ama her yerde genç neslin İslam'dan uzaklaşma dalgası hissedilmektedir. Niçin? Çünkü orada ters çevrilmiş, ürkütücü çirkin İslam yoktur ki bakıp da korksunlar. Aksine onu fıtrat üzere ve duydukları genel hakikat şiarı üzere takip etmektedirler. Ama burada zaten var olduğu için kaçıyorlar. Ters yüz edelim. Nasıl ters yüz edelim? Din adına, hayır işleri adına, bilmem falan filan zat adına verdiğiniz paraların son kuruşuna kadar İslam'ı tanımaya ve İslam hakikatini yabancılaşmış neslimizin zihinlerine yerleştirmeye dönüşmesinden sorumlu olduğunuzu bilin. Dinî işlerde attığımız adımları ve hayatımızdan harcadığımız anları toplumumuzda yıkılmakta ve renk değiştirmekte olan ve başka bir tipe dönüşen -aslında hiçbir işe yaramayan- dinî amellerde harcamaktan ve yeni bir hakikî İslam ruhu üflemekten sorumlu olduğumuzu bilmeliyiz. Dinî meselelerde ve harcama alanlarında eski usulde sarf edilen bütün bu gücün,

bütün bu enerjinin, bütün bu toplananların ve bütün bu paraların ve bütçelerin hakikî İslam'ın yayılması, gerçek İslam üzerine araştırma yapılması ve İslam'ın genç nesle öğretilmesi için harcanması gerekir.

Beyefendi! Bir öğretmen olarak söylüyorum; ben öyle kitaplar biliyorum ki bunlar genç neslin eline düşse onları İslam lehine dönüştürür. Fakat bu kitaplar, [tercüme edilmesi için] mütercime verilecek, basılması, ucuz olarak halkın eline ulaşması için ödenecek 20.000, 30.000 tümen yüzünden gömülü durmakta ve genç neslimiz onlara yabancı kalmaktadır. Hâlbuki biz milyonlarca evrad ve dua kitabını tekrar tekrar basıyoruz; onların genç neslimizde hiçbir rol ve misyonunun olmadığını ve diline aşina olmadığı ve işine yaramadığı için bunları okumadığını görüyoruz. Onun başka bir şeye ihtiyacı var; İslam'ın ona cevap vermesi gerekir. Peki, ona bunların hangisi cevap verecek?

Dolayısıyla bundan sonra Hıristiyanlığın yaptığı gibi, bir kabile toplumunu iki asır içinde büyük bir imparatorluk, düşünce ve inanç toplumuna dönüştüren İslam'ın kendi dönemlerinde çökmüş, cahil, eğitimsiz, bozuk ve donuk toplumlarda yaptığı gibi, kendi toplumumuzda bir İslam devrimi yapmalıyız. İslam devrimi, özetle İslam anlayışımızdaki devrimden ibarettir. Bunun için yapacağımız en temel iş, kendimizi İslam'ı kendi toplumunda yeniden tebliğ etmek isteyen bir azınlık olarak hissetmemizdir. Eğer bunu hissedersek paraları nasıl harcamamız gerektiğini biliriz. O zaman nasıl adım atmamız gerektiğini biliriz; o zaman paralar, atılan adımlar, adaklar, ameller ve toplantılar heder olmayacaktır. Bu nedenle bundan sonra yazıda, sözde, genç nesle fikrî gıda vermede, zihinlerimizdeki İslamî kavramları bir tür gözden geçirmede ve -sözünü ettiğim bu vird ve metinleri tanımadan ruhsuz anmalara, duygulara ve dinî virdlere dönüşmüş olan- dinî programları [değiştirmede çalışmamız] gerekir. Toplantıları İslamî öğretim sınıfları haline getirelim. Eğer bu duruma gelmezse genç neslimizin dinî toplantı hakkında böyle yanlış tasavvurunun olmaması için tatil edelim daha iyi.

Bunu özetlemek gerekir mi? Kalemimiz varsa yazmakla görevliyiz. Dilimiz varsa tercüme etmekle yükümlüyüz. Neyi tercüme edelim? Maalesef İslam'ı! Bugün anlaşılması için İslam'ı ve Şiîliği tercüme etmek lazım. (Azınlığız dememin sebebi budur.) Eğer paramız varsa bu paraları -ekonomik ve sosyal meseleler hakkında düşündüğümüz ve bildiğimiz gibi, bugün 20. yüzyılda dünyanın bu ekonomik durumu ve ilişkileriyle birlikte nasıl bir yatırım yapmak gerektiğini, hangi fabrikayı ithal etmek gerektiğini, hangi maddeyi üretmek gerektiğini ve masrafının ne olduğunu bildiğimiz gibi- dinî meseleler hakkında her şekilde ve her adla verdiğimiz paralar ve meblağlar için hesap yapalım, düşünelim, çağa uygun bir manevî ve mantıkî yatırım yapalım ve sonra ihraç edilen şeyleri değerlendirelim. Eğer tam netice alınamazsa yatırımımızı gözden geçirelim ve İslam'ı tebliğ ve yayma konusunda bir tür teknik geliştirelim. Hayır işinde bir adım atarsak bilelim ki İslam'ın hayır işindeki en büyük adımı uyarmaktır. Bilelim ki Ali ve İmam sevgisi, milletin işiyle ilgili hiçbir problemi çözmez. Çünkü mucize yaratabilen şey Ali'yi, İmamı ve İslam'ı bilmektir. Sevgi görev değildir; mantıkî sonuç, büyük insanın ve hak dinin tanınmasıdır. Bilmeden beslenen sevgi, her bilgisizliğe eşittir; o bilinmeyen, ister Ali olsun, ister bir başkası fark etmez. Bundan dolayı tanımak için, tanıtmak için para harcayalım; İslam'ı anlama, düşünme ve tanıma devrimi yapmak için uğraşalım. Bu konuda hepimiz nasıl çalışabileceğimizi düşünelim. Bugün bir kitap seçmek ve mevcut şartlarda genç nesle vermek, bin tane mescit ve su deposu yapmaktan daha çok değerlidir. Zeynep'in ne olduğu, ne yaptığı ve nasıl öldüğü konusundaki küçük bir kitap nüshası, Zeynep için, Zeynep piyesleri için ve o gösteriler için düzenlenen bütün ravza toplantılarından -ben bir tanesini gördüm ve ürktüm- daha değerlidir. Çünkü kim olduğunu bildiğimiz ve anladığımız Zeynep işimize yarar. Böylece tip, ideal ve örnek peşinde olan kadınlarımız ve genç nesil kızlarımız, süsü zihinlerine çizildiği gibi tanımasınlar, bilakis 20. yüzyılda da en büyük uyarıcı ve öğretici olabilecek bir kadını tanısınlar. Ali hakkında bir yazı yayımlamak, kim olduğunu bilmeden bir eşek yükü Ali meddahlığı yapmaktan daha değerlidir. Bu uğurda çalışın.

Muhammed'in Doğumundan Peygamber Seçilişine Kadarki Hayatıyla İlgili Bazı Notlar

Muhammed'in de mensubu bulunduğu Kureyş Araplarının, doğan çocuğun şehirde kalmasına izin vermemek gibi bir geleneği vardı. Şimdi bizim köylülerimiz de böyledir: Şehre geldiklerinde yazın köylerine dönmeyi ve vakitlerini orada geçirmeyi arzu ederler. Araplar Mekke'de henüz yeni şehirli oldukları için hâlâ çölde oturma duygusuna sahiplerdi. Çocuklarının zayıf, zelil ve şehirli yetişmemeleri için (şehirliliği düşük ve kötü bir şey olarak görüyorlardı)[67] Kureyşliler yeni doğan her çocuğu -Mekke'nin etrafında çobanlık yapan- Beni Sa'd kabilesine [teslim etmeyi] gelenek haline getirdiler. (Bu yoldan Cidde'ye doğru giderken Huneyn Savaşının cereyan ettiği Huneyn adlı bir köy vardır. Beni Sa'd orada oturan fakir kabile idi ve geçimlerini sütanneliği yapan kadınlarının çalışmasıyla sağlıyorlardı.) Paraları azalınca bu kabilenin sütlü olan kadınları Mekke'ye geliyorlar, süt çocuklarını alıp çöle götürüyorlar ve orada iki sene süt emziriyorlardı (Aslında Kureyş'in dadılarıydılar). Elbette sütanneler, iyi ücret, hediye ve hayvan alabilmek için babaları aristokrat, zengin ve sağ olan çocukların peşine düşüyorlardı. Muhammed'in babası olmadığı için Beni Sa'd dadılarından hiçbiri onun peşine düşmedi. Nihayet zayıf ve sütsüz -hatta kendi çocuğunu doyurmaktan bile aciz- bir kadın olan Halime, açlıktan ve fakirlikten dolayı belki kendisine de bir çocuk verirler diye Kureyş'e geldi. Dolaştığı hiçbir yerde ona çocuk vermediler (Bu hikâye başından itibaren olağanüstüdür). Sonunda eli boş dönüyor. Kocası onu: "Hiç mi kimsenin çocuğu yoktu? Sen ne kadar beceriksizsin!" diye kınıyor. Diyor ki: Vermediler. Durumu iyi ve zen-

[67] Meşhur şair İmrulkays, bedevî bir Arap kabilesinin -...* kabilesinin- reisidir. Yenilince şikâyet için Roma sarayına gelir. Sonra onu oturması için bir saraya davet ederler. İmrulkays en yanık şiirlerini o sarayda söylemiştir. Çöldeki sevgilisine şöyle hitap eder: "Eğer sen benim yüksek duvarlar içinde nasıl mahpus olduğumu bir bilsen benim için ağlarsın. Ey beni boğmakta olan kalın perdeler, ey göğsümü sıkıştıran duvarlar, çöl özgürlüğümü ne zaman göreceğim?" Arapların ruh hali işte budur.

gin olanlar bana vermediler. Kimisi filancanın çocuğunu, kimi falancanın çocuğunu aldı... [Kocası] dedi ki: Hiç kimse yok muydu? Hiç olmazsa bir fakirin çocuğunu almak isteyebilirdin. Şöyle der: Abdülmuttalip'in annesi Medineli (Medine'ye mensup; Medineliler, köylü olan Kureyşlilere göre küçük ve değersiz insanlardı) ve babası ölmüş yetim çocuğu vardı. Onun ne faydası olacak ki? Der ki: Hiç yoktan iyidir. Git, onu al; belki Allah merhamet eder. Git, Allah rızası için al! Halime dönüyor ve sadece bereket, acıma ve merhametten dolayı Muhammed'i alıyor. Yüksek sınıfın aşağı sınıfa duyduğu bir merhamet değil, hizmetkâr yapan bir merhamet! Daha doğrusu, aşağı sınıfın yüksek sınıfa duyacağı bir merhamet.

Halime onu çöle götürüyor, ona iki yıl süt emziriyor ve iki yıl sonra gelip onu annesine ve ailesine geri veriyor. Onu Amine'nin önüne geri getiriyor. İki yıldır annesinden uzaktır. Diğer üç yıl [Amine'nin ölümüne kadar] kalıyor mu? Bu üç yılda da Muhammed'in anne kucağında kalmaması gerekir. Bu çocuğun hiçbir bakıcı (yani birkaç kalıba sokan kimse) tarafından eğitilmemesi bir kanundur.

Muhammed'in çocuğunun bizzat gözü önünde olmasını arzu eden annesi, çocuğu götürmesi için yalvarır. Çocuğu tekrar [bir süreliğine] üç yıl çöle geri götürür. Bundan dolayı Muhammed, çocukluk döneminde çölde iki yıl kalan tüm Mekke çocuklarının aksine çölde beş yıl kalır. Sonra Halime onu geri getirir.

Annesi Amine, kocasını gençliğinde kaybetmiştir (Sadece bir gece birlikte uyumuşlar, Abdullah ertesi sabah ticarete gitmiş, dönüşte Medine'de ölmüştür.), şimdi kayınbabasının nezaretinde yaşamaktadır. Bir çocuğu vardır ve o da doğduğundan beri beş yıldır görmediği Muhammed'dir. Şimdi beş yılın ardından çocuğunu teselli etmek için yanına gelmiştir. Tek tesellisinin çocuğunu alıp kendi şehri Medine'ye akrabaları olan Beni Neccar kabilesinin yanına, sonra da babasının kabrine ziyarete götürmek olduğunu görür.

... Dönüşte Amine yol ortasında ölür. Dolayısıyla Muhammed beş yaşında iken yalnız kalır: Ne babası vardır ne annesi. Bundan do-

layı annesinin o beş yaşına girinceye kadar yaşadığını; fakat annesinin kucağında değil, çölde olduğunu görüyoruz. Çölde annesiz, babasız ve kimsesiz bir halde. Annesinin parası olmadığı için Halime'ye verir. Dadının aldığı, yetim bir çocuktur. Dadı da fakir olduğu için yaşıtı olan Halime'nin çocuklarıyla birlikte koyun güder.

Bundan dolayı dedesi Abdülmuttalip, ne babası ne annesi olan bu çocuğun bakımını üstlenir. İki yıl sonra Abdulmuttalip de ölür. (Bunun böyle olması gerekir...*) Ama dediklerine göre öğretmeni yoktur; açıklamaya gerek yok. Çünkü o dönemde Mekke'de yalnızca on yedi kişi yazı yazmasını biliyor. Bazıları bu sayının yedi, bazıları on bir olduğunu söylüyor; fakat üst rakam on yedidir. Yazı yazmasını bilen bu on yedi kişi daha çok Nabatîlerdendi. Yazı yazmasını bilen Yarımada Arapları ...*den fazla değildi. Muhammed kesinlikle yazı yazmasını bilmiyordu; çünkü ona öğretmen tutacak ailesi yoktu.

... Şimdi artık sekiz yaşında olan Muhammed, Abdulmuttalip'ten sonra koyun güder. Kararit adlı yerde Mekke halkının koyunlarını bu dağın arkasından getirir ve otlatır. Bu onun yeni hayatıdır. Bu nedenle öğretmeni de yoktur sosyal çevresi de: İki yaşında süt çocuğu olarak çöle çıkmıştır; beş yaşında veba olarak çöle gitmiştir; yine altı yedi yaşından itibaren çoban olarak çöle gitmiştir. [Dolayısıyla] Kureyş'in onu eğitecek bir sosyal çevresi olmamalıdır. O, on sekiz yaşına kadar çobandır.

... Yarımada'nın etrafında büyük medeniyetler vardır: Bir tarafta İran medeniyeti, bir tarafta Filistin, bir tarafta Türkiye (Bizans veya Roma medeniyeti), bir tarafta Afrika medeniyetleri, bir tarafta da Hint medeniyetine açılan Körfez vardır. Mekke'nin etrafı, çevre medeniyetlerden hiçbirine [yolu olmayan] bir zindan haline gelmiştir. Yoksa yarımada, üç tarafı deniz, bir tarafı kara olduğu halde çevredeki sulardan hiçbir fayda görmeyen bir yer midir? Bu yarımada da üç taraftan deniz sahiline oturduğu halde hep susuzdur. Burası medeniyet bakımından da yarımadadır. Etrafında büyük dünya medeniyetleri vardır; ama kendisi sürekli ilkel kalmış, hiç-

bir asırda hiçbir medeniyet onu etkilememiştir. Sebebi de onun coğrafî yapısıdır.

... Bundan dolayı Muhammed, insanı eğiten bu beş kalıptan hiçbirisine sahip değildir. Eğitim, ruha özel bir şekil vermek demektir. Ruhu geliştirdiği gibi dondurur ve sabitleştirir de. Bütün kalıpları kırması gereken bir kimsenin bizzat özel bir medeniyet kalıbının etkisi altında kalmaması gerekir. Ne Aristo, ne Eflatun, ne Bozorgmehr, ...* hiçbirinin tarihin seyrini değiştirememesinin sebebi budur. Ama hiç eğitim almamış olan bedevî bir çoban, büyük medeniyetleri yıkıyor, dünyada yeni bir medeniyet ve yeni kalıplar meydana getiriyor.

... Sonra Ali'nin babası Ebutalip, onu tekrar yanında Şam ticaretine götürüyor. Ama tesadüfe bakın ki sınırda bulunan Busra'ya kadar gidiyorlar ve geri dönüyorlar. Çünkü Muhammed'in Roma medeniyetini bir defa bile gözleriyle görmemesi gerekiyor; hatta bir defa olsun şehri gözleriyle görmemesi gerekiyor. Yol ortasında bulunan Busra'dan geri dönüyorlar. Sonra da Ebutalip iflas ediyor ve Mekke'de evde oturuyor. Muhammed yalnız kalıyor.

... Sonra Hatice ortaya çıkıyor. Hatice şöyle ortaya çıkmıştır: Hatice, Muhammed dışında bir veya iki evlilik yapmış, biri otuz, diğeri otuz dört yaşında ikisi de Muhammed'den büyük iki oğlu olan kırk veya kırk beş yaşında bir kadındır.

... Ebutalip iflas etmiş olsa da saygın bir şahsiyet olduğu için Hatice'den şöyle bir istekte bulunuyor: Muhammed, ailemize mensup dürüst ve faal bir gençtir. Sen bir tüccarsın ve şu an böyle birine ihtiyacın var. Gel, onu istihdam et. Hatice de onu yıllık bir deve ücret karşılığında istihdam eder. Hatice, Muhammed'in kendisi için çalıştığı ilk senede çok gelir elde ettiğini görür ve ücretini iki deveye çıkarır. Nihayet Hatice bir şekilde Muhammed'e âşık olur. Fakat dolaylı olarak hizmetçisi vasıtasıyla -teklifte bulunanın bizzat Hatice olduğunu fark ettirmeden- Muhammed'e evlilik teklifinde bulunur: Sen evlenmeyi düşünmez misin? O der ki: Bir erkek, henüz kendi düşüncesinden çıkmamışken nasıl eşini kolayca

düşünebilir? Hatice'ye söyler. Sonra Hatice şöyle der: Ona deki: Eğer bu evlilik seni kendi düşüncenden de çıkarırsa.

Muhammed, Hatice'nin niyetinin kendisiyle [evlenmek] olduğunu anlar. Der ki: Bu durumda düşüneyim ve Ebutalip ile istişare edeyim.

Ebutalip çok mutlu olur (onu torpiliyle bir hizmetçi olarak götüren kişi şimdi dünürcü olarak gelmiştir). Her halükârda bu evlilik gerçekleşir.

Hatice ile Muhammed'in evliliğinde çok önemli olan mesele şudur: Normalde kırk beş yaşındaki bir kadın, sadece cinsel bakımdan ihtiyaç duyduğu; fakat ruhsal bakımdan onu asla tatmin etmeyen yirmi beş yaşındaki bir koca ile evlenir. Hâlbuki normalde kadın, ruhsal bakımdan kocanın etkisi altındadır. Fakat kadın, kocasından on beş veya yirmi yaş büyük, kocasından daha zengin ve kocası kendisinin hizmetçisi olduğunda ve şimdi de onu aldığında o, sonuna kadar onun hizmetçisi, ama mahrem bir hizmetçi olarak kalır. Hâlbuki Muhammed'in ruhu o kadar güçlüdür ki evlilikten sonra Hatice onun karşısında hemen ruhsal bakımdan bir hiç konumuna iner. Oysa Muhammed'in onca servet, güç ve şahsiyeti Hatice'ye aittir ve daha önce kendisinin hizmetçisidir. Muhammed'in -Roma ve İran'ın kendisinden korktuğu- Medine ululuğuna sahip olduğu dönemde bile hanımlarından hiçbirisi, -aşağı tabakadan olan normal kadınlar dahi- Muhammed'e Hatice'nin teslim olduğu kadar teslim olmamıştır. Hatice'nin değeri de böyledir.

Bu noktada Peygamberin hayatı, yirmi beş yaşından kırk yaşına kadar on beş yıl sakin geçer. Bu, Hatice'nin karısı olduğu ve çok büyük bir servete sahip bulunduğu bir dönemdir: Ticaret, develer vs. On beş yıl, Peygamberin sükût, suskunluk, huzur, tatlı hayat ve tefekkür dönemidir. Bizim onun suskunluğundan haberimiz yok. Tarih sadece dışarıyı görüyor. O dönemde neler geçtiğini başkası görmüyor. Mesela birisi buraya geliyor; fakat diğer ...* Hepimiz buraya gelmişiz; ama içeride ne olduğundan hiçbirimizin haberi yok. Bu on beş yıl, Muhammed'in bir bedevîden Muhammed'e dö-

nüşme yıllarıdır. Bu sükût dönemi çok korkunçtur. Bu on beş yılda Osman bin Huveyris ve (Hatice'nin amcası) Varaka bin Nevfel gibi dış dünyayı görmüş, İran'ı görmüş, Roma'yı görmüş, Hıristiyanlığı görmüş, Yahudiliği görmüş -on yedi on sekiz kişiden oluşan- bir grup aydın vardı. Bunlar putlara karşı şüphe duyuyordu. Tanrı meselesi gündemlerinde idi. Bunlardan bazısı, putlara, tanrılara küfrediyorlardı. Muhammed'den önce Osman bin Huveyris Kâbe'ye gelip şöyle dedi: "Allah'ım, senin kim olduğunu bilmiyorum, sana nasıl ibadet etmem gerektiğini bilmiyorum. Bilsem bu işi yapardım." (Yani zaman böyle bir patlamaya hazır idi.) Ama Muhammed hiçbir zaman bunlar arasında yoktur. Bütün bu on beş yıl zarfında putlara bir kez bile küfrettiği duyulmamıştır. Elbette putlar için bir defa olsun kurban kestiği de işitilmemiştir. Sessiz ve kimsenin kendisinden bahsetmediği bir insandır. Hâlbuki tarih bu on beş yıl içinde birçoklarından bahseder. Mekke'nin tanınan insanlarından bir kısmı şairler idi. Muhammed şair değildi. Bir kısmı kâtip idi (yazı yazan on yedi kişi vardı). Muhammed, yazarlar içinde de yer almıyordu. Bir kısmı bilge idi. Hem avlanmasını bilen, hem şiir bilen hem de yazmasını bilen kimseler vardı. Muhammed bunların hiçbirinden değildi. Bir kısmı, dışarı, Roma'ya, İran'a, Irak'a çıkan tacirler idi. Muhammed onlar içinde de yer almıyordu. O, Hatice ile birlikte özel bir hayat yaşıyordu.

Bir grup insan Hanif idi. Hanifler, İbrahim'in dinine hâlâ bağlı kalan bir topluluktu. Fakat elbette sapık hale gelmişti. Muhammed, Haniflerdendi; aslında ailesi de böyle idi. Bizzat Peygamber kendi kendine Haniflerin bir üyesi oluyor. Onlar, İbrahim'in genel olarak ortadan kalkmış, kendisinden geriye sadece normal gelenekler kalmış olan dininin takipçileriydiler. Haniflerin geleneklerinden biri, yılda bir defa inzivaya çekilmekti. Onların âdeti, Haniflerden olan her hesaplı adamın yılda bir defa halvette hayattan kenara çekilmektir.[68]

[68] Bu, çağımızın insandan çekip aldığı en büyük nimet düşünmektir. Bizim hiçbir zaman düşünmeye vaktimiz yok. Hatta suskunken bile muhasebe yapı-

Peygamber burayı -Hira'yı- bu iş için seçiyordu. Hira, dışarıdan baktığımızda Mekke etrafının en yüksek, en güzel ve en uzak zirvesidir. Peygamberin ruhsal durumu şöyle idi: Peygamber nerede olsa ve nerden geçse orası bu çevrenin en yüksek kalesidir. Tıpkı bir kartal gibi yükseğin yükseğine çıkar. Öyle bir ruh haline sahipti ki çukurdan ve düz alandan nefret ederdi. Her zaman âdeti buydu. Mina'ya da gitseniz en yüksek zirve Peygambere aittir. Arafat'a gitseniz o Cebel-i Rahme'nin tepesine oturur (Yeri orası idi; çölde oturmazdı). Her zaman yüksekte oturma hali ...* Daima yeryüzünü yukarıdan seyretmeyi severdi. Bunun için Hz. Ali onu tasvir ederken şöyle der: "Sanki sürekli yukarıdan aşağıya doğru hareket ediyor." (Hatta düz bir yerde yürürken bile) Sanki dağdan aşağı yuvarlanan bir kayadır veya coşan, ...* ve ilerleyen bir ırmaktır." (Onun hareket tarzı bir hamle şeklindedir.)

... Her yıl Ramazan ayında hayatı böyle idi. Bir çuval sevik dolduruyordu (Sevik, ...* sebebiyle Peygamberin çok sevdiği özel bir yiyecekti. Sandviç yiyordu!) O şöyle bir şeydi: Arpa ununu hurma ve ...* ile karıştırıyorlardı ve o kadar sıvıyorlardı ki nihayet pudra haline geliyordu. Sonra onu bir çuvala dolduruyorlardı. Bununla bir ay yaşıyorlardı. Öyle her gün tekrar tekrar yemek getirmek, su getirmek yoktu. Bir Ramazan ayını sevik ile geçiriyorlardı. O

yoruz ve zihnimiz bir şeyle meşgul oluyor. Asla derinlik ve iç yönelişe sahip değiliz. Bundan dolayı içimize bakan her görücü, karanlık ve içi boş bir sandık odası görür. Bunun için içimize bakmaktan korkarız. Gönlümüz her zaman dışarıya, kalabalığa, insanlara ve git gellere bakmayı ister. Kendimizden korkarız. Teemmül, insanın içinin dışından daha aydınlık olmasına sebep olur. Eskiden teemmül/düşünce, bir ilke ve insanın zamanının ve ruhunun bir ihtiyacı olarak bulunuyordu.

Soru: Acaba kadınlar da derin düşünüyorlar mıydı?

Cevap: Hayır, genelde erkekler böyle idiler. ...* Tarih onlardan bahsetmez. Kesinlikle kadınlar da derin düşünüyorlardı; ama program olarak değil. [Hâlbuki erkekler için] program vardı. Aileden, kadından, çocuktan, hayattan, her şeyden kopuyorlardı. Bir aylığına inzivaya çekiliyorlardı, sonra hayatlarına dönüyorlardı.

Ramazan ayını [bu iş için] seçti. Bunun için de Kur'an'ın Ramazan ayında indiği söylenir.

Bazen de Ali'yi sırtına bindirip Hira'ya götürüyor ve onu kendi tefekkürüne [ortak ediyordu]. İnsanlar o ikisini genelde birlikte görüyorlardı. Küçük bir çocuk büyük bir adamla birlikte. Bu durumu birlikte yaşıyorlardı. Muhammed peygamberliğini ilan ettiğinde Ali'den başka hiç kimse kabul etmiyor. Herkes "Hayır" dediği zaman altı yaşında küçük bir çocuk "Evet" deme cesaretini gösteriyor. Sonra Carlyle diyor ki: "Bu küçük el o gece o büyük elin içine yerleşti ve tarihin akışını değiştirdi."

Her yıl âdet edindiği Ramazan aylarının birisinde buraya gelip itikâf ediyor. Bizzat Peygamber diyor: Bir gece gözümü uyku tutmuyordu. Son geceydi ve Hatice'nin evine dönmem gerekiyordu. O gece ateşim vardı. Gece yarılarında bir süre yol yürüyordum. Dinlenmek için mağaraya her zamankinden daha geç dönüyordum. Sonunda mağaraya döndüm. Beni uyku tutmasını niçin uzatmadım, bilmiyorum. Mağaraya yaslandım ve uykum geldi. Uyku mu tuttu, uyanık mıyım, bilmiyorum (Böyle bir durumda, uyku ile uyanıklık arasında); güçlü bir el ansızın boğazımı tuttu. Öyle bir sıktı ki öldüm sandım. Gözlerimi açtım ve ...* tamam olduğunu gördüm; ışık açıldı. Sonra kuşların kanat çırpışına benzeyen bir ses beynimde "Oku!" dedi. Okuma bilmiyorum dedim. Boğazımı ikinci defa da öyle bir sıktı ki öldüm sandım. Beni serbest bıraktı, yine şiddetle "Oku!" dedi. Okuma bilmiyorum dedim. Boğazımı tekrar üçüncü defa öyle bir sıktı ki öldüm sandım. "Oku!" dedi. Sonra karşımda ışık çizgileri belirdiğini gördüm. Okuyamıyordum, okuma yazmam yoktu. Yeniden "Oku!" dedi. O ses ile birlikte okuduğumu gördüm (ya da bende okuyan o ses idi). "Yaratan Rabbinin adına oku!" (Ahengin nasıl olduğuna dikkat edin. Pervasız, kesin, sert ve olağanüstü). *"Yaratan Rabbinin adına oku! O, insanı kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin kerem sahibidir. Kalem ile ilim öğretti. İnsana bilmediklerini öğretti."* (96/Alak Suresi 1-5) Mağaradan dışarı fırladım. Etrafa baktım. Uzayda, tam gözümün karşısında olduğunu gördüm, korktum. Ona arkamı

döndüm; gözümün karşısında olduğunu gördüm. Bu tarafa döndüm, yine gözümün önünde olduğunu gördüm. Hira'dan öyle bir hızla kaydım ki arkamdan kumlar dökülüyordu. Kendimi Hatice'ye attım. Hatice'nin eteğine yapıştım ve "Hatice, ben kâhin olmak istemiyorum, ben sihirbaz olmak istemiyorum. Beni cin mi çarptı, yoksa delirdim mi, ne olduğunu anlamadım. Beni ört!"

Hatice onun ateşlendiğini görüyor, üzerine bir kilim örtüyor ve Muhammed uyuyuncaya kadar sabrediyor.

... Uyanıyor; Hatice'nin sevgili gözlerinin uyuduğundan şimdiye kadar hâlâ üzerine dikili olduğunu görüyor.

... Diyor ki: Hatice, sana göre ben neyi fark ettim? Muhammed, bilmiyorum; ama bildiğim kadarıyla sen iyi bir adamsın. Asla kötülük yapmadın. Akrabalarını okşuyordun, yetimlere şefkat gösteriyordun, misafirleri ağırlıyordun. Hiç kimse senden kötülük görmedi. Aklına bir zarar gelmiş olamaz. Kâhin veya sihirbaz olman mümkün değil. Ben bunun hayırdan başka bir şey olmadığından eminim.

[Hatice] onu sakinleştiriyor ve Muhammed kilime sarınmış halde tekrar uyuyor. Onun çıkmasından korkuyor, uzaydan korkuyor, havadan korkuyor.

Hatice sabahleyin üzerinde biraz korku, Mekke'nin en âlim adamı olan ve yeni Hıristiyanlığa girmiş bulunan amcası Varaka bin Nevfel'in (putperestliğin saçmalığını anlamış olduğunu söylediğim aydınlardan biridir) yanına gidiyor.

... Hatice hikâyeyi anlatıyor. Varaka hikâyeyi anlıyor (bilgin bir adamdır; hatta İncil'i Arapçaya çeviriyordu). Diyor ki: Eğer dediğin onun söylediğinin aynısı ise Sina'da Musa'ya inen ve İsa'ya inen İlk Namus ona da inmiştir. Ben seni büyük bir mutlulukla müjdeliyorum. O gün olamayacağım diye üzülüyorum. Ama senin sorumluluğun onun koruması altında daha da ağırlaşmıştır.

Hatice geri döner ve Varaka'nın anlattıklarını Peygambere nakleder. Peygamberin aslında haberi yoktur. Eski peygamberlerin bu-

lunduğunu, vahyin ne olduğunu, kitabın ne olduğunu bilmez (Hiç duymamıştı, çobandı).

Sonra yeniden şiddetli bir emir geliyor: *"Ey örtüye bürünen, kalk ve uyar."* (74/Müddessir Suresi 1-2)

Bundan dolayı kalkıyor ve bir cümleyi üç yıl tekrar etmekle görevlendiriliyor. Onun buna bir şey ekleme hakkı yoktur. "Allah'tan başka tanrı olmadığını söyleyin ki kurtuluşa eresiniz." Sonra şöyle diyor: Her neyi sonuna kadar söylersek bu kelimenin arkasındadır. (Bütün meseleleri yavaş yavaş söylüyorum demiyor. Diyor ki: Bütün meseleleri söyledim; gerisi bunun açıklamasıdır.)

Peygamberin en talihsiz anları, Hatice'ye söylediği, Varaka'ya söylediği ve şehirde dolaşan bu olaydan sonra vahyin kesilmesidir. Şehir -bütün bu uzun dönemde- alay, küfür ve entrika ile doluyken vahiy ilişkisi kesilir. O buraya tekrar gelir ve geceleri mesaj bekler; fakat göğün aslında dilinin tutulduğunu görür. Şu an oturmuş olduğu çatının arkasına -buranın Bilal'in yeri olduğunu söyledim- doğru gider. Geceleri sabaha kadar bütün varlığıyla yalvararak mesajı bekler. Hiçbir haber gelmez.

Bu anlar, Peygamberin ümitsizliğe kapıldığı ve sarsıldığı zor anlardır. Der ki: Ne yaptım da gök bana küstü? Bu nasıl bir imtihandır? Yoksa bu ölünceye kadar devam edecek mi?

Nihayet şu sure ile teselli bulur: *"Rabbin seni terk etmedi ve sana darılmadı."* (93/Duha Suresi 3). Sonra serzenişte bulunarak gönül alır: *"O seni yetim bulup barındırmadı mı? Şaşırmış bulup yol göstermedi mi? Fakir bulup zengin etmedi mi?"* (93/Duha Suresi 6-8).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1971 YILINDAKİ HAC YOLCULUĞU KONUŞMALARI

Yirmi Üç Yıl, Yirmi Üç Gün

Hiçbir hazırlığım olmadan benim için konuşma programı koydular. Sadece arkadaşların emrine uymak için bu programı bir şekilde sürdürebilirim. O da şudur: Daha sade, daha mütevazi bir şekilde belki gerekli olan meseleleri gündeme getirmedikçe resmî bir program şeklinde benim gelmem ve hanımların ve beylerin dinlemeleri şeklinde olmaz.

Arz etmek istediğim mesele şudur: Ben bir öğretmenim. Ders programımın en iyi kısmı birinci değil, ikinci kısmıdır. Ders anlattığım birinci kısımda ben özel bir konuyu ele almaya, analiz ve inceleme yapmaya, öğrenciler ise dinlemeye mecburdur. Soru ve cevaptan oluşan ikinci kısım daha önemlidir. Çünkü ilmî münazara ve tartışmada herkes özgürce birlikte düşünür. Bunun için bu program resmî ve görkemli olmamasına ve aramızda (bir grup dinleyici, bir kişi konuşmacı olarak) mesafe bulunmamasına rağmen öğretimden, konferanstan, hutbeden, nutuktan veya benzeri tarzlardan daha çok değerlidir.

Biz bu programı daha sade ve daha dostane bir şekilde icra etmeliyiz. Birlikte olduğumuz serbest zamanlarda bizim için gündeme gelen meseleleri ben bir soru mercii olduğum için değil, sadece bana soru yöneltildiği için ele alalım. Aslında bilinçli ve sosyal sorumluluğu olan bir topluluk olarak bizzat bize, böylece buraya gelmek ve her mesele, her amel ve her ziyaret için, yaptığımız her eylem ve attığımız her adım için bir felsefe ve bir mana ummak istediğimizde: "Bu adımı niçin attık ve bize söylenen bu ameli yerine getirmenin ne önemi var?" sorusu sorulur.

Her halükârda bunlar, bir Medine ziyaretçisi, bir hacı ve bu yüzyıldaki, yaşadığımız bu toplumdaki bir İranlı olarak bizim için gündeme getirilen meselelerdir. Bu meselelerin gündeme getirileceği en iyi yer burasıdır. Çünkü burada hepimiz için gündelik hayattan bir tür kopma fırsatı, serbest bir vakit vardır. İran'da asla yirmi gün, bir ay serbestçe düşünme fırsatını yakalayamayız. Elbette muvaffak olan kimseler, haftada bir defa veya bir geceyi

ibadete, tefekküre ve sosyal faaliyetlere ayırabilirler; ama yedi gün idarî veya ticarî hayatın gündelik iş, gündelik sorun ve gündelik uğraştan ibaret olan bir haftada bir geceyi özgür tefekkür ile geçirdiğimizde o geceyi de ister istemez diğer altı gece zihinsel bakımdan meşgul eder. Biz hem özgür hissedemeyiz hem de özgür düşünemeyiz. Ama bu yolculuğun bilinmeyen değerlerinden biri, özelliklerinden biri şudur: İnsanın Avrupa'ya veya Amerika'ya yaptığı yolculukların veya turizmlerin aksine (bunu herkes tecrübe etmiştir, bir yazılı değildir, ama herkes hissetmiştir) insan oradan ayrıldığında ve çıktığında başının arkasıyla ilişkisini kesmiş gibi olur. Yani her zaman ve her durumda içi gündelik vesvese, çekler, senetler, başkan bey, genel müdür, rütbe, meslek, sosyal statü ve itibar -yani bütün bu sorunlar- ile dolan aynı insan, buraya geldiğinde sanki onu daima meşgul eden geçmişle bütün ilişkilerini kesmiş gibi huzur bulur. Bu huzur durumu son derece değerlidir. Hem yüksek hissetmek için -hayatta hiçbir zaman gerçekleşmez-, hem yüksek düşünmek için -insan için hiçbir zaman böyle bir ruhsal alan meydana gelmez-. Hem insan ister istemez herkesi etkisi altına alan gizemli ve esrarengiz bir atmosferdedir: Bizim şimdi Medine adına, Mekke adına, Arabistan çölü adına bu kadar kolay gördüğümüz bu yer ve gökte en esrarlı, en ruh dolu ve en hatıra dolu tarihimiz, mukaddesatımız, tüm duygusal, itikadî, fikrî ve aklî şeylerimiz vardır. Bundan dolayı biz hiçbir şey görmeden bu şehirlerin etkisi altındayız.

Bir Hıristiyan Vatikan'a girdiği zaman bütün şehir Hıristiyanlığa ait ve büyük, tarihî ve olgusal şahsiyete ait hepsini korudukları, adım adım belirledikleri ve herkesin tanıdığı veya tanımadığı (tanıttıkları rehberler ve önderlerdir) eserlerle dolu olduğu halde [o kadar cazibe hissetmez]. Hâlbuki her şeyi yıkılan ve görünürde peygamberden hiçbir eser kalmayan bu şehirde bilinçsiz bir şekilde her ruhu kendisine çeken özel bir cazibe ortamı bulunur. Peygamber şöyle buyurmuştur: "İman Medine'de, yılanın deliğinde süründüğü gibi sürünür." Bu şehrin eskiden böyle bir hali ve böyle bir havası varmış. Kesinlikle böyle bir atmosferde yer almak, bizim hiç-

bir vakit sosyal hayatta bağlantılı olmadığımız veya bağlantılı olsak da çok yüzeysel, geçici ve kaçak bir durumdur. Beraber olduğumuz bu yirmi günde, hatta bir ayda kendimizin veya neslimizin, toplumumuzun ve inancımızın bir ömür içli dışlı olduğu meseleleri birlikte ele alıyoruz.

Bu programda -gayri resmî olarak- gündeme getirilen meseleleri bildiğiniz için ben meselenin şeklini gündeme getiriyorum. Bunlar ne tür meselelerdir? Bir miktar sosyal meselelerdir; özellikle İslam toplumunun İran'da mücadele ettiği sosyal meseleler.

Şu an Müslüman olan ya da İslam ile görünürde ilişkisi bulunan bir nesil olarak İslam toplumunda İslam ile ilişkisi bakımından birbirine ters düşen eski ve yeni nesil arasındaki tezat, kendi gelecek nesilleriyle ve dinî inançlarıyla ilişkisi olan herkes için ister istemez sıkıntı çektikleri ve çözmek istedikleri temel bir problem oluşturmaktadır. "Ne yapmalı?" sorusu zamanımızda her düzlemde herkes için fiilen gündemdedir.

Bundan dolayı bu mesele bir miktar da "Bizim zamanımızda, bizim toplumumuzda, bizim neslimiz için ve bizim dinimiz için ne yapmalı?" şeklinde gündeme gelir. Bunlar ...* gündeme gelebilir. Belki onlar için bir çözüm yolu, burada bulunan kimseler için bir sorumluluk kabul edebilirler. Şu an içine düştüğümüz son derece yanlış yollardan biri, bize gönül huzuru veren bilinçsiz özel dinî amellerdir. Bizde bu gönül huzurunu yapay bir şekilde oluşturur. Çünkü şimdiye kadar yerine getiremediğimiz sorumluluklar yerine, bundan sonra sahip olacağımız, fakat yerine getirmeyeceğimiz ve hiçbir zaman da fedakârlığa hazır olmayacağımız -zaten şimdi bu durumdayız- sorumluluklar yerine, bir miktar izafî, bilinçsiz ve şuursuz ağlamalar ve bir miktar yüzeysel duygu tahriki ile gönül huzuru buluruz, kurtuluş elde ederiz, arınırız, hedefe ulaşırız ve başarıya nail oluruz. Hâlbuki bizim bildiğimiz İslam, ağlamayla işin bitmesinden daha ciddidir. Baştan ayağa cihat olan bir İslam'dır. Özellikle Uhud dersi. Geçen yıl Uhud'a gitmeden önce onun hakkında konuştum. Hepimiz için en büyük zafer Uhud ye-

nilgisidir. Peygamberin önder, askerlerin İslam mücahitleri, Ali'nin bayraktar olduğu bir zamanda bir grup Müslümanın Peygamber tarafından emredilen askerî disipline uymaması sebebiyle -Allah'a sığınırız- Müslümanlar mağlup oluyorlar. Bizzat Peygamber, Ali, Muhacirler ve Ensar, düşmandan darbe yiyorlar. Bu, biz sorumluluk üstlenmedikçe, can katmadıkça, risk almadıkça, rahatımızı, paramızı, vaktimizi, hatta yeteneğimizi olabildiğince feda etmedikçe vird okumakla veya ağlamakla, sıcak gözyaşı dökmekle başarı elde edemeyeceğimizi gösteriyor. Bunların kötü olduğunu söylemiyorum. Ben bizzat Hz. Fatma hakkındaki bir yazıda yumuşaklık, letafet, duygu, aşk, bağlılık ve insanın sevimli şeylere sevgi beslemesinin sembolü olan gözyaşı ve ağlama meselesini tahlil etmiştim. Ama bunun insanın özgürleşmesi, kurtuluşa ermesi, insandan diğer sorumlulukların kaldırılması için bir araç olarak kullanılması, insanları bir tür kandırmak ve son derece ağır meseleleri kolayca yerine getirmektir. Sosyal meselelerin bir kısmını dediğim şekilde ele alalım.

İkinci mesele şudur: Ben kendim İslam tarihi alanında çalışma yaptım. İslam tarihinin çalıştığım kısmı daha ziyade İslam'ın ilk dönemi idi. Yani İslam tarihi alanındaki uzmanlığım İslam'ın ilk dönemidir. İslam Peygamberinin zuhurunun eşiğinde İslam Peygamberinin hayatı ve İslam tarihinin şekillendiği ilk yüzyıl. Bütün bu aykırılıklar, fedakârlıklar, çirkinlikler, güzellikler, hizmetler, hıyanetler bu ilk yüzyılda meydana geliyor. İslam'ı tanıma yolunun bu eski ve yeni ilimlerden hiçbiri olmadığını, bilakis biri Kur'an, diğeri tarih olmak üzere iki şey olduğunu düşünüyorum. İslam'ı tanımanın da tıpkı bir insanı ve bir bilgini tanımada olduğu gibi iki yolu vardır: Birisi, beynini tanımak, fikirlerini, eserlerini, inançlarını ve yazılarını okumak ve bu şahsiyetin nasıl düşündüğünü görmektir. Diğeri ise biyografisini bilmektir: Nerede doğdu, ne şekilde büyüdü, nasıl yetişti, hayatta ne yaptı ve sonra nasıl öldü? İnsanı mütefekkir bir şahsiyete benzetirsek Kur'an onun beynini, İslam tarihi de onun hayat serüvenini gösterir. Bu ikisini tanımakla biz hem İslam'ın aslını, ilk İslam'ın kaynağını tanıyoruz,

hem de İslam'ın ilk şeklinden şu ana kadarki değişim tarihini tanıyabiliyoruz. İslam'ın ne zaman saptığı, bizim ne zaman saptığımız, şu an sahip olduğumuz inançlardan hangilerinin ilk dönem İslam'ına ait olduğu, hangilerinin sonraki yüzyıllarda -hatta otuz yıl öncesine- ortaya çıktığı, beynimize girdiği ve dinî inançlarımızın bir parçası olduğu ancak İslam tarihinin mantıksal analizi yoluyla anlaşılabilir. Değişim ancak tarih vasıtasıyla bilinebilir.

Dostlarımızdan birkaç kişiyle şehrin etrafında gezmekte olduğumuz şu zaman diliminde Peygamber Mescidi'nde bulunan bu efendiler hakkında konuşuyorlardı. Dikkat ettiyseniz Hz. Fatma'nın evinin önü, kısa pencerelerle çevrelenmiş, sınırlanmış ve efendiler oturmuş bir karedir. Peygamber zamanında buraya Ashab-ı Suffe oturuyordu. Ashab-ı Suffe, Peygamberin İslam'da gözü, ruhu ve ümidi olan en seçkin ashabıdır. Bunlar, Peygamberin hizmete hazır askerleri olmak için hayatta aileden, huzurdan, bağlılıktan ve her şeyden vazgeçmiş kimselerdi. Bunlar Peygamberin emrine kulak verdiler ve İslam Peygamberi cihat ilan edinceye kadar kendi şahıslarına Allah'a ısmarladık demek, kendi hayatlarını başkalarına teslim etmek, mallarından, hayatlarından, ailelerinden, akrabalarından vazgeçmek için fırsat ve vakitleri yoktu. Emir geliyor, bunlar herkesten önce savaş meydanında hazır oluyorlar, sonra diğer insanlar bunları takip ediyorlardı. Barış zamanında da bunlar ya ibadete ya ilmî çalışmaya dalıyorlardı. Elbette bu şahıslar birbirlerinden farklı idi; fakat tanıdığımız büyük şahsiyetler, Ebuzer, Selman ve Ammar gibi kimselerdir. Bu büyük şahsiyetler, Suffe Ashabı içinde yer alıyorlardı. Bunlar, Hz. Fatma'nın evinin yakınında bulunan bu sekide yaşıyorlardı ve bütün varlıkları orada oturmaktı. Şimdi 1300 yıl sonra İslam tarihinin, orada beyler ve efendiler oturacak şekilde geliştiğini görüyoruz. Ashab-ı Suffe'nin yerine geçenler, haceler/efendiler olduğu için değişimin sembolüdür, ilk İslam ile şimdiki İslam arasında yapılabilecek bir mukayesenin sembolüdür. Bu bütün boyutlarda ilk İslam ile şimdiki İslam arasındaki, örnek olarak da ilk Şia ile şimdiki Şia arasındaki tezada uygun bir tezat sembolüdür.

Bundan dolayı birisi İslam tarihidir. İslam tarihinden özellikle bizzat Peygamberin hayatı benim için bir araştırma zemini olarak görülmüştür. Yani sadece Peygamberin hayatı üzerine çalıştığım birkaç yıllık süre içinde şu ana kadar İslam Peygamberinin hayatını günbegün, her gün -mesela hicrî üçüncü yılın Muharrem ayının bilmem kaçıncı pazartesi- ne yaptığını tespit edecek şekilde kanallar ve sütunlar oluşturabildim. Ne mutlu ki İslam Peygamberinin hayatı çok nettir. Çünkü Müslümanlar başından beri dikkatle İslam Peygamberinin en küçük hareketlerine, hatta şakalarına ve jestlerine çok büyük önem veriyorlardı. O, tarihte davranışları tıpkı Kur'an gibi sünnet olmuş en büyük şahsiyettir. Bizim hem Şia hem Ehlisünnet olarak Peygambere verdiğimiz bu kadar önem, bizzat Peygamberin Müslümanların ve sonraki nesillerin zihninde sahip olduğu büyük şahsiyet sebebiyledir. Onun hareketi, konuşması ve hatta suskunluğu, ilk dönem Müslümanları için, hatta kültür, medeniyet ve ahlak oluşturma tarihimizde hüküm çıkarma ölçütü olmuştur. Elbette Peygamberin Mekke'deki hayatının bir kısmı meçhuldür. Ben Peygamberin hayatının takvimini günbegün oluşturamadım; ama Medine'de, özellikle ikinci yıldan itibaren çok netleşiyor. Öyle ki o zamanın bütün olaylarını yaydım ve zamanını belirledim. Neredeyse her gün daha da gelişmekte; Peygamberin hayatı günbegün her gün sabah kalkışından geceye kadar neler yaptığı tedvine elverişli hale gelmektedir. Peygamberin hayatının bütün günlerinden, savaşlarından, görüşmelerinden, anlaşmalarından, hatta dostlarıyla, hanımlarıyla, akrabalarıyla, düşmanla ve münafıkla kurduğu çok basit ilişkilerinden -şahsiyetinin bütün bu değişik boyutlarından- hareketle bizzat Peygamber tanınabilir, Peygamberin tanınmasıyla da fikrî ve akidevî İslam, herkesin kesin olarak anlayacağı ve hakkında felsefî, irfanî ve mistik araştırmalara dalınmayacak görülür, işitilir ve somut bir İslam haline gelebilir. Yani Peygamberin siyeri, nesnel tecessüm anlamında bizzat İslam'ın hakikatidir. Bu nedenle Peygamber konusunda Mekke'ye gelmek, Medine'ye gelmek, nübüvvet hayatının başlangıcından ömrünün sonuna kadar İslam Peygamberinin ayak izini takip etmektir.

Bu alanda yaptığım üçüncü iş, geldiğim (bir sefer de yalnız geldim; İslamî araştırmalar için geldiğim bu yılın yazı, Mordad ayı idi) iki üç seferde şöyle çalışmaktan ibarettir:[69] İslam Peygamberinin ayak izini genel olarak bütün Arap Yarımadası'nda, özel ve somut olarak da Mekke, Medine, Taif ve Hayber'de şimdi bulunan her yere kadar iki kaynak üzerinden belirledim. Birisi, İslam Peygamberinden, onun hayatının olaylarından bahseden bütün tarih kitapları ve eski siyerler; diğeri, onun Mekke, Medine, Taif, Hayber ve ...*'in mevcut durumuna uyarlanmasıdır. Siz bütün bunları Medine'nin 162 veya 172 km. kuzeyinde yer alan ve genelde görünmeyen Hayber dışında her yerde görüyorsunuz. Ziyaretçiler vs. oraya inceleme için gitmezler. Hâlbuki ben bütün bu yolculuk esnasında duygusal olarak hissettiğim en büyük hazzı Hayber'den aldım. Çünkü Hayber'e girdiğimizde sessiz bir dere ile karşılaşırız. Çünkü bizzat Yahudiler, İslam Peygamberi orayı fethettikten birkaç yıl sonra oradan ayrılıyorlar ve insanlar dereyi terk edip ovaya geliyorlar. Derenin kendisi, yani Yahudilerin sahip olduğu bütün binalar, bütün hurmalıklar ve Hz. Ali'nin fethettiği kaleler sağlam kalmış, oturulmadığı için birden metruk kalmış ve bütün bu 1200 veya 1300 yıl boyunca el değmemiş, ince eserleri hâlâ bulunmaktadır. Öyle ki ben bizzat Hayber'e gittiğimde Hz. Ali'nin sesini, gelişini, varlığını ve kokusunu hissediyordum. Giden herkes böyle bir duygu hisseder. Çünkü daha sonra hadiseler, değişiklikler ve benzeri şeyler Hayber'in çehresini bozmuştur. Aynı durum, aynı bahçeler, aynı kaleler, tarihte sahip olduğu isimle vardır ve hatta derenin dibinden giden ve Kamus Kalesi'ni fetheden Hz. Ali'nin ayak izi -o yolun kendisi- vardır. Hatta şimdi Ali Mescidi adını taşıyan mescit, çok karanlık bir gecede yürüyerek gidilebilecek 80 dereceden yüksek bir açıyla yer almaktadır. O mescit Hz. Ali'nin üssüdür. Hayber dağının zirvesinde bulunan o büyük kalenin kapısına oradan hâkim olmuşlardır.

Bu açıdan yapmak istediğim işin şu olduğunu arz etmek istiyordum: Peygamber zamanının tüm tarihsel olaylarını ve tarih kitap-

[69] Bunları söylememin sebebi, gündeme gelen soruların alanını şu an ele aldığım sınırlarla, yani çalışma alanım ölçüsünde sınırlamaktır.

larımızda ve belgelerimizde bulunan, ama yeri belli olmayan ilk İslam'ı Mekke, Medine ve Arabistan Yarımadası'nın şimdiki coğrafî haritası üzerinde yürüttüm. [Bu iş için] iki harita düzenledim ve böylece tarihî olayları onlara uyguladım. En iyi ve en hassas haritayı şimdi Aramco hazırlamıştır ve Fransız oryantalistlerden biri, mevcut bütün Arabistan kabilelerini bu coğrafya üzerine yerleştirmiştir. Siz bütün Arabistan'ı göremezsiniz; bu iş için fırsatınız da olmaz; uzmanca araştırma yapmak isteyen kimseler hariç belki çok da gerekli değildir. Ama ben Mekke ve Medine'yi bu şekilde tedvin ettim (Yayınlamak istiyordum; inşallah belki sonra yayınlanır). Mekke ve Medine'nin bütün noktaları, her sokağı, her dağı, her yokuşu, her mescidi Peygamber zamanından maalesef tarihten anlamayan bir topluluğun eli değmiş bir hatıra taşır. Nitekim bu iki şehrin alıcısı olarak biz de tarihten hiçbir şekilde anlamayız. Bütün eserleri meseleye ilişkin iki cahillik, iki taassup ve iki yanlış anlama ortadan kaldırmıştır. Birisi biziz. Bu tarihî eserin bize bir tarihî hatıra yenilemesi ve o asrı, o nesli, o zamanı ve o olayları anlamamızı sağlamak yerine hedefimiz sadece bir parça toprak alıp cebimize koymak ve sonra gidip mesela göz iltihabı hastalığımızı tedavi etmektir. Biri de İranlı ziyaretçilere tepki olarak gelip buraları harap eden bu kimselerdir. Bu da bir yanlış işe karşılık başka bir yanlış iştir. Bu iki yanlışın sonucu, İslam'ın bütün tarihî eserlerinin yıkılıp dağılması olmuştur. İnsanın zahmet, dikkat ve araştırmayla vs. cevap ve eserini bulması ve toplamından Peygamber zamanının Mekke ve Medine'siyle ilgili yeni bir zihinsel tasvir oluşturması bunun dışındadır.

Cidde'ye giren, Cidde'den Medine'ye gelen ve Medine'den de Mekke'ye dönen bir İranlı, on, on bir gün Medine'de; on üç, on dört gün Mekke'dedir. Şimdi biz yaptığımız bütün bu hareketlerde parça parça amel ediyoruz. Sonra zamanımızın büyük bir kısmını konuşmakla, vakit geçirmekle, çarşılarda dolaşmakla veya buna benzer işlerle heder ediyoruz. Hâlbuki bu geçirdiğimiz yirmi beş, yirmi altı günümüzü bu programla bu şekilde kullansak içinde bizim gayri resmî ama hakikî öğrenci olduğumuz çok büyük bir sınıf ve

çok büyük bir üniversite meydana gelir. Cidde'den Medine'ye gelen ve sonra Mekke'ye dönen o İranlı, günbegün Peygamberin izini takip eder; Medine'ye geldiğinde Peygamberle birlikte Medine'ye girer ve Medine'de kaldığı on günde Peygamberin Medine hayatının on yılı öğrenilir. Peygamber Medine'de tam on yıl kaldı. Medine'de on gün kaldığını farz ettiğimiz bir hacı, her gün meydan üzerinde, toprak üzerinde ve şimdi tek tek var olan ve yerini bulan bu eserler üzerinde Peygamberin hayatından bir günü öğrenebilir. Maalesef herkesin gidebileceği ve rehber sahibi olabileceği eserler olmadığı için tanıyamaz. Peygamber Mescidi etrafından döndüğünüz yer İmam Cafer Sadık'ın evidir, Ebu Eyüp Ensarî'nin evidir, İmam Bakır'ın evidir, İmam Hüseyin'in evidir; bunlar hepsidir; fakat kimse bunların nerede ve ne olduğunu bilmez. Çünkü birden Ebu Eyüp Ensarî'nin evinde Pepsi Cola satıldığını görürsünüz. Gidip Pepsi Cola içebilirsiniz; ama buranın neresi olduğunu bilemezsiniz. Çünkü fazla harabe değildir. Fakat her halükârda çiniciliğe, yaldızcılığa ve aynacılığa çok önem vermeyen, ama Peygambere ait her esere -çöle düşmüş bir parça taş bile olsa- önem veren kimseler[70] için Medine'deki on gün ikamet, on konferansa ve on derse dönüştürülebilir. Böylece Peygamberin Medine'deki on yıllık ikameti öğrenilir ve insan öğrenim görür. Sonra dönüp Mekke'de kalır. Mekke'de on üç kaldığını farz edelim (Peygamber Mekke'de on üç yıl kalmıştır). Bu on üç günde hacının hac, Arafat ve benzeri yaptığı tüm amellerle birlikte o on üç günü Peygamberin Mekke'deki hayatı ve ikameti üzerine, Medine'de ve Mekke'de icra ettiği bu program üzerine götürür. Bizim Mekke ve Medine'de bulunduğumuz yirmi üç gün şeklinde yirmi üç yıl Mekke'de Peygamberle birlikte yaşarız. Bu, odada kitap okumaktan ve Tahran'da kürsünün arkasına geçmekten farklı bir şeydir. [Bu,] bizzat Peygamberin yaşadığı zeminde [yaşamak] ve Peygamberin hayatının bütün eserlerini gerçek olarak müşahe-

[70] Çünkü hatırayı yeniliyorlar. Bunu taşa tapmak için değil, bilakis büyük bir şahsiyete mensup bir eser olarak yapıyorlar. O eser saygınlık kazanır ve değerlenir. Bu, ibadet değil, değer vermedir.

de etmektir. O, görkemli ve iftihar dolu ömrünün tamamını bu şehirde ve Mekke şehrinde geçirmiştir. Peygamberin yaptığı her hareket, bizim tarihî hayatımızdan, duygu ve inancımızdan bir kesiti oluşturmuş ve oluşturmaktadır.

Hac da bu şekilde olacaktır. Hâlbuki şimdi önemli olan ve bizim için elde edilen, sadece bir miktar koyunumuzu kaybetmemiz ve Japonların paramızı almasıdır. Şimdi kendi kendimize şaka yapmamalıyız. Nasıl yararlanılabilir? Bazıları: "Hayır, duygu üzerinde çokça etki bırakır." diyebilir. Fakat ben kabul etmiyorum. Eğer bir kimsenin düşüncesi üzerinde etki bırakmadığı halde düşüncesini değiştirmeden duygusu üzerinde etki bırakırsa o duygu sadece değersiz değil, aynı zamanda olumsuzdur. Buraya gelen bir kimse nereye, ne için ve hangi amelleri yerine getirmek üzere geldiğini bilmiyor; fakat bir tazelik, hoşnutluk ve başarı duygusu hissediyorsa bu, uyuşturucu, gafil bırakıcı ve saptırıcı bir duygudur. Çünkü İslam'ın her amelinin değeri, insanın o amelle ilgili şuuru ve ferdin o amel karşısındaki bilinci oranındadır. Yoksa yedi defa dönen bir kimsenin kıyamette kaderinin değişmesi teknoloji değildir. Bu ne biçim bir dönmedir? Yoksa cahiliyede bu Evin etrafında dönmüyorlar mıydı? Fakat o dönme/tavaf niçin değersizdi; hatta mahkûm ve menfur idi? Çünkü nasıl bir evin etrafında dönmekte olduklarını anlamıyorlardı. Bundan dolayı tavafın ya da o amelleri bilinçsizce yerine getirmenin bana göre hiçbir sonucu yoktur.[71]

Şu Bedir Savaşına bakınız: Yedi yüz küsur asker idiler. O muazzam fetih, insanlık üzerinde büyük bir etki bıraktı. Peygamberin tüm savaşlarında ölen insanların tamamı üç yüz, dört yüz kişiye varmaz. O azametiyle Uhud'da 70 veya 75 kişi öldürüldü. Bedir'de 25 kişi öldürüldü. Yani bu büyük savaşlarda yüz kişi [öldürüldü].

[71] Biz birbirimize yalan söylememeliyiz. Biz insanların hoşuna gidecek şeyler söyleyelim; insanlar da bizim hoşumuza gidecek işler yapsınlar. Bu iltifatlar bize ait değildir. Biz birbirimizi eleştirmeli ve birbirimizin üstüne uçmalıyız. Yalan söylemek, aldatmak, hoşnut etmek, kişilerin gönül rızasını kazanmak vs. çok geri, kötü ve saptırıcı şeylerdir.

Huneyn'de büyük bir kıyım olur. Bazıları 30 kişi, bazıları 70 kişi, bazıları da 100 kişi öldürüldü derler. Tarihte, birinin üzerinden elli, diğerinin üzerinden otuz yıl geçen Birinci ve İkinci Dünya Savaşları unutulmuştur. Ama Bedir ve Uhud unutulmuyor. Bunun sebebi savaşın büyüklüğü ve önemi değil; insanlık üzerinde bıraktığı etkidir. Bunların sebebi, bir ameli yerine getiren insanî bilinçtir. Eğer bizde bu bilinç bulunmaz ve her birimiz bu amelleri bilinçsizce ifa edersek, bana göre ne dünyada ne de ahirette etkili olması mümkündür.[72]

Hacda olan bir mesele, -bu arz ettiğim süredir- Peygamberin 23 yıllık hayatını bizim Mekke ve Medine'deki 23 günlük ikametimize uyarlamaktır. Bizzat Peygamberi tanımakla, buradaki ikamet süresini ve yerine getirdiğimiz sorumlulukları tanımakla bu program hem bilinç kazandıran hem de ruhsal gelişim sağlayan ameller toplamı haline gelebilir. Eğer bu program bu şekilde uygulanırsa biz bir sınıfa giren ve yirmi üç gün sonra İran'a dönen bir öğrenci ola-

[72] Bazıları diyorlar ki: "Dünyada etkisi yok; ama ahretimiz mamur olacaktır." Bu sınıflandırma Hıristiyanlığa aittir: Dünya ayrıdır, ahiret ayrıdır. Bazı ameller dünya için iyidir; bazıları da ahiret için. Hâlbuki Kur'an'ın anlayışı şudur: "Bu dünyada kör olan ahrette de kördür. Bu dünyada gözü gören, ahrette de gören olur." Bu, diğer dinlerde dünya ile ahret arasındaki ilişkinin tezat ilişkisi olduğunu gösterir. Yani dünya için iyi olan şey, insanın ahretine zarar verir. Dünya için kötü olan, insanın ahreti için iyidir. Hâlbuki İslam'da tam tersi söz konusudur: Dünyada bana manevî ve insanî değer ve gelişim sağlayan şey, insanın ahret hayatının öncülü olur; yazgı olumlu olur. Eğer şimdi bu ameli yerine getirirsem; fakat yarın şuurum aynı olur, duygum aynı olur, terbiyem aynı olur, sosyal ilişkilerim aynı olur ve toplumda üstlendiğim sorumluluk aynı olursa bu amelin ahrette de iki para etmeyeceğini bilmem gerekir. Aksine sadece bu dünyada bize insanî bilinç, ruhsal ve fikrî gelişim sağlayan amelin değeri vardır. Sağlamıyorsa sevabı da yoktur. Bizim anladığımız manadaki sevap İslam'a ait değildir. Dünyada sevabı olmayan şeyin ahrette de kesinlikle sevabı olmayacaktır. Hatta o boşuna yapılmış bir ameldir. Belki sorumlu da olacağımızı anlayabilirdik; ama anlamadık. Mütalaa etmemiz gerekiyordu; ama etmedik. Düşünmemiz, sorumluluk kabul etmemiz ve her gün daha çok düşünmemiz gerekiyordu; ama yapmadık, donuk kaldık. Sonra ahir ömrümüzde bir miktar teknik ameli hesabımızın ahretle artılması için yaptık.

rak bir kurstan mezun olabilir, bir miktar gözyaşı ve duygu ibrazından başka derin ilmî bilinçler, bilgiler ve şuurlar elde edebiliriz.

İşin esasını oluşturan ve her şeyden daha önemli olan üçüncü mesele, görüşümüzün aksine haccın kendisidir. İslam'ın ilk döneminden aşağı doğru geldikçe zihnimizde daha çok onun teşrifatı önem kazanır. İslam'ın kendisinde ilk İslam devrine döndükçe daha çok onun ruhu ve felsefesi önem kazanır. Bundan dolayı ben birkaç yıl önce bizzat Allah'ın evinde görüyordum...[73]

Tarihimizin en büyük peygamberi ve tevhidin ilk kurucusu olan İbrahim'den İbrahim'in öğretisinin en büyük geliştiricisi olan İslam Peygamberine kadar büyük peygamberler tamamen bu geleneği insanlığa doğru, bilinçli ve olumlu bir şekilde yerleştirmek ve bunun etrafında tavaf edip gitmek, bu Evi, bu nişan taşını -İkbal'in deyişiyle- insanlık ve bütün nesiller için yerleştirmek amacıyla geldiler. Haccın bütün rükünleri çok ilginçtir. Siz belki beşeriyetin görebileceği ve meydana getirebileceği en çirkin manzaralar ile hissedebileceği ve kavrayabileceği en güzel duygu ve düşüncelerin birbirine karıştığını göreceksiniz. Öyle ki bu, her ikisini de hisseden kimse için tahammül edilebilir bir şey değildir. İnsanın en büyük sorumluluğu, biz bu kadar güzelliği anlamada ve kavramada çok yetenekli olamazsak, en azından o çirkinliklerin icadında ve onca hoş, insanî ve insanüstü güzellikleri çiğnemede etkimiz olmazsa ortaya çıkar.

Hac meselesi, Medine'nin Muhammed'i tanıma, Mekke'nin İbrahim'i tanıma olması anlamında bizzat İbrahim'in felsefesinden ve İbrahim'i tanımadan alınıyor. Maalesef İbrahim, [çok az tanınan]

[73] Yani orada kimse gömülü olmadığı için üzerimizde etkisi yoktur. Olmayınca da hiçbir şey değildir! Bu yüzden bazı rivayetlerde şöyle deniyor: "Allah'ın bu Evinde 900 peygamber medfundur." Allah'ın Evine değer verdikleri için ölüler hazinesi olsun diye peygamberleri onun altına gömmüşlerdir. Sonra insanın hissi bir yere tutunabilir. Ama şuur yüksek olduğu için bu boş evin boş olunca ne kadar dolu olduğunu anlar. Aslında peygamberleri oraya gömmemize gerek yoktur. Bizzat Evde kimsenin olmaması, Evde birisinin olduğunu bildirir.

şahsiyetlerden biridir. Biz ileri gittikçe tarih bizim için daha önemli olmuştur. Öyle ki Peygamber bizim zihnimizde Ali'den daha çok bilinmezdir; Hz. Ali, İmam Hüseyin'den daha çok bilinmezdir; İmam Hüseyin ise -sıradan geldiğimiz gibi- aşağıdakinden daha bilinmezdir. Bu köyümüzün yakınındaki veya şehrimizdeki filan imam ise bütün imamlardan daha meşhurdur. Aslında baştan ters çevrilmiştir; tepesi yere konulmuş bir konidir. Düşünce tarzımızın aslında istikrarsız olması da bundan dolayıdır. Tersine çevirmemiz gerekir: Zirvenin ucuna İbrahim'i oturtmalıyız. Oradan bize inanç, bilinç, iman, beşerî görüş, dünyagörüşü ve tarihsel ve insanî düşünce veren bu sürekli tarihsel akımı anlamanın seyir çizgisini imamete varıncaya kadar, Şia'nın Mehdi bekleme şeklindeki en son inancına varıncaya kadar takip edelim. Burası, inancımız açısından insan tarih felsefesinin sonudur.

Bir yapı taşı olarak İbrahim'i tanımak, bizim Mekke'de ifa ettiğimiz bütün amelleri tanımaktır. Onu tanımadan yapılacak olan bütün bu ameller, bilinçsiz ameller olur [Hiçbir şekilde değeri ve asaleti yoktur]. Çünkü Mekke'nin amelleri meselesi, diğer İslamî amellerden farklıdır. Mesela cihat, bir komutan komutasında savaşa gidip düşmanla savaştığımız bir ameldir. Ben çok şuurlu ve duygulu olmazsam, çok anlayışlı olmazsam, cihadı gerçek manasında anlamazsam, cihadın bileğimin gücü kadar ve komutanın emriyle salladığım kılıç kadar değeri olur. Ya oruç? Ben orucun felsefesini anlamayabilirim; ama oruç tuttuğumda bu amel bende her halükârda ruhsal ve cismanî etkiler bırakır ve bu amelin bizzat asaleti vardır. Ama tüm hac amellerinden hiçbirisi bizzat asil bir amel değildir. Her amelin simgesel ve sembolik olarak büyük bir anlamı vardır; eğer bu manayı anlamazsam bütün bunlar şu an olduğu gibi bir hiç olur. "Bütün bu yaptıkların nedir?" diye kimin yakasını tutsan: "Dediler ki yap, biz de yaptık; kemiği hafiflettik, görevimizi ve yükümlülüğümüzü boynumuzdan attık!" demekten başka bir şey söylemez. "Biz bu yükümlülüğü boynumuzdan attık." tabiri şu anlama gelir: Zoraki bir şeydi, yerine getirmemiz gerekiyordu, Elhamdülillah biz de yerine getirdik ve kurtulduk. Bu tabir onun

hacdan ne anladığını gösterir. Hâlbuki insan bu sırlardan her birini belirtilen mana ve duygularla anlasaydı, hac, dinî bir yükümlülük olmasa ve zerre kadar uhrevî sevabı bulunmasa da her bilinçli insan, onu kendi insanlığı olarak, çok büyük bir insanî eylem olarak yerine getirirdi. İşte böyle bir durumdur.

Bundan dolayı İbrahim'den, İbrahim'in felsefesinden başlayan bir hac bilim felsefesi vardır. Sonra tek tek haccın rükünleri vardır. Bunlar şekil bakımından yerine getirmemiz gereken ameller olarak değildir (Onu bilmek herkese vaciptir; yoksa ameller yerine getirilemez). Daha doğrusu önemli olan, incelenecek rükünlerin bilinçli bir şekilde yapılması ve hacda ne yapmamız gerektiğini bilmek yanında aynı zamanda niçin bu işi yapmamız gerektiğini de bilmektir.

Ne mutlu ki geldiğim bu birkaç yolculukta sürekli bu meseleyi düşündüğüm için yaklaşık kendi şuurum ölçüsünde ve bilincim prizmamda bu renkler ve manalar[74] benim için Mekke'de inşallah size arz edeceğim son derece heyecan verici, doyurucu, analitik ve mantıklı hale gelmiştir.

Bu nedenle çok dallanan arzuhallerimin özeti -özür dilerim- şudur: İran'da topluma bağlı bir fert olarak, eski veya yeni nesle bağlı bir fert olarak ve hem toplum, hem nesli, hem zamanı, hem dini, hem de inançlarına karşı sorumluluk duyan[75] bir kimse olarak mücadele ettiğimiz meselelerle şimdiki zamanda ne yapmamız gerekir ve kendi toplumumuzdaki konumumuz nedir? Mevcut konumumuzla ne yapabiliriz? Bu, benim yazabileceğim kitabın bir bölümüdür. İkinci bölüm, Peygamberin şahsî hayatının, ashabının

[74] Çünkü bu, haccın bütün hakikati değildir. Zira hac, üzerine her ışığın düştüğü ve yüzlerce renkte billurlaşan çok boyutlu bir prizmadır.

[75] [Sorumluluk] duymamak olmaz. Hissedip dönen ve gündelik işine ve hayatına başlayan kimse, hiçbir konudan hiçbir şey anlamamış bir kimsedir. Eğer bütün ameller değerliyse onların en büyüğü, bu hikâyeden dönen insanın kendisini -haddizatında- toplumda ve hayatta bundan sonra bir mücahid olarak hissetmesi ve burada öğrendiği her şeyin omzunda ağırlık yapmasıdır.

hayatının, Peygamberin fikrî, sosyal, siyasî ve özel hayatının günbegün Peygamberin yaşadığı -Mekke, Medine ve çevresinden oluşan- coğrafî konuma göre [nasıl olduğu] şeklinde İslam tarihidir. Yani tarihî kılavuz, Mekke ve Medine'deki parça parça eserlerdir. Ben bir kılavuz olarak arz etmemi istediğiniz yerler konusunda sizin hizmetinizde olabilirim. Üçüncüsü, bir hac bilim felsefesi olarak, İbrahim'in bu hac rükünleri üzerinde nasıl yürüneceğiyle ilgili öğretisi olarak bir kılavuzdur (rehber).[76]

[76] Tıpkı Avrupa ülkelerinde müzelere gittiğinizde, burada insanın eline hiç geçmeyen, söz konusu olan rehberlik kitapları gibi. Ne zaman bir müzeye, tarihî bir yapı veya esere gitseniz size rehberlik edilir. Bu eser ne zamana aittir, kimlerden kalmadır, kimlere aittir, sanatsal değeri nedir, tarihî değeri nedir, sizin burayı ziyaret felsefeniz nedir? (Size tanıtırlar.) Hâlbuki biz Müslümanlar, şimdi Medine'nin durumunun kültür ve bilinç durumumuzun ne ölçüde olduğunu gösterdiğini görüyoruz. Siz burada kitabevi dışındaki her tür mağazayı görüyorsunuz. Niçin? Çünkü ihtiyaç yoktur. Toplumumuzun seçkin bir ferdi olan bir hacı, buraya gelir ve alışveriş için bir milyon tümen getirirse onun bir kuruşu bile bir sayfa kâğıt satın almak için değildir. Buradan bizim ne düzeyde geri ve bilinçsiz olduğumuz ve kendi dinî amellerini yerine getiren bedevîler haline geldiğimiz anlaşılıyor. Bir kişi: "Niçin geldiniz, burası neresidir, niçin burada yaşayan Peygamberden hiçbir eser yoktur, biz neden hiçbir anlamı olmayan bu amelleri yapıyoruz?" diye sormaz. Sormamışlardır. Eğer sorsalardı mecburen bir cevap da verilirdi. Genel olarak başımızı yere eğmiş ve aynı şekilde bin yıldır tavaf ediyoruz. Bunun ne faydasının olduğu belli değildir.

Şia'da şu, çok devrimci bir derstir (Fakat maalesef onu harap etmişler. En yüksek meseleleri bile en düşük meseleler gibi harap eden nice büyük sanatçılar vardı.): Müslümanlar Mekke'ye gelip Kâbe'nin etrafında dönerken ve İbrahim'in amelini ifa ederken İmam Hüseyin, bu Evin etrafında dönen bu safı yarıp tek başına cihat ve şehadet tarafına gidiyor. Bu bize acaba biz bu Evin Hüseyin'i yalnız bırakan, İbrahim'in sünnetini icra eden tavafçılarının bir parçası mıyız dedirtecek bir derstir. Hüseyin buradan gittiğinde Evin etrafında dönmek artık İbrahim'in sünneti değildir, bir putperestlik sünnetidir; bir yağ makinesi gibi kalır.

Eğer kendi zamanımızda omzumuza binen sosyal sorumlulukları bu şekilde yerine getirmez, sadece tavaf edersek Hüseyin'i yalnız bırakan ve bu Evin etrafında dönmeyi sürdüren kimselerin bir parçası oluruz. Çünkü bu hikâye her zaman, her asır ve her nesilde canlıdır; tarihî bir olay değildir.

Dördüncüsü, haccın, her amelin ne anlamının olduğu ve tarihimizde nasıl derin kökü ve büyük bir dersi bulunduğuyla ilgili analitik rükünleridir.

Bu, benim yaptığım ve iftiharla ona ait işe yarar, ihtiyaç duyabileceğiniz ve işinize gelebilecek her şey için hizmetinizde olduğum konuşmaların ve işlerin toplamıdır. Bunlar değerli olduğunda ben konuşmacı, siz dinleyici olarak sınıflandırılmazsınız. Eğer böyle olursa ben bir süje söylemeye ve iki saat konuşmaya mecbur kalırım. Sonra iki tarafın da yararına hiç mi hiçbir şey yoktur. Oturum biter. Ama eğer sürekli özgürce tartışırsak, birbirimizle münazara edersek, birlikte eleştirilerimizi ifade edersek ve meseleleri gündeme getirirsek daha geniş bir alanda ve hepimizin hissettiği meseleler üzerinde düşünürüz. Temel meseleler gündeme gelmiştir.

İslam'da Hicretin Önemi ve Kur'an'daki Beş Tür Hicretin İncelenmesi

... İstifade edilecek bir sebep budur. Diğeri ise şudur: Öncelikle sizlere nasihat, rehberlik ve liderlik edecek bir düzeyde olmadığımı ancak belli bir alanda okumuş, çalışmış ve bu alan üzerinde uzmanlık yapmış biri olarak birlikte oturup, toplumumuzda ve düşünce dünyamızda gündemi oluşturan meseleleri istişare edeceğimizi belirtmek isterim. Ayrıca bu istişareyi, sizlerin oturup benim sözlerimi dinleyeceğiniz, benim de sizlere yol gösterip sohbet edeceğim tarzda yapmayacağız.

Üçüncü mesele, bu geleneği yıkmalıyız. Bizim birçok geleneği yıkmamız gerekir. Bunları yıkmaya cesaretimiz yok; ama kendimizde bu cesareti bulmalıyız. Geçmişten bize ulaşan (bu geçmiş 30 yıl öncesi de olabilir) olaylar karşısında korkuya kapılıp dine dayanmadığı halde yalan ve telkin yoluyla bizlere kabul ettirilen bu tabuları kırmaya cesaret edemezsek yarınları kurmaya layık olmayacağız.

Hac felsefesinde ve hac merasiminde bulunan en temel konu, [haccın] bütün Müslüman toplumlardan ve değişik ırklardan buraya gelip birlikte oturan ve fikir alışverişi yapan insanların düzenlediği bir kongre olmasıdır. Bunun haccın en büyük felsefesi olduğu ortadadır.[77] Fakat ben, haccın en büyük felsefesinin onun kongre oluşu olduğunu düşünmüyorum. Haccın büyük kongre oluşu onun felsefesinin boyutlarından biridir. Haccın temel boyutlarından biri bu kongre oluşu olsa da ben haccın -nereye girdiğini ve nasıl çıktığını bilse de- içine dalıp çıkan insanın değişik bir tür olabileceği ilginç bir asit olduğuna inanıyorum.

Evet, haccın anlamlarından biri kuşkusuz bu kongre oluşudur; ancak bugün dünyagörüşümüz, bakış açımız ve düşünce ufkumuz o kadar daralmış ki hacda bir uluslar arası düzeyde İslamî bir kon-

[77] Bu, haccın açık bir sırrıdır. Ben haccın konuşulduğu minber ve meclislerin çoğunda herkesin artık "Hac bir tür İslamî kongredir." dediğini gördüm.

gre düzenleyemiyoruz. O kadar fırkalara ve küçük gruplara ayrılmışız ki hacca gelen bütün İranlılar arasında bile bir tanışma, anlaşma, istişare ve fikrî temas sağlayamıyoruz. Bu programı en azından şu on dört on beş gün zarfında küçük çapta icra edebiliriz; birlikte olduğumuz, anlaştığımız, tanıştığımız ve fikrî bağlara sahip olduğumuz bu topluluk düzleminde küçük bir seminer gerçekleştirebiliriz. Hacdan sonra herkes kendi şahsî, ferdî ve ailevî hayatına dalacağı için ve belki başka hiçbir vakit birbirimizi düşünmeye fırsat bulamayacağımız için şu on dört on beş gün içinde, bu topluluk çerçevesinde her halükârda bir Müslüman'ın karşılaştığı -hem zamanla, hem İslam'la, hem inançla ilgili- meseleler hakkında buna benzer bir seminer yapabiliriz. Böyle bir seminerin yapılabilmesi için burada benim konuşmacı, sizin sadece dinleyici olduğunuz bu engelin yıkılması gerekir. Eğer bu formu kırmayı, birlikte düşünmeyi ve bütün meseleleri özgürce ve çekinmeden ele almayı kabul ederseniz ben en iyi programı icra edeceğimizi düşünüyorum. Bu iş benim programımda da yapılabilir. Çünkü ben, bir kimse beni azarladığında şahsiyeti incinecek veya bana hürmet İslam'a hürmettir diyecek ve kırıldığında İslam'ın zarar göreceği veya gözetilmesi gereken bir şahsiyet olacak ya da kendisinden hayâ edilmesi gereken bir tip değilim. Asla böyle bir sözüm yoktur. Ben hiçbir ayrıcalıksız, özelliksiz, gizemsiz ve utanmasız sizden biriyim. Aslında benim de sizin gibi özgür işim var, başka bir işim var. Sizin gibi düşünüyorum, sizin gibi inanıyorum, buraya sizin gibi geldim ve sizin gibi yaşıyorum. Huzurunda zorunlu olarak birtakım maslahatlar gözetilecek bir makam değilim. Bundan dolayı bütün sınırlar kaldırılmalıdır ve kaldırılabilir. Hem benim açımdan, hem topluluğumuz açısından, hem de sahip olduğumuz ve bu meseleleri düşünebileceğimiz şu on beş günlük boş vakit açısından en iyi şartlar mevcuttur. Burada aklımıza gelen veya hayat boyu zihnimizde oluşan bütün meseleleri gündeme getirelim ve elimizden geldiği kadarını birlikte cevaplayalım. Başaramadıklarımız konusunda her halükârda yarın -daha doğrusu yarından fazla- soru ortaya atmak da bir çeşit cevaptır.

Bu amaçla ve sizin bu programa daha çok katılmanız için kendim bir program düzenlemedim; hatta -kendi zihnimde bile olsa- konuşmanın başlığını belirlemedim. Çünkü tıpkı benim için ideal olan dün geceki programın ikinci yarısı gibi hiçbir tür tahminde bulunmadan buraya gelip oturdum. Yani burada yapılan ve arkadaşların fazla soru sormadıkları konuşmadan sonra (evet, ilk oturum da böyleydi), tanışma olduktan sonra gidip bir odaya oturduk ve temel bir program başladı. O, benim konuşmacı, sizin dinleyici olduğunuz buradaki ilk programdan daha faydalı idi; birbirimizi daha çok anladık ve meseleleri daha iyi ele alabildik.

Bu nedenle şimdi ikinci programdır. Zeminler hazırlanmış, genel meseleler ortaya konmuş, -arkadaşlardan birinin deyişiyle- emredilmeden önce konuşma olmuş, şüpheler dile getirilmiş, sıkıntılar doğmuş, sarsıntılar olmuştur. Vakit, yapıcı ve müspet meseleleri ele alacağımız vakittir. Bundan dolayı ben konuşmam için hiçbir şekilde dosyanın açık olması ve hanımların ve beylerin sınırlarını dün gece çizdiğim bütün meseleler hakkında istedikleri başlığı koyabilmeleri -bu oturumda başlık konacaktır- ve diledikleri gibi gündeme getirebilmeleri için başlık ve sınır belirlemiyorum.

Elbette benim farklı bir görüşüm var. Bunun sebebi, bazı arkadaşların şöyle yazmalarıdır: Yakında hac rükünleri olduğundan ve bizim de yarından sonra hac amellerine girmemiz gerektiği için hac meselelerinin bir miktar tahlil edilmesi iyi olur. Elbette bu akıl yürütme çok doğrudur. Yani ihram giyeceğimiz ve resmen merasime katılacağımız yarından sonra ne yapacağımızı bilmemiz gerekir. Fakat başka bir mesele daha vardır: Ben Medine'nin üç temeli olan şu üç kişiyi tanımadan bu şehri terk edeceğime çok üzülüyorum: Biri Peygamber, biri Ali, diğeri Fatma'dır.

Ben (kendi şahsî duygumu söylüyorum, inanç esasları açısından demiyorum) Medine şehrini âşıklar gibi seviyorum; fakat Mekke'yi bu kadar sevmiyorum. Mescidiharam ve Kâbe dışında ne varsa adeta İslam'ın ilk döneminde Peygamber ve onun en samimi arkadaşlarına karşı olduğu gibi her tarafından bir öfke kokuyor. Kâbe bu şehirde sanki yine yalnızdır. Medine, Mekke'nin Peygambere,

ailesine ve ashabına işkence ettiği on üç yılın ardından Peygamber zamanında [halkı] açık kucaklı, hoş ve güler yüzlü olarak onları savunduğu, hayatlarını onlarla -hiç tanımadığı yabancılarla- bölüştüğü gibi, şimdi de aynı şekilde bu şehrin çehresinde bir kabul, açık yüzlülük ve aydınlık hissedilmektedir.[78]

Dahası Peygamber bu şehre girdiğinde zaferle giriyordu. Üç ay sonra münafıkların evleri dâhil İslam'ın kapısını çalmadığı ve İslam'a açılmayan hiçbir ev yoktu. [Medine] Peygamber girmeden önce onu kabul etmiş ve Müslüman olmuş bir şehirdir. Peygamber, hayatının ve nübüvvetinin en iyi, en verimli ve en anlamlı günlerini bu şehirde ve bu dört duvar arasında geçirmiştir. Bu şehrin her sokağında, her taşı ve kayası üzerinde İslam Peygamberinin ayak izi vardır. Bu şehrin her hurmalığı ve her hurması sanki yaklaşık 30 yıl bu hurmalıklarda çalışan, sıkıntı çeken, geceleri yalnız başına inleyen, düşünen, mücadele eden, çaba harcayan, aşk ve vefa gösteren, mazlumluğa, mahrumiyete ve her şeye katlanan Ali'den bir hatıra taşır. Fatma da böyledir.

Bu şehrin tamamını bu üç kişi kurar. Bu şehrin bütün değer, büyüklük, kutsallık ve önemini bu üç kişi sağlar. Kuşkusuz Uhud'da örneklerini verdiğim diğerleri de insanlık tarihinin bu büyük iftiharının icadında pay sahibiydiler.

Bu şehirden[79] çıkıp Mekke'ye doğru hareket ettiğimizde her halükârda yüreğim sızlıyor; yani duygum, bunların bilinmez halde kalmasına ve kendilerinden söz edilmemesine izin vermiyor. Tabii ki

[78] Bilmiyorum; bu, tarihin etkisi altında mı böyledir; çünkü biz her zaman o geçmişte yaşıyoruz. Yoksa siz de gerçekten böyle mi hissediyorsunuz?

[79] Bu şehir Muhammed'in şehridir. Daha önce adı Yesrib idi. Peygamberin girişinden sonra Medine-i Nebi, Peygamber Şehri olmuştur. Peygambere, ailesine ve evine mahsus şehirdir. Yanında bizzat bulunduğu ve ölünceye kadar yaşadığı bir yer vardır. Ona duvar komşusu olarak Fatma yaşamış ve Ali ile ölünceye kadar evli hayatı sürdürmüştür. Bu evde Hasan, Hüseyin ve Zeynep büyüdüler, eğitim gördüler ve yetiştiler. Bu küçük dört duvar arasında kısa yıllar içinde bütün bu hıyanetler, hizmetler, çirkinlikler ve güzellikler gerçekleşmiştir.

vaktimiz çok sınırlı olduğundan bunları biraz feda etmemiz gerekiyor; ama her halükârda tamamından vazgeçmek zordur.

Bir Hıristiyan ve oryantalist olan hocam[80] Profesör Massignon diyor ki (Bu sözü ifade ederken bütün vücudu titriyor): "Ben genç bir müsteşrik idim ve Arapça, Arabistan tarihi ve coğrafyası üzerine çalışıyordum (artık Doğu bilimci idim). İslam'ı da bir bilim ve kültür olarak mütalaa ediyordum. 1905 yılında Fransa'dan Mekke ve Medine'ye geldim, daha sonra Medain'e gittim. Medain'de bugün hâlâ mağrur bir şekilde ayakta duran Kisra eyvanını, hemen yanı başında ise Selman'ın mezarını gördüm. Mütevazı ve adeta dizleri üzerine çökmüş, sade bir mezar. Sarsıldım ve elimde olmadan Selman'ın büyüklüğü karşısında cazibeye kapılarak mezarın başında yere çöktüm. Orada bütün düşüncemi, gücümü, yazarlığımı ve araştırmamı Selman'ın hizmetine adamaya karar verdim. 1905 yılından 1933 yılına kadar 28 yıl aralıksız Selman üzerinde çalıştım."

Çalışmasının sonucu, Farsçaya da çevirisi yapılmış "Selman-ı Pak" isimli kitaptır. Bizim çöküşümüz o kadar ileridir ki Fransız bir şarkiyatçı 28 yıl Selman ve yaşamı üzerinde çalışıyor ve çalışmasının ürünü Farsçaya çevriliyor; ama İranlılar okumadıkları gibi: "Bizim yararlanacağımız türden değildir, zordur." diyorlar. Bu durum bizim çöküş seviyemizi gösteriyor.

Selman bizim hem millî bakımdan ırk iftiharımız, hem dinî bakımdan İslam iftiharımız, hem de mezhebî bakımdan Şia iftiharımızdır. Yani irtibatlı olduğumuz üç boyutlu bir semboldür. İslam'a girmiş ve Peygamberin hizmetinde bulunmuş ilk İranlıdır ve Peygamberin en büyük sahabîsidir.[81] Ali'nin hakkı çiğnendikten ve

[80] Onu bu konumda hatırlamam ne kadar güzel! Şüphesiz zahire göre değil, batına göre hükmeden Tanrı onu kesinlikle affetmiş ve ona büyük bir mükâfat vermiştir.

[81] Öyle ki liste yapmak istediklerinde ihtilafa düştüler. Selman kimlere mensuptur? Muhacirlere mensup ise Mekke'den gelmiş olmalıdır, Ensara mensup ise Medineli olmalıdır? Nerelidir? Hz. Peygamber konuştu: "Selman bizden, Ehlibeyttendir." Ömer zamanında liste yapıldığında Selman Ehlibeytten yazıldı.

İslam tarihinde sapma dönemine girildikten sonra Selman Medine'yi terk edip Medain'e doğru gidiyor. Massignon'ın araştırdığı gibi orada Medain'de Hemedan kabileleri arasında ilk Şiîlik tohumunu saçan odur. Buna rağmen bizim bilgin, seçkin, âlim ve eğitimli sınıfımız içinde bile bir Batılının Selman hakkındaki araştırmaları bilinmez. Her halükârda bununla ilgilenmiyorum.

[Massignon] o zaman şöyle diyor: "Selman beni büyük bir aşka sevk etti. Bu aşk, benim yavan bilimsel araştırmalarımı tamamen değiştirdi. Sonra benim bütün ömrüm şu üç şahsiyet üzerinde geçti: Biri Selman, biri Hallaç (Hüseyin b. Mansur Hallaç) ve üçüncüsü Peygamberin kızı Fatma." Ömrünün son yıllarında bütün hayatını Hz. Fatma'nın hayatına dair araştırmalara adamıştı. (Bunu hem çağrışım yapması hem de hocamı anmak için sundum.)

Bir şarkiyatçı için Selman'ın mezarını görmek onun bilimsel anlamda kaderini değiştirecek bir etki meydana getirebiliyor. Ya bütün ruhu, vücudunun tüm hücreleri ve ruhunun tüm boyutları Muhammed, Ali ve Fatma ile dolu olan bizler nasıl onun şehrini, eserlerini ve evini görmekten feragat edip de başka bir meseleyi düşünebiliyoruz veya en azından ondan ümidimizi kesebiliyoruz?

Elbette iki gece sonra çok fırsat olmayacak. Acaba bu iki geceyi Medine'de geçirmeyi ve bu meseleler hakkında fırsat buldukça daha çok konuşmayı düşünmez misiniz? Mekke'de on üç on dört gün fırsat olacak ve bana göre yapılacak ibadetler de Medine'dekilere göre daha az olacaktır (Zorunlu ameller çok olsa da oradaki meşguliyet azdır ve araştırma fırsatı daha fazladır). Amellerden önce mantıken analitik olarak hac hakkında konuşmak gerekse de hiç fırsat olmadığı için ve Medine'nin meçhul kalması pahasına bu konuya başlamak gerektiği için ameller arasında yerine getirdiklerimizden bahsetmemiz bu birkaç gece sadece Medine'den bahsetmekten daha iyi olduğunu düşünüyorum.

... Bu iş için benim iki önerim var: Birincisi, şu andan itibaren bir derse başladığımızı ve bir program düzenlediğimizi varsayalım.[82]

[82] Elbette bu biraz kurudur. Çok yorucu olabilir. Fakat kesinlikle daha kuru ve

Bu program şöyledir: Genel bir İslamî ekol[83] olarak tam bir iskelet ve kapsamlı bir mühendislik ve düşünce kuruluşu tasarlayalım. Ben öğretmen olduğum için zihne işlenmesi, öğretim ve korunmasının kolay olması sebebiyle her zaman fikrî ve felsefî meselelere şekil veriyorum. İslamî inançlar toplamı olan bir form ve biçim tasarladım. Bu inançlar birbirine montaj edilmiş, birbirinden doğmuş, "bir Müslüman'ın çeşitli boyutlarda itikadî simasının tamamı ve çeşitli inanç esasları ve dalları" adında bir tür mantıkî, aklî ve ilmî tam sınıflandırma temelinde şekillenmiştir. Topluca "kendi İslam'ına karşı ilmî bilinç taşıyan bir Müslüman'ın düşünce yapısı" adlı bir bedeni oluşturuyor. Bunun hem çok bilgince derin felsefî düzeyde uzmanlık öğretimi yapılabilir, hem de çok aşağı ve normal düzeyde. Siz bunu kendiniz kavradıktan sonra çocuklarınıza, normal insanlara ve aşağı düzeydeki fertlere kolayca öğretebilirsiniz (Şekillendiği için değişik fikrî seviyelere açıklanması da kolaydır).

Bu, tevhit ve dünyagörüşünden başlayan, sonra bütün İslamî tarih felsefesi, antropoloji ve toplumbilime ilişkin görüşleri kendisinden kaynaklanan ve daha sonra içinde İslam ideolojisinin, İslamî ümmet ve inandığımız İslamî rejimin, İslam inancına ve İslamî öğreti-

yorucu olduğu ölçüde daha çok değerlidir. Maalesef zihin etkenlerimizin çoğunu tembelleştirdi. Canımız böyle uzatmak ve dergi okumak istiyor; bu bizim mütalaamız olsun ya da bir köşeye oturup bir şey dinlemek istiyor; bu da bizim tefekkürümüz olsun. Tefekkür ve mütalaayı ağır, ciddi ve derin bir program olarak yapmayı alışkanlık haline getirmedik. Bundan dolayı derin söz veya derin yazı toplumumuzda her zaman yalnız ve müşterisiz kalır. Fakat bizim grubumuz bu programa katlanabilecek düzeydedir.

[83] İslam ekolü dediğim şey, şöyle açıklayacağım bir şeydir. Ben, bu üç ilke İslam, şu iki ilke Şiîliktir şeklinde bir ayrım yapmıyorum. Böyle bir şey söyleyen kimse, İslam'dan başka ve ona eklenmiş bir Şiîliği kabul etmiş olur. Bu çok kötü ve aşağılık bir tabirdir. Ben bizzat İslam ekolü -itikadî ekolümüz- adlı fikrî bir teşkilat ve kurumun bulunduğunu düşünüyorum. Şiîlik, İslam inançları içinde, İslam adlı bedenin yanında bir apandis olarak bulunmaz. İslam'ın tamamlayıcısı, İslam üzerine eklenmiş iki unsur olarak mevcut değildir. İslam'ın kendisi, adı Şiîlik olan bir anlayış ve telakki türüdür.

ye dayalı imam, bekleyiş, yaratılış gayesi, hayat ve ahlak meselelerinin bilimsel ve nedensellik ilişkisi temelinde tasvir edildiği bir tasavvurdan ibarettir.

Dilerseniz bu on üç günlük sürenin başından sonuna kadar sürdüreceğimiz daha çok ders formatında ve düşünce ve araştırma yüklü olan bir program uygulayalım. Bu benim ortaya koyduğum yeni formda düzenlenmiş bir İslam bilim çerçevesidir. Elbette onların tamamının var olan hakikatler ya da orada söylediğim her şeyin hakikatler olduğunu demek istemiyorum. Hayır, bir projedir, bir teoridir. Her zaman rütuş yapılabilir, düzeltilebilir, değiştirilebilir, iyileştirilebilir. Bu bir çalışmadır; ama elbette o özgür diyalog programı biraz kaybolur veya sınırlanır. Bu, size arz ettiğim bir öneridir.

İkinci [bir önerim] daha var: Medine'de bu iki gece üç şahıs, üç büyük varlık ve üç güç, hayat, enerji, düşünce ve bilinç ocağı hakkında konuşalım. Mekke'ye gittiğimizde de içine girdiğimiz ve yerine getirmekte olduğumuz bu gelenek hakkında [konuşalım]. Yani programı kısımlara ayıralım. Bu çalışma kapsamında bu iki programı soru-cevap şeklinde sürdürelim, benim sürekli konuşmacı, sizin ise dinleyici olduğunuz bir tarzda değil.

Şimdi ben bir referandum yaparak size nereden başlayalım diye soruyorum.

... Kendi duygum olsa, tat aldığım bir şey olarak Medine'den bahsetmek isterim. Ama daha değerli başka bir şey olarak gönlüm İslam bilim dersi vermek istiyor.[84] [İlk olarak] hicret hakkında [konuşacağım]. Geçen yıl da bu konuda konuşmuştum. Çünkü hem Medine'yi tanımaya, hem İslam Peygamberini tanımaya, hem de bizzat İslam'ı tanımaya bir giriştir; özellikle bütün törenleri hicret ilkesine dayanan haccı tanımaya bir giriştir.

[84] Dinleyiciler ile doktor arasında birkaç dakika süren konuşma ve dinlemeler ve görüş belirtmelerden sonra çoğunluk Medine hakkında konuşma görüşünü benimsedi. (Derleyen)

Bundan dolayı hem bir gecede ele alınabilecek olmasıyla hem de bütün bu alanlarda ihtiva edilmiş olmasıyla seçebileceğim tek başlık, Hicret Yurdu meselesidir. Önceki yıl yedi sekiz oturum "Hicret Şehri Medine" başlığı altında konuştum. Ama bu gece bütün bunlara başka meseleleri de ekleyerek konuşmam gerekiyor.

Bu gece Medine İslam ve Peygamberi hakkında, yarın gece Hz. Ali hakkında, son gece olan ertesi gece Hz. Fatma'nın şahsiyeti ve hayatı hakkında konuşacağım ve sonra gideriz.

Hicret sözcüğünü ele alırken yine ne mutlu ki bu kelimeyi (sadece bu kelimeyi, yoksa meselenin onunla ilgisi yoktur) kendisinden öğrendiğim için Prof. Massignon'un adı gündeme geldi. O şunları söylüyor: "Hicret, Hacer sözcüğünden türemiştir. Muhacir, Hacer gibi olandır". Muhacir, kendisini Hacer'e benzeten kimse demektir. Yani İslam'da muhacir ve hicret için kullanılan bütün değişik anlamların Hacer ismiyle manevî bir bağı vardır. "Hicret, yolculuk yapmak ve bir yerden başka bir yere hareket etmektir." şeklindeki inancımızın aksine kendisini Hacer'e benzeten kimse anlamındaki muhacir, Hacer'in bir kadının adı olması -hac felsefesinin tamamen bu kadının kâkülü etrafında döndüğünü görüyoruz- yanında ayrıca bizzat bu kelime Habeşçede şehir manasına gelir. Ben buradan hareketle bu kelimenin anlamını şöyle istinbat ettim: Muhacir, bir köyden başka bir köye veya bir şehirden başka bir şehre giden kimse anlamında değil; bedevîlikten medenîliğe geçen kimse anlamında medenî kimse demektir.

Buradan böyle bir teori ortaya çıktı ve ben İslam Fıkhındaki bir bölümün benim bu görüşümü desteklediğini fark ettim. Başka bir dine mensup iken Peygamber zamanında veya İslam'ın ilk döneminde Müslüman olan; fakat bir süre İslam'da kaldıktan sonra İslam'dan dönerek kâfir olan veya önceki dinine ya da başka bir dine dönen kimse nasıl biridir? Bu insan, İslam'dan sonra küfrü seçmiş bir kimsedir. İslam'dan sonra kâfir oldu veya dinden sonra küfre girdi denmesi gerekir. Hâlbuki fıkhî ıstılahı "Taarrabe ba'del-hicret"tir.[85]

[85] Hicretten sonra bedevîleşti. (Çev.)

Bunun anlamı yoktur. Ben gelmişim, Medine'ye girmişim, Müslüman olmuşum, bir müddet sonra İslam'dan dönmüşüm, dinsiz olmuşum, müşrik olmuşum, Yahudi olmuşum, Hıristiyan olmuşum veya başka bir şey olmuşum. "O, İslam'dan başka bir dine döndü." veya "Dinden küfre döndü."; "Dinden sonra kâfir oldu." veya "İslam'dan sonra küfre girdi." demeleri gerekir. Hâlbuki teknik tabiri: "Taarrabe ba'de'l-hicret"tir. Taarrabe sözlükte bedevî ve vahşi Arabın durumuna dönmek demektir. Hicret burada başka bir anlam ifade etmez.

"Taarrabe ba'de'l-hicret"e baktığımızda hicrete kalkışan, muhacir olan, hicretten sonra çöl Araplarına veya cahiliye Araplarının haline dönen insan [anlamına geldiğini] görüyoruz. Öyleyse taarrub kelimesinin küfrün muadili, hicret kelimesinin de İslam'ın muadili olduğu anlaşılıyor. Ensar'dan olan, bizzat Medine'de bulunan (Bu artık muhacir değildir; muhacir, Mekke'den Medine'ye gelen kimsedir.), Evs veya Hazreç'e mensup olan ve bu şehirde olan kimse, İslam'dan dönüyor, hicretten sonra bedevîleşiyor. Yani hicrete kalkıştıktan, hicret ettikten sonra tekrar bedevîliğe dönüyor.

O halde burada hicretin, medeniyet anlamına geldiği anlaşılıyor. Hicret ile kastedilen İslam olsa da İslam yerine hicret denmiştir. Onun hicret ile kastettiği şey medenî olmaktır. Bundan dolayı medeniyet, İslam'ın ayrılmaz parçasıdır.[86]

Burada muhacir Hacer'in rolünde olandır ve Hacer, şehir anlamında olduğu için [muhacir] şehirli manasına gelir. Terim anlamıyla muhacir, bedevilikten ve çöküşten medeniyete yönelen kimse demektir. Medeniyet ile kast edilen İslam'dır.

...[87] Hayır, Rönesans; ölü ve şimdi yeniden doğuşunu[88] gerçekleş-

[86] Elbette medeniyetten maksat, tüketim, teknik ve şatafat medeniyeti değildir. Medenî toplum değil, medenî insan. Bu ikisi arasında çok fark vardır. Bugün Batı'da medenî insan değil, medenî toplum vardır. Medenî toplumda bedevî insan vardır.

[87] Burada anlaşılmayan bir soru vardır. Fakat Doktorun cevabından soru soranın taarrubu Rönesans ile aynı manada kabul ettiği anlaşılabilir. (Derleyen)

tirmek istediğimiz kültür, medeniyet ve sanatın yenilenmesi demektir. Yani ölmüş ve biz onun yeniden doğuşunu sağlamak istiyoruz. Yani biz daha önce medenî idik; medeniyet, sanat, ilerleme, felsefe ve toplum döneminden sonra çöküşe yüz tuttuk ve öldük. Daha önceki ihtişam ve ululuk dönemimiz gibi şimdi uyanışa geçmek ve yeniden doğmak istiyoruz. Ama taarrub önceki cahiliye ve bedevîlik devresine geri dönüş anlamına; hicret ise geçmiş ve irtica döneminden ilerlemeye doğru gitmek, medenî olmak, şehirli olmak, medeniyet ve bağımsızlık anlamına gelir (tüketim medeniyeti vs. değil, insanî gelişme ve insanî medeniyet).

Dört beş yıl önce Hüseyniye-i İrşad, nübüvvetin 14. asrının sonu dolayısıyla Hz. Peygamber hakkında bir kitap neşretmek amacıyla birkaç kişiyi davet etmişti. Ben de davet edilmiştim ve benim için belirlenen hisse, Peygamberin hicretinden vefatına kadar olan hayatını yazmaktı.[89] Ben hicretten vefata kadar olan kısmı yazmayı üstlendiğim için bizzat hicretle ilgili mütalaaya başladım. Peygamberin hayatındaki hicreti ve bizzat Kur'an'daki hicret terimini incelediğimde düşüncemi çeşitli boyutlarda çok değiştiren bir keşfe ulaştım. Onu başka bir defasında daha gündeme getirmiş olsam da sizin için tekrar ele alacağım.

Genelde hicret dediğimizde bunun Peygamberin Mekke'de on üç yıl kaldığı, orada faaliyet yapamayınca ve Mekke onun düşünce ve hareketini kabul etmeyince hicret ettiği ve Medine'ye geldiği anlamında olduğu, buna hicret dendiği sanılır. Fakat birden meselenin bu olmadığını gördüm. Daha büyük, daha derin ve Peygamberin biyografisiyle ilgili olarak bu meseleden daha geniş bir alanda Mekke'den Medine'ye geçiş manasında bir hadisedir. (Her birisi bir araştırma konusu olan bu meseleleri ayrıntılı işleyemediğim için maalesef çok hızlı ve sıkışık geçiyorum. Kapalı olan yerleri daha sonra serbest konuşmamız esnasında ele alırız.)

[88] Nesans (naissence) Fransızcada doğum anlamına gelir. "Re" öneki başa geldiğinde yeniden doğuş anlamı verir. (Derleyen)

[89] Bakınız, Külliyatın 28. Kitabı (Derleyen)

İncelemem şu noktaya ulaştı: Önce Kur'an'da hicretten bahsedildiğinde kast edilen, Peygamberin ve Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicreti değildir. Hicret, bütün nesillerde, asırlarda ve ülkelerde bütün Müslümanlar için dinî bir hüküm, itikadî ve ilmî bir esas ve herkese yönelik bir hitaptır. İman, cihat, namaz ve oruç gibi bir hükümdür; sadece Peygamberin hayatındaki bir olay değildir. Sonra baktım ve genelde şöyle geldiğini gördüm: "İman edenler, hicret edenler ve sonra cihat edenler."

Sonra birlikte gelen üç hüküm olduğu ilkesine ulaştım: İman, hicret ve cihat. Hicret, iman ile cihat arasındadır. Çöküş, istibdat, irtica ve fesat sistemlerinde aşağılanan, esir edilen, çürüyen ve insanlıkları, özgürlükleri ve düşünceleri yok olan bütün azınlıklara hitap eder: İmandan sonra hicrete kalkışmaları, hicretten sonra özgür bir ortamda imanlarını geliştirebilecekleri ve oradan bir görev ve sorumluluk olarak imanlarının şiarı olan şeyi yerine getirmek ve uygulamak için büyük bir güç oluşturabilecekleri uygun bir zemin bulmaları gerekir. Mesela, muhacir olarak istibdat, fesat ve sapıklık toplumlarını bırakanların -esaretten kurtulmak, özgür bir ortamda güçlenebilmek, bağımsız düşünebilmek ve fertleri eğitebilmek için- dışarıdan özgür bireyler olarak dönmeleri ve kendi toplumlarını değiştirmeleri gerekir. İşte bundan dolayı imandan sonra cihat değil, hicret vardır; hicretten sonra cihat vardır.

Tarihin de böyle olduğunu gördüm: İstisnasız bütün sömürü karşıtı devrimlerde toplumları sömürünün hegemonyası altında olan -Latin Amerika'da, Afrika'da ve Asya'da, günümüzdeki anlamıyla bütün Üçüncü Dünya ülkelerinde- bilince ulaşan, emperyalizme karşı savaşmak isteyen, bu iman ve bilince ulaştıktan sonra esir edildiği ve boğulduğu sömürgeci sistemden hicret eden, başka bir ülkede, başka bir toprakta kendi inanç ve ideolojilerine dayalı olarak bir güç oluşturan ve sonra da geri dönen fertler, kendi ülkelerindeki baskıcı rejimi yok ettiler. İstisnasız bütün Latin Amerika, Afrika ve Asya ülkeleri, yabancı bir ülkenin sömürüsü altında olan ülkeler, şu şekilde ve şu formülle hareket ettiler: Bir aydınlar topluluğu imana ulaştılar, sonra hicret ettiler ve sonra devrimci bir

güç olarak sömürü sistemini ortadan kaldırdılar ve toplumlarını bağımsızlık merhalesine ilettiler (istisnasız bunlar, İkinci Dünya Savaşından sonra günümüzün örnekleridir).

Sonra bu temele dayalı olarak hicretin Kur'an'da bu kadar önemli olduğunu gördüm, onun tüm kaynaklarını Kur'an'da buldum ve sonra hicretin birkaç kısma ayrıldığını fark ettim:

Birinci hicret, sorumlu insanın hicretidir. Sorumlu insanın hicreti, içinde insanlık ve inancın yok edildiği çökmüş ve insan düşmanı olan bir toplumda kalmaları halinde kurban edileceklerini ve çürüyeceklerini anladıkları için hicrete kalkışan, özgür bir ülkede güç toplayan ve sonra geri dönüp hicret ettikleri çöküş üssünü yıkan ve özgürleştiren azınlık bir topluluğun hicretidir. Örneği bizzat İslam Peygamberinin hicretidir. Bunlar, Mekke'de vahiy sayesinde imana ulaşan, imandan sonra Peygamber taraftan bu azınlık gücü iman temelinde eğitildiler. Eğer kalsalardı ya Ebucehil, İkrime, Ebusüfyan ve Ümeyye bin Halef'in işkencesi altında yok olmaları gerekecekti ya da çürüyecekler ve güçlerini kaybedeceklerdi. Hicrete kalkıştılar ve Medine'ye geldiler ve sonra Medine'den cihat başladı. Muhacirlerin cihadı on yıl [sürdü]. Buradan döndüler ve Mekke'yi Kureyş'ten ve Kâbe'yi putperestlikten kurtardılar. İşte bu, onun örneğidir.

İkinci tür, toplumsal açıdan sorumsuz insanın hicretidir. Sosyal bakımdan sorumlu olmayan insan, bireysel bakımdan sorumludur. İnsanın sorumluluk sahibi olmadığı hiçbir vakit yoktur. Hz. Seccad'dan şöyle bir rivayet vardır: "Kendi başınıza iken zalimi lanetleyin." Bu, hiçbir iş yapmayalım da gidip tek başına iken lanetleyelim anlamına gelmez. Bunu kimse anlamaz. Bu şu demektir: Eğer elinden hiçbir şey gelmiyorsa ve zalim gücünün zirvesinde ve sen güçsüz ve yalnız durumda isen yine de zalim ile zihnen mücadele etmekle yükümlüsün. Yani artık hiçbir şey yapmayacağın ve karşına ne çıkarsa teslim olacağın bir vakit yoktur. İşte bu anlamdadır.

Kur'an bütün zamanlar ve bütün şartlar içindir: Günün birinde bir toplumda ve bir sistemde çok küçük bir azınlığın bir nesil için bi-

linçlenecekleri (bu çok önemli bir meseledir) ve sonra ellerinden hiçbir şey gelmeden kalacaklarını, mücadele etmeleri halinde yok olacaklarını, susmaları halinde boğulacaklarını, yaşamak istedikleri takdirde zalimle uzlaşmaları gerekeceğini hissedecekleri bir durum ortaya çıkabilir. Burada ne yapsınlar? Hicrete teşebbüs etsinler. Niçin? Kalmak için. Burada görev yine insan kalmak ve hakikatin, imanın ve insan hürriyetinin kurtuluşu için hicret etmektir. Örneği Ashab-ı Kehf'tir.

Ashab-ı Kehf, Dakyanus'un bütün topluma egemen olduğu ve tüm halkın egemen düzene itaat ettiği ve toplumda asla bir hareket ve bilinç duygusunun bulunmadığı bir sistemde Dakyanus'un adamlarından olan yedi kişiydiler. Kalıp Dakyanus rejimiyle mücadele etmeleri halinde bir grup insanı harekete geçirip bilinçlendirmelerinin mümkün olmayacağını ve sadece güçlerini tüketeceklerini anlayan bu yedi kişi, hicrete kalkıştılar (Dakyanus'un hikâyesini de görüyoruz) ve Dakyanus'un o büyük gücünden kaçtılar. Bunu yalnız, ümitsiz, silahsız, parasız, geleceksiz ve hiçbir şeysiz, sadece özgürlüklerini, insanlıklarını ve imanlarını korumak ve zulüm ve cinayete alet olmamak için yaptılar. Bu nedenle [Kur'an] diyor ki: Bir mağaraya gittiler ve her yere hâkim olan Dakyanus iktidarı bunların peşine düştü. Allah'ın emriyle deprem oldu, mağaranın önünü kapattı ve bunlar orada uyudular. 300 yıl uyudular. Uyandıklarında uykularının üzerinden henüz birkaç saatin geçmiş olduğunu sandılar. Biraz paraları vardı. Etraftaki yerleşim bölgelerinden bir şey -ekmek vs.- almaya geldiler. İnsanlar şaşırıp dediler ki: "Siz bu eski paraları, tedavülden kalkan bu sikkeleri nereden buldunuz? Bunlar Dakyanus zamanına aittir ve 300 yıl geçmiştir." Bu şu anlama gelir: Bu zulüm gücünün hâlâ iktidarda olduğunu düşünen bu azınlık, hiçbir gücün daimî olmadığını ve hiçbir yerde tedavülden kalkmayacağını sandıkları bu sikkelerin bizzat kendi ülkelerinde tedavülden kalktığını kolayca görüyorlar. Bu küçük topluluğun o büyük zalim iktidarla mücadele edecek hiçbir gücü olmayınca Allah kolayca o iktidarın yok olmasını ve bu zayıf ve hamisiz yedi kişinin kurtuluşunu temin ve garanti ediyor. Hakikat ta-

raftan olan bu insanların üzerinde tarihte 300 yıl sanki birkaç dakika gibi geçiyor. İşte bu ikinci tür hicretin örneğidir.

... Üçüncü tür hicret ilmî hicrettir. Üçüncü tür hicret, bizzat Kur'an'da gündeme getirilen hicrettir. Benim tespit ettiğim on birden fazla ayette insana verilen peş peşe emirler vardır: Yeryüzünde gezin, tarihi görün, eskilerin eserlerini görün ve milletlerin kaderine bakın: Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı? Yeryüzünde dolaşın. Kur'an, peş peşe verdiği bütün emirlerde der ki: Yerden kımıldayın, yerinizden hareket edin, yeryüzünü dolaşın ve eski kavimlerin nasıl yaşadıklarına, nasıl yok olduklarına ve niçin ortadan kalktıklarına bakın. Bu, ilmî hicrettir.

Yeni Çağ'da ilmin bu kadar geliştiğini görüyoruz. Bachelard adlı bilginlerden biri şöyle diyor: Bilginlerin bir köşede araştırma ve mütalaa yapmayı bırakıp, inceleme için Afrika, Amerika, Uzak Doğu ve Kuzey Kutbuna gitmelerinden itibaren ilim ilerledi. Fakat âlimler kendi odalarında ve kütüphanelerinde mütalaa yapmayı alışkanlık haline getirince, Descartes: "Masanızın üzerini temizleyin, uzağa atın." deyinceye kadar sadece eski nüshaları inceliyorlardı (daima bu kitaptan o kitaba, bu cepten o cebe ve sürekli nakil ve intikal) ve bilime hiçbir yeni şey eklenmiyordu. Neyi inceleyelim? "Şu koyun işkembesini incele!" Yani mütalaa için yeni bir kaynak. Sonra bilginlerin hicret etmesinden itibaren karınca üzerine, bitkiler üzerine, yer üzerine, coğrafya üzerine, tarihî eserler üzerine ve arkeoloji üzerine inceleme için kıtalara doğru yapılan hareket, yirmi yıl zarfında çeşitli insanî alanlarda ve kesin ilimlerde ilmî mütalaa bolluğunun meydana gelmesine sebep oldu.

Dördüncü hicret türü, İslam'ın hükmüne göre her ferdin sorumlu olduğu itikadî görevi yerine getirmek için yapılan tebliğ hicretidir. Şu iyiliği emretme, kötülükten alıkoyma meselesini o kadar küçülttüler ve ayakaltına aldılar ki.[90]

[90] On sekiz on dokuz yaşlarında çok dindar ve hafif sakallı bir genç arkadaşımız vardı. Goherşad Camisi'nin kapısında durup gelen geçen bayanlardan hafifçe bir iki tel saçı görünenlere ya da örtüsünü almayanlara: "Bacı, rica ede-

"Önce kendini düzelt, sonra başkalarını."[91] diyen günümüz anlayışının aksine İslam'da kişinin kendisini düzeltmek, başkasını düzeltmekle eşzamanlı olarak gerçekleşir. Toplumdan uzaklaşıp bir köşeye çekilerek riyazetle meşgul olarak nefis tezkiyesi yapma anlayışı ruhbanlıkta vardır. İslam'da birey kendini mücadele, toplumsal faaliyet, fedakârlık, çaba ve sosyal sorumluluk sayesinde eğitir. Dolayısıyla irşat, tebliğ ve insan topluluklarını fikrî olarak yönlendirme, "Ben Müslüman'ım" diyen her bireyin sorumluluğudur. Elbette herkes bunu kendi bilinç, anlayış ve kapasitesi ölçüsünde yerine getirecektir. Bu, dördüncü tür hicrettir. Bizzat Hz. Peygamber'in talimatıyla bazı kimseler ilk kez Medine'den farklı bölgelere ve kabilelere doğru bu yeni düşünceyi ve yeni vahyi diğer kabile ve milletlere ulaştırmak için hicret ediyorlardı.

Soru: ...*

Cevap: Peygamber mi? Peygamber ile bizim aramızda fark vardır. Peygamber, "Git, bu sözü insanlara söyle!" şeklinde mesaj kendisine ulaştığından beri mesaj getiricidir. Onun görevi gelip insanlara söylemektir. Ama bir bedevî olan, yol kesen, sapmış olan ve binlerce başka fesadı olan ben, Muhammed'in mesajını duyunca ve tanıyınca kabul ettim. Kabul edince ilk mesajla birlikte başkasına reh-

rim, örtünüzü alın." diyordu. Sonra cami görevlilerinin biri onu muaheze edip "Neden sadece bu kadınlara emri bil maruf nehyi anilmünker yapıyorsun, bu ne biçim emri bilmaruf?" diye çıkışmıştı. Bu ne biçim emri bilmaruf ki Goherşad Camiinin önünde bir gün iki üç saat vakit geçirmekle yerine getiriliyor? Genci tanıyordum, temiz niyetli olduğunu biliyordum. Ancak o yaptığı işe karşı böyle bir tepki almıştı.

Oysa İslam düşüncesinin ilk dönemlerinde emri bilmaruf ve nehyi anil münker, örneklerinden biri Hz. Hüseyin'in yaptığı iştir. O, iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma temelinde o devrimi ve hareketi gerçekleştiriyor. Onlar emri bilmarufu bu derecede anlıyorlardı.

[91] Biz daha ne zamana kadar kendi kendimizi ıslah etmekle meşgul olacağız? İnsanın kendisini ıslah etmesi için ömrünün sonuna kadar fırsatı olmaz. İnsanın gerçekten kendisini ıslah etmesi ne zaman mümkündür? "Hiçbir zaman başkasını düzeltmek ve sosyal sorumluluk üstlenmek için adım atma, kendinle meşgul ol!"

berlik etmekten sorumlu oldum. Ebuzer, çölden gelmiş ve başka hiçbir şey anlamayan bir bedevîdir. Peygamberin yanına gelmiş; Peygamber ona tevhiti ve putperestliği inkâr etmeyi söylemiştir. Ona henüz başka bir şey söylememiştir. O dışarı çıkıyor ve Mescidiharam'ın önünde bağırıyor: "Bu taş putları yok edin. Ben şehadet ederim ki Allah birdir ve yine şehadet ederim ki Muhammed onun elçisidir." Onu ölüme yaklaşıncaya kadar döverler. Abbas gelir, onu kurtarır. O, yirmi yıllık süre içinde kendisini ıslah etmek ve sonra gelip bu mesajı iletmek için bir dakika sabretmez. Peygamberden duyduğu ilk mesajla birlikte bu mesajı kendi toplumuna iletmek için kendisinde ilk görevi hisseder. Hâlbuki Ebuzer orada henüz Ebuzer olmamıştır. Bu yönlerdir Ebuzer olan; ama nasıl? Bu mesaj iletme ile fikrî mücadele ile insanlara rehberlik yapma ile bu hakikati ve imanı başkalarına duyurma ile ve işkence ve mahrumiyet görme ile Ebuzer olur.

Beşinci tür hicret ise hepsinden daha ilginçtir. Kendinden hicret etmektir; insanın kendisinden kendisine hicret etmesidir. Mevcut kendisinden olması gereken, fakat henüz olmayan kendisine doğru hicret etmektir. "Muhacir, kötülüklerden hicret eden kimsedir." Bu, dışsal ve afakî olan diğer dört hicretin aksine psikolojik, enfüsî, içsel ve özsel bir hicrettir.

Bunlar, Kur'an'dan çıkarılan dört tür hicrettir. Birincisi, toplumlarını değiştirmek isteyen, toplumda kalamayan, özgür bir yere giden, güç toplayan, geri dönen ve toplumu değiştiren sorumlu kimselerin hicretidir. Örneği, İslam Peygamberidir. İkinci hicret, Ashab-ı Kehf gibi toplumda şifa ümidi görmeyen; ama kaldıkları takdirde sapma veya kötülüğe alet olma kaygısından dolayı imanlarını, özgürlüklerini ve insanlıklarını kurtarmak ve zulüm ve cinayete alet olmamak için hicret eden kimselerin hicretidir. Üçüncü hicret, ilmî hicrettir.

[Kur'an'ın ilmî hicretle ilgili] çok sayıdaki emri, birinci asırdan itibaren büyük coğrafyacıların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Öyle ki bugün bile İbn Batuta'nın Afrika'da bildiği noktaları yeni coğrafya

hâlâ bilmez. Bunlar, 12. yüzyılda Fityetü'l-Mağrurîn denilen gençlerin Kristof Kolomb'dan önce Doğu Amerika'yı keşfetmelerine sebep olmuştur. Kristof Kolomb'un eserleri, o oraya gittiğinde -şimdi Hint bölgeleri denen- Kuzey Amerika bölgelerinde Kızılderili kavimler arasında Kuzey Afrika etkileri olduğunu gösteriyor. Bir defasında ben orada Amerika'nın 12. yüzyılda İşbiliye Müslümanları tarafından keşfedildiğinin delillerini topladığım bir makale yazmıştım. *Nüzhetü'l-Müştak fî Hıraki'l-Âfak* adlı kitapta bu mağrur gençlerin öyküsü vardır. (Bir diğer kitapta batı yönüne giden ve Batı'yı keşfeden gençler anlamında "Fityetü'l-Mağribîn" ifadesi kullanılmıştır.) Bu kitap yenilerde yazılmış değildir. [Hicrî] yedinci yüzyılda yazılmış bir kitaptır ve kitapta bu gençlerin döndükten sonra açıkladıkları bütün belirtiler, Kristof Colomb, Americo Vespuçi anılarıyla, özellikle Kristof Colomb'unkilerle örtüşmektedir.

...* dağıtması ve çevre hazırdır. Bütün bağlarını koparsın. Fakat şimdi bu defa fazla konuşmaya vaktimiz yok. Halbovakes'in şöyle bir teorisi vardır: Bu çiftçi sınıf, değişken ve hareketli bir sınıf olan burjuva, kentli ve tacirin aksine toprağa bağlı olduğu için çökmüş ve sabit bir sınıftır. Çiftçilerin adlandırıldıkları bütün isimler, "pey"den türeyen Pizan ya da Farsçadaki Haksar, Hakeşver gibi topraktan gelir. Bütün bunlar bu sınıfın toprakla ilişkisini gösterir. Çünkü toprağın onlar için kutsal bir yönü vardır ve toprağı terk etmeye hazır değillerdir. Onların toprakla olan bu bağları kendilerini çökertiyor. Durum fikrî açıdan da böyledir.

Hicret, enfüsî hicret adıyla içeriden, bilimsel, sosyal, fikrî ve siyasal hicretler adıyla da dışarıdan Müslüman'ı sürekli hareket halinde gösteren daimî bir kırbaçtır ve onu özel bir noktaya, özel bir şehre, özel bir topluma ve özel bir sisteme bağlayan her şeyden koparır. Eğer düşünürseniz bütün zayıflıklarımızın kendisine bir noktada alıştığımız şeyden kopamamaktan kaynaklandığını görürüz. İnsanın bir yere bu şekilde bağlanmasının ve çöreklenmesinin altında bütün hakikatler meçhul ve bütün sorumluluklar yerine getirilmemiş olarak kalır. Hatta bütün şahsî arzular "Ben pazarımı

terk edemem, odamı bırakamam, yaptığım evle alakam var, bulduğum masayı bırakamam." anlayışına kurban edilir.

Kalmak insanı çürütür. Hicret ise mevcut insanı daima dışarıdan ve içeriden hareket halinde olan insana dönüştürür.

Bu hicret ilkesi konusu, İslam'ın değişik boyutlarında açıkça görünür: Birisi, Peygambere inanan ve sonra onunla birlikte Medine'ye gelen ilk sahabîlerin "Sabikûn", "Akdemîn" ve "Mücahidîn" gibi çeşitli sıfatlara sahip olabilmeleridir. Peygamber bütün sıfatlar arasından büyük zorluk ve ümitsizlik içinde hakikate bağlı kalan ve kendisiyle sözleşme yapan kimselerin en büyük sıfatı olarak "Muhacirîn"i seçmiştir.

Ondan daha önemlisi, Hz. Peygamber'den sonra (Ömer zamanında) dediler ki: "Hangi olayı başlangıç kabul edelim? (Bu çok önemli bir meseledir) Hangi hadiseyi İslam tarihinin başlangıcı olarak alalım? Biz mektup yazmak, olayları kaydetmek, tarihi yazıya geçirmek istiyoruz. Tarihin ilk yılını nereden başlatalım?" Bazıları Fil Olayı yılını esas alıyorlardı, bazıları da Yezdicerd ve Rum yıllarını esas alıyorlardı. Dediler ki: Biz kendimiz için İslamî bir yıl belirleyelim. Biz kendimiz tarih yapmışız. İstişare ettiler.

Normalde biz şimdi mevcut düşünce ile oturup İslam'ın başlangıcı için bir yıl belirleyecek olsak Hıristiyanlar gibi Peygamberin doğumunu esas alırız. Daha aydın olan bazı kimseler şöyle diyorlar: Peygamberin doğumunun özel bir yönü vardır. Peygamberin görevlendirilişi İslam'ın başlangıcı, vahyin Peygamberle ilk teması ve Resulullah'ın peygamber oluşudur. İslam oradan başladığına göre biseti, peygamberlikle görevlendirilmeyi tarih başı yapalım. [Diğer bazıları şöyle diyorlar]: Hayır, bu önemli değildir. İslam gerçekten Mekke'nin fethinden, Kâbe'nin özgürleşmesinden itibaren tarih olmuştur. Öyleyse Mekke'nin fethedildiği yılı tarih başlangıcı olarak alalım.

Hiçbirinin değil, hicret yılının tarih başlangıcı olduğunu görüyoruz. Bu, çok ileri bir düşüncedir. Ne Peygamberin doğumu, ne Peygamberin görevlendirilişi, vahyin ve Kur'an'ın inişi, ne Mek-

ke'nin fethi ve -İslam'ın hedefi olan- Kâbe'nin özgürleşmesi, hiçbirisi İslam tarihinin başlangıcı değildir. Aksine hicret, İslam tarihinin başlangıcıdır. Bu, bizim İslam'ın başlangıcı hakkında hicrete bakışımızın ne kadar önemli olduğunu gösterir. Bu, hicretin olmaması, insanların bir köşede kalıp çürümeleri halinde ne vahyin, ne Kur'an'ın, ne Peygamberin risaletinin, hiçbirinin yeryüzünde tarihsel olarak gerçeklik kazanamayacak olduğunu göstermek ister. Nitekim bütün bunlar olmuştur; ama biz yere çakılı kaldığımız, maaşımıza, evimize bağlandığımız için [böyle çökmüşüzdür]. Bazıları yeni perdeli ve mobilyalı güzel bina yaptıkları için kendi şehirlerinden ayrılmak istemiyorlar ve bütün kötülükleri, mutsuzlukları ve çöküşleri kendileri için bile kabul ediyorlar. Fakat vazgeçmiyorlar. Şu topraktan vazgeçmeye bakınız: Bu ayet çok ilginçtir (hicret ayetleri çok muhteşemdir). "Diyorlar ki: Melekler, canlarını aldıkları kimselere sorarlar: Neredeydiniz? Derler ki: Ezilmişlere ait bir yerdeydik. Şehrimizde aciz ve çaresiz insanlar arasındaydık. Şöyle derler: Yoksa hicrete kalkışmanız ve zilletten kurtulmanız için Allah'ın arzı geniş değil miydi?" Bu, bütün insanlara yönelik bir hitaptır: Eğer bir yerde kaldıysanız kendiniz için zillete katlanmanız gerekir. Kalmayı bırakın. Çünkü Allah'a ait yeryüzü mescittir. Bütün yeryüzü ve dünya, Müslüman'ın vatanıdır. Onun genişliği, Müslüman'ın dünyagörüşünün genişliği ölçüsündedir. Mahalle, şehir, maaş, özel hayat tarzı veya dekorasyon şekli her zaman içeriden ve dışarıdan onun zindan duvarlarının boyutları olması değil. Bu, bir şekli de -arz ettiğim gibi- İslam Peygamberinin Medine'ye yaptığı hicret olan hicret meselesidir.

Hicretin kendisi, ister alçak bir durumdan yüksek bir duruma (doğru sürekli hareket etme şeklindeki) enfüsî ve içsel hareket olsun, ister daima bir nesim, bir tufan gibi yeryüzünde ve hayatta hareket etmek şeklindeki dışsal hareket olsun, bir harekettir. Bu hareket ilkesi, ibadet dâhil, İslam'ın her şeyinde vardır. Hareketin yüksek örneği hacdır. Hac bizzat hareketler toplamı demektir. Hac kelimesine bakın: Biz ziyaret diyoruz; ama İslam hac demiştir. Hac, bir şeye yönelmek, kast etmek demektir. "Allah'ın Evini ziya-

ret" demiyor. Bu statik ve sabit bir şeydir. Haccetmek, yani kast etmek, yönelmek diyor. Bu kavramın kendisi harekettir.

İslam toplumuna ümmet denir. Ümmet "emme" fiilinden gelir. "Emme" hareket etmek, ayaklanmak, yönelmek, kast etmek demektir. İslam toplumunu yöneten sistem imamettir. Statik olan hükümetin aksine imamet rehberlik etmek anlamına gelir. Yine bu kavramda hareket vardır. İbadetinde, amelinde ve hatta seçtiği tüm kavramlarda daimî hicret meselesinin, sürekli hareketin ve her zaman olmanın söz konusu olduğunu görüyoruz. Bundan dolayı Ali şöyle diyor: "İki günü birbirine benzeyen insanın vay haline!" Andre Gide bir şiirinde şöyle der: "Dün de buradaydım. Bugün de buradayım. Ne zaman bir kaplumbağa gibi kendi postumda kalmayacağım ve çürümeyeceğim, meltem gibi hareket edeceğim?"

Bir şair diyor ki:

Gönlüm artık bir göl gibidir
Suskun, durgun, yavaş ve sönük
Ey dış taştan hoş gelmek[92]
Başını taşa vurmak
Ova olsa düz kesmek
Dere olsa dökülmek
Ama gönlüm bir göl gibidir
Suskun, durgun, yavaş ve sönük

Hicret, insanın gerek düşüncede, gerek duyguda, gerekse ekonomik, sosyal ve siyasal hayatında daima hareket halinde olmasıdır, sürekli olmasıdır.

Bu şehrin sahip olduğu en büyük sıfatlardan biri, ruh şehri, nur şehri, vahiy şehri değil; hicret şehri ve hicret yurdudur. Bir şehre böyle bir isim koymaya cesaret eden sadece İslam'dır. Kutsal ev yerine hicret evi diyor. Başkenti olan büyük bir şehir için en büyük sıfat olarak "hicret şehri"ni seçebiliyor. Bu şehir hicret temeli üzerine kurulmuştur.

[92] Temizin kirlendiği kokuşmuş durgun göl gibi kalmak değil.

Hicret örneklerinden biri, bizzat Peygamberin ve Muhacirlerin Medine'ye hicretidir. Onun Kuba'dan Mescid-i Nebi'ye kadar girişini ben yazdığım metinler içindeki konuların en sonuncu kısmı olarak okuyorum. Bu alanlarla ilgili özgür bir soru ve cevap programı olması için konularıma son veriyorum. Metin bizzat Peygamberle, onun bu şehre giriş günüyle, bu şehre giriş şekliyle, Kuba'dan Mescid-i Nebi'ye gelişiyle ve Mescid-i Nebi'nin yapılışıyla ilgili olduğu için hem hicreti tanıma için bir tamamlama ve hicretlerden birinin kanıtıdır, hem de bizzat Peygamberin hayatıyla ve İslam'ın tarihe girdiği önemli anların başlangıcıyla ilgili muhteşem bir bölümdür. Yani Peygamber bu Medine şehrine giriyor. O metni okumama izin verir misiniz?

...[93] Bu gece son gece olduğu için Peygamber hakkında konuşacağım. Hicret yerine Peygamberin vefatını okumamı ister misiniz?

***

Açıklamalar:

... "Fitneler gecenin koyu parçaları gibi geldiler."[94] (Yalnız Peygamber, kendisi tehlike ve güçsüzlüğün zirvesinde, düşman ise güçlü iken asla muzdarip değildir; ama şimdi Bütün Yarımadaya egemen olduğu gücün zirvesinde iken ruhu o kadar çok perişan ve muzdariptir.)

"... Ordu niçin hâlâ hareket etmemiştir?" (Peygamber bundan önce çok anlamlı bir ilginç iş yapıyor. On sekiz on dokuz yaşlarında

[93] Burada karşılıklı diyalogdan sonra Doktor, Peygamberin Medine'ye girişiyle ilgili konu yerine hem "Meşhed İslambilim"inde hem de "Hicretten Ölüme Kadar" makalesinde kısmî farklılıklarla birlikte yer alan "Muhammed Ölüyor" yazısından bir bölümü okumaya karar veriyor. Külliyatın hem 28 numaralı kitabında, hem 30 numaralı kitabında geleceği için tekrar nakletmekten kaçınıyoruz. Sadece Şehit Öğretmenin adı geçen konuyu okurken verdiği izahları ilgili ibarelere işaretle burada aktarıyoruz. (Derleyen)

[94] Tırnak içindeki ibareler, söz konusu metne aittir. Son cümle veya cümleler, Doktorun adı geçen konuyu okurken verdiği her açıklamayla ilgilidir. Açıklamalar parantez içinde verilmiştir. (Derleyen)

bir genç olan Üsame bin Zeyd'i Rumlarla savaşacak olan büyük orduya komutan tayin ediyor ve Ömer, Ebubekir ve Ebuubeyde gibi ileri gelen büyükleri de Üsame'nin bir askeri olarak gidip Rumlarla savaşmaları için o orduya gönderiyor. Ölüm döşeğinde, ölmekte olduğunu gördüğü için yarın gelişmeyi saptıracak olan büyük siyasî şahsiyetleri başkentten uzaklaştırmak istiyor. Onlar da uzaklaşmamak gerektiğini biliyorlar.)

"... Mescid'e girdi. Abbas'ın oğlu Fazl'a dedi ki: Elimi tut. Fazl, minbere oturması için ona yardım etti." (Peygamberin minberi, şu anki minberin yerindeydi. Ahşaptı, üç basamaklıydı. Sonra yanmıştır. Bu yanık tahtaları şimdiki minberin altına gömmüşler.)

"... Önce Uhud ashabını andı, onlar için bağışlanma diledi." (Ben bir uyum olması gerektiğini düşünüyorum. Normalde Bedir ashabını anması gerekir. Her zaman da Bedir ashabını anıyordu. Burada Uhud ashabını anıyor. Bunun onun şimdiki durumuyla alakasının olması gerekir. Çünkü Uhud'da da arkadaşlarından bir grubun kusuru nedeniyle yenilmiştir. Belki yarın uğranacak yenilgiye benziyor. Maalesef dar görüşlü insanlar, sadece susuzluktan ve boğazın kesilmesinden acı duyarlar; fakat bu acıları hissetmezler. Bundan dolayı hiçbir vakit kimse Peygamber ravzası okumamıştır. Kimse onun acısını hissetmemiştir. Çünkü su vardı, içebiliyordu, boğazı kesilmemişti. Öyleyse neyin acısı? Artık insan için hiçbir şey kalmıyor. Şimdi diyorlar ki: Elhamdülillah, maaşın doğrudur, evin ve hayatın doğrudur. Ölüm mü istiyorsun, kabristana git! Ne derdin var? Evet, doğru söylüyorsun. Bu dört kalem tamamen onun insanlığını oluşturuyor. Başka bir acı hissetmiyor. Gerçekten bu büyük musibet, yani Peygamberin ölümü, başka her ölümden daha feci ve daha acıklıdır. Maalesef hissetmesi gereken kimseler çok azdır.)

"... Ebubekir anladı ve yüksek sesle ağladı." (Ebubekir yufka yürekli idi ve Peygamberi çok seviyordu. Aynı zamanda o, ağlaması işini etkilemeyen kimselerdendi. Ağlamasının hesabı başka, işinin hesabı başkadır. Her birinin bir programı vardır. Bundan dolayı

Ebubekir, -hilafete nasp edildikten sonra- Fatma'nın evine girince ve Hz. Fatma o kadar üzüntü hissedince ağlama sesi yükseliyor, dışarı çıkıyor ve şöyle diyor: Beni boş verin. Ben, Resulullah'ın kızından bu kadar serzeniş duydum. Beni bırakın; o çok şiddetli ağlıyor. Fakat sonra diyor ki: Müslümanların menfaati için devam etmesi gerekiyor.)

"... Tekrar devam etti: Ey insanlar! Üsame'nin görevini yerine getirme konusunda işe koyulun." (Üsame, Medine yakınındaki Cürf'te üs kurmuştu. Fakat bu büyük şeyhler gitmeye ve göndermeye hazır değillerdi.)

"Canıma yemin olsun ki Üsame'nin komutanlığı hakkında söylediklerinizi ondan önce de babasının komutanlığı hakkında söylemiştiniz. Oysa Üsame komutanlığa ehildir." (Babası, Hatice'nin kölesi olan Zeyd bin Harise'dir. Peygamber onu özgürlüğüne kavuşturdu ve dedi ki: Ona Muhammed'in oğlu Zeyd deyin. Onu Mute Savaşında öldürdüler. Peygamberin orduyu tekrar sefere çıkardığı şu anda babasının savaştaki intikamını alması için kahraman oğluna vermişti. Babası hakkında şu eleştiriyi yapıyorlardı: Niçin bir köleyi soylulara, Kureyş şeyhlerine, Ensar ve Muhacirlere komutan yaptın? Oğlu hakkında ise şöyle diyorlar: Niçin on dokuz yaşındaki bir oğlanı bütün İslam adamları üzerine komutan yaptın? Başka bir düşünce daha vardır ve insanın aklına başka bir soru daha gelmektedir: Acaba bu konumda şeyhlerin başkentten uzaklaştırılması için gönderilmesi meselesinden başka on sekiz on dokuz yaşındaki Üsame'nin atanması ve en büyük komutanlığın on sekiz on dokuz yaşındaki bir gence verilmesi, yarın Ali'yi yaşı küçük olduğu için hilafetten mahrum bırakmak isteyen kimselere bir cevap olması için olmasın? Çünkü Ali'ye yöneltilen büyük eleştirilerden biri, onun doğru ve iyi olduğu, Kur'an okuduğu, temiz olduğu; fakat genç olduğu ve henüz erken olduğudur. Yarın Ali'ye yapılacak açıklama, onun genç oluşudur. Bu nedenle bu özel konuma on sekiz yaşındaki bu genci tayin ediyor. Acaba politikacıların Ali'ye zayıf nokta olarak atfettikleri bu sonraki açıklamayı cevaplamak ve Muhammed'in on dokuz yaşındaki bir genci bütün şeyhlere ve

yaşlılara komutan olarak görevlendirmek istemiyor mu? Bundan dolayı hilafet için 33 yaşındaki bir gencin ne sorunu olabilir? Her yaşta sadece liyakat ister. Her yaşta komutanlık yapabilir. Öyleyse bu şekilde, Üsame'nin komutanlık yapmasıyla -gündeme gelecek olan ve nitekim gündeme gelmiş bulunan- Ali'nin yaş kusuru yarının toplumunda ortadan kalkar).

"Aynı zamanda baş gösteren ve onun toplumunu tehdit eden tehlikeleri fark etti." (Bu anları tanımak, hem İslam'ı tanımak, hem bizzat Peygamberi tanımak, hem de ortaya çıkmış ve günümüze kadar devam eden o yarını tanımaktır).

"... Bu ikisini o iki Yemame ve Yemen yalancı peygamberi üzerine anlattım." (Peygamber ölüm döşeğindeyken Esved Unsî ve Müseyleme adlı iki yalancı kişi, peygamber olarak ortaya çıkmışlardı. Sonra Ebubekir zamanında ortadan kaldırıldılar. Peygamber onları bu şekilde anıyor.)

"... İnsanlara bir soru sormadıkça rahat ölemeyecektir." (Çölde korkunç bedevîlikte ne ilginç ve ne ruhsal duygular!)

"... Sonra dedi ki: Allah, kendi peygamberlerinin kabrini ibadet yeri haline getiren kavme lanet etsin!" (Ziyaret yeri değil, ibadet yeri diyor. Peygamberin kabrini ibadet yeri haline getirirsek bu şirktir. Bunun için Peygamber, çeşitli kanıtlarla peygambere tapmayı yasaklamıştır. Bundan dolayı İslam dışındaki bütün dinlerde peygambere tapma geleneği ortaya çıkmıştır. İslam'da ise Selman'a tapma, Hattab'a tapma, Ebumüslim'e tapma geleneği meydana gelmiştir. Şöyle demişlerdir: Bunlar peygamberdir, onlar tanrıdır. Peygambere tapma meydana gelmedi. Bu, daima tevhite aykırı böyle bir hastalıkla mücadele eden şiddetli bilinç ve uyanıklık sebebiyledir.)

Peygamber Mescidi'nin Krokisi ve Etrafı;

Hz. Fatma'yı Tanımanın Hayatî Gerekliliği

Tasnife dayalı olarak belirlediğimiz program, yarın sabah buradan çabucak gideceğimiz için iptal edilmiştir. Gitme, ihram ve yolculuk genelde namazdan sonra başladığı için ve sonra 700 km. yolumuz olduğu için ister istemez ruhen hazır olmamız gerekir. Çok geveze biri olduğum için [ve eğer konuşmaya başlarsam] saat bire, ikiye kadar uyanık kalmamız gerekir. Bu mümkün değildir. Bundan dolayı yarın gece genel istirahat gecesidir. Bu gece, Medine'de geçirdiğimiz, yani konuştuğumuz başka bir gecedir. Daha önce yaptığımız planlamanın aksine şimdi onun bir gecesini iptal etmemiz gerektiği için konularımızdan birisini iptal etmemiz gerekiyor. Şimdi size göre hangisini iptal edelim?

Belki birbiriyle fazla ilişkili olmayan, fakat iç yönüyle alakasız da sayılmayan, öte yandan iki yerde ele alınması gereken iki işi bu gece sıkıştırmama izin veriniz. Çünkü fırsat yok. Birincisi, Peygamber Mescidi, Hz. Fatma'nın evi ve Hz. Peygamberin evi için bir kroki çizeyim. [İkincisi] sonra onların hayatına gireyim. Onaylıyor musunuz?

Şunu arz ettim: Şu an içinde bulunduğumuz sokaktan dosdoğru sol taraftaki sokağa varıp o sokağa girersek Hz. Peygamberin kabrinin karşısında, eğer gördüyseniz beyaz bir ev vardır. Ben burada şimdiki mescidi değil, Peygamber zamanının mescidini çiziyorum. Kare çizmemin sebebi, Hz. Peygamberin ilk girdiklerinde iki yetime ait olan bu yerin insanların yani işçi kadınların vs. buraya gelip hurma ve buğday kabuklarını ufalayıp işlemeleriydi. Burası oyun yeri idi ve iki hurma ağacı vardı. Burayı aldılar. Yani ileri gelenlerden ve ev sahiplerinden hiçbirinin evine girmediler, dayılarının evi dâhil hepsini bıraktılar. Hz. Peygamberin babası Abdullah -belki kabrini burada ziyaret etmişsinizdir- Mekkî yani Abdülmuttalip'in oğlu olmasına rağmen Neccar Oğullarından aldığı kadın ve Neccar Oğulları ailesi Medine'nin bahçeleri olan meşhur ailelerindendi. Neccar Oğullarının hurmalıkları şimdi Küba

yakınında olup vakıf malıdır. Peygamberin annesi olan Abdullah'ın karısı Medineli olmasına rağmen -belki bu da daha sonra hicrette ve Medine'nin tercih edilmesinde etkisiz değildir- Hz. Peygamber, Neccar Oğullarının "Bize gel!" şeklindeki davetini de reddediyor. O başka bir eve girmeden devesi bu bağımsız yere yatıyor. Deve yatınca aşağı iniyor ve buraya giriyor. Bu yeri satın almak için konuşuyorlar. Burada Peygamberin ashabından biri olan Ebu Eyüp Ensarî, Peygamberin bineğinin kendi evinin yakınına çöktüğünü gördüğü için ya Peygamberin kendi evine girmek istediğini veya istemediğini hissediyor ve ziyafet ve misafirperverlik için -bütün kabileler arasında ve Araplar arasında yaygın olan bir gelenek- Hz. Peygamberin azığını ondan izin istemeksizin devesinin üzerinden alıyor ve kendi evine taşıyor. Şimdi bu ev mevcuttur. İsterseniz yarın birlikte gideriz ve size gösteririm.

Önce bu yeri 60x70 zira ebatlarında sınırlıyor; sonra mescidi kendi evini katarak yapıyorlar. Hz. Peygamber zamanında bu ev ve bu mescidin tavanı yıkılıyor. Çünkü onun sütunları hurma ağacından ve tavanı hurma lifindendir. Kesinlikle birkaç yağış onu yok eder. Sonra binanın ikinci yenilenmesinde Hz. Peygamber enini ve boyunu 100x100 zira ebatlarında yapar. Bundan dolayı Hz. Peygamberin eski mescidinin sınırları bellidir ve 100x100 ebatlarındadır.

Buranın güney olduğunu varsaydığımızda Hz. Peygamberin mihrabı burası, minberi burası, Hz. Peygamber'in -Ayşe'nin- evi burasıdır. Sonra bir metreye yarım zira ebadında hol görüyoruz. Sonra Hz. Fatma'nın evi bu şekilde başlıyor.[95] Hz. Fatma'nın evinin iki kapısı vardır. Onun kapılarından biri burasıdır. Biri de şu arkasıdır. Hz. Ali genelde bu kapıdan girerdi. Şimdi döndüğümüzde arkada olduğu anlaşılıyor. Hz. Fatma ise o kapıdan giriyordu. Yani kadınlar o kapıdan, erkekler bu kapıdan giriyorlardı. Şimdi bu tarafta Hz. Peygamberin eviyle karşı karşıya bulunan ve sütununun üstünde "Bu Ebubekir'in huhasıdır" yazılı "Ebubekir'in huhası"

[95] Doktorun çizdiği bir haritada çeşitli noktalara işaret edilmektedir. (Derleyen)

adlı bir pencere vardır. Huha, küçük pencere demektir. Mescit'in etrafında evleri, yuvaları -veya orada yuvaları yoktu, sadece iş odası veya halvet odası olarak bir odaları vardı- bulunan sahabîlerin Mescit'e bakan bir küçük pencereleri vardı (Sokağın içinden açılan bir kapı dışında Mescit'e bakan bir küçük pencereleri de vardı). Huha pencere demektir ve genellikle de Mescit'in içine geçtikleri pencerenin aynısındandır (Artık sokağın içinden dönecek, uzun bir yol kat edecek ve Mescit'in kapısından girecek şekilde kapıdan çıkmıyorlardı, özgür idiler ve teşrifat yoktu).

Ben, Hz. Peygamberin ölüm döşeğindeyken şöyle buyurduğunu anlatan rivayetin doğru olduğuna inanıyorum: "Ebubekir'in penceresi (huha) dışındaki bütün pencereleri kapatın." Fakat Şia âlimleri, bunun Ebubekir'in penceresi değil, Ali'nin penceresi olduğuna inanırlar. Bana göre ihtilaf "Ebubekir'in penceresi (huha) dışındaki bütün pencereleri kapatın." mealindeki Peygamber sözünün Ebubekir için övgü kabul edilmesi sebebiyle böyle bir övgüye tahammül edemeyen Şiî âlimlerin Ali'yi Ebubekir'in yerine koydukları ve: "Ali'nin penceresi (huha) dışındaki bütün pencereleri kapatın." şekline dönüştürüldüğü sonraki döneme aittir. Hâlbuki Ali'nin böyle bir penceresi yoktur, daha doğrusu Mescit'e açılan kapısı vardır. İkincisi, Mescit'te oturduğu için onun kapısı kapalı olamaz. Üçüncüsü eğer kapısı kapalı olursa aslında Hz. Zehra ve Hz. Ali dışarı çıkamazlar; çıkarlarsa da içeri giremezler. Ebubekir'in evinin konumu ile Ali'nin evinin konumu arasında coğrafî açıdan fark vardır. Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın yuvası, Peygamber'in evinin içindedir ve ikisinin avlusu da Mescittir.

Tıpkı şöyle diyen biri gibi kalır: Benim şimdi rahatsızlığım var, hastayım. Kadınlar, çocuklar ve kavmim etrafımdadırlar; yabancıları kabul edemiyorum. Bu adam, damadı ve kızıyla aynı avlu tarafında oturan bir kimsedir (mesela güney kattadırlar). O diyor ki: Her kim gelirse, karısının babası olan hacı efendi değilse yok deyin veya ona yol verin. Bu, uzmanlık veya tekel fazileti değil, şöyle bir şeydir: Ben şimdi yatalak olduğum için, yabancı kişileri kabul edemediğim için, haremimde olduğum için, kızlarım, karıla-

rım vs. etrafımda oldukları için ve bu halde iken yabancının girmemesi gerektiği için karımın babası olan hacı efendi dışında kim gelirse yok deyin ve kapıyı yüzüne kapatın. O artık kapıyı damadım ve kızım dışında herkesin yüzüne kapatın diyemez. Çünkü bunlar onun evinin içinde oturuyorlar ve kendi evi dışında bir çıkış kapıları yoktur. Bana göre aslında bu meseleyi gündeme getirmek doğru değildir. Şia olmak, halifelerde gördüğümüz her fazileti yazıp, sonra kendi imamlarımıza nispet etmek değildir. Birincisi zulümdür ve ikinciye ihtiyaç yoktur. [Bu şekilde] temel faziletlerin tabanını da zayıflatıyoruz.

Burada "Ebubekir'in penceresi hariç ashabın etrafta bulunan pencerelerini kapatın." şeklindeki huha meselesi gayet açıktır. Sebebi şudur: Peygamber şimdi Ayşe'nin evinde yatalaktır. Ayşe, Fatma ve diğer kadınlar onun etrafındadırlar ve hanımının babası Ebubekir'den başka yabancı kimseyi kabul edemez. (O, Ebubekir'in kızının odasında yatalaktır.) Mahrem olduğu için istediği zaman girebilir.

Mescit'in o kısmı kapalıdır, bu kısmı açıktır. Peygamber Mesci-di'ne girdiğinizde ohrayî/kırmızımsı renkteki bütün sütunları görürsünüz (Ohrayî bir tür kırmızı renktir). Peygamber devri Mescit'inin tamamını bu kapı hariç zihninizde canlandırın. Buraya batı tarafından girdiğinizde (eğer bu güney ise bu doğudur; bu batı ise bu[96] kuzeydir). Üç sütunu bırakın; ulaştığınız dördüncü sütun da kırmızımsıdır. O birinci sütun da kırmızıdır. Fakat dördüncü sütuna vardığınızda sütunun üstünde üzerinde: "Burası Peygamber Mescidi'nin sınırıdır" yazan altın bir küpe görürsünüz. Yani Peygamber Mescidi'nin duvarı buradan itibarendir. Minber ve mihrabın bulunduğu güney tarafta duvar görmezsiniz; altın renkli pencereler görürsünüz. Mihrabın iki yanında ise Peygamber Mescidi'nin ilk kapıları olan iki kapı görürsünüz. Yine burada Peygamber hanımlarının [odasız] haneleri bulunan ek bir bölüm görürsünüz. Sonra bu taraftan itibaren ashabın Osman zamanında

96 "Bu" zamirlerinde Doktorun çizdiği haritaya işaret edilmektedir. (Derleyen)

yıkılan ve Peygamber Mescidi'nin bir parçası haline gelen evleri vardı. Buranın şimdiki adı "Zaile-i Osman"dır. Buralar Emevîler zamanında da yıkılır ve Mescit'in bir parçası haline gelir (İki dönemde de yıkılır ve sonra genişler). Şimdi de kırmızımsı üç sütun şeklindedir ve görünmektedir. Dolayısıyla kırmızı sütunların başladığı ve üzerinde "Burası Peygamber Mescidi'nin sınırıdır" yazılı noktadan itibarendir. Buradan girip birkaç sütun geçtiğimizde kırmızı fakat alt kısımlarında yaldızlı şeritler olan sütunlara ulaşırız. Kırmızımsı ve yaldızlı şeritleri bulunan bu sütunlar, tam da Peygamberin kendi elleriyle koyduğu ve üzerinde Peygamber Mescidi'nin tavanı yer alan sütunların yerindedir. Yani Mescit'in üstü kapalı kısmında şimdi yerinde bu sütunların bulunduğu ve aynı aralıkla ve tam da ilk sütunların yerine konmuş olan sütunlar vardır. Çünkü bu sütunların ne kadarının üstü örtülü, ne kadarının üstü açık olduğu bellidir. (Çünkü şimdi Peygamber Mescidi'nin tamamının üstü kapalıdır. Mescit'in üstü kapalı kısmı olan sütunların kenarları yaldızlanmıştır. Bu tam anlaşıldı mı?

Sonra bu sütunları minbere yaklaşacak şekilde geçiyoruz. Burada bulunan minberin yakınına vardığımızda sütunların farklı olduğunu görüyoruz. Yani sütunlar kırmızı renkli iken temelleri beyaz renklidir. Bunlar Peygamber zamanı Mescit'inin mimarisine ait değildir. Peygamberden sonra Peygamberden şöyle bir rivayet nakledilmiştir: "Kabrim ile minberim arasında cennet bahçelerinden bir bahçe/ravza vardır." Zira Ravza'nın yerini belirtmek için kabir ile minber arasına bir çizgi çekmişler ve kare bir kenar şekline sokmuşlardır (Ravza yani bahçenin kesinlikle düz olması, çizgi çekilmemesi gerekir). Bu kenarın üzerine iki taraftan birer kare yerleştirmişler, o karenin içinde bulunan sütunları beyaz yapmışlardır. Temelleri beyaz olan bütün sütunlar, Mescit'te Peygamberin bu hadisine dayanarak bulunan Ravza adlı o yer parçasına işaret eden bir alamettir. Bundan dolayı bu Ravza, Mescit mimarisiyle ilgili değil, Mescit'in belirtilen faziletiyle ilgilidir. Özellikle Sünnî kardeşler arasındaki diğer birçok rivayet de Ravza'da okunan duaların, yapılan ibadetlerin ve kılınan namazların bol faziletlerinin olduğu-

nu anlatır. Bu bizim aramızda da vardır. Hatta Hz. Fatma Ravza'ya defnedilmiştir." rivayetinde Ravza'dan kastedilen, Mescit'in bu kısmıdır. Bana göre bu rivayeti bu fazilete bağlamışlardır. Yoksa Hz. Fatma, Ravza'ya gömülmüş değildir.

... Nakletmemiz gereken bir diğer ilgi çekici nokta şudur: Mescit'in Suudîler zamanında devam eden Kuzey kısmına bakarsanız hepsi birbirine benzer. Artık burada tarihî eserler yoktur. (İlave ettikleri kısımda evler vardı, yıktılar ve Mescit'i kuzeye doğru genişlettiler.) Ama eğer iyi dikkat edilirse bu kısımda, avluda kırmızıya boyanmış büyük bir beton sütun görürüz. Üzerine genelde ayakkabı ve Kur'an gibi şeyler koyarlar, çevresi ve üzerine kum dökülmüş olup Mescit'in ortasında kuşatılmıştır. Ben bir süre bunun ne olduğunu araştırdım. Orada bulunanlara bunun sebebini sordum. Üzerine Kur'an koymak için diyorlardı. Fakat ben Kur'an koymak için yapılmamış olduğunu gördüm. Başımıza külah geçiriyorlar! Daha sonra bir şekilde Emevîler zamanında Küçük Fatma'nın burada evinin olduğunu öğrendim (Çünkü bunlar Mescit'in etrafında idiler). Sonra Mescit'i genişletmek için evleri yıkıyorlar ve onlara "Evi terk et!" diye baskı yapıyorlar. Onlar: "Ben evimi vermem." diye taassup gösteriyorlar. Zorla ondan evini alıp yıkıyorlar. Onlar da "Menaha"ya gelmek zorunda kalıyorlar. Menaha, çok büyük ve geniş meydana denir (Birkaç arkadaşla oraya gittik; onlara Beni Saide Sakifesini gösterdim). Çok modern binalar vardır. Medine'nin en iyi caddesi orasıdır. Burası Menaha'dır, yani şehrin dış kısmıdır (Şehrin dış kapısı). Ziyaretçiler geliyorlar, develerini buraya yatırıyorlar ve sonra buradan Medine'ye giriyorlardı (Ziyaretçilerin ve Medine kervanlarının deve hanı). Orada büyük bir meydan bulunduğu için birkaç tane mescit vardır. Onun sonunda Kuba'ya doğru gittiğimizde hamama benzeyen ve birkaç beyaz kubbesi bulunan bir mescit vardır. Bu, Gamame Mescidi, yani Bulut Mescididir. Peygamber Kuba'dan geldi, orada namaz kıldı. Namaz kılarken başının üzerine güneşi görmesini engelleyen bir bulut geldi. Ashab ve Medine halkı bunu mucize kabul ettiler,

onun yerine mescit yaptılar ve adını da Gamame Mescidi, yani Bulut Mescidi koydular.

Gamame Mescidini karşımıza aldığımızda sağ kol üzerinde başka iki mescit daha vardır: Birinci mescit Ebubekir'in, ondan önceki mescit de Ali'nindir. Gamame Mescidinden sonra hemen birkaç metre ötede sol kol üzerinde Kuba'ya doğru gittiğimizde Ömer Mescidi adlı başka bir mescit daha vardır. Peki, Ömer, Ebubekir ve Ali orada niçin birer mescit edinmişlerdir? Sebebi şudur: Cuma namazı kıldıkları günlerde değişik mescitlerde Cuma namazı kılamıyorlardı (Cuma namazının bir mescitte kılınması gerekiyor). Müslümanlar (Medine halkı) kalabalık olduğu için ister istemez cemaat Mescid-i Nebî'ye sığmıyordu (Mescid-i Nebî'nin kapasitesi normal namazlar için uygundu; ama bütün şehir halkının katıldığı Cuma namazı için uygun değildi). Bundan dolayı Ebubekir, Ömer ve Ali, Cuma namazlarını kendi dönemlerinde Menaha'da eda ediyorlardı. Bu halifelerden her birinin orada bir namaz kılma yeri olmuştur. Şimdi bu mescitler onların anısına ve onlar adına bulunmaktadır. Ali Mescidine dönük olarak (demiştim, Gamame Mescidi ile yüz yüze aşağıya, güneye doğru gidiyoruz, birincisi Ali'nin mescididir, sonraki Ebubekir'in mescididir) bir çizgi çekersek bu tarafta çarşıya geliriz. Sokak içinde dönersek günümüze ait ve İslamî mescitler türünden olmayan çok modern bir mescit vardır (İlk bakışta kimse buranın bir mescit olduğunu anlamaz). Orada Küçük Fatma'nın kendi evinden çıkarıldıktan sonra taşındığı bir ev vardı (onun kavimlerinin evi). Bugün onun adına ve Küçük Fatma anısına orada Küçük Fatma adlı çok modern bir mescit yapmaktadırlar ve inşaatı hâlâ devam etmektedir. Emevîler bu evi yıktıktan ve Mescit'e kattıktan sonra burada her gün beş defa namaz kılınmasına ve bu gelenek Peygamber zamanından şu ana kadar bir gün bile tatil edilmemiş olmasına rağmen insanlar bu kısmın Küçük Fatma'nın zorla işgal ve gasp edilmiş evi olduğunu bildikleri için cemaat namazı kılınırken ortasında bir çukur boş kalıyordu. Yani bunu bilen Medine halkı orada namaz kılmıyordu. Çünkü gasp edilmişti. Bilmeyenler de orada hiç kimsenin namaza

durmadığını görünce anlıyorlardı. Bu nedenle orası her zaman boş kalıyordu. Bu, Emevîlerin eteğinde bir ayıp lekesi idi. Bunu örtmek için geldiler (başka bir iş de yapamazlardı; çünkü insanlar buranın gasp edilmiş olduğunu biliyorlardı), Mescit'in ortasına birkaç ağaç diktiler, çimen ve çiçek ektiler. Tarihte görürseniz, "Mescid-i Nebî Bahçesi"nden kastedilen burasıdır. Bizim bazı âlimlerimiz bu bahçeyi Ravza ile karıştırmışlar ve oranın Ravza olduğunu sanmışlardır (Çünkü ravza da bahçe demektir). Hâlbuki burası Hadika/bahçedir ve bu da onun tarihî felsefesidir. Şimdi artık Peygamber Mescidi'nde ağaç, su, çiçek bulundurmak anlamsız olduğu için şimdiki devlet gelip böyle bir çözüm yolu buldu; yani hem insanların namaz kılmadığı gasp edilmiş bir yer sayılmasın diye oraya çukur açtı, hem de olağanüstü ve fizikötesi bir bahçe olarak görülmesin diye kubbe yaptı. Çünkü insanlar o tarafta namaz kılamazlar ve çok da dikkat çekmez. Nitekim hiç kimsenin dikkatini çekmemektedir.

Evet, bu, Peygamber Mescidi'nin içindedir. Güney doğu köşesi haline gelen bu köşede şimdi bir oda vardır. Cemaat imamı içeri girdiğinde bu odaya gider ve namaz tamamlandığında da yine bu odaya gider. Bu oda tarihî bakımdan çok ilgi çekicidir. Peygamberin Medine'de kendisine ait hiçbir yeri yoktu. Bir defasında Akik adlı bir grup onu davet etmişlerdi (O gün gittiğimiz Sel' dağında suyu, havası ve yaylası güzel bir vadidir) ve oraya gitmişti. (Hayat ne kadar ilginçti! İslam'ı tümel ilkelerden çok bu tikeller anlatıyor.) Güzel ve soğuk bir iklimi olduğu ve Medine'nin yaylak, çok bayındır ve sulak bir kısmı olduğu için[97] yazın çok güzel geçmişti. Gidip dönen Akik'e, Ayşe'ye şöyle demişti: Akik'te yazın bir evimin olmasını ne kadar çok isterdim. Ayşe dedi ki: "Sorun yok; bir parça yer alalım ve ev yapalım." Buyurdu ki: "İnsanlar bütün yerleri almışlar, bize bir şey kalmamış. Ne satın almaya -çünkü artık mülkiyet doğmuştur- paramız var, ne de gidip tutacak boş yer

[97] Sonra Sahabîler suya ve ekmeğe kavuştular. Aşağıları aralarında paylaştılar. Abdurrahman bin Avf gibi [kişiler] orada köşk yaptılar. Abdurrahman bin Avf'ın Akik'te bir köşkü vardı. Akik şimdi şehrin içindedir ve bahçe vardır.

var. Akik'te ev alma arzusunu daimî olarak atalım." Oturduğu Mescit'te hayatın ve evinin tüm hissesi, hem insanların evi, hem kendi evi hem de Allah'ın evi olan bu mescitti. Bu üç boyutun ortaklığı İslam'ın tamamıdır.[98]

Burada birinin üzerinde "Vüfud", birinin üzerinde "Hars" , birinin üzerinde "Üstuvanetü's-serir" yazan üç sütun vardır. Üstuvane (Farsça) sütun demektir. Vüfud vefdin çoğuludur ve temsilci heyeti demektir. Araplar, ülkelerden Birleşmiş Milletler Örgütüne giden temsilcilere "Vüfud" derler. Hars bekçi demektir. Serir yatak demektir. Sebebi de Peygamberin evinin ve teşkilatının bulunmaması; her birinin çamurdan yapılmış birer evi olan birkaç hanımının olması idi. Her gece onlardan birinin evinde oluyordu.[99]

[98] Allah, Muhammed ve insanlar, büyük gerçekliğin her yerde, hacda, namazda, Peygamberin hayatında ve Kur'an'da ilginç irtibatları olan üç boyutudur (Kur'an, Allah ile başlayıp insanlar ile biten bir kitaptır).

[99] Birkaç hanımı mı vardı? Hayatının son anında ne kadını, on üç defa evlendi, ölümü anında karısı yoktu (hepsi sözleşmeli idiler). Ben evliliklerinin özelliklerinin, evliliklerinin sebebinin ne olduğunu yazdım. Bütün bu evlilikler sosyal veya ahlakî bir felsefeye dayanıyordu. Bunların çoğu, İslam şehitlerinin hanımları idi. Peygamber herkese şehit hanımlarını almalarını emir ve tavsiye etti. Birçok genç, kız almak yerine dinî bir faaliyet uğruna şehit hanımı alıyordu. Böyle bir durum söz konusu idi. Veya mesela Habeşistan'a giden Abdullah bin Cahş [Hıristiyan oldu], o geri döndü; ama karısı dönmedi. O kadın bir defa orada durmak ve vefakâr davranmak için yalnız kaldı. Peygamber onu aldı ve buradan onu kendisine nikâhlamaları ve saygılı bir şekilde Medine'ye geri getirmeleri için emir verdi. Veya mesela biri miskinlerin annesi olan yaşlı bir kadındı; iki yıl sonra vefat etti. Veya şehit olan ashaptan birinin karısı olan Ümmüseleme'dir. Ebubekir ve Ömer kendisini istediğinde: "Yaşım geçti." Dedi. Sonra onu bizzat Peygamber istedi. Ona da aynı cevabı verdi. Ümmüseleme'nin oğlu geldi ve annesini Peygambere bizzat nikâhladı. Ümmüseleme, Peygamberin çok saygı duyduğu ve hakkında şöyle dediği çok büyük şahsiyetlerden biridir. "Hatice'nin hal ve hareketlerini onda görüyorum." O da Peygamberin evine yaşlı iken girmişti.

Yaptığı tek normal evlilik, küçük yaşta bir kız olan Ayşe ile yaptığı evliliktir. Onun da yine sosyal bir felsefesi vardır. O, İslam'ın Ebubekir adlı çok büyük ve nüfuzlu bir şahsiyetiyle ilişkidir. Bizzat Ebubekir'in teklifi ile gerçekleşmiştir. Ebubekir'in teklifi de çok güzeldir. Ayşe, İslam döneminde doğan ilk kızdır. Ebubekir, Hatice'nin ölümünden sonra Peygamber yalnız kaldığı için

Bazen büyük bir adam ve düşünür yalnızlığa ihtiyaç duyar. Hiçbir zaman yalnızlığa ihtiyaç duymayan insanlar, genelde özü zayıf insanlardır. Hiçlikleri yalnızlıkta yüzlerine daha çok vurduğu için yalnızlıktan korkarlar. Her zaman toplum ve kalabalık içinde kaynamak ve kaybolmak isterler. Peygamber gibi bir adam hayatta yalnızlığa çok muhtaçtır. O yücelikteki bir insanın o düzeydeki insanlarla daima yaşaması, konuşması gerekir. Yalnızlığa ne kadar katlanması gerektiği ve ne kadar ihtiyaç duyduğu ortadadır. Her zaman başını ağrıtan ve onu üzen ailesine küsünce bir ambarın üzerine gitti. O zaman ambarlar ikinci katta yer alıyordu (İran çölünde ambarları şimdi bile ikinci kata koyuyorlar). Bir tahta dayadı ve ambarın üstüne çıktı. Bir köşesini temizledi ve orada uyudu. Sonra da hiç kimse kendisiyle konuşmasın diye sütunu çekti. Bir ay orada kaldı; hatta namaz için bile Mescit'e gelmiyordu.[100]

[Ayşe'yi] ona şöyle diyerek arz eder: "Bahçede açan ilk çiçek ve meyve bahçıvanın hakkıdır." Peygamber ile Ayşe arasında doğan dostluk ve sevgi, kesinlikle evlilikten önce değil, evlilikten sonradır. Çünkü Peygambere bu teklifin yapıldığı Mekke'de Peygamber 53, Ayşe beş altı yaşındadır. Bu nedenle ikisi arasında âşıkça bir ilişki ve buna dayalı bir evlilik meydana gelemez. Olsa olsa sosyal maslahata dayalı bir ilişki olur. Fakat birkaç yıl sonra Medine'ye geldiler ve Peygamber Ayşe ile evlendi. Ayşe ile [Peygamber] arasında ortak hayatları kapsamında böyle bir duygusal ilişki meydana geldi.

100 Kendisine baskı yaptıkları için hanımlarına küsmüştü: Bizim evimizde duman tütmeden aylar geçerken filan filan kadınlar ne durumda yaşıyorlar! Bu ne biçim hayat! Sonra her halükârda Peygambere baskı yapmışlardı. Hayatımızı hiç olmazsa açlık çekmeyecek kadar müreffeh hale getir. Dedi ki: Benim size verecek bir şeyim yok. Bir şekilde bu keşmekeş o kadar arttı ki Peygamber günümüz müminleri gibi dayak atmak yerine küstü. (Tabii ...* dayak yiyen müminler de vardır. Müminler birbirinden farklıdır. Lafın kısası ya böyle ya öyle dayak vardır...*) Ömer gidinceye ve insanlar tarafından şöyle bağırıncaya kadar: Ey Allah'ın Elçisi, gelmeme izin ver! Ona cevap vermez. "Ey Allah'ın Elçisi izin ver." der. Bunu üç defa söyler. Yine de Peygamber ona cevap vermez. Ömer şöyle seslenir: Eğer benim Hafsa (Ömer'in kızı, Peygamberin hanımı) için aracılık etmek üzere geldiğimi sanıyorsan, izin ver gidip boynunu vurayım. Peygamber onun yukarı çıkmasına izin vermiyor. O, halkın talebini iletiyor: Senden mahrum olan insanlar rahatsızdırlar. Her halükârda insanları aşağıya, insanların yanına inmeye zorluyor. Peygamber de kendisine âşık olan ve inanan kadınlara (fakat bazısı Ayşe gibi mümin

... Bu oda, yalnız kalmak ve tefekkür, derin düşünce veya ibadet için kendi başına olmak istediği zamanlar girdiği bir oda idi. Orada sahip olduğu bu 2x5x3 ebatlarındaki küçük odaya gidiyor ve kapıyı kapatıyordu. Peygamber oraya girince bütün ashabı, hanımları ve kavmi artık onunla görüşülemeyeceğini biliyorlardı. Orada her zaman tefekkür ve düşünce halinde olduğu için vahyin çoğu orada geliyordu. Şimdi oranın adı "Mehbit-i Cebrail" yani Cebrailin indiği yerdir. Şu an hem Mehbit-i Cebrail, hem de cemaat imamının yeridir. Bu oda böyledir.

Burası üç sütunludur (bu çok ilginçtir). İslam Peygamberinin tüm hayat düzeni ve makamı (insanlara ait olan mescit ve birkaç kerpiç oda) bundan ibaret olmasına rağmen Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri gibi her iş için bir sistemi, ince bir programı ve özel bir yeri vardı. Kendisine ait hiçbir yerin bulunmaması çok enteresandır. Ama işleri hiçbir zaman geri kalmayacak şekilde organize ve programlıdır. Yabancı temsilci heyetleri Medine'ye girip kendisiyle görüşmek istediklerinde bu sütunun yanına oturuyor ve temsilci heyetlerini kabul ediyor (onlar ile başka sütunların yanında görüşmesi mümkün değildir). Bu sütun bir hurma ağacı idi ve bütün makamı bundan ibaretti. Mesela bugün bir kimse işi olduğunda büro odasına, misafiri olduğu zaman da kabul salonuna gitmesi gibi o, bunların yerine hayatını planlamak için sütunları gösterge kabul etmişti: Bu, yabancı temsilci heyetlerini kabul ettiği sütundur.

Koruma sütunu: Peygamber, ömrünün sonunda ölümle tehdit edildi (bu çok anlamlıdır; ama şimdi anlatacak fırsatım yok). Ali geceleri Peygamberin evinin giriş kapısının kenarında uyuyordu. Buranın şimdiki adı "Koruma Sütunu"dur (giriş kapısının yanındaki orta sütun). Sonra ismet ayeti iniyor, Ali artık özgürleşiyor ve Peygamber kendisini güvende hissediyor. Bu, belli bir süre için

âşıktı, bazısı da Hatice gibi âşık mümindi) şöyle öneride bulunuyor: Her kim fakirliği ve Allah'ın Elçisini isterse kalsın ve her kim özgürlük ve mutluluk isterse mehrini alıp gitsin (Hepsinin mehri de Ayşe'den iki sene sonra ölen Ümmülmesakin'e kadar ihtilafsız 400 dirhem (400 miskal gümüş idi.)

muhafızı bir tek kişi (Ali) olan koruma sütunudur: "Ūstuvanetü'l-hares"

Ūstuvanetü's-serir, yatak sütunu, içeriden Peygamberin özel odasıdır ve bu sütuna onun yatağı monte edilmiştir. Adı bundan dolayı yatak sütunu idi. Peygamberin yatağı, yüzü deri, içi hurma lifi olan bir parça tahtadan ibaretti.

Hz. Fatma'nın evinin kuzey kısmında adı "Teheccüd Mihrabı" olan küçük ve güzel bir mihrap görürsünüz. Yani Peygamber tek başına namaz kılmak veya geceleri sabaha kadar ibadetle meşgul olmak istediğinde kendi mihrabı yerine buraya gelirdi.[101] Bu konuda Ayşe şöyle der: Gece yarısı bazen Peygamberin olmadığını görürdüm. Nereye gittiği hususunda endişelenirdim (diğerlerinin evine gitmiş olmasın!); sonra buraya gelip teheccüd ile meşgul olduğunu görürdüm. Bununla ilgili birçok rivayet mevcuttur: Suffe ashabı uykudayken Peygamber bazen buraya gelir; fakat bazıları acaba Peygamber ne yapacak diye uyanık kalırlar ve kulak verirlerdi. Çok güzel olan rivayetlerden biri Ebuzer'e aittir. Burası, Fatma'nın evinin arkasında ve Fatmanın her zaman girip çıktığı kapının kenarında bulunan teheccüd mihrabıdır.

Burada şimdi efendilerin oturduğu bir sofa görüyoruz. O zaman Ashab-ı Suffe burada oturuyorlardı. Ashab-ı Suffe, Peygamberin Mescit'te oturan ve orada yaşayan evsiz barksız arkadaşlarıdır. Bunlar hem İslam bilgisi hem de savaşta cihat bakımından Peygamberin en seçkin sahabîleridir. Numuneleri Ebuzer, Selman ve Ammar'dır.

... Burada sadece o sofayı çevreleyen demir parmaklıkları ve orada Peygamber Mescidi'ni sınırlayan ilk duvarı görürsünüz. Çünkü bu duvar ile minber ve mihrabın yanından geçen o demir par-

101 Her zaman kendi mihrabına geldiği için etraftakilerin gelip onunla konuşmaları veya arkasında namaz kılmaları mümkündü. Buraya gelince insanlar onun teheccüd yaptığını, ferdî [namaz] kıldığını ve yalnız bırakılması gerektiğini biliyorlardı. Bu nedenle ferdî namazı kendi mihrabında değil, burada kılıyordu.

maklıklar arasında diğer Peygamber hanımlarının odalarının bulunduğu bir aralık vardır. Burayı daha sonra yıkmışlar ve Mescit'e katmışlardır.

Ashab-ı Suffe burada oturan kimselerdir. Ama doğu kısmına baktığınızda iki modern binanın birini geçer geçmez beyaz bir eğri bina vardır. Yani bu doğu kısmından içeri giriyorsunuz ve Cebrail Kapısından biraz ileri gidiyorsunuz, tam solda modern binanın öne çıktığı bir iniş vardır ve beyaz bir eski binanın inişi vardır. Bu, Osman'ın konağıdır. Osman burada halifelik yapmış, burada öldürülmüş ve ona karşı ihtilal de burada düzenlenmiştir. Oradaki kapının yanında Ali'nin Osman öldürülmesin diye Hasan ve Hüseyin'i görevlendirdiği bir yer vardır. Bir sonraki kapıdan içlerinde Ammar'ın da bulunduğu [ihtilalciler] Osman'ın evine girerler ve onu öldürürler.

Osman'ın evinden sonra ince bir sokağa giriyorsunuz. Burası gittikçe daralıyor ve artık görünmüyor. Sokağa girmeden önce birbirinize bakın. İkinci katta küçük bir mihrab görürsünüz: Orası, Ebu Eyüp Ensarî'nin iki katlı evidir. Üstünü yıkmışlar, sadece mihrab kalmış ve altını üç riyal aylıkla Pepsi Kolaya kiraya vermişler.

Ebu Eyüp, Peygambere önce: "İkinci kata gel!" demiş. Peygamber şöyle demiş: "Gelen giden olur, ben gelip gitmek isterim, ailen rahatsız olur. Ben birinci kata giderim." Ebu Eyüp demiş ki: "Sen birinci katta iken biz ikinci katta olamayız." Peygamber, böyle iltifatlara gerek olmadığını söyler. [Bu nedenle] Peygamber önce ikinci katta idi, sonra birinci kata geldi. İşte gördüğünüz bu mihrab, Peygamberin aynı odada o yöne doğru namaz kıldığı mihrabın yadigârıdır.

Soru: Bu bina 1400 yıl önce var mıydı?

Cevap: Evet, bu bina 1400 yıl önce vardı. Ben bazı bilginlerden buranın ikliminde coğrafî açıdan böyle toprak bir binanın (yıkmazlarsa) kuru olduğu için 2000 veya 3000 yıl kalabileceğini işittim.

Koruma sütununun önünde "Ebulübabe Sütunu" adlı başka bir sütun daha vardır. Ebulübabe kim idi? Hendek Savaşı başladığında

Peygamberin arkadaşlarından ve askerlerinden biri olan Ebulübabe, onun temsilcisi olarak Yahudi kavmine gidip şu mesajı götürdü: "Beyefendi, mesele gerçekten böyledir, bu meselede sizinle ilgili olarak kalem kırılmıştır." Onlara Müslümanların niyetini söyledi ve bu, Müslümanların sırrının Yahudilerin önünde ifşa olmasına ve onların kanlarının son damlasına kadar direnmelerine sebep oldu. Hâlbuki bu sırrı söylememesi gerekiyordu. O sonra ağzı böyle gevşek olduğu için pişman oldu. Sonra çok güzel bir iş yaptı. Bu hatasından dolayı o kadar pişman olmuştu ki bu sütunun yanına geldi ve kendisini sütuna bağladı ve sütunun etrafına iple doladı. Peygamber beni affetmedikçe kendimi bu sütundan çözmeyeceğim dedi. Sonra o hale geldi ki yanına sadece karısı geliyor ve namaz vakti ipi çözüyor ve Ebulübabe'yi serbest bırakıyordu. Gidip namazını kılıyor, dönüyor ve kendisini direğe bağlıyordu. Nihayet birkaç hafta sonra onu serbest bıraktılar ve şöyle dediler: Tövben kabul edildi. Sonra Ebulübabe'nin bu tövbesi diğerlerine sembol oluyor. Gidiyor, orada tövbe ediyorlar. Bu, tövbe sütunudur. Elbette Ebulübabe'nin tövbesi ile diğerlerinin tövbesi arasında çok fark vardır.

Şimdi burada başka bir mihrab görüyorsunuz. Bu mihrab bizzat Peygambere aittir. Şu, Peygamberin minberidir. Peygamberin minberi önce bir sütun idi. Bu sütunun yanına oturuyor ve arkadaşlarıyla konuşuyordu. Sonra cemaat artınca üç basamaklı bir minber yaptılar. Peygamberin o minberi Emevîler zamanında yandı; onun küllerini Peygamberin şimdiki minberinin altına gömdüler ve üzerine yeni minberi yaptılar. Peygamberden sonra Mescit genişletiliyor ve hem mihrab yana gidiyor, hem de cemaat imamları tevazudan kendilerinde mihrapta Peygamberin yerinde namaz kılma cesaretini görmüyorlar. Bu iki sebeple geliyorlar, Peygamber mihrabının yanına başka bir mihrab yapıyorlar. Şimdiki mihrabı Hicrî 970 yılında Osmanlı padişahı Sultan Süleyman yaptırmıştır. Giderseniz Türk ziyaretçilerin Peygamberin mihrabından çok Sultan Süleyman'ın mihrabını öptüklerini görürsünüz. Sultan

Süleyman'a ait bir mihrab olduğunu sandıkları için değil, bilakis Hz. Süleyman'ın mihrabı olduğunu söyledikleri için.

... Şu mihraba bakın; bu sütunun yanında "Hanane Sütunu" vardır. Peygamberin bir defa burada, şu kenarda oturduğunu veya burada saçlarını kestiğini ve tıraş olduğunu söylüyorlar. Bu sütunu bu münasebetle koymuşlar.

Soru: Ayşe Sütunu nedir?

Cevap: Ahmed Ali Hafız Bey bu sütunun Ayşe Sütunu adını daha sonra aldığını, Peygamber zamanında olmadığını yazmıştır.

... Bundan dolayı şimdi biraz da Mescit'in etrafını açıklayayım. Burada Ebu Eyüp Ensari'nin evinin bulunduğunu söylemiştim. Bu ev, çok küçük, ince ve eğri bir sokakta son bulur. O sokağı yeni yapmışlar. Bu sokağın kenarında üzerinde "Arif Hikmet Kütüphanesi" yazılı çok temiz ve modern bir kubbe vardır. Burası İmam Hüseyin'in yaşadığı yerdir. Böylece daha sonra bu ev, İmam Zeynelabidin'in eline geçer. Sonra burası İmam Muhammed Bakır'ın evi, ardından da İmam Cafer-i Sadık'ın evi olur. Hangi ev? Sokağın bu tarafını o tarafa bağlayan ev. Şimdi sokağın bu tarafına bu kütüphane kubbesini, yani Arif Hikmet Kütüphanesini yapmışlar. O tarafında başka bir ev vardır. Eğer bu tarafı o tarafa bitiştirirsek İmam Cafer-i Sadık'ın, ondan önce İmam Bakır'ın, ondan önce İmam Seccad'ın, ondan önce de İmam Hüseyin'in yaşadığı evi [elde ederiz]. Onlar burada doğmuşlardır. Bu evi yıkmak istediklerinde Ehlisünnet'ten Osmanlı Türkü bir adam bunların yıkabileceklerini gördüğü için (bundan yirmi, yirmi beş yıl önce) gelip ben buraya bir kütüphane yapacağım diye kiralıyor. O toprak parçasını Vakıflardan kiralıyor ve şimdiki kütüphaneyi yapıyor. Böylece bu isimle Hüseyin'in ve Ehlibeyt imamlarının evinin yerini koruyor.

Bundan sonra sokağın sonuna doğru Peygamberin amcası Abbas bin Abdülmuttalip'in evi olan daha büyük bir kubbeli yapı vardır. Abdullah bin Abbas da burada doğar. Abbas zengin ve aristokrat olduğu için çok büyük bir evi vardı.

Diğer sahabîlerin evleri bu Mescit'in etrafındadır. Onların yerleri teorik olarak vardır; ama pratik olarak gösterilemez. Çünkü hepsini yıkmışlar. Gittiğimiz o tarafta yeni binalar yapmışlar. Bu tarafta ise Mescit'i genişletmişler. Bundan dolayı evlerin hepsi ortadan kalkmış. Öyleyse hâlâ eskisi gibi duran ve sınırları önceki gibi kalan yerlerden biri güney kısmıdır, biri doğu kısmıdır. Bu tam anlaşıldı mı?

Şimdi evlere varıyoruz (diğer hanımların evleri de ortadan kaldırılmıştır). Bu ev, İslam Peygamberinin evi, yani Peygamberin hanımı Ayşe'nin evidir. Hz. Peygamber burada vefat ediyor. Burası Fatma'nın evidir. Hz. Peygamberin evi ile Fatma'nın evi arasında bir buçuk metrelik bir sofa vardır. Bu iki duvar arasında bir "menver" vardır.[102] Menver, ışık ve hava yeri demektir. Bu odalar iç odalar olduğu için tıpkı günümüz binaları gibi dışarıdan ışık almayan iç odalarını sofadan aydınlatıyorlar. Şöyle bir şey yapmışlar: Bu geri oda için orta sofaya doğru bir aydınlık koymuşlar. Bu orta sofa, Ayşe ile Fatma arasında ortak idi. Başka bir evleri olmadığı ve avluları Mescit olduğu için kazanlarını, hayatlarını, çamaşırlarını, çöplerini ve odunlarını buraya koyuyorlardı. Ayşe'nin evinin aydınlığı ile Fatma'nın evinin aydınlığı ister istemez karşı karşıya idi (çünkü arka odaların aydınlığı vardı). Tarihte yazıldığı gibi, Peygamber her gün Fatma'ya bu aydınlıktan sesleniyor ve selam veriyordu. Nihayet Peygamber Tebük Savaşına gidince Ayşe ile Fatma kavga ediyor. Peygamber dönünce Fatma, Peygamberden bu aydınlığı kapatmasını ve iki ev arasındaki bağlantının kesilmesini rica ediyor. Bu tam anlaşıldı mı? Ayşe'nin de bu evde yaşadığını görüyoruz. Bundan dolayı Peygamberin vefatından sonra bu tarafında Ayşe'nin yaşadığı, o tarafında Hz. Peygamberin kabrinin bulunduğu bir oda idi. Çok kişi geldiği için Ayşe rahatsız oluyor ve bunun için bu odanın ortasına bir duvar çekiyor. Bazıları bu duvarın üzerinde tavan olmadı-

102 Köylere gittiyseniz üst katlarda dışarıdan ışık alan bir delik vardır. Onların kâğıdı, camı ve penceresi yoktur. Sadece ışık almak üzere dışa açık bir delik vardır.

ğını söylerler. Bu duvara istediği zaman o odaya gidip Peygamberi ziyaret edebilmesi için küçük bir kapı konmuştu.

... Peygamber bu şekilde defnediliyor. Dediğim gibi, Ayşe odanın ortasına duvar çekiyor. Peygamberden sonra Ayşe'nin babası Ebubekir de vefat ediyor. Ev de yasal olarak -hukukî ve fıkhî açıdan veya tasarrufunda bulunan her bakımdan- Ayşe'nin oluyor. Ebubekir'i defnetmek istediklerinde böyle defnediyorlar. Bana göre çok güzeldir: Ebubekir'in başını Peygamberin omuz hizasına koyuyorlar. Sonra Ömer vefat ediyor, yine Ayşe onun da bu odaya defnedilmesine izin veriyor. Ömer'i başı Ebubekir'in omuz hizasına gelecek şekilde defnediyorlar. Bundan dolayı şimdi bu tarafta üç pencere olduğunu görürüz. Biri Peygambere, diğeri Ebubekir'e, sonuncusu Ömer'e aittir. İyi anlaşıldı mı?

Soru: Şimdi Fatma'nın evinde kim defnedilmiştir?

Cevap: Fatma'nın evinde üzerinde "Bu, hanımefendimiz Fatma'nın kabridir" yazılmış yeşil kumaşlı bir kabir bulunmaktadır. Çünkü birkaç çeşit rivayet vardır: Bir rivayete göre Hz. Fatma, Baki'de defnedilmiştir. Şu an işaret ettiğim bu yerin Fatma'nın kabri olduğunu söylüyorlar. Şiîler gidip ziyaret ederler. Hepsinden zayıf olan bir rivayet ise şöyledir: Ravza'da defnedilmiştir. Evinde defnedildiğini söyleyen bir rivayet de vardır. Osmanlılar -İslamî Osmanlı imamları- üçüncü rivayete dayanarak burayı Hz. Fatma'nın defnedildiği yer olarak belirlemişler ve onun için bir kabir yapmışlardır. Ama ben onun Baki'de olduğuna inanıyorum. Dediğim gibi kendisi Baki'dedir; ama kabri kayıptır. Nereden diyorum? Hz. Ali'nin hutbesinden. Hz. Fatma'yı defnettikten sonra Peygamberin kabrine yöneliyor ve oradan hitap ediyor. Sonunda şöyle diyor: "Ne yapacağımı bilmiyorum. Burada mı kalayım, yoksa döneyim mi? Acaba sürekli senin kabrinin yanında mı kalsam, yoksa eve mi dönsem? Evde veya Ravza'da değil, kabristanda olduğu anlaşılıyor.

Bir rivayete göre cenazeyi uğurlarken Hasan, Hüseyin, Zeynep, Abbas, Fazl bin Abbas vs. vardı. Eğer evde veya Ravza'da olsaydı cenazeyi uğurlamanın bir manası olmazdı. İkincisi; eğer Ravza'da

olsa, Ayşe'nin evinin önüne defnedilemez -zira bütün kadınlar buradadır ve Mescit'te gece gündüz insan vardır- ve kimse de fark etmez. Burada olsa -bu rivayete göre- Hz. Emir nerenin asıl kabir olduğunun bilinmemesi için kırk çeşit kabir yapmış olamaz. Bütün bunlar onun Baki'de defnedilmiş olduğunu gösterir. Ama Hz. Fatma'nın kabrinin Baki'de olduğunu söyleyen ve bazı Şia âlimlerinin de kabul ettiği bir rivayette Hz. Hasan şöyle der: "Ben Peygamberin kabrinin yanına defnedilmek istiyorum." (Çünkü o da halife idi.) Ama Ayşe izin vermedi. İzin vermeyeceğini sezen İmam Hasan da (Ayşe, Muaviye'nin son zamanlarına kadar yaşamıştı) şöyle dedi: "Eğer buraya izin vermezlerse beni Baki'de annemin yanına defnedin." Bu "annem" kelimesini Fatma Zehra olarak kabul etmişlerdir. Hâlbuki Fatma binti Esed, Hz. Ali'nin annesi, Hasan'ın büyük annesidir. İnsanın büyük annesi de annesidir. Siz de böyle düşünmüyor musunuz?

Soru: Hz. Fatma kaç yıl yaşamıştır?

Cevap: Hz. Fatma hakkında iki rivayet mevcuttur. Bazı rivayetler der ki: Hz. Fatma, peygamberin görevlendirilmesinden beş yıl önce doğmuştur. Eğer peygamberlikle görevlendirilmesinden beş yıl önce ise, o, Peygamberin vefatından bazılarına göre 40 gün, bazılarına göre 80 veya 85 gün, bazılarına göre 90 veya 95 gün, hatta bazılarına göre altı ay sonra -on birinci yılın başı- vefat ettiği için ve Peygamber de 10 yıl burada, görevlendirilmesinden itibaren 13 yıl da Mekke'de yaşadığı için (peygamberlik süresi 23 yıldır), Fatma'nın peygamberlikten beş yıl önce doğduğu dikkate alındığında Hz. Zehra'nın ömrü 28 yıl, birkaç gün veya birkaç aydır. Bazı rivayetler şöyle der: Hz. Zehra, bisetten beş yıl sonra doğdu. Böyle olsa ömrü 18 yıl olur. Bu Şia ve Ehlisünnet meselesi öyle bir şeye sebep olmuştur ki saçını süslemesinde bile bir Şia, bir de Sünnî tarzı vardır. Doğum tarihinde de Şiî ve Sünnî farkı olmuştur. Beyefendi, Şia ve Ehlisünnetin berir inanç esasları sistemi vardır. Tarihi anlamada görüş ayrılıkları vardır. Görüş ayrılıklarını ben söyleyip açıkladım. Buna dayanmak gerekir. Ama artık kişilerin doğum tarihi ve yaşı hakkında Şia bu yaşı, Ehlisünnet şu yaşı

kabul ediyor olamaz. Çünkü yaş, inanç farkı meselesi değildir. Bu yaş ve yıl, Ehlisünnet'in 28, Şia'nın 18 kabul etmesine sebep olmuştur. Şimdi Şia'nın 18 kabul etmesinin sebebi vardır.[103]

... Lamance, Fransız yazarlardan biridir. Ben -söylemek gerekir- onun Hz. Fatma aleyhinde yazdığı kitaptan Şia'nın niçin 18 yaş görüşüne dayandığını anladım. Birisi, arkadaşımızın işaret ettiği duygu yönüdür. İster istemez Şia, -Safevîlerden sonra- bu son dönemlerde ağlatan şeyleri daha çok seviyor ve gönül bağlıyor. Şimdi de bakın, bütün İslam ve Müslümanlar bir bombanın altında patlasalar "piresinin ısırmadığını" görürsünüz. Ama bazı isimleri ansalar gözleri yaşla dolar, duyguları kabarır ve yanarlar. Elbette Ali Şia'sı değil, son iki yüz üç yüzyılın Şia'sı, Safevî Şiası.

Ama "18 yaşındaki bir kız mazlumca ölse daha acıklı ve trajiktir." durumunun sebebinden başka çok köklü bir tarihî meselesi vardır.

[103] Soru yaklaşık olarak şu içeriktedir: Fatma niçin Peygamberin yanına defnedilmez?

Cevap: Peygamber, Ayşe'nin evinde yaşadığı için, Ayşe sağ ve ev de onun tasarrufunda olduğu için Fatma'nın onun evine defnedilmesine izin vermez.

Soru: Öyleyse Ömer'e niçin izin verdi?

Cevap: Çünkü Ayşe'nin Ömer ve Ebubekir ile iyi ilişkisi vardı. Fakat Ali ve Fatma ile [böyle değildi]. Ebubekir onun babası idi; Ömer ise Ebubekir'in arkadaşı, halifesi ve tayin ettiği kimse idi.

Dinleyicilerden bir: Ömer aynı zamanda halife idi.

Doktor: Evet, Hasan da halife idi; ama ona izin vermedi. Öyleyse sebebi [halife olmak değildi;] Ayşe ile Ömer arasındaki dostane ilişki idi.

Soru: Bu efendiler kimlerdir ve ne zamandan beri ortalıktadırlar?

Cevap: Müslümanların mücahitten efendiye dönüştüğü zamandan beri. Zamanın büyük adamları olan Suffe ashabı yerine bu efendiler geliyorlar. Bu mesele, Mezopotamya'daki çökmüş dinlerin etkisi altında ortaya çıkmıştır. Gece Mescit'te Mescit'in hizmetkârı şeytan olabilir. Bu, Mescit'e ihanettir. Mescit anlamını kaybettiği zaman sahte saygılar artar. Bu, ruhun ortadan kalktığı her zaman formun artacağı şeklindeki çok genel bir şeydir. Örneği hacdır: O zaman bizzat Peygamber deve ile Mescit'e girer, Mescit'in etrafında tavaf eder ve deve ile gider. Bu onun tavafıdır. Ama şimdi bizzat tavafta bir heyecan ve Apollo gibi karmaşık bir teknoloji vardır; ama manası yoktur.

Bu meseleler üzerine dayanan Lamance, bizzat Peygamber zamanında Peygamberin Fatma'ya karşı aşırı bir sevgisinin olduğunu, Peygamber ile Fatma arasındaki Fatma'ya özel olan ilişkinin bir baba-kız ilişkisi olmadığını, bir çeşit özel ve çok boyutlu bağların gayet şaşırtıcı, duygulu ve derin bir şekilde Muhammed ile Fatma'yı birbirine bağladığını gösterir. Bunun içindir ki Fatma'nın bizzat Peygamberden bir lakap -ben insanların bunu söylediklerini düşünüyorum- Ümmü Ebiha yani Babasının Annesidir. Bu babasının annesi olma, sıradan bir lakap değildir. Çünkü Muhammed'in Mekke'deki yalnızlığında tek bakıcısı ve hamisi dört beş yaşındaki Zehra idi. Peygamberin baskı ve sıkıntı anlarındaki iki hamisi Hatice ve Ebutalip ölüyorlar ve o yapayalnız kalıyor. Fatma, [ona refakat eden] en iyi kimsedir. (Henüz küçük olduğu için sokakta, çarşıda Peygamberin yanında yola düşüyor ve Mescidiharam'a geliyordu. Sıkıntı ve hatta baskı ve ihanet gördüğü her durumda Fatma kendisini bir kuş gibi onun üzerine atan ilk kimse idi. Mescidiharam'da Mekke'nin rezil insanlarından biri, Peygamber secdedeyken bir koyun işkembesini Peygamberin başının üzerine attı, öyle ki Peygamberin boynuna dolandı. Oraya hemen yetişen ilk kimse Fatma oldu. Hâlbuki o sırada bir rivayete göre dört, başka bir rivayete göre yedi sekiz yaşından fazla değildi.

Mesudî'ye ait başka bir rivayet şöyle der: Fatma o anlarda ve peygamberlikle görevlendirme dolaylarında doğdu. Bu görüşün, "bisetten beş yıl önce" teorisi ile "bisetten beş yıl sonra" teorisinin ortasında yer aldığını görüyoruz.

Fakat ben, peygamberlikten beş yıl önce olduğu görüşünü kabul ediyorum. Sebebi, tarihî isnadının daha sağlam ve daha eski olmasından başka Fatma'nın doğumunun bisetten beş yıl sonra olduğunu kabul etmemiz halinde Fatma'nın birçok faziletini silmemiz gerektiğidir (Harse halanın arkadaşlığını duymuşsunuzdur). Çünkü Peygamberin zorluk dönemi bisetten/peygamberlikle görevlendirilmeden itibaren başlıyor. Peygamberliğin yedinci ve sekizinci yıllarına Ebutalip Deresinde üç yıl muhasara olmuştur. Öyle ki bu sırada fakirlik, açlık ve işkence başlıyor. Sonra kuşatmadan kurtulur

kurtulmaz peş peşe Ebutalip ve Hatice vefat ediyor. Ardından Peygamberin yalnız kalması, Peygamberin arkadaşlarının işkenceye uğramaları, yoksulluk ve Hatice'nin servetinin tükenmesi hep bu dönemde meydana gelmiştir. Rivayetler, Fatma'nın sosyal mücadelede nasıl büyük ve ilginç bir rol üstlendiğini ve Peygamber ile birlikte çalıştığını göstermektedir. Eğer Fatma, peygamberlikten beş yıl sonra doğduysa bütün bunları inkâr etmemiz gerekir. [Çünkü] kuşatma döneminde iki yaşında olur ve kuşatmaya katlanmasının bir önemi olmaz. Yalnızlık, sıkıntı ve mücadele döneminde üç dört yaşında olacağı için Peygamberin ailesiyle birlikte çektiği acıları ve sıkıntıları anlayamaz. Bunun önemi yoktur. Ama peygamberlikten beş yıl önce doğmuş olmasını esas aldığımızda bu dönemlerde yedi sekiz yaşından büyük veya dokuz on yaşındadır. Bu tam anlaşıldı mı? Yani peygamberliğin başında beş yaşında, Mekke döneminin sonunda on üç yıl sonra on sekiz yaşında idi. Bilinçli, sıkıntı, baskı, mücadele ve misyonu anlayan ve gereğini yapan bir insan gibi İslam tarihinde böyle bir rolü olabilir. Fatma'nın önemi daha çok, on yıl sonra değil, 13 yaşında ikendir. On yıl sonraki önemi, 13 yaşındaki kadar değildir. Ama eğer doğumunu on yıl sonrasına atarsak bu iftiharlar ister istemez ortadan kalkacaktır. Bunu kabul etmez misiniz?

Soru: Doktor Bey, acaba Harem'in çevresindeki kitabelere baktınız mı? Bir kısmının üzerini yağlı boya ile kaplamışlar, öteki kısmı ise sanki Kûfî yazı ile yazmışlar. Zat-ı âliniz bu yazıların maksadının ne olduğunu acaba araştırdınız mı?

Cevap: Onlar Osmanlıların yazdığı yazılardır. Sonra Vehhabîler geldiler ve Vehhabî fıkhına ve mezhebine uymayan ibarelerin kapatılmasını emrettiler.

... Bunlar Kûfî hattı ile yazılmıştır. Yani dekoratif yönü vardır ve daha çok Türk usulüdür. Bunları nasıl sildiklerini, ortadan kaldırdıklarını ve temizlediklerini Mekke'de daha çok göreceksiniz.

Dinleyicilerden biri: Sanki yarısını silmişler, yarısını belli bırakmışlar, yarısını boyamışlar, yarısını olduğu gibi koymuşlar.

Doktor: Evet, bunları genelde Mekke'de daha çok görürsünüz. Bunların fıkıhlarına göre meşru olmayan şiarları her halükârda okunmasın diye belli belirsiz bir şekilde harap etmişler.

Soru: Bu yeni Mescit'in yapımı ne zaman tamamlanmıştır?

Cevap: Bu Mescit on iki yıl önce tamamlanmıştır.

Soru: Kim yapmıştır?

Cevap: Suudîler.

Soru: Nereden kaynaklanmış?

Cevap: Osmanlılar.

Soru: Hicretten kaç yıl sonra?

Cevap: 970 yıl sonra.

Soru: Peygamber'in kendi Mescidinin yapıldığı ilk dönemden sonra tarihî yapı geçmişi nedir?

Cevap: Bu mevcut binanın dış kısmında hiçbir tarihî eser yoktur. Fakat içeride olanları da Vehhabîler yıktılar. Hâlbuki kubbesi de vardı; yıktılar. Müslümanlar o kadar çok itiraz ettiler ki Baki Mezarlığı yıkıldıktan sonra mezhep imamı yıkılması için ne kadar baskı yaptıysa da artık kubbeyi yıkamadılar.

Soru: Bu tarihten önce ne durumdaydı?

Cevap: Bu tarihten önceki [dönem hakkında] "Şifaü'l-Ğaram fi Beldeti'l-Haram" adlı çok değerli bir kitap vardır (İsterseniz burada satın alabilirsiniz. Özellikle Mekke'de çoktur, üstelik ucuzdur. Haritası da vardır). Bu adam gelip Mekke ve Medine'de Ehlibeyte, Peygamber ailesine ait bütün evler [hakkında] plan veya kroki çizen ve bunları açıklayan titiz bir mimar gibi duvarların tüm boyutlarını, hatta çap ve uzunluğunu [ölçmüş], bu evlere ait bütün odaların krokisini hassas bir şekilde çizmiş ve açıklamıştır.[104]

[104] Bu söylediklerim onun bilgilerine dayanır. Çünkü bütün bunlar kaybolmuştur ve şimdi yoktur. Burada dile getirdiklerim, araştırdıklarım ve yerini bulduklarım onun bilgilerine veya tarihî kitaplara dayanır. Çünkü artık ölçüsünü alacağımız bir eser yoktur.

Soru: Hangi yılda yazılmış?

Cevap: Hicrî 870 yılında.

Dinleyicilerden bir kadın: Kadınların namaz kıldığı ...* adlı bir yer var ki Bilal orada ezan okuyormuş.

Doktor: Ben [söylemeyi] unuttum. Mihrabın önüne bakarsanız, Bilal'in ezan okuduğu dört ayaklı bir platform vardır. Sonra onun için şu an ezan okunan yeri yapmışlar.

Soru: Peygamber Mescidi'nin kuzeyden, doğudan ve batıdan birer kapısı vardır; ama güneyden yoktur. Niçin?

Cevap: Bu çok güzel bir sorudur. Şimdi siz kıbleyi burada görüyorsunuz. Mescit yapıldığında kıblenin nerede olması gerekiyordu? Kuzey tarafta. Çünkü Beytü'l-Mukaddes o yönde idi. Mihrap tarafından gelinip gidilmesin diye kapılar güneyden idi. Sonra kıble değişti ve Peygamber o kıbleyi kapattı ve bu kıbleyi yaptı; güney kapılarını kapattı, kuzey kapılarını yaptı.

Soru: Hz. Fatma'nın peygamberlikten beş yıl önce doğduğunu kabul edersek hangi yılda evlenmişlerdir?

Doktor: Hz. Fatma hakkında konuşmama sabredebilir misiniz?

Dinleyiciler: Evet.

Doktor: Çok yorgun değil misiniz?

Her halükârda vaktin geçmesi ve uykunuzdan çalmam sebebiyle sizden özür diliyorum. Fakat bu geceler ömrümüzde istisnai geceler olduğu için kesinlikle etkisi olmasa da en azından hatırası ömrümüzün sonuna kadar kalacaktır. Eğer hayatımızdaki süre giden düzeni biraz çiğnersek bağışlanabilir ve belki affedilebilir. Fakat elbette bu toplantılarda ve bu konuşmalarla burada bilgilerin ve anlayışların sağlandığı ve sonra bu muhabbetlerin arkasında anlayışların ve -elde ettiğimiz- fikrî ortaklığın işlendiği vakit değerlidir. Yani her kervanın etkisi, bir aydan sonra Tahran'da ve İran'da genç nesilde bir dalga meydana getirirse bana göre biz haccın en büyük felsefelerinden birini gerçekleştirmiş oluruz.

Bu nedenle değerli dostum Suphidil Bey bana karşı sevgi gösterisinde bulunduklarında aynı yerde şunu demek istiyordum: Vaktimiz, eğitimimiz, paramız, uykumuz ve istirahatımızı burada bırakmamız önemli olunca böyle bir işi yapan kimseyi sadece övmekle kalmayız, aynı zamanda onun derdine ortak oluruz. Bu ortaklık, döndüğümüzde birbirimize karşı sorumluluk duygusu hissetmemizden ibarettir. İrşat'taki arkadaşlarla birlikte hacca geldiğim bu iki üç defa genelde arkadaşların zihnine gelen ilk konu, birbirimizden kopmamak ve bu dağınık ve alt üst olmuş hayatta birbirimizi kaybetmemek için birbirimizin isimlerini not etmek, birbirimizin adreslerini almak ve Tahran'daki uğraşlarımızı öğrenmek olmuştur.[105] Bu, ister istemez herkesin aklına gelen çok kutsal bir duygudur. Bir kimse böyle bir teklifte bulunsa da bulunmasa da bu duygu her halükârda aklında vardır ve şu fikre düşmüştür: Kutsal ve sadece itikadî bir ortamda bulduğumuz[106] en değerli arkadaşları [Tahran'da kaybetmemiz] çok yazık olur. Daha doğrusu birbirimizi gördüğümüz ilk anda Tahran'da birbirimizi bulmamız anlamında birbirimizin isim ve adresini bulmalıyız (birbirimizi kaybetmemeliyiz); sonra birbirimizin derdine koşmalıyız. Herkesin başka bir arkadaşının tutunması için hizmet kaynağı olacak bir mesleği vardır. Böylece o, karşılıklı olarak arkadaşına ihtiyaç duyabilir. Böyle bir ortamda birbiriyle tanışmış ve kesinlikle

[105] Bu, haddi zatında çok önemlidir. Ben bunu inkâr etmek ve eleştirmek istemiyorum; bilakis ona dayanmak istiyorum. Elhamdülillah biz, aynı ufku, aynı duyguyu ve aynı imanı taşıyan bir grup arkadaşlar [olarak] ruh, inanç ve düşünce dolu kutsal bir ortama gelmişiz ve bir ay birlikte olmuşuz. Hâlbuki aramızda imandan başka hiçbir şeye bağlılık yoktur. Hiçbirimiz diğerini tanımıyor. Sanki otuz yıldır birlikte yaşıyormuşuz gibi olduğumuz dostları ben şimdi şu iki üç günde tanıdım. Belki onlar da bana karşı aynı duyguyu taşımaktadırlar.

[106] Hayatta komşuluk, iş arkadaşlığı, meslek, muamele ve menfaat temelinde seçtiğimiz arkadaşların aksine burada menfaatsiz bir ay beraber yaşıyoruz ve diğerimizin mesleğine ve ismine ihtiyaç duymuyoruz. Çünkü birlikte yaşayan ve ortak olan ruhlardır.

birbirine inanmış kimselerin (çünkü inançta ortaklık birbirine inanmayı da sağlar) birbirinin derdine yetişmesi ne kadar güzeldir!

Bu elbette çok mukaddes bir görüştür; ama ben daha önemli bir meseleyi seçmek ve ele almak istiyorum. Gelin, daha büyük bir derde temas edelim ve aramızda bireysel olarak özel ilişkiler kurmak yerine, birbirimizin bireysel sıkıntısına koşmak ve hayatımızın problemlerini birbirimizin yardım ve aracılığıyla çözmek yerine hep birlikte daha büyük bir derdi ve daha büyük bir sorumluluğu omuzlarımızda hissedelim. Tıpkı batarya bağlantısı gibi birbirimize karşı ayrılık duygusu taşıdığımızda birbirimize kavuşmak yerine hepimiz bir kutba ve bir hedefe bağlanma durumu elde edelim, ilişkilerimizi bireysel ve iki kişi arası boyuttan çıkaralım, büyük düşünelim ve hepimiz en azından ister vaktimiz, ister fikrimiz, ister sermayemiz, ister gücümüz, ister dostluğumuz, isterse birbirimize karşı inancımız olsun sermayelerimizden birini kendileri için bir şey yapmamıza çok muhtaç olan bu nesil için bir şey yapmak amacıyla sermaye koyan bireyler haline gelelim.

Benim önerdiğim, sizin kabul ettiğiniz mesele Hz. Fatma'nın hayatıdır. Ben Hz. Fatma veya Hz. Ali hakkında bir şey yazdığımda, söylediğimde veya daha çok düşündüğümde çok büyük bir üzüntüye kapılırım. Canı gönülden şunu arzu ediyorum: Keşke toplumumuz bu şahsiyetleri tanımasaydı, onlardan bahsetmeseydi ve bu şahsiyetlere karşı mutlak bir yabancılık içinde olsaydı! Böyle olsaydı araştırmacılardan, yazarlardan ve konuşmacılardan bir grup, toplumun tanımadığı yeni çehreleri ve yeni şahsiyetleri keşfetmek adına bunları bu topluma, bu nesle tanıtabilirdi ve bu zamanın ve bu neslin onların hiç tanımadığı bu şahsiyetlerle tanışma bağını kurabilirdi. İşte o zaman Ehlibeytin etkisi, Hasan, Hüseyin, Zeynep, Fatma ve Ali'nin rolü toplumda canlı, diriltici, yeni ve aydın bir etken olarak gerçekleşebilir. Ama şimdi bunlar kendi kendilerine milletlerinin aşk kurbanı olmuşlardır. Bunlar, sürekli tekrarlanan sahte menkıbe ve mersiye maskesi altında meçhul kalmışlardır.

Milletimiz için yalancı bir duygu ortaya çıkmıştır. Her yıl, her hafta ve her zaman Ehlibeyt, Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin hakkında konuştuğu için, daima onlara ağladığı için, sürekli onlara ravza okuduğu için ve her vakit merasim, ziyaret, ziyaretname, dua ve duygu [takdim ettiği] için artık bunları iyi tanımıştır. Bu yalancı duygu onların asla tanınmamasına sebep olmuştur. Zira tanımama, insanda tanıma ihtiyacını meydana getiren bir alandır. Fakat yalancı tanıma duygusu, bize asla gidip onları tanıma hareketi vermeyen bir etkendir. Acaba bunu kabul etmez misiniz?

Bizzat Fatma, kendi hayatında kurban olduğu gibi Şia taraftarları arasında daha çok kurban edilen kimselerden biridir. Kurbanlık nedir? Acaba takipçileri Fatma'nın yerine başka bir şahsiyet, başka bir tip ve kahraman ihdas edip onun peşinden gitmişler ve Fatma'yı kenara mı itmişlerdir? Hayır, Fatma, sahte bir Fatma övgüsü maskesi altında övenlerin zihinlerinde meçhul kalmıştır. Nitekim Ali de böyle olmuştur; nitekim bu ev ve hanedan da böyle olmuştur. Bu, insanın âşıkları arasında yalnız ve meçhul kaldığı en kötü kurbanlık türüdür. Bu onların çektiği en feci acıdır. Bu bizim taşıdığımız en kötü gaflet, en kötü zulüm ve en kötü mahrumiyettir.

Fransız Kolej'de -o öğrenci ve üniversite ortamında ve o modern eğitimliler arasında- Doktor Berk Bey -doktora tezi hazırlamakta olan araştırma heyeti içindeki bir öğrencisi olarak- bana dedi ki: Şia hakkında bir rapor hazırla ve bana getir. Ben bir öğrenci ödevi olarak kısa bir rapor hazırladım. Bu çok yüzeysel ve basit raporu hazırlayıp bu konuşmayı yaptığımda Afrikalı, Latin Amerikalı, Kuzey Amerikalı ve bizzat Fransız, Arap ve Hintli olup orada bulunan ve benim de öğrencisi olduğum beyefendinin yanında din sosyolojisi okuyan bütün değişik kişiler, benden programın aksine bu konuyu takip etmemi istediler. Sonra beş oturumda hepsi benden bu konuyu sürdürmemi istediler. Dersin programı olmamasına rağmen benim meseleyi anlatmam için geliyorlardı. Ben Hüseyin, Ali, Kerbela, Mehdi, Mehdi'nin zuhuru, vesayet, imamet ve Ehlibeyti tasavvur edilemeyecek kadar rahat anlatıyordum; on-

lar da aynı şekilde rahat kabul ediyorlardı. Ama benim İran'da dinin ve mezhebin şehri, Şia'nın başkenti olan Meşhed'de, Meşhed Üniversitesi'nde konferansım vardı, Meşhedli üniversite öğrencileri oradaydılar. İmam Hüseyin'in doğum gecesiydi; başka bir konuyla ilgili bir konuşmam vardı. Tebrik etmek istiyordum. Bu İmam Hüseyin lafzını modern üniversite öğrencisi ortamında nasıl açıklasam diye bir süre kaldım. Sonra gördüm ki eğer böyle bir cesaret göstersem ve bu cümleyi bu şekliyle söylesem, öğrenci de bana gösterdiği edep ve saygıdan dolayı kabul etse bile Ebulfazl'ı hiçbir şekilde telaffuz edemem. Çünkü durmadan komik bir şekilde salavat getirebilirler. Onlar için hemen pirinç torbası ve su kırbası çağrışımı yapar. O ravzalar, o sine dövmeler, o ağlamalar, o firarlar çağrışım yapar. Yani en güzel ruhların, en muhteşem olayların ve en mukaddes insanlık kahramanlarının bizim aramızda ve bizim kültürümüzde, bu topluma ait aydın ortamında adları anılamayacak şekilde nasıl çirkin ve avami bir süsle kaplandığını görüyoruz. Kolayca Cezayir kahramanı Bin Mehdi diyebilirim, Küba kahramanı Kamila diyebilirim; ama Kerbela kahramanı Hz. Abbas diyemem (burada diyebilirim, bir öğrenci ortamında diyemem). Çünkü çirkin ve avami süsle kaplı bu manalar tekrarlanan birçok merasimi zihinlerde o kadar düşük seviyede çağrıştırır ki yansıma ve tepki genelde amiyane ya da komiktir. Bundan dolayı gelip yeni bir kılığa soktum: "Özgürlüğe haysiyet ve saygınlık kazandıran ve hakikate kendi kanıyla can veren adam." Hüseyin diyebilmek için bu şeylerden yararlandım. Bu isimlerin imajlarını zihinlerinden silebilmeleri için onları yeni imajlarla ortaya koydum. Bu, hepinizin az çok kavgalı olduğunuz bir meseledir.

Bunlardan biri Fatma'dır. Bundan daha talihsiz mesele şudur: Mısır'a, Lübnan'a vs. gittiğimde Fatma'nın şahsı hakkında yüksek ve düşük seviyeli Sünnî yazarlar tarafından yazılmış hepsi de okunabilir, güzel ve aşkın otuzdan fazla kitap gördüm. Ama acaba [her yıl] Fatma Zehra hakkında gece gündüz tekrarlanan on günlük programları olan bizim Şiîler arasında bitki yağı yayılmış küçük bir kitapçıktan başka benim öğrenciye "Fatma'yı tanımak için oku!" di-

yebileceğim bir kitapçık var mı, siz duydunuz mu? Sonra yazdığım "Fatma Kitabı"nda topladığım kaynakların çoğunun iki türlü olduğunu gördüm: Ya İslam'ın ilk dönemine -ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci asra- ait tarihî kaynaklardır, ya da Lamance'a, Profesör Massignon'a veya Doktor Bintüşşati'ye ait yeni kitaplardır. Bize ait olan nedir? Hiçbir şey. Yemek verme, ağlama, duygu gösterimi, övgü, menkıbeler ve kerametler. Bu şahıs ne demiş, toplumda ne yapmış, nasıl bir tiptir, nasıl bir insandır? Ne olduğunu ne bilelim! Şu son otuz kırk yıl içinde kendi âlimlerimizden biri tarafından yazılmış -ve herkesin elinde olan- bir kitabı açıyoruz ve ondan Fatma'yı tanımak istiyoruz. Şöyle yazıldığını görüyoruz: "Fatma'nın nutfesi düşmeden kırk gün önce -ne meseleler ele alınmış!- Cebrail kendi aslî şekliyle geldi, Peygamberin önünde kanatlarını yere yaydı ve dedi ki: Ey Peygamber! Senin kırk güne kadar Hatice'nin yanına varmaya hakkın yok. Sonra Hatice ağladı: Peygamber niçin benim yanıma gelmiyor? Sonra bunun Cebrail'in emriyle olduğunu keşfetti. Kırk gün sonra Peygamber, Hatice'nin evine gitti. Burada Hatice naklediyor: Peygamber ne zaman gelip benimle yatmak istese önce gidip abdest alır ve namaz kılar, sonra... Fakat burada eve girince elimi tuttu ve yatağa yatırdı. Kalktığımda Fatma'nın nurunu karnımda gördüm." Burada Fatma tamamlanıyor, Fatma doğuyor. Kitapta başka hiçbir şey yok. Fatma doğarken [yeni olan] ilk iştir. Ben onun nasıl bir şahsiyet olduğunu, ne yaptığını, ne söylediğini görmek istiyorum. Böğrü kapıya dayalı halde şöyle diyerek ölünceye kadar başka hiçbir şey yoktur: Benim yerimi odanın ortasına koyun. Vasiyet etti ve sonra öldü.

Beyefendi, benim işim bu orta ile bu 18 veya 28 yıl ile. Doğumundan öncesi ve ölümünden sonrası ile ne işim var? Ben bu şahsiyeti İslam anlayışının en büyük ocaklarından biri, İslam'da kadının en büyük sembolü, bizim en büyük şahsiyetlerimizi eğitmiş bir kimse, Peygamberimizin kızı, onun eğitiminden geçmiş, Hüseyin'i yetiştirmiş bir kimse, Ali'nin eşi ve bizzat büyük bir şahsiyet olarak tanımak istiyorum. Bu ortadan hiçbir haber yoktur.

Bu, büyük bir derttir. Biz birbirimizden utanıyoruz. Çok büyük bir dert ve büyük bir sorumluluktur. Bugün Fatma hakkında artık böyle konuşmamamız gerektiği konusunda bilinçli olduğumuz için omzumuzda bir sorumluluktur.

Jeanne d'Arc, çılgın ve melankolik bir Fransız kadındır (Jeanne d'Arc'ın tüm şahsiyeti budur). Yaru'nun dediğine göre sarığı yeşil, elbisesi yeşil, sakalı yeşil, dişleri yeşil bir kişi rüyasına giriyor ve ona şöyle diyor: "Kalk, ayaklan, İngilizleri yok et ve Fransa kralını getirip tahtına oturt!" Sonra kalkıyor ve ayaklanıyor. Jeanne d'Arc hakkında bizzat Farsçada en iyi kalemler tarafından yüzden fazla makale, yedinin üzerinde kitap yazılmıştır; en az üç güzel piyes vardır. Fatma hakkında ise tek bir yazı yoktur!

Bunlar, omuzlarımıza yüklenmiş bir sorumluluktur. Çünkü böyle bir şahsiyete inandığımız zaman görevimiz tanıtmaktır. Şu "Neden âlimler yapmıyorlar, niçin onlar yapmadılar?" serzenişi, bu sözler artık şimdi ortadan kalkmıştır. "Niçin, niçin"leri atalım. Bu eleştiriler bazen eleştirmenin sorumluluktan kaçışı içindir. Bu "niçin?"i bilgin olsun olmasın, içimizde herkesin kendisine sorması gerekir. Bilgin olmayan, bu yolda parasıyla, ısrarıyla, iradesiyle; bilgin olan ise kalemiyle adım atabilir. Özellikle hanımların sorumluluğu daha çoktur. Çünkü Fatma, İslam tarihinde ve kültürümüzde kadının sembolüdür. Günümüzde artık o perde gerisinde, evinde oturan, cahil, geri kalmış kadın yok; onun düşünsel ve kültürel rolü vardır, eğitimlidir, araştırmacıdır, sosyaldir, maaşı vardır diyen kadınımızın bu görevi yanında her şeyden daha çok ona karşı tanıma ve tanıtma sorumluluğu vardır.

Ben Hüseyniye-i İrşad'da bir gece Hz. Fatma hakkında "Fatma Fatma'dır" adlı bir konuşma yaptım. Elbette daha çok İslam'da kadın meselesi ile ilgili idi. Hem de kendi özel alanımda bir sosyoloji ve tarih meselesi olarak. Bu benim çalışma alanımdır.[107] İslam'da

[107] Yine parantez içinde şunu da söyleyeyim ki ben İslam hakkında bahsettiğim bütün meselelerde ne İslam âlimiyim, ne de İslam fakihiyim. Bir gece bir hanımefendi bana bir soru yöneltitiler ve ben dedim ki: Böyle bir soruyu ce-

kadın hakları, benim değil, fakihlerin söz söylemesi gereken bir konudur. Ben bu konuda öğrenci olduğum için benim ancak istifade etmem gerekir. Fakat kadın tipi, mevcut kadın rolleri, kadın tipini değiştirme, kadın tipini değiştirmenin gelecek nesilde, toplumun yazgısında, tarihte, kültürde, düşüncede, yarının dünyagörüşünde ve sosyal ilişkilerde sahip olduğu etki, bu değişiklikler için var olan roller, sahip olduğumuz eski tip ve eski tipin tarihsel kökleri, bütün bunlar, benim sahip olduğum özel düşünce ve anlayış çerçevesinde ele aldığım ve sonra bir örnek olarak [Fatma'yı tanıttığım] meselelerdir.

Bugün toplumumuzdaki kadın ile ilgili olarak gündeme getirilen en önemli soru şudur: Nasıl olması gerekir? Bu soru kim için ortaya atılmıştır? Bu soru geleneksel kadınımız için ortaya atılmamıştır. Çünkü bizde eski kadın nasıl ise öyledir, asla şüphe taşımaz ve seçmek istemez. Tipi kalıba girmiş, belirlenmiş, şekillenmiş, ölçüsünü almış ve bütün hareket ve özellikleri belli olduğu için artık nasıl olması gerekir diye bir soru sorulamaz. Nasıl ise öyledir ve adını da ideal Müslüman kadın koymuştur. İkinci tür, modern kadınımızdır. Bu soru onun için de söz konusu değildir. Kalıplar Avrupa'dan gelir ve o, şekilsiz bir sıvı gibi bu kalıplara girer, donar, şekillenir ve pazara gelir. Mesleği nedir? Satın alan hayvandır.

"Nasıl olmak gerekir?" sorusu kim için geçerlidir? Üçüncü kadın için. Üçüncü kadın kimdir? O, hem eski gelenekleri kırması -zaten koruyamaz, zaman ve toplumun ortamı onu değiştirir-, hem modern kadın adına dışarıdan ona dayatılan nasıllık kalıplarına karşı insan olarak direnmesi gereken bir çağda yaşadığını gören bir kadındır. Ne dünün kadını olarak kalmak, ne de -benzetmeksizin- bugünün kadını olmak ister. Hiçbirini beğenmez. Her ikisine de isyan etmiş, kendisinde şu şüphe doğmuştur: Ben kendimi oluşturmalıyım. Ben ne geleneksel kadınım, ne de dayatılan ihraç ka-

vaplayamamak şöyle dursun, bizzat kendim mesela Şebisteri Beye sorarım. Bunu ben cevaplayamam. Cevaplarsam, haddini bilmeyen bir insan olduğum anlaşılır. Ben her şeyi cevaplayacak kadar cahil biri değilim.

dınıyım. Kendimi bir kadın olarak inşa etmeli ve kültürüm, dinim ve inancımla bağımı korumalıyım; ama mevcut toplumda ve zamanda yaşamalıyım, ben kendi kendimi oluşturmalıyım.

Bu sorumluluk üçüncü kadın için geçerlidir. Kendini bilme sorumluluğu onun için söz konusu olduğundan "Öyleyse kendimi nasıl oluşturmalıyım?" sorusu yakasını tutar. İster istemez onun için şiddetle gündeme gelir. Onun bu soruyu cevaplaması gerekir. Eğer ona cevap verilmezse bu tereddüt de ortadan kalkar ve onların %1'i telkin ve propaganda etkenlerinin etkisi altında gerici ve geleneksel duruma döner ve %99'u dayatılan kültürel kalıpları kabul eder. Artık bu şüphe halinden çıkar. Bu nedenle bu "Nasıl olmak gerekir?" sorusu, hem zaruri hem de acil bir sorudur. Eğer biraz kayarsak, -Allah'ınkinden bile çok olan- sabrımızla bu meseleye tahammül edersek, bugünden yarına [ertelersek], "henüz maslahat yok, henüz erken, vakti gelmedi" diyerek yine "keşke ve belki"ye bırakırsak artık bu kadın kendini seçme halinden vazgeçer ve gelecek nesil artık böyle bir şüphe taşımaz. Bu öncülleri kabul ediyor musunuz?

Öyleyse "Nasıl olmak gerekir?" sorusu, kendisi olmayı bizzat seçmek isteyen, yani bilinç, bağımsızlık ve insanî şuura ulaşmış üçüncü kadın için söz konusu olan bir sorudur. Bu şuur ve bilince ulaştığı için hem geçmişin kalıtsal ve dayatılan geleneklerini kabul etmek istemez, hem de Batı'nın nasıllık davetlerine karşı karamsardır. Kendi çöküşünü hem modern hem de eski olarak her iki kalıpta görür: Eski kalıp onu çürük, donuk ve münzevi bir unsur ve topal, ikinci şekil ve birçok iş için değer aracı zavallı kadın haline getirir. "Nasıl olmak gerekir?" sorusu, insan olarak kalmak ve kendi insanlık ve keyfiyetini kendisi belirlemek isteyen kadın için geçerlidir. Size göre "Nasıl olmak gerekir?" sorusunun en iyi cevabı nedir? Örnek ister.

Vakit çok; ama bu gecenizi bana verin. Bana göre bu mesele hepiniz için önemli olmalı. Hiçbirimiz âlim değiliz. Mesela kendimi arz ediyorum ve kompliman da yapmıyorum. Benim öğrenim alanım

başka bir şey. Avamdan ve ümmî[108] de olsa her ferdin kendi inanç esaslarını orijinal, kanıta dayalı ve aklî olarak kavraması gerekir. Ben de bu işi yapıyorum (bu, ümmî de olsa herkesin vazifesidir). İslam'dan bir fakih, kelamcı ve müfessir olarak değil, ümmilik iddiası ve sıfatıyla bahsediyorum.

Âlimin bilgi yöntemi, tefsir üzerinde, edebiyat üzerinde, dil üzerinde, usul üzerinde ve fıkıh üzerinde araştırma yapmaktır; ama uzman olmayan ve her biri eğitimli olsun olmasın İslambilime tahsis edilmemiş farklı şahsiyetler olan bizler, İslam: "İslam'ı kendiniz öğrenmelisiniz, taklit etmemelisiniz." derken İslam'ı nasıl bilelim? Bu çok önemli bir meseledir. Nasıl? Ben üç fabrikayı örnek vereceğim: BMW, Miskoviç ve İran Nasyonal. Bu üç fabrika ne üretiyorlar? Otomobil üretiyorlar. Bu üç fabrika hakkında iki türlü yargıda bulunulabilir: Birisi, fizik okumuş, mekanik okumuş, yüksek öğrenim görmüş, makine okumuş, elektrik okumuş, gidip BMW fabrikasını -arabaların çalışma tarzını, sistemleri, baskı âletlerini vs.- incelemiş, sonra Miskoviç fabrikasını ve İran Nasyonal fabrikasını incelemiş, ardından hangisi daha iyi, hangisi vasat, hangisi düşük kalite diye bilimsel değerlerine ve formüllerine göre yargıda bulunmuş bir teknisyenin, uzmanın ve bilim adamının yargısıdır. Ama biz uzman değiliz. Öte yandan "Kendi özgünlüğünüzle seçmelisiniz." diyorlar. Peki, ne yapalım?

Biz şimdi Tahran'ın ve ilçelerin eğitimsiz insanlarının otomobil satın aldıkları zaman seçiminde ve ödedikleri fiyatta hata yapmadıklarını görüyoruz. Acaba bir Miskoviç'i 80.000 tümene, BMW'yi 15.000 tümene satın alan bir kimse olmuş mudur? BMW'nin Miskoviç'ten daha iyi olduğunu, Miskoviç'in de başka bir arabadan daha iyi olduğunu nereden biliyor? O halktan birisidir, teknik nedir bilmez, hatta kaldıracı bile tanımaz; ama bu üç otomobili ayırt

108 Arkadaşlarımdan biri şöyle yazmıştı: Sen Sorbon Üniversitesinde İslamiyet eğitimi aldın ve müçtehid oldun mu ki şimdi İslam hakkında konuşuyorsun? Ben İslam hakkında Sorbon morbon eğitimimden dolayı konuşmuyorum. Ben İslam hakkında bir ümmî olarak konuşuyorum (Aslında hiç okuma yazmam yok!).

etme hususunda yanılmaz. O bir şoför öğrencidir; arabanın koltuğuna oturur, onu sürer, benzin tüketimini, hızını, sağlamlığını, dış güzelliğini ve kapasitesini bilir. Fabrikaların model tipine göre onlar hakkında hüküm verir. Fabrikayı tanımaz, ne olduğunu bilmez (avamdandır); ama fabrikaları teşhiste yanılmaz. Neye bakarak bilir? Fabrikaların somut bir şekilde dışarı verdikleri model tipine bakarak. Bu modelleri herkes tanıyabilir (teknisyen lazım değildir, eğitimli de lazım değildir, eğitimsiz bir şoför öğrenci de bu tipleri, bu üç tipi hassas bir şekilde tanıyabilir, sonra bu fabrikalar hakkında yargıda bulunabilir. Hâlbuki teknisyen değildir).

Diğer öğretiler karşısında İslam da bu amiyane metotla ve tipolojiye dayanarak dakik bir şekilde ve yanılmadan tanınabilir. Örnek: Biz tarihte eskiden beri mesela Sokrat'tan Jean Paul Sartre'a kadar en azından üç bin yıllık tarihi olan felsefe adlı bir ekolün bulunduğunu biliyoruz. Aynı şekilde Veda ve Buda zamanından Bergson'a kadar insanın rehberliğini, bilinç ve şuurunu başka bir şekilde bildirmiş olan irfan ekolü vardır. Üçüncü ekol İslam'dır. Bunlar insan yetiştiren üç fabrikadır. Biz insanbilim, antropoloji ve dinbilim nedir bilmeyiz; felsefe, tasavvuf, irfan ve İslam okumamışız. Ne fakihiz, ne sufiyiz, ne filozofuz; hiçbir şey değiliz; avamız. Modellerine bakıyoruz: İslam tarihi boyunca felsefe İbn Sina'yı, tasavvuf Hallaç'ı, İslam Ebuzer Gıfari'yi yetiştirmiş.

Tüm Eylem, Hüküm ve Duyguların Temeli: Tevhit

... Genel bir hac felsefesi, hac esnasında yerine getirdiğimiz bütün bu merasimlerin temel altyapısından ibarettir. Yaptığımız her amel ve attığımız her adım, tevhit denilen bu altyapıya işaret eder.

Tevhit, çok az anladığımız ve hakkında az konuştuğumuz bir kavramdır. Hâlbuki tevhit tam olmadan cihat dâhil hiçbir eylemin değeri yoktur. İslam'da her eylem ancak tevhitle irtibatlı ve ilişkili olduğunda anlamlı olur. İnsana yapılan en kutsal hizmetler, bilgi ve ahlak bile İslam açısından ancak tevhitî düşünce tarzından kaynaklanması halinde kutsal ve anlamlıdır.

Şirk karşısında bir altyapı olarak tevhidin kültürümüzdeki en büyük kahramanı haccın kurucusu olan Hz. İbrahim, en büyük ıslahatçısı ve olgunlaştırıcısı insanlık tarihinde nübüvvetin aslı ve hatemi olan Hz. Peygamberdir. Bu anlaşıldıktan sonra hac merasimi ve rükünleri bu temele dayalı olarak anlam kazanır ve açıklanabilir. İkinci programda hac, haccın rükünleri ve şu andan bitirdiğimiz vakte kadar yerine getirdiğimiz ameller, açıklanabilir ve yorumlanabilir.

Dolayısıyla bu üç teklif arasında [hangisini seçmemizi ve hangisi hakkında konuşmaya] başlamamızı istersiniz? Birisi, Hz. Fatma hakkında başladığımız konuyu tamamlamak, birisi şirk karşısında her şeyle ilgili sahip olduğumuz iman altyapısı olarak tevhit ilkesi, birisi de başından beri bu ikisi olmadan içinde bulunduğumuz, bir merhalesini geride bıraktığımız ve ikinci merhalesine geçmeyi beklediğimiz bu merasime giriştir.

Dinleyiciler: Tevhit ve şirk.

Doktor: Elbette tevhit hakkında bir şey söylendiğini iddia edebilmek için bir iki gecenin yeterli olmadığını daha önce arz ettim. Kaldı ki tevhidin açıklandığını söyleyebilelim. Her halükârda vakit az olduğu için hızlı geçmemiz gerekiyor.

Şu örneği vereceğim için çok özür diliyorum (mesleğim olan öğretmenlik örneğine benziyor): Mesela ders verdiğimiz üniversitede

öğrencinin ana ilimlerin esasını çokça okuduğu ve bunlardan haberdar olduğu kabul edilir. Lisans, yüksek lisans veya doktora aşamasına gelince artık bir sonraki merhaleden başlamaktadır. Hocanın dersini öğrencilerin önceki dönemlerde okudukları ve haberdar oldukları önceki bilgilere dayanarak başlatması gerekir. Fakat maalesef kültürümüz özel bir durum kazanmıştır. Yani dinî ilimlerin kaynağı olan dinî ocağımız, halk kitlesi ile arasına mesafe koymuştur. Hâlâ çok yüksek düzeyde olan büyük âlimlerimiz, bilginler ve öğrenciler arasında hapsedilmiş çok yüksek düzeyli dallar şeklinde araştırma ve öğretim yapmaktadırlar. İslamî ilimler bu şekilde cereyan etmektedir. Halk kitlesi çoğunlukla büyük âlimlerimizin bu zengin araştırma, inceleme ve ilimlerinden fazla istifade edemezler. Bundan dolayı şimdi bilginler grubu ile halk kitlesi arasında bir uçurum meydana gelmiştir. Şimdi İran'da bulunan bilginler topluluğu, diğer dinlerin bilginleri düzeyinde çok seçkindirler. Ama halk ile kurdukları ilişki türü bakımından bu ilimlerden fazla istifade edememektedirler. Bu nedenle yavaş yavaş İslamî ilimlerin uzman bir grubun tekelinde olduğu bir duruma gelinmiştir. Hâlbuki halk kitlesinin inandığı İslamî iman, ilmî donanımdan yoksundur. Halkımız ister avam olsun isterse din dışı ilim dallarında bilgin ve uzman olsun, hiçbirisi o İslamî araştırma kaynaklarından yararlanamazlar. Bunun sebebi, toplumumuzda dinî iman bulunurken dinî bilginin bulunmamasıdır. Maalesef avam ile uzman olsun olmasın -dinî ilimler alanında olduğunu arz edeyim- bilginler arasındaki bu mesafe çok fazladır. Büyük âlimlerimiz, halk ile konuşmaya ve tüm insanları zengin ilimleri ile doyurmaya çok az gelirler. Bu, en temel inanç meselelerimizin ve en büyük dinî şahsiyetlerimizin bizim için meçhul kalmasına sebep olmuştur. Yalnızca sevgi ve arzu besliyoruz ve ilmî bir ön bilinçten mahrum olarak dinî amel ve ibadetlerimizi [yerine getiriyoruz.]

Tevhit meselesi, bütün İslamî ilimlerin, İslamî amellerin ve İslamî imanın temeli olan ve bütün İslamî esaslardan daha meçhul kalan temel bir meseledir. Yani dinin bütün dallarında az çok bilgi sahibidirler; ama bu esasların ve dalların esası hakkında mekteplerde

öğrendiğimiz "Allah birdir; iki veya daha çok değildir" şeklindeki bilgilerden başka bir şey konuşulmaz. (O da mekteplerin baş arkasında getirdikleri delillerle. Sonra artık tevhit meselesi ömrün sonuna kadar atıl kalır.) Sözü edilirse o da Tanrıbilim hakkındadır. Hâlbuki Tanrıbilim, tevhitten başka bir şeydir.

Peygamberler, Allah'ı tanımayan, Allah'a ibadeti bilmeyen dinsiz insanlara Allah'ı tanıtmak, Allah'a nasıl tapılacağını, O'na nasıl dua edileceğini göstermek için gelmediler. Çünkü insanın fıtratında ve aynı şekilde bütün toplumların geleneğinde Allah'a ibadet vardır. Hâlbuki ne şekilde olursa olsun Tanrı, her kültürel düzeyde her toplumun şuur ve anlayışına bağlı olarak değişmektedir. Boncukları güzelce yontup boyayan ve bunlara tapan kimse, onun adını fetiş koyuyor, onlara ibadet ediyor ve Tanrı'ya tapar gibi duygulanıyor. Ateş, Ay ya da Güneşe mabud diye tapan kimsenin bu ibadeti, bu ilişkisi, bu duygusu dinî bir duygudur, bir ibadet duygusudur ve tanrısal bir duygudur.

Tepesinde kurucu olarak Hz. İbrahim'i, tamamlayıcı olarak da Hz. Peygamberi tanıdığımız büyük tevhit peygamberleri, insanlara Allah'a ibadeti armağan etmek için gelmediler. Çünkü Allah'a ibadet, insanın fıtratında vardır. Sadece insanın Allah'a ibadetini düzeltmek için geldiler. Ne şekilde düzeltmek? Normalde tarihte tanıdığımız sosyal sistemler ve insan toplumları, fikrî sapma, kötü etkenler, grupların çıkarları ve nedenlerin bilgisizliği içinde idiler. İnsanların tapma duygusunu veya dinî güdü ve fıtratlarını kötüye kullanıyorlardı, bu kutsal duyguyu saptırıyorlardı ve hepsinin ortak yönü şirk olan bu değişik dinleri meydana getiriyorlardı. İşte peygamberler şirki tevhite dönüştürmek için geldiler. İyi dikkat ederseniz, şirk, aklımıza ilk gelenin aksine dinsizlik, mezhepsizlik, Tanrısızlık değildir. Şirk tıpkı tevhit gibi dindir, mezheptir, Tanrı'ya kulluktur; ama sapık, adi ve yanlış bir anlayış şeklinde. Tevhit, dinî duygu, eğilim, görüş ve anlayışı düzeltmektir; toplumda, fertte ve insan türünde dinî duygu yaratmak değildir. O, peygamberlerin getirdiği bir şey değildir; aksine insanların fıtratlarından doğmuştur.

İbrahimî dinlerdeki tevhidin, daha doğru ıstılahî anlamıyla -değişik peygamberlerle birlikte bir din olan- "Hanif Dini"nin bütün bu meseleleri bu altyapı üzerinde anlamamızı gerektiren nasıl bir önemi ve değeri vardır? Ben dinler tarihinde yapılan ve bizzat biz Müslümanların da aynı şekilde yaptığı bu ilmî ve dinî tasniflerin etkisi altında İslambilimde aynı şekilde tasnif yaptım ve şimdi bu yanlış tasnifi yaptığım için pişmanım. Bundan dolayı burada o kitabı okuyan veya okumuş kimselerin benim bu tasnifi kabul etmediğimi bilmeleri için parantez içinde düzeltmek istiyorum. Din esaslarının, birincisi tevhit, ikincisi nübüvvet, üçüncüsü ahiret ve dördüncüsü... ibaret olduğunu söylüyorlar. Bundan dolayı zihnimizde nübüvvetin bir ilke, nübüvvetin onun yanında başka bir ilke, ahretin onun yanında başka bir ilke, imametin başka bir ilke, adaletin de onun yanında başka bir ilke olduğu anlaşılıyor. Bu bölümleme yanlıştır ve İslamî dünyagörüşü ile uyuşmaz. İslam'ın esasları böyle değildir ki İslam, tavanı üç ya da beş sütun üzerine oturtulmuş bir binadır diyelim. İslam sisteminin böyle tasavvur edilmesi yanlıştır. Şöyle dememiz gerekir: İslam'ın birden çok ilkesi yoktur. O, tevhit adlı temel taştır. Tevhidin yanında hiçbir şey yoktur. Tevhidin yanında her ne varsa küfürdür. Tevhidin üzerinde kurulu ve tevhitten kaynaklanmış olarak nübüvvet, imamet, ahiret ve adalet vardır. Ne demek istediğim tam anlaşıldı mı? Şu şekilde sınıflandırma yapmalıyız: İslam'da bütün esasların, dalların, dalların dallarının, inançların, amellerin, Şiîliğin, Şiîlik ilkelerinin ve dallarının bir tek ilkesi vardır. Bir tek ilke vardır ve Kur'an, Peygamber, nübüvvet, hac, namaz, cihat, adalet, imamet vs. bir ilkeden çıkan ve bir kaynaktan doğan üstyapılardır.

Öyleyse İslam, birincisi tevhit, ikincisi onun yanında nübüvvet, üçüncüsü onun yanında ahret vs.[den ibarettir] şeklinde bir sınıflandırma yapmak ve tevhit hepsinden daha önemlidir demek yerine -bu sınıflandırma İslamî değildir- altyapı birdir, o tevhittir ve ilkeler bu altyapıdan kaynaklanır demeliyiz. Böyle bir tasnif, bizim tüm İslamî dünyagörüşümüzü değiştirir. Bütün ilkeler, bir gövdeden çıkan dallardır ve o da tevhit denilen esastır dersek, sonra

onun aksine tevhidin yanında diğer ilkeleri bağımsız olarak koymaya ve bazen yanlış sonuç almaya mecbur kalırız. Doğal olarak onun kökünü bilmediğimiz için İslam adına ortaya konan her amel, her esas, her inanç, her tören ve her dalın kökünü kesinlikle tevhite bağlamalıyız. Bağlamazsak ayakları havada kalır, bu yanlıştır.

Çeşitli dinlerin her biri, bir kurtuluş etkeni olarak, diğer bütün inançların kaynaklandığı inanç esası olarak, bütün dinlerin veya din peygamberlerinin davet ettiği hedef ve temel etken olarak bir ilke bildirmişlerdir. Zerdüşt'ün dininde [bu ilke] ahlaktan, iyi düşünce, iyi eylem ve iyi sözden ibarettir. Biz şimdi bunu pendar-ı nik, kerdar-ı nik, goftar-ı nik diye tercüme etmişiz. Bu pendarı kafiye uysun diye düşüncenin yerine söylemişiz. Hâlbuki pendar, köksüz ve temelsiz hayal demektir. Kelimenin aslı meneş-i niktir ve meneş düşünce demektir. Öyleyse iyi düşünce, iyi eylem ve iyi söz, Zerdüştîlikte kurtarıcı ilkedir.

Buda dininde kurtarıcı ilke huzurdur. İnsan huzuru elde etmedikçe kurtulamaz. İnsan acıyı tanımadıkça huzuru elde edemez. İnsan acının kaynağıyla ilgili bilgiye ulaşmadıkça acıyı tanıyamaz. "Acı nereden kaynaklanıyor?" Bilgi, insanın tüm acıların bağlılık denen bir şeyden kaynaklandığını bilmesinden ibarettir. Bağlılık, susuzluk, ihtiyaç açlığı denen bir şeyden kaynaklanır. O zaman insan, Buda dinine göre daima muhtaçtır; kadına, çocuğa, eve, maşuka, mürşide, ülkeye, arkadaşa, vatana, servete, kudrete, nama, bütün bunlara muhtaçtır. Sonra büyük bir dinî bilinç insanlara şunu öğretiyor: İnsanın bütün bu susuzlukların ve insanî ihtiyaçların onu hayatta bu değişik yönlere bağlayan bir bağ olduğunu ve köleliğin onu meydana getirdiğini bilmesi gerekir. Sonra her bağlılığın beraberinde bir ayrılığı getirdiği ilkesine ulaşması gerekir: Çocuk sahibi olma lezzeti, [beraberinde] çocuğun hastalığı acısını, çocuğun bozulması acısını, çocuğun ölmesi acısını [getirir]. Maşuka kavuşma lezzeti, beraberinde ondan ayrılma acısını getirir. Servet lezzeti, beraberinde kaybetme korkusunu ve fakirlik acısını getirir. Ev sahibi olma lezzeti, beraberinde evi koruma kaygısını ve onu kay-

betme acısını getirir. Gençliğe ihtiyaç bağı, beraberinde yaşlılık acısını getirir. Sağlık lezzeti, beraberinde hastalık acısını getirir.[109] Şöyle ki bir kadın Buda'ya gelip şöyle dedi: Ey bilge Buda, benim üç çocuğum vardı, bir yerde kaybettim. Bunların üzüntüsü içinde hayat benim için katlanılmazdır. Öte yandan kendimi öldürmeye de cesaret edemiyorum. Buda, anneye dedi ki: Acaba çocukları çok mu seviyordun? Evet, ömür boyu çocuk arzusu içinde idim. Nihayet üç olgun çocuk dünyaya getirdim; fakat her üçünü de kaybettim. Dedi ki: Çocuk sahibi olma lezzeti sana sürekli vesvese veriyordu. Oturduğumuz Benaris şehrinin bütün insanları senin çocukların olsaydı senin için ne kadar lezzet verici olurdu? Dedi ki: Çok! O da şöyle dedi: Git ve huzuru elde et ki Allah sana [sadece] üç lezzet bahşetsin. Bu sebeple üçten fazla acın yoktur. Bu "lezzeti acıya çevirme" kanunu, Buda'nın dünyagörüşündeki hayattır. Öyleyse insan huzuru elde ettiği için acıyı yok etmelidir. Acıyı yok etmek için acının ortaya çıkış sebebini bilmelidir. Acının ortaya çıkış sebebi yalnızca lezzet, bağlılık ve ihtiyaçtır (hepsi birdir). Öyleyse insanın Nirvanaî huzura ve ebedî kurtuluşa erişmesi için her şeye ihtiyaç duymamayı seçmesi gerekir. Bu, etkenin kesilmesinden sonra acının oluşmaması için ruhun bağımsızlığıdır, hiçbir şeye gönül bağlamamaktır.

Veda dininde huzur ve ızdırapsızlık değil, "iyi düşünce, iyi söz ve iyi iş" kurtuluş etkenidir. Daha doğrusu bilgi ve tanımadan ibaret olan Vidya, kurtuluş faktörüdür (Veda, Veda dini ve Brahmanlar Hindistan'dadır). Upanişad'da der ki: "Kirişna diyor ki: Beni tanıyan, beni hangi adla olursa olsun anan kimseye cevap vereceğim; beni tanımayan ve adımı anmayan kimseye ise cevap vermeyeceğim. Zira kurtuluş sebebi doğru bilgidir."

Hıristiyanlıkta [kurtuluş etkeni] bunların hiçbirisi değil, aşk, sevgi ve muhabbettir: "Sana iyilik edeni, iyiliğine karşılık olarak sev.

[109] Bunlar benim büyük dinlerle ilgili olarak en yüksek derecede ele aldığım meselelerdir. Çünkü tevhidi ortaya koyduktan ve faziletini bu ilkelere dayalı olarak belirledikten sonra o zaman tevhidin büyüklüğü anlaşılır.

Sana kötülük edene yine sevgi ile karşılık ver. Böylece dünya baştan ayağa sevgi ile dolsun ve insanlar kurtulsun."

Çin'de bunların hiçbiri yoktur. Tanrı'ya, Tao'ya, yaratılış kanununa aşk beslemek vardır: "Tanrı mutlak güzellik idi. Güzellik, onu hissedebilmek, tanıyabilmek ve aşk besleyebilmek için sevgiye muhtaçtır. O insanı yarattı. İnsan aşktır, Tanrı güzelliktir." Bundan dolayı yaratılış felsefesi aşk üzerine kurulmuştur. Öyleyse insan, Tanrı'ya bir yolla ulaşır, o da Tanrı'ya sevgi beslemektir.

Ama İslam'da bunlar toplu halde bulunduğu halde bunların hiçbiri yoktur. İslam'ın esası tevhite dayanır. İlk mesaja bakın: "Allah'tan başka tanrı yoktur deyin, kurtulun." Bu kurtuluşun, hem Hıristiyanlığın, hem Budizmin, hem Veda dininin, hem de Çin dininin aradığı kurtuluş olduğunu görüyoruz.[110] Onlar bunu arz ettiğim etkenlerle, bu ise tevhit bilgisi etkeni ile sağlar.

Şimdi şu soru ortaya çıkıyor: Niçin? İkincisi, İslam'ın (Vedaizm gibi) ilmi, (Zerdüşt gibi) ahlakı, (Taoizm gibi) aşkı, (Budizm gibi) huzuru, Hıristiyanlık gibi tüm insanları sevmeyi değil de bilakis tevhiti kurtuluş etkeni olarak almasının ne önemi vardır? Niçin? Aklınıza ne geliyor?

Ben tek kelimeyle şu görüşteyim: İlim kurtuluş etkeni olduğu için Veda doğru söylüyor; ahlak kurtuluş etkeni olduğu için Zerdüşt doğru söylüyor; Allah sevgisi kurtuluş etkeni olduğu için Taoizm dini doğru söylüyor; bütün insanları sevmek kurtuluş etkeni olduğu için Hıristiyanlık doğru söylüyor. Ama bir şartla ki o da şudur: Bütün bunlar bir altyapı, bir dünyagörüşü, bir ilke üzerinde açıklanabilir; o ilke tevhittir.

[110] Şimdi iki Çin dini vardır. Çünkü Çin dini, Çinlilerin dininden farklı bir şeydir. Buda Hindistan'da ortaya çıktı. Bugün Hindistan'da Budist azınlık vardır; ama Budizm dini gitti, Hindiçin'i ve Çin'i kapladı. Demek ki Çin'de olan Budizm Hindistan'dan gelmiştir. Ama Çin'e mahsus din, Taoizm'dir, yani Tao'ya tapmaktır. [Nitekim] Japonya'da Budistler bulunduğu halde Japonya'nın asıl dini Şintoizm'dir. Tıpkı İran dini Zerdüştîliktir dediğimiz halde şimdi İranlıların büyük çoğunluğunun Müslüman olması gibi.

Eğer tevhiti insanları sevme ilkesinden çekip alırsak tevhit zillet veya içgüdüye dönüşebilir. Ben tevhiti inanç temelimden kaldırırsam bütün insanlara sevgi beslersem, hatta beni zillet ve esarete sürükleyen kimseye de sevgi beslersem burada sevgi zillet felsefesine dönüşür. [Mesih] (şu andaki kitapta da vardır; kesinlikle Mesih onda çok şey söylememiştir. Mesih'in bizim peygamberimiz gibi, İbrahim gibi konuşması gerekir. Onlara aykırı konuşması olmaz. Ben mevcut kitaplara dayanarak söylüyorum. İlkeyle ilgilenmiyorum.) "Dostu da sev, düşmanı da sev!" dediğinde, Sezar'ın hegemonyası altında zillet ve köleliğe düşmüş olan kendi kavmine "Sezar'ı ve Roma imparatorunu sev!" yani "zillete alış" mesajı verdiğinde sevgi köleliği meşrulaştırmaya dönüşür. Çünkü İslam burada kısas ve cihadı sevginin yerine koyuyor.

Sevgi bu kişiler arasında liyakat dikkate alınmadan kör duygusal ve içgüdüsel ilişkiler şekline de dönüşebilir. Eğer herkes birbirini severse bu herkesi sevmede bizim görünürde hissettiğimizin ve bu tabirden hoşlandığımızın aksine zalim ve mazlum, alçak ve alçaltıcı, aşağı ve üstün, iyi ve kötü sevgi dalgaları denizinde yüzdükleri anlaşılır. Bu, sınıfsal, sosyal, ırksal ve yaşamsal ilişkilerde insanlar için bir ahmaklık açıklayıcısı ve her zaman için statükonun meşrulaştırıcısı olabilen güzel bir yalandır. Çünkü sevgi bazı yerlerde temelsiz olduğunda dostun zararına, düşmanın yararına olur.

Fıtratı açıklamalıyız. "Din fıtrata aittir" dediğimizde hükmün ne olduğu açık değildir. Çok ince ve dikkatli analiz etmeliyiz.

Din fıtrîdir (her insanın fıtratında vardır); fakat bu din tezahür ettiğinde sapkın etkenler vasıtasıyla sapabilir ve mukaddes olmayan etkenler asırlarca yaptıkları gibi bu kutsal fıtrî duygudan kötü amaçlı yararlanabilir. Tevhit, fıtratın yönlendirilmesinden ve fıtratı özel etkenler yararına saptıran etkenlerle mücadeleden ibarettir.

... Müsaade edin de tevhidin sınırlarının ne olduğunu açıklığa kavuşturayım. Şimdi tevhit aslında açık değildir. Tevhit açıklığa kavuştuğunda ve biz onu anlayabildiğimizde şirki anlamış oluruz.

Şirki anlamadıkça tevhit zihnimizde kapalı bir zihinsel şeydir; hepimizin "Allah birdir, çok değildir." şeklinde kabul etmesi gereken bir ilkedir. Bu, derde deva olmaz; bu felsefî bir konudur.

İkincisi, Vedaî açıdan bilgi kurtuluş etkeni olabilir. Ama demek istiyorum ki ilim tevhit temeline dayanmazsa gördüğümüz gibi bazen ilme rağmen, hakikate rağmen, insana rağmen el aleti olur. İnsanlık tarihi asla ilmin günümüzdeki, çağdaş asırdaki derecesine ulaştığına dair bir haber taşımaz. İnsanlık tarihi asla ilmin bu kadar cani olduğuna dair habere sahip değildir. Değil mi? Cengiz asla bir fizikçinin bir günü kadar cinayet işlememiştir. Çünkü yapamazdı. Onu yapacak ne gücü ne de şuuru vardı. Bugün meydana gelen bütün cinayetler ilim vasıtasıyladır. Bir süredir cinayet ilim vasıtasıyla pazıdan beyne geçmiştir.

Dinleyicilerden biri: Atom bombası.

Doktor: Evet, sosyoloji atom bombasından daha kötüdür. Atom bombası milletleri ve bazı insanları yok eder; sömürgeci sosyoloji ise toplumu bizzat anlamadan bozar, istediği gibi yeni nesil yetiştirir. Bu beş yılda şu kadar baraj yapacakları, şu kadar cadde yapacakları ve şu kadar [yeri] ekecekleri şeklinde planlama yaptıkları gibi sosyologlar da İslam toplumunun gelecek neslini şöyle çalışacak, şöyle düşünecek, şöyle eğlenecek, şöyle yaşayacak, şu işi yapacak ve başarılı da olacak şeklinde planlama yaparlar. Sömürüyü bu kadar güçlendiren işte bu sosyoloji ve bu psikolojidir. Bizzat bulunmadan her şeyi yapar. Bundan dolayı eğer ilmin bir dünyagörüşü olarak tevhit altyapısı yoksa asla güvenilemez. Kimin eline düşeceğini görmemiz gereken bir alete dönüşür. Kimin eline düşeceğini görmemiz lazım değildir. Güçlünün elinde olduğu bellidir. Biz aleti bıraktığımızda kim alır? Daha güçlü olan kimse. İlim de güçlünün eline düşer. Düştüğünü görürüz zaten, kâhin olmaya gerek yok.

Ahlak (iyi düşünce, iyi eylem, iyi söz): İnsanlığın kurtuluş etkenini ahlak kabul ediyoruz. Sonunda söylemem gereken bu cümleyi

unutmayalım diye burada önce söylüyorum. O, Jean Isoule'nin sözüdür.[111] (Cümle çok güzeldir.) O şöyle diyor: "Sokrat'ın zamanından 19. yüzyılın başına kadar (tam 1800 yılı) dünya bilginlerinin insanın tabii vicdanına ve her insan ferdinde bulunan iyilik, hayırhahlık ve dostluk eğilimine dayalı bir insan ahlakı oluşturmak için harcadıkları bütün çabalar, su üzerine resim çizmek olmuştur." Bu cümle çok ilginçtir. Müsaade ederseniz bir defa daha tekrarlayayım: "Sokrat'ın zamanından 1800 yılına kadar (daha sonra niçin 1800 yılını belirlediğini açıklayacağım) Doğu'da ve Batı'da bütün düşünürlerin ve filozofların insanın tabii vicdanına ve her insan ferdinde bulunan iyilik, hayırhahlık ve dostluk eğilimine dayalı bir ahlak sistemi oluşturmak için harcadıkları bütün çabalar, su üzerine resim çizmek olmuştur." Bilahare Sokrat zamanından yirmi iki yüzyıl sonra 19. ve 20. yüzyılda yine din temeline dayalı aynı ahlak sisteminin hep galip geldiğini görüyoruz.

18. yüzyıl (1800 yılı) sonunda Fransa'da tarihin ...* olan bir bildiri yayınlandı. Bilim adamlarından ve Ansiklopedi çevresinden günümüz dünyasının meşhur aydınları olan büyük bir grup, daha sonra Fransız Kültür Bakanlığının da okullarda uyguladığı bir bildiri yayınladı. Bu bildiri şöyledir: "İnsanın iyi iş yapabilmek, fedakârlık yapabilmek ve toplumuna hizmet edebilmek için uhrevî mükâfata ihtiyacı yoktur, Allah'a inanmaya ihtiyacı yoktur, ruhun ölümsüzlüğüne, gayba, ölüm sonrası hayata, mükâfat ve cezaya inanmaya ihtiyacı yoktur. Yani biz bir ahlak sistemine sahip olmak ve çocuklarımızı bu insanî ahlaka göre eğitmek için onu din temeline oturtmaya muhtaç değiliz. Yani çocuklarımıza: "Allah'ın sen-

[111] College de France'ın bizimki gibi [ülke]lerde fazla tanınmayan bilginlerinden biridir. Çünkü İslam ülkelerinde giren gıda maddeleri için sansür yoktur. Her tür gıda, şer'î olsun olmasın bütün kesimlerle birlikte ithal edilebilir. Ama fikrî besinlerimiz ve itikadî tüketim mallarımız için dikkatli değerlendirme yapılır. Hatta tanımamız gereken insanlar önceden belirlenir ve tanımamamız gereken insanların girişi önceden yasaklanır. Biri de Jean Isoule'dir. Bugün İran'da her okul çocuğu Jean Paul Sartre'ı tanır; ama İran'da Jean Isoule'nin adı bir defa bile anılmış hiçbir üniversite yoktur.

den razı olması için iyi iş yap, cehenneme gitmemek için kötü iş yapma!" dememiz gerekmez. Cennet, cehennem, mükâfat, kıyamet ve Allah inancını bir kenara atalım ve şöyle diyelim: İyi iş yap; çünkü iyi iyidir. Kötü iş yapma; çünkü kötü görürsün, kötü kötüdür. Çünkü insanın -sağlıklı ve eğitimli insanın- fıtratı iyilik üzeredir. İnsan saptığında kötü olur. Eğer biz fertlerin eğitsel açıdan sapmasını önlersek kötülüğü de önlemiş oluruz. O zaman dinin dışında bir ahlak sistemimiz olabilir." Sonra bu esas alınarak Kültür Bakanlığının programı yapıldı. Hümanist ahlak adlı bu [ahlak] (yani dinî ve Tanrısal olan bizim ahlakımızın aksine beşerî ahlak), liselerin üzerinden daha iki nesil geçmeden bizzat çocukların sınıfta ahlakı bu yeni programa göre öğreten öğretmenleri sıkıştırmalarına ve böyle bir öğretimin imkânsızlığına ikna etmelerine sebep oldu. Din dışı ahlak sistemi: "Kendi canını topluma feda et!"[112] diyor ve çocukları vatanları, inançları ve milletleri için mücadele

[112] Ahlakın temeli kendini başkaları için feda etmektir. Bu, ahlakın esası ve temelidir. Geriye kalan, değişik ahlakî geleneklerdir. Ahlakta esas, cömertliktir. Ben kendimi başkasına veya başkalarına feda ediyorum, toplumun menfaati için kendi menfaatimden vazgeçiyorum, ödül de istemiyorum. Ödül istersem ahlak değil, alışveriştir. (Dinleyicilerden birisi: Bu, Hıristiyanlığın zillete tapmasıdır.) fakat bu işi yaparsam ahlak kahramanısın diyor.

... Vaktin birinde ben bir kasabım. Dürüst davranıyorum, değerine satıyorum, iyi et veriyorum, doğru söylüyorum, yalan söylemiyorum. Çünkü ben çocuğumu benden et satın alan öğretmenin yanına götürdüğümde o öğretmen de benim çocuğuma aynı şekilde doğru davranmalıdır. Yahut bana odasını veya evini kiraya veren beyefendi aynı şekilde bana doğru davranmalıdır veya benden et satın alan bekçi sorumlu olduğu üzere benim güvenliğim için doğru davranmalıdır. Öyleyse bana yalan söylenmemesi için ben de yalan söylememeliyim. Doğruluk görmek için benim de doğru söylemem gerekir. Bu, akıllıca bir alışveriştir. Ne için? Çünkü toplumdan ne zaman böyle bir ödül ve tepki ummazsam artık yapmayacağım. Bir yazarın dediğine göre (Ne kadar güzel konuşuyor. Bu konuşma çok güzel): Tek kötülük, insanların hiçbir mükâfat beklemeden cömertçe ve fedakârca davranabilmeleridir.

Ama bu, ahlak değildir; bu, akıllı insanın alışverişidir. Akıllı ve eğitimli insan böyle yapar. Ama bu insanın ruhu artık fedakârlık aşamasına ulaşamaz. Çünkü ölümden sonra artık toplumdan mükâfat görmenin anlamı yoktur.

etmeye, canlarını vermeye ve karşılığında bir şey beklememeye teşvik etmek istiyor. (Böyle bir ahlakın temelini kaldırıp atmak istediklerinde) çocuklar soruyorlar: "Peki, siz benim Tanrısız bir ahlak geleneğine göre kendimi [topluma] feda etmemi istiyorsunuz. Bunu niçin yapayım?" (Ahlak sonunda fedakârlığa erişiyor.) Artık o bedava bir sözle cevap vermeye mecburdur: "Adının iyi kalması için, sonra kabrinin başına bir demet gül koymamız için, resmini kalbimizde canlı tutmamız için." der. Bunlar artık boş sözlerdir. Benim dinî inancın inkârına dayanarak kabul ettiğim ölüm ve mutlak yokluktan sonra var olmayan insana ödül, bir fedakârlık yani kendi varlığını verme etkeni olarak şu an var olan benim için artık idealist bir iştir. Bu nedenle materyalizm yani maddecilik, ahlakta idealizme yani hayalperestliğe dönüşür. Bahsettiğim bu konu tam ve açık mı? Aksine onlara göre idealist, yani maneviyatçı olan bizler, ahlakta gerçekçiliğe dönüşürüz. Diyorum ki: "Ben canımı ölümden önceki ve ölümden sonraki varlığı kapsayan yaratılış kanunu yolunda büyük ve aşkın bir derece ve gelişim elde etmek amacıyla toplum için feda ediyorum." Bu durumda ben fedakârlık sayesinde aşkın bir derece kazanıyorum. Öyleyse benim bu fedakârlığımın makul, gerçekçi ve nesnel olduğu, büyük bir alışveriş olduğu anlaşılıyor. Ama metafiziğin ve ölüm sonrasının olmadığına inandığımda fedakârlığım hayalperestliğe dönüşüyor. Şiîr, müzik, miting, duygular, nam arayışı, vatanı kutsama ve silahşör ruhla halkı ve nesli kendileri üzerinde hiçbir etkisi olmadan milletleri için can vermeye teşvik etmeliyim. Bunlar bir kimseye şu sözde olduğu gibi ödül olarak vermek istediğimiz sözlerdir: "Sana bu ödülleri verdiğimde artık sen olmayacaksın." Bana hiçbir şey vermeden şöyle demeleri artık çok tuhaf bir şeydir: Sen gittiğinde bir dal ...* senin için genişleteceğim. Peki, kim kessin? Bu lütuf ve derecelerin amacı ve konusu olmak için bizzat ben sahip olmalıyım. Bana olmayacağım bir zamanda derecelerin verilmesi, beni inanç, özgürlük veya halk uğrunda fedakârlık yapmaya sürükleyecek bir etken olamaz.

Bundan dolayı ahlakın tevhit altyapısını kaybetmesi halinde bu dünya hayatımızda beğeni konusu olan bir miktar hayale dayalı ve ölümden sonra üzeri kapatılacak duygusal şiarların sayımına dönüştüğünü görürüz. Ayrıca ben ne sebeple bu toplumda iyi düşünce [sahibi olayım]? Yani söylediğim sözler, yaptığım davranış ve eylem iyi olsun? Fakat iyi olmayı niçin kendi başarım, şöhret arayışım, başkalarına egemenliğim, değer ve nüfuz sağlamam ve bu ahlakî değeri kötüye kullanmam için bir araç haline getirmeyeyim? Hangi sebeple? [Bu] bizim hayatta her gün gördüğümüz ve tecrübe ettiğimiz bir [şeydir]. Acaba her zaman iyi iş yapan, fakat bu iyi işlerini kendi şahsî menfaatleri için araç olarak kullanan kimseler görmemiş miyizdir?

Dinleyicilerden biri: Bu şahsî rızadır.

Doktor: Şahsî rıza, aklî açıklaması olmayınca Doktor Sami Bey'in vurduğu iğne aracılığıyla da meydana gelebilen duygusal bir şeydir. Hoşnutluk, insanın duygusunda telkinle, müzikle oluşan bir uyuşturmadır. Varlık düzenine dayalı mantıksal bir açıklamasının olması gerekir.

Vicdanın razı olması ve duygunun hoşnut olması [dediğimizde] bu duygunun ve bu vicdanın eğitim ve kültür sistemleri ve çeşitli telkinler üzerindeki durumu farklılaşır. Büyük Çin'de putperestlik ortaya çıktığında sadece yılda bir defa görkemli törende dışarı çıkardıkları büyük putları vardı. Büyük arabalar üzerine dikilmiş iri cüsseli putlar idiler. Onları "Güneş Günü"nde çıkarıyorlardı (Güneşe tapıyorlardı). Putları mabedin içinden şehrin büyük meydanına getiriyorlardı. Bu arabalar (Çin arabaları; aynı zamanda bu arabalarla yarış yapılıyordu, bazı filmlerde gördüyseniz) yan yana geçtiklerinde diğer yakın arabaları yakalayıp götüren ve yok eden iki taraftan dişli arabalardır. Bu arabalar bu büyük putları üzerlerinde taşıyorlardı. Yılda bir defa olan o özel günde o dinin büyük ruhanîleri, görkemli ve heyecanlı törenlerle herkesin bir yıl boyu ayrılıklarında inledikleri ve arzu ettikleri bu putları puthaneden çıkarıyorlar ve büyük meydanda gösteri yapıyorlardı. İbadetlerinden

biri şu idi: Bazı kadınlar, kırk günden önceki çocuklarını eğer ilk çocukları ise soyuyorlar, yıkıyorlar, kutsuyorlar ve -üzerlerine bu iri putlar yerleştirilmiş olan- bu büyük arabalar hareket ettiği zaman bu çocukları (civcivleri) bu putların önüne ve arabaların altına bırakıyorlardı. Bu anne, gönül bağı parçalanırken (her halükârda insan ve anne olduğu için fark etmez) ve yirmi otuz günlük çıplak yavrusunun keskin dişliler altında ezildiğini gördüğünden yüreği yanıyordu. Bu işkence ve üzüntü durumunda kendisini mabuduna en yakın gördüğü bu durumda bir hoşnutluk, aydınlık, iman ve ihlâs da hissediyordu. Bu, iki paralık değeri olmayan vicdan hoşnutluğudur.

Dinleyicilerden biri: Kahrolsun o anne!

Doktor: Hayır, bu anneleri yetiştirenler kahrolsun! Onun ne suçu var?

Dinleyicilerden biri: Saçma inançlar bunları böyle yapıyor.

Doktor: Evet, her şeyin bir açıklaması olmalıdır. Amazon'da şimdi bu durum vardır. Yılda bir defa "Amazon Şenliği" olur. Amazon kabilesinin en iyi ve en güzel kızlarını seçerler, süslerler ve görkemli merasim boyunca Amazon Nehrinde boğarlar. Amazon Nehrine inanan herkes, en sevimli kimselerini Amazon'da boğunca vicdan hoşnutluğu hissederler. Bunun hiçbir değeri yoktur.

Bundan dolayı vicdan hoşnutluğunun mantıklı bir açıklaması olması gerekir. Eğer bu açıklama yok ise dinî bir ahlakî temelden mahrum olması halinde "Niçin fedakârlık yapıyorum?" sorusunu cevaplayamaz. Duygular bunun dışındadır. Sadece aklı kıt, duyguları yoğun insanlar böyle bir ahlakın müşterisidirler. Bunun içindir ki Dostoyevski'nin Jean Paul Sartre tarafından eserlerinde yedi sekizden fazla yerde tekrarlanan bir cümlesi vardır. Bu cümleyi ezberlerseniz değer. Çünkü ben onun çok önemli olduğuna inanıyorum. Zira bu cümleyi ateist Jean Paul Sartre bile kabul ediyor: "Eğer Tanrı'yı dünyadan kaldırıp atarsak hayatta her iş caizdir."[113]

[113] Bu mesele önemlidir. Ateist Jean Paul Sartre da bu cümleyi kabul ediyor.

Eğer Tanrı'yı varlıktan söküp alırsak, yani Tanrı'nın olmadığına inanırsak -onun ifadesiyle- hayatta her iş mubahtır. Çünkü "Niçin mübah değildir?" sorusunun açıklamasını kaybeder. Dünyada benim eylemimi görecek, anlayacak, kötü niyetimi hissedecek bir gözetleyici olmayınca, evrendeki büyük mutlak duyguyu algılayan, eylemimi kaydeden ve hesap ve tepkisi olan bir cam olmayınca niçin ben yararlı kötüyü terk edip zararlı iyiye yapışayım? Niçin bu iş? Albert Camus'nun deyişiyle: "Buraya gelen kimse için en iyi felsefe Tanrı değil, bedava varlıktır."

İnsan tabiatının mutlak iyiye eğilimli olması, şu iki sebeple tek başına yeterli değildir: Birincisi; insanın tabiatı iyiye eğilimlidir; ama bu eğilim ortaya çıktığında toplumda eğitim, din, güç, sosyal sistem ve kültürel düzenin etkisindeki faktörler tarafından saptırılır ve kendi şahsî menfaatleri temelinde ortaya çıkar. İkincisi; benim eğilimim iyiye doğrudur; ama iyi olanı bana kim tanıtacak?

Dinleyicilerden biri: Mutlak iyi, bizzat Allah'tır.

Doktor: Evet, mutlak iyi Allah'ın kendisidir. Ama benim "Eğer ahlaka dayalı olarak hareket etmek istiyorsan şu bir, iki, üç, dört iş kötüdür; bu beş, altı, yedi, sekiz iş iyidir." diyen ahlak sistemimde bu sınıflandırmayı bana kim tanıtıyor? Ben iyiye eğilimliyim; ama beşerî sosyal sistemler kötüyü bana diye diye kabul ettirebilir ve beni ona göre yetiştirebilir. Nitekim şirk koşan kimseler bu şirki toplumun dinî vicdan ve fıtratının derinliğine iyi bir davranış olarak nüfuz ettirmişlerdi. Yoksa değil miydi? Allah yolunda en büyük şehadetler putperestler tarafından yapılmıştır. Peygamberlere karşı[114] kılıç sallayan herkes bilinçli kâfir değildi. Bunlar sapık

Ona: "Sen Tanrı'yı kabul etmiyorsun, öyleyse niçin bu cümleyi kabul ediyorsun?" diye sorduklarında şöyle cevap verir: "Tanrı'nın olmamasına ne kadar üzülüyorum." Bu çok önemli bir sözdür. Tanrı olmadığı için çok üzgünüm ya da en azından Tanrı'yı kabul edemediğim için çok üzgünüm. Bundan dolayı her şey benim için saçmadır. Doğru da söylüyor. Bunun içindir ki Dostoyevski'nin cümlesini tekrarlıyor.

[114] Kasette "yolunda" ifadesi geçiyor; ama doğru görünmüyor. (Derleyen)

dine inanan hayır talipleri ve zengin şımarıkların ve ileri gelenlerin uşaklarıydılar. Bundan dolayı "İnsanın doğal duygusu Allah'a tapmaya eğilimlidir." Demek yeterli değildir. Çünkü biz daha sonra bir ağacı, bir tahtayı, bir taşı tanrı diye adlandırdıklarını ve Allah'a tapma tabiatımızın asırlarca o tarafa yöneltildiğini görüyoruz.

Bundan dolayı şirk, tevhidin sahte bir kopyasından, yani Allah'a ibadet etme fıtratının kötüye kullanılmasından ibarettir. Bu nedenle tek başına fıtrat kâfi değildir. Aslında peygamberliğin rolü budur. Peygamberlik fıtratı yaratmaz, bilakis fıtratı yönlendirir. Risalet budur. Ahlak konusunda da böyledir.

"İyi düşünce, iyi söz ve iyi davranış"tan oluşan ahlak meselesinin eğer tevhitî temeli yoksa avamı kandıran grubun elinde alet olabilir. Daha da fecisi, ahlakî kavram ve ilkelerin dinî temellerini kaybettiklerinde aklî temellerini de kaybetmeleridir. Böyle değil mi? Dostoyevski'nin ve onun sözünü tekrarlayan Jean Paul Sartre'ın deyişiyle: "Tanrı yoksa her şey mübahtır." Ben şu sonucu çıkarmak istiyorum: Her şey mübah ise en akıllıca ve en zekice iş, fesat ve kötülük değil midir? Tevhitî altyapısı bulunmayan ahlakın bizzat fesada dönüştüğünü ve örümcek ağı gibi yıkıldığını görüyoruz.

Diğeri, [Tao felsefesinde kurtuluş etkeni olarak kabul edilen] aşktır. Çin'de diyorlar ki: "Tanrı mutlak iyi idi, kendisine âşık oldu ve sonra taştı." Hafız'ın dediği gibi: "Yüzü (Allah'ın yüzü) tecelli etti, meleğin aşka sahip olmadığını gördü." [Melek] Allah'ın güzelliğini ve celalini soramaz, ona aşk besleyemez. "Şimşek bu ateşten kıskançlık oldu ve insana dokundu." İnsan aşk besleyemez. Öyleyse insanın yaratılış felsefesi, kölenin mabudla ilişkisinde aşkın maşukla ilişkisidir. Oysa İslam'da böyle değildir. İslam'da şöyle der: "Gizli bir hazine idim, bilinmek istedim." Bilgiyi aşkın yerine koyuyor. (Nitekim Medine'de kendi dinî meselelerimiz için birkaç örnek verdim.) Çünkü "aşk bilgiden öncedir" bir sevdadır. Sevda, doktora başvurulması ve tedavi edilmesi gereken bir hastalıktır (İki para etmez, daha doğrusu yüz para zarardır). Bilgiden sonraki aşk değerlidir. Eğer Tanrı'yı tanımadan seviyorsak sanki putperest gi-

biyizdir, hiç fark etmez. Eğer Ali'yi tanımadan seviyorsak, sanki Rüstem'i seviyormuşuz gibidir. Eğer Kur'an'ı okuyup anlamadan seviyorsak ve Ehlibeyti tanımadan onu kutsal bir Ehlibeyt olarak seviyorsak bunun üzerimizde hiçbir etkisi yoktur. Nitekim bu kadar sevdiğimiz halde hiçbir faydasının olmadığını görüyoruz. Yoksa bir milletin işi, tutkunluğu, duygusu ve bütün gayretleri Ali, Fatma, Zeynep ve Peygamber ailesini sevmek olduğu halde kaderi böyle olur mu? Hangi konuda şüphe etmeliyiz? Sevgimiz var, fedakârlık da yapıyoruz, başımıza yüzümüze vuruyoruz, para harcıyoruz, ağlıyoruz, bunlar aşk alametidir; peki, niçin bende hiçbir etkisi yok da aslında bu isimlerin hiçbirini tanımayan kimseler şimdi hem medenî, hem maddî, hem de ekonomik hayatta bizden daha üstünler? Bu durumda bilgiden önceki aşkın, ilk kurbanı maşuk, yani bizzat tanımamız gereken kimse olan içi boş duygu telkin ve tahrikinden ibaret olduğu anlaşılıyor. Nitekim Ehlibeyt aşkımızın en büyük kurbanı bizzat Ehlibeyttir. Bizdeki kör duygular, bilgi görünümlü yalancı bir duygu meydana getirmiştir. Ali tanındığı zaman, birisi onu tanıttığı zaman yoksa sevilemez mi? Aşk görev değildir. Görev olarak algılanan aşk boş bir şeydir. Programlı ağlama saçma bir şeydir. Ama bir yazgı, nasıl bu kadar heyecan, bu kadar azamet ve bu kadar görkemle birlikte bilinebilir ve görülebilir? Ama benim programı bırakıp saat bilmem kaçtan kaça kadar birtakım faaliyetlerin olması için ağlamam şeklinde değil! Gözyaşı dökmek için yapılan bu program, bizim hiçbir kurumda görmediğimiz bir program türüdür. Ama hikâyeler nasıl bilinebilir, incelenebilir ve düşünülebilir ve o zaman doğal ve fıtrî olarak gözyaşı dökülmeyebilir? Büyük devrimcilerden biri şöyle diyor: "Ağlamayı bilmeyen kimse insanlığı koklamamıştır." Ama bu, program yapma, takvimimize "ağlama vakti" diye yazma ve sonra ben ömrümde şu kadar ağladım, bu kadar istekte bulundum beklentisi içinde olma şeklinde olmamalıdır. Bu artık tuhaf ve garip bir şey olur. Tanıdıktan sonra aşk beslemek, anladıktan sonra ağlamak, bildikten sonra sevmek görev değil; bilakis doğal olarak bütün bu yücelikleri, acıları, olayları, zulümleri, cihatları ve yiğitlikleri bilmenin

fikrî, mantıkî, duygusal ve insanî sonucudur. Şüphesiz ister istemez her insanın duygusu etkilenir. Eğer ağlayacaksak istekli kimseler olarak ve dinî bir programı ve görevi yerine getiren kimseler olarak değil, etkilenen bir insan olarak ağlayalım. Görev, bilmektir. "Zamanın imamını tanımadan ölen kimse cahiliye üzere ölmüştür." Tapmadan veya sevmeden demiyor. O görev değildir. Tanıdıktan sonra sevmek, buna bağlı olarak insan için bir büyüklük meydana getirir.

Bu, Tanrı için de geçerlidir. Elbette mutlak alanda; yoksa Allah sevgisi bütün dinlerde vardır. Elbette hurmayı dini kabul eden, bir parça tahtayı kendi dini olarak gören kimse ona sevgi besler. Kesinlikle açlığın ve aile mutsuzluğunun zirvesinde olan o bedevî Arap, iki keçinin sütünü sağıyor, fakat süt çağındaki çocuğuna vermiyor da putuna vakfediyor ve onu seviyordu. Bu sevginin değeri yoktu. Bunu dinî ve vicdanî duygu ve dinî huzur için yapıyordu; fakat bunun değeri yoktu. Çünkü bilgi yoktu. Eğer bilgi olsaydı dinî ve fıtrî tecelli bu alçaklık [şeklinde ortaya çıkmazdı].

Bundan dolayı [huzur], ilim, aşk, ahlak ve sevginin [tevhit altyapısı olmadan hiçbir değeri yoktur].

***

Şirk Çeşitleri

[Birinci şirk ailevîdir. Bu şirk türünde mesela Kureyş'in putları oldukça görkemli] süslenmişlerdi ve ona bağlı ailelerin sembolü idiler. Hâlbuki -Ebuzer'in mensup olduğu- Gıfâr'ın aile putu bir parça işlenmiş çöl taşı idi. Gıfâr ailesinin putu Kureyş'in putundan daha aşağı olduğu gibi Kureyş'in Gıfâr'dan daha üstün olması nedeniyle kabul edilebilir, ilmî ve ilahî idi. Çünkü onların yaratıcıları, tanrıları, rableri ve metafizik açıdan nedenleri birbirinden ayrıdır. Benim ve senin ailevî bakımdan farklı olmamız, benim hayat şeklimin seninkinden veya senin hayat şeklinin benimkinden daha iyi olmasına; benim gücümün seninkinden, senin gücünün benimkinden daha çok olmasına bağlı değildir. Tanrılarımız farklıdır. Öyley-

se seninle benim aramdaki farkın tanrısal bir kökeni vardır. Yani ezelî ve ebedîdir, değişmezdir, tenkit ve itiraz kabul etmez.

O zaman ailevî şirk ilahî şirki meydana getirmiş, ilahî şirk de ailevî şirki doğurmuştur. Bu ikisi arasında daimî bir neden-sonuç ilişkisi vardır.

İkincisi, sınıfsal şirktir. Yani ekonomik bakımından her sınıfın diğer sınıfa karşı özel bir tanrısı vardır. Irksal ve ailevî şirkte gördüğümüz şirkin aynısını ekonomik sınıf şirkinde de görüyoruz. Ne şekilde? Şu şekilde ki mesela Hindistan'da daha belirgindir: Tanrı'nın bir olduğu yerlerde bile resmî din kurumu, o bir olan Tanrı'yı şirk tanrısına dönüştürmüştür. Hint Tanrısı Vişnu'nun evreni şöyle yarattığını söylerler: Başından Kaşatriya ya da aristokrat sınıfı, elinden komutanları ve racaları, kalbinden din adamlarını yarattı; aşağı kısımlarından da halkı yarattı. Böyle bir yaratılış felsefesi nasıl bir sonuç almak ister? Sonuç çok açıktır: Din adamları ailesinden olan benim çocuğum da ne kadar haylaz olursa olsun din adamıdır. Çünkü Vişnu'nun kalbi cinsindendir. "Bu adamın iyi, o adamın kötü, şu adamın değerli, o adamın değersiz olduğunu görelim." meselesi söz konusu değildir. "Brahman ailesinden olan bizim özümüz, Vişnu'nun kalbi cinsindendir." Vişnu'nun başından ve Kaşatarya sınıfından olan bu insanların özü ile bizim ve diğerlerinin özü arasında fark vardır. Beynini aldığında canı çıkan insan Vişnu'nun başı cinsinden yaratıldığı için değişmez ve sosyal statüsü ezelî, ebedî ve eleştirilemezdir. Ne demek istediğim yeterince anlaşıldı mı? Halk kitlesine mensup olan kimse, halkın içinden gelen ben, Vişnu'nun alt tarafından yaratılmıştır. Brahmanların ve din adamlarının bütün faziletlerini alsam, komutanların ve racaların tüm kahramanlıklarına sahip olsam ve aristokratların bütün üstünlüklerini elde etsem de özüm değişmez, bu halk kitlesi arasında durmak ve bütün sosyal ayrıcalıklardan mahrum kalmak zorundayım. Bu sınıfsal tekel ve imtiyazlar, sosyal gruplaşma, kanun vs. meselesi değil ki zalim olup olmadığını söyleyelim. Bu farklılıkların evrenin yaratılışına ve Tanrı'nın veya tanrıların yaratışına dayalı bir evrensel açıklaması vardır.

Ben, tevhit dinlerini kesinlikle bu kurumların şirke ve teslise (üç tanrıcılığa) dönüştürdüğünü anlamıştım. Sasanîler zamanında Zerdüştîlikte iki tanrı olduğunu gördüm: İyilik tanrısı ve kötülük tanrısı vardır. Aynı şekilde dünyadaki iyi ve kötü ayrımının sınıfsal bir altyapısının olduğunu görüyoruz. Zaten bir grup özü itibariyle kötüdür. (Şimdi hâlâ şu anlayış vardır: Bu baldırı çıplak insanlar zengin olsalar zaman hepsini karartır. Allah eşeği bildi, ona boynuz vermedi. Bunların özü filandır. Bir şey vardı ki Allah onları bu bedbahtlığa düşürdü.) Bunlar o ikicilik dönemine aittir. Merhum Aristo buyuruyordu ki: "Bir grup özü itibariyle köle, bir grup özü itibariyle efendi ve özgür yaratılırlar ve dünyaya gelirler. Özleri ve tanrıları farklıdır. Birbirleriyle buluşamazlar. Yoksa dünyanın dengesi bozulur ve yeryüzü göğün yerine, gök yeryüzünün yerine geçer."

Bundan dolayı evrendeki iyilik ve kötülük, insanın sosyal hayatındaki iyilik ve kötülüğün açıklayıcısıdır, meşrulaştırıcısıdır (Evrendeki iyilik ve kötülüğün altyapısı vardır). Öyleyse sosyal hayattaki iyilik ve kötülük, evrende Ahuramazda Ehrimen'e galip gelmedikçe ortadan kalkamaz. O zaman da bu elimizde değildir. Bunun ne zaman böyle olduğunu nereden anlayalım? Öte yandan on iki bin yıl sürecek evrensel zafer gerçekleşmedikçe kötülüğün ortadan kalkması için her türlü çaba mümkündür, onda nihayet etkilidir; ama asla başarılı olamaz. Çünkü iyilik ile kötülük arasındaki savaş evrensel bir savaştır (Hasan, Hüseyin ve Taki meselesi değildir!).

Ama bütün bu şirklerin otoriter bir şirke ulaştığını görüyoruz: Teslis şirki. İleri sosyal sistemlerde egemen ve güçlü sınıf üç boyut kazanmıştır. Halk dediğimiz, insanlar dediğimiz, kitle dediğimiz bir sınıfa egemen olan üç sınıf meydana gelir. Gelişmiş toplumlarda meydana gelen bu üç sınıf, ilkel toplumlarda birdir. Kabile başkanının hâlâ hem manevî nüfuzu, hem parası, hem de gücü vardır; üçü de onun elindedir. Bu ağa bir sınıfa dönüştüğünde, toplum medenîleştiğinde ve ilerlediğinde bir sınıflaşma olur. O zaman Yunan Tanrısı Zagra'nın üç boyut kazandığını, Vişnu'nun üç çeh-

reye kavuştuğunu, Mesih'in üç yüzlü (Baba, Oğul, Ruhulkudüs) olduğunu görürüz. Ahuramazda da üç çehreye bürünür. Nasıl? Bir Ahuramazda ateşi Rızaiye'dedir (Azerbaycan), bir Ahuramazda ateşi Faris Havuzu'ndadır, Berzin-i Mihr'dedir. Ahuramazda birdir. (Yoksa her köşesinden bir sınıf çıkan Vişnu bir değil miydi?) Ama ateşi üç tane oldu: Azerbaycan'da bulunan Ahuraî Azer ateşi, padişahlara ve şehzadelere verilmiştir, onların tekelindedir. Faris'te bulunan Ahuraî Azer ateşi, din adamlarına (mubedlere) aittir. Sebzivar, Rived Dağı yakınındaki Berzin-i Mihr'de bulunan Ahuraî Azer ateşi, çiftçilere, yani köylülere aittir (Dehkanlar, günümüzdeki manasıyla köylüler değil, feodallerdir).

Her birisi bir tek tanrı olan Ahuramazda'nın, Vişnu'nun, Mesih'in ve Zagra'nın üç çehrede tezahür ettiğini görüyoruz. Egemen bir tanrı nasıl üç çehreye dönüşebilir? Çünkü sosyal sistemde egemen sınıf üç çehre kazanır: Zur (güç) sınıfı, zer (para) sınıfı ve tezvir (hile) sınıfı. Bu üç sınıf Kur'an'da gücün sembolü Firavun, paranın sembolü Karun, yalan ve hile ruhaniyetinin sembolü Belam-ı Baur adlarıyla, yani bu üç sınıfın üç sembolü şeklinde somutlaşmıştır. Birinin işi istibdat, birinin işi sömürü, birinin işi de fikrî eşekleştirme idi.

Çok önemli konulardan biri de üç tanrılı olan bu dinlerin bütün milletlerde aynı zamanda tek tanrılı da olmalarıdır. Yani iyilik tanrısı ve kötülük tanrısı diye birbirinden ayrı iki tanrısı bulunan inanç bunun aksinedir (Ahuramazda Ehrimen'den farklıdır). Çünkü Ahuramazda egemen sınıfın sembolüdür; Ehrimen mahkûm, köle ve talihsiz sınıfın sembolüdür. Aslında yabancıdırlar, birbirlerinden ayrıdırlar. Ama üç tanrılı şirkte -belirttiğim gibi- bu üç tanrı aynı zamanda bir tanrıdır. Ahuramazda, din adamlarının, köylülerin ve şehzadelerin ateşi şeklinde ortaya çıkan bir tanrıdır. Vişnu baş, el ve kalp şeklinde ortaya çıkan bir tanrıdır. Zagra, üç çehrede görünen bir tanrıdır. Mesih, üç çehreye kavuşmuş bir tanrıdır. Niçin? Egemen sınıf, üç boyut kazanmış tek bir sınıf olduğu için. Firavun, Karun ve Belam-ı Baur, halka egemen olan tek varlığın üç yüzüdür.

Bundan dolayı tek kelimeyle: Tarih boyunca şirk, bu birleşmiş üç sınıfın aleti şeklinde, evrensel şirk şeklinde dünyayı bir tür feodalite olarak açıklamak ve dünyada tefrika üzerine kurulmuş bir dünyagörüşüne dayalı bir tür evrensel tefrika oluşturmak için ortaya çıkmış ve halk kitlelerinin kutsal duygusuna dayanan dinî bir sistemdi. Böylece ırkların savaşını, ırksal üstünlüğü, kavimlerin diğer kavimlere karşı üstünlüğünü meşrulaştırmak için ırksal şirki açıklıyor; ailenin asaletini ve kapalılığını ebedî, ezelî ve ilahî olarak açıklıyor. Tanrısal çelişkiye dayalı sınıfsal çelişkiyi ezelî, ebedî ve ilahî olarak açıklıyor. Demek ki şirkin toplumda böyle bir rolü varmış.

Tevhit, şirki reddetmektir. Yani üzerinde insanlığın ayrıştığı ve kurt, tilki ya da masum kuzu haline geldiği tüm altyapıların her biri bu cinayet dolu tarih boyunca kendisine ait bir paya ve role sahiptir. Sapık bir din türü olan şirk sayesinde bu sınıflandırma, herkesin doğal, ilahî, belirlenmiş, ebedî ve değişmez payı olarak açıklanmıştır.

Bundan dolayı İbrahim'in yaptığı iş, bizim açımızdan bir kavmin birkaç puta taptığı, aydın ve bilinçli bir adamın gelip baltası ve topuzuyla bu putları kırdığı ve "Allah birdir, bunlar tanrı değildir." dediği tarihî bir hadise değildir. Bunlar değildir. Bundan daha önemlisi, bizim işittiğimiz görsel bir gösteridir. İbrahim'in bu putlara vurduğu o darbe, insan tarihinde ırksal, ailevî ve sınıfsal tefrikayı ve evrende insan, Tanrı ve tabiat çelişkisini meşrulaştıran bütün bu bayrakların toplanıp kaldırılması ve tevhite ve Tanrı, halk ve tabiat uyumuna dayalı bir evrenin oluşturulması adına tevhidin kurulması demektir. Somut şeylerin birliği değil (ben vahdet-i vücud filan bilmem), bilakis "Tabiatın tanrıları bir gruptur, tanrıların tanrısı başka türlüdür, insanın tanrıları başka türlüdür. Zeus dünyayı yaratmış; fakat Promete insanı yaratmıştır. Öyleyse ben tabiattan farklı ve tabiatın zıddıyım. Aslında Tanrı ve tanrıların dünyada bizden ve tabiattan ayrı bir hayatları vardır." diyen kimse karşısında [tevhidin] uyumudur. [Diyor ki]: Hayır, tevhit, bu tefrikayı tevhit yok ediyor, bütün sembolleri ortadan kaldırıyor ve evren-

sel şirki reddetmek suretiyle tabiat fizikötesine, tabiata ve insana hükmeden bir tek uyum, bir tek kanun, bir tek yönetim, bir tek akıl ve bir tek yön oluşturuyor ve açıklıyor. Bu manadan dolayı baktığımız Kur'an, yıldız, zeytin, çamur, toprak ve örümcek gibi tabiat olgulanndan sanki manevî ve metafizik meseleler hakkında konuşuyormuş gibi bahsediyor. Bunlar onun için aslında fark etmiyor. Kur'an'da Tanrı, gözlerimizde bunlann reddedilmesi yoluyla aydınlanıyor değildir. Tanrı'ya ancak bunlar anlaşılarak ve tabiatın içine girilerek ulaşılabilir. Çünkü tabiat, Tanrı ve insan, birbirinden ayrı üç bölgedir ve birbirleriyle çekişme halinde değillerdir. Varlığa egemen bir sistemdir; bir liderli, bir duygulu, bir akıllı, bir yönetimli ve herkesin kendi köşesinde ve cihetinde yöneldiği bir imparatorluktur. "Ona yönelen dışında her şey yok olucudur." Niçin? Çünkü evrenin tüm zerrelerine, insana, tarihe, topluma, bireyin hayat felsefesine, insan türünün hayat felsefesine, tabiata, fizikötesine, varlığa ve beşerî topluma egemen olan bir yön ve bir harekettir. Bir yöndür, bir harekettir, ...*

İbrahim'in darbesi, sınıfsal, ırksal ve ailevî şirkin sahte dinî meşrulaştırma altyapısını yok etmek, -asalet ve ayrıcalıklann her birisinin meşrulaştırıcı mabutları olan- ailevî asaleti, sınıfsal asaleti ve ırksal asaleti paramparça etmek ve tevhiti ilan etmek suretiyle insanlığın birliğini açıklamak demektir.

Kur'an'da insana bakın: Bir yandan [insanı] topraktan, kurumuş çamurdan yarattım diyor, yani bir kökümüzü tabiata bağlıyor. Öte yandan bir kökümüzü de Allah'a bağlıyor: "Ona ruhumdan üfledim." Bundan dolayı Tanrı, tabiat ve insan üçgenini birbirleriyle uyumlu ilişki içinde olmalarıyla, Tanrı'nın diğerlerine egemen olduğu bir durumda ona doğru hareket etmeleriyle açıklıyor. Yani şirkin birbirinden ayrı ve çelişkili olarak açıkladığı bütün bu şeyler arasında [tevhit meydana getiriyor]: Sosyal sınıflar arasında tevhit, insan ırkları arasında tevhit, fizikötesi ile tabiat arasında tevhit, insan ile tabiat arasında tevhit, ruh ile beden arasında tevhit, din ile madde arasında tevhit, dünya ile ahret arasında tevhit, madde ile mana arasında tevhit, ferdin asıllığı (individüalizm) ile toplu-

mun asıllığı (genel anlamda sosyalizm, daha iyi bir anlatımla kolektivizm[115]) arasında tevhit.

Öyleyse evren -varlık- bir birliğe dayanır, insan tarihi bir birliğe dayanır, beşer türü bir birliğe dayanır, sosyal sınıflar bir birliğe dayanır, aileler bir birliğe dayanır. Bir fert bu evren karşısında nasıl tevhite dayalı olarak yaşayabilir? Biri, maddî çalışma ile ilahî tevekkül arasındaki tevhittir: Maddî, ekonomik, fiziksel ve bilimsel kanunlara dayalı -Allah'a kulluğun ve Allah'a dayanmanın zıddı kabul edilen (maddecilik, materyalizm)- çalışma ve Allah'ın lütfuna dayanma, ona yönelme, yaklaşma ve tevekkül. Bu ikisi birbirine zıttır. "Azmettiğinde Allah'a tevekkül et." Şimdi Mescit'e gitmek istememiz münasebetiyle bir örnek veriyorum (Yanılırsam teşrif buyuran... Bey'in ...* ümit ediyorum.) İhtiyacını gidermek için tabiattaki kanunlara dayalı insan çabasından başka bir şeyi düşünmeyen yüzde yüz maddeci bir materyalist ve bütün maddî ve ilmî kanunların aksine Allah'a tevekkül ve teslimiyete dayanarak kendisini riske atan (yani çalışmasının hiçbir maddî açıklaması olmadığı halde güçlü bir imanı ve güveni olan) kimse birbirine monte edilmiştir.

Hacer'e şu ferman ulaşıyor: "Küçük çocuğunu bayındır Mezopotamya'dan ot bitmez, bir damla yağmur yağmaz, ırmak geçmez ve insan oturmaz bir çukurun içine götür ve oraya bırak." O, insanın yaşam şartları için gerekli tüm bilimsel ve maddî ölçülerin aksine

[115] Kolektivizm şöyle der: Eğer toplumun baki kalması için yüz binlerce ferdi feda etmek gerekiyorsa feda etmeliyiz. Asalet kolektiviteye, topluma aittir. Ferdin asıllığında herkesin kendisini kurtarması ve toplumun ondan habersiz kalması gerekir. Ferdin asıl kabul edilişinde ya ekonomik sistemde kapitalizm meydana gelir ya da dinî sistemde ruhbanlık meydana gelir.

Birey ile toplumun tevhidi şu şekildedir: Fert hem evrende ilahî tecelli aynasının sembolü ve küçük evren olur, hem de onun kendisini toplumu için feda etmesi gerekir. Aslında fert ile toplum arasında tezat söz konusu değildir. (Çok uzadığı için özür diliyorum.) Bir örnek vereyim: Tevhidin dünyagörüşünde o, ben olarak ferttir.

yavrusunu oraya bırakıyor. Yani mutlak tevekkül sembolü; başka hiçbir şey yoktur.

... Bundan dolayı inanç esasımız buna dayanır. Ben bu inancı konum için bir örnek olarak kurmak istiyorum. Hac meselesini ele almak istemiyorum.

Bu nedenle İbrahim'e: "Hacer'i götür ve çocuğunu o tarım yapılmaz vadiye bırak!" emri ulaşır. O bu işi yapar, Hacer de kabul eder ve çocuğunu bırakır (su yoktur, yiyecek yoktur, insan yoktur). Hayatın olduğuna inanmakla birlikte ölüme boyun eğmek. Çünkü Allah demiştir. Fiziksel, maddî ve nesnel bir nedeni yoktur.

... Bu mutlak tevekküldür. Hacer'in hayatında şunu görüyoruz: Hacer, mutlak tevekküle uyarak kalkıyor, bu emri kabul ediyor ve ekonomik, maddî, doğal ve coğrafî etkenlerin hiçbirine dayanmadan bırakıyor; ama Allah gökten kendisine sofra göndersin diye oturmuyor. Hemen kalkıyor ve bu iki dağ arasında su bulmak için çabalıyor. Tavaf, evrende bir noktaya mutlak tevekkülün sembolüdür; sa'y ise koşmak, çabalamak, tabiata ve sosyal hayata egemen kanunlara göre maddî hayat için çalışmak demektir. Bu nedenle tavaf ve sa'y ikisi birlikte tam bir ameldir. Bu mantığa göre önce tavaf mı, yoksa sa'y mı yapmak lazım? [Sa'y]. Zaten böyledir. Aslında bizim başlangıçta sa'y ile işimiz yoktur.

"Mutlak tevekkül ile mutlaka çalışmak gerekir." Bu, İslam'ın getirdiği yeni bir dildir. Her zaman birbirinin zıttı olan iki şeyden monte edilmiş yeni bir dil. Safa ile Merve arasındaki bu uzun sa'y hareketi, gitmek ve çabalamaktır. Ama gösterdiği bu çabayla birlikte -maazallah- suyu tevekkülüne dayalı olarak elde ediyor. Zemzemi Safa veya Merve'de bulmadığını görüyoruz. Gösterdiği çabadan ve yaptığı bütün çalışmalardan sonra döndü ve çabalarının sonuç verdiğini, suya kavuştuğunu gördü; ama çabayla değil, bilakis tevekkülüyle, fakat çabasından sonra.

Tavaf ise fiziksel bir hareket olarak sadece iki [zıt unsurun] tevhiti olan bir harekettir. Sebat ve değişimin tevhiti, sabitlik ile hareket arasındaki tevhit. Durgunluk ve hareket birbiriyle çelişkilidir.

Fakat bu ikisi, tavafta ve tavaf hareketinde fiziksel açıdan bir tevhit oluştururlar. Çünkü tavaf, sabit bir nokta etrafında durmaksızın devamlı hareket demektir. Sadece harekettir; biz hiçbir zaman hiçbir yerde durmazken, hayatta daima hareket ederken ve asla duraklamazken (tevekkülde dahi durmayız) aynı zamanda bizim hayatta ve her yere yaptığımız harekette bütün oluş noktalarımızın temel ve merkezî nokta ile arası eşittir (Böyle değil mi? Çünkü bütün daire yarıçapları eşittir). Bu aynı zamanda tüm evrenin gördüğümüz gibi açıklamasıdır. Bütün evrenin hem maddî şekilde, hem feleğin etrafında dönen gök cisimleri -bütün gökler ve sistemler- şeklinde, hem de manevî şekilde her şeyi kendi etrafında döndüren bir kalbi, bir merkezi vardır. Tavaf, tevhitî dünyagörüşünün somutlaşmış şeklidir.

Şimdi Kâbe'ye Vardın, Kâbe'de de Kalma

...[116] Böcekler gibi kolayca sokağa düşerler ve ölürler. Bir iki saat önce ölmüş bir [kimsenin] cenazesini görmediğiniz hiçbir sokak yoktur. Bu cenazeleri toplamanın ve götürüp defnetmenin Müslümanların dinî zaruretinden ve yükümlülüklerinden başka hiçbir sebebi yoktur. Yazları düşünün: Müslümanlar eşekle veya yaya Çin veya Kuzey İran'dan, Belh, Buhara ve Maveraünnehir'den kalkıyorlar, dört beş bin kilometrelik yoldan buraya geliyorlardı. Her yıl, her mevsim. Şimdi burada bir miktar rahatlık vardır ve hacıların rahatlık isteğini temin etmiştir. Ama o zaman Ekvator noktalarına 1000 km. mesafesi olan burada doğal buz olmadığı gibi yapay buz da yoktur. Soğuk noktalardan buraya eski araçlarla kar ve buz taşımak imkânsızdı. Bu sadece su meselesidir. Eti korumak, gıda maddelerini muhafaza etmek, sağlık işleri, ilaç, o dönemlerde dünyanın her tarafından gelen hacıların sağlık kontrolünün yapılamaması. Elbette şimdi vasıtalar geçmiştekinden daha rahat olmuştur. Hacının yolu üzerinde deve dikeni yoktur. Ama bu devedikenleri çöllerden toplanmıştır ve resmî kurumlarda çok sayıda şişlerle hacının canına batarlar. Hacca gelen hacının bin tane pasaport devedikeni, bin tane uçak şirketi devedikeni, bin tane başka yerlerin devedikenini yemesi gerektiğini görüyoruz. Hatta orada hizmetçilik yapan bir oğlandan hakaret duyması, tıpkı pis kavim gibi diğer insanlardan ayrı bir köşede beklemesi ve herkesin hakaretamiz bakışlarına katlanması gerekir. Bunlar, o dönemde hacının devesinin ayağına, şimdi ise bizzat hacının canına batan yeni devedikenidir.

Muvaffak olduğum ve geldiğim ya da gelmiş olan diğer arkadaşlarla birlikte sohbet ettiğim şu üç dört seferde benim için çok ilginç olan ve çalışma alanıma giren sosyal gerçekliğin haccın her yıl daha gençleşmiş ve daha aydınlanmış olması olduğunu anladım.

[116] Bu konuşmanın başı kasete kaydedilmemiştir; fakat geçmişte güç yetmez hac yolculuğu sıkıntısına katlanan ve yolda veya hedefe ulaştıktan sonra yol zorlukları etkisiyle ölen kimseler hakkında konuştuğu anlaşılıyor. (Derleyen)

Sadece Münker ve Nekir'in "Vakti geldi!" diye korkuttuğu kimselerin geldiği eski dönemin aksine şimdi görünürde henüz yaşamak için çok fırsatları olmayan insanlar gelmektedirler. Hem de görünürde dinin davetini, çağrısını ve cazibesini kaybetmekte olduğunu gördüğümüz bir dönemde. Bu tip şimdi geliyor, her yıl daha çok geliyor (hatta ben geldiğim bu iki üç seferde gençlerin ve aydınların dozunun[117] daha da arttığını görüyorum). Yine aynı meçhulü ve eski soruyu zihnimde tekrarlıyor; özellikle geldiğinde hac seferi onun için kendi sosyal çevresi bakımından sadece bir iftihar değildir; aynı zamanda bir zayıflık noktası olabilir, nitekim daha ziyade böyledir. Dönüp üniversiteye girdiğinde, devlet dairesine girdiğinde ve kendi sosyal ve -modern- ekonomik çevresine girdiğinde seferden doğruca bahsetmek aşağılanma vesilesine dönüşür; dolayısıyla ya amelini gizlemesi ya da utanmaya katlanması gerekir.[118]

Hac, çoğunluğun anlamadığı ameller bütünüdür (çoğunluk anlamıyorlardı, şimdi de anlamadıklarını görüyoruz); fakat bu nasıl bir sırdır ki şimdiki zamanda en iyi araçlarla dünyanın en iyi noktalarında bir aylarını geçirme imkânlarına sahip olan kimseler, bu titrin kendileri için iftihar duyacakları sosyal bir titr olmadığı bir zamanda (yine anlamadan) geliyorlar ve hele geçmişte tam bir irade ve kararlılıkla ölüme boyun eğiyorlar, aileye ve hayata ölmek üzere veda ediyorlar, yüzde bir dönebilme ihtimaliyle bu yolculuğa çıkıyorlar, bütün hac görevlerini yerine getiriyorlar (ondan hiç anlamıyorlarmış!) ve bir iki yıl sonra dönüyorlarmış? Bu çok ilginç bir cazibedir. Hiçbir şeyin bulunmadığı bu ülkeye (gidelim, bir tur yapalım, daima gösterelim, açıklayalım, tarihî geçmişini söyleyelim

[117] Doz (dose) sözlükte ilacın ölçüsü, yiyeceğin ölçüsü, duygunun ölçüsü anlamına gelir. (Derleyen)

[118] Bugün deniz kenarına giden veya Nisokan'dan dönen bir kimse çeşitli oturumlar düzenleyebilir ve orada gördüğü her şeyi -insanlar duyduktan [sonra]- binlerce defa abartılı olarak anlatabilir. Çünkü bu bir övünçtür. Ama hacdan dönen biri için bugün artık senet imzalama ve karşılıksız çek yazma [titri] yoktur.

ve hiçbir şeyin olmadığı bu yerde, ülkemizin dağlık yerleri gibi olan bu dağlık ülkede geçen olayları anlatalım) gelebilmek çok duygu ve düşünce ister. Niçin olduğu belli değildir. Bu dinî görevi anlamak çok yüksek bir zihin ve duygu ister. Bu meseleyi asırlar boyunca parmakla sayılacak kadar olan bir azınlıktan başka kimse anlamıyordu; zihinlerinde, akıllarında ve anlayışlarında hiçbir etki bırakmıyordu; ama gaybî bir sesleniş ve duygusuz ağır metal talaşlarını çeken mıknatıs ve elektrik çekimi gibi bir çekici güç kendisine doğru çekiyordu. Bu çok düşünülebilir bir şeydir. Çoğunlukla metal talaşlara ve kuru, değersiz, haşhaşımsı ve çürük samana dönüşmüş olan bizleri kendisine doğru çeken ve her duyguyu sırf buraya girdiği için az çok dağıtan ve değiştiren bu yerde ne cazibesi olabilir? Acaba gerçekten bu ortam, binlerce yıldır en yüksek aşkların, en yüce duyguların ve en aşkın büyük insan ruhlarının geldiği, inlediği ve ibadet ettiği bir ortam olduğu için mi? Ya da bu ortam cazibeyi hissettiği ve gücü bilinçsiz bir şekilde üzerimizde etki bıraktığı için mi? Yoksa bizzat bu amelde ve makamda radyo dalgaları gibi ruhlarımızı bilinçsiz bir şekilde etkileyen ve bizi anlamadığımız bir biçimde sürükleyen gizemli bir cazibe mi vardır? Acaba takdir-i ilahî, bu geleneklerin ve törenlerin canlı kalmasını ve İbrahim'in hatırasının elden ele ve nesilden nesle daha gelişmiş ve daha mamur bir gelecek için verasete ulaşmasını mı istiyor? Bunlar insanın aklına gelen sorulardır. Ben bunları cevaplamak değil, sadece gündeme getirmek istiyorum.

Bu dinî rükünleri siz daha iyi biliyorsunuz. Tavaf ve sa'yden sonra yerine getirmemiz gereken vacip kurallar açısından tekrar ihram giyip Mekke'yi terk edelim deninceye kadar artık başka bir görevimizin olmadığını gördüm. Arafat'a gelmenin iki boyutu vardır: Birisi, bizim için anlamlı olması gereken Arafat'a gelme; diğeri, yine anlamlı olması gereken Mekke'yi terk etmedir (o da bir sorudur). Kıble ne demektir? Yönümüzün, hayatımızın, ölümümüzün ve namazımızın yöneldiği son nokta demektir. Onu niçin terk ediyoruz? Bu soru, "Arafe'ye niçin geldik?" sorusundan daha önemlidir. Öyle değil mi?

Ulaştığım şeyleri cevaplamak için soruları kendim gündeme getiriyorum. Çünkü soru sormak cevap vermekten daha önemlidir. Bir soru sorulduğunda cevabı daha sonra bulunur. Ben cevaplayamasam da arkadaşların zihnine daha iyi bir cevap gelebilir. Ama aklıma gelen soruları ortaya koyuyorum:

Niçin varlığımızın, imanımızın ve hayatımızın kıblesi olan Mekke'yi terk ediyoruz? Sonra niçin öğleden günbatımına kadar durmak üzere Arafat'a, bu bölgeye gelmemiz gerekiyor? Niçin topluca hareket etmemiz, bir milyonluk şehrin yarım günde ortadan kaybolması, birkaç kilometre aşağıdaki Meş'ar'a gitmemiz ve geceyi orada geçirmemiz gerekiyor? Niçin Güneşin doğmasıyla birlikte Mina geçidine girmemiz gerekiyor?[119] Mina'da geldiğimiz yoldan başlayarak üç hatıra vardır: İlk, orta ve sonuncu. Geldiğimiz yoldan itibaren birincisini boş vermeliyiz, ikincisini de boş vermeliyiz, üçüncüsünü taşlamalıyız. Sonra yarın taşlamaya birinciden başlayalım. Sonra ikinciyi ve üçüncüyü taşlayalım. Böyle değil mi? Ardından kurban keselim. Kurban kesimi bittikten sonra insanın resmî hac elbisesi olan ihramdan kurtulması duyurulur. Sonra tıraş olabiliriz ve saçımızı kestirebiliriz (bütün o ...* şeylerden kurtulduk ve o yasakların hepsi ortadan kalktı). Yani resmî merasim bitti.

[Şimdi] bir soru [söz konusudur]. Daha iyi aydınlanması için şu açıklamayı yapmalıyım: Biz dün Mekke'den hareket ettik, Mekke'nin Arafat denilen uzak noktasının sonuna ulaştık. Şu andan itibaren konak konak hareket ediyoruz ve Mekke'ye yaklaşıyoruz. Şimdi Meş'ar'a gidiyoruz, Mekke'ye yaklaşıyoruz. Sonra Mekke'nin giriş kapısının arkası olan Mina'ya varıyoruz. Oranın binaları Mekke'ye bitişiktir, arada boşluk yoktur. Kâbe, Allah'ın bi-

119 Güneşin Mina'ya girmesi, yani doğması gibi Güneşin doğması ve bu aydınlığın Mina geçidine girmesiyle birlikte hac rükünlerimizde bizim de bu geçide girmemiz gerekiyor. (Bakarsanız, o geçidin yakınında herkes durur, Güneşin doğuşunu bekler. Bu çok önemli bir meseledir. İbadetin zaman ve tabiatla ilişkisi söz konusudur.)

zim için yaptığı ilk evdir. Yani insanın ilk mabedidir, İbrahim'in ilk evidir, İslam Peygamberi tarafından özgürleştirilmiş evdir. [Onun ziyaret edilmesi,] bizim için bir açıdan cihat hükmünde olan bir gelenektir. Aynı zamanda bizim günde birkaç defa kendisine doğru yöneldiğimiz bir nokta ve yöndür. Dünyanın neresinde olursak olalım ona doğru gideriz ve ona doğru defnediliriz. Bütün bunlar bizim için kutsaldır. Bütün arzular, kıbleyi görmek, Mescidiharam'a gelmek, orada namaz kılmak, etrafında tavaf etmek, İbrahim'in hatırasını yenilemek veya onun tavrını gerçekleştirmektir. Şimdi gelmişiz, aniden amellerin zirvesinde, görkemli eylemlerin başlangıcında şöyle diyor: Bu otelde ihrama girebilirsin, Mescidiharam'a gitmeden ve tavaf etmeden doğrudan Arafat'a gelebilirsin. Bazılarının ondan sonra Mescidiharam'a gitmelerinin saygı ve sevgi boyutu vardır ve amellerin bir parçası değildir (ben henüz amellerden bahsediyorum; sevgi vs. başka bir konudur).

Biz, hac ibadetlerinde her şeyin Kâbe'nin etrafında tavaf için bir öncül olmasını bekliyoruz. Zihinlerimizde genellikle bu bekleyiş var. Çünkü bu Ev, dünyada bizim için her şeyden daha kutsaldır. Bundan daha kutsal bir şeyimiz yoktur. Mescidiharam her şeyden daha kutsaldır. İslam dünyasında her şeyden [kutsaldır]. Her şey kutsallığını Hacerülesved'den alır. Mukaddestir; çünkü Peygamber gibi bir şahıs bu taşı öper. O, Kâbe'nin temeline İbrahim'in eliyle konmuş bir taştır. Diğer taşlar tarih boyunca hep değişmiştir. Onları etraftaki dağlardan getirmişlerdir. Bu taşlar, Emevîlerin getirip üst üste dizdikleri taşlardır ve kutsallıkları yoktur. Hacerülesved, Kâbe taşlarının onarım ve değiştirilmesi boyunca hep sabit kalmış bir taştır. Yani İbrahim'in ve İsmail'in eli bu taşın üzerinde idi. Evin yapımı ilk bu taş ile başladı ve İslam Peygamberi bu taşa dokundu ve onu öptü. (Onun kutsallık [alametleri]nden sadece ikisi ona aittir; onun hakkında sözünü ettikleri diğer konuları ben anlamıyorum. Onun kutsallığı için bizzat bu yeterlidir.)

Bihar'da elbette başka bir konu daha vardır; ne kadar güzel ve doğru bir rivayet vardır (Doğru şey her zaman gerçekliğe sahip olacak şekilde bulunmaz. Doğru olduğu halde gerçekliği bulunmayan bir-

çok şey vardır. Birçok şey de gerçek olduğu halde doğru değildir). Taş beyaz idi. Kötü kimseler ve kara kalpliler ona dokununca karardı. Önce beyaz mıydı, yoksa siyah mıydı tartışması beni ilgilendirmiyor. Bu konuyla ilgili olarak söylemek istediği söz doğrudur. Her halûkârda sahip olduğumuz mantığa ve duyguya göre bütün hac amellerimizin bu Evin etrafında dönmesi, bu Evin etrafında tamamlanması ve ibadetimizin zirvesi Hacerülesved'in yanında, Kâbe'nin yanında, Mescidiharam'ın yanında sona ermelidir. Beklentimiz budur.

Bütün ömrümüzü -her günümüzü ve her anımızı- Kâbe'nin anısına, Kâbe'nin aşkına ve hac için yaşadık. Geldiğimiz şu anda diyor ki: "Şehrin her köşesinde ihramı bağla, şehri terk et, Mescidiharam'ı, Hacerülesved'i, Makam-ı İbrahim'i ve Kâbe'yi bırak ve Arafat'a git." (Gerçekte Arafat'ın nerede olduğuyla ilgilenmem.) Yani "burayı terk et!" Peki, terk ediyoruz. "Sonra Meş'ar'a dön, sabahleyin Mina'ya gel, orada cemreleri taşla, kurban kes, ihramdan çık." Bu ne demektir? Yani amelin zirvesi, haccın en heyecanlı anları, bu İbrahimî gelenekte ulaştığımız en büyük ameller ve hepsinden önemlisi, hepimizin icra ettiğimiz bu büyük gösterinin sonu Kâbe'de değildir, Mekke'nin giriş kapısının arkasındadır, Mekke'nin giriş kapısının arkasında her şey biter ve kurtuluruz.

Aklıma ilk gelen soru, "Niçin böyledir?" sorusudur. Bizim tavaftan sonra, sa'yden sonra orada ihramdan çıkmamız gerekir; işimiz biter. Sonra İslam'ın gerçekten ne kadar derin ve ilginç olduğunu, zihinlere yerleştirmek istediği o dünyagörüşünü ve prensibi ne kadar akıllıca, zekice ve dikkatle yerine getirdiğini ve tavsiye ettiğini görüyoruz. Fakat evet, Ernest Renan'ın deyişiyle, her dinin tesiri ve değeri o dinin anlayışı ölçüsündedir. Yoksa vahyin de tesiri yoktur. Onun ancak anladıktan sonra etkisi olabilir.

Hacerülesved'i boynuna sarılacak ve öpebilecek kadar kutsayan bir Müslüman, Kâbe'yi Allah'ın yeryüzündeki Evi olarak kabul edecek kadar kutsar, Hacerülesved'i yeryüzünün en mukaddes noktası olarak görecek derecede kutsar. Onun yaratılışta suyun altından

çıkmış tek ve ilk nokta olduğuna ve İbrahim'in evi olduğuna inanır. Yine bizzat bu noktaya tapabilir. Bundan dolayı Kâbe'den çıkmamız, Mekke surunun arkasında ihramdan çıkmamız gereken ve hac amellerinin zirvesinin sona ermesi gereken bu hac rükünlerinde insanın kulağına şöyle bir emir ulaşır: Ey bütün hayatında, yönelişinde, amelinde, ölümünde, her gece ve gündüzünde Kâbe'ye dönmüş, Kâbe'yi düşünmüş, Kâbe'ye secde etmiş, Kâbe'ye namaz kılmış ve Kâbe'ye sevgi beslemiş olan sen, şimdi Kâbe'ye ulaştın, artık içinde hiç kimse bulunmayan Kâbe'de kalma, içinde Tanrı olmayan Kâbe'de kalma!

Yine de konuşmama tahammül edebilecek misiniz, bilmiyorum. Meseleler çok önemli.

Soru: ...*

Cevap: Bunlar, sözlükle ilgili meselelerdir. Meselenin temel altyapısı anlaşıldıktan sonra meselenin ruhu daha çok anlam veriyor. Yoksa ruhsal kutsamalar olmadan tarihî konuların başka türlü kökü olmaz.

Benim[120] Kâbe'den edindiğim ilk kavram, duygu ve tecrübe ne idi? Geldiğim ilk sene (Uygun vakit değildir; vakit gündüzdür. İnsan Arafat'tan gelip... konuşsa kesinlikle hiçbir cazibesi olmaz.) birtakım şeyleri kavradım, gidip onun hakkında çokça konuştum. Düşünmüştüm ve ne varsa anladığıma ve hükmün ne olduğunun benim için açıklığa kavuştuğuna inanmıştım. Yine arkadaşların ısrarıyla geldiğim öteki sene sadece bildiğim ve yerine getirdiğim amelleri yeniden tekrarlamak duygusuyla geldim (Ben tekrardan, benim için artık yeni bir sözü olmayan ve yeni bir şey anlamadığım işten bıktım).

120 Benim "ben ben" dememin sebebi şudur: Yaptığım bu konuşmalar, Kur'an üzerinden, dinî kitaplar üzerinden ve yüzde yüz İslamî ilimler üzerinden değildir. Kendi kanıtlamamı çürütmek için "ben" diyorum. Gelip her halükârda düşünmesinin gerekmesi ve kendisi için açıklama sahibi olmasının gerekmesi ferdî bir algıdır. Bundan dolayı sizin seçiminize bırakıyorum; onu siz de bu düşünceyle anlayın.

İkinci kez geldiğimde her şeyi anladığımı ne kadar mağrurca ve cahilce hissetmiştim. Bu, ilk seferde söylemiş olduğum şeyleri inkâr etmiş oldum anlamında değildi. İlk sefer sanki hızla [uçan] bir yönde [oturmam gibiydi. Bundan dolayı hissettiğim ilk duygu, haccın birliğe çağrı olduğuydu. Yani][121] genel ve özet bir anlama. Birlik, ortak yönleri Kâbe olan, fakat tarihi yanlış anlamaların, tefrikaların, siyasî grupçulukların ve emperyalist ve aldatıcı etkenlerin bu kavimleri her gün birbirinden daha da uzaklaştırdığı ve dostları, dert ortaklarını ve hedef birliği içinde olanları birbirine düşman, yabancı ve kindar hale getirdiği fırkalar, mezhepler ve ırklar için haccın her yıl ve her nesilde birliğe davet olması anlamındadır. Biz ferdî hayatımızda -tecrübe etmişsinizdir- birbirinden uzak olan iki kişinin, özellikle onları birbirine karşı kötümser yapan bir ortamda bol miktarda şayia ve düşmanlı olması halinde bazen birbirlerini kan düşmanı olarak görme durumuna geldiklerini, birinin diğerini mahkûm ve melun, diğerinin berikini katil ve kâfir kabul ettiğini görüyoruz. Yabancı ellerin ve düşmanlarımızın aramızda çıkardığı ve birbirimize kötü gözle bakmamıza sebep olduğu bütün bu entrikaların, fitnelerin ve planların su üzerine çizdiği büyük mücadele etkenlerinden biri, birbirini görmektir: Ben onun peşine düşeyim, o benim peşime düşsün. Bazen bir görüşmeyle yirmi yıllık düşmanlık, fitne ve yanlış anlama ortadan kalkıyor ve ortak anlayış, kardeşlik, sevgi, irade ve imana dönüşüyor. Bu tecrübe hepimizin hayatında vardır.

Hac, tarih boyunca değişik etkenlerin ve zıt düşmanların birlikte Kuzey Afrika'dan Fars Körfezi'ne kadar büyük bir bloğu oluşturan kimselerin -şimdi geçmiştekinden daha önemlidir- büyük güçlerini dağıtmak istedikleri -nitekim çeşitli entrikalarla dağıttılar- Müslümanların her yıl ve her nesildeki buluşma ortamıdır. Onlardan biri de şudur: Ben her yıl hacda Şia'yı bir şekilde Sünnîlere karşı, Sünnîleri de korkunç biçimlerde Şia'ya karşı kışkırtmak için nice

[121] Burada kaset kısa bir süre silinmiş. Köşeli parantezler arasındaki ibareler tahminen seçilmiştir. (Derleyen)

planların yapıldığını görüyorum. Her zaman, hatta yaz mevsiminde bile Peygamber Mescidi'ne gittiğimde oradaki her Kur'an'ın arasına bir de "Hututu'l-Ariza" kitabını koymuş olduklarını gördüm. Hututu'l-Ariza, içinde Ashaba karşı Şia'ya ait her kitaptan alınmış olan hakaretamiz küfürleri -şimdi bu sözleri Şia da kabul etmez ve onlara itiraz eder- sanki bütün Şiîler bunlara inanıyormuş, kutsal kitaplarında varmış ve sürekli de yayıyorlarmış gibi toplamış olan bir kitaptır. Sonsuz sayıda basılmış olan [bu kitabı] buraya gelen bir milyon hacı arasında bedava dağıtıyorlar.

Sonuna kadar okumanız için artık bir örnek arz edeceğim (Bu söyleyeceğimi şahsî kanaatim olarak söylemiyorum. Bunu uzmanlık alanım söylüyor). Şia'da Aliallahîler adlı bir fırka vardır. Bunlara Ehlisünnet'ten önce biz karşıyız ve Aliallahîleri -Şia olarak- müşrik kabul ediyoruz. [Aynı şekilde] Ehlisünnet ve diğer tüm değişik fırkalar arasında -şimdi muhalif olduğumuz- Nasıbîler ve Nasıbî benzerleri diye özel bir fırkadır. Ehlisünnet aydınları onları bizden önce tanırlar, onlardan darbe yemişlerdir ve onlarla mücadele etmişler ve etmektedirler. Bunlar Peygamber ailesinin düşmanlarıdırlar, İslam medeniyetinin kurucusunun Muaviye olduğuna ve Ali'nin İslam'ı ilk ve bedevî şeklinde muhafaza etmek istediğine inanırlar. Bu beyefendinin [yazarın] görüşü budur.

Dinleyicilerden biri: Acaba şimdi bunların gerçek varlıkları var mıdır?

Doktor: Evet, Suriye'de; hem Haricîlerdir, hem Nasıbîlerdir. Onların arasında kokuşmuş insanlardır.

Soru: Acaba Haricîler hâlâ var mıdır?

Cevap: Evet.

Dinleyicilerden biri: Öğle namazı olmuş mudur?

Dinleyicilerden bir diğeri: Bu konuşmalar öğle namazından daha vaciptir.

Doktor: Haricîler birbirlerine karşı da savaşıyorlar ve birbirlerine

ateş açıyorlardı. Ama benim ile senin arandaki düşmanlık için ortaya ortak sermaye koyuyorlar. Hepimizin kaderi böyledir.

Sünnîler arasında Aliallahîlerin inancını Şia adına yayıyorlar. Şiîler arasında da Nasıbîlerin inancını bütün Müslümanlar adına yayıyorlar. Her ikisinin kaynağı da aynıdır.

Sonra Tahran'da "Hz. Fatma hakkındaki en güzel ve âşıkça kelimeler kâğıt üzerine Dr. Ayşe Bintüşşati adlı şimdi dünyada benzeri olmayan bir kadın[122] tarafından dökülmüştür." dediğim zaman [hayret ettikleri] yere -içinde dünyayı tanıyan ve İslam ülkelerinin ne olduğunu bilen insanların bulunduğu yere- geliyorum.

Şia'da en temiz, en halis ve en derin tevhitî düşünce vardır ve Ali ve İmamlar, tevhidin pratik öğretimi uğrunda kurban olmuşlardır. Buna rağmen bizi Allah'a kulluk eden değil de İmama tapan, müşrik, Güneşe ve kabre tapan kimseler olarak; onları da Ali düşmanı, Fatma, Hasan ve Hüseyin düşmanı, Ehlibeyt düşmanı olarak [tanıtıyorlar]. Bizi birbirimize böyle tanıtıyorlar. Düşman kardeşler her yıl hacca geliyorlar, aynı noktanın etrafında tavaf ediyorlar ve İbrahim'in yanında onun davetiyle buluşuyorlar.

... [Emperyalist eller bizim tanışmamıza] fırsat vermiyorlar. Siz, Komünist Çin'den Kuzey Amerika'ya kadar her türlü eşyanın ve kaçak malın bu kutsal beldeye üstü açık ve açık kapıdan sokulabildiğini; ama bir tek yazının girişinin haram olduğunu görüyorsunuz.

... Bundan dolayı [haccın saiklerinden] biri olduğunu arz ettiğim birlik şudur: Birbirleriyle ilişkileri olmayan, birbirleriyle konuşmayan bu kardeşler, birbirlerini düşmanın dili ve tanıtımı olmadan anlamıyorlar; birbirleri hakkında düşmanın çıplak, serbest ve seçimsiz yazıları olmadan bilgi sahibi değiller. Hem de resmî temsil-

[122] Bu benim iddiamdır. Çünkü ben Hz. Fatma hakkında yazılmış olan her şeyi okudum. Benzerinin olmadığını iddia ediyorum. Bu kadını ben bizzat gördüm. İranlıyım dediğimde itikadî bakımdan İslam Peygamberinin ailesinin inancına mensup olduğum için gözleri yaşla doldu.

ciler, Ayetullahlar, siyasetçiler ve üniversite hocaları değil, Afrika, İran ve Uzak Asya'nın sokak ve pazar insanları, tefrikanın ve düşmanlığın kurbanı olan bu kişiler geliyorlar, -her yıl ve her nesilde- İbrahim'in Evinin yanında oturuyorlar ve bir mağaraya, bir amele ve bir merasime katılıyorlar. Ben bu dinsiz ve kâfir Ehlibeyt düşmanını görmek istediğim zaman bana dediler ki: Onların tevhiti ile sizin tevhidiniz arasında fark vardır. Onların nübüvveti, Kur'an'ı ve imanı ile sizinkiler arasında fark vardır. O, Peygamber evinin yanında tevazu içinde iken ben ona gıpta ediyorum. O beni Rafizîdir, müşriktir, putperesttir, ateşperesttir, Güneşe tapar, kabre tapar diye suçlarken benim bu ibadetleri kendisinden daha iyi, daha dikkatli, daha titiz, daha ihtiyatlı eda ettiğimi, onun kutsallarına saygı gösterdiğimi ve ondan daha imanlı olduğumu görür. O zaman sosyologların milyarlarca sermaye koyuşu ve binlerce yıllık entrika ve fitne yok olur ve iki nemli âşık göz, yıllarca, asırlarca birbirinin üzerine gitmiş ve birbirine düşmüş olan bu iki kardeşten tamamen kaybolur. Böyle değil mi?

Eskiden (bu çok anlamlıdır) toplumlarda âdet şöyle idi: Biat ediyorlardı. Bir kişi geliyor, buraya oturuyor, elini koyuyordu; diğerleri de geliyorlar, aynı şekilde geçiyorlar ve [onun eline] vurup gidiyorlardı. Bu, canımla, fikrimle ve malımla senin davet ettiğin şeye biat ediyorum demektir.

"Hacerülesved, Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir." Bu, Allah'ın elidir; put değil ki öpelim. Diğer taşlar gibi bir taştır. Ama bunu alamet olarak koymuşlar. Koydukları diğer her taş da böyleydi. Bazıları kimyasal olarak aynı cinsten olduklarını mı söylüyorlar? Cennetten mi, yoksa yeryüzünden mi gelmiş? Beyefendi, İbrahim'in koyduğu şeyin "cinsi nedir?" de ne demek? Yoksa satılık cevher mi? Bu işaret, öpmek veya biat etmektir; yani ben müşrik değilsem başkasının elini öpmem; müşrik değilsem dünyada başkasının eliyle biat etmem. Ben ve bin yıllık düşmanım ikimiz birlikte bu elle biat ettiğimizde aynı biatin kardeşi oluruz. Eğer anlarsak bunun ne kadar ilginç bir insan yetiştirme ocağı olduğunu, ne kadar yaktığını, ne kadar coşturduğunu ve ne kadar yetiştirdiğini

görürüz. Anlamazsak putperestçe ameller yapıyoruz demektir. [Putperest kimseler bile kendi putlarının][123] hiçbir etkilerinin ve asaletlerinin olduğuna inanmazlar. Kulluk olup olmamasını değiştiren benim duygumdur. Onunla ilgili olarak: "Bunlar bizim Allah katındaki şefaatçilerimizdir." diyorlar.

Hacerülesved, simgesel bir şeydir; başka hiçbir şey değildir. Hiçbir kutsallığı yoktur, üzerimizde hiçbir etkisi yoktur; sembolik bir şeydir. Putperestlikte de putun kendisi bir araçtır. Biz Hacerülesved'i bunun için öperiz, ona dokunuruz ve uzaktan selamlarız. Benim Allah'ın elini biat için sıkmakta olduğum duygusu yeterlidir. Bu taşa bu adı Allah'ın eli olduğu için değil, bilakis hepimizin aynı elin üzerine el koyduğumuzu hissetmemiz için vermişlerdir.

Sosyolojinin kabileler konusundaki âdeti çok ilginçtir. Bir tek biat, önceki biatlerin tamamını insanın boynundan düşürür.[124] [Hacerülesved] şunu demek istiyor: Ben ve biat yaptığımız diğer binlerce kardeş, ben ve binlerce yıldır düşman olduğumuz kimseler aynı elin üzerine biat ediyoruz. Böyle somut bir eylemin gerçekleşmesi için bu işareti koymuşlardır. Bu işaret nedir? Hiçbir şey; sadece alamettir. Bir tabelanın doktorun muayenehanesine işaret etmesi ölçüsünde bir işarettir. Ondan fazla hiçbir değeri yoktur. Elbette o tabela olmazsa ben muayenehaneyi kaybederim, hasta kalırım. Fakat o beni muayenehaneye götürüyor. Ama tabela bizzat nedir? Hiçbir şey. Ne yönü vardır, ne kendisi. Dağlardaki diğer her taş gibidir; aslî değil, itibarîdir. Ben müzeye gittiğimde sevgi beslediğim filan yazarın tükenmezkalemini seyrediyorum. Ondan daha değerli olan Parker ve Şiferz tükenmezlerinin bulun-

[123] Burada kaset kısa bir süre silinmiş. Köşeli parantezler arasındaki kelimeler tahminen seçilmiştir. (Derleyen)

[124] Tahir Zülyemineyn, İmam Rıza'nın yanına gelip dedi ki: Sana biat etmek istiyorum. Sağ el ile biat etmek gerektiği halde sol elini uzattı. İmam: "Niçin?" diye sordu. Dedi ki: Sağ elim Halifenin biatindedir (Ben bu sözün doğru olmadığıyla ilgilenmiyorum; konuşmama bir örnek olarak almak istiyorum). Sonra İmam buyurdu ki: Sol elin de bize biatte sağ elin gibidir (Söz çok ilginçtir). Ona Zülyemineyn/İki Sağ Elli Tahir denmesinin sebebi budur.

duğunu ve fiyatlarının daha yüksek olduğunu biliyorum; ama benim bu tükenmez veya kamış kalem karşısındaki onca derin düşünüşüm kamış kaleme değildir. Bu kamış kalemin şimdi diğer her kalem gibi ve hasır kamışı gibi olduğunu ve başka hiçbir değer taşımadığını biliyorum. Fakat benim ona gösterdiğim kutsama ve saygı, onun içindir; bu hiçbir şey değildir. Sadece onun hatırasını yenileme değeri vardır.

Hüseyin'in toprağı da aynı anlamı taşır. Kimyasal olarak diğer hiçbir topraktan farkı yoktur.

Dinleyicilerden biri: Çok özür diliyorum; acaba Arafat'ta vakfe meselesi söz konusu değil mi?

Doktor: Evet, bunları bunun için arz ettim. Ben öğretmen olduğum için ve bunlar da birbiriyle irtibatlı olduğundan zincir ortasından tutulamaz. Şimdi geliyorum.

Birlikten başka daha sonra söyleyeceğim toplanmadır (Sizin için sözümü sansürlüyorum).

Dinleyicilerden biri: Gerçekleşen toplanmanın sonucu birliktir. Birincisi ilişkidir. Şimdi ya Allah'la ilişki ya da halkın halk ile ilişkisi. Birleşme, toplanmanın sonucudur.

Doktor: ...Toplanmanın sebebi, bütün amellerimizi özel bir günde yerine getirmek zorunda oluşumuzdur. İki gün daha geç veya daha erken. Bütün bu amellerin içi boştur. Öyle değil mi? Siz bu gece burada kalırsanız boşuna kalmış olursunuz, sahrada kalmış, İran çölünde kalmış olursunuz. Belki hata yapmışsınızdır. Hiçbir değeri yoktur. Niçin? Bizzat bu amellerin diğer dinî ameller gibi asaletinin, değerinin ve işaret edildiği şeyin olmadığının anlaşıldığını söylemek istiyor. Toplanmanın gerçekleşmesi için özel bir vaktimizin ve mekânımızın olması gerekir. Eğer yoksa toplanma gerçekleşmez. Toplanmanın gerçekleşmesi için bütün dünyanın bir günde aynı ameli yerine getirmesi gerekir.

... Mikatın bunun için konduğunu görüyoruz. Yine Celal'i hatırlıyorum. Diyor ki: Bu, ...* İbrahim'le buluşmaya gelmiş olan kimse

değildir. Bu, miada/buluşmaya gelen kimse değil, Mikat'a gelen yongadır. Bu haccın insanın anladığı ölçüde değeri vardır. Bunların tek tek tevhiti hatırlattığını görüyorsunuz.

Biri de ittisaldir/bağlantıdır. Ben bağlantı hakkında çok konuştum; ama onu daha hızlı geçiyorum (Ben normalde artık sonuç söylemiyorum, her zaman girişte kalıyorum. Girişinin bu kadar olduğunu, öyleyse sonucunun ne kadar olması gerektiğini düşünmeyin. Ben hiçbir zaman sonuç söylemem; sadece söze giriş yaparım).

Tarihî bağlantı ne demektir? Nesilden nesle geçmişten geleceğe ulaşan bu değerli iman ve kültür sistemi, tıpkı Âdem zamanından büyük bir nehir haline geldiği şimdiki zamana kadar sürekli artmış olan İslam ve İbrahim'in geleneği adlı, yanımızdan ve asrımızdan geçen bir dere gibidir. Doğru mu? Beni önceki nesle, ondan önceki nesle ve ondan daha önceki nesle ne bağlamıştır? Buraya oturmuş olan bizi şu andan günbatımına kadar durmuş, o ilginç duayı[125] -aslında Arafat'ın manası o duadadır- okumakta olduğunu hissettiğimiz İmam Seccad'a bağlayan şey nedir?

Bu tarihî bağı kesen, koparan ve yok eden iki etken vardır: Birincisi, beni benden önceki nesillerden koparan zamandır. Gelenek, birbirinden sonra gelen nesilleri yan yana getirir. Peygamber [zamanından] günümüze kadar 1.400 yıllık kâğıtlar olan bizleri, İbrahim'den şu ana kadar 4.000 yıllık bir kitap olan bizleri tıpkı bir kitap sırtı gibi birleştirir ve derli toplu bir kitap yapar.

Biz Nevruzu iyi anlarız: Milletimiz her yıl Nevruzu kutlar ve kendisini duygusal olarak birkaç bin yıldır bu topraklar üzerinde yaşayan bu milletin tüm nesillerine bağlar ve ortak eder. Bu, itikadî boyutu olmayan millî ve ulusal bir semboldür. Sembolünün ne olduğunu görüyoruz: Elma, iğde, sirke, sumak, şeker kamışı, balık

[125] Artık biz duaları ve Kur'an'ı vird olarak okuyoruz. Vird büyücülüğe aittir: "Bu virdi oku, filan şeyi sana verirler." Meselenin ne olduğunu görmek için konuşmayı metin gibi dinlemek gerekir. Mesajı vird gibi okursak hem mesajı, hem mesajın etkisini, hem de mesajı getireni yok etmiş oluruz.

vs.dir. Bu örneğin benim ile topluca bu milleti oluşturan bütün geçmişler arasına böylesine ruhsuz ve beyinsiz bir bağlantı kablosu yerleştirdiğini görüyoruz. Cengiz geldi, benim ile -kendi milliyetimdeki- geçmişlerim arasında bulunan [bağlantı kablosunu] kopardı, başka bir kültür, başka bir şey getirdi. Arap geldi, başka bir şey getirdi; İskender geldi, başka bir şey getirdi. Sürekli başka milletler geldiler ve bu millî bağı kopardılar. Bu millî gelenekler bu bağlantıyı yenilemektedir.

[Hac da tarihî bir bağlantı türüdür.] Çünkü her yıl yapılır ve her fert de ömründe bir defa gelmek zorundadır. Yani her yıl ve her nesilde yapılır. 4.000 yıllık tarih boyunca hac, birbirinden ayrılmış, birbirine yabancılaşmış ve tarihî bağları kopmuş bütün insanları, bütün kültürleri, bütün ırkları, bütün tarihleri ve bütün olayları buraya her nesilde hatıra tazelemeye, geçmişi yenilemeye, yeniden bağlantı kurmaya, İbrahim'le buluşmasını yenilemeye ve daima dönmeye davet eder. Hac, nesiller arasında uçurum meydana getiren zaman ile kültürel faktörlerle, yabancı medeniyetlerle, İbrahimî olmayan dil ve edebiyatla ve bu bağı koparmak isteyen yabancı eller ve entrikalarla fiilî olarak en iyi duygularda ve herkesin ortak vicdanının en derin tecellilerinde mücadele eden bir etkendir. Kâbe her yıl zamanın kopardığı şeyi örer.

Bir defasında Hüseyniye-i İrşad'da bu konuda şöyle konuşmuştum: "Beyefendi, bu nasıl bir sözdür; bize nasıl hacca sadece yaşlıların ve zenginlerin gitmeleri gerektiğini anlatmışlar? Peki niçin? Niçin gencin gitmesi gerekmiyor? Asıl gencin gitmesi gerekir; yaşlı zaten bağlantısını kurmuştur. Kopan ve arası açılan bağlantıyı kurmamıza müsaade edin. Makaslanan ve ayrılan bu bağı dikmeliyiz. Bu elbise vücuduna yapışmış ve etinin, derinin bir parçası olmuştur."

Bağlantı daha geniş bir düzlemde, Arafat, Meş'ar ve Mina'dadır. İslamî kıssalarda şöyle anlatılır: Arafat demelerinin sebebi, Âdem ve Havva'nın yeryüzüne indikten sonra birbirlerini burada tanımış olmalarıdır. Bunu ben şu şekilde yorumluyorum: İnsanı hayvan-

dan ayıran bilmenin başlangıcını insan türünün zihninde tezahür ettirmek istiyor. Arafat'tan itibaren yeni bir işe başladığımızı görüyoruz. Diğer işler başka bir şey idi, umre idi. Hac ne zamandan itibaren başladı? Elbise giyip Arafat'a geldiğimiz zamandan itibaren. Öyleyse nereden başladık? Âdem'den; yani biz Mekke'den dönüyoruz, bir defa İbrahim'den dönüyoruz, geri gidiyoruz ve Âdem'e varıyoruz; yani tanımanın başlangıcına, tarihin başına.

Arkadaşlar, haccın tamamı bir gösteridir, bir tiyatrodur; herkesin başkahraman olduğu ve İbrahim rolünü oynadığı bir tiyatro (Aynı konuşmayı geçen yıl da yaptım). Herkesin haccı rolünü anladığı ölçüde makbuldür. Yoksa farkında olmadan tatsız bir gösteri yapmış ve bu metne hakaret etmiş olur.

"İç Dünyada" adlı bir film vardı. Belki seyretmiş olabilirsiniz. Başkahramanı Klif adlı tanınmış biriydi ve çok güzel oynuyordu. O, özel bir ruh haline sahip bir kimsenin rolünü oynuyordu. Bizzat bu sanatçı, oynaması gereken kahramanı o kadar sevmiş, üzerinde o kadar inceleme yapmış, özelliklerini o kadar taklit etmiş ve onun rolünü tam anlamıyla canlandırmak için o kadar uğraşmıştı ki gösteriye başladı ve bitirdikten sonra artık ölünceye kadar rolünden çıkmadı ve dönmedi.

Bu şu anlama gelir: Bu gösteride biz bu tiyatronun kostümünü giydiğimizde ve o büyük tarihe ve o büyük hayata işaret eden bütün amelleri yerine getirdiğimizde (artık onun karikatürü bize aittir) eğer bu rolü iyi anlar ve iyi hissedersek rolünü oynadığımız şahsiyet, oyuncunun içine yerleşir ve artık dönmez; dönse de her halükârda orada bir etki bırakır.

Bundan dolayı şimdi Kâbe'ye ilişkin olarak kabul ettiğimiz bütün o kutsallıklardan sonra hemen Kâbe'yi terk ettik ve tarihî bağlantının kurulması için insanlığın başlangıcına geldik. İnsanlığın başlangıcı, -Darvin'in dediği gibi- bu türün kuyruğunun düştüğü andan itibaren başlamaz ("İnsan türü" "elinde kıl olmayan, kuyruğu düşmüş vs." değildir. Bunlar fizyolojiktir). Bu piyeste tanıma ile başlıyoruz; yani Âdem ile tarihe giriyoruz. Sonra Meş'ar-ı Haram'a

gidiyoruz. Meş'ara-ı Haram çok ilginç bir isimdir. Meş'ar'ın şuurdan türediğini, şuur yeri ve zamanı olduğunu görüyoruz. Niçin tanımadan sonra şuur? Şuur, tanımadan sonra mı, yoksa önce midir? Normalde tanımadan önce olması gerekir... Bu çok ilginçtir. Benim zihnimde de tıpkı arkadaşların aklına geldiği gibi, Âdem'i tanımaya/bilmeye sevk etmesi için ilk etapta şuurun olması gerektiği şeklinde idi. Hâlbuki bu şunu demek istiyor: Hayır, zihinde ilim, irfan ve bilgi vasıtasıyla teşekkül eden bir olgu olarak şuur insanda ancak anlayıştan ve bilgiden sonra meydana gelir. Şuur zihinde boş olarak bulunan bir şey değildir. Şuur, hazırlanması, içeride tanımak için çalışma vasıtasıyla bizzat üretilmesi gereken bir şeydir. Ama hangi şuur? Haram/yasak şuuru. Haram ne demektir? Haram belde ne anlama gelir? Haram ay ne demektir? Harimi bulunan ve içinde fesat, tartışma, savaş, kötülük, günah ve tecavüz olmayan ay ve belde demektir. Haram belde ve haram ay gibi haram olan şuurun değeri vardır. İnsanlık, sorumluluk, bilinç ve insanî şeref, çevrelenmiş, savunulmuş ve korunmuş bir çevrede olur; her türlü kötülüğe açık kapılar yoktur. Tarih boyunca bütün insanlardan çok günümüz insanının şuuru vardır; ama şuuru haram değildir. Bundan dolayı bütün cinayetlerin sebebi, günümüz insanın bu şuurudur. Bu nedenle Meş'ar üzerinde haram şartının bulunması gerekir. Gelişmiş olan günümüz insanının şuuru gibi özgür bir şuur değildir; ama ilkelliğin ve cahiliyenin eline bir âlet olarak düşmüştür. Yasaklanmış şuurun tıpkı -Mescidiharam dediğimiz- mescit gibi harimi ve savaşın ve tecavüzün haram olduğu ayı vardır. O, insanî iffet hisarında korunan bir şuurdur.

Sonunda Mina (Ne kadar güzel!": Mina'da üç sembol vardır ki onları Mina'da bizzat hazretlerin huzurunda açıklayacağım. Mina'ya girdiğimizde şöyle diyor: Birinciyi bırak, ikinciyi de bırak, üçüncüye vur. Niçin? Baştan sona doğru saldır ki eğer yavaş yavaş ve aşamalı olarak düzeltmek istersen, o da seni yavaş yavaş ve aşamalı olarak düzeltir. Mina "minye"den türemiş olup arzu demektir, aşk anlamına gelir. [Mina,] insanın irfan, marifet ve şuurdan sonra mutlak şuur ve mutlak irfan karşısında bilgisiz ve şuursuz olarak

teslimiyet aşamasına ulaştığı yerdir. Dostlarımdan, benim mürşidlerimden biri olan Hacı Hadim Bey diyordu ki: "Şeriati, burada ilimsizlikten istifade etmelisin!" Çok güzel konuştu; sözünü kabul ediyorum. Ama sadece Mina'da diyor: Burada ilimsizlikten istifade etmelisin; bilgi ve benzeri şeylerin vesveselerini atmalısın, bu temiz büyük denize girmelisin ve teslim olmalısın. Ama bilgi ve şuur merhalesinden geçtikten sonraki teslimiyet; insanın bu aşamalardan önce bilinçsizce ve avamca gösterdiği bir teslimiyet değil (ami/avam, ümmiden başka bir şeydir). Sonunda aşka, İsmail'in kurban edilişine ulaşıyoruz. İsmail, herkesin en değerli şeyi ve kimsesi demektir. İbrahim için bu, oğlu İsmail idi; bizim için belki makamımızdır, adımızdır, aşkımızdır, servetimizdir. Ulaştığımız aşkın sembolü, kendi İsmail'imizin, herkesin kendi İsmail'inin kurban edilmesidir. Oraya ulaşınca artık Kâbe'ye ne ihtiyacımız olacak? Artık tavaf etmemize ne gerek var? Mescidiharam'da amellerimizi tamamlamaya artık ne gerek var? her şey tamamdır!

... Ben ihramdan çıkıp kurbanı kesince özgür oldum; yani piyesten, tiyatrodan çıktım.

Soru: Bu resmî ihram elbisesiyle de tavaf edilebilir mi?

Cevap: Evet, edilebilir. Hatta ceket ve pantolonla da tavaf edebilirsiniz. Herkes üzerindeki elbiseyle [tavaf edebilir]. Kendi hayatıma geçmişim, dinî ameller Mekke'nin arkasında bitmiştir. Çünkü aşka ulaştım, çünkü fedakârlığa ulaştım, İsmail'i bir âşık gibi ona verme merhalesine eriştim. Bundan dolayı bu üç merhale, bizi şu andan Âdem'e bağlayan tarihsel beşerî değişim merhaleleridir: İrfan (bilgi), iffet hariminde korunan ve gözetilen bilinçli ve sorumlu şuur ve nihayet aşk.

Dante'nin İlahî Komedya adlı üç ciltlik büyük bir eseri vardır. Cehennem, Berzah ve Cennet. Birinci cildi cehennemdir. Dante'nin akıl hocası olan Virgile, onu Cehennemde başıboş bir haldeyken Berzaha götürür ve rehberlik eder. Sonra onu Berzahtan da götürür, rehberlik eder ve Cennetin giriş kapısının arkasına bırakır (Cennet bir dağın ardındadır). Sonra [Dante] ona yalvarır:

"Virgile, beni niçin yalnız ve başıboş bırakıyorsun?" Virgile, utangaç ve suskun bir halde geri döner. O avare ve yalnız kalır. Burada aşkının sembolü ve hayatının ilk sevgilisi olan Beatris (şimdi aşkın sembolü olmuştur), dağın arkasından gelir ve sonra bir kuş onu kolayca kendi gölgesi gibi geçirir ve Cennete ulaştırır.

Şunu demek istiyor: Cehennemden ve Berzahtan aklın gücüyle gitmek; ama Cennete aşk kanatlarıyla uçmak gerekir. Fakat bu üç merhalede yapılmış olan yorumun Dante'nin yorumundan daha derin olduğunu görüyoruz. Burada bilgi, haram şuur ve sonra İbrahimî zirveye, yani aşka uçmak vardır.

Gözden Geçirme ve Sonuç

Bizim şimdi bu şekilde birlikte olduğumuz son gecedir. Son kez birlikte oturup konuşma fırsatımız var. Yine de size soruyorum: Acaba son geceyi birlikte oturup konuşarak geçirmeyi ister misiniz? Yani soru-cevap şeklinde mi olsun, yoksa ele alıp sonuçlandırdığımız meseleleri mi değerlendirelim? Elbette bu ikincisinin sorumluluğu sizin için az, benim için çoktur.

Elbette bu hac yolculuğunda ilk adımdan son çıkış anına kadar, hem kendisine mantıksal açıklaması yapılmaması halinde hiçbir ameli yerine getirmeyen bilinçli ve aydın insan için, hem de amelleri inandığı dinin emri olduğu için yapan; ama aynı zamanda anlamaya ve anladığını uygulamaya çalışan; anlamadan eda ettiğinde duygusu tatmin olmayan dindar mümin için daima "Niçin?" sorusu gündemdedir. Bu son gece ele alacağım şu son soru böyle bir insanın aklına gelen bu tür sorulardandır: Biz Kurban Bayramı günü bütün amellerimizi bitirdik; yani bu gösterinin sonuna geldik, kurban kestik. Sonra da aynı hac gününü eda ettik, tavaf edip sa'y yaptık. Bütün hac merasimi tamamlandıktan sonra yeni hiçbir amelimiz kalmadığı halde bizi niçin yapacak hiçbir işimiz olmayan bu topraklarda iki gün daha kalmaya mecbur bıraktılar? Acaba bu soru hepinizin aklına gelmiyor mu?

Yaptığım bütün bu konuşmaların benim şahsî anlayışım olduğunu yeniden tekrarlıyorum. Benim aklıma böyle bir soruya cevap olarak gelen şey şudur: Baştan sona bütün hac merasimleri icra edildikten sonra bizim için ne yapılacak bir ibadet, ne özel bir sünnet, ne hac merasimlerinden biri kalmış olan, hatta alışveriş yapmaya, gösteri seyretmeye, yaşamaya ve eğlenmeye de elverişli olmayan bu topraklarda, yani hiçbir şey bulunmayan bu derelerde kalmamızın sebebi, bütün tören ve rükünler sona erdikten sonra bu iki günde kalıp oturmamız, yaptıklarımızı düşünmemiz, yerine getirdiğimiz bütün amelleri değerlendirmemiz, analiz etmemiz ve sonuç çıkarmamızdır. İkinci aşama, bu amellerden çıkardığımız sonuçlardan normal hayatımıza dönüşümüzün, toplumda sahip olduğumuz

sosyal konumumuza dönüşümüzün eşiğinde fayda arayalım. Çıkardığımız sonuçlardan şimdiye kadar düşündüğümüz ve yaşadığımız şeyler konusunda ilkeler edinelim. Yani bu iki gün, uyguladığımız geçmişten sonuç çıkarmamız ve önümüzdeki gelecek için karar vermemiz gereken iki gündür. Böylece hem eda ettiğimiz bütün dinî ameller bizim için tanınmış, anlaşılmış ve incelenmiş olsun, hem de döndüğümüzde bütün bu amellerden düşüncede, davranışta ve üstlendiğimiz sosyal sorumlulukta etkilenelim.

Ben haccın İbrahim ve Muhammed'in eda edilmesini istediği şekilde eda edilmesi; büyük Müslüman şahsiyetlerin ve aynı şekilde İslam toplumlarının halklarının değişik ırklardan ve toplumlardan, hiç belirleme ve seçim olmaksızın her sınıftan gelip bütün bu amelleri yerine getirmeleri, bütün bu amellerin sonunda oturup burada görüş belirtmeleri, analiz ve değerlendirme yapmaları, sonra İslam toplumlarının kaderi için karar vermeleri, birlikte istişare etmeleri, Müslüman toplumların her yıl, her asır ve her nesilde karşılaştıkları problemleri ele almaları, onlarla mücadele etmek ve her çağda bir şekilde gündeme gelen şiar ve hedeflere ulaşmak için karar vermeleri, bir anlayış geliştirmeleri ve döndükten sonra buna dayalı olarak onunla amel etmeleri halinde haccın sadece bireyi değiştirmekle kalmayıp aynı zamanda her yıl İslam ülkelerinin sosyal, fikrî, kültürel ve siyasî çizgisini değiştirmesinde etkili olan diri ameller bütünü olacağına inanıyorum. Ama maalesef şimdi gördüğümüz şekildedir. Amelleri yerine getirdikten sonra bu iki boş günü nasıl geçirmemiz gerektiğini bilmeden zorlama yoluyla geçiriyoruz ve amellerden sonra alışveriş fırsatı bulma dışında aklımıza başka bir şey gelmiyor. Çünkü aklımıza başka bir şey getirmemişlerdir.

Şimdi buna dayanarak bu haccı o kadar küçültüyoruz ki evrensel bir boyutta tezahür etmesi gereken [merasim] söz konusu değildir; hatta -tezahür etmesi gereken- millî boyutta bile [tezahür] etmez.

Bu gece bu küçük oturumumuzda bu alıştırma ve deneyi yapıyoruz. Yani geçmiş işlerin genel bir değerlendirmesini yapıyoruz, yaptığımız şeylerden genel bir sonuç çıkarıyoruz ve evlerimize ve

toplumumuza döndüğümüzde yapacaklarımızla ilgili karar alıyoruz. Şimdi bu titri onaylıyor musunuz?

Elbette defalarca arz ettiğim gibi, bunu resmî bir konuşma olarak görmeyin. Bu ortamda aklınıza ne zaman bir konu gelse bir şekilde gündeme getirin. Fakat elbette sadece şöyle bir şartı olabilir: Gündeme getirdiğimiz meseleler yolunda sonuca kadar gidelim, artık aynı noktada kalacak şekilde kenara çekilmeyelim. Bunu bütün bu konulardan bir sonuç alabilmek için söylüyorum. Yoksa her soruyu sormakta serbestsiniz.

Maalesef bu son seferde eda ettiğimiz hac amelleri kapsamındaki şeylerin tamamını tek tek ve önceki eğitim programına göre ele almak, incelemek ve analiz etmek için tesadüfî fırsatlar ve önceki program da olmasa çok vakit yoktu. Fakat her halükârda ben şu ana kadar ele almadığımız temel noktalara ulaşmak için baştan sona bir gözden geçirme ve tarama yapıyorum. Arz ettiğim gibi bu gözden geçirme şöyledir: Yerine getirdiğimiz amellerin tamamı, onun Mekke, Arafat, Meş'ar ve Mina'dan oluşan büyük sahnesinde kadın erkek herkesin (sahip olduğu rolde hiçbir fark yoktur) yerine getirdiği hac adlı amelle İbrahim'in [rolünü] oynadığı bir piyesten ibarettir. Beşerî dünyada büyük bir öğretinin kurucusu olan bir adamın hayatına ve kaderine dayanan bir piyes. Bu adamın getirdiği dinin adı, Kur'an'ın kendi ıstılahına göre İslam'dır. İslam Peygamberi, İslam Dininin getiricisi değildir. Daha doğrusu, [ilk] Müslüman ve İslam'ın ilk kurucusu İbrahim'dir. Sonraki peygamberler, kendi zamanlarına uygun olarak onu olgunlaştıran kimselerdir. Bunların sonuncusu olan Peygamberimiz, insanlık tarihinde İbrahim adına bilinen hareketin tamamlayıcısı ve olgunlaştırıcısıdır.

Her ferdin hayat macerası, ona ait bir kitap, piyes veya tiyatroya dönüşen bir hatırayı yenilemede onun hayatının en temel noktalarına, en heyecan verici hallerine ve en üstün hadiselere dayanır. İnsanlık tarihinde şimdiki gelişmiş şekliyle tevhit öğretisinin kurucusu olan İbrahim, yıllarca Mezopotamya'da avare kaldıktan sonra

hayatının sonunda [Arabistan çölüne gelir]. İbrahim'in hatırası ve ayak izi bulunan noktalara bakarsak İbrahim'in -Medine'de dediğim gibi- hicret ilkesine dayanan büyük bir muhacir olduğunu görürüz.[126] İslam'ın hicret ilkesine -İslam Peygamberinin hayatındaki bir olay olarak değil, bir ilke olarak- bu kadar dayanması sebepsiz değildir. Bundan dolayı İslam'ın bütün dinî amellerinde ve ibadetlerinde hareket ilkesi vardır. Bütün hac amellerinin ilk aşamada insan duygusuna taşıdığı şeyin hareket olduğunu söyleme fırsatım olmadı. Siz ihram giydiğiniz ilk andan son bulduğu ana kadar merhale merhale ve anbean hareket halindesiniz. Zülhuleyfe'de ihram giymek ve Mekke'ye gelmek; yoldan gelmek ve tavaf etmek (ikinci hareket); tavaftan sonra sa'y yapmak (üçüncü hareket); hacda tekrar ihrama girmek, Mekke'yi terk etmek, Arafat'a gelmek, orada yarım gün konaklamak; yarın günden sonra o yarım milyon kişilik şehri toplamak, kalmamak; ardından bir sonraki aşamaya geçmek ve Meş'ar'da vakfe yapmak; Meş'ar'da birkaç saatten sonra tekrar göç etmek ve Mina'ya gelmek; Mina'da yine her gün hareket, Şeytan taşlamak, bir noktadan diğer noktaya gitmek ve her gün vaktimiz oldukça bu ameli tekrarlamak; sonra yine Mina'da kalmamak, Mekke'ye dönmek, tekrar tavaf etmek, tekrar sa'y yapmak ve bitirmek.

Tamamının, dünyanın her tarafından gelen, bir mekânda toplanmaları ve oturmaları gereken bu büyük kalabalığın daimî hareketi olduğunu görüyoruz. Ama İslam dünyasının her tarafından buraya gelmiş olan bu insanların toplanmamaları, aksine topluluk halinde, hareket halinde olmaları gerekir. Bizzat bu, hicret, daimî hareket, düşüncenin hareketi, eylemin hareketi, sosyal sistemin hareketi, tarihin hareketi, toplumsal değerlerin hareketi, hayat tarzı oluşturma hareketi, ilmî görüş, "asla bir yerde kalmama", donuk bir kalıpta ol-

[126] O, hareketli bir göçmen adamdır. Onu bir gün Mezopotamya'nın, Sümer'in ve Orunipur'un güneyinde, yarın Harran'da, ertesi gün Mısır'a gitmiş görüyoruz. Bir başka vakit Babil'e geldiğini görüyoruz. Bir diğer zamanda ise dönüp Arabistan çölüne gelmiş olduğunu görüyoruz.

mama" ve "özel bir sosyal sistem, özel asır, özel değerler ve özel ihtiyaçlar hisarında kalmama ve çürümeme" üzerine kurulmuş İslamî düşünce biçimine, Müslüman hayat tarzına işarettir.

Dün hanımlardan biriyle konuşuyordum. İbadet konusu açıldı. Dedim ki: Maalesef bizim için gündeme getirilmiş olan bütün meseleler, çok sınırlı, düşük ve normal bir çerçevede ele alınmış olan meselelerdir. Bunun için de halkımız bu amelleri manasız ya da etkisi olmayan kendi sınırlı manasında yerine getirmektedir. Neticede bütün bu manalar ve bütün bu esaslar gördüğümüz gibi, değersizleşiyor ya da meçhul ve yabancı kalıyor.

Birisi bu ibadet meselesidir. İbadetin kökü, yolun düzgün olması manasında "Abede't-tarîk"tir. Engebeli yollar vardır, eğri büğrü ve engelli yollar vardır. Abede't-tarîk, düzgün ve doğru olan yoldur. İbadet, insanın kendisini, Allah'ın iradesinin ayağı altında düzgün yol yapması; varlığa hâkim ve yürürlükte olan o büyük kanunun ayağı altında düzgün yol yapması demektir. Böylece düzgün bir nehir yatağı gibi, mutlak olan hayat akışı onda düzgün bir akış haline gelsin. Yine burada ibadetin manasında bile yol ve hareketin bulunduğunu görüyoruz.

Vahdet-i vücut ile İslamî görüş arasındaki farklardan biri şudur: "Vahdet-i vücut der ki: İnsan Tanrı'ya hulul eder, ona ulaşır, onda fani olur ve ondaki fanilikle beka bulur." Hâlbuki İslam'da böyle değildir. Bir ölüm şiarı haline gelmiş olan bu derin ilkede bana göre hayat şiarı vardır. Yani "Biz Allah'a aitiz ve ona dönücüleriz." "Onda" değil, "Ona" demiştir. Biz Tanrı'nın içinde dönmüyoruz; Tanrı'ya doğru dönüyoruz. Tanrı sonsuzlukta mutlaktır. Öyleyse biz Allah'a dönüyoruz. Yani bizim dönüşümüz ve hareketimiz, mutlak tekâmüle, ebedî ve durmayan ebediyete doğrudur. Hiçbir zaman durma yoktur. Hiçbir zaman nihaî hedef yoktur. Allah yöndür, amaç değildir. Ne demek istediğim anlaşıldı mı? Bundan dolayı "Allah maksat değil, yöndür; onun kendisinde son bulanı sonsuzdur." dediğimizde bizim ona doğru hareketimiz sonsuz harekettir. Burada yine hareket vardır.

Sosyolojide İslam'ın bahsettiği toplum ümmettir. Ümmet, kavramları statik, sabit ve durgun olan kavim, kabile, sosyete veya nasyon gibi bütün isimlerin aksine hareketli ve dinamik bir kavrama sahiptir. Ümmet, yolda olan toplumdur. Yolda hareket manasındaki "üm" yol, ahenk ve azimettir. O zaman İslam ümmeti, fertleri bir araya gelmiş toplum demektir; oturan değil, kalan değil, yaşayan değil, bilakis hareket eden toplum. Bundan dolayı ümmet, hareket halindeki toplumdur. Bunun içindir ki -Savefîlere ait mevcut Şiîlik değil, adı Ali Şiîliği olan- ilk dönem Şiîliğinin yüksek felsefesinde imamet, İslam'ın büyük bir esası olarak ortaya konmuştur. Zira İslam toplumunun adı ümmet, yani hareket halindeki toplum olunca ister istemez imamet ilkesi, yokluğunda ümmetin gerçekleşemeyeceği ve düşünülemeyeceği bir asalet kazanır. Burada yine hareket ilkesinin bulunduğunu görüyoruz.

Hac amellerinin tümünde -baştan sona kadar sürekli hareket etmek, konaklamak, tekrar bir konaktan bir sonraki konağa göç etmek vs. olduğunu söyledim- sadece açık olan tam ameller [hareket] değildir; aynı zamanda bizzat hac kelimesi de bu anlamı veriyor. Çünkü hac, Evin ziyaret edilmesi manasına gelmez, bilakis niyetin kast edilmesi, bir hedefe doğru yönelmek demektir. Bizzat bu, Allah'ın Evini ziyaret etmenin statik, sabit ve durgun bir anlamının olduğunu gösterir. Ama sözlükte hac, yani ona doğru hareket etmek, hareketli ve daimî hareket halinde olan bir kavramdır.

Öyleyse bu kelimeyi alalım ve hac adlı karmaşık bir bulmaca olarak [ondan] başlayalım. Bu Eve yönelmek, bir zindan gibi herkesi içine hapseden bu hayatı terk etmek demektir. Bu, ilk aşamada bir hicrettir. O zaman hac bir hicret türüdür.

[Hac] iki hicrettir. Birisi, hiçbir zaman bu kalıplardan çıkmak istemediğim- pazarımdan, yuvamdan, resmî dairemden ve evimden hac kastıyla çıkmam, her şeyi bırakmam ve başka bir cihete, başka bir sokağa doğru yönelmem anlamında dışsal hicrettir. Bu durumda dışsal bakımdan beni bir ipek böceği gibi bu birkaç ağlı kozanın içine hapseden evden, hayattan, toplumdan ve tüm ilişkilerden

çıkmış oluyorum. İçsel bakımdan da hac emri bütün bunlarla bağlı olan, kendi ahırı ve yatak odası etrafında tavaf eden, kendi pazarında, tezgâhında ve resmî dairesinde çabalayan beni içeriden koparır, bütün bu bağları birden keser ve beni çırılçıplak bir halde girdiğimizde sanki onlarca, yüzlerce asır geriye dönmüşüz gibi bir yola atar. Acaba herkes bu amellerde sanki yaşadığı çağda yaşamıyormuş, başka zamanlara, başka asra, başka yönetime, başka düşünce, din, sosyal sistem ve toplumsal değerlere dönüyormuş ve kendi asrına ait olmayan başka bir atmosferde nefes alıyormuş gibi hissetmemiş midir? Bunun için de işin başında, belirlenmiş Mikat'ta aynı buluşma yerine varmak için kendi sosyal sistemimizi anlatan, kendi sınıfsal durumumuzun sembolü olan meslekî rütbemizi gösteren elbiselerimizi -bize işaret eden her şeyi- bile üzerimizden çıkartıyor ve hepimize kaderimiz olan ve bütün bu uçurumların ve imtiyazların yok olduğu, herkesin toplumun bir köşesinde yaşadığı ve ölümün hükmettiği bir eşitliğe ulaştığı son anın simgesi olarak tek renkli ve iki parçalı benzer bir elbise giydiriyor.

Bundan dolayı ihrama girmek, ölümün bize ölmeden önce her halükârda dayattığı eşitliği hayatımızda ve kendimizde gerçekleştirmemiz; hayatımız ve ailevî verasetimiz boyunca elde ettiğimiz ve varlığımızın ayrılmaz bir parçası olduğunu sandığımız o sıfatları, alametleri ve işaretleri Mikat'ta söküp atmamız ve başka bir şey değil, sadece insan olmamız anlamına gelir.

Mikat/ihrama girme yeri ve miad/buluşma yeri, bu merasimin tamamında tekrarlanan iki kelimedir. Yani bir ziyaret olan umrenin aksine haccın hem belirli bir mekânının [hem de belirli bir zamanının] olduğunu görüyoruz: Bazen ayağınızı vaktinin dışında Müzdelife'den bir adım ileri atmanız halinde sistemin allak bullak olduğunu görürsünüz. Menasik/hac rükünleri kitaplarında her amelin hangi anda şekilleneceği yazılıdır. Bunun iki işlevi vardır: Bir grup hareketleri koleksiyonu olan bütün hac hareketlerini toplu hale getirir. Eğer belirli bir zamanı ve belirli bir mekânı olmasaydı toplanma gerçekleşmez ve herkes hac için [değişik] bir an, mevsim ve vakit seçerdi. O zaman İbrahim'in bütün takipçilerine

ait gösteri, dünyada aynı yerde ve her yıl meydana gelmezdi. Öyleyse bu büyük toplantının gerçekleştirilmesi, toplantının gerçekleşmesi için de haccın özel bir zamana ve mekâna bağlanması gerekir. Bundan daha önemlisi, belirli bir günde irtibat kurulması; Arafat'a belirli bir günde gitmemiz, Meş'ar'da belirli bir günde vakfe/durma yapmamız ve Meş'ar'a girdikten sonra Mina bölgesinde güneşin doğduğu ve sabah ışığının Mina deresine sızdığı özel bir anda onun eşliğinde Mina'ya gelmemiz gerekir. Bu dinî amellerin zaman ile ilişkisini gözümüze sokmak istiyor. Zaman ile ilişki, her şeyimizi belirleyen, ama herkesin gafil olduğu bir etkendir; o bizi hiç unutmadığı halde bizim genel olarak unuttuğumuz bir şeydir.

Hz. Ali'den nakledilen şöyle bir cümle vardır (Hz. Ali'ye ait olduğu bellidir; başka hiçbir dil böyle bir cümleyi söyleyemez): "Kişinin nefesi, kendi eceline doğru attığı adımlardır." Bu çok derin bir cümledir. Her nefes, ölüme doğru atılmış bir adımdır. Hâlbuki her nefes bir hayat göstergesidir. Burada bu cümlenin ölüm ile hayat arasındaki tezadı çok aşkın bir diyalektik temelde nasıl açıkladığını görüyoruz. Yani hayat belirtisi, bizzat ölüme doğru atılmış bir adımdır. Bize hayat veren şey, bizi bir anda ölüme yaklaştıran şeyin aynısıdır.

Zaman olgusu, Allah'ın yemin ettiği bir olgudur: "Asra yemin olsun ki insan zarardadır. Asır, her neslin zamanı demektir.[127] Asr,

[127] Her neslin zamanı dememin nedeni şudur: Tefsirciler asra hem öğle sonrası, hem de mutlak zaman anlamı vermişlerdir. Ben hiçbirini beğenmiyorum. Eğer öğle sonrası demek istiyor idiyse öğle sonrasına yemin artık nasıl bir yemindir? Elbette şöyle tefsir ettiler: Araplar öğleden sonra çalışmayı kötü gördükleri için asra yemin etti ve o yeminden sonra öğleden sonra çalışmanın uğursuzluğu ortadan kalktı. Ama iyi de Araplara mahsus olduğu için şimdi onun kullanımı ortadan kalkmış. Biz öğleden sonra çalışmayı hiçbir zaman kötü kabul etmiyorduk; şimdi Araplar da kötü kabul etmiyorlar. Öyleyse bu surenin şimdi kullanımı yok.

İkincisi; eğer manası zaman olsaydı şöyle derdi: "Zamana yemin olsun ki insan hüsrandadır." (Çünkü düzenli kafiye olmasını istediyse asr ile husr arasında kafiye uyumu yoktur. Zaman da Arapçadır; öyleyse zamana yemin olsun ki diyebilirdi.) Bu durumda asr, zaman değildir. Zaman fiziksel bir şey-

şu an bizim verdiğimiz "bizim zamanımız" manası ile aynı manadadır. "Biz" kimdir? Her neslin Allah'ın ant içtiği ölçüde kutsal olan bir asrı vardır. Her neslin ve her milletin sermayesi, kendi asrıdır. Her bilinçli ferdin taşıdığı sorumluluk, kendi asrına karşıdır (Bu, genel olarak unuttuğumuz şeyin aynısıdır). En büyük düşman da yine asırdır. Eğer asır kendi yetkimizde olmazsa "İnsan hüsranda" olur. Husr/hüsran, diğer zararlardan farklıdır. Hüsran, kazançtaki ziyan olan zararın aksine sermayedeki ziyandır.

... Mesele şöyledir: Biz çocuklarımızı kendi asrımıza uygun olarak muhafaza etmek istediğimizde çocuklarımızın sermayesine hıyanet etmiş oluruz. Yani sermayesini elinden almış ve onu akranımız yapmış oluruz. Hâlbuki o, sorumlu olduğu başka bir doğum zamanına sahiptir. Hüsran sermayedeki kayıp, zarar ise kârdaki kayıptır. İnsan, işinde her zaman çok şey kaybeder; ama kaybettiği diğer şeyler, üretmediği kazançlardır. Hâlbuki kaybettiği zaman, elinden çıkan sermayedir ve telafisi mümkün değildir. Eğer bu sermaye bir nefes ise artık geri dönüşü olmayan bir adımdır.

Öyleyse [ilki] Mikat'tır. Bizzat Peygamberin belirlediği belli Mikatlar, hacca "Lebbeyk" diyen bütün toplumun o karargâhlarda ve buluşma yerlerinde birbirlerini görmek ve bir elbise ile -toplu-ca Büyük İbrahim'in gösterisi olan- zamana bağlı hareketli toplu gösterilerini başlatmak zorunda oldukları noktalardır.

... İkincisi; hemen tavafa geldik. Açıkladığım gibi, İbrahim'in gösterisinin ve hikâyesinin ne olduğunu biliyorsunuz. Kur'an şöyle bir meseleyi [gündeme getiriyor]: İbrahim önce kendi ailesinin ve şehrinin putlarından şüphe etti ve Allah'ı aramaya koyuldu.[128] İbrahim, putlardan şüphe edince Allah'ı aramak için hareket eder.

dir ve zamanın ne olduğunu fizikçiler incelerler. Zaman, gezegenlerin, güneş sisteminin ve benzerlerinin hareketine bağlıdır. Öğleden sonrası, öğleden başlayıp gün batımına kadar olan süredir.

128 Peygamberlik budur. Burada Allah'ın içine dalga göndereceği boş bir kutu yoktur. O dalgayı alıcı bir sistemdir. Onun yükü yağan vahiydir. O kendisini sürekli yetiştirir.

Zihnî hareket, fikrî hareket, veraset ve çevrenin ona dayattığı şeylere (putlar, eski sistemin, kendi sosyal düzeninin sembolüdür) karşı isyan; kendisinin bulması gerekir. Allah'ın yavaşça birini seçip ona hükmü söyleyeceği şekilde değildir.

Diyor ki: Bu taştan, topraktan putlar değil, göğün tepesinde elmas gibi parlayan yıldızlar tanrıdırlar. Ama sonra yıldızlar gökte ölünce, tanrı olsaydılar ölmemeleri gerekeceğini anlar.[129]

Sonra Ay doğuyor. Yıldızları etrafından atan ve kanatlı bir tavuk gibi dünyaya ışık saçan Ayın parlaklığı, İbrahim'in gözlerini alır: "İşte budur!" Sonra batınca o olmadığını anlar.

Sabahleyin Ayı ve yıldızları yok eden ve bütün dünyayı ışığa boğan Güneş doğar. Der ki: "İşte budur evrenin Büyük Tanrı'sı!" Günbatımında Güneşin de battığını görür.

Burada ansızın bu merhalelerden geçer ve bu merhaleleri inkâr etmek suretiyle asla batmayan ve batanları da yaratan Allah'a ulaşır. İşte burada İbrahim, Allah'a; Allah, İbrahim'e ulaşır.

Şimdi İbrahim bilinçlenmiştir. Bilinç sorumluluk demektir.[130] Onun sorumluluğunu toplumda yerine getirmesi gerekir. O bu bilince ulaşmış bir kişidir; ama toplumu tamamen huzur ve kesin inanç dolu şirk bilinçsizliğinde uyumaktadır. Ama fert de böyle uyuyan bir toplum karşısında sorumludur. Ama sorumluluk, kendisini suya ve ateşe atacağı ve ham, sonuçsuz ve etkisiz bir şekilde sorumluluk işleri yapacağı bir sorumluluk değildir.

Bu nedenle şehir halkının ibadet için şehri terk ettikleri bir gün putları inkâr eden ve Tanrı bilincine ulaşan genç İbrahim, asırlardır şirk dininin gerici din adamlığı kurumunun ve putperestliğin

[129] Yıldızlara [tapma], takipçileri Mezopotamya'da İbrahim zamanında bulunan Sabeizm sistemidir. Kur'an'ın ifadesine göre Sabiîler veya din sosyolojisinin literatürüne göre Sabeizm. Bu dinî sistem İbrahim'in düşünme tarzı şeklinde ortaya konuyor.

[130] Eğer sorumsuz olmak istiyorsanız hiçbir zaman bilinçli olmamayı arzu edin. Çünkü hayatın, mutluluğun ve huzurun en büyük acısı, en büyük yalnızlığı ve en büyük ölümü bilinçtir.

derin bir uykuya yatırdığı bu uyuyan toplumu aydınca bir yarım ağız mırıltıyla uyandıramayacağını gördüğü için topuzu alıp mabede girer ve putları kırmaya başlar. Bunları mutlaka duymuşsunuzdur.

[İbrahim'in ömrünün sonlarında İsmail dünyaya gelir]. Bu, ümitsizlikten sonra gelen bir ümittir ve beklemeden sonraki ümitten daha değerlidir. İsmail bu kadar değerli oluyor; çünkü İsmail, İbrahim'in bütün iftiharlarının varisidir ve İbrahim, İsmail'in gelişiyle birlikte tarihte kendi neslini sürdürme ümidine kavuşur ve peygamberlik neslinin kendi zürriyetinde devam edeceğine inanır. Bütün bu ümitler, ümitsizliğin sonunda ve ahir ömürde İbrahim'in canına dökülür. Ama Sare burada şöyle der: "Ben bununla kalamam." (Her halükârda hikâyelerin gerçekleşmesi lazım. "Bu hikâyeler niçin gerçekleşmiştir?" dememeliyiz; "Gerçekleşen bu hikâyeler ne anlama gelir?" demeliyiz. Nakilci ve tarihçi konusunda ... gitmeyelim.)

Sonra İbrahim şöyle bir emir alıyor: Bütün hayatının meyvesi, karanlık ümitsizlik gecenin ümit ışığı ve tüm iftiharlarının varisi olan İsmail'i Hacer ile birlikte al ve bitki ve su bulunmayan kuru bir ölüm deresine bırak, gel, kalma. Böyle yapıyor ve Hacer de kabul ediyor.

Sonra Hacer, İsmail'i bu çukurun ortasına bırakır. Yani bütün maddî ve tabiî kanunlara rağmen Allah'ın emrini kabul eder ve Hacer olmasına vesile olan bebeği İsmail'i getirmeye ve yalnızca Allah'a dayanarak bu ıssız yakıcı ülkenin bu deresine bırakmaya hazırlanır. Bu, Hacer'in büyüklüğünü gösterir. Burada Hacer, bir insanî rol elde eder. Bundan dolayı Hacer'den bir "hiç" ve "her şey" meydana getirmek için bütün sosyal ve ırksal övünçlerin ortadan kalkması gerekir. Zira Hacer kendisinde bu liyakati oluşturmuştur. Sare hiçbir şeydir; bütün liyakatleri ona toplum vermiştir.

Ama burada Allah'ın iradesi karşısında insanın mutlak ve âşıkça tevekkül örneğini göstermek isteyen İbrahimî İslam (bahsettiğim İslam, İbrahim'in dinidir) düşüncesi, aynı zamanda yeryüzünde ve

maddî hayatta güç, refah, servet ve maddî nimet elde etmek için çalışmak da insanın görevidir ve aşk ve tevekküle aykırı değildir." diyen başka bir düşünceyi de göstermek ister. Bu nedenle çocuğunu bu çukurun ortasına koymayı kabul eden, Allah'a âşıkça tevekkülün sembolü olan Hacer, hemen Allah'ın yer ve gök sofrasını beklemek için oturmaz, kalkar, çevre dağlarda yavrusu için su aramaya başlar. Ama arz ettiğim gibi, bu çabadan, bu dağdan o dağa koşturmadan sonra su arayarak su bulamaz; fakat Hacer'in maddî çabasının sonunda değil, Zemzem'de yani aşk ve mutlak tevekkül noktası olan bir yerde su kaynadığını görür. Hacer'in maddî çabasından önce değil, bilakis çabasından ve sa'yinden sonra. Dediğim gibi, o suyu çabayla elde etmedi; aksine çabadan sonra ve aşk ve tevekkülle elde etti. Bu, bir dünyagörüşünü açıklıyor.

Bundan dolayı ihram giydiğimiz, bütün sınıfsal, ırksal ve zamansal giysilerimizi çıkardığımız ve ölüm haline veya ben değil, bir insan ve biz -bir kelime, bir aşk ve bir yön- haline geldiğimiz Mikat'tan itibaren girinceye kadar hem aşkın ve mutlak tevekkülün sembolü olan, hem de evrensel sembol olan bu merkezî noktanın etrafında yedi defa tavaf etmemiz gerekir. Bütün hareketler bir noktanın çevresinde dönmektedir. Ara vermeden sa'y yapıyoruz; bu, Hacer'in su arayışını canlandırmadır. Aşk ve tevekkülün sembolü olan tavaf ile akıl ve çalışmanın sembolü olan sa'yin toplamı haccı oluşturur.

Şimdi Hacer büyümüştür, İsmail büyümüştür; İsmail, İbrahim'in arzu ettiği kimse olmaktadır. Burada Allah'ın şu emri ilan edilir: İsmail'i kurban et, İsmail'ini kurban et, İsmail'ini kurban et. Bu emrin ne zaman geldiğini biliyoruz. İbrahim'in şimdi hayatın hangi anında olduğunu, İsmail ile ilişkisinin nasıl bir ilişki olduğunu, İsmail'e hangi gözle baktığını tasavvur edebiliriz. Şimdi bu düşünülebilir. Onu şimdi o büyük aşkın karşısında kendi eliyle, bıçakla öldürmesi, kesmesi, kurban etmesi gerekir.

Kesinlikle İslam'ın büyük değerlerinden biri, yani İbrahim'in kültürü, bu büyüklükteki peygamberlerin asla insan suretinden çık-

mamalarıdır. Hâlbuki Roma, Yunan ve hatta Hint kahramanları kolayca tanrı kılığına girerler. Mesela Lahes, Rüstem gibi büyük bir kahramandı; Rusya'dan Bulgaristan'a kadar bütün Doğu Avrupa bölgelerinde cesaret ve gücün sembolü idi (Şimdi söyledikleri Lehistan, Lahestan demektir). O daha sonra gök tanrılarının en büyüğü olacak olan bir millî kahramandı. Yunanistan'da da büyük tanrılar, genellikle tarihin sonra hemen tanrılaşacak olan kahramanları veya toplumlarının büyük şahsiyetleri idiler. Ama kültürümüzde İbrahim'in bu kadar büyük olmasına rağmen bütün bu faaliyetlerden sonra yine normal bir insan olarak kaldığını görüyoruz. Normal olması bundandır. Onların örneğimiz olabilmelerinin sebebi budur.

Uykuda emir geliyor: İsmail'ini kurban etmelisin. İnsanın burada iki vicdanı vardır. Biri, hakikati anlayan vicdan; diğeri, menfaati anlayan vicdan.[131] Burada hakikate saygılı İbrahim'in vicdanı, rüyada gelen emrin doğru olduğunu hissediyor; ama kendisine tapan vicdan tereddüt ediyor. Bunca aşk, bunca temayül ve bunca "İsmail'i kaybetmesi, hem de kendi eliyle boğazlaması gerekir." anlayışına inançsızlık, emrin doğruluğu konusunda tereddüt göstermesine [yol açıyor]. Çünkü emri uygulamama konusunda tereddüt gösteremez; çünkü İbrahimliğe ulaşmıştır. Ama orada bile menfaatperestlik insanı bırakmıyor. İkinci defa tereddüt ediyor; rüyasında gördüğü şey hakkında üçüncü defa da tereddüt ediyor. Sonra her halükârda emir, öyle açık ve kesin ulaşıyor ki artık tereddüt edemez; teslim olur. Bu üç sembol, her insanın iman uğrunda İsmail'ini kurban ederken içine düştüğü o üç tereddüt merhalesinin sembolleridir. Onları kırmak, kurbanlığa ulaşmak için o üç merhaleyi kırmaktır.

131 Biz genelde ikinci vicdana sahibiz. Bir defasında söylediğim gibi menfaat, -İbrahim'in şeytanî tereddütlerinde gördüğümüz gibi- daima hakikat kendisi aracılığıyla şer'î ve saygın bir şekilde boğazlanan bir bıçaktır. "Evet, ama maslahat değil." diyen herkes, omzuna sorumluluk yükleyen hakikat yükünün altından bir tür saygın ve şer'î bir şekilde kaçışı hem bize, hem kendisine anlatmak ister.

... Sonra İbrahim'in her halükârda kendi yavrusunu, kendi İsmail'ini desek daha iyi olur -İsmail'in İbrahim için bir evlattan daha çok anlam taşıdığını gördüğümüz için- kesim yerine yatırdığını, bıçağı boğazına dayadığını ve bıçağın keskinliğini kendi ciğerinde hissettiği bir sertliğin zirvesinde İsmail'inin gırtlağını kestiğini görüyoruz. Tam bu sırada koyun İsmail'in yerini alıyor. Allah'ın İsmail'in kurban edilmesine ihtiyacı yoktur. İbrahim'i bu merhaleye ulaştırmak istiyor. Ulaştığında tamamdır. Artık kurban edilmesine ve kan dökülmesine gerek yoktur. Burada insanlık tarihinde büyük bir devrim meydana geliyor: Dinlerde Tanrı'ya daima insanı kurban ediyorlardı; İbrahim'in tarihteki hikâyesinde koyun, insanın kurbanlığının yerine geçiyor.

Diğer birkaç husus daha vardır ki onların bir kısmını bazı dostlarıma değişik zamanlarda söyledim. Fakat hepsini toplamak ve bu geceye getirmek istiyorum. Mecburen bütün meseleleri hızlandırıyorum.

Bundan dolayı tavaf da tevhidin evrendeki simgesidir. Bütün hareketler sabit bir noktanın etrafında olur. (Tavaf hem budur) hem de tevekkül ve aşkın sembolüdür. Aşk, akıl olmadan[132], "için" olmadan, mantığın ötesinde, aklın ötesinde, muhasebenin ötesinde ve menfaatin ötesinde bir şeydir.

Yine aynı merhaleye varıyoruz ve sonra sa'y yapıyoruz. Sonra tavafı Allah'ın yeryüzündeki elinin simgesi olan Hacerülesved'den başlatmak suretiyle Allah'a biat ediyoruz. Kabilevî ve sosyal sistemlerde biat ettikleri şekilde -eli başkasının elinin üzerine koyarlar; bir kabile diğer kabilenin bağlantı ve anlaşmasına gelir veya fert başka kabilenin anlaşmasına gelir; bütün kabilevî, ferdî ve ailevî ilişkiler

[132] "İçin" yani sebep olmadan iş yaptıysan âşıkça bir iş yapmışsındır. Eğer "için"i varsa o zaman aklî bir iş yapmışsındır. Elbette akıl olmadan yapılan "için"siz iş de vardır. Bizim büyük âşıklar olmamız onun [yapılmasıyla] olur. Ama burada aşk, insanın "için"sizliğe ulaştığı akıl ötesini gösterir. Kurban kes dediklerinde niçin İsmail'i kurban ediyor? Emir olduğu için. Burada Allah'ın iradesinin altında yayılmış ebedîlik caddesine çıkan insanî tekâmülün sonuna işaret edilmektedir.

biate dayanıyordu- şimdi her fert ayrı ve bağımsız bir toplum gibi, Hacerülesved'e el sürmek suretiyle Allah'ın bağlılık ve anlaşması kapsamına giriyor. Sosyal hayat kanununa göre her biatin ferdin eskiden beri boynunda taşıdığı tüm biatleri ortadan kaldırması gibi her fert, yeryüzünde Allah'ın eliyle biat yapmasıyla birlikte sosyal hayatında sahip olduğu bütün biatleri bu büyük biat karşısında iptal ediyor. Sonra aşkın ve âşıkça hareketin sembolü ve onunla yapılan âşıkça biatin simgesi olan tavafa başlıyor. Ardından sa'y yapıyor.

Mescidiharam en değerli yerdir, Makam-ı İbrahim'dir, İsmail'in yeridir, Hacer'in yeridir, Allah'ın yeryüzündeki Evidir, Allah'ın elinin Hacerülesved rüknünde iz bıraktığı yerdir, buradaki aşk ve iman yönlerimizin en değerlisidir. Sonra birden şöyle dediklerini görüyoruz: Mescidiharam'a gitmeden ihram giyebilirsiniz, Mekke'yi terk edebilirsiniz ve Arafat'a gidebilirsiniz. Belirttiğim gibi, Arafat'a gelmenin iki anlamı vardır:

Biri Mekke'yi terk etmektir. Yani bütün hayatın Mekke'ye doğru yönelmiştir; Mekke'ye ulaştın, artık Mekke'yi bırak. Tarihî şeylerinin en kutsalı Hacerülesved'dir. Ona kavuştun, onu bırak. Kâbe'de de durma; Kâbe'de kimse yoktur. Yani Kâbe hiçbir şey değildi, sadece yön idi. Şimdi ulaştın. Oradan son noktaya kadar Kâbe'ye kadar en uzak aralığı olan bir nokta atılır. Bizim önce Mina'ya, Meş'ar'a ve sonra Arafat'a gitmeyip bilakis oradan ansızın Harem'e, Mescidiharam'a ve Hacerülesved'e uzak, hatıramızın, kültürümüzün ve dinimizin tüm kutsal noktalarına ve nesnelerine uzak olan en son noktaya fırlatılışımız çok ilginçtir. İşte orası Arafat'tır. Arafat, Âdem ve Havva'nın tanımasının başlangıcıdır (İlmî sebebiyle ilgilenmiyorum; beni ilgilendiren ahlakî ve insanî anlamıdır). Yani oradan fırladık ve şu ana kadar İbrahim'in etrafında dönen bu gösteride yine İbrahim'i bıraktık, insanlığın başlangıcına gittik ve oradan, büyük haccımızın başladığı yerden, Arafat'tan başladık. Arafat, bilginin/tanımanın başlangıcıdır, insan tarihinde bilgiyi elde etmenin başlangıcıdır. Arafat'tan sonra hemen -söylemiştim-

şuurun ülkesi olan Meş'ar'a doğru hareket edilir. Ama bu haram şuurdur, yani iffet çerçevesinde, hareminde ve hariminde korunan bir şuur.

Geride kalan üç merhale: [Birincisi] Arafat'tır (bilmek); [ikincisi] Meş'ar-i Haram'dır (insanlığın harem ve hariminde korunmuş şuur); son konak Kâbe değil, gündoğumuyla birlikte girdiğimiz ve içinde bulunduğumuz Mina'dır. Buraya girmek, bir doğumu yenilemek anlamında yenidir; ilk bayram günü sabahıyla birlikte kurban kesmek, hayret, bayram ile çelişir. Bayramlar her zaman doğum bayramıdır; burada ise bayram, kurban kesme bayramıdır. Aralarında çok fark vardır. Hep çocuğun doğum gününü kutlarlar; burada ise herkes çocuğun kurban edilişini kutlar. Birbirinin tam tersidir. Burada ne vardır? Burada iki iş yapıyoruz: Biri saldırı, biri teslimiyet. Söylediğim gibi, üç şeytanî sembole, üç tereddüt merhalesinin sembolüne saldırı ve herkesin İsmail'ini iman ve aşk emrine kurban edene kadar teslimiyet. Herkesin İsmail'inin oğlunun olmayabileceğini de söyleyeyim.

Saldırı için silah lazımdır. Silahı nerede toplamalı? Birincisi, saldırıdan önce toplamak gerekir. İkincisi, şuur ve bilgi ile toplamak gerekir. Bilgiden önceki bölgede, şuurun mekânı olan bölgede o üç sembole, insan hayatının o üç putuna saldırı silahı toplamak gerekir. Yine burada hangi sayıyı görüyoruz? Yediyi, tavafta gördüğümüz sayıyı, sa'yde gördüğümüz sayının aynısını. Söylediğim gibi yedi sayısının iki anlamı vardır: Birincisi; zihnimize tavafımızın, sa'yimizin ve saldırımızın irtibatlı olduğu evrenin yaratılışını getiren bir sayıdır. Yani amelimiz evrenin yaratılışıyla bağlantı kurar, insan yaratılışla bağlantı kurar. İkincisi; yedi sayısı, insan tarihinde ve insan kültüründe çokluk ve sonsuzluk anlamına gelen tek sayıdır. Aslında "Yedi Sayısı" adlı bir kitap vardır. Edebiyatımızda, darbımesellerimizde ve geleneklerimizde yedi sayısının çok tekrarlandığını görürüz. Yedi sayısı, altı artı bir ve sekiz eksi bir anlamında değildir; sonsuzluk anlamındadır. Burada biz altı artı bir defa değil, sonsuz tavaf ediyoruz. Yani bu evrensel mumun etra-

fında sürekli tavaf etmekteyiz. Yaptığımız sa'yde daima çaba içindeyiz. Sonra bu üç büyük puta yedi defa vuruyoruz. Yani bu üç sembole karşı saldırımız her zaman ve durmadan ölünceye kadar devam eder.

Güneşin doğmasıyla birlikte Mina'ya girmek, hem zamanla bağlantı kurma manasına, hem de her ferdin doğumunda yeni bir günün başlama gösterisi manasına gelir. Her ferdin iki doğumu vardır: Birisi, babasının ve annesinin pay sahibi olduğu hayvanî doğumdur. Diğeri, kendi kendisinin annesi olduğu doğumdur. Yeni bir doğumu olmayan kimseler, hayvanî doğumu ölünceye kadar kendileriyle birlikte taşırlar. Bu, aşkın doğuşudur; Mina, aşkın yurdudur.

Bundan dolayı ne Meş'ar özel bir yerdir, ne Mina özel bir yerdir, ne de Arafat özel bir yerdir. Bu üç merhale, insanın üç değişim ve gelişim merhalesinin tarih ve insanlığı bilmek dediğimiz başlangıçtan, yani insanın ortaya çıkışından bu yana gösteren derinlik ve teemmül dolu üç merhaledir. Bundan dolayı orada Âdem'in ayak izini görüyoruz. Yani birincisi insandır, sonra şuur ve en son merhalede aşktır.

Birçok tiyatroda ve birçok irfanî kitapta birinci merhaleyi akıl kabul ederler; ikincisi aşktır. Hâlbuki burada üç merhale oluşmuştur: Bilmek, şuur sahibi olmak ve aşk, ideal, Mina ve temennaya ulaşmak. Bu iki merhaleden sonra gelen aşk, yeni bir doğumdur. O insanın, yol arkadaşının Mina ve aşk merhalesine girmek için Kurban Bayramı gününün güneşi olması gerekir.

Biz -bilgiden sonra- silahlarımızı şuur bölgesinde toplamış ve saldırıya hazır bulunuyoruz. İlk gün şunu söyler: İlk merhalede bu üç put arasından birinciyi geç, ikinciyi de geç, sonuncusu olan üçüncü puta saldır. İlk saldırın sonuncu cepheye olmalıdır. Bu saldırıyı tamamladığında artık üç put ile mücadeleyi sona erdirmiş, mücadelenin son aşamasına, kurban kesme aşamasına ulaşmış oluyorsun. Yoksa bunu kabul etmiyor musunuz? Biz ancak son cemreyi taşladıktan sonra kurban kesebiliriz.

Evet, tekrar ortaya çıkan şöyle bir soru vardır: Kurbandan sonra artık niçin şeytan taşlayalım? (Kurban kesmişiz ve sona ulaşmışız.) Çok bayağı bir darbımesel vardır. Fakat insan bazen çok bayağı olduğu için ona uygundur. Bazen bazıları şöyle derler: Kırk yıl oruç tuttu, sonra "it dışkısıyla" orucunu bozdu. Bu, insanın kendi geçmişine karşı "Artık benim kaymam geçmiştir." diye gururlanmaması için büyük bir derstir.

Eğer kurbana da ulaşmışsan bu üç şeytan seni takip edebilir ve bizzat kurban kesmeni de senin sapman ve gururlanman için vesile yapabilir.

Aşk yurduna gelmiş bulunuyorsun. İsmail'ini kurban etme merhalesine ulaşmış olsan bile varlığa kadar bu üç sembole sürekli saldırı halinde ol.

... Doktor Hanımın dile getirdiği soru çok güzel bir sorudur, herkes için geçerli bir sorudur. Doktor Hanımın izniyle şu sonucu alayım ve sonra tek tek meselelerle ilgili Mina sorularını cevaplayayım. Şu iki konudan bahsetmek istiyorum: O zaman haccın tamamı, her neslin insanın başlangıcıyla bağlantı kurmasından ve beşerî toplumun Âdem'den İbrahim'e, Muhammed'e ve günümüze kadar gelen tarihte Âdem'den şu ana kadar değişiminin başlaması ve sergilenmesinden ibarettir. Haccın toplamı, hem iç içe dokunmuş akıl ve aşk bütünü olan inançlarımızın -yani İslam'ın- ete kemiğe bürünmesidir, hem de kültürümüzün kurucusu olan İbrahim'in hayat hikâyesinin canlandırılmasıdır. Bu piyeste herkes İbrahim'in rolünü oynar ve başkahramandır, birinci aktördür. Rolünü iyi anlarsa İbrahim'le özdeşleşir. Böylece hac, İslam Peygamberinin koyduğu ve her yılını ihya etmek suretiyle her asırda ve her nesilde diri tuttuğu ve geleceğe teslim ettiği bir sünnettir.

Söylediğim gibi, aynı şekilde hacda üç temel etken vardır: Hem zaman kılıcı, düşman kılıcı ve yeni kültürler kılıcı ile İbrahim'in hikâyesinden koparılan her nesli tekrar ona bağlar (yeni bir bağlantı işlevi görür), hem İslam'a özgü bir topluluk meydana getirir. İslam'ın asla kişiden Allah'a doğru bir yolu yoktur; bütün yollar

halktan Allah'a doğru açılır.[133] Hem de bir birliktir. Her yıl ve her nesilde aralarında asırlardır ayrılık, tefrika, anlayışsızlık ve kin kılıcı çekilmiş ırklar en kutsal ortak buluşma yerlerinde toplanırlar ve eda ettikleri ortak ameller ile aralarında anlayış, kardeşlik ve tanıma meydana getirirler. Bağlantı, toplantı ve birlik.

Hepsinden daha önemlisi, hac, (bu cümleye dikkat edin; bu benim almak istediğim son sonuçtur) her yıl insanlığa seslenir ve her nesilde fertleri burada İbrahim'le buluşmak için gelmeye ve Hacer'in Evinin etrafında tavaf etmeye zorlar. Hacer, tarihte hiçbir peygamberin sahip olmadığı Kâbe'ye defnedilme hakkına sahip olan tek insandır. Böylece Hacer, İbrahim'in Tanrı'sının insanlığın içinden adsız bir asker olarak seçtiği bir sembol haline geliyor. Bu siyah derili ve bütün insanî övünçlerden mahrum olan yabancı cariyeyi bütün mukaddesatımızın eteği etrafında dönmek zorunda olduğu bir merhaleye ulaştırmıştır (Hıcr-i İsmail, Hacer'in eteği demektir. Zaten etek şeklinde olduğunu görürsünüz. Hıcr etek demektir).

Bundan dolayı özetle: (Arkadaşlar, sizi beklettiğim için özür diliyorum.) Hac, nihayetinde şöyledir: Allah, bütün merhalelerden geçmiş olan İbrahim'e: "Benim Evimi insanların kıyamı için, insanlar için inşa et." diye emrediyor. Nerede? Bir kadının, bir cariyenin, Hacer'in evinin yanında.

...[134] İbrahim'in Kur'an'da bahsedilen bir kitap olan sahifeleri (*İbrahim'in ve Musa'nın sahifeleri*- 87/Âlâ Suresi 19), [bütün evrene][135] hükmeden bir kanundur. Böylece maddîsi ve ilahîsi yoktur. Bu dünyada ve ahrette, ahlâkî hayatımızda arasına perde çekilmiş ve o

[133] İçeriden Allah'a doğru gitmek zorunda olan diğer dinlerin aksine İslam'da dışarıdan -yani halk yolundan- Allah'a bir pencere açılması gerekir. İçerisi de dışarıdan yapılabilir. İnsanın çalışması da halk/insanlar içindir.

[134] Burada o kadar açık olmayan bir soru soruluyor; ama soran kişinin İbrahim'in kitabı hakkında sorduğu anlaşılıyor. (Derleyen)

[135] Burada bir kısım kaydedilmemiştir. Dünya ve ahiret hakkında sorulduğu anlaşılıyor. Her halükârda teselsülü korumak ve cümleleri anlamlandırmak için köşeli parantezler içindeki kelimeleri tahminen seçtik. (Derleyen)

tarafında ahret, bizim olduğumuz bu tarafında dünya bulunan iki coğrafya anlamında değildir. Dünya ve ahret hakkında yaptığım açıklamaya iyi dikkat edin. Ben bir fert olarak eğer bir mıknatıs noktası isem Allah[136] dâhil bütün meseleleri demir talaşları gibi kendime doğru çekerim. Adı namaz bile olsa bu dünyadır. Ama hayat akımları benden başkalarına doğru ise adı ekmek ve para da olsa o ahrettir. Bundan dolayı dünya ve ahret, İslam'da Allah için ve insanlar için sadece çelişkilerinin ortadan kalkması değil, aynı zamanda birbirinin müteradifidir. Kur'an'da her yerde "Allah yolunda" yani "insanların yolunda" tabirini görüyoruz. "Allah'a güzel bir borç veriniz." emri, "İnsanlara güzel bir borç veriniz." demektir. (Allah, memur değildir ki Ticaret Bankasına gitsin ve borç alsın!)

Benim İslambilim'de de yazdığım şöyle bir görüşüm vardı: Kur'an'da -felsefî değil- sosyal meseleler, sosyal ve sınıfsal tutum[137] hakkında "Allah" ve "insanlar" şeklinde birbirinin yerine geçebilen iki kelime vardır. Bundan dolayı "Allah yolunda" ifadesi, "insanlar yolunda" demektir. Öyleyse "Allah için kurban kes." demek, "İsmail'ini insanlar için kurban et." demektir. Allah'ın ne kana, ne yüne, ne de kelle paçaya ihtiyacı vardır!

Sayın Belağî Bey bir rivayet naklediyor. (Ne kadar güzel!" O rivayet diyor ki: Kişiyi kıyamette o büyük adaletin karşısında korurlar. (Kim olduğunu, nasıl olduğunu bilmiyoruz; fakat her halükârda vardır. Çünkü eğer yoksa her şey anlamsızdır.) Allah bu kişiye der ki: Ben bir gün hasta idim; sen niçin ziyaretime gelmedin? (Anlatım çok ilginçtir.) Kişi şöyle der: Ben zavallı bir kulum, sen kâinatın Büyük Allah'ısın; sen nasıl hasta oldun, ben seni nasıl ziyaret edeyim? Sonra Allah, ismiyle anar: Filan kimse filan gün has-

136 Şu an gördüğümüz gibi, benim Tanrım vardır; Tanrı olan ben değil. (Aslında şimdiye kadar kimse Tanrı olan ben dememiştir. Tanrı olan ben ne demektir? Benim Tanrım demektir.) O zaman daima onu yıkanamayacak amelleri yıkamak ve aynı şekilde yapmadığımız amellerin ödülünü almak için vasıta yapmak istiyoruz. Bundan dolayı Tanrı da benim tarafımdadır.

137 Felsefî meselelerde Allah, ondan başka olan bir varlıktır. İster İbrahim olsun, isterse bir parça taş olsun, fark etmez.

ta idi; sen onu önünde beni görmek üzere ziyaret etmedin. Sonra sorar: Ben aç idim; ben sana her zaman yiyecek verdiğim halde sen niçin bana yiyecek vermedin? Sonra der ki: Ben zavallı bir kulum, sen ise âlemlerin Rabbisin. Sen nasıl bir gün aç idin ve ben sana nasıl yemek vereyim? Sonra Allah adıyla anar: Filan aile filan gece aç idi; sen onun yanında beni görmek üzere ona yiyecek vermedin. Sonra sorar: Ben her zaman sana su veriyordum. Bir gün susuz kalmıştım. Niçin bana bir yudum su içirmedin? Aynı şekilde bu tekrarlanır. Sonra der ki: Filan kimse susuz kalmıştı; sen ona onun susuzluğunda benim susuzluğumu görmek için su götürmedin.[138]

Bundan dolayı "Allah için kurban", "insanlar için kurban" demektir. Eğer biz kurban keser ve toprağın altına gömersek kurban kesmemiş oluruz. Eğer toprağın altına gömersek, bu gelenek meyvesiz bir gelenek olduğu için değil; biz meyvesiz, şahsiyetsiz ve yetersiz insanlar olduğumuz içindir. Açız, yemeğimiz de var ve aç kimseye ulaştıramıyoruz. Peki, bu nasıl oluyor ve kimin suçudur? Mutfağımız var, sermayemiz var, yemek pişiriyoruz ve komşumuz olan erkek kardeşlerimiz ve kız kardeşlerimiz açlıktan ölüyorlar. Bu yemeği götürüp aç komşumuza ulaştıracak yeterlilikten yoksun olduğumuz için açı doyurma ameline itiraz ediyoruz (Bu çok ilginç bir şeydir). Emir vardır: Kurbandan yiyiniz ve miskine ve miskinlik yapmayan gururlu muhtaca da yediriniz. Yiyiniz; çünkü eğer kurbanı insanlara vakfederseniz bozuk, zayıf ve hasta kurbanlığı seçmeyiniz. Kendiniz için...* Kendi yiyeceğinden dünyanın yoksullarına da yedirmelisin. Hem de yedirmelisin. Sünnet anlamını yitirince artık amelin yerine getirilme felsefesini de kaybediyor. Sonra aydın ona itiraz ediyor; itiraz etmekte haklıdır. Karanlık düşünceli de onu yerine getiriyor; yine etkisi yoktur. Şimdi de kendi gözlerinizle görüyorsunuz. Hâlbuki Peygamber zamanında sadece

138 Bu çok önemli bir rivayettir. Bu kelime ve bu açıklama, normalde insanlar için olmadığı takdirde tevhit Tanrı'sının söyleyebileceği bir açıklama değildir. Kur'an'da bulunan şöyle bir özellik vardır: ilk başlayan kelime Allah'tır. Bu kitabın kendisiyle bittiği son kelime ise nâs/insanlardır. Bu boşuna ve tesadüfî değildir. Yani hepsi İslamîdir; "Allah-insanlar".

zayıf kişiler bir kurbanlık getiriyorlardı. Herkesin bütün gayreti, Mina'da herkesten çok ve kendi gücüne uygun olarak daha fazla kurban kesmekti. Çünkü kurbanın İslam toplumunda açlıkla mücadele anlamı vardı.

Gelecek İçin Karar

...* Bu yazar ve mütercim, İslamî bir inanç kitabını tercüme etmek için üzerinde altı ay çalışıp 3.000 tümen alabilirken üzerinde üç ay zahmet çektiği kitabın tercümesi için yabancı bir kurumdan 10.000 tümen alıyor. Çünkü ona aynı zamanda inanmaktadır. [Fakat] bu 3.000 tümeni bu yazara verecek ve bu kalemi dinin hizmetine alacak kimse de yoktur. Öyle hocalar tanıyorum ki saatte 100 tümen, 150 tümen, 200 tümen öğretim ücreti alıyorlar, üniversiteleri altın gibi elden ele dolaştırıyorlar, öğrenciler âdeta onlara tapıyorlar, İran'da ihtisas ve ilim dalları azdır. İşte bunlar, eğer bir inanç kurumu olursa gelip günde iki üç saat ücretsiz ders vermeye hazırız diyorlar; [fakat] yok. Bütün bunlar imkânlardır.

Aydın ve yüksek düzeyde bir fikir gündeme geldiği zaman -verdikleri notlar ve kanaatleri hayat yazgılarında etkili olan- hocalarının derslerine yoklama zoruyla bile gitmeyen öğrencilerin bu dinî programa sadece katılmakla kalmayıp üstelik -böyle bir programı ortaya koyuncaya kadar- bir yıl faaliyet yaptıklarını;[139] ama yine de imkânlarının olmadığını görüyoruz.

Dindar ama kendi oda kitaplıklarında -anlamadıkları ve temas kuramadıkları için- üzerlerinde hiçbir etkisi olmayan bir dua kitabı ve Kur'an dışındaki kitapları -ders kitaplarını bir yana koyarsak- din dışı veya dine aykırı kitaplar olan öğrencilerin, ellerinde dinî kitap olmadığı veya varsa da işlerine yaramadığı için ve mevcut dinî kitapların çoğunun da ellerine geçmesini istemememiz gerektiği için, yoksa dinî eğilimlerini kaybedecekleri için yiyecek istediklerini, biz onlara vermemiş olduğumuz için de başka yerlerden zehirli yiyecekler yediklerini ve ister istemez zehirlendiklerini görüyoruz.

[139] Hem de on, yirmi, otuz tane değil, bilakis beş binden, altı binden, yedi binden fazladır; yalnızca Tahran Üniversitesinde de değil, aynı zamanda Millî Üniversite'de, Aryamehr [Sanayi Üniversitesinde], Badan, Şiraz ve Meşhed'de de vardır. Üniversite öğrencilerinin çoğu böyledir; bu bir iddia değildir.

...[140] Önce sizinle olan hesabımı açıklığa kavuşturayım. Mesleğimin bu olmadığını (bazı arkadaşlar beni tanımayabilirler), gelir yerimin burası olmadığını, mesleğimin bu olmadığını söylemek istiyorum. Sahip olduğum iş bundan daha aşağı değil, ünlü olma kompleksim yok. Müride hoş görünmeyi bilmemek bir yana; mürid kırıcılığım müride hoş görünmemden daha çoktur. Söylediğim sözün acılığı daima tatlılığından fazla olmuştur. Eleştirim gönül almamdan çok olmuştur.

Yanınızdaki bir fert olarak sahip olduğum sermayeyi ihlâs tabağına koyuyorum. Ama buna karşılık bu kutsal mekânda ve kutsal anda [bulunan] kimseler olarak size burada birlikte geçirdiğimiz bu son anlarda bir tek soru soruyorum: Acaba -İsmail'inizi kurban ediniz demiyorum- bu yolda bir koyun kurban etmeye hazır mısınız?

Dinleyiciler: Evet, evet, evet. Bunlar istekli olmasalardı saat üçe kadar bu sözleri dinlemek için oturmazlardı.

Doktor: Ben de istek görmeseydim, dünden beri bitkin ve hasta olduğum halde şu ana kadar konuşmazdım.

İkincisi; ne şekilde ve nerede olursa olsun, Tahran için bir randevu verelim, birlikte oturalım ve ortaklaşa kararlaştırdığımız bir program üzerinde çalışmaya başlayalım.

Şiîliğin başlangıcı olan Gadir Bayramı Cuması, inşallah Şiîler için de bir faaliyetin başlangıcı olur. Ben gelemem ve ben bu işi yapmaya hazır değilim diyecek hiç kimse yoktur. Çünkü biz hepimiz fikir birliği içindeyiz ve dert ortağıyız. Özellikle çokça hazırlıklı olduğumuz bir durumdayız. Ama maalesef bu durumda kalmayacağız. Burnumuza Tahran rüzgârı gelince değişir. Bundan dolayı çe-

[140] Burada Tahran'da yapılacak gelecek oturumun tarihi etrafında cereyan eden biraz diyalog geçiyor. Bu bağlamda diyalogların bir kısmı kaydedilmemiş veya silinmiş. Bunların itikadî ve sosyal işlerimiz uğrunda bir miktar uyku ve refah bırakmanın zarureti hakkında olduğu görünüyor. Doktor burada kendi durumunu açıklamaya ve başkalarından beklentilerini ortaya koymaya çalışıyor.

kinmeden yapmamız gereken bir ameli imkân olarak bu topluluk-ta bulunan bir hayâ ile temellendirmeyelim.

Tesadüfen Gadir Bayramı günü ve çok güzel! [Bazıları] geldiler, Hz. Ali'ye saldırdılar ve onu şöyle eleştirdiler: Niçin bir şey yapmıyorsun? Dedi ki: Hazır olan herkes benimle gelsin, yarın başını tıraş etsin ve benim evimde hazır olsun (orada bir teklifte bulunuruz). Bu nedenle her kim Gadir Bayramı günü birlikte kararlaştırdığımız yere gelirse alameti imza vermesidir. Gelmeyenin sorumluluğu yoktur.

EKLER

Tarih ve İslam'daki Önemi

Bu geceki konuşmam, öngörülmemiş bir konuşmadır. Çünkü Doktor Zeryab Hûyî Bey gelemeyebilirler diye benim buraya özellikle gelmemi emrettiler. Bundan dolayı meclisin boş kalmaması için sen gidip konuş. Böyle bir durumda ister istemez dinleyicinin konuşmacıdan beklentisi az olmalıdır. Çünkü buraya yerine geldiğim konuşmacının araştırmacı, İslam tarihi uzmanı ve İslam tarihi hocası -ben böyle değilim- olmasından başka ayrıca her halûkârda konuyu bizzat seçmiş ve onu sunmak için hazırlanmış da olan bir konuşmacı ile böyle bir konu karşısında ansızın yer alan bir kimse arasında tamamen fark vardır. Bu farkı hanımların ve beylerin benim bu geceki konuşmamı bu ayrılıkları dikkate alarak dinlemeleri için arz ediyorum.

Doktor Zeryab Hûyî Bey'in konuşma konusu, İslam tarihi, özellikle cahiliye dönemi ve dünyada İslamî hareketin doğuşunun arifesi ve bilhassa Arap cahiliyesi imiş. Ben bu konuya girmiyorum ve bizzat Doktor Bey'in inşallah buraya geldiğinde sunması için bırakıyorum. Ben şimdi seçtiğim şeyi -Doktor Bey'in burada anlatması gereken konuyu üstlenmemek, ona müdahale etmemek için, öte yandan buraya gelen hanımlar ve beyler İslam tarihini dinlemek üzere geldikleri için ve burada anlatacağım konunun münasebetsiz olmaması için- "Tarih ve İslam'daki Değeri" olarak adlandırdım.

Kültürel ve ilmî açıdan yeni dönemi insan tarihindeki eski dönemden ayıran çok önemli meselelerden biri, günümüz insanının ve çağdaş tarihin sahip olduğu tarih kavramı ile tarih ilminin sahip olduğu eski tarih kavramı arasındaki farktır. Eskiden -şimdi de çoğu insanın, hatta kitap okuyanların ve aydınların zihninde aynı eski tarih kavramı vardır- tarih, geçmişte meydana gelen hadiseler ve olaylar toplamı demekti. Tarih, doğum tarihi, yani bir doğumun gerçekleştiği, bir kimsenin doğduğu gün, ay ve yıl gibi bir olayın gerçekleştiği zaman anlamına gelir. Bir kişinin hayat tarihi, sınırlı bir zaman döneminde ferdin hayatında meydana gelen olaylar bü-

tünü demektir. Toplumun bir döneminin tarihi, bir milletin serüveninde geçen savaşlar gibi, sosyal, siyasal ve ekonomik nitelikli olayların, deprem, sel ve kıtlık benzeri hadiselerin ortaya çıkması gibi olayların incelenmesi ve tanınması manasına gelir.

Bütün bunlar eski anlamda tarihin muhtevasını oluşturur. Bundan dolayı tarih bir anlamda hadise yazımı, geçmiş olay yazımı demektir. Bu anlamda herkes için şu soru öne çıkar: Bu tarihin ne faydası vardır? İnsan hep şu anda yaşamaktadır. Bu nedenle şimdiki zamanda gerçekleşen olayları tanımak onun için önemlidir. Çünkü o olaylar, onun, milletinin ve çağdaşı olan insanların kaderinde etkilidir.

İnsan geleceği bilmeye muhtaçtır. Zira bütün insan fertleri geleceği bilmekle ilgilenirler. Gelecek, sonraki zamanda bizi bekleyen gerçekliktir. Zamanı normalde olduğu gibi geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman şeklinde üç döneme ayırırsak, geçmiş yoktur; yani artık olmayan olaylar ve hadiseler toplamıdır. Şimdinin, bizim doğrudan veya dolaylı olarak temas halinde olduğumuz ve üzerimizde etkisi bulunan gerçeklikler ve olaylar toplamı olması sebebiyle bir gerçekliği vardır. Gelecek de ya bizim, ya gelecek neslimizin, ya da daha ileride gelecek nesillerimizin kesinlikle yetişeceği bir zamandır.

Bundan dolayı şimdiyi ve geleceği bilmek zorunludur. Çünkü şimdi, içinde yaşadığımız zamandır; gelecek ise içinde yaşayacağımız zamandır. Şimdiyi bilmek, kesinlikle onu bilen nesle nasıl yaşayacağı konusunda yardım eder. Geleceği bilmek ise onu bilen nesle hayat ve iş durumunu ve yaşamak için sahip olduğu planları amaçladığı özel hedeflere gelecekte ulaşacak şekilde düzenlemesi konusunda yardım eder. Böylece zarar verici olaylardan ve gelecekte onu veya toplumunu muhtemelen bekleyen sapmalardan uzak durur. Geçmişi, yani olmayan, hiçbir zaman rapor edilmeyecek ve olmayacak şeyi bilmek neye yarar? Bu soru, tarihi genel olarak sarsan, birçok aydını özellikle 17., 18. ve 19. yüzyılda tarih ilminin değerine ve önemine karşı karamsarlaştıran bir sorudur; ama insan

bilimlerinde ansızın büyük bir devrim gerçekleşti ve bu devrim, tarihin anlamını değiştirdi ve dönüştürdü.

Dilimizde aynı zamanda İngilizlerin, Fransızların ve genel olarak tüm Avrupalıların da yüz yüze olduğu bir problem vardır. Ben bu problemi ele almak zorundayım; çünkü bu problemleri ortadan kaldırmak ileriki konularımızda bize yardım edecek ve bu sayede yanlış anlamaların birçoğundan uzak kalacağız. Bizim iki kavramımız ve anlamımız vardır. Avrupalılar da böyledir. Birbirine hiç benzemeyen bu iki kavram ve anlam ile ilgili bir tek kelimemiz vardır. Birisi, bilinmesi tarih olan Haçlı Savaşı gibi veya Napolyon'un doğumu veya ortaya çıkışı gibi geçmişte olmuş veya meydana gelmiş olay veya durum manasındaki tarihtir. Bu bir tarihtir. Barbarların Avrupa'ya saldırısı gibi; bu bir tarihtir. Kostantiniye'nin Müslümanlar tarafından fethi veya Müslümanların Endülüs'te yenilmesi gibi; bu bir tarihtir. Ama tarihin bir başka anlamı daha vardır; o da tarihin zaman boyunca cereyan etmekte olan, hususî bir yol kat eden ve sabit bilimsel yasalara göre hareket eden ilmî bir hakikatten ve gerçeklikten ibaret olmasıdır. Bu yolu ve tarihin hareketi boyunca zaman sürecinde meydana gelen bu sapma ve değişimleri sabit etkenler ve somut ilmî kanunlar aracılığıyla belirlemek gerekir. Tarih adını taşıyan bu tümel hakikat, geçmişte hareket, değişim ve dönüşümlerinde sabit kanunlara sahip olduğu gibi, gelecekte de belli bir yola ve belirgin değişim ve dönüşümlere sahip olacaktır. O zaman düşünen insanın tarihin bu sabit ve ilmî cereyanı karşısında onun geçmiş ve geleceğinin hareket yolunu ve bu hareketi açıklayan ilmî kanunları bilmesi ve tarih adlı hakikatin bu nesnel ve kesin bilgisine dayalı olarak bir insan ferdi olarak kendisi, toplumu ve milleti için ve -ister istemez tarih yolunda yer alan- bütün insanlık için geleceğe yönelik bir hayat ve hareket programı düzenlemeyi istemesi gerekir. Tarihin ikinci anlamı budur. Bu ikinci manadaki tarih artık olay değildir. Bir ferdin doğumu ve hayatı gibi, filan yerin savaşı ve falan noktanın barışı gibi bir olay değildir.

İkinci anlamdaki tarih, belirsiz kaynaklarından, yani insan hayatının başlangıcından yeryüzüne kaynaklanan bir ırmaktan ibarettir.

Bu ırmak, zaman yatağı üzerindeki belirli kanunlara göre hareket eder, şimdiki zamana ulaşır ve onun geçmişten şu ana kadarki hareketini belirli ve bilinen bir geleceğe doğru devam ettirir. İnsan eğer geçmiş tarihin kat ettiği yola fikrî ve felsefî açıdan müdahale edebilirse, tarihin bu hareketini meydana getiren kanunları ve tarihin kendi geçmişi boyunca aldığı yolu tanıyabilirse, o zaman hem şimdiki zamanımızı (zira şimdiki zaman, tarihin ulaşmış olduğu yoldan ibarettir ve şimdiki zaman, tarihin ürünüdür), hem de gelecek zamanımızı tanıyabilecektir. Çünkü tarihin geçmişine bakmak suretiyle bu tarihin hangi yöne doğru hareket etmekte olduğu, Doğu toplumunun, İran toplumunun, beşerî toplumun gelecekte ne tarafa doğru gideceği ve hangi aşamalardan geçeceği tahmin edilebilir. O ancak bu tahminden sonra bu yola müdahalede bulunabilir. Tarihi bilen insan, sadece kendisini, şimdiki zamanını ve geçmişini bilmekle kalmaz, aynı zamanda tarihten aldığı kesin kanunlara göre kendisinin ve kendi zamanının insanlık toplumunun geleceğini beğendiği ve arzu ettiği şekilde kurabilir.

Tarih, insan hayatının geçmişinin sonsuzluğundan beri hareket halinde olan ve belirli kanunlara göre hareket eden bir ırmaktır demiştik. Bu ırmağı tanıyan kimse, ırmağın gelecekteki yolunu canının istediği gibi belirleyebilir. Bundan dolayı her ırmağın olduğu gibi tarihin de belirlenmiş bir yolu vardır. Filan dağlardan hareket eden, çeşitli kum, toprak, taş ve kireç yataklarda, inişlerde, yokuşlarda, derelerde ve çöllerde hareket eden bu ırmağın hareketi, tesadüfî ve manasız değildir ve özel kanunlar temelinde suya, toprağa, çukurun yüksekliğine, alçaklığına, yerin cinsine, suyun cinsine ve hareket yolunda bu suyun içine giren unsurlara bağlıdır. Bu akımları bilen kimse, bu akımı bırakması halinde gelecekte hangi yöne doğru gideceğini, hangi bataklığa döküleceğini veya hangi denizde ya da kumlu topraklarda batacağını ve hangi yönden hareket edeceğini tahmin edebilir.

Ama insan bu ırmağın yolunu bilirse ve suya, toprağa, nehir yatağına ve suyun hareketine ait kanunları anlarsa, ırmağın gelecekteki yolunu değiştirebilir, zorunlu olarak kum çölüne, tuz ocağına

veya bataklığa doğru akan bu ırmağı bu ilmin sonucu olan teknik ve bilimsel yasalara göre kokuşmuş ocak, bataklık ve yokluk yerine yemyeşil ve iç açıcı tarlalara doğru çevirebilir. O zaman insan, tarihin kendi haline bırakılması durumunda gideceği belirlenmiş yolunu ilim vasıtasıyla kendi denetimine alabilir ve yönlendirebilir.[141]

Bundan dolayı geçmiş yazıcılığı manasındaki ve artık hadisesi ve etkisi olmayan geçmiş olayların nakli manasındaki tarih, mezar kazma, ölülerin gıybeti, artık tekrarlanmayan ve bilinmesi günümüzün ve geleceğin insanı üzerinde hiç etkili olmayan olayların konuşulması anlamına gelmez. Tarih, insanın ilim olması demektir. İnsanın ilim olması ne demektir? Bu ifadeyi son iki üç yüzyılın tarih bilimi felsefî ekollerinden çıkarmışlardır. Günümüzdeki manasıyla tarih, geçmişi bilmek değil, insan oluşu incelemek demektir. Tam bir gerçeklik kazanmış nesnel varlık olan insan, geçmişte değildir ki bu tür nesiller önceki nesillerin art arda gelmiş tekrarı olsun. İnsan geçmişte hayvana benzer bir varlıktı. Gerçek tarihe, yani ilkel insana, vahşîlik dönemi insanına bakıyoruz: İnsanı bilfiil kâinatın en şereflisi yapan faziletlerden, olgunluklardan, manevî değerlerden ve görünür yeteneklerden yoksun olan bu insan, potansiyel olarak bunların hepsine sahip olmasına rağmen gerçekte sahip olmamıştır, olamamıştır. Bu nedenle insan, geçmişte ortaya çıkan; ama bütün varlıklardan daha üstün, daha olgun, daha şerefli ve Allah'a daha yakın olma, Kur'an'ın ifadesiyle Allah'ın halifesi olma ve kendisinde Allah'ın ruhunu taşıma kabiliyetine sahip bir hayvan olarak tarif edilebilir. Böyle bir insanî varlık azametine sahip olan hangi insandır? Geçmişte gördüğümüz, hayvana son derece benzeyen, bütün çabası yemek, uyumak, giyinmek ve hayvanî varlığını devam ettirebilmek için başkalarıyla savaşmak olan insan.

[141] Onun içindir ki Tibor Mende'nin Regards sur l'histoire de demain (Geleceğin Tarihine Bakış) adlı bir kitabı vardır. Bu kavram, tarih ile dünkü anlamında tanışan insan için aslında anlamsızdır.

Dolayısıyla bu insan bu kabiliyetlere sahiptir; ama onda henüz gerçekleşmemiştir. Nasıl gerçekleşir? Kur'an'da kendisinden bahsedilen bu insan nasıl şekillenir, nasıl gerçeklik kazanır? Yani hayvana benzeyen bu çocukta (İnsan çocuğu doğumunun başlangıcında bir hayvandır ve onu diğer hayvanlardan üstün kılan şey insanlığı değil, sadece insan olma istidadıdır; geçmişteki insan da böyle idi.) bu büyük metafizik yetenekler ve tüm kâinatın, yerin ve göğün sahip olmadığı bütün bu faziletler nasıl gerçekleşiyor ve o insan oluyor?

Yeni filozoflara göre insanı bir hayvan şeklinden bilinç, irade, seçim ve yaratıcılık gücü sahibi yapan fizikötesi insanî bir varlık şekline;[142] hayvan görünümlü insanı zaman boyunca bu dereceye kadar gelişmiş şimdiki insana ve uzak gelecekte maddî varlık âlemindeki bütün varlıkların en şereflisi olan bu ideal insana dönüştüren şey tarihtir.

Bundan dolayı tarih, bu hayvanın daha yüksek türe, yani insana dönüşüm şeklinin incelenmesinden ibarettir. Öyleyse tarihin irticaî, yani geçmiş manası ile mukayese edilemeyecek tam bir devrimci mana kazandığını görüyoruz. Tarih incelemesi, belge, yazı nüshaları ve taş kitabelerin bir olayı anlamaya, geçmişteki bir kahramanı tanımaya veya üç bin yıl önce gerçekleşmiş bir savaşla tanışmaya dayalı bir inceleme değildir. Tarih, insanın oluştuğu ve teşekkül ettiği zaman sürecini ve dönüşümlü dönemleri incelemek anlamına gelir.

Sartre ve Egzistansiyalistlerin çoğunun bizim Molla Sadra'nın sözüne ve Kur'an'dan çıkarılabilecek başka bir insanî bakış türüne benzer bir sözleri vardır (Ben gelecek vakitlerde ayrıntılı olarak anlatacağım).

Egzistansiyalistler şöyle diyorlar: İnsan diğer hayvanlardan/canlılardan farklıdır. Diğer hayvanların ve diğer varlıkların önce özel-

[142] Bunlar, Allah'ın ruhunun manalarına sahip olmak ve Allah'ın isimlerini öğrenmektir.

likleri ve tüm sıfatları yaratıcılarının veya var edicilerinin zihninde gerçekleşir, sonra varlık kazanır, daha sonra mevcut ve bu sıfatlara sahip bir şey, bir bitki, bir ağaç ve bir hayvan olur. Tıpkı önce bir masa yapmak isteyen bir marangoz gibi. Bu masa henüz ortada yoktur; ama masanın rengi, boyu, eni, cinsi ve oturma, yemek yeme, mütalaa yapma ve kabul şeklindeki işlevleri gibi özellikleri marangozun zihninde mevcuttur. Sonra o mahiyetlere, sıfatlara ve niteliklere dışsal varlık vermek için keser, testere, tahta ve metal alır. Bu nedenle marangozun zihninde önce bu şeyin nitelikleri bulunur; sonra bu şey dışarıda varlık kazanır. Hayvanlar ve bitkiler de böyledir: Ceviz ağacı -güve- varlık kazandığı zamandan beri şekliyle, rengiyle, dallarıyla ve özel meyvesiyle böyle bir ağaçtı. 300.000 yıl da geçse ceviz ağacı bu özelliklere, bu ihtiyaçlara, bu hayat tarzına, bu ömre ve bu meyveye sahip bir ağaçtan ibarettir.

Doğal ilimler tarihinde Afrika'da büyük güve bilimcilerin güvelerin Orta Afrika'da yaptıkları 15.000 yıllık evlerinin olduğunu gördükleri yazılıdır. Bu 15.000 yıllık evler hâlâ tam olarak kalmış bulunmaktadır. Ağız salyalarından yapıyorlar; o kadar sağlamdır ki henüz betonarme bina bile yapı bakımından o kadar sağlam yapılamıyor. Çünkü 15.000 yıldır güneşin, yağmurun ve hadiselerin altında sağlam kalmıştır. Bugün güveler, yapı şekli, stili, niteliği ve planı bakımından 15.000 yıl öncekilere göre en ufak bir değişiklik dahi olmayan binalar yapmaktadırlar. Bu ne demektir? Yani 15.000 yıl önceki güvelerle şimdiki güveler arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü güve, daima böyle kalacak olan bu niteliklere ve bu hayat tarzına sahip bir hayvandır. Ama insan böyle değildir. İnsan, sıfatlardan yoksun, en azından insanî sıfatları olmayan ve hayvanlara benzeyen bir varlıktır; ama bu varlık zaman boyunca gerçekleşir, yani onda yüce sıfatlar meydana gelir. Bu sıfatlar zaman boyunca onda düzenli olarak meydana geldiği gibi, onda sürekli gelişir ve bu gelişim hiçbir zaman doğal hayatta durma noktasına gelmez.

Bu nedenle insan, insanî mahiyeti olmayan ve taayyün etmemiş tarihi boyunca insanî gerçekleşme, yani insanî tekâmül halinde yeni sıfatlar kazanan bir varlıktır. Bu yüzden insanı tarif etmek son derece

zordur. Şu ana kadar hiçbir filozof ve âlim, insanla ilgili kapsamlı bir tanım yapmamıştır; çünkü yapılamaz. Zira insan, 5.000 yıl, yani 3.000 yıl daha günümüz insanının sahip olmadığı sıfatlara, güce, iradeye, akla ve mahiyetlere sahip olacaktır. Bunun dışında, günümüzde bu derecede sahip olduğu sıfatlar 3.000 yıl sonra şimdikiyle hiçbir benzerliği olmayacak şekilde değişecek ve gelişecektir.

Birkaç bin yıl öncesinde insanın atılımı tahayyül vasıtasıyla şekilleniyordu. Yani bir şair, sufî veya filozof bir hal ve heyecan kazanıyor, sonra bir köşeye oturuyor, hayal ediyor ve bu hayal ile Ay'ın, Merih'in ve galaksilerin üstüne çıkıyordu. [Fakat] günümüzde teknikle çıkıyor. Bu, onun ilk istidadının tekâmülüdür. İnsanî istidat yere bağlı değildir; evrende uçmak ister. Bu tahayyül yoluyla uçma, tekniğe dönüşmüş ve gerçekleşmiştir. Bu, geçmişte de var olan ve şimdi gelişmiş bulunan bir sıfattır. Günümüz insanında, ilkel insanda asla benzeri bulunmayan nitelikler ve özellikler vardır. Bu durumda "İnsan nasıl bir varlıktır?" diye sorarsak, onun için diğer varlıklar gibi, diğer şeyler gibi şu sıfatlara sahiptir diye sabit bir tanım yapamayız. Daha doğrusu zaman boyunca kendisinde çeşitli sıfatlar meydana gelen ve gelişen bir varlık olduğunu söylememiz gerekir. Bu sıfatlar tarih sürecinde hep doğum ve gelişim halinde olduğu için insanı, geleceğin insanı veya dünün insanı gerçek ve hakikî insanın temsilcisi olan sabit bir insan değildir. Öyleyse insan, olma halinde ve olmakta olan bir varlıktır. Tıpkı ocakta tam şeklini almamış; ama şekillenmekte olan bir filiz gibidir. İnsanın şekillendiği ve nihaî gayesel şeklini alacağı ocağın adı tarihtir.

Bundan dolayı tarih bilimi, insan bilimi, yani zaman sürecinde insan adlı bir varlığın oluşum ilmi demektir. Eğer biz tarihi bir ilim olarak tanırsak yarının insanının nasıl bir insan olacağını tahmin edebiliriz; geçmişte bu şekle dönüşmüş olan mevcut toplumumuzun bin yıl daha bu durumda kalması halinde 2000 yılında, 3000 yılında, 4000 yılında ne şekilde olacağını öngörebiliriz. Hatta eğer tarihi tanırsak yirmi yılda, otuz yılda ne şekle geleceğini tahmin edebiliriz. Zira büyük tarih felsefecilerinden biri olan Emerson'un ifadesiyle: "İnsan, kökü tarihin derinliklerinde olan bir ağaçtır."

Burada duran ben ve orada dinleyen siz, otuz yıl, kırk yıl, elli yıl, atmış yıl ömrün eseri ve ürünü değiliz. Eğer ben ve siz sahip olduğumuz bu kırk, elli veya atmış yıllık ömre 3.000 yıl önce sahip olsaydık şu anki insan olmazdık. Cahiliye devrinde meydana gelmiş olsaydık başka türlü düşünürdük, başka şekilde hissederdik, başka türlü güdümüz olurdu, güdülerimiz başka biçimde tezahür ederdi, başka türlü isterdik ve başka türlü arzularımız olurdu; ama bu duygular, arzular, acılar, eğilimler, düşünce tarzları ve günümüz insanını, yani bizi oluşturan manevî ve maddî yetenekler, tarihimiz boyunca meydana gelmiş ve ömrümüz boyunca bizde sergilenmiş olan yeteneklerdir. Öyleyse ömür, yani doğumdan ölüme kadar süren otuz, kırk, elli yıl, insanın meydana geldiği, insanın şekillendiği bir dönem değil, bilakis var olan bütün manevî, ahlakî ve insanî birikimlerin tarihini bize yerleştiren ve bizi kendi dinî, kültürel ve manevî birikimlerine göre yeniden oluşturan bir dönem ve vakittir. Bu nedenle eğer biz 2.000 yıl önce doğmuş olsaydık, kesinlikle kırk yılda, elli yılda başka türlü eğitilirdik. Çünkü tarih, 2.000 yıl önce bütün birikimler, gelişimler, değişimler, dönüşümler ve bu son iki bin yıllık dönemde insanî unsurlar adına üretilmiş olan unsurlardan mahrumdu. Bunlar bizde ortaya çıkıncaya kadar onlara sahip değildi ve bizi ona göre eğittiler. Nitekim sonraki iki bin yılda bir nesil meydana gelse ve kırk yıl, elli yıl yaşasa bizimkilere benzemeyen insanî özelliklerin sahibi olacaktır. Zira tarih bu arada 2.000 yıl daha işlemiştir.

Bundan dolayı tarih, insan yetiştirme, donatma ve değiştirme ocağıdır. Tarihi tanımak, insanın oluşum ve teşekkül keyfiyetini tanımaktır. Bu anlayışla tarihin sahip olduğu büyüklük, bizim gördüğümüz büyüklüktür. 19. yüzyılda tereddütlü idiler: Aslında tarih önemli midir, değil midir? Acaba bizim şimdi artık olmayan önemli ya da önemsiz olayları nakletmemiz vakit öldürmek değil midir? Düzenli olarak çocuklara yutturalım, diğerlerine yutturalım da insanları mevcut ve gelecek hayatlarının hadiselerinden ve olaylarından habersiz mi bırakalım ve olmayan ve ölü olayları tanımaya, nakletmeye, yazmaya, incelemeye ve araştırmaya mı teşebbüs ede-

lim? Acaba mevcut olmayan kimseler ve olaylar hakkındaki bu konuşma değersiz ve hatta zararlı bir konuşma değil midir? Tarih 19. yüzyılda böyle tereddüt ve düşüş gerçekleştirdi; doğru da oldu.

Ama bugün tarih, bütün insan ilimlerinin, hatta tabiat ilimlerinin içinde yer aldığı büyük bir çadır haline geldi. Daha önce arz ettiğim Emerson, tarihin ne olduğunu soruyor. Diyor ki: "Tarih olmayan nedir ki?"

Bu bakış açısına göre tarih, beni tanıma, bizi tanıma ilmi oluyor. Tarih, sadece geçmişi tanıyan ilim olmakla kalmıyor, aynı zamanda geleceğin tarihini tahmin edebilen bir ilim oluyor. Tarih artık geçmişin olaylarını incelemekle sınırlı değildir -hadiseyle iş araçları ve maddeleri dışında ilgilenmez- bilakis bizde var olan, geleceğin insanında bulunacak olan ve gelecek insanın tarihin belirlediği bu yola göre olacağı bir ruh, bir akım ve ilmî bir hakikattir.

Bu büyük önem ile birlikte Kur'an'a baktığımızda insanî ilimlerde bütün ilim dallarından çok tarihle ilgilendiğini görürüz.

Kur'an ilmî açıdan iki noktaya dayanır: Allah'ı tanımak için ayetlere dayanır. Doğal ve maddî fenomenler, aynı şekilde tabiattaki olgular ve şeyler arasındaki ilişkilerle ilgili kanunlar; su, Güneş, yer, gök, kış, gece ve gündüz, ayetlerdir. Bu olgular üzerinde düşünmek, Allah'ı tanımanın yoludur. Saf düşünce Allah'ı düşünmenin yolu değildir; daha doğrusu, Kur'an'ın dayandığı şekilde -nitekim o da bu işi yapar- nesnel olgular ve tabiat olayları üzerinde düşünmek Allah'ı tanımanın yoludur. İnsanı tanımak ve insan toplumunu tanımak açısından Kur'an'ın tarihe olan ilgisi ve dayanması oldukça fazladır. Hem de şu şiddette: "Yeryüzünde gezmezler mi? Kendilerinden öncekilerin durumu nasıl oldu? Allah onları helak etti." veya "De ki: Yeryüzünde dolaşın ve yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bakın."

Bu ilgi, [Kur'an'da] o kadar çok gösterilmiştir. Siz bu gece -adları konulmuş- Kur'an surelerinin adlarına bakmaya gidebilirsiniz (Bu ne aklî ne de naklî ilim bilmeyi gerektirir). Bu sureler için se-

çilen isimler çok anlamlıdır.[143] Bunları bir şekilde tasnif ediniz: Yani ne kadarı ibadet konularıyla ilgili, ne kadarı ekonomik meselelerle ilgili, ne kadarı bireyler ve kişilerle ilgili, ne kadarı sınıflarla ilgili (Nisa ve Müminun gibi), ne kadarı aklî ve ilmî meselelerle ilgili ve hatta ne kadarı tarihle ilgili?

Joule La Boume, bizzat ayetleri konusal olarak sınıflandırmış; bir anlamda çoğunluk görece tarihle ilgilidir. Kur'an'ın baştan sona bu kadar ilgisi tarihe yöneliktir: Peygamberlerin hikâyeleri, yani günümüz insanının tarihle ilgilenmesi; Âd, Semud, Ashab-ı Uhdud, İsrail Oğulları, Roma ve Mecusîler gibi geçmiş kavimlerle ilgilenmesi. Bunlar, kavimlerle, toplumlarla ve geçmiş ümmetlerle ilgilenmedir. Geçmişte geçmiş olan ekollere ve akımlara aşırı ilgi gösterir; kavimlerin mutsuzluk sebeplerini yazmanıza ve hak öğretilerin zafer nedenlerini yazmanıza aşırı ilgi gösterir. Niçin yazasınız? Çünkü bazı kanunları ancak yükselme ve çöküş sebepleri ile ilgilenmek suretiyle çıkarabilirsiniz. Böylece beşerî toplumların yükselme yasalarını öğrenebilirsiniz, kendi toplumunuzda kullanabilirsiniz, -bizzat Kur'an'ın terimiyle- kendilerine zulmeden kavimlerin kaderinden ibret alabilirsiniz ve onların kaderine düşmemek için onu tekrarlamaktan kaçınabilirsiniz.

Bundan dolayı Kur'an'ın tarihle ilgisinin sadece geçmişte olanı bilmekten ibaret olan eski manasında olmadığını görüyoruz. Buna göre tarihçi kendisini şöyle şişirir: "Filan dönemde benim tanımadığım veya gözümden kaçmış olan hiçbir fert, hiçbir kitap ve hiçbir hadise yoktur. Dünyada filan konuyla ilgili olup da benim görmediğim hiçbir yazma nüshası yoktur!" Eski tarihçilere ait ve önemsiz olan bu tür övünmeler bu tarih kavramına bakmaz, bilakis hem tarihteki yazılma amacını, hem de metodunu açık ve net olarak söyler. Kur'an'daki tarih yazım metodu, bir araştırmacının oturup 19. yüzyıl filozofları gibi zırvalaması şeklinde değildir.

[143] Her yazarın kitabı ya da kitabındaki bölümler için hazırladığı isimler, onun zevk ve tefekkürünün niteliğini gösterir. İnsanların çocukları için seçtiği isimler tiplerini ve düşünme tarzlarını gösterir.

[Önce]: git, yeryüzünde gez ve gör der; yani nesnel gözlem metodu (Tarihin bile fizik ve kimya gibi felsefî, ilmî ve nesnel bir bahis olduğunu söylerler). İkincisi; sadece geçmişteki bir olayı tanımakla sınırlı kalma; üstelik o, bir kanunu ve geleceğinin durumu ve yapısı için yardım alacağın bilimsel bir ilkeyi çıkarmak için bir madde ve öncül olsun.

"De ki: Yeryüzünde dolaşın; sonra yalanlayanların akıbetinin nasıl olduğuna bakın." Yani Kur'an, tarih üzerine araştırma yapma amacını ve tarih yazma şeklini doğru ve net bir şekilde söylemiştir. Peygamberler hakkında bizim eski tarihçilerimizin ne yapmadıklarına ilişkin olarak konuştuklarının aksine konuşuyor. Boyu şu kadardı, uzunluğu bu kadardı, boynu billur gibiydi, yirmi bir tane beyaz saç teli vardı, gölgesi yoktu, kiminle evlenmişti vs. Hud hakkında, Musa hakkında, Harun hakkında, Firavun hakkında, Karun hakkında, Bel'am hakkında nasıl konuştuğuna bakın! Önemsiz ayrıntılarla bu kadar ilgilenmeyesiniz ve bunların tarihteki rolüne ve kendi tarihleri ve kendi zamanları üzerinde bıraktıkları etkiye bakasınız diye bazen isim bile vermiyor. Hatta günümüz Avrupa'sında Napolyon'un aşk oyunları, kişilerle ilişkileri, yıl yıl zamanı, özel mektupları ve günlük hayat şekli hakkında belki 100.000'den fazla kitap ve makale yazıldığını görüyoruz. Peki, sonra ne oldu? Hiçbir şey! Günümüzün tarihe bakışı böyledir. Napolyon bu çağda nasıl ortaya çıktı, kendi zamanı üzerinde ne gibi etkiler bıraktı. Bir tarihçi olarak benim Napolyon'un doğduğu ve yetiştiği bu olaydan, bu toplumdan ve bu ortamdan kendi mevcut toplumumu, insanlık toplumunu ve bölgemin toplumunu tanıyacak ve ona müdahale edecek ilim ve kanunlar çıkarmalıyım. Doğal ilimler vasıtasıyla tabiatı tanıdığım ve ona kendi yararıma müdahale ettiğim gibi tarih de bana insanı ve toplumu tanımamı sağlayan bilgi verir. Aynı şekilde istediğim hedeflere ulaşabilmem ve toplumu doğal halde iken içine düşebileceği olumsuzluklardan uzak tutabilmem için bana bu kanunları değiştirme ve etkileme tekniğini verir. Yani tarih ilmi sayesinde kendimi ve toplumumu istediğim gibi inşa edebilirim. Bu bakış açısıyla Kur'an, filan olayı tanımak için araş-

tırmanızı değil, geçmişe ve geçmişin yazgılarına bakmanızı tekrarlayıp vurguluyor. "Savaş ve Barış" kitabında Leon Tolstoy'a bakın: Bir süre bu Stralitze Savaşı'nın meydana geldiği görünüm, şekil, toprak, dağ ve tepenin niteliği hakkında kalem oynatıyor; bunlar üzerinde ne kadar çalışmış! Bunlar bir ilmin ortaya çıkarılması için öncül olsa çok değerlidir; ama sadece bizzat asaleti varsa değersizdir; hatta zararlıdır.

Bundan dolayı tarih, günümüzdeki anlam ve kavramıyla, içinde zaman boyunca bugüne kadar şekillendiği hakikati tanımaktan ibarettir. Dolayısıyla bir insan ferdi olarak ben ve bir insan toplumu olarak toplumum, geçen zaman sürecinde bu hale gelmiş bir fert ve toplumdur. Ben toplumumu bu şekilde tanıyabildiğim zaman geçmişini tanıyabilirim. Zira historistler -tarihi asıl kabul edenler- insanın varlığını oluşturan etkenin Tanrı olduğunu düşünürler (Onların sözünü kabul etmiş olmak istemiyorum; bugün tarihin zihinlerde bulduğu değeri söylemiş olmak istiyorum). Ama nitelikler bakımından insanı, yani günümüz insanı için bu nitelik ve özellikleri yaratan o etken ve neden tarihtir. Fakat tarihin taşıdığı bu öneme ve İslam'ın tarihe yaptığı bu vurguya rağmen maalesef günümüzde Müslümanların hem eski, hem de yeni anlamında en az ilgilendikleri şey aslında tarihtir.

Tarihe gösterilen bu aşırı ilgi, İslam'ın ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı yüzyıllarındaki en büyük dünya tarihçilerinde görülür. Taberî'ye bakın: Hayatının yıllarını, tüm ömrünü yazılarına göre bölümlemişler. Yani bütün yazılarını ve eserlerini ömrünün yıllarına göre bölümlemişler. Ömrünün tamamında yazmış olduğu varsayımına göre her gün 27 sayfa yazmış olmaktadır. Taberî'nin yazdığı şey nedir? Gazete tefrikası değildir, roman ve hikâye değildir. Her rivayeti kaydetmesi, sonra kimden işittiğini söylemesi gerektiği gibi naklettiği bir yazıdır. O nereden aldı, nereden okudu veya ona kim nakletti? Bu zinciri ta Peygambere, doğrudan rivayete veya asıl kaynağına kadar götürmek gerekir.Her gün 27 sayfa yazdığı böyle bir yazı türü idi.

İnsanlık tarihinde meydana gelen ilk şey, Müslümanların aşırı siyer ve megazi[144] yazımı tutkusu idi. Siyer ve megazi yazımı aslında İslam'da ortaya çıktı. İnsanların İslam Peygamberine aşırı sevgisi, insanların -hatta Arap olmayan ve Peygamberin çevresinde hiç yaşamamış olan insanların- Peygamberin hayatına aşırı ihtiyaç duyması, -Peygamberin artık aralarında olmadığı- ikinci ve üçüncü nesilden itibaren onu tanıyan veya tanıyabilen kimselerin İslam Peygamberinin siyerini, yani biyografisini ve megaziyi, yani Peygamberin savaş ve gazvelerini anlatmayı yazmalarına sebep oldu. Sonra İbn Sa'd Tabakatı gibi ayrıca ashap hakkında, cahiliye hakkında, şiirler hakkında, önemli adamlar hakkında yazdılar; böylece tarih meydana geldi, tarih ilmi ortaya çıktı. İslam'da ikinci ve üçüncü asırlarda meydana gelen tarihî belgeler ve medarik, İslam öncesi hakkında, bazen bir ferde özgü, bazen İslam öncesi İran, Roma ve Arap olmayan milletleri tanımanın en iyi ve en zengin kaynakları oluyordu.

İşte bu, birinci, ikinci ve üçüncü yüzyıl Müslümanlarının tarihe, hatta diğer kavimlerin ve milletlerin tarihine gösterdikleri aşırı ilgi ve tutkudur. Bu tutku, İslam'ın tarihi, milletleri, kavimleri ve tarihsel kanunları tanıma konusunda sahip olduğu dayanaktır. Daha sonra maalesef ortadan kayboldu. Hatta günümüz Müslümanlarının, özellikle Şia'nın tam olarak aktardığı İslam tarihi, Aşûra sabahından Aşûra ikindisine kadarki dönemden ibarettir; sonra tarih bitiyor. Bazen Aşûra gecesinde tarih sona eriyor. Sonra Erbaîn'e gider, yine tarihten bir işaret vardır, sonra biter. Hatta bu hadise baştan aşağı belli değildir: İmam Hüseyin faaliyete ne zaman başladı? Olay nasıl gelişti? Hangi olaylarla alakalıdır? İmam Hüseyin zamanında ferdî ve sosyal bakımdan ne şekilde yaşıyordu? Kerbela hadisesinden sonra Zeynep'in kaderi ne oldu? Diğerlerinin ve öteki Kerbela kahramanlarının kaderi ne oldu? Düşmanın kaderi ne oldu? Tarihin olayları kimin yararına ve kimin zararına nasıl mey-

[144] Savaşlar; özellikle kast edilen, Peygamberin komutanlığında yapılan savaşlar. (Çev.)

dana geldi? Sonra Şia'nın tarihsel süreçteki kaderi ne şekildedir? Şia hangi rolü oynuyordu? Artık hiçbir şey yoktur, hiçbir haber yoktur. Hatta insanlara Peygamberin hayatından bile anlatılmaz.

Gerçi birtakım kitaplar vardır; ama bu kitapların hiçbirisi, günümüz tarih anlayışıyla yazılmamıştır. Peygamberin ayrıntılar ve savaşlarla ilgili siyeridir. Hiçbir tarihsel analiz ve değerlendirme yoktur; sadece olay veya Peygamberin biyografisine dair ayrıntı yazımı söz konusudur: Sağlığına nasıl bakıyordu, nasıl elbise giyiyordu, kaç tane sargı vardı, kaç kalkanı bulunuyordu, kaç tane kılıcı vardı, kaç evi vardı, kaç tane hanımı vardı? Bunların hiçbirisi Peygamber hakkında bize naklettiğimiz şekliyle kesin bilgi vermez.

Altıncı, yedinci ve özellikle sekizinci yüzyıllarda, hatta Moğollardan sonra İslam tarihinde özellikle İran ve çevresinde İslam adına, İslam hakikati adına Moğolların, İlhanlıların ve Timurluların İran'da meydana getirdikleri zulüm ve feodalizme karşı, Abbasî Halifeliğinin oluşturduğu görünürde dinî zulüm rejimine karşı bu sistemleri rezil etmeye ve her gün daha da güçlenen ve kökleşen bu zulüm şekliyle daimî mücadeleye kalkışan tek topluluğun Şiîler olduğunu kim biliyor? Şiîliğe inanmak sadece İslam hakikatlerinin en büyük koruyucusu değildi; aynı zamanda adalet arama duygusunun, özgürlük talebi heyecanın, Müslüman toplumda zulüm, katliam ve kötülük karşıtı kini diri tutmanın da en büyük koruyucusuydu.

Bu memleketten Moğolların kökünü kazıyan ilk kimseler "Serbedariye" idi. Serbedariye Şiî idi. Yoksa bunları tanımak, bizim sosyal, siyasal ve ekonomik gerçekliği bulunan tarih boyunca Şia'nın sosyal ve tarihsel önemini tanımamıza ve keşfetmemize yardımcı olmaz mı? Yoksa bütün bunlar, bir dinin hakikî mi, batıl mı olduğunu açıklayan kelamî bahisler midir? Bir din veya mezhebin hakikat ve gerçekliğini açıklayan ve sabitleştiren en iyi ve en sağlam etken, tarih boyunca o dinin topluluklarının toplumda ve hayatta oynadığı roldür. Bunlar, âlimlerin oturup kendi din ve mezheplerini ispatlamak için bin tane delil getirdikleri ve karşı tarafın

dinini reddetmek için bin tane delil getirdikleri bu bahislerden daha iyidir. Bunlar daha tatmin edicidir, daha aydınlatıcıdır ve daha kabul edilebilirdir.

Selman kitabının girişinde arz ettiğim üzere, her öğretiyi tanımanın öncelikli iki yolu veya iki metodu vardır (bu çağdaş bilimsel metottur): Bir öğreti, bir din, tam anlamıyla tıpkı büyük düşünceye sahip ve aynı şekilde toplum üzerinde büyük etkisi olan büyük bir düşünür, büyük bir kahraman ve dâhi gibidir. Bir kahraman nasıl tanınabilir? Başta gelen iki yolu vardır. Elbette diğer birçok şart, madde ve malzeme bu kişiyi tanımaya yardım eder; ama iki etken ve iki metot, bir kahramanın ve dâhinin en asil ve gerçek, nesnel ve belgesel tanımaya en yakın yolları kapsamındadır. Birincisi, onun fikirlerini, düşüncelerini ve eserlerini incelemek ve analiz etmektir. Yazdığı kitaplar, yaptığı konuşmalar, ortaya koyduğu araştırmalar, söylediği sözler, yaptığı söyleşiler ve yazdığı mektuplar; onun düşüncesinin ürünü olan bütün bu senetler ve belgeler, onun hakikatini, yolunu, fikrini ve düşünme tarzını tanımamıza yardımcı olur. İkincisi, onun biyografisini bilmektir. Yani o hangi ailedeydi, hangi dönemde idi, hangi toplumda idi, hayat yıllarını ve ömrünü nasıl geçirdi, nasıl yemek yiyordu, nereden yemek yiyordu, geçimini nereden sağlıyordu, asıl ekonomik kaynağı neresi idi, nasıl eğitildi, hangi hocaların önüne [gitti], kimlerden etkilendi, kimlerden öğrenim gördü, hangi etkenlerin etkisi altında idi, üzerinde hangi olaylar iz bıraktı; küçüklüğü, ilk gençliği, gençliği, yetişkinliği ve yaşlılığı boyunca hangi değişimleri geçirdi? Onun bütün bu hayat olayları ve hayat sürecinin ilmî incelemesi, onun hakikatini tanımaya yakın olan ikinci yoldur.

Onun komplekslerinin, özelliklerinin, ihtiyaçlarının, güçlerinin, zayıflıklarının, fikrî hassasiyetlerinin ve bakış açılarının birçoğunu biyografisinin ilmî, nesnel ve dakik incelemesi sonucunda anlayabiliriz. Bundan dolayı birincisi, bir dâhinin fikrî eserlerini tanımak; ikincisi, tüm ömrünü kapsayan biyografisini ilmî bir şekilde tanımak, bir düşünürün ve dâhinin gerçek ve bilimsel olarak tanın-

ması için dakik ilmî metottur. Bir öğretiyi ve bir dini tanımak da böyledir. Önce bizzat bu dinin -yani bu dinin kurucusu peygamberin- ortaya çıkış ve var oluş kaynağı olan kitap, levha ve eserlerin tanınması; getirdiği kitap, yaptığı konuşma, ister şahsî düşüncesi, -isterse insana vermek üzere kendisinin aldığı mesaj olsun- tarihte gündeme getirdiği konular, her halükârda bu öğretinin fikrî temelini oluşturan bir belge meydana getirmiştir. Bu, onun eserleridir. İslam'da İslam'ı tanımak için yapılan ilk iş, Kur'an'ı tanımak ve sonra Kur'an'ı ve dini anlamaya yardımcı olan Peygamberin sözlerini tanımaktır. İkincisi, İslam tarihidir. İslam tarihi iki dönemdir: [Birinci dönem], -İslam tarihini oluşturan- Peygamberin hayatının tarihi, tarihin başlangıç şekli, toplumun başlangıç şekli, (Ali, Ebuzer, Mikdad ve Selman gibi, bizzat kendi eliyle yetiştirip işte Müslüman diye geleceğe örnek verdiği tipler gibi) fertlerin yetişmeye başlamasının şekli ve Peygamberin kendi eliyle kurduğu toplumun tanınması. Yani Mekke'den Medine'ye geliyor, sonra Medine'de herkesi kaynaştırıyor, ham malzemeleri kendi eline yerleştiriyor, başlangıçtan itibaren tabaka tabaka, basamak basamak, tuğla tuğla on yıllık bir numune olarak İslam ümmeti adlı bir toplum inşa ediyor. Bu bir makettir.[145] Bu tarihin gün gün, saat saat Peygamberin davranışını, Peygamberin olaylarını, Peygamberin hayat şeklini; onun düşmanla, dostla, yabancıyla, kendisiyle, Arapla, Acemle, köleyle, efendiyle, siyasî faktörleriyle, ekonomik faktörleriyle, halk kitlesiyle, ashabıyla, yakınlarıyla ve ailesiyle ilişkilerini; bütün eski yapıları; kurduğu, değiştirdiği, dönüştürdüğü veya ortadan kaldırdığı tüm kurum ve kuruluşları

[145] Herkes diyor ki: "Peki, faydası ne, on yıl sonra da ortadan kalktı." Diyorum ki bu bir makettir. Eğer Peygamber insanlık için bütün zamanlarda geçerli bir toplum kurmak isteseydi, o zaman beşerin kendisi ne yapacaktı? O zaman insanî sorumluluk ne olacak? Makettir. Yani ben sizin böyle bir toplum kurmanızı istiyorum. Biz Peygamber toplumu kurmakla yükümlü değiliz. Nihayet onun bir örnek vermesi, rehberlik etmesi, plan vermesi, bir kroki vermesi gerekir. Bunun için on yıl değil, bir yıl yeterlidir.

[146] Bu Medine, yani Peygamberin Medinesi, Peygamberin şehri anlamına gelmez; aksine medenî toplum, Peygamberin kültür ve medeniyeti anlamına gelir.

ve Medine[146] ümmetini kurmak için yaptığı tüm çalışmaları ve planlamaları incelemek suretiyle [mütalaa edilmesi gerekir].

[İkinci dönem şudur:] Acaba tarih, Peygamberden sonra hemen Peygamberin yürüdüğü o on fersahlık yol ile devam edecek mi, yoksa sapacak mı? Ne kadar sapar, nasıl sapar? Hangi nedenlerle sapar? Asıldan hangi noktaya kadar uzaklaşır? Sonra bu dönemler boyunca İslam, 1400 yıl bu on dört konağı çeşitli yataklardan, değişik olaylardan, muhtelif devirlerden, farklı dinler, kültürler ve ırklarla karşılaşmadan nasıl geçirir? Kaynağından yola düşen bu ırmak, değişik yataklarda renkleniyor ve içine diğer ırmaklar ve dereler karışıyor. Karışan bu dereler ne idiler? Nereden karıştılar? Bu ırmak hangi yöne doğru sapmaktadır? Öğretinin berrak suyuna karışmış olan bu yeni renkler ne zamana aittir? Kimler tarafından katılmıştır? Bu suyun tadı, rengi ve cinsi üzerinde nasıl bir etki bırakmıştır? Bu yabancı unsurları ve ırmağın bu değişim, dönüşüm ve kıvrımlarını incelemek bir zarurettir. İslam'da başlangıçta kaynayan, on fersahı bizzat Peygamber tarafından sulanan ve yönlendirilen, sonra başka sulayıcıların eline düşen o berrak çeşmeyi nasıl çevirdiler? Hangi topraklara, çöllere, derelere, bataklıklara ve pis kuyulara sürüklediler? İçine hangi unsurlar karıştı? Hangi değişiklikleri yaptı? Bu değişiklikler bu fikrin, bu öğretinin ve bu kültürün ruh, düşünce, cins, renk, tat ve durumuna ne gibi değişiklikler kattı? Bugün elimizde bulunan şey, nereye kadar tarih yolundan alınmış, nereye kadar akıldan kaynaklanmıştır? Bu yolla İslam tanınabilir. Yani İslambilim, İslam'ı tanıma, ister mütehassıs âlimlerin araştırmaları düzeyinde, isterse bizzat genel bir gerçek İslam bilgisine sahip olmak isteyen mütehassıs olmayan normal bir fert düzeyinde olsun, iki tür tanımaya dayanır: Birinci tanıma, Kur'an'ı, yani bizzat Kur'an'ın kendi sağladığı ölçülere ve bugün bir metni veya nesri ta-

Eflatun'un Medine-i Fazıla'sı gibi (o sosyal bir tür idi); ama Peygamberin içinde bulunduğu bir yer değil, Peygamberin hâkim olduğu bir yer. Bundan dolayı ona nispet edilmiştir. Yani Peygamberin eseri olan bir toplum. Bu Medine bir şehir değil, site anlamına gelir. Site, insanlığa, bir topluma örnek olabilecek bağımsız bir toplum, bir şehir ülke, şehir devlet demektir.

nımak suretiyle sahip olduğumuz ölçülere dayalı olarak metodik bir şekilde tefsiri tanımaktır/bilmektir. İkincisi İslam'ı tanımak, yani 14 asırdır çeşitli değişimlerde, değişik olaylarda, farklı ortamlarda ve muhtelif din, kültür ve ırklar arasında yaşamış ve çeşitli olaylarla yumuşakça pençeleşmiş olan bu öğretiyi tanımaktır.

Bu olayların, bu faktörlerin ve bu tanımaların incelenmesi, bizim İslam'ı olduğu şekliyle tanımamıza yardım eder. Bundan dolayı İslam'ı tanımak, Kur'an'ı tanımaktır; asıl İslam'ı tanımanın en temel yolu olarak İslam tarihini tanımaktır; sonra bu iki temel üzerinde araştırmacının bu iki esası tanımasına yardımcı olan bütün araçları, kültürleri ve maddeleri tanımaktır. Kur'an ve İslam tarihi, kültürümüzde ve toplumumuzda terk edilmiş iki şeydir.

Tarih: İnsanın Doğal Oluşumunun Seyir Çizgisi

Rengârenk savaşların, ekollerin ve hareketlerin kıvrımı; kahramanların, şahsiyetlerin ve önderlerin çör çöpü; anlık, geçici ve sonsuz heyecan ve şamata köpüğü altında soylu tarih ırmağı üç ana kolda ilerliyor ve denize yaklaşıyor.

Gündelik ve güncel şeyleri unutalım. "Durumlar" adlı şeyleri hiçbir zaman yargı konusu olmamalıdır. Durum, sabit zaman çerçevesinde ırmağın yüzeyine çizilen ve sonra suyun üzerinde oluşan süreli ve geçici bir şekildir. Durum sabit bir resim, tarih ise bir akıştır.

Her toplum, hava hareketi yolunda bir hortum, su akıntısı yolunda bir girdap, bir türün nesillerinin peş peşe gelişinde bir ferttir.

"Her ümmetin bir eceli/süresi vardır."

"Allah, gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri ancak hak ile ve belirli bir ecel ile yarattı."

Her güç, bu sel geçidinde bir kayadır; ya kenara atılır ya da aşınır ve yol açılır.

Roma İmparatorluğu mu, İran mı? Evet, dünyayı aralarında paylaştılar ve milletleri kendi cihangir iktidar savaşlarına getirdiler. Zaman ırmağı, şimdi Mekke vadisinde kendi kabilesinin esiri, ezilmişi ve zavallısı olan bu adsız, güçsüz ve küçük topluluğa yaklaşıyor. Gelecek, etrafına bir grup köle, garip, yalınayak, aç ve evsiz barksız insanı toplamış olan; deve sahiplerinin ve ticaret aracılarının korkusundan Erkam bin Ebierkam'ın evine saklanmış bulunan ve hatta her çöl Arap'ı gibi Mescidiharam'da namaz kılan kimsenin gücüne de sahip olmayan bu görevli çobanın lehinedir.

Ama yeryüzünü binek toynakları altında dize getiren bu iki ordu denizi arasında Kureyş yoktur. Bu vadinin atmış yetmiş yalınayağı, tarihin adını bile duymadığı bu ölü yarımadanın bir köşesinde ne yapabilirler?

Çünkü durumu görüyor; dünyadan ve dünyaya ve dünya milletlerinin kaderine hükmeden güçlerden haberdar olan; rakamlarla ve

ince istatistikle mevcut Doğu ve Batı güçlerini dakik bir şekilde değerlendiren ve başı uluslar arası siyasetin içinde olan yarım aydın elbette hiç ilgilenmez.

Ama akışı gören, zamanın hareket yönünü bilen ve şimdiyi değil, tarihi tanıyan kimse, uzun zaman geçidinde şu ilkeyi tecrübe etmiştir:

"Nice az bir topluluk, çok topluluğu yenmiştir." (2/Bakara Suresi 249)

Yarının onların olacağına kesin inanır.

O, ne kadar ileri giderse gitsin, gücün kendi ölümünü karnında beslediğini bilir. Dünyayı yutan bu iki boyunduruğun ne kadar çok yerse yesin daha da acıktığını; ne kadar zengin ve hırslı olursa olsun menfaatlerinin tezadını kendi canına attığını bilir. Sasanî İmparatorluğu bütün insanî ve maddî güçlerini seferber ederek Roma İmparatorluğuna saldırıyor; yüz binlerce gencin, milyonlarca silahın ve ülkesinin yıllık sermayesinin ve nesillerinin çok miktarda ürününün yok olması pahasına Roma gücünü toprağa ve kana çekiyor, mamur şehirlerini yıkıma sürüklüyor ve bütün insanî ve ekonomik gücünü berbat ediyor.

Yaralı, müflis ve virane Roma merkezinden intikam ateşi yükseliyor; hazineler harcanıyor; 500.000 genç köylü ve işçi tarlalardan ve işyerlerinden seferber ediliyor; savaş vergileri bütün milletin elini boşaltıyor; gelecek intikam savaşı, toplumun son gücünü de yutuyor; yüz binlerce silahlı asker yabancı bir savaşa koşuyor; İran'a saldırıyorlar ve aylarca katliam, yıkım ve yangın yaşanıyor.

Ama bu, galibin de mağlubun da yenilgiye uğradığı bir savaştır. Meydanda savaşan asker, meydanın gerisindeki bir kişi değildir; şehirde ve köyde onun için çalışırlar. İnsanlar, gittikçe artan ağır savaş vergileri altında ezilmişlerdir. Köyler bütün iş ve üretim güçlerini kaybetmişlerdir. Ortada kadınlar, çocuklar ve yaşlılardan başka kimse görünmez. Şehirlerin becerikli güçleri, medeniyet, sanayi ve bayındırlığı koruma ve geliştirme işine el atacakları yerde savaş boyunduruğuna yiyecek üretiyorlar ve çalışmalarının meyve-

sini ve milletlerinin hayat sermayesini gece gündüz bu çılgın tandıra atıyorlar. Savaşın ölüm, yıkım ve yoksulluktan daha kötü uğursuz sonuçları vardır. Sistemin yerle bir olması, ahlakî değerlerin çökmesi, ailelerin parçalanması, kötülük ve çirkinliklerin yayılması, ruhsal ve fikrî serserilikler, başıboşluklar ve ızdıraplar, bir kanser gibi bu iki korkunç devin canına ve bedenine düşüyor, içten kemiriyor ve çürütüyor. Bu iki devden şimdi iki karartı kalmıştır. Uzun müddet görkemli makamında güvelerin hızla kemirip içini boşalttıkları asasına dayanmış bir ölü olarak duran Süleyman'dırlar. Süleyman'ın devletinin ihtişamı sadece gözleriyle düşünen bu kimselerin gözünde hâlâ ayaktadır. Ama Allah'ın vadesine inanan kimseler, iman evreninin akıllılığıyla bu davulların şimdi boş ve can sularını çılgın savaş ve intikamların emdiği ve fesat, zayıflık ve zillet dağarcığı haline getirdiği bu koca heykellerin iman, bilinç ve ihlâs elinden yedikleri darbeyle -gördüğümüz gibi- yerle bir olduklarını bilirler. Dünyayı kemiren bu iki ezici güç, bütün güçlerini Ermenistan ve Irak üzerinde, Yakın Doğu'da toprağa ve kana çektiler; o zaman bir avuç mümin topluluk -ideal ve iman sahibi olan, bilinç ve kesin inancın güçlü, hücumcu ve ümitli yaptığı, hareketi seçmiş olan şimdiyi ve işlerin akıbetini ve zamanın sonunu bilen dünyanın dış yüzünü değil, Allah'ın hakikatin güce galip geleceğini söyleyen vaadini hak kabul eden insanlar- rahat bir nefes aldılar, özgürleştiler, kanatlandılar, kurtuldular, mutlu ve muzaffer oldular.

"Elif Lam Mim. Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Önce de sonra da emir Allah'ındır. O gün müminler Allah'ın zaferiyle sevineceklerdir. Allah dilediğine yardım eder." (30/Rum Suresi 1-5)

Rumlar Yakın Doğu'da yenildiler ve birkaç yıl içinde bu yenilgiden sonra muzaffer olacaklardır. İş, önceden de şimdi de şimdiden sonra da zaman boyunca, tarihin hareketi sürecinde dış dünyayı görenlerin gördüğü tanrıların değil, Allah'ın elindedir. Bu esnada iman eden bir topluluk, mutlu, özgür ve huzurlu olurlar.

Bu, tarihin belirlemesi, Allah'ın vaadidir.

"Allah vaat etmiştir. Allah vaadinden dönmez. Fakat insanların çoğu bilmezler." (30/Rum Suresi 6)

Çoğunluk, olayları ve olguları görürler; mevcut anı ve görünen durumu anlarlar. Sadece önlerine düşen, değersiz ve düşük şeyleri (dünyayı) bilebilirler; işin sonundan habersizdirler.

"Onlar dünya hayatının dış yüzünü bilirler, ahretten habersizdirler." (30/Rum Suresi 7)

Niçin insanların hayatını, toplumların kaderini ve tarihin düzenini dünyadan, tabiattan ve yaratılış kanunundan ayırıyorsunuz? Yoksa kâinat sisteminin böylesine mantıklı ve makul bir hesap ve kitabının olduğunu, kendi yaratılışınızın dakik bir düzene ve ilmî bir kanuna dayandığını, evrenin ve insanın yaratılışında her şeyin ve herkesin hakka dayandığını ve belirli bir süresinin olduğunu görmüyor musunuz? Nasıl tarih hedefsiz, toplum hesapsız, insan türünün kaderi tesadüfî, hadiseler sahnesi anlamsız ve hareketler nedensiz, güçlerin heva ve hevesi ve şahsiyetlerin, oyunun, gücün, paranın ve yalanın arzusu olabilir?

"Onlar kendileri üzerinde hiç düşünmediler mi? Allah, gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri ancak hakka uygun olarak ve belirli bir süre için yaratmıştır." (30/Rum Suresi 8)

Yeryüzünü savaş halinde tutan, dünyayı yutan, milletlerin kaderiyle kolayca satranç taşı gibi oynayan, demir, altın, medeniyet, ilim ve teknik gücünü tekeline alan, bir eli insanların başında, diğer eli insanların cebinde ve insanların duygu, düşünce, istek ve iradelerine musallat olan, dini ve bilgiyi satın alıp kullanan ve kara, deniz ve havayı kendi rakipsiz hareket alanı olarak gören çelik güçlerin, zaman sahnesinden çıktıklarına ve baştaki hayaller, yürekteki sıcaklıklar ve dudaktaki kelimelerden başka bir şeyleri olmayan mustazaflar karşısında güçten düştüklerine inanmıyor musunuz?

Bu oturduğunuz ve yalnızca gözünüzün önündeki kaya ve girdabı gördüğünüz sahil köşesinden kalkınız; geleceği öngörmek için geçmişin peşine düşünüz ve tarihi görmek için ırmak yolunda şimdiye, konjonktüre ve topluma değil, geriye dönünüz. Niçin tarih kanununu keşfetmek ve başları göğe değen nice cihangir, haşmetli ve ceberrut güçlerin yok olduklarını ve nice hayranlık uyandıran planların bu ırmağın suyu üzerinde kararsızlaştığını görmek için sabit mekândan, sınırlı ve durgun bakış açısından hareket etmiyorsunuz ve zaman yolunda dolaşmıyorsunuz?

"Onlar yeryüzünde dolaşıp kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğuna bakmadılar mı? Onlar kendilerinden daha kuvvetli idiler. Yeryüzünü sürüp işletmişler ve orayı kendilerinin imar ettiğinden daha çok imar etmişlerdi." (30/Rum Suresi 9)

Ama tarih yolu, sadece dış etkenlerin eseri ve güç sahiplerinin iradelerinin oyuncağı değildir. Her zaman bu silsileyi hesaba katan maddî nedensellik yolunda, insanın bilinç, iman ve iradesinden doğan, sorumluluk yaratan, nedenler zincirine dâhil olan, sadece yüzeydekini görenlerin hesaplarını alt üst eden, güç kayasının etrafında tavafa zorladıkları, yanlış yola sürükledikleri veya irtica ve istibdat donukluğunda durgunluğa mahkûm ettikleri tarihi açan, harekete geçiren ve kendi aslî yoluna getiren, hayat, hareket ve yeni yaratıcılık kazandıran, değerleri değiştiren, putları kıran, uykuları kaçıran, İsrafil'in feryat, davet ve mesaj suruyla kabirleri ayaklandıran ve karanlık bir dönemin ve koyu bir cehalet, zulüm ve donukluk gecesinin sonunda ansızın bir ruhun her taraftan üflemeye başladığı, ölü bedenlerin canlandığı, zamanın ölüm yüklü ve suskun kabristanının yeni bir doğum heyecanı yaşadığı; yeni değer, derece, sınır, ölçü ve kriterlerin yaratıldığı; yeni bir takdir, iman, düşünce, ahlak, hayır, şer, güzel, çirkin, kültür, medeniyet, hareket, insan ve dilin meydana geldiği; başka bir tarihin başladığı bir güç ortaya çıkar. Seherin saklandığı yerde Güneşin başka bir fecir işine, başka bir ışığın ve hayatın doğuşuna el attığı, başka bir kaderin yaratıldığı böyle bir gecedir: "Kadir Gecesi"dir. Bu yüzden de bin aydan daha hayırlıdır.

Güneş doğup yeni bir ufuk görününceye kadar bu geceye selam olsun.[147]

Bu kapkaranlık yıllar, dünyaya boyun eğdiren ve sesini kesen bu zulüm ve zulmet dönemi, her şeyin ve her yerin üzerine koyu karanlığın çöktüğü, cephelerin birbirine girdiği, kıblelerin belirsizleştiği, hak ve batılın meçhul kaldığı, her şeyin adileştiği, işaretlerin ve görünüşlerin saçma, anlamsız ve güç, heves, altın ve yalanın oyuncağı olduğu bir devre devam ederken ansızın Ruh iniyor, taştan peygamberlik kaynağı fışkırıyor, hikmet ışığı düşünceleri aydınlatıyor, risaletin gaybî çekimi canı hareketlendiriyor ve kıyametin mesaj borusunu meydana getiriyor. Gecedir; egemen karanlık gibi koyu karanlıktır, bürüyen karanlık ve onun üfürükçüleri yalan ve hile işindedir; ama Kadir gecesidir, yaratıklar başka bir takdir, başka bir takvim ve fecir solurlar, her şey ve herkes belirginleşir, saflar ve cepheler şekillenir. Her şeyin ne olduğu ortadadır. Herkes nerede olduğunu bilir. Hüccet, Furkan ve belgelerle doğru ve yanlış birbirinden ayrılır. Mizan, değerlendirmeleri hak ve adalete dayandırır. Kitap, yeni bir dünyagörüşü, insanî hayat bilgisi ve devrimci bir toplum inşa mimarisi bağışlar. Toprak, kan, hâkimiyet ve ortak iktisada dayalı durgun bir topluluk ve döngüsel bir hareket olan toplum, uzak bir kıbleye gidiş yolundaki kervan olan ümmete[148] dönüşür. Liderlik imamet olur, zulüm adaletin önünde diz çöker, adalet zulmü gömer. O zaman gücün merkezinde, durgunluk, boğulma, karanlık ve ümitsizlik ülkesinde en değerli ve en saygın topluluk, insanların kurtuluşu için ayağa kalkar, adi zaman hisarından, kendi aşağılık hayatından halk için ve halkın peşinde dışarı çıkar; kardeşlik, hak arayışı, özgürlük, bilinç, insanî değerler, iyi ve güzel her şey olan marufu yerleştirmek ve münkeri kov-

[147] *"Biz onu Kadir gecesinde indirdik. Kadir gecesinin ne olduğunu bilir misin? Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır. O gece melekler ve Ruh, Rablerinin izniyle her iş için iner dururlar. O gece fecrin doğuşuna kadar esenlik doludur."* (97/Kadir Suresi)

[148] Yol gitmek, yürümek manasındaki "Emme" kökünden türemiştir.

mak, reddetmek ve yasaklamak için mücadele eder ve Allah'a inanır.[149]

Sonunda, güçleri iman, hareket etkenleri sorumluluk olan ve ellerinde terazi bulunan bu topluluk, demiri Allah'tan ödül olarak alırlar ve bu üçüyle tarih yapılabilir.

"Rum"un mesajı seni bırakmaz. Gördüğün tarihin, tarihte güç ve sömürüde -gözünü kamaştıran ve felsefî ümitsizliğe, bilimsel şüpheciliğe, sosyal tereddüde, yenilgiye ve kendine yabancılaşmaya sürükleyen- günümüz sistemlerinden daha ileri ve daha gelişmiş olan cihangir sistemlerin kudret ihtişamının, servet zenginliğinin, hâkimiyet genişliğinin ve sert ve çelik sistemlerinin istikrarının zirvesinde iken bu sükût ve teslimiyette hiçbir hayat ve hareket beklentisi bulamadığını görürsün:

"Peygamberleri onlara açık delilller getirdi. Allah kimseye zulmetmez; fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı."

Onların izinden omuzlarında risalet yükü, ellerinde beyyine-ler/belgeler olan birtakım insanlar geldiler. Beyyine! Açıklayan, safları belirginleştiren, düşüncelere, duygulara, kültür, iman, ruh, irade, ahlak, hayat, ilişkiler ve topluluklara kırmızı sınır çizgisi çeken şey.

Daha heyecanlandırıcı, güzel ve anlamlı olan ise peygamberlerin açık belgelerle gelmeleri ve artık kimsenin ne yapıyorlar diyememeleridir. Ansızın kudretlerin feci yok oluşundan ve iktidarların zilletinden söz ediyor. Yani aynı peygamberlerin gelmesi ve aynı kudret sahiplerinin helak olması! (Peygamberler açık belgelerle ortaya çıktılar.)

Gördüğün gibi, onları böyle zalimce zillet ve helake sürükleyen Allah değildir; onlar kendi kendilerine zulmetmişlerdir, onlar kendi zulümlerinin mağdurlarıdır.

[149] *"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız."* (Dilin vahiy dili olması ilginçtir. Allah'a imanı bu toplulukta emir ve nehiy sorumluluğundan sonraya bırakmıştır.)

Bu, tarihin kanunudur. Tarih ile de örtüşen aslî oluş ve yok oluştur:

"Ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkarır."

Toplumların, güçlerin ve düşüncelerin hayatı ve insan hayatının hareket ve değişimi de tabiata hükmeden aynı kanuna tabidir.

"Yeryüzünü öldükten sonra diriltir. Onlar da aynı şekilde çıkarılırlar..."

Ali'nin Kitabı, Yarının Kitabı, Bütün Zamanların Kitabı

İşin özüne gelirsek...

Düzensizlik ve kanun, çokluk ve birlik, bilahare değişim ve sabitlik, her zaman ve her yerde geçerli bir ilkedir.

Tabiat, doğum ve ölümlerin, oluş ve bozuluşların ve olgu ve arazların sahnesidir. Kalıcı olmayan çeşitli olgular onun hissedilir yüzünü oluştururlar; sadece anların, olayların, renklerin ve görünüşlerin seyircisi olan gözler ondan başka hiçbir şeyi görmezler. Tıpkı bir çocuk gibi donanma oyunu topluluğunda şaşkın kalan filozoflar, şairler ve yarı bilginler, bu sınırlı gösterilerin, bu sebepsiz ve gayesiz doğum ve ölümlerin mahpusu olmuşlar, şaşkın bir bakış ve hayret ve hayıflanma dolu bir çehre ve bilgisizlikten doğan bir düşünceyle filozofça bağırır:

"Dünya ve içindekiler bir hiçten ibarettir!"

Ama yüzleri açan ve tabiata delici gözlerle bakan düşünceler, bu devamsız dağınıklıkların ve görünüşlerin, anlamsız zuhurların ve sersemleten ve ümitsizleştiren parçalanmaların ardındaki sebat, birlik, mana ilkesi ve ölümsüz cevheri keşfederler ve şunu bilirler:

"Bir suretin altında üstte olan şey vardır

İlim, bu topluluğun iman ve iç görüsünün eseridir."

Max Plank adlı bilgin çok zeki ve bilimde dâhice çalışmaları olan birisi idi; ama dünyanın anlamlı olduğu ve bu çoklukların ötesinde bütün evrene egemen hakikî varlığı anlatan bir birliğin bulunduğu gerçeğine inanmıyordu. O kadar zekâdan ilme laboratuvarında denediği birkaç önemsiz ve tikel fizik meselesinden başka bir şey armağan etmedi; ama Kepler, zekâda hiçbir zaman onun dizine çıkamamış olmasına rağmen evrenin ve varlık ruhunun anlamlılığına olan iman gücü sayesinde modern fiziği yaratmıştır.

Eflatun, felsefe okuttuğu kendi akademisinin girişine şunu yazmıştı:

"Geometri bilmeyen girmesin!"

Yani bir kimse ancak önceden düşüncesini ilimle donatırsa hakikatlere (ideler âlemine) felsefe yoluyla ulaşabilir ve hayalperestlikten, yanlış düşünceden, hurafecilikten ve sofistik konuşmalardan uzak kalabilir.

Plank, ilim arayışına teşebbüs eden kimselere hitaben şöyle der:

"Bilim mabedinin girişine: ancak imanı olan girebilir, diye yazmışlardır."

Tarih de böyledir. Tarih bilmeyen sosyolog, beşeriyet denilen bu büyük ve derin denizin dalgalarının, renklerinin ve köpük oyunlarının yüzeysel seyircisidir.

Öyle ki sosyolog, gazete yazarı, istatistikçi ve röportajcı seviyesine iner. Onun düşüncesi kendi zamanının mahpusudur; düşüncesinin hareket alanı şehir surlarının ruhudur ve en uzak görüş noktası nüfus kâğıdıdır!

Kendi dar görüşlülüklerini filozofça birbirine bağlaması, kendi cehalet, saçmalık, çıkmaz ve anlamsızlığını evrenin ve insanın üstüne yıkması ve bütün bunların birleşiminden[150] ahır ile harman, tavla ile çöl (bugün apartman, devlet dairesi ve fabrika) arasında koşturmada bir an seyre dursa ve etrafına baksa aydın olması doğaldır! Ne görüyor? Beyin yapıcı ve standart oluşturucu sistemlerin onun için takdir ettiğinden ve alnına yazdığından başka hiçbir şey!

Sadece güçleri, zayıflıkları, mesafeleri, olayları, oyunları ve gösterileri gördüğü anlaşılıyor. Gelen yüzler manasızdır; sebepsiz giderler. Savaşlar, muzafferlerin elinde barış ödülü; barışlar, savaş çıkaranların süsü olur. Ansızın bir yalınayak çılgın kalkar, medenî bir milleti harekete geçirir ve dünyayı kana ve ateşe çeker; sekiz mil-

[150] Asıl metnin fotokopisinde sayfa numaralarının dizilişine göre -ikinci sayfanın sonunun alameti olan- yıldız işaretinden sonra iki, üç, dört sayfa görünüşte kaybolmuştur. Bize göre yıldız işaretinden önceki ve sonraki paragraflar arasında (2. ve 5. sayfa) gerekli uyumun bulunması sebebiyle bu iki sayfa kaybolmamış, aksine numaralandırmada hata olmuştur. (Derleyen)

yon genci ölüme sürükler. Bunun ardından fesat dalgası, uyuşturma, ahlakî çöküş, intihar, ailelerin yok oluşu, ilişkilerin değişmesi, her şeyin allak bullak olması... Birden dünya mazlumlarına özgürlük bağışlayan ordu Batı'ya saldırır, birkaç milleti zincire vurur, tarihleri, kültürleri, asaletleri, bağımsızlıkları yutar ve nefesini tutar. Birden bire Allah'ın müjdecileri, melekutî yüzler ve Ruhulkudüs'ün taşıyıcıları aşk, barış, sevgi ve af mesajını Afrika'ya, siyah kabilelerin merkezine götürür. Başlangıçta onların İncil'i vardır, bunların toprağı. Bir süre sonra hidayet nuru şirk ve cehalet karanlığında parlar, ilahî saltanat gönüllere hâkim olur; bu defa bunların toprak, onların İncil sahibi olduklarını görürüz.

Özgürlük, demokrasi ve insanın asaleti, Batı'da elden ele dolaşıyor; Asya, Afrika ve Latin Amerika'yı soyuyor; açlık, savaş, fakirlik ve ilkelliğe sürüklüyor; kültürleri ve dinleri yok ediyor; insanları yerli çoğunluk ve jigolo azınlık şeklinde yer değiştiriyorlar; tarihin büyük medeniyet kurucularını dostun ve düşmanın yerini değişik gösteren maymunlar şeklinde bozuyorlar. Kabadayılarını taklitte nasıl bir yarış ve övünme!

Petrol, inci, altın, kenevir, kahve vs. götürüyorlar ve eroin, rakı ve benzeri şeyler sokuyorlar. İnsanî özgürlüğü alıyorlar ve cinsel özgürlük veriyorlar!

***

Bu ne biçim bir dünyadır? Nasıl bir toplumdur? Nasıl bir ekonomidir? İlim, teknik, hayat, iş, siyaset, sanat, düşünce, ideoloji, savaş, barış, kanun, medeniyet ve kültür ne demektir? Bu bozuk dünya pazarında neyin anlamı vardır? İnsanın ve hayatın nasıl bir anlamı olabilirler? Ömür felsefesi, "tüketim için üretim, üretim için tüketim" Sizif'çe bir ölümden başka nedir ki? Bir kısır döngü, tekrarlanan, abes ve saçma bir çaba!

Ücretlilik felsefesi, hayat felsefesi olmuştur. Ücret, kapitalizm ve sanayi dininin mabududur. Bütün bunlarla birlikte herkes geleceği satmak suretiyle geçimini sağlamalıdır. Ücret, insanın hayatını, kulluğunu ve ibadetini satın almış olan bu güçsüz tanrı, Arş-ı İla-

hiye, Yaratan, Rab, Rezzak, Hâdi, Rahman ve Rahim olan Allah'ın makamına oturmuştur. Bütün bunlara rağmen kölelerini ve kullarını idare edebilmek için başka bir tanrının, adaletin yardımına muhtaçtır.

Böyle bir bozuk dünya pazarında iman, hakikat, değer ve ideal nerede yer bulabilir? Hiçbir yerde!

Bizim işlerle ilgili olarak yaptığımız iyi-kötü, hak-batıl, maruf-münker şeklindeki tasnifler zihnimizin ürünüdür ve dünya kabul etmez. Abbasî İmparatorluğunun parlak asrının vezirleri ve büyük devlet adamları hakkındaki geçmiş tecrübeler şu cümleyi tekrarlamaktadır: "Onun olgunluk, iyilik, ilim, güzel haslet, tutum ve davranışa dair hiçbir fazileti yoktu. Anılmaya değer hiçbir işi ortaya çıkmadı; ancak baht yıldızı yüksekti."

Aynı zamanda bir milletin kültürel bağımsızlık senedini çileli ve yetenekli bir ömür pahasına ödemiş olan Firdevsî, kışın yaklaşmasından ve kömürsüzlükten dolayı kendi kendisine sarılıyor ve tarihimizin Rüstem gibi bir kahramanı yaratmış olan destansı adamı kocakarılar gibi inliyor:

"Felaketti yaşlılık ve yokluk!"

"Duydum ki gümüşten tencere yapmış

Altından bir temel yapmış Han aileleri"

Harun'un veziri Hasan bin Sehl, Irak valisi olduğu sırada "Femussulh" adında bir şehir kurdu. Bağdat seferinde Memun'un sadece dört bin devenin ordunun gemi kaptanlarını taşıdığı büyük ordusunu, süvari ve hizmetçilerini davet etti.

Harun'un komutanı Kahtabe, Medine'de Ali taraftarlarının evlerine baskın yaptı ve her şeyi, kadınların elbise ve ziynetlerini dahi yağmaladı; İmam Rıza'nın ailesini de istisna etmedi.

Mütevekkil zamanında Ali taraftarları o kadar ekonomik bir baskıya maruz kalmışlardı ki Peygamber ve Ali'nin büyük ailesinden birkaç kadının vücutlarına giyinmek için birden fazla entarileri yoktu. Mecburen evlerinde mahpus idiler. Çıplak olarak ip eğiri-

yor veya yemek pişiriyorlardı. Namazda örtünmek zaruri olduğu için o tek entariyi nöbetleşe kullanıyorlar ve elden ele veriyorlardı!

İslam inkılâbının özü ve Müslüman milletlerin kurtuluşunda hakikat ve hürriyet cevheri olan İmam Hüseyin ayağa kalkıyor ve herkesin önünde, çocuklarını, kadınlarını ve ailesini de kurban yerine götürüyor. Destek çağrısına cevap olarak o büyük imparatorluktan, bütün o zahid, mücahid, Sahabî, Tabiî, muhaddis, imam, kadı, âlim ve hatiplerin içinden birkaç kişi dışında kimse ahırından başını çıkarmıyor. Yezit'in İslam hilafetinin göz nuru olan değerli bir maymunu vardır. Onu süslerle bezeklerle süslü, dizginli ve saygın bir eşeğin üzerine oturturlar; ümmetin devlet adamları önünden ve arkasından giderler ve hizmetçileri ona saygı göstermeye, edebe riayet etmeye, yüceltmeye ve kutlamaya zorlarlar. Tellallar şehir merkezinde şöyle bağırırlar: "Ey müminler, ey mücahitler, gaziler, süvariler, taife eşrafı ve kabile reisleri, yarın Resulullah'ın halifesi Emirülmüminin'in huzurunda binicilik yarışı düzenlenecektir. Bu yarışa katılmak bütün İslam ümmeti süvarileri için serbesttir; ama vay Ebu Deval'in[151] eşeğinin önüne geçen atın haline!"

***

Dünya Gıda Örgütü istatistiği anlatıyor: Amerika'da Amerikan ailelerin köpek ve kedilerinin tükettikleri yiyecek, dünyadaki bütün açları doyurmak için yeterlidir. Çöpe döktükleri gıda maddeleri, bütün Asya ve Afrika'yı gıda kıtlığından kurtarır.

Yüzyıl önce Alman işçileri kapitalizmi çöküşün eşiğine getirmişlerdi. Yüzyıl sonra bugün kendileriyle dertleşmek için peşlerine düşen öğrencileri dövüyorlar. Bugün Avrupa sosyalistleri, kapitalizmin sağlamlaştırılması ve meşrulaştırılması ve sınıfsal sömürü ko-

[151] Maymunun künyesidir. Hilafet makamı tarafından onu hiç kimsenin künyesinden başka bir isimle anmaya hakkı olmadığına dair bir genelge yayınlanmıştı. (Künye, şahsın saygınlık ve yüksek makamının işaretidir. Araplarda büyük şahsiyetleri sadece künye ile adlandırırlar.) [Diğer bir yazmada bu maymunun künyesi, Ebu Kays olarak gelmiştir. (Derleyen)]

nusunda liberal ve Hıristiyan demokrat partilerden, faşistlerden ve bizzat kapitalistlerden daha çok liyakat göstermişlerdir. Sarılar ve Kızıllar, Siyahlara yaklaşmak için birbirleriyle yarışmışlardır. En heyecanlı müritleri ve en şefkatli dostları hammadde gibi siyaset pazarlarında bir anlaşma, ticaret izni kazanma ve düşmanla tam dostluk makamına ulaşma mektubu olarak kullanıyorlar.

Cahiliye döneminde fakir bedevî kabileleri, put heykellerini hamur ve hurmadan yapıyorlardı. Yolculukta yanlarında götürüyorlardı ve onlara tapıyorlardı. Açlık dokunduğunda tanrılarını ıslatıp yiyorlardı. "Hem Tanrı'yı hem hurmayı istiyorsun." Deyişi belki buradan gelmiştir.

Bugün asrımızın kutsal Kâbeleri, teknoloji gereği kendi ideolojilerini kâfirlere satıyorlar. O yanda açıkça, bu yanda pratik olarak her din ve kültürde ayıbın aslı, hıyanetin esası ve insanlığın ölümü olan bu ilke şimdi ortak slogan olmuştur: "Bugün teknoloji mutlak hâkimdir ve ideoloji son bulmuştur."

Rönesans'ta insanın hidayet ve saadeti için din yerine ideolojiyi yaratmak amacıyla ilmi imanın hizmetinden kurtardılar. Şimdi teknolojinin mutlak hâkimiyetini ilan etmesiyle ve ideoloji döneminin başlamasıyla ilim, paranın ailesi olmuştur.

Hak nedir? Batıl nedir? İyilik ile kötülüğün savaşı nedir? Emir ve nehiy sorumluluğu nedir? Adalet ve zulüm cepheleri hangileridir? Küfür ve din kıbleleri nerelerdir? Sağ el ile sol eli birbirine karıştırıyoruz. Dünyada ve toplumda hiçbir hesap ve kitap yoktur. İman mı? İman, bir şeye dayanmak demektir. Hiçbir şeyin olmadığı bu düzensizlik ve kargaşa içinde sabit, kesin, anlamlı ve kanuna uygun olan nedir?

Sorumluluk mu? Kime ve neye karşı sorumluluk? Hiç üzerine kurulmuş dünyada ve saçma üzerine inşa edilmiş hayatta insan sorumluluğundan bahsetmek ancak bir kıta şiir hazırlamaya yarayan bir vehimdir. Bundan dolayı sadece duygular, ince kalpler, şair mizaçlılar ve şiir ve müzikle heyecanlanan, hareketlenen, coşan ve mutlu olan romantik ruhlar; inanç, sorumluluk, özgürlük, halk,

adalet, hak, kurtuluş, başkalarının mutluluğu, insanın yazgısı, güzellik, bilgi, iyilik, ideal ve eşitlik gibi kelimeler ve diğer sihirli sözcükler, gaybî kavramlar ve metafizik lafızlar uğrunda kendi gençlik, zevk, refah, heves, servet, güç, kudret, gelecek ve hayatlarını feda ederler. Bütün bunlar, tarihin en uzak noktasından, dinlerin hâkim olduğu en uzak dönemlerden kalma sözlerdir. Hayatın göçebelik, aşiret veya tarımsal üretim düzeninde tek tip ve uyumlu bir şekilde özgür tabiatın bağrında, sade ve arı fıtrat içinde gittiği, ömrün çoğu günlerini boş geçirdiği, ruhların akraba birliği ve bağlılığına sahip olduğu, düşünce ve duyguların bir olduğu, tabiatın güzel sembolleriyle dost olduğu; başka bir ifade ile hepsinin yüksek ahlakî değerleri ve kutsal gayb değerlerini yaratan feodalite ve din asrından beri dil, edebiyat, sanat ve zihniyetimizde hâlâ varlığını sürdüren kavramlar olduğu dönemler. Eğer bir zamanlar bu lafızlar, aslında da temelsiz ve gerçeklikten uzak olmakla birlikte her halükârda duygu, ruh, eğilim, iman, ideal, hayat felsefesi ve halkın düşünce ve inancıyla uyumlu olsaydı bugün, dinin unutulduğu, felsefenin öldüğü, ilmin hakikat kaygısını ve rehberlik bağını kaldırıp attığı, ücretlinin güç haline geldiği, irfanın dili, güzelliğin yaratıcısı, insan elindeki ilahî yaratma kalemi, cennetin yeryüzündeki aynacısı, melekûtun bu korkunç dilsiz tabiat sessizliğindeki mırıltıcısı, ruhun heyecan, şevk, aşk, sır, susuzluk ve ihtiyacının tecelli alanı olan sanatın kabalık ve cinselliğin hizmetçisi, çılgınlık ve serserilik yaratıcısı, sokak ve pazarlarda avamın sihirbazı, kulüp ve salonlarda seçkinlerin soytarısı haline geldiği, Allah'ın sıfatları olan ahlâkın halkın varlığında gelenek, âdet, siyaset ve iktidar âleti şeklindeki vehimlere dönüştüğü, ideolojilerin setr-i avret, yalanın konuşma içeriği, nifakın genel üslup, var olan her şeyin üretim, tüketim, güç ve haz olduğu, insanın bu Safa ve Merve'si arasında sürekli koşturduğu, kıblenin teknoloji olduğu ve insanın bu Kâbe'si etrafında sersemletici bir tavafta olduğu bir asırda ve hak ile batılın bir olduğu bir dünyada kendini bu egemen determinizmin dışına çeken, her şeyi süpürüp götüren ve temizleyen bu akıcı selin önünde duran, peygamber ermiyası gibi uyarıda bulu-

nan, İsa Mesih gibi insanoğlunun aşk ve kurtuluşundan bahseden, Karun'un hazinesine, Firavun'un iktidarına ve sihirbazların sihrine sahip olan bu cihangir gücün karşısında Musa gibi bu ahşap değneğe dayanan, Muhammed gibi Allah'ın iradesinden zamanın imamına ve mazlumların yeryüzü verasetine nefes üfleyen, Ali gibi varlığını bir "Hayır"ın başına koyan sen hâlâ hakkın zaferine inanıyorsun, hayatını sabır ve züht üzerine kuruyorsun ve gerçekten *"Batıl yok olucudur."* buyruğuna iman ediyorsun.

***

Yeni eşekleştirmenin ne fasih hitabelerinin, derin hikmetlerinin ve yepyeni mantık, kelam, tefsir, tevil, usul ve fıkhının olduğunu görüyor musun?

Geçmişte Ali'nin evinin kapısını kapatmak için toplumdan imamet düşüncesini ve adalet fikrini temizlediler se; Müslüman halkın şiarlara saygı göstermesi, dinin küfür beldelerinde yayılması, kilise, havra ve puthanelerin camiye çevrilmesi, "La ilahe illallah" diyenlerin artırılması, İslam bayrağının Çin, Maçin, Roma ve Batı'da dalgalanması, minarelerin yükseltilmesi, görkemli kubbelerin yapılması, cemaatlerin büyüklüğü, Allah'ın kılıcının Mecusî, Hıristiyan, Yahudi, putperest ve ateşperestin başı üstünde egemen olması, Kur'an'ın süslenmesi ve güzel okunması, göğün bereketlerinin ve yerin nimetlerinin milletlerin cebinden Müslümanların hazinesine akması, şehirlerin bayındırlığı, İslam beldelerinin medeniliği, küfür beldelerinin yıkım, çöküş, fakirlik ve zilleti, halife saraylarının ihtişamı, Darülhilafe'nin gelişmesi, ilahî dinin ve nebevî sünnet yolunun tüm meskûn kara parçaları üzerinde üstünlüğü ve hâkimiyeti...(içindi.)[152] Müslüman aydınları Grek felsefesi, Aristo-teles mantığı, Batlamyus astronomisi ve Calinus hikmeti ile; felsefe, ilim, tıp, matematik, astroloji, şiir, edebiyat, lügat, fıkıh, usul ve kelamın yaygınlaştırılması ile; takdir, seçim, âlemin sonradan ol-

[152] Parantez içindeki (içindi.) ifadesini biz ekledik. Cümle tamamlanmadan üç nokta ile orada kesilmişti. Bağlama uygun olarak kendi yorumumuzla bu kelimeyi koyduk. Ama kesin doğru olduğunu iddia etmiyoruz. (çev.)

ması ve ezeliliği, varlığın asıl olması, mahiyetin asıl olması, Kur'an'ın yaratılmışlığı, varlığı zorunlu, varlığı mümkün ve varlığı imkânsız arasındaki ilişki, misal âlemi, cehennemde ebedî kalma, aklın edeplere ebedî olarak dalması, taharet, boşaltım ve istibranın karmaşık ve sonsuz düzeni üzerinde zihnî ve lafzî görüşlerin savaşması, cepheleşmesi ve taraf olması ile oyalıyorlardı. Emevîler, ilahî takdir inancını ve reca/havale ilkesini yaymakla hem insanı kendi kaderi ve toplumunun kaderi karşısındaki sorumluluğundan koparıyorlar ve hainleri, zalimleri ve insanların haklarını çiğneyenleri sorumluluktan uzaklaştırıyorlardı, hem de insanların zalimlere karşı itiraz hakkını Allah'ın işine karışmak olarak tanıtıyorlardı. Allah'ın her hak çiğneyeni, gasıpçıyı ve saldırganı affetme ümidi olduğu için hiçbir kulun kıyametten ve ilahî adalet mahkemesindeki yargılamadan önce kimseyi lanetleme, mahkûm etme ve Allah'tan önce davranma hakkı yoktur. Allah'ın o dünyada affedeceği bir suçluyu senin bu dünyada affetmemen, cezalandırman veya cezayı hak etmiş olarak görmen, bizzat bu büyük bir günahtır. Herkesin muamelesini O'nun hâkimler hâkimi olduğu kıyamete bırakmak gerekir. Sana ne oluyor ki bir kimse hakkında hüküm veriyorsun?

Abbasîler daha kurnazca medeniyet, ilim, kültür, güç, şiar, merasim ve ibadetlerin görkem ve ihtişamını geliştirmek; dinî bilgileri yaygınlaştırmak ve mütercimleri, edebiyatçıları, filozofları, kelamcıları, tefsircileri, tarihçileri, muhaddisleri, şairleri ve faziletli insanları teşvik etmek suretiyle bütün düşünürleri din vasıtasıyla dine yabancılaştırdılar. Bu ne kadar da zekice bir yalancı doyum ve koyu cehalet! Din ilimlerini öyle bir yaydılar ki dinin mesajı ortadan kayboldu. Emevîler asrında bütün savaşlar, Ali, Fatma, Ebuzer, Ammar, Hucr, Hasan, Hüseyin ve onların çocuklarından Zeyd, Yahya, Muhammed bin Cafer ve tuzakla şehit edilen Hüseyin'e kadar imamet ve adalet üzerine idi.

Abbasîlerin son dönemlerinde bütün savaşlar, zihinsel, felsefî, fıkhî ve kelamî savaşlardı; ekoller, fırkalar ve fıkıhlar mücadelesi idi. Eşarî, Mutezilî, Cebrî, Tefvizî, Ahbarî, Zahirî, Batınî, akılcı, nakil-

ci, Meşşaî, İşrakî, Hanefî, Şafiî, Malikî, Hanbelî... Ret ve ispatının insanlara kaz kadar faydası olamayan meseleler üzerinde nice savaşlar ve kan dökmeler. Kadim Zattan (Allah'tan) çıkan Kur'an acaba ezelî midir, yoksa sonradan olma mıdır? Eğer ezelî ise nasıl sonradan olan bir şeyden bahsediyor? Sonradan olma ise ezelî olan basit Zattan nasıl çıkıyor? Bundan dolayı şirk ortaya çıkıyor. Öyleyse Kur'an'ın hâdis/sonradan meydana gelmiş olduğunu iddia edenler müşriktirler. Müşrikin kanı dökülebilir. Daha sonra âlimlerin ve fakihlerin fetvası, onu müteakip avamın zavallı bağrışmaları, bu arada siyasetin oyuncu ve entrikacı parmakları! Köylülerin ve mahrum şehir insanlarının verdikleri nice bedava kanlar, İslam'ın mana ve ruhuna yabancı, tevhidin mesaj ve idealinden uzak, fakirlik, ayrımcılık, zulüm, gasp, ümmetin uğursuz kaderi ve kulaklarının dibinde geçtiği halde işitmedikleri bütün o işkenceler, katliamlar, köle sahiplikleri ve şehadetlerden habersiz olan, oturup zırvalayan, İslamî bilgiler dedikleri mesele ve problemleri üretip onlarla uğraşan ilgisiz âlimlerin, dertsiz fakihlerin ve amaçsız filozofların zihinsel oyunlarına dayanır. Sonucu nedir? Zulüm hilafetinin ayakları önünde imametin kurban edilmesi, zulmün sınıfsal sistemi yararına adaletin feda edilmesi, İslam'ın halk için uyuşturucu maddeye; küfür, cahiliye ve aristokratik güçler için beka dayanağına ve sahte şiar ve örtüye dönüşmesidir.

Ama çağımız, din çağı değildir; ilim, fikir, ideoloji ve felsefî ekoller çağıdır. Tarih boyunca dini dünyaya hükmeden güçler yararına halkın imanını çarpıtma yolunda kullanan güce bağlı din adamlarının omzunda olan görevi şimdi felsefe, bilim ve sanattan irticaî dinlerin halkın düşünce ve duyguları ile yaptığı şeyin aynısını yapacak ideolojiler oluşturmaları için evrensel sömürü ve baskıya bağlı aydınların omzuna koymuşlardır. Söylediklerim, bu yalancı peygamberlerin, halkı aldatan vaizlerin, yeni irtica ve modern eşekleştirme kelamcı ve fakihlerinin mesaj, öğüt, hüküm, usul, kelam ve fıkhından bir koku naklidir.

Ama hayret bir şey, şu adam ne ilginçtir: Yıllarca tek tip, tek yönlü ve sürekli propaganda bombardımanı altında tutsalar ve onun

her nesilde bu yalan yağmuru altında bitmesi, yetişmesi, yaprağa ve meyveye durması için başka bir buluttan üzerine bir damla daha yağmamasına çalışsalar, meyve zamanı geldiğinde ilk şubat rüzgârının esmesiyle baharın yaratıcı hayat kokusunun ulaşmasıyla dalında biten çiçek hakikat çiçeğidir. Öyle ki hiçbir görünür hesap ve kitaba uygun gelmiyor.

Meşhed bu hakikatin şahididir. Ali bin Musa Rıza kimdi? O günün Medine'sindeki Ali taraftarlarından bir adam uzaklaştırılmıştı. Halifenin ordusundan bir komutan -Kahtabe- onun ailesindeki kadınların ziynet ve elbiselerini yağmalamak için evine baskın yaptı. Onun evini ve haremini savunacak gücü yoktu. Üstünlüğünün zirvesinde iken zehirleniyor ve makamının en büyük kutlaması olarak onu yakınlığıyla övünsün diye İslam'ın büyük halifesinin yanına defnediyorlar! Şimdi onun türbesinin çevresinde dönen sevenlerinin çağlayan seli, Büyük Harun'u sadece tavafta onun kabri sebebiyle yapılmış olan ve insan kalabalığının geçişini zorlaştıran bir dar boğaza vardıkları sırada anıyorlar. Oraya ve birbirlerine uzak ülkelerden gelmiş bulunan ve âşıkça ve baştan aşağı tutuşmuş olarak onun etrafında dönen insan kitleleri, buraya geldiklerinde öfke ve nefretle lanet okuyorlar. Bunlar genellikle avamdırlar; köylü, şehrin yoksul tabakasından, bilgisiz ve kültürsüz kitlelerdir. Tarih okumamışlardır, araştırma yapmamışlardır. Öyleyse bu katı tutum ve net yargıyı nereden edinmişlerdir?

Ali bin Musa, zamanın mahkûm bir ailesine mensup bir adamdır. Babasını örtülü ve gizli bir şekilde Medine'den Bağdat zindanına getirdiler ve orada öldürdüler. Yedi sülalesine kadar tamamı iktidarın mahkûm, mahpus, şehit, yalnız ve esiri idiler. Tüm çocukları, kardeşleri, akrabaları babalarınınki gibi, hatta onlarınkinden daha kötü bir kadere [sahiptiler]. Bütün ömürlerini ya zindanda ya da ev hapsinde takip altında, başıboş, saklanmış, yoksul bir şekilde, ziyaret edilmeleri, adlarının anılması ve hatta ölülerinin kabri yanından geçilmesi bile tehlikeli görülerek [geçirdiler].

Öte yanda! Peş peşe yedi yüzyıl hükümet ve din adına kafalara ve gönüllere hâkim olan iki büyük dünya imparatorluğu; en büyük

tarihin, en görkemli gücün, en parlak medeniyetin, en geniş saltanat ülkesinin kurucuları, en güçlü heyecan, dinî iman, ilmî, kültürel ve fikrî zenginlik ve kapasiteyle iç içeydiler. Bütün bunlar, tüm silahlarla birlikte durmadan onu yok etme, onun geleneğini ve yolunu mahvetme, adını ve kendisini unutturma, düşüncesini harap etme, şahsiyetini lekeleme, nesillerin yetiştirilmesi ve düşüncelerin öğretimi yolunda yüz binlerce minber, mihrap, medrese, tekke, kitap ve risalenin yardımıyla istedikleri şekilde oluyordu.

Doğru bir herif mi? Harun, buluta: "Nereye gidiyorsun? Nereye yağarsan yağ benim yönettiğim ülkenin dışında değildir." diye hitap eder. Memun, hem dünyanın düşünce gücünü, hem de silah ve servet gücünü kendi iktidarının hizmetine almıştı.

Şimdi İslam'ı başından beri onun düşmanlarından, onun hanedanından ve onun fikrî ekollerinden alan ve birbirini izleyen asırlar boyunca sürekli birbirine benzer hilafetler ve saltanatların propaganda ve beyin yıkama mekanizmalarında yetişmiş olan bu Müslüman kitlelere bütün bunların yalan olduğunu; hakkın ne dünyanın bu meşhur nizamiyelerinde, ne bu muhteşem camilerde, ne Bağdat ve Şam'ın bin bir gece hilafet saraylarında, ne tevhit bayrağını tekbir getirerek yeryüzünün arkasında dolaştıran ve dünyanın doğu ve batısındaki küfür kalelerinde dalgalandıran bu uçsuz bucaksız mücahidler ordusunda, ne milyonlarca kitaptan oluşan bu büyük kütüphanelerde, ne Allah'ın ve halifenin adını birbirine karıştıran bütün bu felsefelerde, tarihlerde, hadislerde, tefsirlerde, hutbelerde, minberlerde, kelamlarda, fıkıhlarda ve usullerde olduğunu; bilakis birkaç sahabînin, birkaç adamın dert yığını altında sessizce oturduğu, yanında inleyen bir kadının çocuklarını sıkıntıyla doyurmak için başına mendil bağlamış bir halde sokaktan evine su getirdiği ve el değirmeni çevirdiği bu kerpiç ve terk edilmiş evde olduğunu hangi öğretmen öğretmiştir?

Haktan yana bir yazarın deyişiyle: "Gürültü patırtılar ve güçlerin makam ve ihtişamları arasında o kadar gizli saklı bir şekilde kulaktan kulağa gider, göğüsten göğse gizlice yayılır ve batılın üzeri-

ne çöken ölüm yıkımı ve sessizliğinden sonra ansızın gırtlaklardan şiddetli bir feryat yükselir ve dünyanın her tarafına çadır kurar." İşte bu, tarihin kesin hükmüdür.

Sosyolog tarihi tanımazsa ancak bir istatistikçi ve gazetecidir. Anların, olayların ve gündelik maceraların seyircisidir; sahile oturmuş, dalgaları, dalgaların tekrarlanan, anlamsız ve sonsuz oyunlarını ve köpüklerin hareketini gören, ama denizi görmeyen çocuktur.

Beşeriyet, kendi doğal ve belirli yolunda ilerleyen bir ırmaktır. Bütün kıvrım büklümlere, setlere, taşlara, bölünmelere, sapmalara ve bataklıklara rağmen kendi yolunu kat eder ve denize kavuşur. Orada birlik, eşitlik ve barış, ırmağın kesin kaderinde, ilmî takdirinde ve ilahî misyonunda yazılı olan sessiz ve ebedî berraklığı ona geri verir.

O, bir kenara oturmuş ve gözünün önündeki noktayı seyreden; ne bu yoldan ve o kaderden herhangi bir haber alabilen, ne de aslında yolun bu köşesinde ve bu zaman diliminde yönsüz ve anlamsız kıvrım büklümlerden, girdap ve gölden başka bir şey görebilen bir kimsedir. Onun için ırmak, bir saman, çör çöp ve köpük girdabıdır. Yüzü gören, açıkça gören bir bakış sahibi oluncaya kadar, bakacağın mekân bu sabit ve durgun nokta oluncaya kadar, ırmağın bütün serüvenini seyre daldığın bu zaman çerçevesinde sanıncaya kadar ve esasında ırmağın kenarında durup bundan başka bir şey bulamadığın vakte kadar hem ırmağın cins, cevher ve hakikatini keşif yoluyla hissedip anlamak için, hem de ırmağın seyir çizgisini sezmek ve geleceğinin kaderini ve kesin nihaî yönünü tahmin etmek için kalkman gerekir. Bu ırmak boyunca kaynağa doğru ne kadar geri gidersen, serüvenden yazgıya kadar hepsini anlarsın. Ayrıca, pilav yeme giysisi, meclis abası, hocalık cüppesi, turistik hal ve hareketler, gevezelik, çenesi düşüklük ve aydın oyunu âdetleri ve uzaktan yarım ve ufak bir göz atması olan seyirci, durmuş ve kenara çekilmiş birisi olarak değil; hüküm çıkarmayı, kıyas, burhan, diyalektik ve ideoloji kullanmayı bırak; kendini temiz,

çıplak ve doğru bir şekilde dalgaların ortasına, ırmağın içine at. Irmağı seyretme, yüz. O zaman yüzeyi kaplayan saman, çöp ve köpüklerin arkasında olduğunu; öz olan, asıl, hakikî ve arı cevher ve gerçekliğin, alttaki suyun hayatın esası, hareketin ve büyümenin ruhu olduğunu bütün varlığınla hissedersin. O zaman bütün ruhun ve bedeninle durgun ve ölü değil, anlamsız ve işe yaramaz kıvrım büklümlerde saçma, tekrarlanan, tesadüfî ve manasız değil, aksine hareket halinde olduğunu hissedersin. Derin, güçlü, güvenilir, kesin inançlı, belirlenmiş ve belli bir yönü bulunan bir hareket.

Gidersin, bir akıntıda, tartışma, inceleme, münakaşa ve mücadele yoluyla değil, nakil, akıl, dört kıyas şekli yoluyla veya kendi önünde yahut aydın arkadaşların ya da yüksek makamlı hocanın önünde tez ve antitezi birbirine dokumak ve sentez elde etmek suretiyle; daha doğrusu ilmî bir tecrübe ile fıtratın ışığını, çaba, ihlâs ve tecrübenin ürünü olan bilinci, hakikat sevgisini ve kendini feda etmeyi kavradığın yolda hissedersin.

"Bizim yolumuzda çalışanları kendi yolumuza yöneltiriz."

Hayret! Hayır, ilkin doğru yolu keşfedebilmek ve yanlış yolu belirlemek ve sonra bu yolda adım atmak için herkes gibi, özellikle âlimler, aydınlar ve düşünürler gibi oturalım, düşünelim, felsefî, dinî ve ideolojik araştırma ve inceleme yapalım. Daha doğrusu aynı başlangıçtan itibaren ihlâs gücü, hakkı yüceltme sevgisi, hareket, hicret ve amaca ulaşma tasası ve rahatsızlığıyla hak yolunda adım atalım, kendi evimiz, hayatımız ve ferdiyetimizden başlayalım. Aşk, ihlâs ve imanla yola düştük. Hangi yol? Hangi yolu yürümekten önce yolda yürümek söz konusudur; durgunluğun ve oturmanın reddi söz konusudur. Hem eylem ve hareket olan, hem de görmek ve düşünmek olan mücadelenin, çalışmanın, aramanın ve tecrübenin içinde yola yaklaşırız, yolu buluruz, daha doğru ve daha düzgün yolu keşfederiz. Böylece Allah böyle insanlara kendi yollarını gösterir ve onları yavaş yavaş kendi yollarına yöneltir. Üç bin yıldır bilgeler, filozoflar ve arifler doğru yolu bulmak için araş-

tırma ve inceleme ile meşguldür; ama bunun sonucu milyonlarca tahsilli insanı kaybetmek olmuştur.

Bu akan ve tarih denizine doğru giden ırmak, köpük ve çör çöp konumundaki olayların, ileri gelenlerin ve pehlivanların tarihi değil, insanlık tarihidir, insanların tarihidir. İnsanlığın ruhu ve cevheri, berrak bir ırmak gibi insanların fıtratında akar ve denize ulaşması takdir edilmiştir. Eğer sen kendini bu ırmağa atarsan ve yüzersen takdiri seçmiş olursun. Tarihin alnına yazılmış olan şey senin de kaderin olur. Tabii, insanların hareket yolunu, insanlığın daimî ve yalın cevherini seçersen.

Bu nedenle bu hareketin bir işareti olarak hacdaki çağlayan insan seli, Arafat'tan boğazdaki Meş'ar'a doğru akar ve gelecekteki konakları belirlenmiş olan kesin ve belli yolu kat eder. Kur'an sana da kenara çekilmemeni, bir köşede seyirci gibi durmamanı, tarih izleyicisi ve araştırmacısı, hareketler tarihçisi, devrimler uzmanı olmamanı, bir yana geçmemeni; kendini bu akan insanların içine atmanı, bu seyir çizgisinden ve insanların üzerinde bulunduğu bu yön üzerinde kaynamanı ve akmanı tavsiye eder.

"Siz de insanların aktığı yerden akın."

Eğitim ve Öğretimde Sabit Standartlar

Yorgunluk ve geç vakit, kesinlikle benim yorucu sözlerimi kabul imkânını hayli azaltmış bulunmaktadır. Attar'ın deyişiyle: "Eğer söz söyleme kırbacı olmasaydı ne benim konuşmaya ne de sizin dinlemeye mecaliniz olurdu."

Bir giriş olarak, siz ve ben neşeli sözler duyduğumuzda Harsend Beyefendinin söylediği şu mesele geldi aklıma: Aslında sahip olduğumuz; fakat şimdi kaybettiğimiz bir dünyagörüşü idi.[153] Bizden liyakatimizi aldıklarında servetimizi de kaybettik; sonra ne verdilerse aldık. Onlardan biri de bizim eski okullarımızda ve eski kültürümüzde hâlâ var olan şu husus idi: Dedelerimiz gidip eski medreselerde ders okuyorlar; sonra müçtehid oluyorlardı; yani günümüzün deyişiyle doktor olarak mezun oluyorlardı. Ama ilginç olan, şimdi -Harsend'in söylediği şeyden sonra- insanın değerini anladığı ve benim şu an her zamankinden daha çok kavradığım ve derin bir şekilde anladığım şey şudur: (Tahsil edeni müçtehid ve müderris yapan) bu kitapların ismi, on dönemdir, yirmi dönemdir okuttuğu kitabın adını bilmeyen bir hocanın zihnindedir. Mesela diyor ki: Ben "Resail" okuyorum veya Resail'i yirmi defa okuttum; "Mekatib"i beş defa okuttum; "Mutavvel"i otuz defa okuttum...* filanı okuttum; Kifaye'yi okuttum. Ama bu kitabın veya bu kitapların yazarı kimdir diye sorsak adını bile bilmez. Şimdi de böyledir.

Eski kültürümüzde aslında esas, ferdin yokluğu üzerine kurulu idi. Bu dünyagörüşü, şahsın bulunmaması şeklinde idi. Bir işi varsa ve bir iş yapmışsa toplum onun çalışmasına değer verir ve kendilerini işlerinin peşinde kaybeden diğer kişiler için ders olsun diye onun şahsını unutur. Medeniyetimizin çoğunluğu kaybolmuş, adsız ve tanımak için ileri gelen zatlar kitaplarına başvurulması gereken yazarlarının tam tersine, onların fotoğrafını ve tablosunu çalışma masasının önüne asmak şeklinde değil.

[153] Doktorun konuşmasından önce Perviz Harsend Bey "Su, Hayır Susuzluk" başlıklı kısa bir makale okuyor. Görünürde onu tanıtmayı amaçlıyor; ama iç yüzü itibariyle her çeşit şahsiyetçiliği reddetme manasına geliyor. (Derleyen)

İslam'daki ve kültürümüzdeki rical/önemli adamlar kitapları, bizim bu şahsiyetleri tanımamız için değil, [aksine] bu adamların -kendi sözlerinden nakledilerek bize ulaşan- tarihî rivayetlerini ve tarihî nakillerini sadece rivayetlerinin sıhhat ve sakatlık değerinin ne ölçüde olduğunu görelim diye tanımamız gerektiği için oluşturulmuştur. Bu adamları filan şahsın zayıf, yalancı, çok uydurmacı, şüpheli, güvenilir, mutemet, tanınmış veya meçhul olduğunu belirlemek için tanıyorlardı.[154] Bunlar, kişilerin, tarihî şahısların üzerine yapıştırdıkları etiketlerdi. Hem de yine ferdi tanımak için değil, bilakis bunlar tarihî veya itikadî rivayetleri nakil vasıtaları oldukları için. Bundan dolayı benim şimdi bir kitapta okuduğum ve bana beş, altı, yedi, sekiz veya on vasıtayla ulaşan bir sözle ilgili olarak bu vasıtaları rical kitaplarında bulmam ve uydurmacı ve yalancı mı, yoksa güvenilir mi olduğunu görmem gerekir. Şahıs söz konusu değildir.

İslam Peygamberinin ölüm döşeğindeyken, bir bayılıp bir şuuru yerine gelirken -şuurlu durumda- yaptığı en son vasiyette şu iki cümle vardı: Birincisi: "Acaba zalimler, zorbalar ve yeryüzüne musallat olan kimseler için ateşte bir yer yok mudur?" İkincisi: "Allah, kendi peygamberlerinin kabrini ziyaret mekânı haline getirenlere lanet etsin!" bu öyle bir dünyagörüşüdür ki bu öğretide bir şahsiyet olarak peygamberin de asalet sahibi olmaması gerekir. Müslümanlar şöyle eğitilmişlerdi: Uhud Savaşında: "Muhammed öldürüldü." diye bağırıldı; buna hem düşman hem dost inandı. Enes bin Nadr, atına bindi, tek başına düşmana doğru gitti ve yolda büyük sahabîlerin de üzgün bir halde köşeye oturduklarını gördü. Bazıları teklifsiz, bazıları da kaçma fikrindeydiler. Dedi ki: "Buraya niçin oturdunuz?" Dediler ki: "Peygamber öldürüldü; artık ne yapalım?" Dedi ki: "Peygamber öldürülmüşse de Peygamberin imanı ve Peygamberin Allah'ı öldürülmedi. Onun öldürüldüğü

[154] Bunlar, kişilerin puanları idi. Yoksa boyu, eni, efendisi, annesi, karnının çevresi, omzunun çevresi vs. asla bilinmiyordu. Kişileri tanımanın önemi ve amacı, sadece onlarla ilgili bu puanları belirlemek içindi. Bu, tarihî değeri olan bir metottu.

şeyin üzerine gidin, savaşın ve siz de öldürülün." (Yani şahsiyetin asaleti karşısında inancın asaleti.) sonra şu ayet, Enes bin Nadr'ın görüşünü teyit etti: *"Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçti. Eğer o ölür ya da öldürülürse gerisin geri mi döneceksiniz?"* İleri gidin. Peygamber bile olsa fertle işiniz yoktur. O bir tebliğcidir, mesaj verir; asıl olan, mesajdır.

Bir diğer rivayet, Sahih-i Buharî'de yer alan kabirlerle ilgili rivayettir. Onun da bu görüşü desteklediğini gördüm. İslam'da şahsiyete tapma yerildiği için kabir üzerine kubbe ve türbe yapılması şiddetle reddedilmiştir. Nitekim heykel yapma ve fotoğraf çekme de reddedilmiştir. Rivayetlerden biri de şudur: "Toprak ile düzlenmiş bir kabir, topraktan yükseltilmiş kabirden daha çok değerlidir. Bundan daha önemlisi: "Sahibi bilinmeyen kabir, sahibi bilinen kabirden daha değerlidir." "Pele Hanif"in dediği, tarihte şahsiyetin reddidir (kitabını mutlaka okumuşsunuzdur).

Burada şahsiyetin hiçbir rolü ve hiçbir önemi yoktur. Sadece bir tek önemi vardır; o da insanlık tarihi boyunca bir tek şahsın ve bir tek ferdin bulunduğudur; o da dediğim gibi insandır. Her fert bu şahsiyetten, bu insanî unsurdan, bu -insan adlı anlayan, öğrenen, yapan, gelişen ve ebedî olan- tek benden bir öz aldığı ölçüde insandır. Fani ve değersiz bir ölümlü olan fert, nasıl ve ne şekilde büyüdükçe şahsiyet kazanabilir ve ölümsüzleşebilir? Kendi bireylik duvarlarını kırdığı ve kendisini insan dediğimiz bu ebedî şahısta erittiği ve kaybettiği ölçüde insandır. Baki kaldıkça "baharlarda doğan ve onu ölümü takip eden" bir canlı kadar da canlıdır.

Bu gece benim eğitim ve öğretimin sabit standartları hakkında konuşmam kararlaştırılmıştı. [Bu başlık ile] kast ettiğim şey, eğitim ve öğretimde sabit standartların reddedilmesi ve eğitim ve öğretimde her tür standardın mahkûm edilmesidir. Zira standardı oluşturan nedir? Sabit ve durgun ölçüler ve zevkler. Sabit ve durgun ölçüler ve zevkler, bir dönemin ve bir toplumun düşünce ve ruhunun durgun ve donuk sisteminin ürünüdür. Bir asırda bir din ve düşünce sabit kalıplar içinde taşlaşınca insan standartlaşır, in-

sanlar standardize olur. İyi insan ve kötü insan, herkesin bildiği mevcut değerlere göre not alır, puan kazanır. Bu standartlar hep insanın ruhunu ve yetenek ve maneviyatının gelişmesini kemiren ve özgür insanî gelişimi engelleyen donmuş kalıplardır.

Çin'de aristokratlar, özel bir şekilde yassı tahta ayakkabılar yapıyorlardı ve bu yassı tahta ayakkabıları başından itibaren küçük çocuklarının ayaklarına geçiriyorlardı. Bir süre sonra çocuk büyüyor ve aynı şekilde çocuk için daha büyük bir ayakkabı yontuyorlar ve ayağına giydiriyorlardı. O aynı şekilde büyüyor ve ayağı benzer ve donmuş kalıp içinde gelişiyor ve büyüyordu. Büyüdükten sonra ayağı artık tıpkı eşek toynağı gibi insanoğlu ayağı değildi. Bu, aristokratlık alameti idi. Ayağı deve toynağı gibi yuvarlak olan bu beyin beyzadeler, asiller ve kan ve şeref sahipleri ailesinden olduğu anlaşılıyor. Niçin? Bellidir: Çünkü bu işi topluma: "Biz hizmetçi değiliz, bizim yürümeye ve hareket etmeye ihtiyacımız yok. Ancak muhtaç kimselerin yürümeye ihtiyacı vardır ve onların koşmaları gerekir. Bunun yürümeye ihtiyacı yoktur." demek için kasıtlı olarak yapıyorlar ve ayağı böyle terbiye ediyorlardı. Bir yerden bir yere gitmeyi isteyebilir. Güzel, sorun yok. Altında tekerlek bulunan sepetler yapıyorlardı. Sonra birkaç oğlan bu beyzadeyi bu sepetin içine koyuyor, o zaman onu caddelerin içinden geçiriyorlardı ve mesela onu kulübe götürüyorlardı. Onun için de yürümeye ihtiyaçları yoktu. Bu, eğitim için bir tür standarttır.

Belirlenen her standart, insan ayağının beşerî gelişim hareketi yolunda gitmesi için böyle bir kalıptır. Yeni standartlar yeni olduğu için aldanmayın; onun yerine eski standartları kabul edin, ne fark eder? Kalıp eski de olsa, yeni de olsa ruhun dayatılan belirlenmiş kalıp içinde şekillenmesi gerekir. Ne fark der? Bu standartlar her toplumda ve her eğitim ve öğretim kurumunda ahlaka göre belirlenir. Her toplumdaki mevcut egemen ahlakın, o toplumun ürettiği ve bütün fertlere dayattığı zevkler, hobiler, beğeniler, idealler ve değerlerden ibaret olduğunu biliyoruz. Toplum bu ahlakı ve değerleri kendi sosyal kalıbına göre üretir. Bundan dolayı standart, eski kalıpların gelecek nesillere yüklenmesinden ve yarının nesli-

nin farklı şekilde yetişmesinin önlenmesinden ve yarının neslinin kendi özgür yapısına yaşlı ve eski neslin şeklini vermesinden ibarettir.

Öğretmenin kendi çocuğunun veya öğrencisinin eğitim ve öğretimi için kabul etmesi gereken tek standart, her standardı reddetmektir. Eğer bir ilke kabul etmek isterse (bir ilke benimsemesi gerektiğini kabul ediyorum) eğitim ve öğretimde bütün ilkelerin ilkesi, eğitim ve öğretim için bir sistem kurmadan ve göstermeden önce insanı tanımaktır. Dünya eğitim sisteminin bunca kısır ve bunca nesli kesik olması gelecek nesillere sadece eski teknik ve bilimsel tecrübeleri aktarma (günümüz dünya eğitim ve öğretimi bu işi yapıyor) ve geleceğin insanının aşkın gelişimini engelleme [yönündedir]. O zaman çağdaş neslin, yeni neslin önünde ikiden fazla yol yoktur: öğretmenlerin dayattığı kalıplara teslim olur. O zaman babasının ve annesinin kopyası beylik veya hanımlık ortaya çıkar. Bu, artı değer değildir. Bir insanı milyon kere çarpsalar yine bir tek insandır. Bizim bir milyon insanımız olduğunda bir milyon özgür insanî gelişimimiz olmuş olur. Herkes küp şeker gibi fabrikadan çıksaydı yeni bir insan meydana getiremezdik; bilakis ek nesil çoğaltmış olurduk. Nesil çoğaltmak, eğitim ve öğretim değil, fizyolojik bir iştir.

Beşerin çağdaş talihsizliklerinden biri, insanı günümüz toplumunun ihtiyaçlarına göre standartlaştırmaktır. Eskiden insan daha özgür yetişiyordu; ama günümüz insanı çeşitliliğini, değişik asaletlerini ve farklı yetişme özgürlüğünü kaybetmiştir. Dün konuşmalarımın birinde arz ettiğim gibi, mesela; Nasır Hüsrev veya İbn Batuta, İran'ın kuzeyinden veya Afrika'nın kuzeyinden yola düştüklerinde her şehre, her millete, her kabileye, her ırka, her dine ve her ülkeye vardıklarında bir tür insan, özel bir kültür şekli, özel bir edebiyat türü, özel bir şiir, özel bir zevk, özel bir sanat, özel bir estetik, özel bir dinî düşünce, özel bir şehircilik, özel bir mimari, özel bir müzik, özel bir ressamlık, özel bir dekorasyon, özel bir sanayi ve -diğer insanların kopyası olmayan ve kendilerine özgü olan- yeni insanlar görüyorlardı. Bu, orijinalliktir. Orijinalliğe çok

yüzeysel bir mana vermişlerdir. Orijinallik, yerel ve mahalli sanat, bilim ve edebiyat anlamına gelmez. Orijinallik, insan ruhunun bütün yetenek boyutlarının çeşitli şekillerde gelişme özgürlüğü demektir. İnsan ruhu hangi değişik imkânlarda gelişebilir? [İnsan] sınırlı ve sayılı değildir. [Çünkü] insan sonsuz bir varlıktır. İnsanı standartlaştırmak, sonsuz bir insanı sınırlandırmak demektir. Bu en büyük cinayettir. Bana göre insanı vahşi olarak yetişmek üzere özgür bıraksak bile onu donuk, belirli ve önceden yapılmış kalıplarda durdurmamızdan ve çeşitli boyutlarını kendi kalıplarımıza girecek şekilde yontmamızdan daha iyidir. Ama bugün orijinallik -tecrübeler çeşitliliği- ortadan kalkmıştır.

Sanatsal, ilmî, ahlakî, sosyal ve hatta fikrî kalıplar, dünyada -medeniyetin inşa edildiği ve herkese dayatıldığı- bir yerde üretilir, sonra dünyanın her tarafına ihraç edilir, bütün kalıpları güç, dayanışma, rekabet ve yarış ile gelecek nesle ve kendi çocuklarına dayatırlar, ithal kalıplara göre bir insan kalıbı oluştururlar ve adını da medeniyet, modernlik, tekâmül ve yeni üretim koyarlar. Bu nedenledir ki babam eski kültürdeki öğrencilik ve ders alma döneminden bahsettiği zaman o kadar değişik hocalarının ve [sınırsız derecede] çeşitli insanların olduğunu görüyorum. Bir felsefe hocam vardı, böyle biriydi, böyle düşünüyordu, böyle bir dünyagörüşüne sahipti, böyle bir zevki vardı, böyle bilgilere sahipti, sosyal ilişkileri böyle idi, insanlığı böyle idi, aslında inancı böyle idi, tipi böyle idi. Bunun aksine başka türlü olan farklı bir felsefe hocası daha vardı. İrfanda onların tersine değişik bir şekilde düşünen bir hoca idi; aslında şahsiyeti böyleydi. Edebiyatçı olan başka bir türlü idi; fakih olan başka bir türlü idi; orada başka bir tip olan bir vaiz vardı. Orada başka bir durumda olan bir tarihçi vardı. Farklı bir elbise giyen başka bir sanatçı vardı. Bizzat bağımsız bir iklim olan insanlar. Buda'nın ifadesiyle; her birisi kendi kendisine birer adadır. İslam kültürünün zayıflık ve çöküş dönemleri olduğu halde bu kadar çeşitli insanlar görülmüştür. İlkokul birinci sınıftan üniversiteye girişimize kadar peş peşe öğretmenler geldiler; fakat sadece adları farklı idi; tıpkı şeker fabrikasında üretilen küp şeker-

ler gibi hepsi birbirlerinin benzeri idiler. Aynı kalıpta idiler. Bu bey bir diplomalı, o bey lisanslı, diğeri yüksek lisanslı, öteki doktoralı; ama birbirlerinden farkları yok. On, yirmi insandan fazla değildir. Gerisi birbirlerinin kopyası ve aynısıdırlar. Çok doktorumuz, çok mühendisimiz, çok eğitimlimiz olduğunda insanî çeşitlilik ve ilerlemenin çok olduğunu sanıyoruz. Hayır, bu, yüzeysel olanı görebilen bir yanılgıdır.

Biz insanı kendi gelişim halinde görebildiğimiz, insanî tekâmülü görebildiğimiz zaman insanî gelişim çeşitliliğinin çok olduğunu görebiliriz. Öğrenci, sahip olduğu elli hoca arasından hiç olmazsa her biri bağımsız, kendine has şahsiyeti olan, özel fikrî ve itikadî gelişimi, sosyal tipi ve şahsiyeti olan on hocayı görebilir. Bir toplumda yeni tecrübe, yeni sanat, yeni mimari, yeni şiir, yeni düşünce tarzı ve yeni ahlak görebilir. Başka toplumda böyle, bir diğer toplumda şöyle, öteki toplumda öyledir. Şimdi insan Avrupa'dan dönüyor, ta Uzakdoğu'ya gidiyor, oradan da Afrika'nın ucuna geliyor ve bütün modern insanların belirlenmiş belli kalıplara göre aynı kalıpta olduklarını [görüyor].

Hanım kızlar ve hanım oğlanlar (!) için düzenlenen şu uluslar arası müsabakalara bakın: Başından sonuna kadar puan vardır. Kalıbının hem bedensel özellikleri, hem de ruhsal, manevî ve insanî özellikleri belirlenmiştir. Doğu'dan veya Batı'dan, Latin Amerika'dan veya Paris'ten, Honkong'dan veya Meşhed'den bütün insanların bu kalıplarla yemesi gerekir. Sonra numara veriliyor, ardından o numara belirleniyor; daha sonra bütün dünya o numarayı kabul ediyor. Yani bütün insanların bu standartlara göre eğitilmeleri gerekir. Kim bu puanlara göre [eğitilmeyecek] olursa bozuk insandır. Alexis Carel'in deyişiyle: "Eğitim ve öğretimin bizim için kutsallaştırdığı birçok şey korkunçtur." Şöyle diyor: İnsanın geleceğinin düzenlenmesi ve planlanması, özgür gelişimini engelliyor. Siz geleceğin bütün merhalelerini şimdiden özel bir programa göre düzenlemek istediğinizde, kendinizi ve kendi geleceğinizi şu an ürettiğiniz kalıplara hapsetmiş olursunuz. Boş verin, geleceğinize yarın gidin. Peki, biz kendi çocuklarımızı ve neslimizi sadece öz-

gür bırakarak nasıl eğitelim? Onun dallarını budamak, ruhunu işlevsizleştirmek, onu özel bir kalıp şeklinde yaymak ve ona bir kalıp dayatmak yerine, onun özgür fikrî gelişimine yardım etmeliyiz. Bu ikisi bir değildir, birbirinin zıddıdır. İnsanın özgür gelişimine nasıl ve hangi ölçütlere göre yardımcı olabiliriz? Küresel eğitim ve öğretimi ve hatta medenî toplumların [eğitim ve öğretimini] reddetmek suretiyle.[155]

Bu nedenle bilim ve bilimciliği açıklamak gibi -hâlâ diri ve günümüz insanına dayatılan- ilginç bir işe kalkıştık: İnsanın ne olduğunu, nasıl bir varlık olduğunu, nasıl bir varlık olarak bulunması gerektiğini ve nasıl bir varlık olması gerektiğini bilmeden önce onun için eğitim ve öğretim ilke ve kuralları koyuyoruz ve sonra onu eğitmeye kalkışıyoruz. Bu çok tuhaf bir iştir. Bu, ağacı tanımadan, bu ağacın vermesi gereken meyveyi bilmeden ve öngörmeden o ağacı aşılamaya ve terbiye etmeye girişen bahçıvana benzer. Eğitim ölçülerini hangi ölçütlere göre seçtiği belli değildir. Her eğitim ve öğretim sisteminin altında ve arkasında bir insan bilim felsefesinin bulunması gerekir.

Mimar, bir evi, bu evde oturmak isteyen ailenin ne tip bir aile olduğunu, aslında onlar için oturmanın ne anlama geldiğini, ailevî bağlarının nasıl olduğunu, evde ne tür iş ve ihtiyaçlarının bulunduğunu ve evi nasıl algıladıklarını anlamadan ve bilmeden ideal bir şekilde yapamaz. (Bir öğretmenin ve bir eğiticinin de en azından bir mimar kadar olması gerekir.) Bunları bilmeden nasıl onlara uygun bir ev yapabiliriz?

Yarının insanının kalıplarını büyümekte olan bu yeniyetme fidana dayatmak isteyen öğretmenin en azından bu fidanın nasıl bir varlık olduğunu bilmesi gerekir. [Yani] eğitim ve öğretimde her tür öğretinin [öğretimin]den önce insanı tanımak için bir öğretiye sahip olmak gerekir.

[155] Hatta hayır, aslında onları demekteyim. Diğer toplumların yaptığı sadece onların eğitimini almaktır.

Ben bu mesele üzerinde konuşmak istiyordum; [ama] vaktinizi bundan daha fazla almam. Bu, insanın rahat bir şekilde konuşması gerektiği [için] sabaha kadar, gece yarısına kadar vakit alacak bir konudur. Herkesin dinlenmeyi düşündüğü, her halükârda bir miktar fikrî ve bedensel enerji almış olduğu, herkesin Allah'a ısmarladık demeye hazırlandığı bu gece vaktinde eğitim ve öğretimin sabit ve değişken standartları hakkında bu dikkatle konuşmak, çok rahat olmayı gerektirir. Ama bu (Allah'a ısmarladık deme, birbirimizden ayrılma ve belki de artık hiçbir zaman birbirimizle buluşamama halindeki) ruhsal durumumuza uygun bir iş yapıyorum. Bu bir tür yarı ilmî vasiyettir: Ben varsayımı (varsayım değil, doğrudur, kesindir) sizin kalıcı bir nesil olmanız, benim ise o dünyaya veya Meşhed'e -fark etmez- gitmek isteyen bir fert olmam üzerine oturtuyorum. Bu kısa sürede ve geçici anda sadece elim ayağım bağlı olarak size şunu söylemek istiyorum: Benim inancım nedir, ne söylemek istiyorum, size ne demek istiyordum, -eğer bundan sonra fırsatım olursa- aslında itikadî düşüncelerimin ve dinî görüşümün çerçevesi nedir? Bu görüşler çerçevesinin bir tür manifesto şeklinde olduğunu söylüyorum. Sonra fırsatlar olursa daha çok açıklayacağım. Nerede olursa olsun, eğer benim diğer oturumlarıma katılma fırsatınız olursa bu çerçeveyi [daha geniş olarak açıklayacağım]. Böylece yazılarımdan, yayımlanan bu teksirlerden okur ve hepsini bu kalıp çerçevesine yerleştirirseniz o zaman anlamlı olur.

Bütün bu zihinsel suretten tam bir zihinsel şekil çizmek istesem bu, benim inandığım öğretiden ibaret olur. Bundan dolayı benim dinî inançlarımın, felsefî düşüncemin, sosyolojimin, antropolojimin, her şeyimin toplamı olan bir öğreti diyorum. İnandığım şeylerin toplamı, bir düşünce, bir inanç ve bir öğretidir. Bir öğretiye sahip olmak âlim olmaktan farklı bir şeydir. Öğreti sahibi olduğumu söylemekle âlim olduğumu, bilgin olduğumu ve benzeri bir şey olduğumu iddia etmiyorum. Bazen çok vasat ve sıradan bir insan bile öğreti sahibi olabilir; bazen çok büyük ve dâhi bir âlim öğreti sahibi olmayabilir. Bu ikisi arasındaki fark nedir? Aralarındaki

fark şudur. Büyük bir âlim insanın bin tane yeni görüşü, yeni teorisi, yeni buluş ve keşfi olabilir; ama öğreti (doktrin) ve ideolojisi olmaz. Bu yüzden kendi ilim dalında çok sayıda gelişmelerin sahibi olabilir; fakat bütün bu ilmî bilgiler, itikadî bir iskelete yerleşmemiştir. Tarih alanındaki büyük bir âlim veya filozof, tarih ilminde veya tarih felsefesinde yüzlerce yeni keşif yapmış olsa; ama öğretisi olmasa, sanatla ilgili olarak konuştuğunda onun sanat hakkındaki görüşünün ne olduğunu tahmin edemezsiniz. Klasik sanata mı, yoksa modern sanata mı inanıyor? Romantik sanata mı, yoksa klasik sanata mı? Aslında fark edemezsiniz ve tahmin edemezsiniz. [Daha doğrusu] sanat hakkındaki görüşünü görebilmek için oturup sanat hakkındaki konuşmasını dikkatli bir şekilde sonuna kadar dinlememiz gerekir. Sanat hakkında böyledir. Siyasî meseleler hakkında konuştuğu zaman siz aslında onun ne olduğunu öngöremezsiniz. O sağ mıdır? Orta mıdır? İlerici midir? Gerici midir? Yeni midir? Eski midir? Hiç belli değildir. Onun bu alandaki görüşlerini anlamak, duymak ve sonra hüküm vermek için siyasî araştırmasını gündeme getirmesi gerekir. Diğer konularda ve diğer alanlarda da böyledir. Ama bir öğretisi ve benzer bir dünyagörüşü olan kimsenin (gündeme gelmeyen donuk fikrî kalıplarından başka) belli bir çerçevesi ve planı vardır. Siz bu adamın öğretisinin genel planını hissedersiniz, bilirsiniz ve öğretisinin dayandığı fikrî tutum ve düşünsel görüşü tanırsınız. Sonra siyasî görüşü hakkında bir şey bilmeseniz dahi bu insanın siyasî görüşünün bu öğretide nasıl bir görüş olduğunu tahmin edebilirsiniz; yeni şiir veya eski şiir hakkında ondan bir şey duymamışsınızdır; ama öğretisini bildiğiniz için bu insanın aslında modern şiir veya klasik şiir hareketi taraftarı olduğunu sezebilirsiniz. Tahmin edebilirsiniz. Onun öğretisini bilmiş olsanız onun ekonomik meseleler, sosyal meseleler, sınıfsal meseleler, diplomatik meseleler, dinî meseleler ve felsefî meseleler hakkındaki [görüşlerini] önceden tahmin edebilirsiniz. Onun herhangi bir konudaki görüşünü duymamış olsanız bile görüşünün ne olması gerektiğini bilirsiniz. Böyle bir insanı tahmin edilebilmenin sebebi, öğreti sahibi olmasıdır. Bir öğretisi olan, bü-

tün inanç meseleleri, bütün fikrî meseleler ve hatta şahsî duygusu, bir beden, bir iskelet içinde yer alan kimsenin yeri ve yönü bellidir, belli bir bakış açısı vardır ve o açıyla ve o açıdan âlemdeki her şeyi görür. Bu, öğretisi olan bir insandır. Bundan dolayı öğreti, insanın ilmî, insanî, felsefî ve sanatsal unsurlarının onun zihninde özel bir yerde, özel bir nedensellik ilişkisi ile ve özel bir uyum ile yer aldığı fikir bakımından bir şema, genel bir plan ve belirli bir yönden ibarettir. Bu bedenin tamamı, onun fikrî bedenidir ve öğretisidir.

Onun inandığımız -ve bir tür manifesto olan- o düşünce iskeleti ve inanç yapısını burada sizin zihninize sadece resmedeceğim; açıklamasını geleceğin uhdesine bırakacağım. Eğer mümkünse not almanızı çok öğretmence arz ediyor ve rica ediyorum. Çok çabuk ve incelikle anlatabilmek için ona geometrik şekil veriyorum.

Bir temeli olan bir binadır.[156] Bu fikrî ve itikadî iskeletin tamamı, diğer her öğreti gibi, bu bina ve bu temel üzerine oturur. Bu, dünyagörüşüdür. Bu iskelet genel olarak tam bir öğretidir. Kendi inandığım şeyleri daha sonra bu genel iskeletin üzerine yerleştiriyorum. Bir temel ve bir altyapı olarak yatay bir çizgi çiziniz. Bu, altyapı ve dünyagörüşüdür. Bu dünyagörüşünün ortasından fotoğrafçılık fotoğrafı üzerindeki sehpa gibi üç doğru çizgi ve üç temelin (bizzat fotoğraf makinesini yere koyuyorsunuz, sehpayı da havaya dikiyorsunuz) bölündüğünü görürüz.

Bundan dolayı bu sehpa şu şekle geliyor. Biri ortadan geliyor ki bu, dünyagörüşü üzerindeki sütundur. İki tanesi de iki taraftan gelir ve bu üç çizginin kesişim noktasında buluşurlar. Bu, dünyagörüşü üzerine kurulan sehpadır. Bu sağ koldaki kenarın adı tarih felsefesidir, insan felsefesinin orta sütunudur, hümanizmdir. O taraftaki kenar çizgisi, sosyolojidir. Evet, bir dünyagörüşüne dayanan bu sehpanın/üç ayağın üzerine yatay bir çizgi çiziyoruz ve aynı çizgi-

[156] Burada doktor, kendi inanç yapısını geometrik bir şekil olarak çiziyor ve kendi detay görüşlerini o esasa göre açıklıyor. Külliyatın 16. kitabındaki 1. ve 2. Şekle bakınız. (Derleyen)

yi dörtgen bir küp şekline getiriyoruz. Bu dörtgen küpün içine "ideoloji" yazınız. Dolayısıyla bunu dünyagörüşünün temeli varsayınız. Bu ortada başka bir çizgi daha olsa bu tarih felsefesi olur, bu antropoloji, bu da sosyoloji olur. Sonra bu sehpanın üzerine bir dörtgen küp yapılır: İdeoloji. Bu dörtgen küpün üzerine kelebek kanadı gibi iki kanat çiziniz. Biri ideal toplum (Medine-i fazıla), diğeri ideal insandır.

Elde ettiğimiz bu şeklin adı, ideolojiden daha genel olan doktrindir, öğretidir.

Öğreti, bir ferdin, bir grubun, bir toplumun veya bir dinin varlık, insan ve hayatın tüm boyutlarıyla ilgili anlayışlarının tamamıdır. Gördüğünüz gibi, bütün bunlar bir bütün, bir birlik ve bir sistem içinde birbirlerine bağlanırlar. Herkesin ya da öğreti sahibi her mütefekkirin kendi öğretisi için böyle bir geometrik şekil çizmesi gerekir. İşte o zaman "Senin öğretin nedir?" [sorusuna] cevap verebilir. Mesela şöyle der: Benim dünyagörüşüm dindir. Bundan dolayı onun dünyagörüşü dindir. Der ki: Benim dünyagörüşüm materyalizmdir. Bundan dolayı materyalizm bir dünyagörüşüdür.

Sartre diyor ki: Dünya saçmadır, boşunadır. Bu bir dünyagörüşüdür. Dünyagörüşü nedir? Dünyagörüşü (vision du monde), insanın ve her bireyin zihninde varlık ve dünyaya ilişkin olarak taşıdığı bir anlayış türünden ve bir tasavvur türünden ibarettir. Bu kelime çok değerli ve çok anlamlıdır. Hafız ile Hayyam arasındaki fark, dünyagörüşlerinin ayrılığındadır. Nasıl? Hayyam diyor ki: Çünkü bize o dünyadan haber verecek bir kimse gelmedi. Çünkü buradan, dönüp o dünyadan haber verecek bir kimse gitmedi. Çünkü kimsenin geçmişten ve gelecekten haberi yoktur (Bu, dünyagörüşüdür). Öyleyse nefesi ganimet bil (Bu, ideolojidir). İdeolojinin, dünyagörüşünün tam içinden doğduğunu ve aralarında sebep-sonuç ilişkisi bulunduğunu görüyoruz. Hafız diyor ki: "Çünkü kısmeti ezelde biz yokken dağıttılar." [Yani] Allah dünyayı yaratınca ve her bir insan için bir gün, bir kısmet ve bir kader belirleyince, mesela; beyefendi sizi öğretmen yapmamızı ister mi-

siniz diye sormadı ki sonra evet beyefendi, diyelim. Bundan dolayı kaderimizi yaptıkları zaman biz yoktuk ve biz kendimiz seçmedik. Öyleyse Hafız'ın dünyagörüşü ilk mısrada anlatılmıştır: İnsanın kaderi, insanın kendisinden önce insanın bizzat seçimi olmadan belirlenmiştir. Öyleyse belirlenime inanmaktadır. Bu bir dünyagörüşüdür. Peki, öyleyse ne yapalım? İdeoloji buradan itibaren devreye giriyor: "Eğer biraz rızaya uygun değilse eleştirme." [Yani] eğer kaderinden biraz hoşnutsuz olduğunu görüyorsan tenkit etme. Çünkü senin kaderini seninle birlikte kararlaştırmadılar ki şimdi altına vursunlar. Her neyi istemişse yapmıştır. Eğer sen ondan biraz hoşnutsuz olduğunu düşünüyorsan eleştirmeye, kınamaya hakkın yoktur.[157]

Bu nedenle materyalizmin bir dünyagörüşü olduğunu görüyorsunuz. Din şöyle diyor: Dünyanın bir Tanrı'sı vardır. İnsan buranın kaderini yarın görür. Buradaki amelinin karşılığını görür ve yarın, bugünkü hayatı takip eder. Bunlar dünyagörüşüdür. Sonra bunlara dayalı olarak şöyle der: Öyleyse böyle bir iş yapmak lazım; öyleyse böyle olmak lazım; öyleyse böyle feda etmek gerekir; o zaman böyle hizmet etmek gerekir; öyleyse böyle yaşamak lazım; o halde böyle yapmak gerekir. Bu "Öyleyse böyle yapmak lazım." dünyagörüşü üzerine yerleştiğini gördüğümüz bir ideolojidir. Yani ideoloji dünyagörüşünden doğar.

Tarih felsefesi ne demektir? Değişik tarihe inanmaktır. Bazıları, tarihin hiçbir şey olmadığını söylüyorlar. Tarihe asla inanmayan meşhur bilginlerden biri Napolyon Hazretleridir. Tarihin övünçlerinden biri onun buna inanmamasıdır. Diyor ki: Tarih, herkesin ittifak ettiği yalanlardan başka bir şey değildir. Bu koca şahsiyetler tarihe niçin inanmazlar? Çünkü "Tarihi ben yapıyorum." demek isterler. Hitler de böyle idi. Diyordu ki: Alman tarihi benimle başlar. Ama akıllı insanlar arasında tarihe bir ilim olarak inanmayan kimseler de vardır. Mesela; Emri Nef, tarihin tabiat gibi, dağ gibi, de-

[157] Beylerden biri şöyle diyordu: "Eğer hepsi rızaya uygun değilse eleştirme!" Bu bir dünyagörüşüdür.

niz gibi, insan gibi ve bitki gibi somut gerçeklik olmadığına, gerçekliğinin bulunmadığına inanır. Öyleyse tarih nedir? Tarih şiir gibi bir şeydir. Bir şair şiir üretir; bu şiir dış dünyada yoktur ki şair onu keşfetmiş olsun. Bilakis şairin bu şekilde anlattığı ve düzene soktuğu değişik maddeler ve unsurlardır. Bu yeni bir yaratmadır. Bundan dolayı tarih, tarihçinin söylediği bir şiirdir. Bundan dolayı canım bir tür tarih söylemek istiyor. O bey başka türlü söylüyor. Bu sözün benzerini, elbette bundan daha ciddisini Roman Rouland söylüyor.[158] Tarih, benim diğer herkes gibi planını şimdi bizzat ha-

[158] Roman Rouland, günümüz Fransa'sının çok iyi bir yazarıdır. Ona ait çok güzel kitaplar yayınlanmıştır. O bir biyografi yazımı uzmanıdır. Avrupa'da biyografi yazarlığı, İran'ın aksine çok gelişmiştir. Biz onlardan yeni haberdar oluyoruz. Çünkü arz ettiğim gibi, ferdin biyografisi değersiz idi. Herkes biyografi yazmaktan kaçınıyordu. Aksine Avrupa'da vitrinlerde bir dizi kitap olduğunu görüyoruz: "Kendi Kaleminden Victor Hugo" (kitap adıdır). Yani kendi biyografisini kendisi yazmış. "Kendi Kaleminden Sartre", "Kendi Kaleminden Volter". Bütün bu yazarlar kendi biyografileri hakkında bizzat kitap yazmışlardır. Bazıları da sadece bir tek kitap yazmışlardır; o da kendi biyografileri konusunda. Biyografi yazarlığı orada çok gelişmiştir. [Bundan dolayı] orada şahsiyete tapma da çok ilerlemiştir. Mesela; Victor Hugo zamanından eski bir ev, Paris mahallelerinden birinde bulunmaktadır ki Victor Hugo'nun büyük annesi orada doğmuştur. Sonra zemin yükselmiş ve o iki üç tane oda tuhaf bir çukura yerleştirilmiştir. Ama aynı kapılar, aynı heykeller, aynı takımlar ve aynı odaları öyle zahmetle korumuşlar ki Fransızlar oraya gittiklerinde hasretle bakıp şöyle diyorlar: Bunlar Victor Hugo'nun büyükannesinin ellerini koyduğu aynı kapı kolları ve pencereler idi. Şimdi de böyledir (Hem geçmiş şahsiyetleri için uygundur, hem de şimdiki şahsiyetleri için). Bugünlerde binlerce kız ve oğlanın gelip geceden sabaha kadar mesela; Eluisse Persilie gelmek ister diye Ordili Havalimanında oturmuşlar. Eğer bunlar ondan imza alabilirlerse istedikleri zaten budur; alamazlarsa en azından onu görmüş olurlar. Eğer kalabalık içinde göremezler ve imza alamazlarsa onun pantolonlarından birini bir defa giyebilmeleri için satışa, indirime ve müzayedeye koyarlar. (Yoksa havaalanında bu bitıllardan birinin pantolonunun o zamanlar seyitlerden elde edilen bu teberrük parçaları gibi olduğunu görmediniz mi? Bazıları Eluisse Persilie'nin pantolonu için canını vermeye hazırdır. [Her halükârda] şahsiyete tapma [çeşitleri] vardır. Eğer şahsiyetler tarihî olursa tarihî şahsiyetleri kutsarlar, eğer sosyal olurlarsa sosyal şahsiyetleri kutsarlar. Veya hepsini ortadan kaldırırlar, bu türün şahsiyetini kutsarlar. Nihayetinde bu bir düşüncedir. Bu, insana tapmadır.

zırladığım bir bina yapmak için taş yontmaya başlayabildiğim bir dağdan ibarettir. Yani tarihin içine gideyim ve canımın istediğini istediğim gibi malzemeler tarihinin içinden alayım ve seçeyim. Sonra onları yontayım, değiştireyim, ardından tarihî bir binada kullanayım ve şöyle diyeyim: "Bana göre Büyük Fransız Devrimi böyle bir şeydir; tarihte olmasa bile şu an benim işime yarayan şey budur." veya "Bana göre Hıristiyanlık tarihi budur; geçmişte Hıristiyanlıkta var olan tarih değildir. Çünkü gerçek ve belli bir şey değildi."

Ama tarih felsefesine göre tarih, geçmişteki tesadüfî birbirinden bağımsız olaylardan ibaret değildir. Tarih, bazı grupların, bazı şahsiyetlerin, bazı askerî güçlerin, bazı savaşların, bazı ordu sevkiyatlarının, bazı kahramanların veya fatihlerin oluşturduğu olaylardan ve gerçekliklerden ibaret değildir. Öyleyse tarih nedir? Tarih, beşerî hayatın başlangıcından başlayıp belirlenim ve nedensellik kanunlarına göre hareket eden, ilerleyen, çeşitli konaklar ve merhaleler kat eden ve sonra öngörülebilir kesin bir belirlenmiş noktaya ulaşan sürekli bir tek akıştan ibarettir. Bundan dolayı tarihin yolu ilmî bir yol olduğu için şimdi (20. Yüzyılda) bulunan ben bu yolun ortasında yer alıyorum. Tarihin hareket kanunlarını keşfedersem 300 yıl sonra milletimin [veya] insan toplumunun nereye ulaşacağını tahmin edebilirim. Nitekim meteoroloji uzmanları mesela ertesi gün yağmur veya kar geleceğini öngörürler; sonra kar [veya yağmur] yağmadığını görürüz. Yanlış çıktığını görmenizin sebebi, hava kanunlarını bilmemektir. Hava kanunlarını bilse, rüzgârların hareketini, sıcaklık ve soğukluk hareketini, bulutların yasalarını bilse üç gün sonra nereye ne kadar yağmur yağacağını dakik bir şekilde tahmin edebilir. Çünkü bulutların ve havanın hareketi, kesin

Biyografi yazarlığı, sanatsal açıdan büyük bir sanattır. Elbette başka önemleri de vardır. Roman Rouland'ın buradaki kitaplarından biri de Gandi hakkındadır. Çok güzeldir ve iyi bir Farsça çevirisi yapılmıştır. Biri de Beethoven hakkında olup o da çok güzel tercüme edilmiştir. Kitaplarından bir diğeri ise Büyük Fransız Devrimini konu alan "Aşk ve Ölüm Oyunu"dur. Bu, çok güzel bir küçük piyestir. Bu da aynı şekilde çok güzel tercüme edilmiştir.

kanunlara uygun bir harekettir. Bu nedenle insan toplumunun hareketi, çeşitli dönemleri gören, çeşitli değişik şekilleri gören ve özel bir yere ulaşan zaman boyunca belli kanunlara uygundur. Nitekim böyle ulaşmış ve buraya kadar gelmiştir. Tarihin hareket yolunu tahmin edebildiğimizde onun geleceğini de tahmin edebiliriz. Bu ilkeye kim inanabilir? Bir tarih felsefesine, tarihin sabit bilimsel yasalara dayalı olarak gerçekleşen bir gerçeklik ve hakikat olduğuna inanan kimse. Bundan dolayı insanın kaderi tesadüfî değildir, kişilerin eseri değildir, onun bunun eliyle değişmez ve bunun istemesiyle ve onun istememesiyle durmaz veya değişmez; bilakis toplumun bünyesindeki bilimsel determinizm kanunlarına göre hareket eder. Bilimsel kanuna göre gerçekleşen bu hareketin adı tarihtir. Bundan dolayı tarih, sabit ilmî kanunlara dayalı olarak akan zorunlu bir sürekliliktir. Bu tarih felsefesidir, tarih felsefesine inanmaktır.

Sosyolojinin ne demek olduğunu biliyorsunuz. [Dolayısıyla] açıklamaya gerek yok. Sosyoloji, öğreti bakımından bir kişinin toplumla ilgili öğretisinin beşerî toplum kanunlarına ve insan toplumuyla ilgili anlayışa uygunluğuna dayalı özel inancı, yani toplum görüşü demektir.

Bu esaslardan biri olan hümanizm veya insanbilim, bu öğreti sahibinin insan adlı varlıkla ilgili bu dünyagörüşüne dayalı anlayış şeklinden ibarettir. Bu nasıl bir varlıktır? İnsanı anlamlandırır. Bu insan anlamlandırması son derece önemlidir. Herkes bu dünyagörüşüne göre insanı da tanır. Her öğreti, insanı bir şekilde algılar. İnsanı sadece diğer hayvanlardan daha ileri bir hayvan olarak gören kimse, insanı belli bir şekilde tanır. İnsanı maddî bir hayvan olarak gören kimsenin, insanı tanrısal bir hayvan olarak gören kimsenin, insanı ideal üreten bir hayvan olarak gören kimsenin, [insanı] düşünen bir hayvan olarak gören [kimsenin]; hepsinin değişik insan anlayışları vardır. Bundan dolayı insana ilişkin farklı tanımalar söz konusudur ve her öğretinin insanla ilgili bir çeşit bilgi ve tarifi vardır. Bu üç sütunun her üçü de insanın bir çeşit dünya-

görüşünden doğar ve onunla mantıksal bir sebep-sonuç ilişkisi vardır.

İdeoloji, tek kelimeyle, inançtan, bizim akide olarak adlandırdığımız şeyden ibarettir. İranlı aydınların ideoloji kelimesinin tercümesinde sahip oldukları bütün bu büyük ihtilaflar ve zorluklar gerekli değildir. İdeoloji, akide, yani insan türünün inanç sistemi demektir. Bizzat inançları tanımak da ilmi tanımak, bilimleri tanımak, felsefî öğretileri tanımak ve tabiatı tanımak gibi adına genel anlamda ideoloji, özel manada akide dedikleri ilim dalıdır. İdeoloji ne demektir? Yani sahip olduğun bu dünyagörüşüne, bu insanbilim şekline, bu sosyoloji şekline, bu tarih felsefesi şekline göre şimdi hayata dair inancın nedir? Öyleyse her zaman şiirlerin ikinci mısraında geldiğini ve birinci mısraın -dünyagörüşünün- sonucu olduğunu söylediğim o satır, [ideoloji] oluyor. "Nasıl yaşamalı?", "Ne yapmalı?", "Nasıl bir sosyal yapı oluşturmalı ve bu sosyal yapıyı ideal bir şekilde nasıl değiştirmeli?", "Bir fert olarak insanın topluma karşı sorumluluğu nedir?"; aynı şekilde "Mevcut toplum için ve sorumluluğun için ne gibi ilmî kanunlara, sosyal kanunlara, yollara, önerilere ve projelere sahipsin?" Bütün bu "Ne yapmalı?", "Nereden başlamalı?", "Nasıl, niçin ve ne tarafa doğru gitmeli?" ve "Şiarlar nedir?" toplu olarak ideolojiyi oluşturur.

Dünyagörüşü, antropoloji, tarih felsefesi, sosyoloji ve ideoloji, yön sahibi olduklarında, anlamlı olduklarında ve harekete geçtiklerinde insanın düşüncesinde ve öğretisinde iki şey belli olur: Birisi, senin inandığın arzulanan ideal insanın ne olduğudur. Bütün insanlar bu ideal insanın peşindedirler. Bu kavramın sadece dinî olduğunu sanmayın. Hem bizim ariflerimiz her zaman kâmil insanın peşinden gidiyorlardı. -İslamî kitaplarda, İşrak felsefesinde ve tasavvufumuzda kendisinden bolca bahsedilen kâmil insan- kendi insanî yükseliş ve tekâmülünün son noktasına varan, miraç tepesine çıkan ve bütün insanların kendisine doğru gitmelerinin gerektiği insandır (insan-ı kâmil, insanın ideal tipidir). Hem de maddeci felsefede, Avrupa materyalizminde ve 19. yüzyıl bilim felsefesinde gündeme gelmiştir. "Lhomme total" dediklerinde tamam in-

sanı, yani gerici ve saptırıcı etkenler tarafından, insana ters ekonomik durum ve insanî olmayan sistemler tarafından yontulmamış, eksiltilmemiş, kırılmamış, parçalanmamış ve felç edilmemiş insanı kast ederler. Bu nedenle ister maddî, ister irfanî olsun, bütün öğretilerin zihninde kâmil tipe, arzulanan tamam insana ilişkin zihinsel bir tasavvur ve bir insan örneği vardır. İnsanî örnek nedir? Bizim -hepimizin- kendisine yaklaşmak için gönülden arzu etmemiz, elimizle yetiştirmemiz ve düşüncemizle tanımamız gereken bir örnektir. Bu ideal tip, dünyada ahlak, eğitim ve öğretimin ölçüsü ve ekseni olabilecek bir örnektir.

İdeal insan tipi tanınmadan ve ona sahip olmadan insan eğitilemez. Eğitim, insanın olması demektir. İnsanın olmasını üstlenen, yani eğitim ve öğretimi üzerine alan kimseye insanın ne olmasını istiyorsun diye sorduğumuzda eğer bu bizi ilgilendirmez derse, bunun artık çok...* vardır. Sen insanı mevcut halinden başka bir hale dönüştürmek için uğraşıyorsun. Peki, senin için ideal olan ve onu dönüştürmek istediğin diğer durum nedir? [Acaba o, olması gereken o insan olmamalı mı?] Diyor ki: Niçin? Diyorum ki: O nedir? Diyor ki: Biz öğretmeniz ve biz bu işlerle ilgilenmeyiz. Diyorum ki: Peki, o zaman ne yapmak istiyorsun? Eğitim ve öğretim değerleri sistemini ve insanî değerler sistemini zihnimizde bulunan o ideal insan belirler, ideal tip tayin eder, varsaydığımız aşkın insan belirler. Bu, olması gerektiği halde olmayan insanî yücelik gibi modeldir, numunedir, örnek insandır. Eğitim ve öğretimin bütün amacı, insanı bu şekilde yetiştirme [yönünde] çalışıp çabalamaktır.

Medine-i fazıla bir ütopyadır. Medine-i fazıla ne demektir? Herkesin zihninde arzu ettiği ve beşerî toplumun dönüşeceği toplumdur. Bütün filozofların, bütün insanların ve bütün dinlerin ütopyaları (Medine-i fazılaları) vardır. Dindarların zihnindeki cennet, Medine-i fazıladır. Eflatun'un ütopyası, Yunanlı Medine-i fazıladır. Yunanlılar -elbette Yunan aristokratları- Atina'nın bir ütopya haline gelmesini arzu ediyorlardı. O idealdir. Eski kitaplarımızın çoğunda bulunduğu üzere [filozoflar] hayallerinde örnek bir şehir

yapmak için zihinlerinde "Cabulsa" ve "Cabulka" gibi farazî ve hayalî konaklar ve evler kuruyorlardı. İnsanların birbirlerine şöyle davrandıkları, hükümeti böyle, dini şöyle, çocukları şöyle, kadınları şöyle, erkekleri şöyle, gençleri şöyle, öğretmenleri şöyle olan bir şehir. Cabulsa veya Cabulka adasında hayatın bütün boyutlarını hayalî ve farazî olarak aklı, şuuru ve zevkine göre sizin için planlıyordu. Bundan dolayı ütopyacılık, görünürde dediklerinin aksine ideal üreten her insanın anlık ve kesin ihtiyacıdır. İdealist, hayal kuran değil, bilakis ülkü sahibi, ideal isteyen insan demektir.

Bundan dolayı bütün bunlar olması gereken insanı yetiştirmede son bulur. İdealimiz, insanın o olması, insan toplumunun o kalıplarda ve o insanî ve sosyal boyutlarda -insanın ihtiyaç duyduğu, arzu ettiği ve [yapmaya] çalıştığı- ülküsel ve ideal toplum haline gelmesidir. Bu, öğreti sistemidir. Ben sadece başlıkları özetle arz ediyorum:

Benim dünyagörüşüm tevhitten ibarettir. Tevhit ile kastettiğim şey, bütün evreni ve tüm varlığı dünya ve ahiret, tabiat ve fizikötesi, madde ve mana, ruh ve beden olarak değil; bir olarak, bir bütün olarak, bir sistem olarak ve bir beden olarak algılamaktır. Ama bu anlayışın materyalizm ve natüralizm [anlayışından] farkı şudur: Ben bu tabiatın canlı, iradeli, bilinçli, şuurlu, amaçlı ve ideal sahibi bir varlık olduğunu kabul ediyorum [ama onların böyle bir anlayışı yoktur]. Bundan dolayı varlık, bilinçli, iradeli ve ideal sahibi canlı bir varlıktır. Yani kâmil insanı bir numune olarak büyütün ve adını "varlık" koyun. Allah ve insan ilişkisi, -kullanmak istemediğim- tabiat ve fizikötesi ilişkisi, benim bilincimin bedenimle olan ilişkisidir; o tarafa ait veya bunun aynısı bir şey değildir. Bundan dolayı ne vahdet-i vücudu kabul ediyorum, ne de varlıkta zıtlığı. Üçüncü bir anlayış vardır: Tevhitî dünyagörüşünün temeli, insan ile tabiatın birliğidir. İnsan ve tabiat, aynı birlikten kaynaklanırlar. Aynı kaynaktan doğdukları için insan ile insan arasındaki birlik, tevhitî altyapı veya tevhitî dünyagörüşü, bu evrende bizzat tezat, ayrılık ve tesadüfü kabul edemez. O aynı zamanda ırk ile ırk ve sınıf ile sınıf arasındaki birliktir. Bundan dolayı tevhitî

dünyagörüşünde sınıfsal çelişki, sosyal çelişki, kavmî ve ırksal çelişki, insan ile tabiat arasındaki çelişki yoktur. Yani [bütün boyutlarda] birlikçi bakış vardır. Tabiat ile tabiat ötesi arasındaki tezat, tevhitî dünyagörüşü ile uyuşmaz; ikici (düalist) dünyagörüşü ile uyuşur. İnsanın bütün sosyal güçlere bağlılığı reddetmesi ve bütün boyutlarında varlığa hâkim şuurla irtibatlı olması tevhitî dünyagörüşüne uygundur. Bağımsız olarak her ferdin dayanağı, hedefi ve aşkı varlığa egemen olan o manevî ocak, yani evrenin şuurudur. Maalesef tarih felsefesini bundan daha çok açıklayamıyorum.

Antropoloji: Bu açıdan insan, maddî toprak cinsinden ve evrenin manevî şuuru cinsinden oluşan bir varlıktır. Bundan dolayı insan çelişkili bir olgu ve diyalektik bir gerçekliktir. İnsanın kendisi diyalektik bir olgudur, iki zıt kutbun eseridir; insan iki zıddın toplamıdır. İnsanın büyüklüğü, imkânsız bir varlık olmasındandır. Bu dünyagörüşünde insan yetiştirmenin formülü, Allah'ın ruhu eklenmiş çamura -kokuşmuş ve dibe çökmüş balçığa- eşittir. Bu onun formülüdür. Balçık ve Allah'ın ruhu semboliktir. İnsan ne balçıktan yaratılmıştır, ne Allah'ın ruhundan. Biz insan dilinde biri alçaklığı ve durgunluğu -kokuşmuş balçık veya dibe çökmüş toprak- ifade eden, diğeri sonsuz ve üstün tekâmülü -Allah'ın ruhu- ifade eden bu iki kavramdan daha iyisine sahip değiliz. Bunun için insan diyalektik bir varlıktır; yani çamur ile Allah'ın ruhundan meydana gelen bir bileşiktir. Veya bir diğer formül: İnsan eşittir şeytan artı Allah. Bu ikisi birbiriyle birleşmiştir. Bu iki zıddın, tez ve antitezin toplamı onda hareket meydana getirmiş, bu hareket de gelişme ve sorumluluğu doğurmuştur. Bu tez ve antitezin sentezi nedir? Gelişmeye doğru gitmek: Gelişmeci hareket. Ne tarafa doğru? Allah'a doğru. Burada Allah ne demektir? Yani biz Tanrı mı oluyoruz? Hayır. Ne demektir? Varlıkların birliği görüşü müdür? Tanrı burada sonsuz bir yön anlamına ve mutlak ve sonsuz anlamına gelir. Bundan dolayı burada insan şöyle tarif ediliyor: İnsan, tez ve antitezin (balçık-Allah'ın ruhu, şeytan-Allah) ürünü olan diyalektik bir varlıktır. Sentezi gelişimci harekettir. Bunun hedefi, sonsuz gelişimdir. Yani durma sınırı yoktur. Allah bu anlama ge-

lir. Bu hareketin yönü nedir? Nereden nereye? Balçıktan Tanrı boyutuna doğru. Bu evrimsel hareket aralığı, insanî ruhun varlık âlemindeki gelişimidir. Bir başka anlamda: İnsanî gelişim ve eğitimin hareket alanı, sonsuz eksiden sonsuz artıya kadardır. Burada sabit standartların ne rezalete tutulduğunu görüyoruz. Hangi standart sabittir? Sabit standardı kim koyabilir?

Din burada nettir: Din yol demektir. Din hedef değildir, yol ve vasıtadır. Dinleri olsun olmasın, gördüğümüz dindar toplumların bütün talihsizliği, dini hedef kabul etmelerinden ileri gelir. Bundan dolayı din onların mutsuzluğunun sebebidir. Eğer siz caddeyi hedef kabul ederseniz bu cadde sizi sadece buradan Tahran'a ulaştırır...* [eğer] onu çiçeklerle donatır, asfalt döker ve süslerseniz yine ona başlarsınız. Onun üzerine basın, yukarı çıkın, aşağı inin, on bin nesil bu cadde üzerinde çalışın, caddeye tapın, caddeye inanın, yine de yerinizden bir adım kımıldamazsınız. Hiçbir işe yaramayan din işte budur.

İslamî Bilgiler

[1]

Peygamberin yeni toplum için korktuğu ilk konu, her kabilevî milletin psikolojisinin bir parçası olan çok şiddetli kabilevî ihtilaflardır.

Fransız sosyolog Marcel Mausse diyor ki: Yolda birbirinin yanında duran veya birbiriyle çarpışan iki kabilenin önünde ikiden fazla yol yoktur: Ya savaşmaları ya da kesinlikle iki kabile arasında evlilik meydana gelmesi gerekir. Çünkü bu ikisi birbirine birkaç saatliğine bile tahammül edemez; mecburen savaş başlar. Böyle bir durumda savaş doğaldır. İkinci durumda iki kabile akraba olmuştur ve akrabalık savaş çıkmasını önler. Yahut da anlaşma yaparlar. Elbette bu anlaşma yine de tıpkı amacı savaş olan askerî anlaşmalar gibi savaş içindir.

Arabistan'daki kabile savaşları otuz yıl, kırk yıl sürüyordu. Bu savaşların kaynağı intikam imiş. Kabile fertlerinden birinin öldürülmesi, diğer kabileden bir ferdin elinde grup savaşlarını başlatma ilanı imiş.

Dediğim gibi, Medine'de üç tip belirgin topluluk vardır: Birisi Evs kabilesi, diğeri Hazrec kabilesi, üçüncüsü diğer iki topluluktan daha şehirli ve daha medenî olan Yahudi azınlıktır.

Peygamberin faaliyetini siyasî ve insanî bakımdan Evs ve Hazrec'e dayandırması gerekiyordu.

Diğer problem, onunla birlikte Mekke'den Medine'ye gelen Muhacirlerdi. Bunlar Peygamberin en değerli arkadaşlarındandırlar. Çünkü en ağır hayat şartları altında ona bağlandılar ve kesinlikle bu gruptan daha temiz ve daha samimi yardımcı yoktur. Sadece zafer döneminde değil, aynı zamanda yabancılık ve tehlike döneminde de Peygamberin yardımcısı idiler. Diğer sorun ise şudur: Medine'de bulunan iki kabile arasındaki ihtilaftan başka Mekke'den yeni gelmiş olan Muhacirler ile de ihtilaf vardır. Mekkeli ve Medineli iki unsurun o kabile ve cahiliye ruhu ile birlikte yaşa-

yabilmesi zordur. Bu nedenle Peygamber daha işin başında Muhacirler ile Ensar arasında "Kardeşlik Anlaşması" adlı yeni bir anlaşma gerçekleştiriyor. Yani Medineli olan her ferdin Mekke'den gelmiş olan bir fert ile kardeşlik anlaşması yapması gerekiyor. Bu kardeşlik anlaşması, Medineli ferdin, Muhacirin yabancı bir fert değil, bilakis onun kardeşi olduğunu anlaması içindi.

Kardeşlik anlaşmasının [amacı] bir düşünce ve inanç toplumu kurmaktı. Genel olarak değil, bilakis resmen özel bir merasim düzenleyerek Medineli her fert, Mekkeli bir fert ile Peygamberin huzurunda anlaşma yapıyordu. Sonunda ikisi de Muhacir olan Peygamber ve Ali, birbirleriyle kardeşlik anlaşması yaptılar. Sadece bu ikisinin anlaşması istisnai bir boyut taşımaktadır.

Bir millet ortak bir özel hassasiyet kazandığında ondaki iç anlaşmazlıklar zayıflar ve birçok olumsuzluk ortadan kalkar.

Aslen Antil Cezayir'inden olan, Cezayir'in henüz milliyete sahip olmadığı bir sırada onun milliyetini kabul eden ve bu ülkede Cezayir bağımsızlık hareketlerine katılan çağdaş düşünür Frantz Fanon, *"Yeryüzünün Lanetlileri"* (Les Damnés de la Terre) adlı bir kitap yazdı.

Bu kitapta devrim meselesini hamaset ve kahramanlık olarak ele almıyor; bilakis şiddetli ruhsal devrimin ve bu yön değişikliğinin etkisinde genel olarak bütün eski donuk âdet ve geleneklerini yarım nesilden daha kısa bir sürede kaybetmiş olan Cezayir halkının ince analizini yapıyor. O, tarihî hadiselerin ve bir milletin iki bin yıl veya daha fazla süren serüveninin etkisiyle zayıflıkların ve sapmaların o milletin özünün ve aslının bir parçası olduğuna inanıyor. Eğitim, öğretim, nasihat ve öğüdün bu sapmaları ortadan kaldırma imkânı yoktur. Fakat ani bir yön değişikliği ile milletin bütün fertleri düşünce değiştiriyorlar, belli bir özel yöne inanıyorlar, iman ediyorlar ve seferber oluyorlar. Bu seferberlikte üç dört yıldan sonra birbirini izleyen asırlar boyunca ruhlarına çöreklenen psikolojik zayıflıklar, bozuk ilişkiler ve ahlakî çöküş ansızın mucizevî bir şekilde ortadan kalkıyor.

Fanon bu geleneklerden bazılarının birkaç asır geçmesiyle dahi ortadan kalkmayacağına dair örnekler gösteriyor.

Muhammed'in ve arkadaşlarının rehberliğiyle teşekkül eden Medine toplumu her halükârda insanî fesat ve zayıflıklarla dolu bir toplumdur. Çünkü onu oluşturan unsurlar, yağmacılık ve savaştan başka hiçbir medeniyet ve kültürü olmayan kabile fertleridir. İster istemez bu düşük unsurlar psikolojik bakımdan yüksek bir bileşik sahibi olamazlar; fakat başarabildiler ve kısa sürede bu değersiz fertlerden ve unsurlardan böyle çok parlak ve üstün bir sosyal bileşiğin oluşturulabileceğini gösterdiler. Çünkü bu değersiz fertler ve kabileler belirli bir sosyal yön ve ideoloji buldukları ve o tarafa yöneldikleri zaman bütün o ahlakî zayıflıklarını yok ediyorlar, toplumlarının asırlar boyunca benimsediği bütün sapma ve bozuklukları ortadan kaldırıyorlar ve on yıl sonra güzel insanî örnekler ve aynı şekilde güzel bir toplum ortaya koyuyorlar.

Muhammed'in hayatında dikkat çeken bir diğer husus şudur: Medine'ye girişinin beşinci yılında İslam toplumunu oluşturmuştur; ama bu toplum memleketin merkezi olan Mekke'yi fethedebilecek kadar güçlü değildir. Fakat Peygamberin hicretin altıncı ve yedinci yıllarında İran ve Roma imparatorlarına, Yemen ve Mısır padişahları gibi etraftaki krallıkların sultanlarına mektuplar göndermesi sıra dışı bir şeydir.

Bir hareket meydana getiren devrimci bir önderin ilk etapta hedefinin memleketin ve çevre şehirlerin başkentini almak ve sonra ülkenin sınırlarını aşmak olmalıdır. [Hâlbuki] o henüz [sadece] Hüsrev Perviz'e, Roma imparatoru Herakliyus'a ve Mısır hükümdarına mektup yollayan bir Medine valisidir. Bu mektuplarda iki konu göze batar: Biri, muhatabının okuması için seçtiği lakaptır. Bu lakabı seçmesinin, onlar için hangi lakabı kullandığı şeklinde önemi vardır. Şehinşah mı, kayser mi?

Memleketin sorumlu makamına yazılan mektuplarda genellikle o makamın taşıdığı lakabın aynısı kullanılmalıdır. Fakat Peygamber bütün mektuplarda ister Yemen hükümdarı, isterse büyük İran ve

Roma imparatoru olsun herkese sadece "Azim/Büyük" lakabını kullanıyordu. Azim, sözlük manası olarak önemli ve meşhur kimseye, azameti değil, çok gücü olan kimseye derler. Bu, onun zamanında bu ülkelerde bulunan makamların resmiyet kazanmadığını gösterir.

Şimdi de dünyada şu durum bulunmaktadır: Mesela Fransız sosyalistleri Franko'yu "İspanya adamı" olarak adlandırır. Bu onun halkın temsilcisi olduğu anlamına değil; bilakis gücü elinde bulunduran kimse olduğu anlamına gelir. Resmî lakabı kullanmıyorlar; çünkü resmî lakap resmî tanımaya delalet eder.

Peygamberin istisnasız bütün mektuplarında her yerde ve küçük büyük herkes için sadece ve sadece "Azim" lakabı kullanılmıştır.

İkincisi, kendi adını muhatabının adından önce yazmasıdır. Bir topluluk, Muhammed'in kendi şahsını onlara kendisini peygamber, ötekileri dinsiz liderler kabul ettiği için tercih ettiğine inanmaktadır.

Bu konuda hiçbir hikmet yoktur; daha doğrusu, o zamanlar Araplarda bir kimsenin mektup yazdığı zaman önce kendi adını, sonra muhatabının adını yazması âdet imiş. Bu husus Avrupa'da da böyledir. Bu iftihar göstergesi değil, bilakis bir gelenektir.

Önemli olan üçüncü mesele şudur: Peygamberin mektupları, mektup yazma adabında bulunan kompliman, teşbih, kinaye, önsöz ve giriş barındırmaz. [Mesela] şöyle başlar: "Muhammed bin Abdullah'tan Fars Büyüğüne. Müslüman ol, kurtuluşa er. Eğer kabul etmezsen kavminin günahı boynunadır." Bu yöntem, Peygamberin sultanlara ve kabile başkanlarına gönderdiği bütün mektuplarda görülür.

[2]

Bundan dolayı[159] İslam toplumu adında geçmişten ve mirastan

[159] Bizim elimizde bulunan nüshada bu konu eksik ve girişsiz başlamıştır ve önceki sayfaları yoktur. (Derleyen)

mahrum, fakir ve hiçbir sermayesi bulunmayan bir toplum kurulur. Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali döneminde, aynı şekilde Muaviye döneminde İslam toplumu oluştuğu halde Arabistan'da teşekkül eden böyle bir toplumda medeniyet meydana geldi; ama henüz felsefe, sanat ve bilimden haber yoktur. Acaba bir toplum bilimsiz, sanayisiz, sanatsız ve felsefesiz medenî olur mu? Yaygın medeniyet tarifine göre hayır; ama benim yaptığım medeniyet tarifine göre evet. Ebubekir zamanının İslam toplumunu inceleyiniz; Ömer, Osman ve Ali zamanının toplumunu gözünüzde canlandırınız. Bu toplum çeşitli ilimler, fenler ve felsefe açısından hiçbir şekilde birikime sahip değildir. Ama bu toplumu asla Afrika, Avustralya ve Güney Amerika'daki ilkel bir toplum ile mukayese edemeyiz. Ne fark vardır? Bir sosyolog Ebubekir zamanında olsa ve böyle bir topluma böyle bir ruhsal prensip ve kabullenme gücüyle baksaydı, kesinlikle bu toplumun yirmi yıl sonra gelecekte büyük âlimlerinin, yazarlarının, filozoflarının ve mütercimlerinin olacağına inanırdı. Hâlbuki şimdi bunlardan hiçbir eser yoktur.

Ama onun dengi olan toplumu, yani bedevî ve kabilevî bir toplumu medeniyet yoksulluğu bakımından gözünüzde canlandırın: Bu toplumun felsefesi, sanatı ve zengin edebî birikimleri yoktur. Toplumun bu ruh durumuyla, içine dışarıdan birkaç da fizik, atom, kimya, ekonomi ve edebiyat uzmanı yerleştirilse bile medeniyet, yani bütün muhtelif beşerî eserleri ortaya çıkaracak ve böyle bir toplumdaki tüm insanî yeteneklerin gelişim ve ilerlemesini sağlayacak -ben bunları medeniyet diye adlandırıyorum- uygun zemin oluşturmak için düşünce, ahlak, sosyal ilişkiler, yönetim şekli ve "yön"de devrim yapılmadıkça mevcut sosyal analiz ve incelemeyle asırlarca daha yoksul kalacağını tespit edebiliriz ve bundan emin olabiliriz.

Bundan dolayı Raşit Halifeler dönemi toplumu, incelediğimizde medeniyet eserleri ve araçları bakımından fakir, bilgin yönünden yoksul olduğu halde (onun bilginleri yalnızca Peygamberin hadislerini nakleden kimselerdi) alan ve durum kesinlikle birkaç yıl

sonra bunların her şeye sahip olacakları şekildedir. Yani bütün Yunan, İran, Çin ve Hint birikimlerini toplayacaklardır. Yeni bir ruh, biçim ve yöne sahip yeni bir medenî toplum kuracaklardır. Bu mesele, toplumun sağlığı açısından gayet nettir. Dahası sosyal ilişkiler yeni ilişkilerdir. Üçüncüsü, bu toplumun fertleri, yenilikçi ve gelecekçi bir ruhla donanmıştır. Dördüncüsü, bu toplumun fertleri, -halktan seçkin tabakaya kadar- bütün çeşitli sınıflarda bir hedef ve bilinç türüne sahiptirler. Özellikle, yeni topluma bağlılık hissederler, yeni toplumun kaderine ortak olurlar, bu yeni topluma bağlı bir fert olarak sorumluluk duyarlar ve daha genel bir ifadeyle onun içindeki her fert, belli bir ideolojisi olan siyasî bir unsurdur.

Böyle bir toplum, henüz içinde kelimenin sözlük anlamında bir eğitimli ve terimsel anlamda bir bilgin barındırmasa bile zemin hazır olduğu için ilerleyecektir. Her bitki büyüyecek ve meyveye duracaktır. Nitekim tarih böyle olduğunu göstermiştir. Önceki medeniyetlerin biriktirdiği bütün birikim ve tecrübeleri aldı, faydalandı, gelecek medeniyet binasında kullandı ve kendisinden kattıklarıyla birlikte insanlık tarihinin en zengin medeniyeti olan parlak İslam medeniyetini meydana getirdi. İslam medeniyetinin beşerin hayatı boyunca sahip olduğu en kapsamlı medeniyet olduğu konusunda muhalif ve taraftar herkes ittifak halindedir. Bu doğaldır; çünkü o, tarihteki en son beşerî medeniyettir.

Diğer medeniyetlerin birkaç sınırlı boyutta çok gelişimleri vardır. İran toplumu, idarî ve siyasî kurumlar bakımından seçkindir. Atina medeniyeti, felsefe, tefekkür ve zihinsel düşüncelerde çok güçlüdür. Doğu medeniyeti, insanî duygular, ahlak ve ruhsal ve manevî tekâmülde fevkalade ileridir. Babil medeniyeti ve hatta Siyah medeniyeti, sanatsal konularda ve mitolojiyle karışık ilimlerde son derece güçlüdürler. Fakat İslam medeniyeti her alanda faaliyet göstermiştir; çünkü bütün bu medeniyetlerin mirasını almıştır. Dine bağlı olduğu için güçlü bir maneviyata sahiptir. Öte yandan bu din geniş ve büyük bir imparatorluk kurduğu için sosyal

bilimler, tarih, coğrafya, siyasî bilimler ve ekonomik bilimler bakımından çok ilerlemiştir. Öyle ki İslam hukuku, incelenen en seçkin hukuklardan biridir.[160]

Dediğim gibi İslam'da ilimlerin ortaya çıkış kaynağı Kur'an ve Hadis idi. İki tür ilim ortaya çıktı: Kur'an bilim ve Hadis bilim ilimleri. Kur'an bilim, Kur'an'ın anlaşılması için yapılan tefsirden ibarettir. Zira Kur'an'ın iki tür ayeti vardır: Muhkemler ve müteşabihler. Bunlar İslamî kültür ve bilgilerin ilk terimleri arasında yer alır. Muhkem ayetler veya muhkemler, anlamı zihne çok açık olarak gelen, siyasî, ekonomik, sosyal ve ibadî hayatla ilgili hükümleri, kanunları ve pratik emirleri içine alan ayetlerden ibarettir. Ama müteşabihler, manası dakik bir ilmî altyapısı bulunmayan ve Kur'an'ın ruhu ve kokusu ile tanışık olmayan kimse tarafından kolayca tam anlaşılmayan ayetlerdir.[161] İki manalı olması bakımından müteşabihtir. Biri hakikî, diğeri mecazîdir. Ayetin asıl maksadı, ilham, remiz ve kinaye gibi ilk bakışta akla gelmeyen bu gizli manadır.

Müteşabih ayetler, muhkem ayetlerden daha derin ve daha önemlidir. Çünkü muhkemler, çabuk elde edilen ve çabuk anlaşılan söz,

[160] Sorbon'da, Avrupa hukukunun anası ve kaynağı olan Roma hukukuna bir tek kürsü tahsis edildiği halde iki tane İslam Hukuku kürsüsü vardır.

1954 yılında Paris'te uluslar arası hukukçuların, büyük oryantalistlerin ve İslam bilimcilerin katılımıyla bir hafta süren bir kongre düzenlendi. Kongrenin adı "İslam Hukuku Haftası" idi. O kongrede İslam hukuku eleştirildi ve incelendi. Bu kongrenin faaliyeti, İslam hukuku alanında yapılmış en yeni ilmî faaliyetlerden biridir. Kongrenin en son neticesi, tek cümle ile şöyle açıklandı: İslam hukuk kendisini her zamana, mesela insan hayatının şimdiki şartlarına uyarlayabilecek bir yeteneğe sahiptir. Bu, müsteşriklerin Paris Kongresinde İslam hukukuyla ilgili olarak aldıkları çok hayret verici bir sonuçtu. Bu kongre çalışması, *"İslam ve İnsanlığın Ona Duyduğu İhtiyaç"* adlı kitaba özetle yansıtılmıştır.

[161] Şiîler genellikle müteşabih ayetlerin manasını sadece İmamların bildiğine, diğerlerinin kendi akıllarıyla anlayamadıklarına inanırlar. Onları Şia imamlarından ulaşan rivayetler yoluyla anlamak gerekir. Bizzat Kur'an diyor ki: "Onun tevilini Allah'tan ve ilimde derinleşenlerden başkası bilmez." Şia, ilimde derinleşenlerin sadece İmamlar olduğunu kabul ediyor.

genel ve insanın normal hayatıyla ilgili emirlerdir. İslam kültürü bu müteşabih ayetlerden çok etkilenmiş, bunlardan çok derin ve uzun araştırma alanları doğmuştur.

Bu nedenle müteşabih ayetler yüzeysel insanlar için müteşabihtir; fakat normal seviyeden daha yüksek düşünen kimse için müteşabih değildir. Müteşabih ayetler üzerinde çok görüş ayrılıkları doğmuş ve çeşitli tefsir ve mezhep ekolleri meydana gelmiştir.

Bu müteşabih ayetlerin şöyle bir lütfu daha vardır: Bir zamanda ilmî bakımdan henüz anlaşılamayan ayetlerin manası, ilmî ve fikrî gelişmeden sonra dönemin insanının onu anlaması ve o zaman kendisini göstermesi için kendisini bu ayetlerin kapalılık ve benzerlik perdelerinde saklar. Bundan dolayı birkaç asır öncesinde müteşabih olan ayetin bugün muhkem olabileceğini ve aynı şekilde bugün müteşabih olanın gelecekte muhkemler arasına girebileceğini düşünüyorum.

Bu müteşabih ayetler, normal hüküm ve emirleri değil, daha çok felsefî, ilmî ve ideolojik anlamları yüksek düzeyde açıklar. Bu ayetlerin müteşabihliği, çeşitli zamanlar boyunca ilimlerin, düşüncelerin ve görüşlerin değişmesiyle her dönemde boyutlarından ve anlamlarından birini kişilerin görüş alanına koyabilmelerini sağlamıştır. (Konunun aydınlanması için benim "Selmanı Pak ve İran İslam'ında Maneviyatın İlk Filizleri"ne yazdığım önsöze ve Merhum Şehristanî'nin "Kur'an'ın Müteşabihleri" kitabına başvurunuz.)

Hadis bir tutkuya düşer. Bu tutku, toplumda yeni bir ihtiyaç meydana getirir. Bu yeni ihtiyaç, sağlam toplumlarda bilimsel toplumun doğal ihtiyaçlarına göre yeni bir ilmi doğurur. Bunun aksine sağlam olmayan toplum onu henüz ilme ihtiyaç duymadan alır; ama aşırı ihtiyaç duyduğu ilimlere el atmaz. Öyle ki bazen henüz teknisyeni (mühendis değil) olmayan bir toplumun atom araştırmalarına başladığını görüyoruz.

Geçmişte Müslümanlar, Kur'an ezberlemek için gösterdikleri titizliğin daha azını hadis toplamak için gösteriyorlardı. (Bugün ise

tam tersine pratik olarak İmamların rivayetlerinden çok dualara, Peygamberin hadislerinden çok rivayetlere, Kur'an'dan çok Peygamberin hadislerine önem veriyoruz ve bunlarla uğraşıyoruz.) Bu yüzden ayetlerin aksine hadisler, tahrife uğradı ve görüş ayrılığına konu oldu.

Öte yandan dışarıdan bir topluluk İslam'a giriyor. Bir Hıristiyan, Yahudi veya Zerdüştî Müslüman oluyor, Kur'an konularını kendi bilgileri ve zihinsel geçmişi ile tefsir ediyor. [Mesela] İslam'daki "sırat" ve Zerdüştîlikteki "pol"ü Müslüman olan Zerdüştî pol-i sırat/sırat köprüsü yapıyor.

Veya bu tefsir ve açıklama kasıtlı olarak böyle şekilleniyor. Zira Ebu Hüreyre, İslam'a kimse fark etmeden birkaç bin hadis sokmuş olmakla iftihar ediyor.

İslam'da mücadeleyi içeriden başlatan bir topluluk, aslında rivayetleri ve hadisleri itibarsızlaştırmak için (ve onların tarihini gösteriyor) rivayetleri Yahudilikten, Zerdüştîlikten, Mani dininden ve Roma mitolojisinden İslam'a sokuyorlardı.[162]

Sonra âlimler ve muhaddisler problemlere maruz kaldılar. Çünkü rivayetin el yazması bir kitaba eklenmesi kolayca gerçekleştiriliyordu. Bu, doğru rivayetlerin yanlış rivayetlerden ayırt edilmesini çok zorlaştırıyordu. Nitekim bu problemler edebî metinlerde de görülüyordu. Hatta şairlerin şiirini birbirleri adına yazıyorlardı. Mecburen hadisler güvenilir değildi. Çünkü dışarıdan bir grup, belirlenen her hadisi Peygamber adına hadisler arasına soktu. İster istemez hadisin ilmî tenkidi için dirayet ilmi, rivayet ilmi ve rical ilmi adlı ilimler ortaya çıktı.

Rical ilmi, rivayetleri nakleden kimsenin doğruluğunu bilmek içindir. Bundan dolayı biz İslamî toplum hayatının bütün manevî, sos-

162 Tam ölçüt Hz. Ali'nin şu sözüdür: Ahir zamanda İslam kürkünü ters giyer. (Güzellik ve hoşa gitme bakımından tamamen birbirine zıt olan kürkün altı ve üstünün şiddetli farklılığına dikkat çekerek) "Kur'an, ters çevrilmiş kürkü giydi."

yal, siyasî ve ekonomik faaliyetlerinin dört kaynağından[163] biri olan hadisi tanımak ve ona güvenmek açısından rical ilmine/adamları tanımaya; yani çeşitli tabakalar (nesiller) zincirinde hadis nakleden kişilerin biyografisine muhtacız.

Dirayet ilmi, hadis metodu bilgisinden ve onu Peygamberin sünnetleri, Müslümanların icmaı ve aklî usul ile karşılaştırmaktan ibarettir.

Rical ilmi yayıldı ve rical ilmi tarih ilminin bir dalı olduğu için İslam'da tarihin yayılma sebebi oldu.

***

Dediğim gibi hadis ilmi Peygamber zamanında ortaya çıkmadı. Çünkü Peygamber, hadis yazımını bilerek engelliyordu. Çünkü tarih tecrübesi, ana metinlerin sonraki nesillerde birbirinden ayrılamayacak şekilde haşiye ve dipnotlarla karışmış olduğunu göstermiştir. Avesta böyle bir kadere maruz kalan kitaplardan biridir.

Bundan dolayı Peygamber zamanında Müslümanların bütün ilgisi Kur'an'ı ezberlemeye yönelikti. Peygamberin ayet nazil olduğunda okuduklarını yazmakla görevli vahiy kâtipleri vardı. Bu ayetler, dışarıdan getirdikleri deriler üzerine, düzgün taşlar üzerine, düzgün tahta üzerine, koyun ve devenin omuz kemiği üzerine yazılıyordu. ("Yeni Tefsir" kitabının önsözüne müracaat ediniz.)

Fakat bizzat Peygamber zamanında ayetler derlenmedi (kaydedildi; ama muhtemelen bugünkü gibi birleştirilmedi). Ayetlerin derlenmeme sebebi, ayetlerin -bizim bir kitabı okuduğumuz gibi- normal bir şekilde inmemiş olmasıdır. Daha doğrusu, ayetler, çoğunlukla bir olay ve bir durum üzerine iniyordu. Bir günde konuda farklı on ayet inebiliyordu. Savaş meselesi gündeme geldiğinde ayet savaşla ilgilidir. Sosyal bir hadise veya ekonomik bir mesele ortaya çıktığında ayet, sosyal veya ekonomik meselelerle ilgilidir.

[163] Dört ölçüt hüküm çıkarmak içindir: Kur'an, sünnet, icma (Müslümanların veya Müslüman âlimlerin genel mutabakatı) ve akıl. Sünnet, Peygamberin söz ve davranışından ibarettir.

Veya Allah ve kıyametle ilgili dinî bir konu gündeme geldiğinde onunla ilgili bir ayet iniyor.

Bu nedenle metnin tamamı inmeden önce derlemeye başlanamaz. Metin, Peygamber vefat ettiğinde ve vahiy kesildiğinde tamamlandı. Kur'an'ı tedvin etme/derleme fikri akıllarına mecburen Hz. Muhammed'in vefatından sonra düştü. İbn Mesud ve Hz. Ali, Kur'an'ı toplayan ve derleyen kimselerdendirler. İslam'ın İran, Roma ve çok uzak ülkelere ayak bastığı Osman'ın hilafeti zamanında bu ülkelerin insanları arasında çoğaltmak için derlenmiş kitaba ihtiyaç duyuldu. Bundan dolayı Osman, Kur'an'ın derlenmesiyle ilgilendi. Kur'an'ın tedvini, Osman'ın bu işe bizzat teşebbüs etmesi şeklinde olmamıştır. Önce ashap, vahiy kâtipleri ve ayet metnini Peygamberden işitmiş, ezberlemiş ve yazmış olan kimselerle toplu ve bireysel oturumlar düzenliyor.

Ayet, şiir veya uzun bir hutbeyi ezberlemek Araplarda normal bir şeydi. Bunlar hafıza bakımından olağanüstü idiler. Sadece Kur'an ayetlerini değil, aynı zamanda bütün meşhur büyük şiirleri ve cahiliye kasidelerini de ezberliyorlardı. Yazı ve kayıt icat edildiğinden beri neticede hafızanın yükü hafifledi ve zayıfladı. Ayrıca hafızada iklim ve ırk faktörleri etkilidir. Aslında bu iki sebeple o zamanın Arapları güçlü hafızaya sahip idiler. Hicaz Müslümanlarının çoğu, hatta okuma yazması olmayanlar bile Kur'an'ın tamamını veya çoğunu bu şekilde ezberlediler.

Bundan dolayı ayrıntılı ve ince istişare toplantıları Osman tarafından başlatılıyor. Sonra mevcut bütün Kur'an nüshalarını toplamalarını ve mukayese etmelerini emrediyor. Bu iş kapsamında problem doğan her konuda işiten ve ezberleyen kimselerle bir fetha harekesi için bile olsa istişare ediyor.

Varlığı Kur'an olan bir toplumda, özellikle İslam toplumunun liderinin, hiç kimsenin söz söyleyemediği güçlü bir diktatör olmadığı bir zamanda Osman onu kendi keyfiyle derleyemez. Sosyal ve siyasal bakımdan çok küçük ve zayıf fertlerin bile sarayına resmen girip onu eleştirdiğini görüyoruz.

Sonra derlenen Osman Kur'an'ını Ali, İbn Mesud ve herkes resmen tanıyorlar. Ali, hatta ondan daha sert olarak İbn Mesud, usulde Osman ile görüş ayrılığına sahip olmasına rağmen Osman Kur'an'ı derlendiğinde onu resmen tanıyorlar ve genel bir istişare ile çeşitli İslam meclislerinde yayılan bütün Kur'anların ve değişik nüshaların yakılmasını emrediyorlar. Bu, Kur'an'a yapılan çok büyük bir hizmettir. Zira o sırada Kur'an nüshalarının çoğalması ve onun Hicaz Arap ülkesinden ve dilinden uzaklaşması sebebiyle Kur'an'da kıraat/okuyuş farkları ortaya çıkmıştı. Bu çalışma, nüsha farklarının ortaya çıkmasını doğal olarak önledi.

Daha sonra Şia ile Ehlisünnet ve aynı şekilde Şia ile Emevîler arasında şiddetli ayrılık başlıyor. Şiîler fıkıh, usul ve tefsir bakımından tüm sistemlerini Ehlisünnetin sisteminden ayırmış olmalarına rağmen yine de Kur'an'da ihtilaf ortaya çıkmıyor. Zira Şia imamlarının elindeki Kur'an, kesinlikle Emevî ve Abbasî halifelerinin elindeki Kur'an'la aynıdır. Hiçbir yerde böyle bir ayrılık gündeme gelmemiştir.

***

Hadis ilmi hakkında bilmemiz gereken kavramlardan biri sünnettir. Sünnet, hadis ilminde ve İslam kültür ve öğretiminde özel bir kavramdır. Sünnet, ölçümüz olan Peygamberin söz ve davranışından ibarettir. Bazen Peygamber bir ayet hakkında hadis söylememiştir; ama ona göre davranmıştır. Bu davranış bizim için ölçüdür. Mesela Peygamberin söylediği hiçbir hadiste kadınların savaş cephesine gittikleri söz konusu değildir; ama sünnette belli isimlerdeki kadınların -tarihte vardır- savaşlarda Peygamberle birlikte bulundukları ve savaş esnasında her birisinin görevini belirlediği varittir. Biz bu uygulamadan, söylenmeksizin onların inanç savaşlarına, cihada katılabileceklerine dair bir hüküm çıkarıyoruz.

Özel anlamda kullanılmış olan hadis ilmi, tüm çeşitli hadis bilim dallarını ihtiva eder. Fakat rivayet ilmi sadece rivayeti tanımaktır. Rical ilmi (biyografi), hadisi nesilden nesle bize kadar ulaştıran kimseleri tanımaktır.

Diğer ilim olan dirayet ilmi, akıllılık ve zekilik anlamına gelir ve hadisin mantıksal ve aklî olarak bilinmesi ve anlaşılmasından ibarettir. Bir hadis iki türlü değerlendirilebilir: Birincisi, onun doğru ya da yanlış olduğunu söyleyenler yoluyla, diğeri, akıl ve mantık ile değerlendiririz.

Hadis ilmi, rivayet ilmi, dirayet ilmi ve rical ilmi, insan bilimlerinin kısımlarıdır.[164] Bu ilimlerde biz sonuca yüzde yüz ve güvenilir bir şekilde ulaşamayacağız.

[164] İlimler genel olarak iki kısma ayrılır: Kesin/dakik ilimler, insan ilimleri. Kesin veya doğal ilimlerin kanunu vardır ve onlarda muhalefet ve muvafakat diye bir şey söz konusu değildir. Kesin ilimler -mesela kimya ve fizik- bir gerçekliktir.

İnsan ilimleri henüz değişmez ve karşı çıkılmaz belli kanunlar haline gelmemişlerdir. Bu yüzden bu ilimlerde çeşitli doktrinler ortaya çıkar. Bir ilim dalında çeşitli ekollerin ortaya çıkması, o disiplinin modern ilim haline gelmediğini gösterir. Kimyada değişik ekoller yoktur. Bir kimya deneyinin sonucu, kim tarafından ve dünyanın neresinde yapılırsa yapılsın aynıdır. Ama insan bilimlerinde böyle bir şey yoktur. Zevke ve bilince bağlıdır. Ben edebiyat, sanat, ekonomi ve sosyolojide bir ilkeyi başkasından farklı kabul ederim.

İnsan bilimleri ile kesin bilimler arasındaki farklardan biri de şudur: Kesin ilimlerde sonuçlar yüzde yüz kanunlar yoluyla elde edilmiştir; fakat insan ilimlerinde yüzde yüz diye bir şey yoktur.

Bundan dolayı aynı ölçüde bilimsel metotlar yoluyla yüzde yüz sonuca ulaşamayız ve yüzde on veya yirmi hata yaparız. Bu yüzde onda insanın zevk ve yeteneği dediğimiz başka bir unsurun da etkisi vardır. Hem en aptal insanlar, hem en zeki insanlar tarafından yapılan su analizinde sonuç yüzde yüz aynı olacaktır. Her ikisinin değeri birdir. Bundan dolayı fazla insanî unsur karışmaz, aksine bizzat ilmî metot sonuca ulaştırır. Ama insan ilimlerinde ilmin kendisinden başka insan da ikinci unsur olarak araştırmalara müdahil olur. Öyle ki ben ve siz bütün metodoloji kanunlarını belirlesek, ben bir edebî eserin metodunu belirlediğimde %99 doğrudur; size göre %18. Hâlbuki metodoloji konusundaki bilgilerimiz eşittir. Yahut bir kaside söylediğimizde, ben ve siz Farsça, Arapça veya diğer herhangi bir dildeki tüm kaside kurallarını tam bilsek ve her birimiz bu kanunlardan aynı ölçüde haberdar olsak bile benim kasidem ile sizin kasideniz arasında çok fark olacaktır. Çünkü insan ilimlerinde insan unsuru çok etkilidir. Sanatsal eserlerde bilgilerden başka ve ilmî ve teknik bilgilerden daha çok o sanatçının şahsî zevk ve kabiliyetinin etkisi vardır.

[Diyelim ki] elime bir hadis ulaştı ve ben bir hadis âlimiyim. Bütün ricali/rivayetçileri tanıyorum ve dirayet ilmini de biliyorum; fakat bütün bilgilerimle bir hadisin yanlış olduğunu tespit edemeyebilirim. Ama rivayet ve dirayeti benden daha az bilen bir başkası, rivayet okunduğunda onun doğru mu yanlış mı olduğunu çok iyi anlayabilir.

Bundan dolayı incelenemeyen, analiz edilemeyen, eğitim ve öğretimi yapılamayan ve öğrenilemeyen bir başka unsur daha vardır ki ona sanatta zevk, bilimlerde deha adı verilir. Bu konuda "şemurrivaye", "şemulhadis" adlı güzel bir tabir vardır. "Şem"de kanunlar ve ilkeler söz konusu değildir; bilakis aslında işrak, ilham ve bir hakikatin ilmî ve aklî olmayan yolla kavranması anlamına gelen koku ve koklama söz konusudur. Eski Farsça metinlerde buy/koku bu işrakî manadadır: "Men be bu danem ki in kasr ve seray...", "Goft inca buy-i yari mi resed ve nedrin deh şehriyari mi resed". Sosyoloji, hukuk, tarih, fıkıh, hadis, metodoloji, edebiyat ve sanatta koku unsuru onları anlamanın temel rükünlerinden biridir.

Dirayet ve rivayet ilmi, tarihte bir hadisin sağlamlığı veya çürüklüğü ile ilgili tarihî olmuş en hassas buluş ve Peygamberin sözünü tanıma metodu olduğu halde ve bizim her alandaki bütün tarihî sözler için faydalanabileceğimiz büyük bir genel ilmî metot olduğu halde geçmiş dirayet ve rivayet ilminin saflığı yüzde yüz güvenilir değildir ve nakil yapan o şahsın kim olduğunu anlamak gerekir.

Bir diğer husus, tefsirde iki ekolün ortaya çıkmış olmasıdır: Birisi ahbarî ekol; diğeri aklî ekol veya istidlal ve rey ekolü. Aklî ekol sadece hadiste değil, diğer bütün İslamî ilim dallarında da vardır. Bu grup rey ehlidir.

Rey ekolünün sembolü, fıkhı, İslam hukukunu, Kur'an tefsirini ve hadisi kendi düşünme ve çıkarımımızla açıklamamız gerektiğine inanan Ebu Hanife'dir. Hâlbuki ahbarî ekol buna inanmaz ve şöy-

Avrupa'daki mevcut bütün ressamlar, Picasso'nun çalışma tekniğini bildikleri ve hatta bazı eleştirmenler onun tablolarını ondan daha iyi yorumladıkları halde niçin onun gibi resim yapamazlar?

le der: Eğer hadis, rivayet veya Kur'an ayetinden herkes kendi aklıyla çıkarımda bulunur ve onu doğru kabul ederse artık herkesin ittifak edeceği hiçbir ölçü ve temel kalmayacaktır.

Eş'arîler ahbarî ekole, Mutezile aklî ekole bağlıdır.

Eş'arîler, kulluk, taklit ve esaslara bağlılık taraftarıdırlar (radikalist) ve bize kadar ulaşan bütün sünnet, hadis ve Kur'an ilke ve istidlallerini onlar hakkında hiç düşünmeden ve analiz yapmadan kabul etmemiz gerektiğine inanırlar. [Onlara göre] âlimin bütün çabası, analiz, inceleme, tenkit ve tatbik değil, bize ulaşan şeyleri açıklamak ve aydınlatmak olmalıdır. Çünkü bu işler insanı saptırır.

Bu ekollerden her birinin kusuru vardır. Mutezile, "Herkes kendi aklıyla incelemelidir." ilkesine inandığı için artık toplumda ve öğretide ortak yön kalmayacaktır. Eğer Eş'arîlerin inandığı gibi, düşünmekten yüz çevirirsek ve onu Kur'an'da ve en temel manevî meselelerde kullanmazsak artık aklın varlığına gerek olmayacaktır. Ahbarî ekol de böyle bir açıklamaya işaret ediyor: Mesela; Peygamber bir konuda söz söylediyse onu kabul ederiz; o konuda bize bir hadis ulaşmamışsa kendiliğimizden bir şey ekleyemeyiz.

Aklî ekolün temeli Kur'an'daki tüm "düşününüz" ve "akledeniz" ayetleri iken, ahbarî ekolün temeli gelen hadislerdir.

Toplumda özgür ve siyasî ve sosyal hedefi olmayan felsefî bir ekol ortaya çıkar. Hükümet daha çok kendisine yarar sağlayan o ekolün tarafını tutar. Bu iki ekolden daha çok ahbarîlerin hükümet yanlısı olduğu kesindir.

Bu bakımdan Emevî yönetimi, Mutezile'yi ve bazı aydın âlimleri eziyor; yeni bir düşünce gelmediği ve var olan sabit ve donuk olarak kaldığı için Eş'arîleri destekliyordu.[165]

[165] Şeriatî, Emevî dönemi üzerinden bir genelleme yaparken Eş'arîleri de kapsam içine almıştır. Hâlbuki Eş'arîlik, eğer kurucusu İmam Eş'arî'yi esas alacaksak Emevîler döneminde değil, yaklaşık iki asır sonra 900'lü yıllarda Abbasîler döneminde doğmuştur. Şeriati'nin kastettiği muhtemelen bu akımın selefi olan hadis ekolüdür. (Çev.)

Burada şöyle birçok önemli ilmî mesele gündeme gelmektedir: Bazen bir medeniyetin çöküşü, görünürde çok küçük ve ufak tefek meselelerle başlayabilir. Tarihçi daha çok şu noktada yanılmaktadır: Bir toplumun veya kültürün çöküşü hakkında konuşmak istediğinde büyük olayların, savaşların, katliamların ve yağmaların peşine düşer. Hâlbuki bir medeniyetin çöküşünde tarihçinin gözüne görünmeyen ve ciddiye alınmayan çok küçük olaylar büyük olaylardan daha etkilidir. Bu örnekler İslam tarihinde de görünür. Bazen bir düşüncenin veya meselelere bakış tarzının kaynağı âlimler arasında değişmiştir; kültürün ve bilgilerin yönü değişmiştir; neticede dinin yönü değişmiştir. Din toplumun her şeyi olduğu için toplumun yönü de değişmiştir. Birkaç asır sonra gelişme yerine güvelenmiş ve çürümüş devasa bir toplum teşekkül etmiştir. Nitekim bir Cengiz tekmesiyle yıkılır ve sonra da hiçbir şekilde [geçmişin parlak asırlarına geri dönemez].

Herkesin birtakım inanç esasları vardır. Bundan dolayı "düşününüz" ve "aklediniz" ayetleriyle çelişir. Hadis diyor ki: Kendi görüş ve inancınızla Muhammed, İslam, hayat, ahlak, hayır, şer ve Kur'an'ı anlamlandırmayın. Önceki görüşleri bir kenara koymamız ve inançtan arınmış, ama akıl dolu bir şekilde hadis veya Kur'an'ı anlamanın ve diğer her meseleyi incelemenin peşine düşmemiz gerekir.

Bilim felsefesinde önyargı denen ilmî bir konu vardır. Önyargı, bir konu hakkında incelemeden önce peşin hüküm sahibi olmaktır (mesela; bir mahkemede bir hırsızın işiyle ilgilenme konusu). Ömürlerini İslam ve tefsir uğrunda geçiren ve bütün hayatlarını samimiyetle Kur'an'ı anlamaya adayan yüksek makamlı müfessirler niçin asırlardır yeni bir söz getirmemişlerdir? Günümüzde son iki üç asrın âlimlerinden daha yetenekli bir âlim bulunabilir. Fakat bu da önceden söylenmiş şeyleri söylüyor, bir farkla ki o daha güzel ve mükemmel bir anlatımla söylüyor. Zira Kur'an ayetleri hakkında önyargısı vardır; sadece "idi"leri tespit eder ve onun çabası bunun ötesine geçmez. Bundan dolayı ilmin tek hastalığı, sonucu hiçbir zaman yeni bir olgunun meydana gelmemesi olan önyargıdır.

Araştırmasında yeni bir hakikate yalnızca önceden kendi inanç ve görüşünü atan âlim ulaşabilir. Bu nedenle burada iki zıt metot vardır: Aklî metot ve rey metodu (İbn Sina ve onun suyun buhara, buharın kar ve yağmura dönüşmesi hakkındaki ilmî incelemesi ile Isaac Newton ve onun ağaçtan elmanın düşmesi karşısındaki tepkisi karşılaştırılabilir).

Bundan dolayı rey metodu, akıl metodunun karşısında yer alır.

Akıl ve rey kelimelerinin yerlerini değiştirdikleri ve bu iki kelimeyi birbirinin müradifi yaptıkları zaman İslam tarihinde tam olarak boğucu bir durum ve ilmin ölümü başladı. *"Kim Kur'an'ı aklı ile yorumlarsa..."* cümlesi *"Kim Kur'an'ı reyi ile yorumlarsa..."* cümlesinin yerine kullanıldı. Yani düşünmeyin. Aklın yerleşik yeni manalar ve fikirler karşısında çalışmaya hakkı yoktur!

Rey ve akıl kelimelerinin birbirinin yerine geçmesiyle birlikte İslam kültürü kendi yönünü değiştiriyor ve genel olarak durağanlaşıyor. Hemen Orta Çağ'dan durgun ve donuk bir tekrar ve kopya ilerliyor. Bu konuyu bütün ilmî ve fikrî alanlarda yayın ve manevî bir kültür ve medeniyetin çöküş sebebinin tamamen büyük hadiselere gözünü dikmiş olan tarihçinin gafil kalacağı ince teknik noktaların bulunabileceğini bilin.

Rey ehlinin sembolü ve çok aydın bir adam olan Ebu Hanife, Kur'an mütalaasında sadece kendi aklıyla yetinmiyor; hadise de bakıyor ve sonunda yalnızca on yedi hadisi kabul ediyor, geriye kalanları güvenilmez olarak görüyor.

Mesela; ben Hafız incelemesi konusunda yeni bir çalışmaya başlıyorum; bu arada filan yazar ve edebiyatçının görüşünden de istifade ediyorum. Bu istifade, taklit ettiğim bir gelenek şeklinde değildir; aklî çıkarsamama destek şeklindedir. Bu dört ilkeyi not alın. Biz şimdi tamamen derlenmiş belli ölçüleri ve bilimsel bir İslamî metodu olan ve İskender ve Atina irfan, felsefe ve medeniyetinden hiçbir şekilde bir iz taşımayan bir ilim kurumuna girmiş bulunuyoruz. Toplum, ilmî bakımdan birtakım ihtiyaçlarla yüz yüze gel-

miştir ve yüzde yüz yerli olan bu metotları kendi düşünürleri yabancı bir medeniyeti taklit etmeden geliştirmişlerdir.

Bir hadisi değerlendirebilmemiz için dört kıstas vardır: Biri, "Kitap" dedikleri Kur'an metnidir. Bizzat Kur'an da kendine "Kitap" der.

İkincisi sünnettir. Sünnet, Peygamberin hadisi/sözü ve hem müspet, hem menfi manada davranışı anlamına gelir. Peygamberin önünde bir davranış/eylem gerçekleştirilir. [Mesela] bir topluluk, Peygamberin gelişinin sevinciyle şarkı söylüyorlar. Peygamber bunu duymuş, reddedip engellememiş ve "Müslümanlar, şarkı söylemeyin!" dememiştir. Eğer böyle bir şey deseydi hadis olurdu. Ama diğerleri şarkı söylemişler ve Peygamber hiçbir şey dememiştir. Yani dolaylı bir kabul söz konusudur. Eğer kötü olsaydı Muhammed engellerdi.

Üçüncüsü icmadır; yani insanların cumhurunun, bütün halkın görüş birliği içinde olmasıdır. Müslümanlar bir ameli yerine getiriyorlar; fakat kitaplarda onunla ilgili bir emir bulamıyoruz. Bu umumi ittifak, görüş birliğine konu olan emrin sıhhatine delalet eder. Çünkü eğer batıl olsaydı bütün muhtelif Müslüman milletler onun üzerinde olmazlardı.[166] (Mesela namazın belli şekilleri böyledir.) Veya yöneticiyi seçmek için rey/oy almak: Bizde fert fert Müslümanlar tarafından özel biat yoluyla yönetici seçme konusunda açık bir emir yoktur. Ama bizde insanların yöneticilerini seçmek için biat almaları şeklinde uygulamaları vardır. Bu pratik bir şekildir ve bazı itikadî meselelerde de böyledir.

Bazıları bütün Müslüman milletlerin icmasını ölçü kabul etmiyorlar; bilakis Peygamberin sünnetini nesilden nesle devralan Medine halkının icmasının şart olduğuna inanıyorlar. Bazıları da Medine halkının veya dünyadaki tüm Müslümanların icmasının doğru olmadığını, âlimlerin icmasının doğru olduğunu söylüyorlar.

[166] İhtimal girince istidlal geçersiz olur.

Dördüncüsü ise bir konunun akla uyması demek olan akıldır. Ama bunlardan hiçbirine aykırı olmamalıdır. Çünkü böyle bir şeyin İslamî olmadığını bize bizzat akıl söyleyecektir. Yani insanın bir konuyu Kur'an'dan ve İslam'dan kendi aklıyla çıkarması gerekir.

Öyleyse biz bir konunun hakka uygun olduğunu 1-Kitap, 2-Sünnet, 3- icma ve 4- akıl ile ölçüyoruz ve onun sağlam veya çürük olduğunu belirliyoruz. En sahih hüküm, dört kriterle alınan ve bu dört direkten birinin aksaması halinde doğruluğu sarsılan hükümdür.

[3]

Hıristiyanlık, İslam ortaya çıkmadan önce Yunanlılaşmıştı. Bu dinî hareket, Yahudi ırk ve coğrafyası kökeninden doğmuştur. Hıristiyanlık, bu Yahudi dininin takipçisidir. Mesih yeni bir din getirmemiş; bilakis Yahudiliği ıslah etmiştir. O, Yahudiliğin ıslahatçısı, Yahudilerin vaat edileni ve zamanın imamıdır. Fakat Hıristiyanlık ile Yahudiliğin arası yavaş yavaş daha çok açılıyor ve bütün çeşitli dinî meselelerde şiddetli ayrılığa düşüyorlar.

İhtilaf konularından biri, Hıristiyanlığın Yunan felsefesine ve kültürüne aşırı ilgi ve bağlılığıdır. Hâlbuki Yahudilik kendisini Yunan kültür, felsefe ve medeniyetinden uzak tutmakta ve Doğu'daki Yunanlılaşma hareketiyle mücadele etmektedir. Bu nedenle Yahudilik bu asırda millî ve ırksal geleneklere doğru giden gerici bir dindir. Oysa Hıristiyanlık, yenilikçi ve cesur bir dindir; yeni felsefe ve bilimleri kabul etmekten ve onlarla uzlaşmaktan kaçınmaz ve Atina felsefesiyle savaşan Yahudiliğin aksine Atina felsefesinin ve Aristo'nun fikirlerinin çayırları Doğu'dadır.

İslam, Hıristiyan medeniyetiyle temas kurunca aşırı bir Yunancılıkla yüz yüze geliyor.[167]

[167] Aristo, Eflatun ve bütün Yunan filozofları Heleniktirler; ama Yunan medeniyetini alan Doğulular, Hıristiyanlar ve Müslümanlar ise Helenistiktirler (Yunancı).

İslam toplumu Peygamber tarafından oluşturuluyor; fakat İslamî değerler hâlâ komşu ülkelerin içine girmemiştir. Hâlbuki İslamî hareket medenî bir imparatorluğun içinde meydana geliyor.[168] Bu devrimci şiar dalgalarının ve bu yeni amaçların İslamî hareketin başlangıcında komşu ülkelere ulaşmamış olacağını düşünemiyorum. Kesinlikle daha Peygamber zamanında devrimci ve ilham verici şiarlar medenî toplumlara nüfuz etmişti. İslam tarihinde, İslam Arabistan'dan dışarı adım atmadan önce İslam düşüncesinin dışarı gittiğine dair çok sayıda delil vardır.

Yani Arapların İran ve Roma'ya saldırdıkları sırada İranlı ve Romalı onu tanıyor. Bu şiarlar kitlelerde, özellikle yeni fikirleri ayırt edebilen şehirli ve medenî kesimlerde özel bir şekilde tezahür etmiştir. Bu doğaldır; çünkü her zaman ordudan daha hızlı ilerleyen ve komşu ülkelere Müslümanlardan daha çabuk giren bu şiarlar ve düşünceler, eşitlik şiarlarıdır, ekonomik eşitlik, sınıfsal eşitlik, hukukî eşitlik, sosyal eşitlik ve siyasal eşitliktir. Bundan dolayı sosyal, siyasal ve askerî bakımdan İslam komşu ülkelere henüz girmemiştir. İlk kez en büyük saldırıları doğu ve kuzey cephesinde Ömer başlatıyor.[169]

168 Arapların İran ve Roma ile yaptıkları savaşlar sırasında bol miktarda Araplarla işbirliği yapan unsurlarla karşılaşıyoruz. Özellikle sınır bölgeleri İslam'dan aşırı derecede etkilenmiştir. Rüstem'in Şehname'nin sonundaki sözleri bu duruma açıkça tanıklık etmektedir. İran'ın güney ve batı bölgeleri, Arap saldırılarının arifesinde İran rejimi açısından o kadar emniyetsizdir ki mecburen Araplarla savaşması için Horasan ordusu görevlendiriliyor. Yezdigird'in Araplara karşı Medain halkında direnç oluşturma girişimleri ve buna rağmen bu halkın Sasanî sarayını yağmalamada Araplarla işbirliği yapması gayet açıktır.

169 Soru: Bu şiarların komşu ülkelerde olumsuz bir etki yapma imkânı yok mudur?

Cevap: Sosyal şiarlar her zaman bir sınıfın yararına, diğer sınıfın zararına olmuştur. Bir şiar eğer herkesin yararına ise değersizdir. Devrimci şiar kesinlikle herkesin onaylamadığı bir şiardır. Yani kesinlikle bir topluluğun menfaatlerini temin ederken diğer topluluğun menfaatlerini tehdit eder.

Ömer, İslam ordusunun iman gücüyle fethettiği bir imparatorluğu yönetmeye kabiliyetli kişilere sahip olmadan büyük toplumu meydana getiriyor. Ömer, güç, cesaret ve disiplin sayesinde iki medenî ülkeyi dize getirebiliyor. Ömer, İran'ı ve Doğu Roma'nın egemenliğinde olan kuzey ülkelerini idaresi altına alıyor. Fakat onları idare etmek için birçok sorunla karşı karşıya kalıyor. En büyük sorun, yeni duruma uyum sağlamaktır. Ülkesi, dağınık Arap kabileleri ve Mekke ve Medine adlı iki küçük şehir olan bir hükümet, şimdi büyük ülkeleri, medenî milletleri ve çok karmaşık ve ileri toplumları otoritesi altına alıyor. Dört halife devrinde İslam, yeni ağır siyasî, ekonomik ve sosyal görevlerin idaresiyle ilgili teknik kadro eksikliğini ve medeniyet eserleri yoksunluğunu Arapların ihtiyaçlarına ve özellikle o günün dünyasındaki iki sosyal kutbun, yani bir yandan halkın, öte yandan aydınların ihtiyaçlarına uygun olan şiddetli maneviyat ve yeni ideoloji ile telafi ediyor. Fakat Emevîlerin İslam'ın şekil ve muhtevasında aşırı bir sapma olarak ortaya çıkışı bu maneviyat ve cazibeyi zayıflatıyordu. Muaviye'nin İslamî yönetimi ele geçirmesi, tarihin o sapmalarından biridir. Onu ırkçı ve millî eğilimlerin temelindeki bir partinin evrensel ideoloji temelinde kurulan bir hükümete egemen olması şeklinde anlamak gerekir. İslamî hükümetin ırkçı Arap eğilimlerine yönelmesi, İslam'a girmiş olan diğer ırklarda tepkiye yol açıyordu. Bu, İslam'ın içinde zayıflamış olan şiddetli ırksal kimlik duygusudur. Bundan dolayı Emevî hükümetinin temelinin İslam inançlarından ziyade ırkçı Arap eğilimlerine dayandığını bilmek gerekir.

İkincisi Şiîliktir. Abbasîler devleti aslında bir Şiî rejimidir. Tabii, bugünkü anlamda değil, Emevîlere karşı ayaklanan ve yenilgiye uğrayan tüm Şiî hareketler anlamında. Abbasîler, Şia'nın "Ali ailesinin hilafetinin gasp edildiği" şeklindeki iddiasını resmen tanıdılar. Bu, Abbasîlerin takip ettiği en büyük Şia sloganıdır.

Medeniyetin nasıl meydana geldiğine ve siyasî fikirlerin ve akımların bir toplumun medeniyetinin ve manevî, kültürel ve edebî ilerlemesinin oluşumunda nasıl neden ve etken rolü oynadığına dikkat ediniz. Abbasîler, iki harekete ve akıma hayat verir ve kendisi-

ni Emevî hilafetinin aksine Arapçı değil, insanî ve İslamî bir parti olarak tanıtır. Bu durumu çok iyi gösterdi.

Bundan dolayı Abbasî rejimi, iki Arapçılık karşıtı hareketi, yani Ehl-i tesviye (İslam'ın gerçek şahsiyetleri ile başından beri Muhammed'in yanında hareketi fedakârlıklarla başarıya sevk eden, kendi kendilerine yetişen ve kenara çekilen devrimci ve sıkıntı çekmiş adamlar arasında eşitlik) [ve Şiîliği meydana getiren] bir rejimdir.

***

Muaviye, Kâbulahbar, Abdurrahman bin Avf ve Mervan bin Hakem gibi Kureyş'in büyük şahsiyetleri arasında yer alan yeni aristokrat şahsiyetler işbaşına geldiler. Gerçekte şahsiyetlerin değeri, başlangıçta İslam'la tanışıklıklarına ve Peygambere yakınlıklarına bağlı idi. Fakat yeni rejimin yüzlerinin şahsiyet kriteri ailevî ve kabilevî şöhret ve aristokratlık idi. Bu yolla İslamî görünümlü aristokrat Arap hükümeti meydana geldi. Bundan dolayı Muaviye hükümeti, uzun saltanat dönemi boyunca çeşitli sebeplerle İslamî yönetim değildir. Birisi, onun işbaşına geliş şeklidir. Hulefa-i Raşidin devrinde devlet başkanı seçimi icma yoluyla, yani umumi oylarla oluyordu. Fakat Muaviye, halkın oylarıyla işbaşına gelen Ali ve Hasan'a karşı savaş yoluyla üstünlük sağladı. Diğeri veraset meselesiydi. Bizzat oğlunu kendi yerine geçirdi, tek başına İslam'ın siyasî rejimini değiştirdi ve biat ilkesi yerini verasete kaptırdı. Üçüncüsü, hükümetin şiddetli milliyetçi eğilimleri ve Arap olmayan ırkın aşağılanmasıydı. Bu yöntem, tam olarak dâhilî üssü bulunan Emevî silsilesine ve Arap toplumunun yaratılış ve huyuna uygundu. İmparatorluğun Müslüman toplumu Araplardan ve Arap olmayanlardan oluşuyordu. Fakat onun unsurları daha ziyade Arap olmayanlardı. Arap olmayanların İslamî rejim tarafından horlanması, onların İslam ülkesinde ayaklanmalarının kaynağı oldu ve İslam ülkesinin her tarafında ırkçı ve milliyetçi savaşların başlamasına yol açtı. Dördüncüsü, Emevîlerin Kur'an'ı, Peygamberin sünnetini ve yaklaşık temel İslamî metot olarak görülen dört halifenin

metodunu kabul eden temel ilke ve kanunlardan ve hükümet ve halk için herkesin esas alması gereken bir sünnet olan Peygamberin hayat şeklinden şiddetli bir şekilde sapmasıdır. Emevîlerin Kur'an metninden, Muhammed'in ve dört halifenin geleneğinden açıkça sapması, ilk olarak Arapların egemen yapısıyla [tezatta] çeşitli mezhep fırkalarının [doğmasına sebep oldu]. Bu fırkaların başında Haricîler ve Şia yer alır.

Bu fırkalar İslam tarihinde siyasî, kültürel, felsefî ve ilmî açıdan çok etkiler bırakmıştır. Bundan dolayı İslam toplumunun içinde muhalif dalga ortaya çıktı. Birisi, halkın İslam'a bağlılığı için bir düşünce idi. O sapmanın sebebi İslamî idi. Birisi de Emevîlerin Arapçı İslam hükümetinde [Arap olmayan milletlerin] yaptıkları sebebi aşağılanma duygusu olan ırkçı akım idi. Bu, Emevîlerin yıkılmasının önemli sebeplerinden biridir. Bu iki dalga daha çok Abbasîlerin işbaşına gelmelerine kadar resmen Emevîlerin hayatına son veren Ebu Müslim, Horasanlılar ve İranlıların hareketinde göze çarpar.

Abbasîler meselesi -dediğim gibi- sosyal üssün Arap'tan Acem'e geçmesi idi. Onun için ortaya çıkan siyasî zaruret, kendisini Acem'e, özellikle İranlılara yaslanmış kabul etmekti. Bu, medenî toplumların sanatsal ve felsefî eserlerinin, manevî ve maddî birikimlerinin bu açıdan elverişli fakat fakir olan İslam'a geçmesine sebep oldu.

Nasıl bir zorunluluk gerekiyordu? Şöyle bir zorunluluk: Emevîlerin aksine Abbasîlerin tesviye yani İslam'da bütün ırkların eşit olduğu prensibini kabul etmesinden sonra Araplar ister istemez Emevî hükümetinde hissettikleri o üstünlük durumunu kaybediyorlar. Aynı şekilde Abbasî rejimini korumak için de vefalı ve heyecanlı bir güvenilir üs olamıyor. Şimdi de Arap yazarların büyük bir kısmında, özellikle Suriye'de Muaviye'yi İslam medeniyetinin en büyük kurucusu ve Arapların en büyük...* olarak görme düşüncesi vardır. Araştırmalarında onu daima yüceltiyorlar. Çünkü Arap imparatorluğu için çokça ihtişam, görkem ve iftihar

sağlamıştır. Hâlbuki Ebubekir, Ömer, Ali ve hatta Osman, birçok askerî ve siyasî ilerleme sağladıkları halde bu başarıları Araplara değil, İslam'a nispet ediyorlardı. Zorunlu olarak Arapları başarılarda doğrudan hissedar kabul etmiyorlardı.

Emevîler, bütün idarî, hukukî ve askerî meselelerde Arapların Acemlerden üstün olduğunu belirtti ve bildirdi. Hatta Acemin Arap'tan daha küçük ve aşağılık olduğuna dair kanunlar düzenlendi. Boyca bile böyle kabul edildi.

Aslında ırksal bakımdan metot değiştiren Abbasîler Araplar için tahammül edilebilir değildi. Araplar Abbasî yönetiminde kendi ırksal varlıklarını görmüyorlar; zorunlu olarak Abbasîlerin vefalı fertleri olamıyorlardı. Abbasîlerin kurnaz siyaseti -gördüğümüz gibi- bütün İran kahramanlarını o dönemden Moğollara kadar oyalıyor, her kahramanı diğer kahraman vasıtasıyla ortadan kaldırıyor ve onlardan yararlanıyordu. Abbasîler, siyaset ve medeniyet bakımından İranlılara dayanıyorlardı.

İkinci zaruret, Abbasîlerin büyük İslam devletini yönetmek için uzman, medeniyetçi, bilgin, kâtip, vezir ve hukukî ve siyasî danışmana ihtiyaç duyması ve işlerin idaresinde savaşlarda mücahidler olarak büyük zaferler kazanan bu ilkel Arap unsurlarından hiçbir şekilde istifade edememesi idi. Mecburen kendi hükümet elemanlarını tahsilli fertlerden seçiyorlardı. Bu fertler de daha çok İranlı idiler. Bu nedenle Abbasîlerin hükümet temeli ister istemez İranlı oluyor ve İslam toplumunun içinde Arapların bilmediği her şeyin girişine ve kabulüne çok elverişli ve istekli bir ortam meydana geliyor. Bu bakımdan Abbasîler zamanında tercüme hareketi doğdu ve ilimler her yolla yayıldı.

İslam'da ilimlerin iki yayılma yolu vardır: Birincisi, İslamî bir yol olan doğal seyir; ikincisi, gayri İslamî bir yol olan medeniyet, kültür ve ilimlerin İslam'da değişim ve gelişim seyridir.

Bu yolların çiziminden üç konu çıkarılır: Birincisi, İslamî kültürün İslamî olmayan kültürle karşılaşması; ikincisi, bu iki kültürün karşılaşmasından hemen sonra gözlemlenen bu iki yol arasındaki

farklılıktır. Bu süreçte İslamî olmayan kültür yükseliyor. Üçüncü konu, bu gayri İslamî kültürün İslam'dan, yani Abbasî devrinden sonra başlaması ve zirveye çıkmasıdır.

İslamî olmayan kültür, İslamî kültür çerçevesinde büyürken başlangıçta İslam kültüründen daha zayıftır. Çünkü ikinci yüzyılda İslam'ın etkisi altında olan filozof, arif ve sufi çok az göze çarpıyordu. Hâlbuki İslam kültürüne sahip olan kimseler çok güçlüdürler. Yani İslam medeniyeti bu asırlarda İslam'ın içindeki gayri İslamî medeniyetten daha ileridir. [İslamî] ilimlerin doğuşu ve saf İslamî kültür kavramı nedir?

İlk dönemde ilk kitaplar olan İslamî kitaplar "Tabakat" şeklinde yazılıyor. Tabakat, nesiller anlamına gelir. Birinci tabaka, yani birinci nesil, Peygamber ile birlikte olan kimselerdir. İkinci nesil, Peygamberden sonraki ilk nesildir. Birinci tabakayı ashab, ikinci tabakayı tabiîn, üçüncü tabakayı tebeitabiîn vd. oluşturuyordu. Ashabın bulunduğu birinci tabakada İslam kültürü, Peygamberin ölümüyle son sayfası tamamlanmış olan Kur'an metninden ibarettir. O zamanda İslam kültürünün tamamı, inmekte olan Kur'an ayetleri ve Peygamberin hadisleri idi. Ashab, hadisin kaynağı olan Peygamber ile temas halinde olduğu için İslamî kültür ve bilgileri doğrudan ellerinde bulunduruyorlardı. Üçüncü tabakada iki sebep, kültürün önceki şekliyle devam etmesini engelliyor: Birincisi, bu tabaka ile kültürün Kur'an ve Muhammed'den ibaret olan kaynağı arasındaki aralıktır. Çünkü iki nesil geçtikten sonra Peygamberden duyduğunu aynen nakledecek kimse yoktu. Bu yüzden hadis kaydına ihtiyaç doğdu, hadisler toplandı ve yazılı hale getirildi. İkinci sebep, İslam'ın Arabistan ortamından Arapçaya aşina olmayan ve hadisleri bilen bir Arap veya sahabî ile temas kuramayan diğer ülkelere gitmesi idi. Bundan dolayı İslam'ın ve Kur'an'ın hükümlerini yabancı ülkelerde yayabilmek için hadisleri yazmaya ve o ülkelere göndermeye mecbur kaldılar. Bu zaruret, İslam'da yazı konusunu gerektirdi. Buna göre İslam'da ilk filizlenen ilim hadistir.

Hadis nedir? Hadis Peygamberin sözleridir. Ekonomiyle, zekâtla vs. ilgili hadisler, Peygamberin ayetleri insanlar için anlamlandırdığı hadislerdir. Bu bakımdan İslam'da teşekkül eden ilk medrese, hadis medresesidir ve İslam'da yetişen ilk âlim muhaddistir. Muhaddis, hadisleri ya insanlar için ya da öğrenciler için söylüyordu. İnsanlar için söylediği zaman sadece onların sorularına karşılık bir açıklama idi; ama hadis medreselerinde dikte yapılıyordu. Bu ikinci tarzda hiçbir şekilde kendinden bir şey katmıyordu. Muhaddis imla ettiren, öğrenci imla eden idi.

İslam'ın Arabistan'dan Roma ve İran'a gitmesinden sonra uzak ülkelerin Müslüman halkları, Peygamberin hayatını öğrenmeye aşırı ihtiyaç duydular. Çünkü o, hem dinin peygamberi, hem de toplumun önderi idi. Onun davranışı, eylemi ve sözü hükümlerin kaynağı idi. Ona hem maddî ve somut olarak hem de ruhî olarak ihtiyaçları vardı.

Bir kahramana duyulan en büyük ilgi, onun savaşlarıdır. Bundan dolayı Peygamberin savaşları ilk kez kayda geçirildi, sonra "Megazi" adlı kitaplar ortaya çıktı ve sonra savaşlar yeterli olmadığı için ve insanlar Muhammed'in daha ayrıntılı ve özel biyografisine ihtiyaç hissettikleri için siyer yani biyografi kitapları meydana geldi.

Megazi ve Siyer, tarih kitaplarıdır ve hadis hükümlerinin açıklamasından ibarettir.

Sonra hadis yayılıyor ve dediğim gibi insanlar, hukukî ihtiyaçlarını hadisten istiyorlardı. Askerî, sağlıksal, ekonomik ve eğitsel...* gibi ihtiyaçlar ortaya çıktığı için bizzat hadiste uzmanlaşma meydana geliyor; yani hadisler ekonomiyle ilgili hadisler, sağlıkla ilgili hadisler, eğitimle ilgili hadisler, ibadetle, hukukla ve hükümlerle ilgili hadisler şeklinde tasnif ediliyor.

Öyleyse tıpkı Yunan'da ilimlerin ilk ayrışması ve uzmanlaşmasının felsefeden başlaması gibi İslam'daki ilk ilmî uzmanlaşma hadisten başlıyor. İlimlerin anası, İslam'da hadis, Yunan'da felsefedir.

Kur'an Arabistan'ın dışına gidiyor. Arap olmayan insanlar Kur'an'ı değişik lehçelerle okuyorlar. Herkes herhangi bir şekilde okuyor. Kur'an okumada farklılık ortaya çıkıyor. Müslümanlar bu farklılığın birkaç nesil sonra şiddetli bir ilmî ve dinî rahatsızlığa yol açacağını anlıyorlar. Bu nedenle âlimler, değişik kıraatleri işitmiş kimselerden topladılar. Diğer bütün değişik ekollerden yedi kıraat ekolü derlendi.

Bu yedi kişi, kıraat ilmini oluşturan Şia kurrasından/kıraatçilerindendir. Kıraat ilmi, İslam toplumundaki en büyük ve en önemli ilimlerden biridir. Çünkü inançların ve hükümlerin kaynağı Kur'an'dır. En küçük telaffuz ve irap farkıyla mana değişir. Çünkü Kur'an, hukukî ve sosyal bir kitaptır. Manadaki bu farklılık toplum üzerinde çok şiddetli bir etki bırakır. Yanlış anlamaya ve sapmaya konu olabilir. Bundan dolayı kıraat ilmi diye başka bir ilim meydana geldi.

Lehçelerin farklı olması ve Kur'an'ın manasının lehçeler bakımından anlam farklılığını gerektirmesi sebebiyle sahih bir Kur'an okuması için kıraat ilminden başka Kur'an kelimelerinin Hicaz'daki ilk manalarıyla derlenmesi ve toplanması ihtiyacı doğdu. Derhal sözlük anlamı için dilbilim doğdu.

Kur'an kelimelerinin toplanması ve birleştirilmesi Kur'an'daki Arapça ve Arapça olmayan...* dilbilim konularındandır.

Bu meseleyle ilgilenilmesi, dilbilim ve edebiyatı meydana getiriyor ve özellikle Kur'an'ın dediği gibi, fesahat, belagat ve yazım güzelliği bakımından bu kitap mucizedir. O zaman Kur'an'ın mucizeliğinin nede olduğunu görmek gerekir. Kur'an'da nasıl bir edebî uyum var ki kimse benzerini yazamıyor ve anlatım derecesi ne kadar yüksek ki hiçbir şekilde taklit edilemiyor? Sonuç olarak buradan teşbih, meani ve beyan gibi lafzî ve manevî sanatlar doğuyor.

Kur'an'ın manası bizzat mücmeldir ve açıklamaya ihtiyaç duyar. Özellikle Kur'an'ın kendisi: "Benim cümlelerim karmaşık ve gizli anlamlıdır." diye itiraf eder. Bundan dolayı tefsire çok ihtiyaç var-

dır. Tefsir başlangıçta hadisin takipçisi idi. Bir ayetin manasını anlamak için "Acaba bu ayet hakkında Peygamber bir şey söylemiş midir, söylememiş midir?" diye imla kitaplarına müracaat etmeleri gerekiyordu.

Peygamberden sonra Ebuzer ve diğer sahabîler de ayetlere anlam vermişlerdi. Bu manalar Müslümanlar için Kur'an'ın manasını anlamaya eşit değerde idi.

Böylece tefsir hadisten ayrıldı. Yani tefsir, ashabın ve Peygamberden işitmiş kimselerin söz ve yorumlarının eklenmesiyle birlikte Peygamberin hadisinden ibaret oldu. Veya onların fikir tarzları Kur'an anlayışları halk için olacak şekilde idi. O zaman tefsir adlı müstakil bir ilim meydana geldi. Şu ana kadar tasavvufçuluktan, felsefecilikten, heyula, ilk madde, cevher ve arazdan hiçbir şey yoktur.

Meydana gelen medeniyet, bu köken ile zamanın ve toplumun uyumuna göre gelişme ilerleme sağlar ve ansızın mistisizmin ve Yunancılığın girişiyle birlikte her şeyi değişir.

[4]

İslam toplumunda irfan ve tasavvuf, İslam'ın manevî ve fikrî kültür ve medeniyet toplumunda felsefeden daha hızlı yayıldı. Günümüzde bir grup, tasavvuf ve irfanı aynı şey kabul etmezler ve tasavvufun iki anlatımı olarak görürler. Hâlbuki ikisi birdir; nihayetinde tasavvuf ve irfanın iki türüdür. Yenilerde bazı fazıllar iki türü birbirinden ayırdıkları için birisi için irfan, diğeri için tasavvuf kelimesini kullandılar. Oysa bu iki kelime müradiftir. Elbette sözlük bakımından müradif değillerdir. Daha doğrusu onların dış kanıtları müradiftir (tıpkı dış kanıtları müradif olan din ve mezhep, tarikat ve şeriat kelimeleri gibi). Bu fikrî ve ruhsal hal, yöneliş ve harekete tasavvuf ve irfan derler. Netice itibariyle medeniyetimizde tasavvuf veya irfan adlarıyla anılan iki tür ruhsal ve manevî eğilim ve hareket vardır. İki sözcük arasında bulunduğu söylenen farklılık yeni bir bidattir.

İrfanın son derece önemli olduğuna dikkat ediniz. Birincisi; irfan...* insan tarihinde vardır. Aslında insan tarihi, irfan ve tasavvuf ile iç içedir. İrfan, insanın ilk ruhsal tezahürlerinin parçası, ayrıca insan fıtratının parçasıdır. Bir anlatımla insan, irfanî bir hayvandır.

İkincisi; insanlığın düşünce tarihi boyunca irfanî ve sufice bir durum vardır. Yani insan -tarih sosyolojisinin araştırdığı- en ilkel sosyal durumundan şu ana kadar irfanî idi. Bu nedenle bazıları onun hayvanî, irfanî ve sufî bir beşer olduğuna inanırlar.

Eklenmesi gereken diğer konu [üçüncüsü], İslamî irfanın yeni bir icat olduğudur. Yani insanlığın irfanî düşünceler tarihini İslamî irfanı tanımak için derleyemeyiz. Beşerin kültürel toplumunda İslam kültürünün bidat ve yeni üretimlerinden biri ne Hindistan'da, ne Yunanistan'da, ne İskenderiye'de, ne eski dinî ve felsefî toplumlarda benzeri bulunan özel bir irfandır.

Dördüncüsü; bu irfanî kültürün icadında İran'ın çok büyük payı vardır. Eğer çoklarının inandığı gibi ferde özgü bir etken olduğuna inanmazsak kesinlikle böyle bir kültürel hareketin en büyük etkenidir.

Ben kendim İranlıların İslam'da bu dinî ve irfanî akımın doğuşunun mutlak ve tek etkeni olduklarına inanıyorum. Neticede diğer görüşlere de riayet etmek adına genelleme yaparak söylemiyorum. Kesin ve herkesin görüş birliği içinde olduğu şey, İslamî irfanın teşekkülünde İranlı ırkının en büyük paya sahip olduğudur.

Beşincisi; bu İslamî irfanın, kendi toplumunu incelemek isteyen her aydın için hayatî bir önem taşıdığıdır. Bu sadece felsefî ve tarihî bir mesele değil, aynı zamanda yaşayan günümüz toplumunun da meselesidir; yani şimdi kendileriyle ilgilendiğimiz insanları tanımaktır. İslamî irfan artık İran veya İslam kültürünün belli bir ekol veya hareketi olarak kalmamış, aynı zamanda İran düşüncesinin temeli haline gelmiştir.

Başka bir deyişle İslamî irfan ya da eğitimcilerin ifadesiyle İran-İslam irfanı, genel anlamda her İranlı düşünürün her şeyi gerisinden gördüğü bir gözlük haline gelmiştir.

İrfan hakkındaki en son konu, İran edebiyatının, ruhu bu İran-İslam irfanı olan bir leş olduğudur. Belki dünyanın hiçbir yerinde bir ülkenin asırlar boyu gelişen edebiyatı, bir ifade ile tarif edilemez: "Edebiyat bir ruh olmuştur." Hiçbir edebiyat manevî bakımdan da "bir ekim yeri"[170] tüm edebiyatını bir kâse, bir renkli, bir yön, bir eğilim veya bir ruh olarak kabul edecek şekilde mevcut değildir. Fakat Fars edebiyatının -hiçbir zaman genel hükmü çürütmeyecek- istisnalardaki müsamaha ile birlikte bir irfanî edebiyattan ibaret olduğu söylenebilir. Yani edebiyatımızı daha çok şiirimiz oluşturur; çünkü diğer şekillerinin çok fazla tezahürü ve değeri yoktur. Farsçada şiir bambaşka bir şeydir. Farsçada şiir ile nesir arasındaki uçurum belki hiçbir ülkenin edebiyatında yoktur. Şiiri güç, görkem ve ihtişamının zirvesinde; ama nesri bunun tam aksinedir. Yani nesir sadece intikal aracıdır; sanat değildir. Hâlbuki şiir, şairden ayrı bağımsız bir yaratmadır.

İran edebiyat tarihinin dönemlerini Horasan dönemi, Irak dönemi ve Hint dönemi şeklinde gruplandırmak doğrudur; ama bir sosyolog edebiyat hakkında inceleme yaptığında edebiyat tarihçisi ile arasında fark olur. Bu ne demektir? Yani bir edebiyat tarihçisinin ölçütü söz konusu edebiyatın ait olduğu fertlerin ve milletin görüşü değildir. Ölçüt sadece takvimsel zamandır, yani birinci asır, ikinci asır vs.

170 "Yek keşte/bir ekim yeri" adlı bir terim vardır. Sömürünün Yeni Çağ'daki işlerinden biri şudur: Bir ülkede iyi kakao işlendiğini, orada yaşayan insanların hem kakaoya hem de başka maddelere ihtiyaç duyduklarını görür. Ama kapitalist sadece kakaoya ihtiyaç duyduğu için bütün tarlaları tek ürünün, kakaonun ekildiği yere dönüştürür. Mesela her tarafı üzüm bağlarıyla kaplı Cezayir'de -zira iyi güneşi vardır- Müslüman olan bütün halkı şarap içmese bile iyi şarap elde edilir. Onun bu meselelerle işi olmaz. Bu, sömürge memleketleri kaplayan bir ekim alanı meselesidir.

Edebiyat tarihçisi zamanla ilgilenmez. Öyleyse onun edebiyat incelemedeki ölçütü takvimsel zamandır. Her asırda hangi şiirin meydana geldiğini görmek için asırları inceler. Sonra şiirler asırları verir.

Sosyoloğun zamanı ölçüt olarak almaya hakkı yoktur. Takvimsel zaman sosyolog açısından bir önem taşımaz. Onun sosyal zaman denen bir zamanı vardır. Bir sosyolog için 1904 ile 1920 arası İran'da birkaç asırlık zaman aralığı demektir; ama yine aynı sosyolog için 1870-1904 arası bir yıldır. Yani bir zamandır; çünkü sosyal değişimler şekillenmemiştir. Sosyolog ve tarihçinin birer zaman anlayışı vardır. Zamanın tarifi, dışarıda bir şey olarak gerçekleşmiş ve nesnel olmamaktır; zaman zihinsel bir şeydir. Biz evrendeki hareketler yoluyla bir zaman tasavvuruna sahip oluruz. Öyle ki evrendeki hareketler sıfırlanırsa zaman da durur. Bundan dolayı zamanı bize sadece ve sadece hareketlerin tasavvuru verir. Bu durumda zaman, insanın fiziksel hareketleri tasavvur etmesinden ibarettir. Bu tanım sosyolojide de vardır. Sosyolog açısından fizik hareketler veya kavramsal sistem diye bir şey söz konusu değildir; bilakis zamanın ölçütü sosyal hareketlerdir. Bir fizikçi Güneş sisteminin [hareket] dönemini iki eşit parçaya ayırmak istese zaman da iki eşit parça olur. Yani yer kendisi etrafında 12 saatte bir, Güneş etrafında da altı saatte bir dönerse zamanımız fark eder. Ya da şu anda yer, Güneş ve geçiş ve durum hareketleri dursa artık zaman kavramımız [Notion] olmaz. Her halükârda sosyolojide zaman meselesi sosyal hareketin etkisiyle anlaşılır. Bu şekilde bir toplum otuz yılda düşünce, sosyal özellikler, görüş ve hedef bakımından birkaç yüzyılı kat eder.

Devrimci bir toplumda sosyal zaman ışık gibi hareket eder. Tıpkı bir saatte üç saat çalışan saat gibi devrimci toplumda sosyal zaman takvimsel zamanın aksine hızla hareket eder.

Bundan dolayı İslam'dan 500 yıl önce Mekke'de sosyal zaman Muhammed'in toplumundaki zamanın aynısıdır. Fakat sosyolojik bakımdan 623 yılında Mekke'den Medine'ye hicret eden ve iki

Arap kabilesinin ve bir Yahudi azınlığın yaşadığı küçük bir şehre sığınan Muhammed, on yıl geçtikten sonra dünyanın en büyük imparatorluklarına savaş açacak bir güç oluşturuyor. Sonra Ömer zamanında aynı Medine'de Afrika'dan İran platosunun en uzak noktalarına kadar dünyanın çeşitli memleketlerini otorite altına almaktan bahsedilmektedir.

Bu zamanda hareketler ardı ardınadır ve sosyal zaman takvimsel zamandan çok ileridir.

Edebiyat sosyolojisinde de takvimsel zaman ile sosyal zaman arasında çok fark vardır. Yani takvimsel zamanı dikkate alan edebiyat tarihçisi için ölçüt şemsî ve kamerî yıllardır. Edebiyatın bu toplumun fıtratının doğal sonucu ya da bu toplumun eseri olduğu konusu ile ilgilenmez. Bu konu ile ilgilenmek onun için bu şiir veya nesrin bu asırda meydana gelmiş olması ve bu asrın şairlerinin bu üslup ve bu kişilerle ilgili olması itibariyle önemlidir.

Fakat edebiyat sosyolojisi şöyle der: Acaba bu edebiyat, bu halkın ruhsal tabiatının, gerçek görüşünün ve güzellik ve hayatla ilgili hakikî anlayışının sonucu mudur, yoksa değil midir? Eğer böyle ise bu edebiyat, bu ülkenin insanlarına ve bu ülkenin diline aittir. Eğer yapay ve çıkarcı etkenlerin sonucu ise bu edebiyat doğal olarak meydana gelmemiştir ve bu ülkenin diline ait değildir. Bu toplumda ortaya çıkan edebî veya kültürel eserler bazen aslında bu gerçek ruha ait değildir; bilakis bir konjonktürün eseridir (Atatürk'ün ayaklanması ve edebî eserlerin bu rejime özgü üsluba sokulması böyledir). Bu edebiyat, şiddetli bir...* ve aşırı siyasî veya dinî taassup içinde meydana gelmiş yapay bir edebiyattır. Bu, doğal ve özgür bir şekilde ortaya çıkan halk edebiyatı veya folklordan farklıdır.

Hakikî edebiyatı tanımanın iki yolu vardır: Birisi, bir toplumun doğal bir şekilde meydana gelmiş, hiçbir zaman özel bir din, devlet ve ekol tarafından belirlenmemiş ve yönlendirilmemiş folklorik edebiyatını, dahası şair veya yazarın hiçbir kuruma bağlı olmadığı sorumsuz edebiyatı tanımaktır.

Edebiyat tarihçisi, bir şairi incelemek için memduh, lafzî sanatlar ve diğer mevcut meseleleri ele alır. Hâlbuki sosyolog bu konularla ilgilenmez; bilakis şairin hangi cenaha bağlı olduğu ile ilgilenir. Sosyolog için Ferruhî'nin bütün divanı, Ferruhî'nin biyografisindeki "Onun evi Hasan Mimendî'nin evine yakın imiş." sözünden daha az değerlidir. Bu çağda da şair veya yazar siyasal veya dinî bir parti ya da topluluğa bağlı ise sosyolog için teknik açıdan onun eserinden daha çok değerlidir. Bağlılık konusunda bazen ikinci sınıf şaire birinci sınıf şairden ve hatta zamanın en büyük şairinden daha çok değer verirler.

Bundan dolayı eğer biz bu anahtarla hakikî şair ve edebiyatçıları keşfetmek için İran edebiyat tarihinin peşine düşersek şairleri sorumlulukları ve sorumsuzlukları bakımından incelememiz gerekir.

İran şairleri genel olarak iki kısımdır: Bağımlı ve özgür. Bağımlı şairin şiiri sosyal zamanın değil, takvimsel zamanın şiiridir. Fakat özgür şair, toplumun etkisi altındadır; yani özel bir konuyu ele almak zorunda değildir. Aksine o, aynanın karşısında bulunduğu için aynısını yansıtır. Bu nedenle özgür şair ve yazar toplumunun aynasıdır. Biz toplumu eski zamanlarda da olsa onun gözüyle tanıyabiliriz. Fakat bağımlı şair, sadece bir görüntüyü gösteren bir resim tablosu gibidir.

İranlı sanatçı ve şairlerin bu (bağımlı ve özgür şeklindeki) ölçütle sınıflandırılmasında onların özgür olanları şiddetli irfanî eğilime sahiptirler. Örnek olarak her ikisi de bir hayata sahip olan, bağımlı olan ve ondan sonra bağını koparan şairleri inceliyoruz. Bundan dolayı Nasır Hüsrev meddahtır; ama birden üçüncü ve dördüncü asırdaki bütün şairlerin bağlı olduğu o cenah ile bağını koparır. Ben burada irfanı geniş manasıyla alıyorum; yoksa Nasır Hüsrev sufî değildir. Fakat "ben"in gerçek anlamıyla irfanın içindedir. Ayrılınca başka bir yol kalmadığı için özgürdür. Bundan sonra irfanî maneviyata dayanıyor. Çünkü irfanî maneviyat, toplumun ve özgür düşünürlerin hakikî eğilimlerinden ve dinin ve egemen sı-

nıfların zincirinden kurtulmuş fertlerin fikrî ve itikadî öğretisinden ibaretti. Başka bir ifadeyle, irfan toplumunun ister dinî kanada, ister siyasî kanada bağlı olsun, her türlü bağlılıktan kurtulmuş özgür fikrî öğretisi idi.

Bu bağımlı şairler, sadece kendi zamanlarında bu kadar şöhret sahibi idiler. Gümüşten tencere yapan, altın âletten sofra açan şairler. Şimdi onları işleri bunlar olan ve onları tanımaya ve incelemeye mecbur olanlardan başka kimse iyi tanımıyor.

Soru: Buyurduğunuz gibi, edebiyatımız hiçbir dönemde ve asırda [özgür] değilmiş.

Cevap: Bir sosyolog olarak [özgür] edebiyat değilmiş; tersine özel bir amaç için [kullanılan] bir âlet imiş. Hâlbuki sanatın asaleti âlet olmamaktadır.

Soru: Öyleyse Nasır Hüsrev'in şiirinin sorumlu olması gerekiyor.

Cevap: Hepsi sorumludur. Nihayetinde onun hedefi dindir, onun hedefi Şiî hükûmettir. O, siyasî ve sosyal açıdan başka bir partinin karşısında duran bir partide yer almıştır. Bu, bir toplumun sanatsal ve duygusal durumundan farklıdır. Bu nedenle Nasır Hüsrev'in İran milletinin en büyük kahramanı olması gerekir. Çünkü Şia'nın işkenceye maruz kaldığı bir zamanda ayaklanmış ve Ali soyunu o boğulmada methetmiş bir kimsedir. Herkesin Şia olduğu ve onun düşüncesine inandığı şu anda onu kahraman kabul etmeleri ve en azından tanımaları gerekir. Fakat onu hâlâ iyi tanımıyorlar. Sadece sonunda bir düşünür ve edebiyatçı grubu onun şahsiyetini tanıtıyor; fakat Şiî halk onu tanımıyor. Hâlbuki o, canını, hayatını ve sanatını Şia'nın hizmetine adamıştır. Bu konuda bu durum dinî duyguya bağlı değildir; bilakis bir partizanlık, yani onda meydana gelen bir bağlılık duygusudur. Fakat dinî duygunun kendisi bağımlılık değil, daha doğrusu insanın fıtratıdır. Aynı şekilde irfanî duygu, insan fıtratının hayatta dış kanıt bulan bir parçasıdır.

"Dinî duygu ve din insan fıtratının bir parçasıdır." dediğimiz zaman kastettiğimiz şey, Caferî mezhebi, Sünnîlik veya Protestanlık

değil; aksine fıtrî olan dinî duygudur. Bu kanıtlar, fıtratımızla değil, kendi düşünmemizle icat ettiğimiz sınırlardır.

Sosyal hareketler iki çeşittir: Bazısı taktiğe ve geçici zaman süresine bağlı geçici hareketlerdir. Birisi, toplumun, tarihin ve insanlığın fıtratına bağlı ve bitişiktir.

Bundan dolayı irfan, İran edebiyatının ruhunun, bundan daha önemlisi İranlı düşünce türünün, yani beyin yapısının ve kavrayışının irfanla iç içe ve irfan dolu olduğu ve özü itibariyle irfanî insan şeklinde olduğu tarzında bir konudur. Bugün ırk sosyolojisi sarı ırkı da irfanî kabul ediyor; ama sarı derililerin tasavvufu ile beyaz derililerinki arasında fark vardır. İran İslam irfanı, edebiyatın bir parçasıdır; ondan daha önemlisi, bir düşünce türüdür, bütün meselelerin içinde vardır ve İslam kültür ve medeniyetinin dünyaya armağan ettiği en büyük yaratıştır. Daha da mühimi, İranlılar böyle bir sanatsal, fikrî, duygusal ve manevî yaratışta en büyük paya sahiptirler. Bazı görüş sahibi ve uzman bilginler, aslında böyle bir irfanı İranlıların meydana getirdiğine ve tarihin de bunu gösterdiğine inanmaktadırlar. Öyle ki İran İslam irfanının rehber ve sembolleri olarak gösterdikleri kimselerin istisnasız hepsi İranlıdır.

Hallac, bu İran İslam irfanı yolunun ilk şehididir.

[5]

Eski medeniyetleri incelediğimizde Yahudi medeniyetinin ve İsrail kültürünün Hıristiyanlık ve İslam gibi Samî dinler içinde Samî ırkının en eski dinî kültürü olduğunu görürüz. Yahudi ve İsrail medeniyetinden önceki medeniyetlerin varlığı konusunda çok görüş ayrılığı vardır. Acaba siyahların anılmaya değer medeniyeti var mıdır, yok mudur? Siyahların medeniyet sahibi oldukları şimdiye kadar inkâr ediliyordu. Bu fikirlerin iki sebebi vardır: Birincisi, tarihte araştırma yapılmamış olması; ikincisi, Siyahları her zaman köle ve uşak olarak tanıtan beyazların ırksal husumetleridir. Çünkü bereketli köle kaynağı kurumamalıdır ve Siyahlar kolayca köle olabilmek için kendilerini köle hissetmelidirler ve köle doğduklarına

inanmalıdırlar. Fakat son tarihsel ve sanatsal araştırmalar, tarihte Hıristiyanlık ve İslam'dan önce Siyah medeniyeti adlı bir medeniyetin var olduğunu göstermiştir. Bizim Firavun medeniyeti veya Mısır medeniyeti dediğimiz medeniyet sonuna kadar Siyahların emeğinin eseridir. Mısır Firavunları, Mısır Piramitleri gibi büyük sanat eserlerinin ortaya çıkması için güç ve kudretleri sayesinde bu Siyahî sanatsal medeniyeti ve sanatçıları hizmetlerine alıyorlar ve kullanıyorlardı. Bu Siyah medeniyeti felsefî, siyasî ve ahlakî değil, bir sanatsal medeniyetti.

Şimdi de Afrika'nın dünyada bıraktığı etkinin sanatsal bir yönü vardır: Müzik, heykeltıraşlık, dans ve el sanatları, siyahların özel çalışma yaptıkları alanlardır. Geçmiş tarihte de böyle bir özellikleri vardı. Siyahlar, güçlülerin hizmetine giren ve medeniyet kuran sanatkârlardı. Sonraları tarih o medeniyeti sanatkârlarına değil, güç sahiplerine nispet etmiştir. Bu, tarihin yüzlerce cinayetinden biridir. Dahası, tarih, -bu yaşlı defterdarın, efendilerinin yani güç tanrılarının yararına işlediği- büyük ve kutsal hakları çiğnemenin şahididir.

İslam, fikrî, medenî, sanatsal ve felsefî bir boşluktan çıkıp ülkesini on yıllık sürede genişletiyor ve büyük İran ve Roma imparatorluklarının pençesine pençe atıyor.

Dışarıya yönelik bu saldırı, ince bir tedricî plan çerçevesinde değil, bir patlama olarak şekilleniyor. Bundan dolayı başlangıçta çok acemi sayılıyor. Çünkü birkaç dağınık, çökmüş ve bedevî kabilenin 18 yıl sonra dünyaya bütün büyük askerî cephelerde savaş ilan edeceği mantıken tasavvur edilemez.

İslam, Muhammed'den hemen sonra Ebubekir zamanında, özellikle Ömer zamanında kuzey ve kuzeybatı kısımlarına, aynı zamanda doğuya yani İran İmparatorluğuna saldırıyor. Bu dönemde İslam, siyasî bakımdan iki büyük siyasî ve askerî kutup, İran ve Roma arasında yer almaktadır. İslam kendi ülkesinde medeniyet bakımından tam bir boşluk ile yüz yüzedir. Fakat tarihin büyük medeniyetleri arasında her yönden kuşatılmıştır: Mezopotamya

gibi eski medeniyetler ve Yunan, Roma, Hıristiyan, Zerdüştî, Yahudi ve Afrika gibi nispeten yeni medeniyetler.

Bu yüzden İslam'ın ilk dönem ruh hali ve karakteri ile birinci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan karakter arasında fark vardır. Çünkü işgal edilmiş yeni ülkeler, millî ve yerel sanat, gelenek ve düşüncelerle doludur. İslam oralara girince ister istemez onlarla karışıyor.

İlk dönem İslam'ı, büyük Samî dinlerin temeline benzer dinî ve ahlakî temelli şiddetli bir siyasal ve sosyal eğilimi ve evrensel bir mesajı olan pratik bir ideolojiden ibarettir. Yani kendisini dünyaya, bütün insanlığa gönderilmiş olarak kabul ediyor. Muhatabı Araplar, Doğu toplumları ve Samî ırkı değil, daha doğrusu tüm dünya ve bütün insanlardır (bütün insanlar için).

Dediğim gibi İslam'ın pratik bir ideolojisi vardır. Kuru mantıksal düşünüşe dayalı Yunan-Roma kültürü ve duygu ve aydınlanmaya dayalı Hint-Çin kültürü ile İslam arasında düşünce niteliği bakımından farklılık vardır.

Bu iki teorik veya duygusal ideolojinin ne kadar gelişirlerse gelişsinler ve ne kadar ilerlerlerse ilerlesinler toplumun çehresinde hissedilir bir yansımaları olmayacaktır. Yunan kültürü, zirvesinde kitapların metni dışında bir yerde aranamaz. Yunanistan'da Sokrat, Eflatun ve Aristo'nun yaşadığı zamanda Yunan halkı ve Yunan toplumu, bu ideoloji ve öğretilerden hiçbir şekilde etkilenmiyorlardı. Çin ve Hindistan'da da böyledir. Hindistan ve Çin, dünyaya çok yüksek ve büyük mertebeli arifler vermişlerdir. Fakat irfanın, zirve noktasındayken toplum ve halk üzerinde en ufak bir etkisi bile olamaz. Doğu'dan kalkan Hıristiyan kültürü, İsrailî bir temele sahiptir. Doğu'da ortaya çıktığı için his, duygu ve aydınlanmaya dayalı aynı duygusal arifçe ideolojiye sahiptir. Bundan dolayı amacı, nefsi arındırma ve ahlakı olgunlaştırmadır. Bu bakımdan öze ve bireysel olgunlaşmaya yöneliktir. Hıristiyanlık Batı'ya gidip -yine teorik olan- Yunan ve Roma felsefesiyle karışınca aynı şekilde soyut düşünceye yöneliyor. Bu yüzden topluma ve insanların gün-

delik maddî hayatına yönelik hiçbir program, sorumluluk ve yükümlülük taşımıyor. Öyleyse dünyanın bu iki büyük kültürü ve Siyahların medeniyeti gibi diğer kültürler ve medeniyetler toplum hayatıyla ve siyasetle ilgilenmemişlerdir. Siyahların medeniyeti ve sanatsal yönü olan özel Yunan medeniyetinin bir kısmı yine özel manada güzellikle ilgilenmişlerdir.

Bundan dolayı İslam öğretisinde bulunan ve çevresindeki komşulara sunduğu en büyük özellik, onun pragmatik[171] özelliğidir.

Soru: Sizin İslam'ın ilmî boyutuna dayalı deliliniz nedir?

Cevap: Bu konuda bir çıkarıma sahip olmak için İslam'ı tanımamız gerekmesi dışında çok kolaydır. Başka bir husus da ayetler hakkında araştırma yapmaktır.

Kur'an'ı yazım metodu karışıktır; yani kısım kısım, bölüm bölüm değildir. Daha doğrusu, taklit edilemez özel bir karmaşık metodu vardır. Mesela; Yusuf hikâyesi veya başka bir hikâyenin içine savaşla ilgili ayetler dağılmış durumdadır. Tevhit ve zekâtla ilgili ayetler de aynı şekildedir. Irk ve insanî asaletle ilgili ayetler veya hukukî hükümler Kur'an'ın tamamına dağılmıştır. Joule la Boume, ortak konulu ayetleri yan yana yerleştirmiştir.[172] Bu kitabın tercümesine bakın ve çeşitli konularda gelen ayetlerin sayısını pratik ayetlerin adedinin teorik ayetlere göre ne ölçüde fazla olduğunu görmek için birbiriyle karşılaştırın.

Tarihin tamamından çıkarılan bu meseleden başka bir de İslam bütün dinlerin aksine her şeyle ilgilenir ve bütün meselelerde program ve görüş verir. Muhaliflerin İslam'a yönelttiği suçlamalardan biri de şu konudur: İslam, hayatın bütün meselelerine ve in-

171 Pragmatizm, Amerikan William James'in kurduğu çalışmanın asaleti öğretisinden ibarettir. Pragmatizm kavramı, faydalı işte olan her fikir, öğreti ve inancın ispatı için mantıksal delilimiz bulunmasa bile kabul edilmesidir. Zararlı davranışta olan her fikir ve inanç, ispatı için binlerce delilimiz bulunsa bile geçersizdir.

172 Fransız Joule la Boume'un *"Classification de Qoran"* adlı Fransızca yazılmış bir kitabı vardır. Bütün ayetleri konu ve mana bakımından sınıflandırmıştır.

san hayatının maddî işlerine karıştığı için insanın özgürlüğünü elinden alır. Hâlbuki Hıristiyanlık insanın hayatıyla ilgilenmez; sadece Allah'ın insanla olan şahsî ilişkisiyle ilgilenir ve diğer meselelerde onu özgür bırakır. Bu nedenle İslam'ın bu pratik yönü, hiçbirisi pratik eğilime sahip olmayan ve sanatsal, felsefî ya da aydınlanmacı eğilim taşıyan medeniyetlerin içine girer.

Kastettiğim şudur: Aristo, Lao Tzu, Konfüçyüs ve Buda gibi büyük bir filozof, insan hayatı, toplum şekli, siyaset şekli, hükümet şekli ve insanın maddî hayatıyla ilgili meselelere hiçbir şekilde karışmaz. Aslında bu meselelere ilgi duymazlar; sadece derin ferdî tefekkür veya özel ahlakî yönelişe ilgi duyarlar. Ruhun olgunlaştırılması, nefis tezkiyesi ve bireysel maneviyat gelişimi ilgi alanlarına girer.

Filozof veya arif burada çok yüksek bir insanî mertebeye çıkabilir; ama toplum üzerinde bırakacağı etki bakımından tamamen nötr olabilir. Mesela; Yunan'da Yunan kültürünün eğitim görmüşü ve eğiticisi Sokrat, Çin'de Lao Tzu ve Konfüçyüs gibi, Hint'te Buda gibi şahsiyetler, İslam'da daha yeni şahsiyet ve en büyük irfan yolu şehidi Hallac anılabilir. Mukayese için henüz yabancı ülkelere girmemiş, hâlâ duru ve el değmeden kalmış olan İslam'ın bir ilk dönem eğitilmişini anıyorum. Bu şahsiyet Ebuzer Gıfarî'dir. Aristo, Ebuzer Gıfarî ve Hallac'ın mukayesesi, Yunan ve Roma kültürünün İslam'ın ilk dönem kültürü ile ve Hint ve Çin kültürü ile karşılaştırılmasıdır.

Bundan dolayı İslam, Yarımada'daki zamana kadar pratik bir sosyal, ahlakî ve siyasal ruhtur. İslam ideolojisinin temeli, tüm dinler gibi metafiziktir; ama öğretisinin yönü yeryüzü toplumuna ve insana, felsefî değil, gerçek insana doğrudur. "Yarısı su ve çamurdan, yarısı candan ve gönülden" olan, içgüdüleri, şehvetleri, hevesleri ve zayıflıkları olan insana doğru. Hâlbuki dinî ve ahlakî öğretilerin çoğu, insandaki bu yönleri ya ezerler ya da görünmez hale getirirler. Bu bakımdan bu öğretiler, insan ile kendi aralarına daima mesafe koyarlar.

İlk dönem İslam'ının yetiştirdikleri, İslam'ın henüz Yarımada'da olduğu sırada bu öğretide bulunan ruhsal örnektir: Ebuzer, Amr, Selman, İbn Mesud, Meysem-i Temar (hurma satıcısı), Bilal vs. genelde sosyal açıdan alt tabakadan ve fikrî bakımdan dünya insanlarının en çökmüşlerinden olan insanlardır. Bundan dolayı onların özelliklerinin ilmî bakımdan incelenmesi, bizim göz önünde bulundurduğumuz hedef için önemlidir. Çünkü bunlar tamamen temiz, süssüz ve birikimsiz ruhlardır. İstisnaî bir durum olan Selman hariç bunların söyledikleri her şey İslam'dandır.

Bu incelemede diğer mesele, bunların kat ettiği zaman aralığıdır. İlk hareketlerinden on, on beş veya yirmi yıl sonra taşıdıkları o duyarlılıklar, o özellikler ve o düşünme tarzı değişti. Çeyrek asırdan sonra sosyal, siyasal, ahlakî ve fikrî olarak elde ettikleri makam hayret vericidir.

İslam ilk vatanından dışarı adım atınca çeşitli medeniyetlerle tanışıyor. Bu tanışma bir yandan servet ve zenginliğe yol açıyor, öte yandan sapmaya ve ruhsal değişime sebep oluyor. Onun Yunancılaşmış ve içinde Yunan kültürü kökleşmiş Doğu Roma topraklarını hâkimiyetine aldıktan sonra tanışması, Yunan düşünce tarzının nüfuz etmesine ve Meşşaî ve aklî felsefenin İslam'a girmesine sebep olmuştur. Bu yolla Aristo felsefesi İslam'a giriyor ve Yunan düşünce tarzı Müslüman aydınların çoğunun düşünce temelini atıyor.

İslam, kuzeyden Hıristiyan ve Yahudi medeniyetleri adlı diğer dinî medeniyetlerle ilişki kuruyor. Bu temas, düşünce tarzında ve kültürde başka akımların ortaya çıkmasına sebep oluyor. İsrailî kültür sınırından İslam medeniyetine görüş sızmasına sebep olan diğer etken, bizzat İslam'da var olan uygun ortamın sonucu oluyor. Kur'an'da İslam'ın İbrahim'le başlayan dinlerin adı olarak seçilmiş olduğunu biliyoruz. Yani İbrahim'in sadık takipçileri Nuh, Musa ve İsa da Müslümandırlar. Bu nedenle İslam, Muhammed'in kurduğu bir ekol değildir. İslam, İbrahim'in kurduğu ve Muhammed'den önceki diğer peygamberlerin İbrahim'in hareketinin devam ettiricisi olduğu bir dindir. Bu, İslam adlı bir harekettir.

Bundan dolayı Muhammed, İbrahim'in dininin onu sonraki aşamalarda sızmış olan sapmalardan uzaklaştırması ve ardından zamanın yeni ihtiyaçlarına uyarlaması gereken devam ettiricisidir.

Bu yüzden İslam'daki inanç esasları ve dinî kavramlar, Yahudi kültürüyle ve Musa'nın kültürüyle ortaktır. Bu bakımdan Müslümanlar Kur'an ve İslam'ın tahkikî/açıklamacı metodunu kavramadıkları için Kur'an ve ilk dönem İslam kültürünün dinî inançları ve kıssaları açıklamada kullandığı icmalî/özetli metodu Müslüman araştırmacılar Yahudi ve İsrail kültüründe onunla ilgili olarak bulunan ayrıntılı açıklama ve izahları aydınlatıyorlardı.

Kur'an'ın icmalî metodu da yine İslam ideolojisinin pratik düşüncesinin sonucudur. İslam düşüncesi, söylediğim gibi pragmatik bir düşüncedir. Pragmatizmde fikrin değil, eylemin asaleti vardır. Bundan dolayı Âdem ve Havva'nın yaratılışı, cennetten sürülmeleri, kıyamet, öbür dünya, mükâfat meseleleri gibi bütün dinî inançlar ve Yusuf kıssası, Nuh kıssası ve Kur'an'da anılan İsrail Oğulları peygamberlerinin kıssaları gibi dinî hikâyeler, insan hayatı için pratik bir amaç taşır. Öyleyse maksat bizzat kıssa anlatmak değildir. Hepsini faydalı bir hizmette ve bu kıssaların insanın normal hayatı için taşıdığı pratik yönde kullanmak istiyor. Ama hiçbir zaman bu kıssaları tek tek açıklamak istemiyor. Bu yüzden kasten özetle veriyor. Daha çok onun pratik yönüne dayanıyor.

Fakat İsrailî din kültüründe bu kıssalar ve bu inançlar detaylı olarak açıklanmış ve onlarla ilgili efsaneler üretilmiştir.

Âdem kıssasında Allah, Âdem ve Havva'ya der ki: "Şu ağaca yaklaşmayın." Kur'an'da yalnızca bu "ağaç" kelimesi gelmiştir. Müslümanlar bu ağacın ne ağacı olduğunu bilmek istiyorlar. Kur'an'da bu ağacın adı anılmamıştır. Niçin? Çünkü Müslüman bir okuyucu ve düşünür olarak aklımız bu ağacın ne ağacı olduğuna gitmesin; [bilakis] aklımız bu yasağın niçin konulduğuna yönelsin. Fakat Müslümanlar bu metotla ilgilenmiyorlar; ağacın cinsini ve diğer niteliklerini anlamak için İsrail kültüründe araştırma yapıyorlardı.

Kur'an diyor ki: "Biz onları cennetten sürdük."[173] Fakat İsrail din kültüründe cennet ve Âdem ve Havva'nın sürgün edilişi bütün detaylarıyla birlikte anlatılmıştır. Bu yöntemle Nuh kıssası ve yerin ve göğün yaratılış hikâyesi Kur'an'da sadece bir işaretle yer almıştır: "Yeri ve göğü altı günde (altı merhalede) yarattık." Hâlbuki Tevrat'ta onların nasıl yaratıldığı "Tekvin" adlı bağımsız bir bölümde açıkça anlatılmıştır.

Soru: Müfessirler bu ayrıntıları diğer kültürlerde aramasınlar diye İslam'ın kendisi bunları anlatabilirdi.

Cevap: O zaman ben Âdem kıssasını incelediğimde ayrıntılarda Âdem'in görünüşüne dalardım ve ondan sonra da bu ayrıntılar benim için yine de yeterli olmazdı. Ama Kur'an'ın amacı, bizim Âdem ve Havva'nın yaratılış şeklini bilmemiz değil, bilakis ahlakî, sosyal ve siyasal açıdan gündeme gelen meselelerdir. Fakat hikâyenin tamamı tek tek anlatılsaydı sıradan bir kitap gibi olurdu, okuyucuyu hadiselerin içinde boğardı, sonra da müfessirlere kıssanın tamamının ayrıntılarını takip etmek için fırsat ve uygun bir ortam hazırlardı.

Bundan dolayı Kur'an gerçekten bizim Âdem ve Havva'nın nasıl yaratıldığını, kim olduklarını ve ne şekilde yaratıldıklarını düşünmemizi istemiyor; bilakis topraktan yaratıldıklarını, Havva'nın Âdem'den yaratıldığını, yani kadın ve erkek her ikisinin de topraktan, aynı insanî tabiattan yaratıldığını söylemek istiyor. Kadın erkekten daha aşağı ve daha düşük değildir. Çünkü birbirlerinden yaratılmışlardır.

Âdem ve Havva'nın yaratılış hikâyesinin detaylı anlatılmaması sadece özet ve kısa yazım metodunu takip etmek için değildir; aynı zamanda gerek gördüğü bu konuda bir dayanak yapmak istediği yerde onu tekrarlıyor. Ama okuyucuyu yapı şekline ve bu şeklin biçimlenmesine yöneltmek istemiyor; bilakis hedefe dikkat çekiyor.

[173] Kur'an terminolojisinde ağaç dolu cennet, bahçe anlamına gelir. Öyle ki zemini görünmeyecek şekilde kaplıdır.

Bundan dolayı onun amacı hikâye şeklinde ve dayanağı da bu hadisenin oluşumunda değildir; aksine bu yaratılış ilkesinde ve kadın ve erkeğin ortak olduğu bu aynı tabiatlılıktadır. Ariflerin inandığı gibi, sadece insanın en şerefli mahlûk, melekutî bir mahlûk olduğunun düşünülmemesi için "İnsan topraktan yaratılmıştır." diyor. Hayır, tersine bitki ve hayvanlar gibi topraktan ve cinsi maddî olan bir varlıktır.[174]

O zaman Kur'an özetle sunduğu için Müslümanlar ister istemez İslam kültürünün bu mitoloji fakirliğini telafi etmek için tatlı dinî efsane ve kıssalarla dolu İsrailî kültüre doğru gittiler.

Bundan dolayı İslam, sırf kuzey bölgelerine ayak bastığı için ruhuna ve düşüncesine iki yeni düşünce ve iki yeni sapma nüfuz ediyor. Birisi, akılcı ve Aristocu bir düşünce olan Yunan kültür ve düşüncesinin girmesidir. Zira Doğu Roma toprakları ilmî bakımdan Yunan kültürünün tasarrufunda idi ve İskender zamanından beri Helenleşmiştir. Bu tanışma, İslam tarihinde felsefenin ve felsefelerin ortaya çıkmasına sebep oluyor.

İkincisi, Kur'an'ın tefsirinde ve İslam'ın dinî konu, kıssa ve inançlarının tefsirinde büyük etki bırakan Yahudi kültürüdür.

[174] Biz bu hikâyenin maksadının ne olduğunu bir Orta Çağ müfessiri, ikinci ve üçüncü yüzyıl tefsircisi gibi anlamıyorduk. Fakat ırkçı savaşların dünyayı böylesine kapladığı ve 19. ve 20. yüzyıl narsizm, faşizm ve rasizmini (ırkı kutsama) geride bıraktığımız günümüzde bütün insanların kaynağının aynı olduğunu bilmenin ne kadar önemli olduğunu anlıyoruz. Çünkü hiçbir insan tabiatı itibariyle diğerinden üstün değildir. Veya tarih boyunca kadın ile erkek arasındaki bunca farklılıktan sonra aslında Aristo ve Nietszche gibi büyük düşünürler bile kadına öyle kötü gözle bakıyorlar ki Nietszche şöyle diyor: "Kadının ardından kırbaçsız gitme!" Veya Firdevsî o kadar büyüklüğüne rağmen şöyle diyor:

"Kadın ve ejderha her ikisi de toprakta oldukça

Temiz dünya her ikisinden de pis olur."

Âdem ile Havva arasındaki ortak yaratılış felsefesi, ilmî, sosyal ve siyasal değer kazanır.

Bu tesir, dediğim gibi, İslam öğretisinin ortamının İsrailî kültürü kabul etmek için uygun hale gelmesinin sonucudur. Çünkü inanç ilkeleri ve kavramlar ikisinde de ortaktır.

Müslümanların İsrailiyat dolu dinî kültürden faydalanmaları, bütün İsrailî inanç ve mitolojilerin İslam'da erimesine sebep oldu. Öyle ki mesela Ebu'l-Feth'in tefsirine bakarsanız her yerinde Kur'an ayetlerini açıklayan İsrailî efsane ve kıssalar görürsünüz.

Biyografi Yazımında Tipolojinin Gerekliliği

Her biyografide önemli olan husus, karşılaştırma meselesidir. Biyografi yazma tekniğinin edebî tenkit ve çeşitli yazım dallarında ileri bir payı vardır. Fransız edebiyat dünyasında Joule Rouman, Emile Louduig; Arap ülkelerinde de Taha Yasin, Halil Cubran ve Jordac bu alanda meşhurdurlar. Bir şahsı tanımak için kullanılan yeni yollardan biri, onu biyografi vasıtasıyla incelemektir. Bir insanı tanımak en zor ve en karmaşık işlerdendir. Maalesef antropolojinin de diğer bazı ilimler gibi aşırı iddiası vardır. Siz arkadaşlarınızı kolayca tanıdığınıza inanıyorsunuz. Hâlbuki bu tanıma yalancı bir duygudan başka bir şey değildir. Çünkü onun sadece dış kabuğunu tanıyorsunuz. Onun gizli vicdanı ve hakikati denen şeyi sadece siz değil, kendisi bile kolayca tanıyamaz.

Bundan dolayı büyük şahsiyetleri tanıma meselesi gündeme geldiğinde iş karmaşıklaşıyor; çünkü yazarlardan birinin dediğine göre bazı fertleri tanımak için boyunu ve kilosunu bilmemiz yeterlidir. Bu iki bilgiye sahip olmak suretiyle o insanın niteliğini tanıyabiliriz. Çünkü o, boy ve kilodan başka bir şey değildir. Bazılarının boy ve kilo dışında başka boyutları da vardır. Bana göre insan ile hayvan arasındaki büyük farklılıklardan biri, hayvan türünün en iyisi ile en kötüsü arasındaki mesafenin çok az olması; buna karşılık iyi insan ile kötü insan arasındaki mesafenin sonsuz olmasıdır.

Dünya şahsiyetlerini karşılaştırmak suretiyle siz bu aralıkları anlayabilirsiniz.

İnsanları biyografik olarak tanımak çok zor bir iştir. Ben Hz. Muhammed'in şahsiyeti karşısına geçtiğim zaman özel bir gerilim yaşıyorum. Çünkü her şahsın [biyografisini] yazmak için onun çevresini, ailesini, davranışını ve ruh halini iyice inceleyebilirim, onu tanıyabilirim ve çok güzel tahlil ve analiz edebilirim. Fakat Muhammed'in şahsiyetini tanımanın önünde bir kapalılıkla karşılaşıyorum. Zira o, kök itibariyle belli bir tip değildir. Zamanının onun ruhsal durumu ile ilişkileri uyuşturulamaz. Hatta Muhammed'in çevresini tanımak da hiçbir şekilde onun şahsiyetini tanımaya ve

analitik biyografisini yazmaya yardım etmez. Çünkü onun çevresi ile şahsiyet tipi arasında hiçbir bağlantı yoktur. Aynı şekilde kendi zamanındaki hassasiyetler ile Muhammed'in ruhunun hassasiyetleri arasında da hiçbir alaka yoktur. Tarihin temel işlerinden biri, bu olay ve hadiselerin tamamından insan tarihinin her dönemini veya bir toplumun tarihini belirleyebilmek ve o dönemdeki düşünce tarzını, ruh halini ve hassasiyetleri tanıyabilmektir.

Eğer tarihçi her dönemi fikir, düşünce gücü ve duygu bakımından açıklayabilirse nasibine düşen en büyük başarılardan biri olur.

Biz altıncı yüzyılın sonlarını ve yedinci yüzyılın başlarını incelediğimizde Muhammed'in ne içeriyle çevre bakımından, ne dışarıyla tip bakımından kendisini gösteren bir alakasının olmadığını görürüz.

Tarihte belli tipler vardır. Biz üç tip ile karşılaşıyoruz.[175] Birinci tip, -Aristo ve Eflatun gibi- filozof ve düşünür ile belirtilebilir. Siyasî tipleri gösteren ikinci grup, -İran padişahları ve Roma imparatorları gibi askerî ve siyasî kişilerdir. Üçüncü tip, ıslahatçılar, arifler ve peygamberlerdir. Bu grupları altıncı ve yedinci asırlarda dağlarda, denizlerde ve köşelerde insanlardan ayrılmış ve ibadetle meşgul halde buluyoruz. Bütün eğilimlerini ve şehvetlerini yok eden, Allah'a gönül bağlayan ve bütün yeteneklerini Allah'a ibadet dediğimiz bir eğilime dönüştüren zahidler, bu tür insanlar küçük değillerdir. Bizim eğilimlerini, şehvetlerini ve içgüdülerini körelten bu insanlara aşağılayıcı gözle bakmamamız gerekir. Çünkü biz gece binlerce iple oyuna giren çadır bebekleri gibi oyundayız ve en küçük hevesle kayıyoruz. Benim o tarz hayata karşı olduğum doğrudur; fakat bunlar küçük insanlar değillerdir. Bunlar o dönemlerin zahidleri ve arifleridir. Üstelik peygamberler de bu kökendendirler. Bunlar o dönemde insanların ahlakî vicdan uyanıklığına dayanıyorlardı.

[175] Geniş açıklama için "Muhammed'in Siması"na başvurunuz. (Derleyen). Külliyatın 30. Kitabı olan "İslam Nedir, Muhammed Kimdir" isimli eserin içinde bir bölüm. (Çev.)

İsa zuhur ettiğinde dünya askerlerin düşmanlıkları ve yağmalamaları ile dolu idi. Küçük Asya'nın bütün Batı ülkeleri, Roma imparatorluğunun egemenliği altındadırlar. Rum olmayan insanlara yükledikleri ne cinayetler ve zulümler vardı.

Rum olmayan insanlar, Rumların intikamına maruzdurlar; Rumlar da her zaman Rum olmayanlar tarafından ezilmektedirler. Köleler her zaman efendilerin intikamına uğrarlar ve efendiler daima bozguncu kölelere işkence etmekle meşguldürler. İsa o dönemde dünya bu durumda iken ortaya çıkar.

Bundan dolayı İsa baştan aşağı kin dolu, her zaman patlama ve daimî bir savaş halinde olan intikamlar dolu ruhlarla yüz yüzedir. "Her cinayete başka bir cinayet ile cevap vermeyin." inancını taşır. Çünkü bunca cinayete son vermek ister. O, sevgi, samimiyet ve aralarında hiçbir şekilde bağ bulunmayan insanlar arası dostlukların peygamberidir. Onları birbirlerine bağlayan ve değişik toplumları, sınıfları ve ırkları düşünmelerine izin veren tek bağ, kindar ve intikamcı hatıralardır. O, savaşları ve kan dökmeleri önlemek için geçmişi bugünün karşısında gösteriyor ve geçmişteki düşmanlıkların sonunu açıklıyor. Bundan dolayı, af, vazgeçme, barış ve dostluk, Mesih'in asrının cinayetle kirlenmiş dünyası için tek çözüm yolu idi. İsa kendi şahsiyetiyle sevilebileceğini, muhabbet beslenebileceğini, toplumun temelini ve milletlerin ilişkilerini eşitlik, barış, tektanrıcılık ve tek ırklılığa dayanabileceğini gösteriyor.

Diğer büyük peygamberler de aynı sınıftandırlar. Zerdüşt, hayatın her alanının iyilik ve aydınlığa yönelmesi ve fertlerin canice ilişkilerinin ortadan kalkması için ruhları ve ahlakı Ehrimenî ve karanlık etkenlerden kurtarmak istiyor. O bir hatırlatmalar zincirine başlıyor. Yani ey haset, kıskançlık ve adaletsizliğe yakalanmış insan, bunları yok edebilirsin ve dostluk, adalet ve çeşitli sınıflar arası anlayışa dayalı bir hayat kurabilirsin. Ahlak, insanlık, adalet ve zulümsüzlüğe dayalı böyle bir rejimi yerleştirmek için Zerdüşt ayaklanıyor ve her vesileye tutunuyor.

Bundan dolayı her peygamber, uyulan kimse, önder ve kendi kavminin ahlak örneğinden ibarettir. Her peygamber uyarıcıdır, müjdeleyicidir.

Bu nedenle peygamberlerin risaleti hatırlatma ve insan vicdanını uyarma ve bilinçlendirmedir.

Peygamber, insanlar arasında şunu ilan ediyor: Ey insan! Kendine, geçmişine ve tutkularına bak. Acaba seni gece gündüz bu meselelere yapışasın diye mi yaratmışlar, yoksa dünyayı, varlığı, insan hayatının anlamını ve yaratılış gayesini düşünesin diye mi?

Askerler, padişahlar ve beyler de tarihte aynı sınıftandırlar. Muhammed zamanındaki Roma imparatorları, İran hüsrevleri, sınıfların durumu, saraylar, onlar ile insanlar arasındaki mesafe, onların şahsiyetleri ve saltanat durumları ve insanları nasıl yönlendirdikleri size bildirilmiştir.

Bu şahsiyetlerin iyi örnekliklerinin esası açık rehberlikleridir. Tarih boyunca kalpler ve ahlak peygamberlerin elinde; başlar ve eller sultanların elinde olmuştur. Yani siyasal önderlik, sosyal yapı, ekonomik durum ve maddî hayat sultanların elinde iken fikrî, itikadî ve ahlakî muhtevayı ve felsefî dünyagörüşünü peygamberler gösteriyordu. Bazen bu iki yön bir idi ve bazen de biri diğerine baskın geliyordu.

Bundan dolayı emirlerin, hüsrevlerin veya kayserlerin eskiden kimlerin arasından çıktığı bellidir. İbn Haldun'a göre askerî ve siyasî güçler, hiçbir şekilde beyin, ruh, sinir ve medeniyet gücü bulunmayan sınıf arasından çıkıyordu.

Bundan dolayı İbn Haldun'un dediği gibi, bunların şehirli olmayan ve fikrî olmayan bir kökenleri vardı.

Yiğit, cesur ve kahraman tiplerin ilkel kanunları vardır; fakat sağlamlıkları ve sertlikleri yanında fikrî açıdan genellikle zayıftırlar.

Doğu sultanları ve imparatorlarından bahsedildiği şu anda bilgin ve düşünür adamların bulunması hiçbir şekilde muhtemel değil-

dir. Daha doğrusu, cesaret, merhamet ve affetme gibi ilkel ahlakî iyilikler alanında anmaya değer iyilikleri vardır.

Üçüncü tip, filozoflar ve düşünürlerdir. Bunlar dünyayı zihin ve düşünceleri vasıtasıyla tanıma bakımından toplumda seçkinlik kazanmışlardır. Sokrat, Eflatun ve Aristo gibi olan bu kimselerin toplum üzerinde fazla etkileri olmamıştır. Sadece daha iyi davranmaksızın diğerlerinden daha iyi düşünmeleri anlamında zihnî ve fikrî bakımdan önemlidirler. Belki diğerlerinden daha kötüdürler. Bu grup, toplumun yakalandığı bütün sapma ve hastalıklara müptela idiler. Yalnızca Sokrat gibi, fikrî bakımdan daha iyi idiler ve daha yüksek bir açıklama ve görüş düzeyine sahiptiler. Ondan nakledilen cümleler son derece güzeldir; fakat ahlak ve sosyal ilişkiler bakımından günümüz insanı açısından tahammül edilemez davranışa sahip idi. Çünkü o, kendi çevresinin eseridir. Toplum neyi beğeniyorsa o toplumun bir bilgini de aynı geleneği takip ediyor.

Onlar, dehaları toplumun işine fazla bağlı olmayan inzivaya çekilmiş ve soyutlanmış dâhi filozof, bilgin ve düşünürlerdir.[176] Çünkü ilim o günlerde yükümlü (angaje) değildir. Yükümlü ilim, 18. ve 19. yüzyıllardan itibaren boy gösteriyor. Yani insanların maddî hayatına el atmakla yükümlü oluyor. Hayatta insanın daha iyi yaşaması için her şeyi hazırlıyor. Eskiden yükümlü filozoflar ve bilginler yoktu. Bu yüzden ilimleri soyut bir şeydi ve toplumdan uzaktı. Ama Hz. Muhammed, tarihin gösterdiği gibi, bu üç sınıftan hiçbiriyle mukayese edilemez.

[176] Mesela onların hepsi...* Aristo'nun madde, ruh, heyula vs. hakkındaki analizleri Atina toplumunun ne işine yaramıştır? Sokrat'ın "Eğer Atina halkının Sokrat dünyanın bütün ilimlerini iddia etmiş diyerek beni küçük görmesinden korkmasaydım hiçbir şey bilmiyorum derdim." sözündeki yüksekliğe ve düşünce zarafetine bakınız. Bu muhteva, Ebu Şekur Belhî'nin şiirinde şu tazelikle gelmiştir:

"Bilgim oraya ulaşıncaya kadar

Hiçbir şey bilmediğimi bileyim"

Ama bu seviye farkının insanların sosyal hayatında nasıl bir yansıması olabilir?

Ölüm, Dirilere Mesaj

...[177] Rahmet okuma meclisleri düzenleme geleneği, sadece ölü için değil, üstelik [daha çok] diriler içindir de. Çünkü bize bu ölüm tek tek hepimize hitap eden bir mesajdır dedikleri için kendimizle ve öldükten sonraki kaderimizle ilgilenelim şeklinde sonuç almayalım; bilakis insanı yetiştirmek, toplumu kurmak ve yıktıklarını yapmak için insanlarla, onların kaderiyle ve her an ölümle karşı karşıya olan kendimizle ilgilenelim şeklinde sonuç alalım.

Büyük yazarımız Harsend'in bu kuru çölde, cehennemde yetişen bu sabır ve cesaret ağaçlarını koruyacağından ümitliyim. Daha çok kendi ilahî kelimeleriyle dedi ki: "Ölüm hayat dersidir." Dedi ki: Gelen her ölüm haberiyle kendi ölümümüzü nasıl duymalıyız, ölmeden önce kendimizi hakikat içinde nasıl öldürmeliyiz ve herkesin yakasını ve eteğini kurtarmak istediği bu gündelik hayat rezaletinden nasıl kurtulmalıyız?

Ben sadece bu musibette bizi ve ailemizi teselli eden tüm kız kardeşlerime ve erkek kardeşlerime teşekkür etmeye, acımızdaki dert ortaklıklarına minnet duymaya, aynı zamanda musibetimizden daha büyük olanın zamanın musibeti, tarihimizin musibeti, halkımızın kaderi ve elimize teslim edilen ve korumamız için üzerimizde olan bu emanetin, bu kültürün, bu imanın musibeti olduğunu hatırlatmaya ve bu fırtınalarda, bu hakaretlerde, bu düşmanlıklarda ve bu zorluklarda bu titreyen ışığı yarınki nesle teslim etmeye geldim.

Her ölüm, tek tek her birimize bir mesajdır ve bu büyük musibet yani şimdi sorumsuzca seyrettiğimiz ve sadece bireysel hayat derdine düştüğümüz neslimizin ölümü için bir hatırlatmadır.

Eğer bu meclisler sadece bu sonucu verirse, biraz özel ve ferdî hayatımıza döndüğümüzde, bu imansız yere bu kadar bağlandığı-

[177] Doktorun sözleri başlamadan önce Perviz Harsend Bey "Böyledir, Kimi Ölür, Kimi Kalır" başlıklı bir makale okuyor. *"Her Yer Kerbela, Her Gün Aşura"* kitabında basılmıştır. (Derleyen)

mızda, kendi emanetimize ve sosyal sorumluluğumuz konusunda daha çok bilinç gösterdiğimizde ve kendini feda etmek için daha çok hazırlık yaptığımızda biz ölümden büyük bir sonuç almış oluruz. Bu sonucu alacağımızdan ümitliyim.

Her halükârda ben kendim ve bu musibette bizimle acı ve kader ortaklığı olan aileler adına hepinize teşekkür ediyorum.

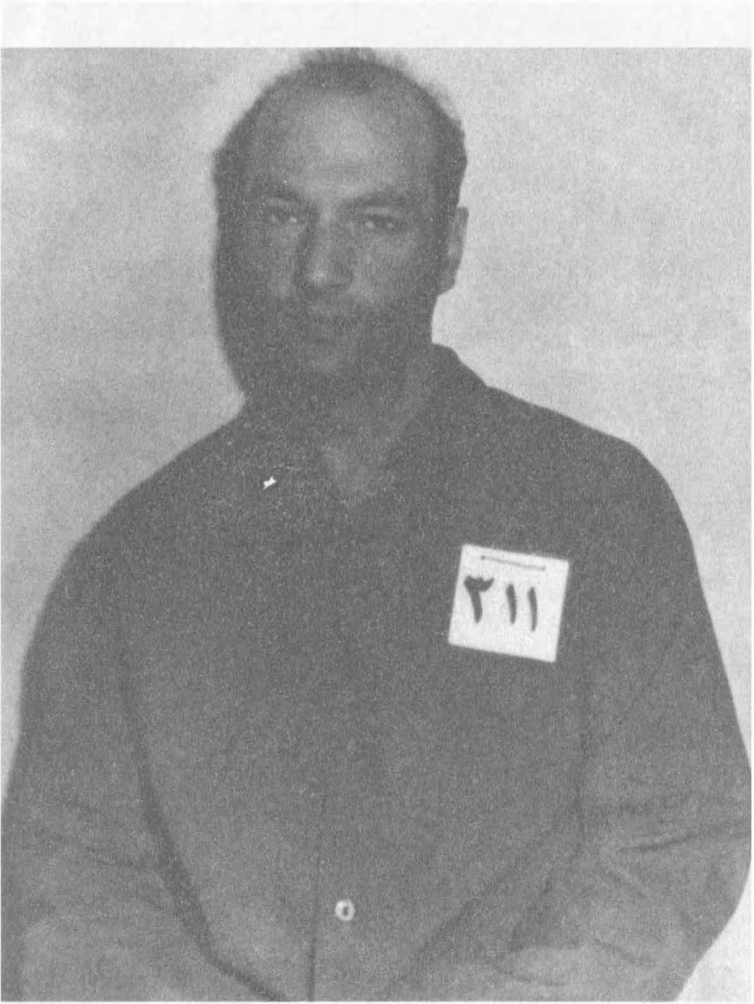
RESİMLER

Ali Şeriati, Tahran, Mayıs 1977

Ali Şeriati ve oğlu İhsan, Hollanda (1960)

Ali Şeriati Avrupa'dan döndükten sonra hapiste. (1963)

Ali Şeriati, Hüseyniye-i İrşad, 1970

Putperestlik, heykele tapmak değildir; yakuttan, hurmadan, tahtadan, hamurdan yapılan bir heykele ibadet etmek değildir. Putperestlik, sosyal durumu tanrılar ve din aracılığıyla meşrulaştırmaktan ibarettir. İbrahim, putları kırmak ve putperestliğe karşı ayaklanmakla sadece Mezopotamya'nın güneyindeki Ur şehri halkını, Babillileri kurtarmadı. Bu yüce ve görkemli hikâyeyi, böyle bir düşünceyi ne kadar da küçültüyorlar! İbrahim, insanlık tarihinde meydana getirilen o büyük yalanın, bir grup tarafından kurulan o zulüm sisteminin karşısına dikildi. İbrahim, işkencelere, eziyetlere, mahrumiyetlere, onların tesis ettiği kan dökme, zorbalık ve haydutluk tarihine karşı mücadeleyi başlattı.

İbrahim, bu statükoya, bu durumu tanrılar ve din adına sürdürmek ve insanlığı onun doğallığına ve kutsallığına inandırmak isteyen sisteme karşı ayaklandı. İbrahim, bu başkaldırısıyla insanlığın bu büyük yalana kanmasına fırsat vermedi. Aristo'dan daha çabuk davrandı. Bugün 19. ve 20. yüzyılda bile hâlâ Fransa'da ve İngiltere'de Aristo'nun: "Bir grup aşağı ırk, bir grup da üstün ırktır; insanlar böyle yaratılırlar." sözüne inanan filozoflar vardır.

İbrahim, bu felsefî yalana karşı çıkan dâhilerden binlerce yıl önce sahte dindarların bu kurnazca ve tehlikeli yalanına karşı çıktı. İbrahim, toplumda zulüm ve ayrımcılık vasıtası yapılan ve bireylerin değişik haklara sahip olabileceğini gösteren dini yıktı ve tevhidi ayağa kaldırdı. Tevhit, herkesin bir tane Tanrı'sının olması, yani herkesin sadece insan olması demektir.

ISBN 978-605-5482-26-8

www.fcr.com.tr